

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

SZÁZTIZENHATODIK KÖTET.

(322. 323. 324. SZÁM)

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT.

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1903.

21217 66

TARTALOM.

CCCXXII. SZÁM.

	Lap
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ÉS AZ ÖNKÉNYURALOM. — Angyal Dávidtól	1
A SPANYOL IRODALOM A XV. SZÁZADBAN. (I.) — Becker F. Ágosttól	34
KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS ANGLIÁBAN. — Szilasy Bélától	48
KÉT ÉLŐ KÉPZŐ, MELYEKRŐL KEVESEBBI TUD AZ IRODALOM. — Lehr Alberttől	63
DOMOKOS. (V.) — Regény. — Fromentin Jenő után, francziából — H. R. J.-től	97
ANTEUSZ A BOLTBAN. — Költemény, Kozma Andortól	123
A BIHARMEGYEI 1845 DECEMBER 15-IKI GYÜLÉS LEIRÁSA, BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMONDTÓL. — Közli Ferenczy Zoltán	127
ÉRTESÍTŐ : Fináczy Ernő : <i>A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.</i> — Waldapfel Jánostól. — Thaly Kálmán : <i>Kurucz- világ.</i> — V. Z.-tól. — <i>Nyílt levél a szerkesztőhöz.</i> — <i>Egy kassai választó.</i> — <i>Új magyar könyvek</i>	142

CCCXXIII. SZÁM.

A KELET NÉPE TÖRTÉNETÉHEZ. — Viszota Gyulától	161
A SPANYOL IRODALOM A XV. SZÁZADBAN. (II.) — Becker F. Ágosttól	189
A JOGI SZAKOKTATÁS ÉS VIZSGÁLATI REND REFORMJA. (I.) — Móricz Károlytól	211
DOMOKOS. (VI.) — Regény. — Fromentin Jenő után, francziából — H. R. J.-től	262

	Lap
KÖLTEMÉNYEK: Borongás. — Lévy Józseftől. — Heineből. I.—V. — Lehr Alberttől	288
BEVEZETÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETBE. — Riedl Frigyestől	293
ÉRTESÍTŐ: Karácsonyi János és Borovszky Samu: <i>Az időrendbe szedett váradi tüzesvessző-próba-lajstrom</i> — <i>Regestrum Varadiense ex aminum ferri candentis.</i> — Σ.-tól. — Lohre H.: <i>Von Percy zum Wunderhorn. Beiträge zur Geschichte der Volksliedforschung in Deutschland.</i> — Bleyer Jakabtól. — Jacobi R.: <i>Der Journalist.</i> — -n-től. — <i>Egy amerikai magyar önéletrajza.</i> — s.-tól. — <i>Válasz Lehr Albertnek.</i> — Szinnyei Józseftől. — <i>Nyílt levél a szerkesztőhöz.</i> — Mahler Edétől. — <i>Új magyar könyvek</i>	300

CCCXXIV. SZÁM.

HAYNAU KALANDJA LONDONBAN. — Kropf Lajostól	321
A NÉMET SOCIALISMUS REVISIÓJA. — Wolfner Páltól	337
A JOGI SZAKOKTATÁS ÉS VIZSGÁLATI REND REFORMJA. (II.) — Móricz Károlytól	361
DOMOKOS. (VII.) — Regény. — Fromentin Jenő után, francziából — H. R. J.-tól	413
ANYEGIN OLVASÁSAKOR. — Költemény. — Hatvany Lajostól	443
ÚJ KÖNYV VERGILIUSRÓL. — N. B.-tól	447
ÉRTESÍTŐ: Farkas Imre: <i>Volt egyszer egy leány.</i> — Hajós Izsó: <i>Ekém mellől.</i> — Bierbaum O. — Hajós Izsó: <i>A szerelem útvesztője.</i> — O.-tól. — Steinbach J.: <i>Alexander Petőfi's poetische Werke.</i> — Erdélyi Károlytól. <i>Felelet Szinnyei József válaszára.</i> — Lehr Alberttől. — <i>Új könyvek</i>	457

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS AZ ÖNKÉNYURALOM.

I.

Előzmények. (1848—1849.)

Az akadémia munkássága 1849 nyarán fenakadt. Az abszolút uralom eltiltotta a tudományos testület nyilvános munkásságát. Vajon miért? Mit tett az akadémia 1848 és 1849-ben, hogy kiérdemelje a reactio haragját?

Már márcziusban érezhető volt az akadémia üléstermében a nagy napok izgalmainak hatása. Az 1848 márczius 20-án tartott ülésen, melyben Fáy András tiszteleti tag elnöklése alatt számosan vettek részt, Toldy Ferencz, «a titoknak» a szószerkekre lépve «örömbeszédet» olvasott. Üdvözölte a sajtó felszabadulását és általában örömét fejezte ki «hazánk politikai viszonyainak gyors és szerencsés átalakulása felett». Indítványozta, hogy az akadémia köszönő levelet írjon a felséghez, István nádorhoz és gróf Batthyány Lajoshoz. Az indítványt elfogadták, valamint a feliratok azonnal felolvasott szerkezetét is. De a gyűlés itt még nem állapodott meg. Garay János indítványára elhatározott, hogy «a pesti népnek, mely a szabad sajtó kivívásának egyik főszközlője volt, az akadémia mint az irodalom egyik tényezőjének hálája falragaszok által kijelentessék». Az akadémia még más külső jellel is kívánta nyilvánítani «örömét a haza ujjaszületése felett». A jegyzőkönyv szavai szerint elhatározott, hogy «az akadémia szállásának egyik ablakából háromszínű zászlót tüzet ki, s arra a társaságnak már régen választott, de valósággá csak az újabb események folytán vált e jelszavát iratja: Borúra derű».

Az újítás, a szabadság szellemének érvényesülnie kellett

az akadémia szervezetében is. Már több ízben megkísérlették azelőtt az akadémia reformját, de most úgy érezte a gyűlés, hogy «a reform kivitele hazánk jelen ujjászületése által nemcsak remélhetőbbé, de ha ez intézet országos pártfogásban részesülni kíván, mulhatatlanul szükségessé is vált». Vörösmarty, Vállas és Toldy indítványára választmányt bíztak meg egy terv kidolgozásával, mely hivatva lett volna a társaság szerkezetének és alapszabályainak gyökeres javítására. De a tizenhatsz tagú választmánytól nem volt oly gyors eredmény várható, mint a minőt a gyűlés hangulata kívánt. Zsoldos Ignác indítványára «a szavazati jog oly kiterjedésben, mint eddig a tiszteleti és rendes tagok által gyakoroltatott, a mai üléstől kezdve a levelező tagokra is ruháztatott». A democratia elve ily formában valósult meg egy időre az akadémia szervezetében. Az ülés végén szinte forradalmi jelenet fejlődött ki. Toldy elbeszélése szerint «egy ifjabb tag számos fiatalság élén nyomult be a terembe, az üléseknek nyílt ajtók mellett tartását kívánván, mit a tapintatos ülési elnök csakhamar végzésül kimondván, s az elnöki széket elhagyván, az ülést berekesztette s így egyéb erőszakolásokat megelőzött». A jegyzőkönyv nem említi a fiatalság benyomulását, csak annyit mond, hogy Henszlmann indítványára ledöntettek a korlátok, melyek előbb az ülések teljes nyilvánosságát akadályozták. Így diadalmaskodott a szabadság és egyenlőség elve az akadémia üléstermében márczius 20-án.*)

A következő héten (27-én) Kubinyi Ágost elnöklete alatt tizenöt tag gyűlt össze. Lukács Móríc, a helyettes segédjegyző arról értesítette a tagokat, hogy Pozsonyból és Bécsből «balhírek» érkeztek a magyar felelős miniszterium alakulása körül felmerült akadályokról. A múzeum udvarán e tárgyról népgyűlés tartatik, mely egy hazaszerte kibocsátandó szózat felett fog végzést hozni. E fontos pillanatban az egybegyűlt tagok nem találtak magokban lelki nyugalmat a tudományos tárgyalásokra és oda akartak sietni, «hol netalán a nemzet sorsa eldől». Ennél fogva az ülés azonnal eloszlott.

*) Toldy Ferencz cikke az *Akadémiáról* A Szent István-Társulat Egyetemes Magyar Encyclopædiájának II. k. 47. l. és az Akadémia irattára.

Április elsején Arenstein matematikai felolvasásának meghallgatása után a tagok kinyilvánították, hogy az általános aggodalom és nyugtalanság miatt erkölcsi lehetetlenség minden tudományos munkálkodás. Abban állapodtak meg, hogy az előrajzban kitűzött áprilisi üléseket nem tartják meg. A legközelebbi összes ülést a husvéti szünidő után május elsejére tűzték ki, hacsak az «elnökség addig másképp nem intézkednék».

Nem intézkedett másképp. A május 1-én tartott igen látogatott gyűlés nyugodtabb volt, mint a márcziusi és áprilisi gyűlések. Két székfoglalót hallgatott meg, a Repiczkyét és a Rónay Jácintét, majd sajnálattal vette tudomásul, hogy Lukács Móricz lemond helyettes segédjegyzői és levéltárnoki tisztről, mivel «kereskedési miniszteri titoknokká» nevezetett ki. De a politika nemcsak e személyes ügyben került a gyűlés napirendjére. Mack József, ki a «bombászkari fő-tüzér» címét írta neve alá, ekkortájt Nyílt Levelet írt a miniszterelnökhöz, mint ideiglenes hadminiszterhez. Kéri ebben a «polgárministert», hogy 1500 önkénytest állítson az ország a tüzéség gyarapítására, mert különben az osztrák tüzerhadigazgatóság a «testvérnépek fiaiból» fog kiállítani három-ezer embert. Már pedig, ha nemzeti tüzerterestet állítunk fel, akkor a külön testületekre szánt 3 millió forintból a beruházási tőkét a föntartási költségekkel együtt levonhatjuk. A pénz az országban fog maradni és nekünk tüzerterestetünk lesz. Mack a nyílt levélben fejtegetett eszme számára az akadémia pártolását kérte. Toldy titkár bemutatta a nyílt levelet és Mack kérését, de Vörösmarty, mint elnök, a gyűlésnek azt a határozatát jelentette ki, hogy Mack kérését nem veheti tárgyalás alá, mivel az ügy az akadémia «körén kívül fekszik».

Ellenben körébe tartozónak ítélte az akadémia a sajtóvétségek, a nemzeti közlevéltár s az általános mértékrend-szer ügyét.

Az első ügyben a május elsején tartott ülésen Tóth Lőrincz indítványára bizottság küldetett ki. E bizottságnak kötelességévé tétetett «a sajtótörvény s a sajtóvétségek felett ítélendő esküdtszékek alakításáról az igazságügyminiszter által közzétett ideiglenes rendeletet tanácskozás alá venni, s a sajtó érdekében netán szükségesnek látszható módosítások iránt leendő felterjesztés végett rövid idő alatt véleményyt

adni». A bizottság tagjai lettek Fáy András elnöklete alatt: Czech, Döbrentei, Erdélyi, Kemény, Luczenbacher, Szalay, Toldy és Tóth rendes és levelező tagok. Toldy már a május 29-iki ülésen előterjesztette a bizottság véleményét, melynek érdemleges tárgyalása végett június 6-ára rendkívüli összes ülést hívtak össze. Ez ülésen a bizottság munkálatáról élénk vita támadt, melyet a június 8-án egybehívott rendkívüli ülésen fejeztek be. Az akadémia e napokon az 1848. XVIII. törvényczikk paragrafusaihoz különböző módosításokat ajánlott az igazságügyminiszter figyelmébe.

Kiemeljük e módosítások közül a következőket: Az akadémia a felségsértés büntetését a hat évi maximumról egy évre, és a 3000 frtnyi legnagyobb bírságról 1000 forintra szállította le. A 8. §-t, mely az uralkodóház tagjainak megsértőt igen érzékeny büntetéssel sújtotta, egyszerűen kihagyni ajánlotta. Általában az akadémia sokkal türelmesebb bírása volt a sajtóvétségeknek, mint az 1848-iki törvényhozás. Úgy látszik, hogy féltette a sajtószabadságot a XVIII. törvényczikk szigorától.

A nemzeti közlevéltár ügyében a május elseji gyűlésen Horváth Mihály tett indítványt. Szerinte kívánatos volna, hogy most már a történettudomány felhasználhassa a cs. k. titkos levéltárban található s az utolsó három századbeli országos életünkről tanúságot tevő okiratokat. Az ülés ez indítványt elfogadta, sőt kinyilatkoztatta, hogy felhívja a nemzeti kormány figyelmét az udvari hadi tanács, az udvari kamara, a megszüntetett magyar udvari cancellária s a magyar udvari kincstár levéltáraitra is. Ezeknek közigazgatási folytonos kezelése úgy sem szükséges, és így teljesen a tudomány körébe eső minden iratokból egy nemzeti közlevéltár volna felállítható Budapesten. Utasította a gyűlés a Czech, Jászay, Jerney, Luczenbacher, Mátray, Podhradzky, Walther és Toldy rendes és levelező tagokból alakított bizottságot, hogy ez iránt ha lehet még e héten készítsen tervet és terjessze is fel azonnal a kormányhoz, bemutatván azt tudomásvétel végett a legközelebbi ülésen.

A bizottság feliratát a május 29-iki gyűlés tudomásul vette s ez alkalommal jegyzőkönyvében felhívta a netán felállítandó közlevéltár eljárójának figyelmét egyes magyar és külföldi levéltárak becses tartalmára is.

A matematikai osztály május 8-iki gyűlésén felolvastattott a természettudományi osztály jegyzőkönyvének az a pontja, melyben a matematikai osztály felszólíttatik, hogy egy hazánkban életbe léptetendő általános mértékrendszer iránt dolgozzon ki tervet az indítványozó Bugát Pál hozzájárultával. Ebben a Franciaországban divatozó decimális rendszer figyelembe vétele mellett tekintet legyen a hazánkban eddig szokásos, valamint a szomszéd tartományokban használt mértékekre is. Az osztály a kívánt munkát adatok és eszközök hiányában kivihetetlennek s általában annyira hosszasanak és fárasztónak ítélte, hogy azt «eszköz és jutalom nélkül» magára nem vállalhatja. Egyébiránt kész volna az új mértékrendszer körül munkálódni, ha a miniszterium arra felhívná. Az osztály e készségről a titkár értesítette is a kereskedelmi minisztert.

A június 6-iki gyűlésen Toldy jelentette, hogy a kereskedelmi miniszter kedvesen veszi a társaság készségét és kérdi a társaságtól, vajon minő segítséget vár részéről e munkálkodáshoz.

A matematikai osztály tagjai kijelentették, hogy szükséges volna a miniszteri biztosok kirendelése, kikkel együtt meg lehetne állapítani némely alapelvet. A mellett az ausztriai, a francia és a belföldi mértékek természetes példányait kellene megszerezni s a többit aztán az osztály végezné.*)

E kérdésekben kívánta az akadémia támogatni az első felelős miniszterium munkáját. Máskülönbén folytatta tudományos munkásságát, nem zavartatva a politikai eseményektől, május elejétől október közepéig.

Az október 16-iki kis gyűlésen Toldy titkár kérdezte, mit tegyen a tagi oklevelekkel, miután az akadémia választott pártfogója (István főherczeg) a hazától búcsút vett. A gyűlés elhatározta, hogy a pártfogói aláírás helyét e sor pótolja: «Pártfogó nem lévén» s hogy «az oklevelek e szerint adassanak ki».

Különbén az októberi s novemberi gyűlések is megtartottak, csak november 27-én jelenti ki gróf Teleki József elnök, hogy «a hazának jelen bizonytalan állásánál fogva a nagygyűlésnek ez évről elhalasztását tökéltette el».

*) *Akadémiai Irattár.*

A nagygyűlés elmaradása nem gátolta a tudományos munkát. Toldy éber figyelme minden alkalmat felhasznált a magyar tudomány gyarapítására.

Érdi János a pesti sánczások alkalmával római sírt fedezett fel s abban hamvvedret és római pénzt. A november 27-iki ülés Érdi felolvasása kapcsán elhatározta, szólíttatnék fel a honvédelmi bizottmány elnöke, hogy szigorú vigyázatot parancsoljon a sánczépítés vezetőinek. Minden fölfedezésről rögtön értesítsék az akadémia titkárát, vegyék őrizet alá a talált tárgyakat a nemzeti muzeum számára s támogassák az akadémia megbizottját a helyszínén minden kívánságában. Az akadémia Érdi Jánost kívánta kiküldeni napidíj mellett. A honvédelmi bizottmány elnöke e felszólítás következtében rögtön kiadta az óhajtott rendeletet a *Közlönyben* s noha azóta a budapesti ásásoknak nem volt sikere, Szvorényi József a deczember 11-iki ülésen értesíthette az akadémiát, hogy kezdeménye felébresztette Székesfejérvár városának figyelmét az ottani kútásás alkalmával talált királyi sirokra s hogy nemsokára a honvédelmi bizottmány részéről a helyszínére kiküldött Érdi Jánostól érdekes közlések várhatók.

Valóban deczember 27-ikén a Nemzeti Múzeumban tartott rendkívüli összejövetelen számos tiszteleti, rendes és levelező tag jelenlétében Érdi János értekezett a székesfejérvári ásatásokról, előmutatva a márvány- s homokkő-koporsókat, a tetemeket és a mellettök talált maradványokat.

Azon a napon, melyen az akadémia a régi nagyság emlékeinek szemléletével volt elfoglalva, a Pest felé induló Windisch-Graetz elfoglalta Győrt s a bécsi minisztertanács emlékiratot készített a két magyar hazának a «monarchiába» való olvasztásáról.

1849 január 6-án Teleki elnök a Budapesten kihirdetett ostromállapot miatt felfüggesztette az akadémiai üléseket.

Midőn Kubinyi Ágoston tiszteleti tag, mint helyettes elnök 1849 ápril 30-án «az ausztriai seregnek Pestről kivonultával s ekkép a városnak ostromállapot alól szerencsés felszabadultával valahára ismét összegyűlhetett tagokat szívesen üdvözölhette», Jerney megint szóba hozta a székesfejérvári ásatást, mire Kubinyi kijelentette, hogy Érdi a tetemet III. Béláénak tartja.

A következő héten (május 7.) a természettudományi

osztály ülésén, Hanák János az állattan történetéről olvasott, de Nendtwich és Petényi bejelentett előadásai Buda ostroma és Pest ágyúztatása miatt elmaradtak.

Junius 4-én folytatja az akadémia üléseit. A junius 4-iki közgyűlés, melyen Döbrentei Gábor elnökölt, meghallgatja Toldy emlékbeszédét Péczelyről s Vandrák philosophiai előadását, de azután az imént lezajlott nagy hadi és politikai események hatására fordítja figyelmét. Toldy előadta, hogy Helmecezy pénztárnokkal együtt mit tett az akadémia levéltárának, könyv- és kéziratgyűjteményének megmentése végett a májusi bombázások idején. Szerencsére a nagy hurezolkodás a felsőbb emeletről az elsőre nem is volt szükséges, mert noha május 9-én hajnalban a Trattner-Károlyi ház teteje kigyuladt s le is égett, a tűz még a harmadik emeletre sem terjedt s így csak néhány láda és könyvszekrény pusztult el a padláson. Toldy az akadémia vagyonának e megmentését a szerencsés véletlenek kívül leginkább a pénztárnok csüggedetlen fáradozásának tulajdonította, a miért is a gyűlés jegyzőkönyvi köszönetet szavazott Helmecezynek.

Döbrentei ez alkalommal jelentette, hogy a budai parton levő Lyka-ház, melyben az ő szállása van, egy bomba által felgyújtatott, de a tűz az ő szobáiba nem hatott s így az akadémiaának nála levő nyelvemlékgűjteménye épségben maradt. De a veszély annyira megijesztette, hogy a kéziratokat az akadémiai kéziratárba kívánja áttétetni.

Ezután Hanák János levelező tag nevezetes indítványt tett. Hanák, kiről Lugossy József lelkes emlékbeszédében azt mondja, hogy pályája sok tekintetben egyetlen volt a maga nemében, ismeretes mint a növénytan és állattan művelője, de a nagy közönség kevésbé tudja róla, hogy piarista létére merész politikai, egyházi és társadalmi tanokat hirdetett. Indítványára az akadémia forradalmi határozatot fogadott el. E határozat megokolása azonban nem volt forradalmi, sőt az a tanúság vonható le belőle, hogy a forradalmi lépéseket néha az óvatosság s a körülményekhez alkalmazkodás is sugallják. «Miután *miniszteri rendeletből*» — így érdekesen kezdi a jegyzőkönyv a határozat előadását — «a hazai hatóságok és intézetek sorban kijelentik hódolatukat a nemzeti kormánynak, az akadémia is, mely ma holnap talán csak kormányi pártfogással fog fenállhatni, szinte já-

muljon egy a nemzeti kormány iránti engedelmességét és az ország kormányzója iránt tartozó tiszteletét kifejező irattal az utóbbi elébe». A felirat szerkesztésével Toldy, Döbrentei és Hanák bíztak meg.

E háromtagú bizottság már másnap megszerkesztette a feliratot, le is tisztáztatta s aláírás végett köröztette. De a sok aláíró kezéből «oly disztelen állapotban» hozták vissza az iratot, hogy így lehetetlen volt elküldeni a kormányzóhoz. Ezért június 9-ére rendkívüli gyűlést hívott egybe a titkár s a gyűlésen arra kérte a tagokat, hogy hallgassák meg s fogadják el az iratot. Továbbá nyugodjanak meg abban, hogy az új példányt egyedül a helyettes elnök (Döbrentei) és a titkár írják alá. Mivel azóta a kormányzó Pestre érkezett, jó volna, ha a cultusminisztert kérnék meg az irat átadására. A szép számmal egybegyűlt tagok, a kik közül főlemlítjük Kemény Zsigmondot, Lukács Móriczot és Pauler Tivadart, elfogadták a titkár indítványait. *)

E rendkívüli összejövetel egy katonai ügyben is intézkedett. Mack nyílt levele óta ekkor került a harmadik katonai ügy az akadémia színe elé. Kazinczy őrnagy, mint a II. utászzászlóalj parancsnoka, december 12-én értesítette az akadémiát, hogy mihelyt a Győri alakult utászzászlóalj aknász és hídász századai bevégezik Győr elsánczolását, a legénység és tisztikar tanulni fogják a szaktudományokat. Magyarország földrajzát fogják leginkább tanulni, kéri tehát Kazinczy a tudós Társaságot, hogy a kiadásában megjelent Magyarország térképét küldje el a zászlóalj iskolája számára. Rövid uton megtörtént — jegyezte a titkár e levélre.

1848 december 31-én Budán kelt levelében Petzelt alvezetes arra kérte a tudós Társaságot, hogy január 4-én a hadi főtanodában tartandó fölvételi vizsgálatnál és ennek bevégezte után a barátságos ebédnél vegyen részt «egy kebeléből küldött úr által». Kiss Károly volt kiszemelve az aka-

*) A fentiekre nézve l. *Az Akadémia Irattárád.* Hanákról l. *Magyar Akadémiai Értesítő.* 1850. 74. l. A fölrát szövegét Hentaller közli az *Új Magyar Szemle* 1900. szeptemberi füzetében. Hentaller azt hitte, hogy az akadémia igazgatósága üléséből intézte e fölrátot Kossuthhoz. Ezt a tévedést helyreigazította a *Századok* egy szerkesztői jegyzete. (1901. 372.)

démia képviselőjének, de az ismeretes hadi események miatt alighanem elmaradt a vizsga, a barátságos ebéddel együtt.

Az 1849 június 9-iki összejövetelen Toldy felolvasta Bayer ezredesnek, a magyar központi vezérkar főnökének, Esztergomban június 8-án kelt levelét, melyben felszólítja az akadémiát, hogy magyar megyeabroszai közül küldjön neki egynéhányat hivatalos czélokra. Az ülés hajlandó volt ugyan a kérést teljesíteni, de megütközött Bayer stílusán, s levelének hangjával szemben szükségesnek látta megjegyezni, hogy csak kölcsönképen és térítvény kikérése mellett küldi meg az ezredesnek metszett s kézrajzi megyei abroszait. Bayer június 12-én Esztergomban írta alá a térítvényt a 15 darab térképről s 18-án küldötte el Tatáról Budapestre. Tatáról küldötte, a hol székhelye volt a sokat emlegetett «középponti hadmunkálati irodának», melyet Bayer ezredes vezetett.

A nagy eseményeknek viszhangját halljuk a mathematikai osztály június 11-iki ülésén is. Arenstein előadása után a titkár jelenti az osztálynak, hogy a folyó évre kitűzött hadtudományi jutalomkérdésre, melynek tárgya a magyar honvédelmi rendszer átalakítása volt, egy felelet sem érkezett. Az ülés e nyilatkozatot azzal a megjegyzéssel vette tudomásul, hogy «e kérdés azóta a gyakorlati téren áll.»

Julius 2-án, vagyis ép azon a napon, a melyen az országgyűlés elhatározta a Szegedre költözködést, az akadémia a két havi szünet előtt utolsó gyűlését tartotta kimondván, hogy a szeptember 3-iki nagy gyűléssel kezdődik a legközelebbi üléssor.★)

II.

Geringer és Andrássy György.

De július és szeptember közt sok minden történt a hazában. 1849 második felében már B. Geringer volt Magyarország teljhatalmú polgári biztosa.

Az akadémia társas munkálkodása az ostromállapot alatt nem volt lehetséges. Széchenyi István, a másodelnök

★) *Akadémiai Irattár.*

Döblingben volt, Teleki József gróf pedig mint Lónyay Menyhért mondja, «az 1848-iki kolozsvári országgyűlésen tanúsított hazafisága miatt a gyanúsak és így a tétlenek közé soroztatott». De Teleki nem volt egészen tétlen, 1850 január 16-án Pestről körlevelet intézett a Tudós Társaság tagjaihoz. A körlevél, melyet valószínűen Toldy fogalmazott, nagyon ügyesen egyesíti a hazafiságot a körülményektől parancsolt óvatossággal.

«Noha több, különösen gazdasági tekinteteből is, az akadémia társas munkálkodását még most folytatni nem lehet; mégis szükségesnek ítéltém önöket jelen soraimmal felkeresni, s teendőikre, melyekkel a hazának s legközelebb az intézetnek tartoznak, elnökileg figyelmeztetni. A birodalmi alkotmány 5-ik §-a szerint «minden néptörzsöknek megsérthetetlen joga van védni s ápolni nemzetiségét és nyelvét». E törvény védelme alatt önök, mint az akadémia tagjai kötelesek ezentúl is híven oda törekedni, hogy azon szép haladást, melyet tudományosságunk és irodalmunk az utolsó évtizedekben az akadémia által is vett, részökről folyton és buzgón előmozdítsák.

Minél szorgalmasban járulandnak önök munkásságuk által e cél létesítéséhez, annál inkább fogják a magyar faj nemesebb kimíveltetését elősegíteni s ezzel az emberi boldogság öszveget nevelni. E célú kormány és nemzet egyformán óhajtják és követelik». Elősorolja azután a körlevél a teendőket a nyelv, az irodalomtörténet, a nyelvhasználat, a történeti forrásgyűjtés, a haza természeti ismerete s az ismeretterjesztés terén. «És ne feledjék önök, hogy itt van ideje az önzetlen írói munkálkodásnak! Tudniillik a hazai írók azok most, kiktől a hon önfeláldozást várhat. E téren fogunk élni s élni nyelvünk és azon műveltség által, melyet nemzeti nyelvünkön terjesztünk.»

Ez időben történhetett az, a mit Gyulai elmond Toldy Ferencz fölött tartott emlékbeszéde e soraiban: «majd Toldy a forradalom után a katonai önkény dühöngései közepett egy üldözött vallás apostolaként titokban gyűjtötte össze szálalásán az akadémia tagjait, hogy folytassák a megszakadt munkásságot».

Az akadémia nagy veszély fenyegette. Geringer báró nem ismerte ugyan az akadémiának fent említett 1848-iki és

1849-iki határozatait, de annyit tudott, hogy az akadémia több tagjának része volt a szabadságharcban. Titkos feladók még azt is jelentették, hogy az akadémia vagyonát forradalmi czélokra költötte. Attól lehetett tartani, hogy Geringer feloszlatja az akadémiát, vagy megbénítja feladata nemzeti irányának teljesítésében.

Ekkor gr. Andrassy György, a négy első alapító egyike, Széchenyi ifjúkori barátja, elhatározta, hogy megmenti és rendeltetésének visszaadja azt a két intézetet, melynek alapításán annak idején Széchenyi mellett ő is fáradozott.

Az országos Magyar Gazdasági Egyesület és az Akadémia munkásságának újjászervezése érdekében közbenjárt báró Geringernél. Föltehetjük, hogy hivatkozott Geringer előtt az 1849 márczius 4-iki birodalmi alkotmánynak ama paragraphusára, melyet már az akadémiai elnök januári körlevele is felemlített. Geringer hajlandó volt megengedni ez alkotmány értelmében bizonyos korlátok közt a magyar nemzetiség és nyelv ápolását. De kivált az akadémiára nézve aggodalmak voltak. Vajon igazán a tudományokkal foglalkozott-e az akadémia az utóbbi két év alatt? Vajon nincse-alapszabályaiban valami, a mi a rend barátját nyugtalaníthatná? Vajon a pénztárában beállott apályt nem a forradalmi izgatás költségei okozták-e? És vegyük még ez aggodalmakhoz azt a körülményt, hogy az akadémia tagjai sorában «gyanúsak» ülnek, a kiket büntetni s nem serkenteni illenék.

Ilyenformán gondolkodott Geringer s azt kívánta, hogy egy bizottság megvizsgálva az akadémia forradalmi múltját és mostani állapotát, jelentést tegyen a teendőkről. Szerencse, hogy Geringer föltétlenül megbízott Andrassy György hűségében s így Andrassy kieszközölhette, hogy a bizottságot az akadémia tagjaiból állíthatja össze.

Ez az alkudozás 1850 márczius közepe táján mehetett végbe, mert a *Magyar Hirlap* márczius 19-iki számának egy cikkében már köszönetet szavazott a teljhatalmú császári biztosnak, ki első gondoljai közé számította a magyar akadémia czélszerű újjászervezését, mely az igazi tudományos munkát megindítva, lehetetlenné teszi majd az izgatásokat. Fölemlíti a cikk a kormány dicsőítése végett a magyar gazdasági egyesület feltámasztását s általában a gazdasági intézetek támogatását is.

Az akadémia ügyeit vizsgáló bizottság gróf Andrassy György alapító, igazgató és tiszteleti tag elnöklete alatt a következő tagokból alakult meg: Fáy András, báró Prónay Albert igazgató, Bene tiszteleti, Döbrentei és Szilasy rendes, gróf Dessewffy Emil és Tasner levelező tagok, Toldy titkár és Helmecey pénztárnok.

E bizottság üléseit márczius 24-én kezdette meg. Kimutatta először is azt, hogy az akadémia a tudományos munkásságra nem kedvező időben is folytatta tevékenységét. 1848 és 1849-ben több mint 70 tudományos előadást hallgatott meg s részint meg is vitatott. *Rendeltetése körét ez idő alatt át nem hágtá.* A bizottság — úgy gondoljuk — e ponthoz érve a honvédségnek küldött térképek, s különösen a Kossuthhoz intézett felirat ügyét aligha bolygatta.

A pénztár állapotjára — a bizottság szerint — «a közelszegényedés oly sújtólag hatott vissza, hogy a főpénztár activ künlevősége ez idei márczius 24-én közel 32,000 frtra ment ezüstben; a könyvkiadási pénztár pedig, melybe könyveladásból némely évben tízezer forint folyt be, egész 1849-ben csak 111 forintot vett be. Hogy ennélfogva minden nyomtatásnak és díjazásnak meg kellett szűnnie, sőt a tagok fizetései is hátramaradásokat szenvedtek». Így tehát a bizottság a pénztár állapotát nem hozhatta kapcsolatba a forradalmi törekvésekkel. Az alapszabályok megváltoztatását sem tartotta szükségesnek.

A bizottság e fejtegetéseiben Geringer is megnyugodott. De legtöbb fenakadást okozott Geringernek az a kívánsága, hogy a bizottság jelölje ki a forradalomban résztvett tagok neveit és törölje ki azokat az akadémiai tagok sorából. Erre a bizottság ép oly bátor, mint jogilag meg nem támadható választ adott.

Nem ismeri a bizottság — így hangzott körülbelül a válasz — a forradalomban résztvett tagok nevét és esetleges vétkecségek fokozatát. Birói tisztet nem vállalhat, mert az alapszabályok nem rendelkeznek a kizárás feltételei és módja iránt. Nem érzi tehát hivatva magát Geringer kívánságainak teljesítésére.

Ez a válasz késleltette a tárgyalások befejezését. De több mint két hónapi alkudozás után Geringer engedett.

Mint a hivatalos lap mondja, «az intézet minden külső reáhatástól tökéletesen megkíméltetett, működésének az eddigi

szabályok és formák szerint folytatására utasítottatott». Nem egészen. Mert Geringer csak a kisgyűlések (mai osztály- és összes ülések) tartását engedte meg, az igazgatói és nagygyűlések tartása nem volt megengedve. Széchenyi betegsége miatt a bizottság arra kérte a bárót, hogy helyettes másodelnököt választhasson és Geringer meg is erősítette gróf Andrássy Györgynek másodelnökké választását.*)

Végre az új másodelnök, ki most másodszor is alapítója lett az akadémiának, 1850 június 10-én majdnem egy évi időköz után megnyitotta az «őszves kisgyűlést». Megnyitó beszédében kijelenti, hogy a másodelnöki tisztelet «a trón és haza iránti hűségből» vállalta el. Kifejezi hálás elismerését Geringer iránt és kéri az akadémiát, hogy «rendszerbásaink értelmében buzgóan, csendesesen és ártatlanul igyekezzék magyar édes anyanyelvünket általánosan megkedveltetni és megbecsültetni». A tartalmas kis elnöki megnyitó után Toldy az akadémia nevében mondott köszönetet az elnök közbenjárásáért, megjegyezvén, hogy az akadémia «mint eddig, úgy ezentúl is a nyelvet, mint eszközt, a tudományok magyar nyelven művelését és terjesztését pedig mint főczélt fogja tekinteni». A gyűlés ezután jóváhagyta a bizottság működését. A következő héten már gróf Teleki József nyitotta meg az «őszves kisgyűlést».***) Teleki is a magyar nyelv és irodalom felvirágoztatásának kötelességét hangoztatta.

III.

Az ötvenes évek.

E kötelességnek érzetét azonban az elnök s az akadémia az idegen műveltség és nyelv iránt való türelemmel

*) Az elnöki körlevél az akadémia irattárában. Gyula *Emlékbeszédek*. II. kiadás, I. k. 105—106. ll. A Geringer-Andrássy ügyre nézve nem használhattuk a közvetlen forrást: a bizottság jegyzőkönyveit. Kénytelenek voltunk mások elbeszélése összevetéséből következtetni, hogy mi történt. Legtöbb fölvilágosítást nyújtott gróf Lónyai Menyhért megnyitó beszéde. (*M. Tud. Akad. Évk.* XIV. k. II. füzet. 1873.) Továbbá Toldy elbeszélése id. h., és a *Magyar Hirlap* cikkei 1850 márczius 18. és június 14. A Gazdasági Egyesületre nézve I. Galgóczi elbeszélését (*O. M. G. E. Emlékkönyve* 1880.)

**) *Magyar Akadémiai Értesítő* 1850.

tudták párosítani. Jellemző példa erre az 1850 augusztus 31-iki összes kisgyűlés, a melyben Gützlauff Károly chinai missionarius a chinai nyelvről és írásról értekezett — németül. «Miben sem maga ő Excellentiája, sem az akadémia, hol vendégről van szó, nehézséget nem lát» — mondja az ülés jegyzőkönyve. Minő kevés chauvinizmus volt e férfiakban, kik anynyira súlyos körülmények közt oly őszintén lelkesedtek a magyar nyelvért és műveltségért. Vagy igaz volna talán, hogy chauvinizmus s hazafiság nem azonos fogalmak?

Midőn Albrecht főherczeg a magyarországi kormány élére állíttatott 1851 őszén, az akadémia határozata következtében gróf Teleki József egy tizenkéttagú küldöttség élén tisztelgett a főherczeg előtt, kegyébe ajánlva a nemzeti intézet ügyét. Az elnök bemutatta a küldöttség valamennyi tagját (deczember 21) s ő fensége — Teleki jelentése szerint — a tisztelgést nyájasan fogadni méltóztatott.

Később is loyalisnak mutatkozott az akadémia. 1853 februárjában egy küldöttség tolmácsolta Albrecht főherczeg előtt az akadémia fájdalmát «a gyilkos merénylet felett». A primástól vezetett nagy küldöttséghez, mely az udvarnál jelent meg ez alkalommal az akadémia nevében gróf Károlyi György, Vághy Ferencz, Kubinyi Ágoston, Zsoldos Ignác s Mátray Gábor is csatlakoztak. A Bécsben épített fogadalmi templomra az akadémia száz pengő forintot szavazott meg. Talán senki sem fogja férfiatlan meghunyászkodásnak nevezni ezt az alkalmazkodást oly férfiak részéről, kik 1850 elején a vérengző idegen uralom kivánságait merészen megtagadták. De mivel értékes eredményeket akartak elérni, éppen annyi szükségök volt a simulékonyságra, mint a bátorságra.

E magatartás következtében a kormány bizalommal fordult az akadémiához tanácsért irodalmi és közoktatási ügyekben s támogatta is bizonyos fokig az akadémia céljait. Gróf de la Motte, a helytartótanács ideiglenes főnökhelyettese a császári, királyi közoktatási miniszterium megbízásából 1851 február 25-én felszólította az akadémiát, hogy a tanárjelöltek vizsgálati szabályzatának magyar nyelvi részére adja elő véleményét. Ezt a munkát az elnök egy bizottsággal végeztette, melynek tagjai voltak: Toldy, Szemere, Szilasy és Hunfalvi. A bizottság javaslatát a márczius 3-iki összes ülés csekély módosítással elfogadta. E javaslat Toldy irodalomtörté-

neti fölfogása és a nyelvtudomány akkori eredményei alapján lényegesen átalakította a vizsgálati szabályzat követeléseit.

Nemsokára még jelentékenyebb kéréssel fordult Gerin-ger az akadémiához. 1851 április 23-án a közoktatási miniszterium részéről elküldötte Telekinek az ausztriai gymnasiumok és reáliskolák tantervének (az ismeretes *Entwurf*-nak) német s olasz nyomtatott példányait egy kézirati magyar fordítással együtt. Arra kérte a kormány az akadémiát, hogy vizsgálja meg a fordítás minőségét s a magyar nyelvnek, mint anyanyelvnek tanítására vonatkozó terv czélszerűségét. Ha ezt a tervet nem helyesli, készítsen egészen új tantervet és utasítást oly módon, hogy a nyomtatásra teljesen alkalmas példány legkésőbb június 12-ig a helytartósági elnök kezében legyen.

Teleki kijelentette, hogy az akadémia szívesen szolgál a magas kormányoknak a magyar nyelvet érdeklő ügyben és a kívánt munkával a nyelvtudományi osztályt bizta meg, a módszer kérdése miatt társakul adván hozzá Horvát Cyrill és Szilasy János tagokat. Május 26-án Toldy azt jelentette, hogy az *Entwurf* fordítása szóhoz tapadó, nehézkes, szóval használhatatlan s az egészet újra kell fordítani. A magyar-nak, mint anyanyelvnek tanítására vonatkozó utasítás pedig szó szerint van fordítva a német anyanyelvi utasításból s így azt a bizottság teljesen átdolgozta. A bizottság e munkáját Teleki fölterjesztette a kormánynak. Thun 1851 okt. 10-én Geringerhez intézett levelében nagyon megköszönte az akadémia előzékenységét, elfogadta a fölterjesztett munkát és megígérte annak rögtön kinyomtatását. Deczember 29-iki rendeletével kötelezővé is tette az akadémiától kidolgozott tantervet a magyar tannyelvű középiskolákban. Kétszáz forintnyi tiszteletdíjat utalványoztatott az akadémiának és sürgette az *Entwurf* fordítását. A fordítással nem igen sietett a bizottság, Teleki csak 1852 október 12-én küldhette el azt Geringernek.*)

Már 1852-ben intézkedett a kormány, hogy a magyarországi könyvnyomtatók a náluk megjelenő nyomtatványok-

*) Akadémiai Irattár és néhány levél az Orsz. Levélt. Helyt. osztályában. Az *Entwurf* jelentőségéről Fináczy Ernő: *A Magyarországi Középiskolák Múltja és Jelene.* 73. l.

ból egy-egy példányt juttassanak az akadémiai könyvtárnak. Később elhárítani igyekezett a rendelet végrehajtásának nehézségeit s 1858 márczius 17-én újabb rendelettel biztosította az akadémia számára a köteles példányokat.

1854 tavaszán megint fordítást kért a helytartótanács az akadémiától. De ez nem magyar nyelvi tanterv volt s Teleki most nem jelentette ki, hogy szívesen szolgál a kormánynak. Báró Augustus Antal helytartótanácsi alelnök 1854 április 14-én a «néphymnus» magyar fordítását kérte az akadémiától. Teleki nem tudott e munkára jobb költőt ajánlani Sujánszky Antalnál, a ki szerinte kiváló sikerrel műveli a hymnus műfaját és kitűnően le is fordította «a legmagasabb helyen jóváhagyott néphymnust». Sujánszky fordítását el is fogadták hivatalosan, de már a következő évben Bertók Sándor is lefordította a hymnust és szerette volna elragadni Sujánszky babérját. Báró Augustus az új fordítást elküldötte az akadémiának, azonban Bertók rajta vesztett, mert az akadémiai bírálók: Czuczor, Toldy és Tasner a Sujánszky fordítását jobbnak ítélték.

Kellemesebben érintette az akadémia tagjait az erdélyi cs. és kir. helytartóságnak 1854 május 31-én kelt leirata, mely mellett egy 1658-iki verses krónikát közölt. E krónikát, mely az illyefalvi consistorium jegyzőkönyvéből volt leírva, az udvarhelyi hadi kerületi parancsnokság küldötte Nagyszebenbe. Az akadémia kérte a helytartóságot, hogy máskor is juttasson hozzá ily küldeményeket.*)

Midőn az 1854-ben megalakult Történelmi Bizottság megindította a Történeti Emlékek első sorozatát, Albrecht főherczeg száz forinttal az előfizetők sorába lépett, mit az akadémia köszönettel és hálával fogadott.

Midőn az igazságügyi kormány elhatározta az írói tulajdonjogról szóló 1847-iki ausztriai törvény átnézését, Umlauf János, országos főtörvényszéki elnök a miniszterium nevében 1858 február 15-én felszólította az akadémiát, hogy közölje vele észrevételeit. A bizottság, mely báró Kemény Zsigmond elnöklete alatt Szalay László, Toldy, Székács és Tóth Lőrincz tagokból állott, kimondotta, hogy az 1847-iki törvényben

*) Akadémiai Irattár. A krónikát gróf Kemény József közölte az *Új Magyar Múzeum* 1854. II. 34. l.

világos jeleit találta a Kisfaludy Társaság által 1844-ben az országgyűléshez fölterjesztett törvényjavaslat hatásának. A törvény a magyar viszonyokat tekintve is a maga nemében a jobbakhoz tartozik s a bizottság munkálata alapján az akadémia csak néhány pontra nézve ajánlott módosítást.

Szóval a Bach-rendszer alatt a kormány oly intézetnek tartotta az akadémiát, melynek segítségére néhány kormányzati ágban szüksége van s a melynek a műveltség emelésére célzó munkáját elnézheti veszély nélkül s csekélységekben még támogathatja is. Ez a tudós munka — így gondolkodhattak a kormányférfiak — kivált ha nem keresi a zajos nyilvánosságot, elfordítja a figyelmet a veszedelmes dolgoktól. Mind a mellett a Bach-rendszer kivált 1858-ig az akadémiával is érezte a rendőri gyámkodás és a rövidlátó bureaukratismus szellemének nyűgét.

Az 1855. áprilisi igazgatósági gyűlésen fölolvasták báró Augusz Antal 1854. április 29-én kelt rendeletét, mely meghagyja, hogy Henszlmann Imrét ki kell törölni a tagok sorából. A pesti illetőségű Henszlmann ugyanis nem jelent meg a törvényes idézésre s ezért «unbefugter Auswanderer»-nek tekintetik. E rendelet foganatosításával a titkárt bízták meg, de a kizárt tag az 1858-iki *Értesítőben* mégis csak levelező tagnak van nevezve.*)

IV.

Alapszabályok változtatása.

Ez intézkedésnél sokkal nagyobb föltűnést keltett és sokkal komolyabb volt az a támadás, melylyel Bach rendszere az akadémia szervezetének függetlenségét és alapszabályainak nemzeti szellemét fenyegette.

Már 1852. nyarán, tehát még az új egyleti törvény kiadása előtt a pesti Polgármesteri Hivatal tudósítást kért az akadémia szervezetéről, működéséről és pénztárának állapotáról. Augusztus 26-án hivatalosan jelenti az akadémia az említett hatóságnak, hogy a Magyar Tudós Társaságot vagyis a Magyar Nemzeti Akadémiát mely törvény rendeletéből ala-

*) *Akadémiai Iratok, Akadémiai Értesítő.* 1858. 60. s. 279. 11.

pítták. Mellékli az alaprajzot, említi a nagygyűlések megszűnését s a kisgyűlések megindítását 1850-ben s így végzi: «Jelen pénzalapja kerek számmal 365,000 forintba megyen. Alapítói közé Ferdinánd császárt, úgy boldogult Károly és József főhercegeket számíthatni szerencsés.»*)

1852 november 26-án megjelent a császári nyílt parancs az egyletekről. A nyílt parancs azt rendelte, hogy «mindennemű egyletek fölállítására az álladalmi igazgatóság különös engedélye kívántatik meg». Ezt az engedelmet több mással együtt különösen a tudományos és művészi egyletekre nézve követelte. E különösen kiemelt egyletek engedélyezését a császár föntartotta magának s az erre vonatkozó javaslatokat a belügyminisztertől várta. Az új törvény irányszabályai — mondja a 28. § — a már önálló egyletekre teljesen alkalmaztatnak s oly egyletek, melyek az új törvény szerint a császári engedelemre vannak utalva s e nélkül működnek, a parancs kihirdetése napjától számítandó három hónap alatt szabályszerű úton folyamodni kötelesek.**)

Ezen nyílt parancs következtében a pestmegyei főispán fölszólította az akadémia elnökét, hogy folyamodjék a magyar akadémia részére «fenállhatási engedményért».

Teleki 1853 márczius 5-én kelt válaszában kifejti, hogy egy akadémia s így a magyar akadémia sem tartozik az egyletek közé. Mert az egyletek lényegéhez tartozik az, hogy a tagok önkénytesen egyesüljenek, bizonyos évi terheket viseljenek, az így támadó közös vagyont magok igazgassák s önmagukat föloszlathassák stb. Holott a magyar akadémiát az I. Ferencztől szentesített 1827 : XI. törvényczikkely alapján állították föl országos intézetül; külön igazgatótanács felügyelete alá rendelték s az e tanács tagjaitól — nem pedig az akadémiától — választott elnökséget mindenkor egyenesen ő Felsége erősíti meg. Különben az a 28. §, melyre a főispán fölszólításában különösen hivatkozik, csak azokra a tudományos egyletekre vonatkozhatik, melyek a felség engedelmével működnek. Már pedig a magyar akadémia nemcsak legfelsőbb engedelmével áll fönn, hanem egyenesen ő Felsége

*) *Akadémiai Irattár.*

**) *Magyarországot Illető Országos Kormánylap.* IV. É. I. 1853 14. lap.

nagyatyjától állíttatott föl. S így nem tartozhatik az új engedelemtől függő egyletek közé ép oly kevésbé, mint a bécsi tudományos akadémia.

Mindazáltal megküldi Teleki a főispánnak a Ferencz királytól 1830 november 6-án megerősített és az akkori országgyűlés irataiból külön lenyomatott Alaprajznak és Rendszabásnak három-három példányát magyar és latin nyelven, hogy azok «a legfelsőbb felügyelést vezető kormánynak kezénél lehessenek».*)

E levél írása után néhány nappal 1853 márczius 14. és 16-án az Igazgató Tanács megtartotta XVI-ik gyűlését. A XV. gyűlést 1846 deczemberében tartotta meg. Úgy látszik, hogy az akadémia nem kért engedelmet az igazgatói gyűlések megkezdésére. Az igazgatótanács tudomásul vette gróf Andrássy György hazafias és ildomos eljárását s mintegy megerősítette helyettes másodelnöki tisztében.

Teleki márczius 5-iki levelének nem volt foganatja. Az igazságukban oly egyszerű és meggyőző szavak nem nyugtatták meg a betűkhöz tapadó bureaukrata lelkiismeretet. Prottmann József budapesti rendőrigazgató a császári királyi Helytartóság rendeletéből 1853 október 13-án értesítette Telekit, hogy a magas kormány az 1852 november 26-iki egyleti törvényhez idomított akadémiai rendszabásoknak német nyelven s három példányban való fölterjesztését kéri «a legfelsőbb helybenhagyás kieszközlése végett». Az akadémia már régóta foglalkozott az alapszabályok megváltoztatásának gondolatával. 1845-ben ki is nyomatta kézirat gyanánt a Rendszabások módosítása iránt kidolgozott Javaslatot. De most a felsőbb parancs sürgette a módosítást valószínűleg oly irányban, mely ellenkezett az 1831-ben kiadott Rendszabásokkal ép úgy, mint az 1845-iki Javaslattal.

Teleki tehát méltán nevezte ezen ügyet életben járó fontosságúnak s 1853 deczember 30-án kelt levelében föl-kérte gróf Károlyi György igazgató és tiszteleti tagot, hogy bizottmányul Kubinyi Ágoston, báró Eötvös József, Fogarasi János, Horváth Cyrill, Wenzel Gusztáv tagokat, a titkárt s a

*) Ezt a főispáni fölszólítást és az akadémiai választ a *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados Történetéből*. 1831—1881. Budapest, 1881. című munka nem említi.

pénztárnokot maga mellé vevén az akadémia rendszabásait vizsgálta át, idomítsa azokat a felsőbb kívánathoz, az 1845-ben ajánlott változtatásokra csak annyiban lévén tekintettel, a mennyiben ezek a rendszabásokkal nem ellenkeznek. Teleki úgy gondolta, hogy a királyi jóváhagyást nyert Rendszabásokhoz való alkalmazkodás leginkább megkönnyítené az akadémia nemzeti szellemű reformjának megerősítését. A bizottság eljárván teendőjében munkálatát az 1854 márczius 9-iki összes gyűlés elé terjesztette azon előleges kérdés mellett: czélszerűnek és üdvösnek tartja-e az ülés, hogy a felsőbb rendelet kötelező kívánalmain túl a tapasztalás nyomán némely egyéb, üdvös javítások indítványoztassanak.

Az ülés az előleges kérdéshez szólva, abban állapodott meg, hogy a felsőbb helyt kötelezőleg kívánt alkalmaztatásán túl a rendszabásoknak az egylettörvényhez s a fenforgó viszonyokhoz csak oly változtatásokat tart tanácsosoknak, melyek a rendszabásokban kitűzött célokkal, eszközökkel és formákkal nem ellenkeznek. Ezután a gyűlés a bizottság munkálatát több pontban módosítva elfogadta. A márczius 14-iki rendkívüli nagygyűlés, melynek az alapszabályok vitatásán kívül más teendője nem volt, elfogadta az összes gyűlésen megállapított szerkezetet. A márczius 18-iki igazgatósági ülés a nagygyűlés szerkezetét több jelentékeny változtatással fogadta el.

Mint a *Vázlatok* szerzője is mondja, a «legfontosabb módosítás az első pontban történt». A *Rendszabások* első pontja így hangzik: «A magyar tudós társaság a tudományok és szép művészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimiveltetésén igyekszik egyedül».

Az új alapszabályok szerint az akadémia célja «a tudományok és szépművészetek magyar nyelven művelése és terjesztése s egyszersmind a magyar nyelvnek egész gondnal csinosítása és gazdagítása».

A kormány nem sietett megerősíteni az alapszabályokat. Az akadémia éveken át a formálisan meg nem erősített egyletek közé tartozott. Mit jelentett ez?

Az 1854-iki június 11-iki kormányrendelet szerint a törvényesen megalakult egyletek kénytelenek voltak bejelenteni üléseiket a tárgyak bemutatása mellett. Gyűléseikre or-

szágfejedelmi biztosok küldettek ki. A formaszerű engedelem nélkül önálló egyleteknek jóváhagyást kellett kérniök a gyűlés tartására a tárgyak bemutatása mellett. Ha a politikai hatóság megengedte a gyűlést, országfejedelmi biztost rendelt annak színhelyére felügyelet végett.

A különbség tehát nem nagy a két formaság közt. Az utóbbi csoport engedelmet kér a gyűlésre, az előbbi bejelenti azt. Az egyik forma lealázóbb, de a másik sem lélekemelő s mind a kettő egyaránt időrabló és boszantó.*)

Miért soroztatott tehát az akadémia éveken át a formaszerint jóvá hagyott egyletek közé? Az ide vonatkozó tárgyalások iratai ma még hozzáférhetetlenek s így az akkori viszonyokon alapuló hozzászólásokra vagyunk utalva.

Az akadémia 1850-től 1854-ig nem mozoghatott teljes szabadsággal. Nem volt megengedve a nagygyűlések és közgyűlések tartása. Így tehát elestek a tagválasztások, a pályázatok kitűzése s a jutalmak odaitélése, melyek a közgyűlés nyilvánosságával együtt az akadémia hatásának és fejlődésének legerősebb eszközei. Ezt a csonka állapotot jó ideig minden további föltűnés nélkül föntarthatta volna a kormány, ha nem kívánja az alapszabályok fölterjesztését és megváltoztatását.

De a burokrata észjárás nem nyugodhatott meg abban, hogy a magyar akadémia nem egylet s hogy mint ilyen ne folyamodjék önállhatásáért. Már pedig az akadémia a fölterjesztett alapszabályokba természetesen fölvette a nagygyűlések és kisgyűlések hatáskörét. Ha a kormány egyszerűen elhagyja az ide vonatkozó 51. s 52. §-okat, nyílt ellenkezésbe jutott volna Bach politikai rendszerének azzal az elvével, hogy a kormány nem kívánja gátolni a centralizált monarchia nemzetiségeinek fejlődését. Már pedig e két paragrafus mégis nagyobb mértékét biztosította a fejlődésnek, s különösen a nemzeti szellemre való nyilvános hatásnak, semmint Bach óhajtotta volna. Azért gondoskodni kellett oly paragrafusokról, melyek az ellenőrzést minél teljesebbé teszik s mi földolog volt, halasztani kellett a mennyire lehetséges, az alapszabályok megerősítését, hogy az akadémiának 1850 júniusában megállapított hatásköre ki ne táguljon.

*) *Akadémiai Irattár. Vázlatok* 14., 15. II. *Magyarországot illető kormánylap.* 1854. június 4.

Sőt egyelőre még szűkebbre szorúlt, mert a juniusi kormányrendelet értelmében 1854 októberében az akadémia országfejedelmi biztos fölügyelete alá rendeltetett.★)

Andrássy György alkalmazkodva a szabályokhoz, Teleki halála után az elnökválasztó igazgatósági ülést bejelentette a helytartóságnak, mire ápril 7-én báró Augusz Antal értesítette, hogy az ápril 17-ére egybehívott gyűlés nem lehet nyilvános, hogy pontos jegyzőkönyvet kell szerkeszteni tárgyalásairól s azt át kell adni Bujanovics Ernő országfejedelmi biztosnak.

A választások csak a legfelsőbb helybenhagyás után hirdethetők ki s csak akkor lépnek érvénybe. Továbbá a márczius 27-én benyújtott tárgysorozattól a gyűlésnek nem szabad eltérnie. E felsőbb intézkedés — mondotta Andrássy az április 17-iki gyűlésen — «az ülésnek zsinórmértékül szolgálánd».

A gyűlés első tárgya volt az igazgató tagok választása. Az elnök szerint négy helyet kellett betölteni. Nem — úgy mond a lelkiismeretes Bujanovics — a márczius 27-iki tárgysorban csak három helyről van szó. Igen ám, — mondja Andrássy — Vay Miklós márczius 28-án lemondott s így négy hely üres. Ez csak nem lényeges változtatás. Bujanovics is kénytelen volt elismerni, hogy a változtatás nem lényeges. Ekkor azután megválasztották igazgató tagoknak Deák Ferenczet 9, Eötvös Józsefet, Szögyényi Lászlót s gróf Teleki Domokost tíz-tíz szavazattal.

Ezután Andrássy lemondván másodelnöki tisztéről, hét szavazattal gróf Desseffy Emil választatott elnöknek s kilencz szavazattal báró Eötvös József másodelnöknek.

Bujanovics fölszólította Andrássyt, hogy a választások megerősítéséig vezesse tovább az elnökséget.

1855 június 12-én a magyarországi cs. k. katonai és polgári kormánysház helybenhagyta a választásokat azzal a megjegyzéssel, hogy a választottak «állása a fölterjesztett Rendszabásokra legfelsőbb helyről várt határozatok leérkezéséig tart». Ezt a megerősítést a hozzáfűzött megjegyzés ellenére is a június 25-iki összes ülés kitörő örömmel fogadta. Toldy jelentékeny beszédben üdvözölte az elnöklő Eötvöst.

A beszédnek egy gondolata az akkori politikai irányra

★) Toldy i. h.

czéloz, de általában véve s ma is értékes. A népies s a tudományos műveltség viszonyáról szól.

Egy rendszer — értsd az uralkodó politikai rendszert — a népet mívelni akarja s mellőzni látszik a tudományos irodalmat. «Népies irodalmat pedig» — úgymond Toldy — «s melyet ez célba vesz, a nép okulását és mivelődését, egyetemes nemzeti tudományosság és irodalom nélkül nem gondolhatni. Egy szerves, élő test a nemzet, melynek végeibe a szív hajthatja csak a műveltség véré; és viszont csak a test középponti és végköri erőinek kölcsön és összehatásában lehet és van, természetes, egészséges élet. Féltség, hézag csak élettelen testekben van. Az összes nemzetnek kell tehát saját tudományossággal birnia, hogy népies műveltsége is lehessen».*) Dessewffy Emil a történettudományi osztály november 19-iki ülésén foglalta el elnöki székét s ekkor az akadémiát oly nemzeti intézetnek nevezte, «mely annyi romok között még épen áll fenn!»**)

Valóban a megvont korlátok közt teljes erővel élt hivatásának, mintha nem ismerte volna az «országfejedelmi biztosság» csodálatos intézményét, de végre mégis föltűnő volt, hogy az 1854 tavaszán fölterjesztett szabályokat még 1857-ben is vizsgálják. Ez év május 16-án írja a *Budapesti Hírlap*: «Midőn itt a Duna partjain egy nagy népcsalád örömríadalma üdvözli az Uralkodó Pár boldogító jelenlétét, Magyarország tudományos intézetei az akadémia és nemzeti múzeum a fejedelem gyámkezelétől nyernek újabb éltető erőt. Magyar akadémiánk további fölállhatását czélzó alapszabályai, mint tudjuk, Felséges uralkodónk legfelsőbb akarata s kegyelme által szentesítést nyertek. Merjük remélni, hogy az ujonnan helybenhagyott alapszabályok értelmében szintén új életet fog az kezdeni».

De nemcsak a félhivatalos buzgóság hirdette az eseményt, hanem Dessewffy Emil is oly biztosra vette a megerősítés leérkeztét, hogy annak kihirdetése végett 1857 junius 6-ára igazgatósági ülést hívott egybe. Az ülésen kijelentette, «hogy nemcsak félhivatalos hírlapi tudósítás után, de magának ő cs. k. Felségének szóbeli legkegyelmesebb nyilatkozása, úgy a cs. k. főkörmányzó ő fensége kegyes kijelentéséből az akadémiai rendszabásoknak f. évi május 3-án történt cs. k.

*) *Akadémiai Irattár, Akadémiai Értesítő.* 1855. 430—431. II.

**) *Akadémiai Értesítő,* II. o. 625. I.

megerősítéséről értesülnie szerencséje volt: sietett a T. Igazgató Tanács tagjait egybehívni, hogy ez örvendetes eseményt tisztelettel üdvözlőlvén, mind az ezt megillető hála nyilatkozat formája, mind az új rendszabások alapján az akadémiai élet hatályosb fölélesztése eszközeiről tanácskoznunk lehessen». De hozzá tette, hogy ma még nem hirdetheti ki a szabályok szövegét, mert a kormány még néhány kérdést vetett fel, azonban e lényegtelen akadályok el fognak simulni.

Így beszélt Dessewffy, a ki Eötvös tanusága szerint fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki az alapszabályok változtatlan megerősítése érdekében s azt kell következtetnünk beszédéből, hogy a császár és a főherczeg ekkor már nem ellenezték a megerősítést. Széchenyi *Blick*-jéből tudjuk, hogy a császár magyar nyelven jelentette ki az annyira óhajtott esemény megtörténtét. Tudjuk, hogy a magyar gazdasági egyesület alapszabályai valóban ekkortájt erősítették meg. Az októberben megjelent *Rückblick* pedig dicsóíti Bach miniszter nagy jóindulatát az akadémiai alapszabályok megerősítése alkalmából. Világos tehát, hogy 1857 májusában már készültek az alapszabályok megerősítésére. De a halasztásnak már fönt érintett legfőbb okán kívül tekintetbe kell vennünk a Bach rendszer közigazgatási szervezetét is.

A sok mindenféle hatóságnak hosszú idő kellett a még hátralévő apróbb kérdések elintézésére. A császár végre 1858 február 27-én megerősítette az alapszabályokat. A megerősítésről a belügyminiszterium márczius 3-án értesítette a főkormányzékot, ez a nagyméltóságú cs. k. hatóság pedig április 9-én értesítette a dologról a Budapest kerületi cs. k. helytartóságot, ennek osztályi alelnöke április 16-án készített jelentést az eseményről s május 14-én dr. Palló Sándort nevezte ki országfejedelmi biztosnak, ki azután a május 29-iki igazgatósági ülésen végre valahára előadhatta, hogy mi történt a császári irodában február 27-én. Ha ily lassú volt a már tárgyalt munkálat útja fölülről lefelé, elképzelhetjük, hogy minő lassan görgették a terhet a hegyen fölfelé, a mikor még a hivatalos bölcsesség mind untalan igazítani valót talált a VI. rövid szakaszból álló szállítmányon.★)

★) *Akadémiai Irattár*. Galgóczi id. h. 113. l., *Blick* 162, 383. II. Eötvös összes munkái VIII. 225.

Midőn dr. Palló előadásának befejezése után a megerősített alapszabályokat fölolvasták, Dessewffy emlékezetből előadta az akadémia keletkezésének rövid történetét, az alapítók szándékát, az országos törvényben s a legfelsőbb leiratokban kitűzött czélt s figyelmeztette a gyűlést a fölsőbb helyen megváltoztatott pontokra és a leküldött nyomtatott példányok sajtóhibáira. Mivel az idő már előre haladt, az igazgató tanács elhatározta, hogy mielőtt fölterjeszti a legfelsőbb megerősítési záradék odacsatolása végett a kívánt példányokat, még 29-én délután tanácskozni fog a leérkezett munkálatról.

A délutáni ülésen Dessewffy arra kérte az Igazgató Tanácsot, hogy nyilatkozzék, mennyiben tartja a leérkezett szerkezetet az akadémianak ünnepies formában többször kijelentett céljával és meghatározott rendeltetésével egyeztethetőnek s vajon mit kell most tennie az igazgatóságnak?

Erre dr. Palló biztos megjegyezte, hogy nézete szerint az Igazgató Tanács az alapszabályok 44. pontja értelmében egyedül az akadémiai vagyon kezelésére van hivatva s így a már megerősített alapszabályok tárgyalásába nem ereszkedhetik. Ez a tárgyalás úgy látszik, egyedül a nagygyűlést illeti meg.

Dessewffy erre azt válaszolta, hogy az Alapszabályok betűje igen is a vagyonra való ügyeléssel bizza meg az Igazgatóságot rendes körülmények közt. Azonban a vagyoni felügyelet nem pusztán pénzügyi ellenőrzés, hanem belé van foglalva annak a gondja is, hogy a vagyont valóban az intézet elé tűzött célra fordítják-e. E szerint az Igazgató Tanács különösen mint az alapítók képviselője s így alapító jogaik letéteményese, az erre való gondra nemcsak hivatva, de kötelezve is van. Kötelessége tehát az új alapszabályokat ebből a szempontból is tárgyalni s mivel a helytartótanácsi leirat a megerősítési záradék odacsatolása végett három példánynak fölküldését kéri, világos, hogy a fölterjesztés előtt a szabályok tárgyalásának eltiltása fölsőbb helyt nem volt célba véve. Dr. Palló erre nem birt válaszolni, azaz hogy körülbelül úgy válaszolt, mint a *Sok hű-hó semmiértben* Galagonya őrbiztos. «Vegyék a jegyzőkönyvbe» az ő kijelentését s akkor nem gátolja a tárgyalást. Ez a kívánság jogos — mondotta az igazgatótanács s így áttérhetett a tárgyalásra.

Az ülés hálás érzelmekkel fogadta az első §-nak bevezetését, mely szerint «ő cs. k. apostoli Felsége az Akadémiát

különös oltalma alá venni méltóztatott». Másfelől azonban aggodalmát fejezte ki azon, hogy több lényeges pontot változtattak meg olykép, hogy azok az alapítók szándékától és az akadémia kitűzött céljától eltérnek. Különösen négy változtatás támasztott súlyos aggodalmat. Köztök a legelső s a leglényegesebb az 1. §. II. szakaszán történt, melyben a *tudományok magyar nyelven művelése* helyett általában csak a *tudomány művelése* van az akadémia céljául kitűzve. A második változtatás a választásokat szorítja meg, a menyiben az elnököknek hármas kijelölése alapján való kinevezését rendeli el, a titkárnak s a tagoknak választását pedig a felsőbb hely megerősítésétől, vagy épen kinevezésétől teszi függővé. A harmadik változtatás a fizetési osztályok meghatározását és ezekben az előléptetést a főkörmányzói elhatározás és kinevezés tárgyává teszi. S végre a negyedik változtatás az országfejedelmi biztosnak kötelességévé teszi a tiltakozást nemcsak az alapszabályokkal, hanem a kormány *céljaival* is összeütköző végzések ellen. A biztos jogkörnek ez a tágitása azért nyomasztó, mert nem törvényekről s rendeletekről, hanem *célokról* van szó, tehát határozatlan s ismeretlen dolgokról, melyek az akadémiát minden lépésében kétértelműségekkel nyugtalanítanak.

Ez aggodalmakat a gyűlés minden tagja egyformán érezte s így egyértelmű volt az a határozat, hogy készüljön egy közvetlenül ő Felsége trónja elé teendő alázatos folyamodvány, mely ez aggodalmak eloszlatását tisztelettel kérje. E folyamodvány sikerét annál inkább remélte a gyűlés, mert ő Felsége az alapítók szándékát s az alapítványok föltételes voltát értve s Ferencz királynak azokhoz kinyilatkoztatott hozzájárulásáról bizonyossá tétetve, nem fogja majd az intézetet elvonni eredeti rendeltetésétől. E folyamodvány fogalmazására bizottság küldetett ki, melynek Deák Ferencz, Eötvös József, Prónay Albert és Toldy Ferencz lettek tagjai.

A folyamodványt Deák Ferencz fogalmazta. Deák tollából ez volt az első fölirat ő Felségéhez a szabadságharc leveretése után.

A jogfolytonosságot védi egyelőre szűkebb körű kérdésben, mint 1861-ben, de nem csekély erővel s nem csekély hatással. Méltósággal s meggyőző világossággal fejti ki a fölirat az akadémia aggodalmait és sérelmeit. A választások

megszorítására nézve így nyilatkozik: «A Magyar Akadémia, mely közintézet ugyan, de egyenesen és egyedül magán alapítványokból keletkezett, nem adott okot arra, hogy beldolgai elintézésére s a választásokra nézve szűkebb korlátok közé szoríttassék, mint a közönséges egyesületek, melyek tagjaikat magok szabadon választhatják.» De a legbehatóbban az első paragraphus változtatásával foglalkozik. Kimutatja, hogy a *magyar nyelven* szavak kihagyása közjogi és magánjogi sérelem egyszersmind. Mert ellenkezik a törvénynyel s az alapítóknak alapítványaikhoz kötött föltételével.

Méltán mondja Deák, hogy e «szavak kihagyása az, mi bennünk a legmélyebb aggodalmat támasztja». Természetes is volt ez aggodalom az akkori körülmények közt, mikor az akadémiának nemzeti irányú munkássága a jobb jövő egyik legerősebb zálogának látszott.

De ha vizsgáljuk a megváltoztatott szakasz szövegét, azt kell gondolnunk, hogy a kihagyás eszközlői nem tudták, hogy tulajdonkép mit akarnak. *Czélja annak* (vagyis az akadémiának) — így hangzik a fölsőbb helyen megerősített mondat — *a tudomány és szépirodalom művelése és terjesztése, s egyszersmind a magyar nyelvnek egész gonddal csinosbítása és gazdagítása.* Lehetséges-e a magyar nyelvet egész gonddal csinosbitani és gazdagítani, ha a tudományt és szépirodalmat nem magyar nyelven műveljük és terjesztjük? Ha a magyar nyelvű tudományos és irodalmi munkásság eltiltása vagy korlátozása volt a cél, miért kellett meghagyni azt a sort, mely a magyar nyelv csinosításáról és gazdagításáról szól? Talán arra gondolhatunk, hogy fölsőbb helyen a kizárolagosságnak akarták elejét venni, hogy lehetőve akarták tenni a nem magyar munkák kiadását, vagy a nem magyar előadásokat is. De még akkor is világosabban kellett volna kifejezni ezt a célt.

Magának a paragraphusnak fogalmazása mutatja, hogy nem jól átgondolt és rendszeres támadásról volt szó, hanem kicsinyes makacsságról, értelmetlen ingerkedésről, melybe a vég nélkül egymásba nyíló hivatalszobák valamelyik zsarnokának igen nagy kedve telhetett. *)

*) *Akadémiai Irattár, Vázlatok*, 12—23. ll.; Deák föliratát Kónyi is közzé tette: *Deák beszédei*. II. K. 186. l.

Deák javaslatát a május 31-iki igazgatói gyűlés közértelemmel helybenhagyta, mivel a 29-iki tárgyalás «minden lényeges momentumát magában foglalta». A folyamodványt felszerelték a szükséges mellékletekkel, lefordították németre s egy küldöttség, melynek Eötvös, Andrássy György, Czirák János és Károlyi György voltak tagjai, a folyamodványt először is Albrecht főherczegnek adta át. A főherczeg kijelentette, hogy szívesen érdeklődik az Akadémia iránt s magára vállalta a legfelsőbb helyen való kihallgatás eszközését. A császár július 1-jén fogadta a küldöttséget.

Eötvös terjesztette elő az akadémia aggodalmait s különösen kiemelte, hogy az 1. §-ból kimaradt: *a magyar nyelven*, tehát a leglényegesebb szavak.

A császár elfogadta a folyamodványt és kijelentette, hogy «minden a birodalomban élő nemzetiségek iránt egyforma hajlandósággal viseltetvén, minden haladást, melyet azoknak bármelyike az általános műveltség és kifejlődés ösvényén tesz, egyforma meglelégedéssel tekint; a miért az Igazgatóság folyamodásában kifejezett aggodalomra semmi ok sem forog fenn; hogy mindazáltal, bár az alapszabályok jelen szerkezete bővebb megfontolás után adatott ki, ő Felsége mégis a folyamodvány egyes pontjait újabb vizsgálat alá veteti».

Ez a vizsgálat gyorsabb volt, mint az, mely az alapszabályok leküldését megelőzte. A helytartótanács budai osztálya 1858 augusztus 23-án értesítette Dessewffy, hogy ő Felsége a folyamodásra nézve nem kért a belügyminiszteriumtól «legalázatosabb előterjesztést», minélfogva az a magas miniszterium nincs azon helyzetben, hogy a folyamodást tárgyalja.

A belügyminiszter már július 28-án értesítette erről az elnököt, kijelentvén ezúttal, hogy egyáltalán nem szándéka az Akadémiában a tudományok és szépirodalom művelése körül a magyar nyelv használatát bármely módon megszorítani, valamint hogy az alapszabályok 1. §-a is a tudományok és szépirodalom művelését és terjesztését s a magyar nyelv gondos kiképzését és gazdagítását ezen ő Felsége különös oltalma alá állított tudományos intézetnek céljául világosan kitűzi, az aggodalmak tehát feleslegeseek.

A november 20-iki igazgatósági gyűlés, melyen ez ira-

tok fölolvastattak, kinyilatkoztatta, hogy aggodalmai nem szűntek meg teljesen. De mivel további lépések nem vezetnek célhoz s mivel a gyűlés bízik ő Felsége nyilatkozatában s a belügy-miniszter kijelentésében, hiszi, hogy valamint az Igazgatóság el van határozva az Akadémia eredeti célját s az alapítók szándékát mindenkor szem előtt tartani, úgy az Akadémia is működése gyakorlati terén ugyanezt fogja tenni. E bizodalomban az Igazgatótanács [átteszi az új alapszabályokat az akadémiához s fölküld három példányt a helytartótanácsához a megerősítési záradék odacsatolása végett.

Az akadémia november 29-iki összes ülésében az igazgatótanács fölfogásához csatlakozván, azzal a bizalommal fogadta az új alapszabályokat, hogy ezek alapján is megfelelhet majd az eredetileg elébe tűzött célnak.*)

Senkire sem hatottak mélyebben ez események, mint Széchenyre. A *Blick*ben többször s hosszasan foglalkozik az akadémiai alapszabályok sorsával. Midőn a *Blicket* írja 1858 elején, a megerősítés még nem küldetett le, pedig már 1857 májusában a király mint megtörtént tényt említette s a *Rückblick* e nagy vívmányt úgy tüntette föl, mint Bach rendszerének egyik áldását. Széchenyi ebben gyűlöletes és nevetséges álszenteskedést látott, mely nagyon jellemzi Bach rendszerét.

Bach bizalmasa az akadémia üdvös reformját igéri. Minő reform lesz az, melyet Bach dicsőítője ajánlani mer. Széchenyi a gúny és a harag villámaint szórja, midőn az akadémia sorsát érinti, s lelke háborújának e kitörései szinte vakító fényt vetnek az egész Bach-rendszer céljaira s eszközeire.

Midőn azután nyilvánvalóvá lett, hogy mit rejtegetett oly soká a miniszter s midőn Deák fölirata eredménytelennek bizonyult, Széchenyi megírta november 6-iki ismeretes akadémiai levelét.

Ez a remekmű, melyben annyi fájdalom, oly izgott hazafias aggodalom s annyi előrelátó bölcsesség van kifejezve, az akadémiai ülésen való fölolvadásra volt szánva. Hadd hirdesse a levél az egyetlen helyen, mely még épen magaslik ki a magyar romokból, hogy minő botorságot mivel Bach, midőn a gondviseléstől a dynastia leghatalmasabb

*) *Akadémiai Irattár s Vázlatok.* 22—23. II.

támaszának rendelt nemzetet ki akarja vetköztetni saját-ságai-ból és zsibbasztani akarja életerejét. Hadd hirdesse a levél, hogy a fiatal fejedelem, ha e baligézéstől megszabadul, még Corvin korát is el fogja homályosítani. Bach halálosan akarja sebezni az akadémiát. Széchenyi mint alapító, mivel nincs menekvés, vérző szívvel ugyan, de mégis elfogadja az alapszabályokat. Hanem ünnepélyes óvást tesz a maga és örökösei nevében, hogy alapítványa kamatait nem fogja fizetni attól a pillanattól fogva, mihelyt alapítványa «más vágásba szoríttatnék, mint az, mely az akadémia eredeti céljával» megegyez.

Dessewffy és barátai nem akarták e levél fölolvásával megtorlásra ingerelni a hatalmat. Lonovics érseket küldötték Széchenyihez, hogy beszélje le szándékáról. Széchenyi egy kissé neheztelt ugyan Dessewffyre, Eötvösre, Deákra és Pró-nayra, hogy «mondókáját visszalökték», de engedett. «Tán rosszúl történt, tán jól! Ki tudja? Én nem bánom!» — mondotta ekkor. Mondhatjuk, hogy jól történt. Az akadémiát nem érhatték a levél következményei, a levél pedig mégis elérte célját, mert sok ezer példányban kézről-kézre járt az országban. Falk szerint «az első férfias szó volt ez, mely hosszú idő óta a nyilvánosság elé merészkedett lépni».*)

Hogy az első paragrafus megváltoztatásának mennyire nem volt komoly értelme, mutatja báró Augusz Antal 1858 november 24-iki levele a Fekésházy alapítványról. Fekésházy Mihály 1848-ban elhalt kamaraügyész végrendeletében hagyományai letudása után fenmaradt vagyonát a magyar nyelv terjesztésére szolgáló alapítványra a magyar miniszterium rendelkezése alá adta. Kikötötte, hogy az összeg kamatát testvérei hűzzák, haláluk után pedig azok a kitűzött célra fordítandók.

Mivel az alapító testvérei 1858-ban már elhaltak s a most 7720 frtra rugó összeg 446 forintot kamatozott, tanácsosnak látszott az évenként e célra költendő összeget 400 forintban állapítani meg, hogy a kamatfölösleggel a tőke

*) Széchenyi: *Blick*. 161, 162. 383—386. *Széchenyi levelei*. Kiadja Majláth Béla. III. k. 718, 726. l. Keeskeméthy: *Graf Stefan Széchenyi Staatsmännische Laufbahn* 85. l. s Falk: *Széchenyi István gróf és kora*. 318 l.

neveltessék. Mivel az akadémia egyik főfeladata — úgymond August — a magyar nyelvtudomány előbbrevitele, a cs. k. helytartósági osztály kéri az akadémiát, hogy tegyen javaslatot e tárgyban. *) Így tehát a Fekesházy-alapítványt a helytartótanács bízta az akadémiára, mely később (1891) a kormányra bízta annak kezelését.

S most végre 1858 december 15-én megnyílt a nagygyűlés, 1847 december óta az első nagygyűlés. Kiosztották a jutalmakat s tömeges választásokkal — 11 tiszteleti, 16 rendes, 58 levelező s 41 kültag választásával — kiegészítették a tagok megritkult sorait. «Így kiegészítve» — mondja Toldy — «s újabb életre föltámasztva lépett az akadémia december 20-án, tehát az utolsó kisülésnek éppen tizenegyedik évnapján, a nemzeti múzeum dísztermében tartott nyilvános ünnepélyes ülésben ismét a nemzet színe elé. Tömött terem, érzékeny lelkesedés és feszült figyelem fogadta az elnök epochalis beszédét.»

A beszédet valóban jelentékenynek kell mondanunk, még ha nem is a kortárs lelkesedésével olvassuk. Jelentékeny, midőn a multa tekint s a jelen feladatát vizsgálja. Visszatekintésében Széchenyi örökké emlékezetes akadémiai beszédén pihen meg szeme. Szép kivonatát adja a beszédnek. Figyelmeztetett minket ez a beszéd arra, «hogy nem elég törvényeket hozni, hanem azok iránt sympathiákat kell gerjeszteni... és buzdítottunk arra, hogy kétségbeesnünk... éppen oly anynyira nem szabad, mint önhittségtől fölfúva, és minden hatalmakat fölbőszítve és ellenszegülésre kihíva, erővel törekedni az után, mit kirekesztőleg csak bölcseséggel érhetni el! — Fájdalom, uraim! hogy akkor nem értettük meg akadémiánk alkotóját, de szabadjon hinne, hogy ma már megértjük — szabadjon hinne, hogy a nagy tapasztalások nagy tanulságai hatásukat megtették!» S így ha Dessewffy nem is olvashatta föl Széchenyi levelét, legalább megengesztelte azzal, hogy eléggé soha nem ismételhető eszméit az újabb nemzedék emlékezetébe hozta. Majd Széchenyi nyomán tovább haladva kitűzi a célt, mely után törekednünk kell. «Elénkbe tűzött körünkben, és a mennyiben tőlünk függ, oda munkálni, hogy meg legyen szerezve a magyarnak az, minél többet bár-

*) Akadémiai Irattár.

mily körülmények között elérhetni józanon nem reménylhetett, de a minél kevesebb után törekedni önérzeténél fogva képtelen; és ez nem egyéb mint: a nem nagy számú magyarnak értelmi és erkölcsi kifejlődésén és erején alapuló nagy és valódi súlya!» Ez az igazi föladat s ehhez nemzeti tartalmú műveltség útján juthatunk, mert a nemzetközi műveltség útja az ernyedés, a korcsosulás veszélyével fenyeget. Különben a nemzeti műveltség nem jelenti az elzárkózást az európai kultúra előtt, az egész keresztyén műveltség ebben az irányban halad előre. «Az idő szövegét megértettük» — mondja Dessewffy — «s azon munkát, mely a polgárisodásnak a világtörténelemben nyilatkozó paranesszava által reánk van mérve, el kívánjuk végezni».*)

Ily eszméket hirdettek az akadémia szószékéről az alapszabályok megerősítésével kezdődő új korszakban. De jegyezzük meg, hogy az alapszabályokat a belügyminiszter csak 1859 január 8-án látta el a megerősítési záradékkal s a helytartótanács csak 1860 márczius 13-án küldötte le az akadémianak.**)

De ez az akadékoskodás már mit sem számított. A generálkormányzó kinevezései s az országfejedelmi biztosság intézménye nem gátolták az akadémiát hivatása teljesítésében.

A Kazinczy és Széchenyi emlékét ünneplő akadémiai közületek nagy nemzeti ünnepek voltak, az újra ébredő nemzeti élet hirdetői. Mint a költő mondotta:

És ég az oltár. Ím körébe gyűltünk,
Szétszórt bolyongók a vész idején,
Már is tüzenél szent lánggra hevültünk,
Fénye világol sorsunk ösvenyén.

És világolt szabadon, Bach bukása óta már a kicsinyes burokrata fogások ideje is elmúlt.

1861 május 20-án a helytartótanács a selmeczi bányászati és erdészeti akadémianak magyar tannyelve ügyében kér jelentést az akadémiától. Dicséretes kezdemény, noha csak 1867-ben vezetett eredményhez. Pálffy Móricz alatt azonban még éreznie kellett olykor az akadémianak a helyzet nyo-

*) Toldy id. h. és Dessewffy Emil gróf: *A Magyar Tudományos Akadémia és Nemzetiségünk Föladatai*. Pest, 1866.

**) *Vázlatok*. 25. l.

mását. «Sajnálattal kell kijelentenem» írja Pálffy 1861 december 30-án — «miként Tóth Kálmán, ki jelenleg politikai vétség miatt fenyíték alatt áll, mint levelező tag épen jelen perczben választatott, kinek elválasztásához ennek következtében jelenleg helybenhagyással nem járulhatok». Egyúttal kérte az akadémia összes tisztviselői és tagjai névsorának fölterjesztését. De az ehhez hasonló hősiesség már nem volt félelmetes, inkább csak nevetséges.

Az akadémia függetlenségi küzdelmének utolsó nyomát azokban a tárgyalásokban látjuk, melyeket 1862-ben s 1863-ban a kormány nyal a műemlékek megőrzése ügyében folytatott. 1862 április 17-én ugyanis a helytartótanács véleményt kért az akadémiától, hogy nem lehetne-e a műemlékek gondozását, egy külön társulat fölállításának mellőzésével, az akadémia archæologiai bizottságára ruházni.

Az archæologiai bizottság hajlandónak is nyilatkozott elvállalni az országos bizottsági teendők lényegét.

De az akadémia nem fogadta el a bizottság ajánlatát. 1862 december 22-én a kormányhoz intézett fölterjesztésében kijelenti, hogy «ez alakban a dicső és közhasznú ügghöz nem járulhat». Ugyanis a magyar akadémia más akadémiáktól eltérő szervezésénél s alapítói szándékánál fogva, sem közvetlenül, sem közvetve, a kebelében működő bizottság által, sem most, sem bárminő más viszonyok közt, kormányi organummá nem lehet».

Egy év múlva is föntartja ezt a fölfogást s ajánlja a helytartótanácsnak, hogy «valamint legujabban a statisztikai szakosztályt saját kebelében fölállítani késznek mutatkozott, az archæologiának honunkban emelésére . . . archæologiai külön szakosztályt szervezzen» s ezzel azután az akadémia a tudományos kérdések elhatározásában szívesen együtt működnék. Az ötvenes évek tapasztalatai következtében az akadémia fokozott féltékenységgel védelmezte függetlenségét a nem alkotmányos kormánynyal szemben.*)

S ezzel bevégezem az akadémia e korszakáról írt vázlataimat, melyekkel irodalmunk némi hézagát véltem betölteni.

ANGYAL DÁVID.

*) *Akadémiai Irattár*. Csengery: A M. T. Akadémia Jegyzőkönyvei. 1863. 160. l.

A SPANYOL IRODALOM A XV. SZÁZADBAN.

Első közlemény.

I.

A költészet.

A spanyol irodalomban a rég előkészített átalakulás már a XIV. században végbement. Az eddig művelt tartalmas tanköltészet helyét a könnyed, játszi formájú és tartalmú lyrai költészet foglalta el. A költésnek és éneklésnek láza fogta el az udvart és a nemesség minden rétegét. De ezek a nemesek már nem a mór háborúk méltóságos lovagjai, hanem nagyravágyó, nyugtalan feudális aristokraták, kik kedvöket a fényűzésben, a nők cultusában és lovagjátékokban telik, s fényes ünnepélyek rendezésében egymással versenyeznek. E körök élete és gondolkodásmódja tükröződik a XV. század irodalmában, különösen műköltészetében.

A míg Castiliában a finomabb lovagi és udvari társas élet ismeretlen volt, addig a lyra fejlődésének föltételei is hiányzottak.

Ha idáig valaki érzelmeinek versben akart kifejezést adni, megelégedett Galicia rokon nyelvjáráásával, a melyen a burgundi ház oltalma alatt virágzó költészet fejlődött ki. X. Alfonzó Mária dalait galiciiai nyelven írta; XI. Alfonzótól is maradt reánk egy ily dalocska; s így 1375-ig nem csak galiciiaiak írtak a nyugoti nyelvjáráson, mint például a szerelemnek monda- és költészet dicsőítette martirja, Macías, hanem castiliai származásuak is, például a Mendozák ösatyja, Pero Gonzalez, a ki Aljubarrota mellett lovát a királynak engedve át, saját élete föláldozásával mentette meg ura életét; vagy

a torói archidiaconus, a ki humoros végrendeletében testének egyes részeit ismerőseire hagyja; haját egy kopasznak, lábait egy közsvényesnek, szellemét egy kontárnak; továbbá Garci Fernández de Gerena, az elzüllött lángész, a ki meggondolatlan kapzsiságból egy mór leányt vett feleségül, azután remetévé lett, Granadába menekült, hitehagyott lett, felesége hugát elcsábította, egy sereg gyerekekkel tért vissza és nyomorban halt meg. A régibb lyrai költők legtermékenyebbike, Alfonso Álvarez, de Villasandino, a kit ügyes rimeléséért csodáltak, szintén portugál nyelven írta meg formás, de minden nemesebb érzés nélküli verseit III. Enrique maitresse-eire, a ki őt a Vanda lovagjává tette. Királya halálát (1379) már castilii nyelven siratja el, s ezentúl leginkább anyanyelvén ír. Vele egyidőben lép föl a tudakos Pero Ferrúz, Ayala barátja, az éles nyelvű Ferran Manuel de Lando, Gomez Perez de Patiño vidám egykedvűségével, s mások, kiktől szintén csak castilii versek maradtak ránk.

A spanyol lyra a portugál udvari költészetből nemcsak a szokásos műfajokat, vers és strófaszerkezeteket vette át, hanem a provenzál költészettől örökölt conventionális érzelmeknek és szólásmódnak egész kincsét. Mert ez az udvari szerelmi költészet nem akart sem az érzelem önkéntes kifejezése, sem a szívnek fölajdulása vagy a szenvedély kitörése lenni; egyedüli célja társas szórakoztatás, tartalma divatos udvariaskodás volt. A mit a trovador valójában vagy színlag érez, az neki csak alkalom arra, hogy a szórszálhasogató szellemességét és rimfaragó ügyességét ragyogtassa és a fitogtatott szerelmi mysticismus csak félig leplezi az erkölcsök romlottságát. A korrajz is tisztán udvari jellegű. Dicsőítik a fejedelmet, megéneklék születését, elsiratják halálát; ritkábban gáncsolják a korviszonyokat, de a történelem meg-rázó tragédiái a költészetben nem találnak visszhangra. A magánosok életéről is föl-föllebentli a fátyolt a portugáloktól vett gúnydal, a melyben a rosszakarát, a gunyorosság és személyes harag tör ki. Az egyházi dalt, a castilii költészetnek e sajátos termékét, tovább is művelik. A legkedveltebb szórakozás azonban a kérdő és felelő verselés volt: komolyan vagy tréfából fölvetett tárgyról adott rimmal verselni; sok szellemességet, subtilis finomságot és nehézkes tudakosságot pazaroltak rá. Ez a műfaj háttérbe szorította az éneklésre

szánt dalokat, a mivel egyszersmind a nemzeti versidom, a verso de arte mayór (◡)–◡◡◡◡ | (◡)–◡◡◡◡) nagy elterjedése kapcsolatos. Ez magyarázza, hogy a castiliai udvari költészet inkább beszélgető jellemű s eleinte rhythmikailag aránylag szegény.

A XIV. század folyamán Olaszország hatalmas szellemi fejlődésnek indult; hatása fölfrissítette a spanyol költészetet is. Különösen nagy benyomást tett Dante alakja, bár egész mélységében nem értették meg. Spanyolországgal Micer Francisco Imperial, egy ékszerész fia, ismertette meg, a ki Genuában született és nevelkedett, s Sevillában telepedett meg. Ő honosította meg Spanyolországban az allegóriát és a visiót. II. Juan születését (1405) ünnepelve az égben hallja, a mint a bolygók szerencsét kívánnak az újszülött gyermeknek. Más alkalommal meg az isteni színjáték szerzőjével vezeteti magát a paradicsom rózsaligeteiben, a hol megpillantja a hét erényt udvarával, s mivoltukról értesülést nyer. És az ilyesmi hatott! Az uralkodó nyegleség mellett az ilyen kifejtett allegoria s méltóságos, képekkel díszített nyelvre való törekvés tényleg költészetnek tűnhetett föl.

Ha föl akarnók sorolni az összes, alacsonyabb és magasabb állású urakat, a kik ebben az időben a Muzsának hódoltak, a kiknek munkái az egykorú gyűjteményekben vannak elszórva, semmitmondó nevek mellett nem egy hangzatos nevet is kellene emlitenünk. De minek neveket halmozni, mikor még a legtehetségesebbek gyakran szétfosló ködös alakok maradnak. Kissé jobban kidomborodó egyéniség, a század végén, Ferran Sánchez de Talavera töprenkedő elme, a ki az üres rímelés korában azt a kérdést veti föl, hogy elképzelhető-e, hogy az Isten megengedi, hogy egyes emberek örök kárhozatrazülessenek, a ki a földi élet semmiségét és a végső számadástól való félelmet igazán érzi, s egy a lovag és hölgye között történő szellemes beszélgetésben a földi szerelem hívságát vitatja. Vígabb természetű fray Diego de Valencia de Leon, az ügyesen rímelő ferences és a theologia magistere, a ki courtisane-világ különös ismeretét árulja el, és fray Nicolás, a ki szerelmi dolgokban tudós társához fordul tanácsért, s nem akarja hinni, hogy a házasságtörés bűn. Imperial nyomdokain halad Ruy Paez de Ribera, a ki a négy világi rossz közül tudniillik öregség, betegség,

szaműzetés és szegénység, az utolsót és legrosszabbat, úgy látszik, tapasztalatból ismerte. A sevillai Gonzalo Martinez de Medina keserű panaszai az idők rosszasága ellen szinte nem maradnak hatás nélkül, míg Pero Gonzalez de Uceda játszi humorával mulattat, álmai tarka világába vezetve, midőn azt hiszi, hogy jámborsága miatt meghívják Szent Péter székére.

II. Juan (1407—54) udvarában élte a trovador-költészet aranykorát. A gyöngé, de művészérzékű király maga is rimelt, s hozzája csatlakozott olyan népes csoport, hogy több mint 200 névszerint ismert költőtől maradtak fenn versek. Új tere nyílt a castiliai hatásnak, midőn IV. Fernandót (II. Juan nagybátyát) hívták meg Aragon trónjára; udvara lett az összes elégedetlenek gyülekezőhelye. Számos castiliai nemes kísérte fiát, V. Alfonsót, Nápoly elfoglalásánál (1441), és a humanisták ezen nagylelkű pártfogójának környezetében folytatták költői kísérleteiket. Ott volt vele a navarrai származású Lope de Stúñiga, korának egyik leghíresebb lovagja; Juan de Dueñas, egyszerű hidalgo, aki II. Juan kegyét ösztönzésével eljátszotta s kardjával s tollával Aragon szolgálatába lépett át; Diego del Castillo, aki Alfonso halálát szépen verselt visióban gyászolja; Juan de Tapia, a ki politikát s udvarlást összekever; Carvajales, a ki olasz nyelven is megpróbálkozik, a ki pásztordalait Sienna és Roma környékén játszatja, s ki különben valamennyi közül a legtermékenyebb és szintelenebb. Ott kerültek össze ezek és mások aragonokkal s catalánokkal, a kik alkalmilag szinte használják a castaliai nyelvet. Ebben a körben találkozunk először a csinos és később annyira kedvelt *Cancion*-nal s a *Románcz*-czal. Juan Rodriguez del Padron is használta mind a két formát, ki épugy mint földije Macías, kinek nevét annyiszor emlegeti, egészen legendaszerű alakká vált, s kinek költői tehetségéről dallamos énekei, mint például a bucsudal: Éljen boldogul, hogy ha tudsz; vagy az a másik, a melyben meg akar halni, csak hogy Maciást megláthassa, de három nap múlva már újra feltámadni, hogy meglássa bánkodik-e utána kedvese, s az a három románcz, a mely a nép szájára is átment, magasabb fogalmat adnak mint udvari dalai vagy Amor hét örömének s a szerelem tízparancsolatának allegorai.

A kor törekvéseit legtökéletesebben testesíti meg Íñigo Lopez de Mendoza, Santillana örgrófja (1398—1458) a fő-

nemesség legragyogóbb képviselője, tehetséges hadvezér, s a mindenható Alvaro de Luna Condestable bukása óta Castilia legtekintélyesebb mágnása. A költészet szeretete családjában hagyomány volt; már említettük nagyatyját; atyjától, Diego Furtadótól, a korán elhalt főadmiralístól is maradtak ránk bájos tánczdalok és pastorellák. Anyja Ayala nővére volt. A finom ízlésű, szellemes és nagylelkű Íñigo Lopez összes kortársait fölülmulta, a mi ismereteinek és művészi érdeklődésének sokoldalúságát illeti; senki sem ismerte úgy régieket, olaszokat, sőt a francziákat, catalánokat, valamint hazája irodalmának régibb termékeit, mint ő; ezt mutatja a portugáli dom Pedróhoz intézett irata, a mely első vázlat a spanyol irodalom történetének. Költői munkássága nagyobbbrészt alkalmi művekből áll, a kor ízlése szerint, leginkább allegorikus alakban. A catalan Mossen Jordinak, a finomlelkű Petrarkistának halálát álomlátás alakjában énekli meg; a *Comedieta de Ponza*, az aragoniai hajóhad ponzai verekedéséről írt Dante modorú visió, a melyben az elfogott királyi testvérpár anyja és nejei Bocaccióval beszélgetve siratják a katasztrófát; végre Fortuna lép föl, s hírül hozza a foglyok szabadulását; nagybátyát Alba grófját, fogságában a *Dialogo de Bias contra Fortunával* vigasztalja; élénk párbeszédben s helyenkint igazi költői lendülettel a sorscsapások stoikus megvetésére biztat; a Condestable bukásakor sokáig visszafojtott haragja a *Doctrinal de privados*ban tör ki, a melyben a bukott kegyencz maga vádolja magát. Santillana legnépszerűbb munkája a *Centiloquio*, a trónörököshöz intézet száz rimes mondás kellemes folyékony nyolczasokban; kisebb költeményei között vannak az első spanyol szonettek. Mindezt fölülmulják pajzán pásztordalai, köztük remekműve, *La vaquera de Finojosa*. Könnyű, harmonikus választékosság jellemzi e finomlelkű aristocrata verseit és egész lényét egyaránt.

Santillana polgári tudós ellenképe a cordovai Juan de Mena, a király latin íródeákja. (1411—1456.) Salamancában és Rómában tanult s a kora renaissance azon irányát képviseli, a mely tudatosan költői stilusra törekszik. A retorika a muzsája s mintaképe dagályos honfitársa, Lucanus. Udvari dalai telve túlzással és szóképekkel, de mindamellett nem hiányzik belőlök a kellem s a finom érzék a rhythmikus hangzatosság iránt. Terjedelmesebb költeményeit magától értető-

dőleg allegorikus látomás fátylába burkolja. Ilyen stilusban írja le Santillana megkoszorúzását a Parnasszuson, valamint a hét főbűnről szóló dialogusát. Maradandó költői hírnevet *Labirintójának* 300 verse (*Las Trecientas*) biztosít neki, a melyben merész kísérletet tesz az Isteni színjáték egész szerkezetét utánozni, önállóan megalkotott keretben s új részletekkel. Tárgyul a szerencse forgandóságát választja. A Gondviselés a költőt bevezeti Fortuna palotájába, a hol megmutatja néki a szerencse három kerekét. A múlté és jövőé mozdulatlan, a jelenét a Párház hajtják; mindegyikben hét kör van, a planéták befolyása szerint; a költő előtt itt megjelennek a nemes és elvetemedett emberek vegyesen, a jelennek és a multnak nagyságai, a jövő felfödetlen marad. A költő örömét leli a tudakos kiszínezésben, de másrészt hazafiúi gondolatok is vezetik e történeti képtár megfestésekor: a legszebb lapokat Spanyolország hőseinek s szende nőinek szenteli. Aránytalanul sok helyet juttat még az alázatos udvari költő a kor hatalmasainak is. Az inspiratio így természetesen nagyon különböző volt, s ez az egyes képek különböző értékén is mutatkozik. A föladat Mena geniusának mégis csak nagy. Már elhibázott szerkezetnél fogva is allegorikus világa elvont marad, költői valóság nélkül való; stilusa is egyenetlen s telve szemén szedett latinosságokkal. Mindamellett célját nem tévesztette el egészen. Több Dantemodorú szemléletes hasonlata sikerült; helyenként igazi pathetikus erő van benne, s kétségkívül inkább, mint bárki más, hozzájárult az emelkedett, a kötetlen beszédűtől eltérő költői nyelv megteremtéséhez.

Kissé távolabb áll Fernan Perez de Guzman szintén Ayala unokaöccse; túlélte Santillanát, bár nála idősebb volt. Szerelmi dalaival már korán belevegyült a költők versenyében. Az a komoly alaphang, a mely például Mendoza admirális halálára írt szép verseit (1404) jellemzi, lassan-lassan vált műveiben uralkodóvá; föllelhető rímes mondásaiban (*Proverbios*) s az aphoristikus, vallás-erkölcsös költemények hosszú sorában, a melyeket az életunt költő Batresi magányában az erény dicsőítésére írt. Méltó emléket állított magának azon melegen átérzett dicsőítő költeménnyel, a melyben *Los claros varones de España* czímen Spanyolország nagy multján tekint végig hangzatos versekben.

A rendes fejlődés menetén kívül esik a század közepe tájáról való haláltáncz (*Danza general de la muerte*); valószínűleg a régibb, eredetileg előadásra szánt francia haláltáncz szabad átdolgozása. Nem minden költői érték nélkül való; van benne néhány sajátos spanyol alak, a kiknek számát a későbbi betoldások szaporították: kétségkívül csupán irodalmi emlék; legalább a haláltánczot ábrázoló spanyol festményt nem ismerünk.

Santillanának és Juan de Menanak abban a szerencsétlen korszakban, a melyet IV. Enrique (+ 1474.) szomorú uralkodása földégett, a vad fejtelenség és viszálykodások közepett is sikerült iskolát alapítani. Egész sereg derék utód lépett nyomukba, a kik mestereikhez hiven, az allegorikus fictio gazdagságában, tudós vonatkozásokban lelik örömüket; bennök is megvan az énekelhetőség és hangzatosság iránt való érzék; ők is kedvelik a súlyos erkölcsi mondásokat s műveikben itt-ott az igazi, természetes érzés is fölcillan. De még mindig hiányzik az az állhatatos törekvés magakitzte czél felé, a mely nélkül csak véletlen szeszélye hozhat létre maradandó értékű költői műveket. A szerencse ilyen kegyeltje volt a két Manrique. A származás nemességében, a tehetségek sokoldalúságában és a személyes érdemben családjak a közel rokon Mendozákkal versenyzett. Gomez Manrique (1412–90) sententiosus versei, Diego Ariasnak adott tanácsai, az ifjú királyi párhoz, Fernandóhoz és Isabelhez intézett nemeshangú megszólítása érdemelnek említést. Legkiválóbb műve a rossz kormányzat ellen való panaszok: keserű sarcasmussal ostromozza a fölfordított világot, a melyben a hülyét bírónak teszik, a szalmát csűrbe takarják, s a kenyeret romlani hagyják, a fiatal olajfákat elégetik, s a tövisbokrokat kímélik. Gomezt még fölülmulta unokaöccse, Jorge Manrique, a ki 1479-ben java férfierejében esett el. Atyja halálát ünnepélyes komoly *Coplas*ban siratja el; az emberi élet és az emberi nagyság mulandóságának érzetét saját gyásza megszenteli, a hit vigasztaló biztatása enyhíti; úgy hogy a költemény helyenként — s ez abban a korban meglepő — a tiszta lyra magaslatára emelkedik. Lágy és benső bánat szólal meg a két Manrique barátjának, Guevarranak dalaiban. A tavasz arra emlékezteti, hogy milyen fájdalmas erővel töltötte el szívét a szerelem, mikor kedvesét a zöld

mezőn mulatozni látta; érzelmei a folyó partjára üzik, hogy tele szíven sirással könnyítsen; vagy a Sierra de Guadalupe látása ifjúkori emlékeit kelti új életre, most mikor minden, minden annyira megváltozott. Értékes tehetségekben különben sincsen hiány. Santillana halálát titkára Diego de Burgos teljes apparátussal méltóan siratja el a *Triumfó del Marquèsben*; Pero Guille den Segoviatól, a ki félig megvakulva a toledói érseki palotában vénült meg, a bűnbánó zsoldárok szép paraphrasisa maradt ránk. Nagy formakészség jellemzi a madridi Juan Alvarez Gatot, udvari hivatalnokot; ifjúkori költői tévelygéseit öregségében egyházi compositiókkal akarja helyrehozni, közbe-közbe nem tudja megállani, hogy egy-egy csipős megjegyzést ne tegyen a nyilvános visszaélésekre és a király botlásaira. A politikai satírára kedvező volt a talaj, de természetesen a legtöbb szerző nem árulta el nevét. Nem tudjuk ki a szerzője a merész és gyakran utánzott párbeszédnek a két pástyor, Mingo Revulgo (Dominicus Vulgus) és Gil Arribato között, a mely a jelen nyomorúságából még kétségbeesettebb jövőbe enged bepillantást, nem is említve a vonatkozásokkal teli durvább termékeket, a milyenek még Anton de Montoro, a megkeresztelt foltozó szabó és legszemtelenebb gonyolódó tollából is alig kerültek ki.

A katolikus királyok kora szintén a régi iskolához tartozik; a legkülönbözőbb rangú trovaderek még mindig megéneklék mulékony vonzalmaikat vagy tartósabb szerelmeiket, s nem szűnnek meg hűségöket s elviselhetetlen kinjaikat bizonygatni. Néhánynak közülök kétségtelen finom alaki érzéke van, így Diego Lopez de Haronak, a lovagi-udvari költő mintaképének. Ide sorolhatjuk Altamira vicegrófját, Luis de Viverot, s a soha zavarba nem jövő rögtönzöt, Alfonso de Cartagenát, a burgosi püspök fiatalabb rokonát. A nagy tömegben egy költőnő — Florencia Pinar — is akad. A szokásos szerelmi enyelgést, túlzásaival és cziczomáival egyetemben, találóan szemlélteti Puertocarrero, egy az életből kikapott és elevenen dialogizált beszélgetésben. Sok elevenesség van, az öreg ember és az Amor párbeszédében is (Rodrigo Cota); a nyakaskodó öreget Amor édes szavaival elámítja, s azután ott hagyja a magával tehetetlent. Garcí Sánchez de Badajoz csak a szerelmi búról énekel; folytonosan a szerelemből való halál gondolatával foglalkozik; a

költő halálán van, rendezí hagyatékát s megírja a szerelem miséjét, a melyre Jób panaszai inspirálják; majd azt álmodja, hogy egy sivatagban hunyt el; Amor keresi, kinek a fülemile elmeséli, hogy mint halt meg a költő, mint temették el a madarak, melyek nyomon követték, majd fölkeresi a szerelem poklát, s hallja, hogy kora leghíresebb költői mint énekelik meg legpathetikusabb verseikkel kinjaikat. Jótékony hatással volt e kor költészetére a népies dallamokat fölhasználó többszólamú ének fölvirágzása; az ének hatása alatt született meg több szerencsés s gyakran könnyen pergő versszerkezet. E mellett a tudós allegoriáról sem feledkeztek meg; 1500-ban Diego Guillen, Pero fia, Rómából küldte el Isabel királynénak *Panegiricoját*, a melyben megkísérti a királyné uralkodásának nagy eseményeit lehető hűséggel és költői fénynyel visio alakjában megénekelni. Már a következő századba nyúlik Pedro Manuel de Urreanak, egy aragoniai mágnásnak 1513-ban nyomtatott daloskönyve; a dalok némelyike igazán bájos; de alapjában véve sem a költő életével, sem korával nincsenek szoros kapcsolatban. A castiliai udvari költészet megtette, a mit tehetett. Nem nyom nélkül tűnt el a letűnő középkorral együtt; a Hernando del Castillo összeállította *Általános daloskönyv* (Cancionero general 1811.) hiányai mellett olyan költészeti kincse a spanyol népnek, a milyennel abban a korban egy nép sem dicsekedhetik.

A század végén Granada visszafoglalása s az utolsó erőfeszítések a mórok kiűzésére újra fölkeltették Spanyolországban a vallásos érzést, a minek nyomai a költészetben is meglátszanak. Ájtatos bensőséggel és ékesszóló melegséggel, nagyrészt magasrangú hölgyek fölszólítására írja fray Ambrosio Montesino minorita barát könnyen folyó Coplasait a szent ostya titkáról, a Keresztelő életéről, a Megváltó kinjairól, rendjének alapítójáról, majd elbeszélő, majd szemlélődő modorban, intve, dicsérve, imádvá. Egy másik ferencesz fray Iñigo de Mendoza Jézus gyermekségét, a kinszenvedés egyes részleteit, az Ész és az Erzékiesség küzdelmét, a rossz nők gáncsolását és a jó asszonyok dicséretét foglalta versekbe, igaz hogy a női gyöngeségeknek ez az alapos ismerete az udvari körökben nagy megbotráncozást szült. Magasabban szárnyal Juan de Padilla, karthausi barát; Krisztus életét írja meg négy képben, oltárképül a keresztyénség templom-

mába, minden pogány diszítés nélkül, a mit a szerző fiatal korában olyan nagyra tartott; 50 éves korában fog hozzá az öszülő barát *Los doce triunfos de los doce Apostolos* című műve megírásához; Dante módjára végigjárja az állatkör tizenkét jegyét, Pál apostol vezetése mellett; látja a tizenkét apostolt a szentek kíséretében, s a magasból mindannyiszor lepillant az apostoltól megtérített világrészre, a pokol és a tisztító tűz mélységeibe; Mena labyrinthusának párja nem méltatlan florenczi mintaképéhez; kevésbé tömör és tartalmas, de verselése könnyű, nyelve hatalmas, majdnem Vergiliusi szárnyalású.

A XV. század az udvari műköltészet virágkora, de vizsgálata nem meríti ki e kor költői tevékenységének egész körét: a műköltészet mellett ott él a népdal is. Mint a többi országokban is, a középkor nemzeti irodalma fölkelte a szunnyadó néplelket s visszaadta szavát. Míg a művelt rendek egymásután hódítják meg a tudomány területeit magok és a nemzeti nyelv számára, a nép szava is újra fölhangzik s hivatott szószólókban nincs hiány. Az utca visszhangzik a vakoknak, zsidó és mór tánczosnőknek, éjente csatangoló diákoknak énekétől. Hita érseke avval dicsekszik, hogy e közönség számára több dalt írt, mint a mennyi tiz ívre ráférne. Igaz, hogy az olyan műköltőt, mint Santillana, nagy úr választja ilyen alsóbb néprétegek és a jobbágyosztály mulattatására szánt szabálytalan énekek szerzőjétől; mindamellett az egyes műveltségi rétegek nem voltak egymástól annyira elkülönítve, hogy a műveltség terjedése a szellemileg eleven, de nem genialis XV. században a nép nagy tömegében is ne lett volna érezhető. A műköltészet és a műének buzgó művelése hatott a népköltészetre is; így érthető, hogy épen a humanizmusnak és az antik hagyományokhoz való visszatérésnek korszakában az emelkedő népköltészet mindinkább magára vonja a műveltek figyelmét is.

Ez idő tájt tűnnek föl a Villancicos néven ismert rövid népdalok; a kezdő sor refrainszerű visszatérése még világosan az eredeti falusi tánczdallamokra utal. Természetes egyszerűségök mellett gyakran falusi együgyűség érzik rajtuk; nem ritka a női dal, tárgya a szerelmes leány epedése, a növekvő szenvedély daczos vallomása, az anya jóakaró tanácsai, majd a szenvedélyek fölizzgatta kedély heve csap ki belőlök,

majd az incselkedő szeszély kaczagását véljük hallani. A tárgyak változatossága ellenére is Spanyolországban a lyrai népdal nem oszlott pontosabban meghatározható fajokra és csoportokra, sőt a műkölteményektől sem választja el szoros határvonal.[‡] Mintha a műköltészet hatása alatt csak most szállott volna le a hegyi legelőkről, hogy gazdagabban kifejlődve a már öregedő műdalba illatos varázsával új élet-erőt öntsön.

Nem leszek én biz apácza,
Szerelmes leány vagyok.
Hagvjátok meg örömet,
Örömet, vigságomat,
Nézzétek el makacsságom,
Bűnbánó lány nem vagyok.

Szállj alá a völgybe lányka.
Éjtszaka volt.
Arany haju kis leányka,
Menj, eredj a bárányokhoz ;
Bárányságod roszban járnak.
Éjtszaka volt.

Az elbeszélő népdal legsajátosabb kialakulása a románcz. A spanyol irodalom e legegényibb termékének keletkezése valószínűleg a juglaroktól énekelt ó-castiliai hősi énekek korába tehető. A mi a külső alakot illeti, a rokonság tagadhatatlan. A trochaikus nyolczas, az egész költeményen végigvonuló s csak a páros sorokat összekötő magánhangzó asszonancz arra enged következtetni, hogy a románcz tulajdonképpen a recitativ eposz egészéből kivált tiráda, a mely önálló lyrai dallamával külön életet él. Tényleg, úgy látszik, hogy az epikus románczok között van néhány régiebb keletű, a mely közvetlenül a vándordalnokok hagyományából ered. De ez csak kivétel; mert éppen ebben az időben a spanyol nemzeti hősmonda mintha elhomályosulna; a Juan de Menaféle hősök képtárában Cidnek nem jutott hely. A nemzeti emlékekhez már korán az egyre népszerűbbé való lovagregényekből motívumok csatlakoznak; ilyen az, midőn Lancelot a remeténél a fehér lábú szarvas után kérdezősködik :

Mondd meg nékem, remete
Ki itt jámbor életet élsz,
Fehér lábú gim nyomára
Nem tudnál-e rávezetni?

Egykorú eseményeket is megőrzött a dal; rendszerint a szereplő személyek magok beszélnek, mint például II. Juan, midőn albuquerquei vereségéről panaszkodik.

Albuquerque, Albuquerque
 Nagy tisztesség jutott neked,
 Mert te rejtéd Don Fernando
 Fiait, az infansokat,
 A kiket én országomból
 Mindörökre számkiűztem,
 Ép s erős vár Albuquerque,
 Itt akartak ellenállani.
 Oh! don Alvaro de Luna,
 Rossz tanácsot adtál nékem,
 Azt mondtad, hogy Albuquerque
 Nyiltan fekszik a lapályon,
 Védtelenül áll a sikon,
 S im' mély árkokat találtam,
 Bástyatornyok hosszú sorját.
 Bent temérdek hadi szerszám,
 Lovas, gyalog, nagy tömegben.
 S ott azon a csonka tornyon
 Három zászló leng a szélben
 Henrik herczegért az első,
 János herczegért a másik,
 Harmadik meg Don Pedróért,
 Számkiűzött testvérökért.
 Ujra elvonult a tábor:
 Nincs remény a győzelemre.

Közben olyan alakok lépnek föl, a kiket sem a monda, sem a történet nem ismer, a kiknek öröme és banata az egész nép szenvedélyeit és vágyait testesíti meg; végre mindenféle mesei motivumok és általános szerelmi motivumok is belevegyülnek, úgy hogy a románcz a szó legáltalánosabb értelmében népdallá, népénekké válik. Mint az igazi népdal, a mely szájról-szájra száll, a régi románczok között is csak kevés, az emlékezetben könnyebben megragadó, és ezek is gyakran kiszakítva a kapcsolatból, töredékesen maradtak fön; a mi különben a minden kezdetleges szellemi terméket jellemző sajátos félhomálylyal együtt a dalok titokzatos romantikus varázsát csak emeli.

A sejtelmesség varázsával vonja be e dalokat mindennek-előtt az, hogy közvetlenül, minden bevezetés nélkül a cselek-

vény közepébe ragadnak bennünket s az egész helyzetet egyetlen, szélesen festett képbe tömörítik össze.

Már a francziák inognak,
Már futásra készen állnak.

De Roland szavára újra összegyűlnek, s Marsilius csakhamar vad futással menekül, átkozva Mohametet, a ki őt elhagyta. Mintha villámfény világítaná meg a Roncesvallesi ütközetet. A cselekvény mystikussága még fokozottabb, ha nem egy nagyobb egészből kiszakított jelenetről van szó, hanem egy önálló eseményről, a mely nem történeti háttérével, hanem megrázó emberi tartalmával kelti föl részvétünket, de mindamellett bizonyos névhez fűződik, úgy hogy különben ismeretlen hősének erősebb valószínűséget kölcsönöz, mint a történelem vagy az élet maga kölcsönözhetne. Az érzelmek sötét háttéréből élesen kiválik a repräsentatív emberi alak, a kiben szívünk vágyai és érzései határozott alakot öltenek: ebben van a novellistikus románcz lekötő varázsa. Hogy belátunk gróf Claros lelke mélyébe, bár csak a nagybátyjával való rövid beszélgetésből ismerjük.

„Gróf, hogy néked meg kell halnod,
Mélyen sujt azért a bánat,
Mert a bűn, mit elkövettél,
— Úgy találom — nem oly súlyos.”

Mily elnézően ítéljük meg mi is bűnét, a melyre a szerelem vitte s mennyire együtt tudunk érezni vele: Inkább meghalni a nők miatt, mint örökre kerülni őket.

Milyen rokonszenvesek előttünk Juan Rodriguez három bájos alakja: Rosoflorida, ki hallomásból beleszeret Montesinosba s mindenét odaadná néki, harmincz kastélyát a tenger partján, kincseit, saját testét is, vagy Arnoldos infans, a ki a tengerparton vadászgat, mikor egy gálya úszik el arra; a hajós énekel, a hercezkisasszony hallja az ablakban a dalt, s odahívja anyját, hogy hallgassa a szirének dalát, nem, nem a szirénekét, Arnoldos infansét, a kit iránta érzett hő szerelme elepeszt, vagy az a leány, a ki a szűk hegyszorosban tolakodó kísérlőjét csellel vissza tudja tartani, de a célhoz érve, kigunyolja balgaságáért. Milyen megható, név nélkül is, a fogoly panasza: Por mayo era, por mayo; május

van, a szerelem hónapja; s néki sötét börtönében csak egy hirnöke volt, a ki nappalt és éjszakát néki hírül adta, egy kis madár, s egy íjász azt is lelőtte! Még az özvegyen maradt gerlicze symbolikus themája is, a ki nem pihen meg zöld galyon, nem iszik tiszta vizet, s a fülemile álnok csábításait fölháborodva utasítja vissza, sajátos, behízelt varázst nyer a románcz könnyű formájában.

Hűvös forrás, hűvös forrás,
A szerelem hús forrása,
Ott, a hova vigaszt lelni
Költözik a kis madárka.

A század vége felé az elbeszélő népdal is magára vonta a műköltők figyelmét; a nép száján élő románczokat gyakran átdolgozták, kiegészítették, bővítették, vallásosra is átköltötték, vagy mintaképül vették lyrai műrománczok írásánál. Szabadon fejlődött — néhány szerencsés novellistikus románcz mellett — a vallásos s különösen a történeti románcz, a mely a megújuló harczok idejében s a keresztyén sereg sok örvendetes győzelméről adhatott hírt, s a szent háborúba sok lelkes harczost küldött.

BECKER F. ÁGOST.

KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS ANGLIÁBAN.*)

Az osztrák császári királyi kereskedelmi minisztérium encyclopædicus munkát ad ki, melyben megismerteti a kereskedelmi szakoktatásnak a nevezetesebb államokban divó rendszereit. E műnek, melyet a minisztérium két titkára, dr. Dlabač és dr. Zolger urak szerkesztenek, most készült el első kötete; Angolország kereskedő fiainak nevelését ismerhetjük meg belőle.

A kereskedelmi szakoktatás, sőt mondhatjuk a szakoktatás általában olyan kérdés, melyet a modern élet vetett föl és a melynek megfejtése az egész világ tanférfiait foglalkoztatja. A «lutte pour la vie», a megélhetésért való küzdelem hozza magával, hogy a tudás minden terén az elméleti ismeretek általánosodását, a gyakorlati ismeretek specializálódását vehetjük észre. Minél előbbre haladunk, annál hosszabb utat járunk meg az általános ismeretek szélesre taposott országútján, míg a speciális képzettség jobbra-balra lekanyarodó ösvényeire lépünk; és minél tovább és minél többedmagunkkal járjuk azt az országutat, annál magasabbra hatolhatunk mi, annál magasabbra hatolhat az az ország, melyet szolgálunk, a műveltség és a gazdasági jólét terén. Az általános színvonal ez emelkedéséből következik, hogy sok foglalkozási ág, melyet azelőtt «úri családból» való ember fölkeresni röstelt, ma egyenrangú helyet foglal el a többi «bevett» hivatás körében. Vagy mondhatjuk-e, hogy az a kereskedő, ki hajdan az árúforgalomnak kis körre szorított közvetítését bizony igen szerény tudással is elvégezhette, nem emelkedett a «művelt emberek» sorába ma, mikor például a

*) *Das commercielle Bildungswesen in den europäischen und aussereuropäischen Staaten.* I. England. A. Hölder. Wien, 1903.

Rajnavidekről Japánba szállítván árúit, ismernie kell nemcsak hazája és a fogyasztó ország, hanem mind a versenyző termelő-országok gazdasági, politikai és sociális viszonyait, sőt a fogyasztó ízlését és igényeit is. És csodálatosképpen éppen Anglia az az ország, mely, miután annakelőtte nem tekintette a tradesmant az előkelő társaságba való embernek, most mindenképpen azon igyekszik, hogy kereskedőit tudásban és sociális irányban emelje; elég arra utalnunk, hogy Chamberlain, a birminghami gyáros, ma egyike Európa legbefolyásosabb embereinek és hogy Cadbury, a csokoládégyáros, tulajdonosa a Gladstone-t uralt angol liberális párt hivatalos lapjának, a *Daily News*nak.

Az angol közvélemény és Anglia vezető politikusai is azon a nézeten vannak, hogy a tüneményesen száguldó amerikai és a bámulatos kitartással lépésenként tért hódító német ipartól támasztott versenynyel szemben valamit tenni kell és hogy ez a valami első sorban a kereskedői szakoktatás terén keresendő. Már vagy négy éve hangoztatta Lord Rosebery a glasgowi egyetemen tartott emlékezetes beszédében, hogy az angol kereskedés irányát gyökeresen meg kell változtatni, hogy az angol kereskedő nem azt exportálja, a mit a fogyasztó megkíván, hanem azt, a mit ő megszokásból czélszerűnek ismer, míg a német ellesi a vevője minden vágyát és így kiszorítja angol versenytársát. Pár esztendeje, hogy az angol hadügyi kormány a nilusi vasúti hidat amerikai vállalkozóval volt kénytelen építtetni, mert az angol gyárosok túlságosan hosszú határidőt kértek; a natáli vasút hidépítési munkálataira kiírt pályázatnál az amerikai ajánlatokra nézve a limine kikötötték, hogy azok csak akkor vétetnek figyelembe, ha az angol ajánlatoknál 10%-kal olcsóbbak.

Hogy itten a hiba, ha nem is kizáróan, de első sorban az angol kereskedők nevelésében rejlik, az kétségtelen. Az Angliában eddig divó szokás szerint a kereskedői pályára menő fiatalemberek elméleti kiképzésök félbeszakításával 14—15 éves korukban valamely üzletbe kerülnek, «a praxis»-ba és főnökeiktől tanulják meg azt, a mire az illető üzletben éppen szükség van. Természetes, hogy a főnöktől többet, mint a mennyit az maga tud, tanulniok nem lehet és így nőtt nagygyá az angol kereskedői osztályban a conservatismus,

mely bár áldást is osztott, átkot is rejtett magában. Magam hallgattam végig egy londoni első ház irodafőnökének fejtegetését, a ki egész meggyőződéssel bizonyíttatta, hogy mennyivel egyszerűbb és gyorsabb a fontokkal való számítás, mint a tizedes rendszerű pénznemekkel való. «Mindenik kezemen öt újjam van, az tíz, meg a két kezem, összesen tizenkettő: íme a természetes arány a shilling és a penny között.» Bátran merem állítani, hogy nem akad a kontinensen ember, a ki ez okoskodás alapján belátta volna, hogy a font $\frac{1}{12}$ aránya alkalmasabb a számításra, mint az $\frac{1}{10}$ proporció.

«A kereskedők kiképzését reformálni kell» ezzel mihamar tisztában voltak az angolok. Egy oktatásügyi reform azonban Európa minden államában könnyebben üthető nyélbe, mint a britt királyságban, mert az oktatás olynémű egysége, mint például hazánkban, ott teljesen ismeretlen. Angliában mindenki, magános, vagy testület, nyithat iskolát, taníthat ott, a mit jónak lát, úgy, a hogyan azt jónak látja, az állam nem tesz egyebet, mint azt, hogy csak azon iskolákat segíyezze, melyek bizonyos tantárgyakat előadtnak és így biztosít magának némi befolyást a közoktatásra. Magyar értelemben vett közoktatásügyi miniszterium Angolországban nincs. Központi oktatásügyi hatóság három van: az első az Education Department, melynek alárendelve a nappali népiskolák (Primary Day-Schools) és az esti továbbképző tanfolyamok (Evening Continuation Schools). Ez a hatóság a kereskedelmi szakoktatással annyiban kapcsolatos, hogy 1890 óta a hatósága alá tartozó iskolákban (különösen az estiekben) kereskedői szaktárgyak is adatnak elő, «specific subjects» gyanánt és a Department ezt a külön oktatást subventionálja. A második központi hatóság a Charity Comission. Ennek tulajdonképen a jótékony alapok szabályszerű felhasználása fölött való örködés volna a hivatása, de mivel az angol középiskolák túlnyomó része alapítványokból tartatik fenn, ez a bizottság úgyszólván a legfontosabb oktatásügyi fórum Angliában. Alája tartoznak a latin iskolák (grammar school), melyek a mi gymnasiumunknak felelnek meg, de melyekben a humanistikus oktatáson fölül az úgynevezett «modern sides» (modern osztály)-ban technikai és kereskedői ismeretekre is tehet szert a tanuló. A harmadik fórum a

Science and Art Department, fölöttese a «Royal College of Science» és «Royal College of Art»-nak, Londonban, (mely intézetek tanárképzéssel foglalkoznak,) fontosabb ténykedése azonban kvalifikációt osztó vizsgálatok megtartása és állami subventiók engedélyezése. És pedig segíyezi: a természet-tudományi, matematikai és a rajzoktatást az esti továbbképző és a felsőbb elemi iskolákban, a grammar school-ban stb. Mivel azonban az 1889-iki törvény szerint az e hatóság által támogatható oktatási körbe tartozik a kereskedelmi szaktárgyaknak jórésze, a Science and Art Department e szempontból szintén fontos forum.*) Az 1899-iki Education Bill értelmében a harmadik helyen nevezett hatóság, az első helyen említett Education Departmenttal egyesült és származott belőlük a Board of Education. Ez tehát ma Anglia legnagyobb hatáskörű oktatásügyi hatósága.

A felsorolt központi hatóságokon kívül a helyi hatóságok egész sora befolyásolja ex offo a tanítás menetét. Így a grófságok és az önálló városok képviselő-testületei (County Councils and County Borough Councils), továbbá a népiskolák és esti továbbképző tanfolyamok ellenőrzésével megbízott iskolaszékek (School Boards) stb. A mi különösen az említett képviselő-testületeket illeti, úgy ezeket az 1889-iki és 1891-iki Technical Instruction Act (a Technical instruction-technikai oktatás-körébe tartoznak Angliában a modern nyelvek, továbbá a kereskedelmi és gazdasági szaktárgyak is) fölhatalmazza, hogy $1\frac{1}{2}\%$ -os községi pótdót szedhessenek olyan iskolák támogatására, melyek a rendes (standard) tárgyakon kívül speciális tárgyakat is adnak elő, még ha a segélyben részesített iskolák kívül fekszenek is a municipium területén.

Az iskoláknak ez a támogatása áll: 1. közvetlen subventiókból, melyek egyszer és mindenkorra megállapított

*) A Science & Art Department a West-Riding-i grófságra nézve nem kevesebb, mint 114 tantárgyat állapított meg olyanokul, melyeknek előadását subventionálja: ezek között

modern nyelveket		kereskedelmi tárgyakat
francziát,	könyvvitelt,	a kereskedelem történetét,
németet,	irodai munkálatokat,	kereskedelmi ismét,
spanyolt	kereskedelmi számtant,	gyorsírást,
olaszt,	• földrajzt.	gépírást.
portugált.		

összegűek, vagy pedig az egyes iskolák által elért vizsgálati eredmény után igazodnak, 2. tanítók kiképzéséből, vagy olyan ösztöndíjak osztogatásából, melyek a tanári pályára készülőkét egyetemi tanulmányaik elvégzésében segítik; 3. tanfelügyelők kiküldésében, kik a Board of Education által exmittált királyi tanfelügyelőkkel együtt működnek, végül 4. vizsgálatok megtartásában és bizonyítványok osztogatásában.

Az elmondottakból főképen egy dolog világlik ki és ez az, hogy Angliában a legkülönfélébb hatóságok hatáskörébe vág a közoktatásügy, melyek nem egy téren ügyszólván versenytársai egymásnak; ez a körülmény természetesen nagyon megnehezíti az oktatásügy reformját. Mindezeket pedig azért kellett elmondanunk, mert Angolországban a kereskedelmi szakoktatás, (kevés kivétellel) a tanítás minden fokán szorosán kapcsolatos a normális oktatással, mit természetesnek kell találnunk, ha figyelembe vesszük a mai angol álláspontot, mely a kereskedői képzettség alapföltételének tekinti az általános műveltségét.

Az első fórum, mely a kereskedelmi szakoktatás kérdésével foglalkozott, a londoni kereskedelmi kamara volt. Ez a testület 1888-ban az alsóbb és felsőbb kereskedelmi oktatásnak tervét készítette el, megállapította továbbá az e részben leteendő vizsgálatok rendjét is. A nélkül, hogy e tervek részleteibe belemennénk, röviden megjegyezzük, hogy az alsó kurzust 10-ik életévüktől a 16-ig látogatnák az ifjak, a felsőt a 16-iktól a 19-ikig. Az alsó tanfolyamot záró vizsga tárgyát képezik: az angol nyelv, továbbá a franczia, német, spanyol vagy portugál nyelvek egyike, számtan és szabadkézi rajz, továbbá a vizsgázó választása szerint a következő tárgyak egyike: kereskedelmi számtan, nemzetgazdaságtan, kereskedelmi földrajz, gyors- és gépirás. A felsőbb kurzust befejező vizsga tárgyai csaknem ugyanazok, érdekes azonban, hogy az eredeti terv szerint a latin nyelv, valamint a fotográfia is fölvétettek az examinálandó tárgyak sorába.

Hasonló vizsgarendeket még más testületek is állítottak föl: így az oxfordi és cambridgei egyetem, az Institute of Bankers, az Institute of Chartered Accountants és a Society for the Encouragement of Arts, Manufactures & Commerce. A tervbe vett vizsgálatok nagyrészt ezek a társulatok évenként tényleg megtartják és a minősítési okleveleket ki is adják,

azon tanfolyamokat azonban, melyek e vizsgákra előkészítenek, nem létesítették, úgy, hogy teljesen a jelölt tetszésére van bízva, hol szerzi meg a vizsga letetéséhez szükséges készülséget.

A West Riding of Yorkshire grófság képviselőtestülete volt az első, mely a kereskedelmi szakoktatás megteremtéséhez teljes erővel hozzálátott és e corporatio föllépése óta (1891) rohamosan halad előre a reform. 1893-ban alapítottatott a London School of Economics and Political Science; 1897-ben az angol kereskedelmi kamarák összessége emlékiratot nyújtott be a kormányhoz, a kereskedelmi szakoktatás kormánysegélyben való részesítése tárgyában. Újabban az angol kormány utasította consuljait, hogy a kereskedelmi szakoktatás kérdését tanulmányozzák és az idegen államok e részben való berendezéseiről jelentést tegyenek. Végre 1899-ben a londoni képviselőtestület az összes mérvadó körök meghallgatásával terjedelmes jelentést készített e tárgyról, mely úgy az eddigi állapotra, valamint a jövőben követendő eljárásra kiterjeszkedik, és magában foglalja mindazon kívánalmakat, melyek a kereskedelmi szakoktatás tekintetében az angol közönségben támadtak.

Bármennyire kapcsolatos is a kereskedelmi szakoktatás Angliában — mint fentebb jeleztük — az általános tanítással, és bármilyen érdekes is volna az angol oktatásügyet e helyt in extenso tárgyalni — hiszen talán egy téren sem nyilatkozik meg a britt szabadságérzet, és a népeszméknek aprópénzzé váltása az élet számára kézzelfoghatóbban mint épen az iskolában — ilyen általánosságokra ki nem terjeszkedem és csak lehető tömören ismertetem a kereskedelmi szakképzést az oktatás egyes fokain.

Az angol elemi iskolában, melyet tanulói 5 és 14 életévök között látogatnak, a kereskedelmi ismeretek, mint «külön (nem kötelező) tantárgyak» szerepelnek; oktatásukért az iskolát a kormány az elért eredmények szerint segélyezi. Ezenfelül a kötelező tantárgyak előadásánál is állandóan szeme előtt tartja a tanár a gyakorlati élet követelményeit és állandó szokása az angol népiskolák vezetőségének, hogy a tanulókat a közelben fekvő üzletek, gyárak és hajódokkok berendezésével saját szemléletök alapján is megismerteti;

érdekes, hogy az ilyen kirándulásokat az állam (subventio szempontjából) rendes óráknak minősíti.

Az előadott tantárgyaknak pontosabb elválasztását látjuk az esti továbbképző tanfolyamoknál (Evening Continuation Schools). Ezeknek a cursusoknak az a célja, hogy elemi iskolát végzett (tehát csak 14 évnél idősebb) fiúkat, kik napközben kenyérkeresetök után kénytelenek járni, a továbbképzésben elősegítsenek, továbbá, hogy a közép- vagy főiskolai tanulmányokra előkészítsenek, végül, hogy a kereskedelmi ismereteket nagyobb alapossággal terjeszszék; London városának 368 ilyen tanfolyamán kevés kivétellel ingyen tanítják a könyvvitelt, a kereskedelmi számtant és a gépirást. A tanfolyamok tartamát a törvény nem szabályozza, csakis a kereskedelmi számtan és a kereskedelmi ismeret cursusaira nézve kötelező a kétéves tartam. «Az első évben» így szól az utasítás «szerezzen az elemi iskolát elhagyott fiú- vagy leánytanuló (mert e tanfolyamok mindkét nembeliek részére tartatnak) a kisebb munkákra és a részletekre vonatkozó ismereteket és tanulja megbecsülni a köteleességteljesítés, a subordináció, az ügyesség és a gyors munka értékét.»*)

*) Ide jegyzem a Hugh Middleton kereskedelmi iskola 1899-1900. évi tanfolyamának tanrendjét.

		A 12 óránál többet hallgatott tanulók száma
Algebra	...	13
Kereskedelmi számtan	...	74
Geometria	...	10
Könyvvitel	...	57
Szervetlen vegytan	...	36
Kereskedelmi levelezés	...	72
« földrajz	...	20
Angol nyelv	...	11
Franczia nyelv	...	154
Német nyelv	...	17
Spanyol nyelv	...	25
Latin nyelv	...	7
Gyorsírás	...	219
Gépirás	...	47
Ének	...	26

Végül megemlítem, hogy az angol állam az egész királyságban az ilyen tanfolyamokat az 1894. évre összesen 2.930,880 korona segélyben részesítette, mely összeget aztán jelentékenyen növelik a különféle helyi hatóságok segélyei.

A középiskolai oktatás keretében a kereskedelmi szakoktatásnak a kevés számú szakiskolán kívül a «grammar-school» és főképen a magasabb elemi iskolák tanrendjében jut hely. Ez a másodiknak felsorolt iskola felel meg a mi gymnasiumunknak, de egyszersmind reáliskolánknak is, mert a középfoku oktatás olyatén kettéválasztása, mint hazánkban, Angliában ismeretlen. A gyakorlati élethez az eredetileg humanistikus alapon állott grammar-school «modern osztályok» alakításával közeledett és mindjárt azt is megemlíthetjük, hogy az utóbbi osztályok körülbelül háromszorta látogatottabbak, mint a classzikus osztályok. (Ha az angol középiskolák berendezéséről általánosságban szólunk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ilyen iskolákat a legkülönbefélebb alapítók, magánosok, hatóságok tartanak fenn és a százféle tantervben valamelyes egységet csak a bizonyos föltételekhez kötött állami segélyre való aspirálás teremti).

Általában az angol középiskolák két typus szerint oszlanak meg: 1. Elsőrangúak, azaz olyanok, melyek magasabb civil vagy katonai szolgálatra, továbbá főiskolai tanulmányokra készítenek elő; ezeket a tanulók 19 éves korukban hagyják el. 2. Másodrangúak, azaz olyanok, melyek a különféle élethivatásokra készítik elő hallgatóikat 16—17 éves korukig. Mindkét rangú iskola egy alsóbb, általános jellegű, és egy felsőbb, szakok szerint képző osztályra oszlik, ezek viszont több alosztályra. Habár az alosztályok a kalendáriumi évekkel semmi kapcsolatban nincsenek, itt is a «superannuation» rendszere dívik, vagyis az olyan tanuló, a ki bizonyos életkoráig az annak megfelelő osztályt elvégezni képtelen, az iskolát többé nem látogathatja.

A «grammar-school» a főtebb említettek ellenére kevésbé kultiválja a kereskedelmi oktatást, a mi az ez iskolákra nézve mérvadó segélyezési szabályok természetében rejlik. Fontosabbak e tekintetben a felsőbb elemi iskolák, melyek a mi polgári iskoláinknak felelnek meg és főleg Anglia kereskedést és ipart űző vidékein találhatók. Ez iskolákban a kereskedelmi szakképzés a felsőbb osztályban veszi kezdetét: megfelelő képet nyújt berendezésükről a «City of Bristol School of Commerce», melynek tanterve fölöleli:

az angol nyelvet (beleértve a kereskedelmi levelezést).

a francia és német nyelvet (beleértve a kereskedelmi levelezést),

a matematikát, geometriát és rajzot,

a természetrajzot,

a könyvvitelt,

a gyorsírást,

a gépirást és

a különféle szerszámok kezelésének ismeretét.

Ebbe az iskolába a tanulók 13 éves korukban lépnek be és közepes tehetséget véve alapul, 16 éves korukban kiléphetnek abból. A kilépők «Junior Commercial Certificate»-ot (Alsóbb kereskedelmi képzettséget igazoló bizonyítványt) nyerhetnek.

A tanterv illetén berendezését az iskola igazgatója azzal indokolja, hogy, bár a magasabb kereskedelmi kiképzés elméletileg kívánatos volna, a tényleges követelményeknek ez az alacsonyabb képzettség is megfelel, ennek okából aztán a továbbképzés ugyanezen iskola keretén belül az esti tanfolyamokon történik. Ezeket csakis 16 évnél idősebb fiúk vagy leányok látogathatják, kik a tanfolyam befejeztével «Senior Commercial Certificate»-ot nyerhetnek. Az ehhez megkívántató vizsga tárgyai a főttebb említetteken kívül 1. physiographia vagy szervetlen vegytan, vagy electrotechnika. 2. általános kereskedelmi, ipari és üzleti ismeretek, 3. nemzetgazdaságtan, 4. legalább két idegen nyelv ismerete.

A bristoli kereskedelmi kamara kebelébe tartozó czégek ez iskola céljait azzal mozdítják elő, hogy alkalmazottaik megválasztásánál sikerrel levizsgázott hallgatóit egyéb versenyzőkkel szemben ceteris paribus előnyben részesítik.

Az úgynevezett elsőrangú középiskolák már magasabb kategóriába tartozó kereskedelmi oktatást nyújtanak; ez iskolák között már speciális kereskedelmi iskolákat is találunk. Ezeknek példájául megemlítsre alkalmas a «City of Liverpool School of Commerce», mely belépő hallgatóitól, (kiket 16—17 éves korukban vesz föl) meglehetősen alapos általános és szakbeli előképzettséget kíván meg. Ez az iskola két évfolyamú és rendes nappali oktatás mellett esti tanfolyamokat is tart; érdekesség okából megemlítem, hogy a tandíj évenként 600 koronát tesz. A nappali előadások tanrendje a következő:

	I. évfolyam	II. évfolyam
	Heti óraszám	
Modern nyelvek (francia, német, spanyol)		
1. Modern nyelv	4	4
2. " "	4	4
Jelenkori történet	2	—
Kereskedelmi földrajz	2	1
Mathematika vagy természettudományok	3	2
Nemzetgazdaságtan	—	2
Kereskedelmi jog	—	2
Gyakorlati üzletvezetés	8	8
Kereskedelmi számtan		
Könyvvitel		
Levelezés		

Az utóbb említett négy tantárgy egy «kereskedői iroda» keretében adatik elő, hol fictiv adatok alapján egy nagyobb kereskedő ház két évi üzletmenetével ismerkedik meg a hallgató.

Az esti cursusok csakis egyes tantárgyakat ölelnek föl, többek közt a fuvardijszámítást szárazon és vizen.

Statistikai összefoglalásképen följegyezhetjük, hogy Angliában jelenleg (Skóciát és Írországot nem tekintve) négy elsőrangú kereskedelmi iskola működik, van továbbá a britt királyságnak 389 másodrangú fiú középiskolája és 30 leányközépiskolája, melyben egy vagy több kereskedelmi tárgyat adnak elő.

Ha Anglia főiskoláit vizsgáljuk a kereskedelmi szakoktatás szempontjából, úgy figyelmünk első sorban az 1895-ben alapított London School of Economics and Political Science-ra kell, hogy irányuljon, mely intézet a párisi Ecole libre mellett Európa egyetlen szorosan vett kereskedelmi egyeteme. Céljául alapítói a nemzetgazdaságtani és politikai elméletek tanításán kívül a bel- és külföldnek a közvagyonosodás előmozdítására irányuló törekvéseivel és az e mozgalmat kísérő jelenségekkel, tényekkel és viszonyokkal való megismerkedést tűzték ki. A School of Economics egyéb osztályait figyelmen kívül hagyva, térjünk át a kereskedelmi és ipari tanfolyam ismertetésére.

Az e tanfolyamba belépőktől semmiféle előtanulmányról tanuskodó bizonyítványt nem kérnek, sem fölvételi vizsgaletételét nem követelik: az előadások magas színvonala amúgy

is kizárja a kellő előkészültség nélkül való hallgatást. A terv, mely olyképen van összeállítva, hogy «mély betekintést engedjen a hallgatónak az újkori kereskedelem és ipar struktúrájába, fölvirágzásuknak, esetleg hanyatlásuknak okaiba», tekintettel van arra, hogy a gazdasági hivatások egyes ágai más-más fajta tanulmányt igényelnek és ennek megfelelőleg, általános és különös részre oszlik.

Általános tárgyak.

a) Leíró és történeti nemzetgazdaságtan (az angol gazdaság fejlődése, a gazdasági tanok története, a külügyi politika története).

b) Általános nemzetgazdaságtan (A rendszeres kutatás elemei, diplomatiái kékkönyvek segítségével, a létező adórendszerek, a valuta és jegybank-kérdés).

c) Elméleti és gyakorlati statistika.

d) Angol közjog.

e) Az angol állam szervezete és működése.

f) Az angol és a német kereskedelmi politika története.

g) A kereskedelmi politika alapelvei. (A különböző államok díjszabási politikája, a nemzetközi kereskedelem alapelvei stb.)

h) Gazdasági földrajz.

i) Kereskedelmi jog (A munkabérre vonatkozó törvények, kartell-törvényhozás, kereskedelmi és csődtörvények stb.).

Külön tantárgyak.

Ezek külön cursusokon adatnak elő; ilyen jelenleg négy van, és pedig:

Kereskedőnek készülők számára.

Bankhivatalnoknak készülők számára.

Vasuti hivatalnoknak készülők számára.

Municipalis szolgálatra készülők számára; azonkívül terveznek cursusokat export-üzletbe, biztosító-társasági tisztviselőnek és hajózási vállalatokhoz készülők számára. Mindezek az előadások szemináriumyszerűen tartatnak, a gyakorlati szükség folytonos szemmeltartása mellett; a teljes kiképzés tartama két esztendő.

1898/9-ben a főiskolát összesen 400 hallgató látogatta :
ezekből jutott

a bank- és biztosító-szakmára	16%
a kereskedelmi és ipari szakmára	10%
a vasúti szakmára	14%.

Összesen tehát: 40%

tartozott a Kereskedelmi és ipari osztályba. A tanulók életkora 23—28 év között mozgott.

Az angol közvélemény és az angol közönség igen sokat várnak e főiskolától, mit az is mutat, hogy több társaság saját költségén küldi hivatalnokait a tanfolyamokra.

E helyen megemlíthetem, hogy nemrég a Privy Council a liverpooli «University College»-ot és manchesteri «Owens College»-ot (mindkettő kereskedelmi iskola) egyetemi rangra emelte, megadván nekik a teljes autonómiát és csak azt kötötte ki, hogy egyrészt a királyi tanfelügyelő fölülvizsgálati joga minél nagyobb kiterjedésben megóvassék, másrészt, hogy minden vizsgálathoz az egyetemen kívül álló, független vizsgálók hívassanak meg. Ezzel az angol közoktatásügyben reformot jelentő intézkedéssel az új egyetemeket közvetlen kapcsolatba hozták a gyakorlati élettel; hogy be fog-e válni és nem fog-e nagyon is helyi egyoldalúságot eredményezni a kiképzésben, az a manchesteri és liverpooli szakemberek ítélőképességén fog múlni.

★ ★ ★

A fentiekben igyekeztem az angol kereskedelmi szakoktatás ügyét jelenlegi állásában lehető röviden ismertetni és bár nem volna érdektelen az Anglia legkülönbébb részeiben fönnálló, és a gyakorlati élettől lefoglalt emberre nézve fölötte becses, számos esti cursusra is egy pillantást vetni, igyekszem leszűrni az előadottakból azt, a mi általános érdekű és első sorban azt, a mi hazai viszonyainkra is vonatkozik.

Előrebocsátom, hogy egyáltalában nem tartom helyesnek semmi téren, legkevesbbé azonban a gyakorlati élet terén a külföldi berendezéseknek igen erős kritika nélkül való átvételét. Olyan országokban, mint hazánkban is, hol a vezető elemek kulturális színvonala és belátása messze megelőzi a természetszerűleg csak lépésenként fejlődő általános

műveltségi állapotot, könnyen beáll az, hogy az intézményeket nem a közszükség, hanem valamely államkormányzó, vagy a közélet előterében működő kiváló ember becsvágya hozza létre, a mi azt szokta eredményezni, hogy az institutiók nem olyan formában születnek meg, a mely formát a közviszonyok kizárólag megkívánnak. Ne feledjük, hogy mi kész szervezeteket veszünk át a nyugattól és hogy ezek a szervezetek abban az időben, mikor azon bizonyos nyugati ország hozzánk hasonló állapotban volt, mások voltak, vagy egyáltalában nem léteztek. Nem is tartottam volna helyesnek egy nemcsak tőlünk, hanem a kontinens minden államától jelenlegi állapotára, de különösen evolútiójára nézve tökéletesen különböző országnak, Angliának, a kereskedelmi szakoktatás szempontjából való ismertetését, ha csak azt a disparitást, már most akár lehangoló, akár munkára serkentő disparitást akartam volna kimutatni, mely hazánk és Anglia között fönnáll. De az e téren megindult angol mozgalomnak van több mozzanata és jelensége, mely bennünket is kíváloan érdekel.

Az első az, hogy Anglia összes szakkörei épen most kezdik meg a munkát a kereskedelmi szakoktatás, tehát in ultima analysi, a kereskedelem reformálása terén. Kétségtelen, hogy a XIX. század vége egy egészen új aeráját nyitotta meg a történetnek, melyet a gazdasági problémáknak a politikaiak rovására való túlsúlyba lépése jellemez. Az Egyesült-Államoknak positióba jutása párosulva a spanyol uralomnak Amerikában való megtörésével és a Monroe doctrinának folytonos előtérbe lépésével, a hatalmak törekvése, hogy az Európában elért és a hágai egyezmény által biztosítottnak vélt kontinentális béke védszárnyai alatt befolyásukat távol országokra kiterjeszszék, egy új nagyhatalomnak, Japánnak, keletkezése a távol keleten, mint politikai momentumok, az American Invasion, a védvamos politika megerősödése a szabadkereskedelem rovására, az agrárkérdés előtérbe lépése Középeurópában, mint gazdasági momentumok, jelzik ezt az új irányt és az angol nemzetben rejlő óriási fejlődési képességnek újabb bizonyítéka, hogy ehhez a megváltozott helyzethez azon elvek fölüladozásával is, melyek nagygyá tették, alkalmazkodni készül.

Ha nem is olyan nagy horderejű, de ránk nézve eminens

érdekű dolog, hogy kereskedői pályára készülő ifjúságunkat úgy képezzük ki, hogy hivatásuknak megfeleljenek. És ez a hivatás sokban különbözik az angol kereskedőtől. Mert nemcsak, hogy meglévő kereskedelmünket kell istápolniok és megnyitni terményeink számára a Keletnek ugyancsak erős döngetésre nyíló kapuit, hanem ők azok, kikre a magyar ipar megteremtésének a föladata hárul, hárul pedig, mint tudjuk, különösen nehéz körülmények között, a védvámok behozatalának lehetetlensége mellett. Erre a hivatásra pedig a mi kereskedelmi iskoláink hallgatóikat nem nevelik: végzett hallgatóiknál hiányzik a közösség a hazai viszonyokkal; hiányzik a fölismerése a kereskedelem föladatainak Magyarországon és a magyar kereskedelem föladatainak Keleten. A mi ifjaink, ha kilépnek az iskolából, még egy egész élet praxisára szorulnak, hogy kész kereskedőkké váljanak és ez nagy baj: mert a modern korban kereskedelmi és ipari alkotások megteremtéséhez nemcsak tudás, pénz, meg szorgalom, hanem phantasia kell. A gazdasági tevékenység és productió nem ment a költészettől és merem állítani, hogy a Rajna mentén füstölgő gyárkérmények szakadatlan sorában rejlik annyi költészet, mint a Loreley szikláról leintegető hölgyekben. Az elmondottak bizonyosságául elég az Egyesült-Államok példájára utalnom, hol a nálunk most közismeretes Mr. Schwabon kívül egész sorát találjuk a fiatal korban vezető állásra szert tett embereknek és hogy ez a rendszer nagygyá tette épen ezeket a fiatal kezektől vezetett óriási testületeket, jól tudjuk.

Joggal vethetné valaki azonban ellen, hogy a kereskedelmi pályára készülő ifjak közül minden századik, vagy ezredik jut vezető állásba és így hiábavaló dolog volna a kereskedelmi kiképzést ab ovo a legmagasabb igényekhez képest formálni. Ebből azonban csak az a következtetés vonható le, melyet levontak belőle az angolok, vagyis, hogy a kereskedelmi oktatás bifurcatiója szükséges. Mig egyrészt nem kényszerítjük azokat, kiket tehetségök, de sőt becsvágyuk se sarkall arra, hogy elsajátítsák a tágabb értelemben vett gazdasági tudományokat, módot kell nyújtanunk erre aspiráló és alkalmas egyéneknek, hogy kereskedelmi tudásukat már az iskola falain belül annyira fejlesszék, hogy az életbe kilépve aránylag rövid gyakorlat után vezetőül alkalmaztat-

hassanak. Emellett persze az alsóbbfokú kereskedelmi kiképzésnek is olyannak kell lennie, hogy megvesse az alapját egy későbbi önszorgalomból elért vagy a gyakorlat által megmégértelt továbbfejlesztésnek. A nélkül, hogy a dolog részleteivel kívánnék foglalkozni, általában megjegyzem, hogy az alsóbbfokú kereskedelmi kiképzést körülbelül a mostani kereskedelmi akadémiák szellemében értelmezem, mely kiképzés a tanulók 16—17. életévében befejezést nyer. A magasabb kiképzés, mint a jelenlegi szaktanfolyam, a befejezett gymnasiumi tanulmányokhoz csatlakoznék és fölölelné a szorosan vett kereskedelmi tárgyakon kívül főképen a modern állam bel- és külviszonyait ismertető tanulmányokat: a közjogot, közigazgatási jogot, a porrendtartást, (a mennyire szükséges) a nemzetközi jogot, bank- és valutaügyet, bel- és külkereskedelmi politikát. Ezenkívül azután külön tanfolyamok volnának szervezendők a különféle foglalkozási ágak szerint, úgy, mint azt a londoni főiskolánál láttuk.

Mindezekon fölül pedig összes, bármilyen rangú és rendű iskoláinkat közelebb hoznám a gyakorlati élethez, akár egyenesen kereskedelmi oktatás útján, akár a kereskedelem és ipar intézményeinek, gyáraknak stb. megtekintése által, mert «ignoti nulla cupido», a ki nem tanulja ismerni a gazdasági tevékenység productumait, nem fog utánuk vágyakozni.

SZILASI BÉLA.

KÉT ÉLŐ KÉPZŐ, MELYEKRŐL KEVESEBTUD AZ IRODALOM.*)

T. Akadémia! *Toldi Estéjével* foglalkozván a télen, egy-egy nyelvi kérdés fejtegetése, egy-egy szólás magyarázata közben, nem annyira szükségből, mint kíváncsiságból, sűrűbben és gondosabban forgattam a *M. Nyőr* népnyelvi hagyományait s a kész anyagot földolgozó szótárakat, jelesül az új Tájszótárt. Szomoruan kellett újra tapasztalnom, hogy se gyűjtőink, se szótáríróink nem állanak hivatásuk magasságán. A nép ajkáról gyűjtők nagyobbára azt sem tudják, mit, hol, mikor, hogyan és kitől kell gyűjteni; nem azt hallják meg, a mit kellene, s a mit hallanak, rosszul hallják: a szótárírókban pedig nincs meg az okos kételkedés, a szükséges kritika; s a mi legnagyobb baj, ott is, emitt is hiányzik a nép nyelvének kellő fokú ismerete. E részben koránsem elegendő a jóakarát, a buzgóság és holmi pepecselő gond. Így állnak elő aztán a számos tévedések, félreértések egész — a botrányig. Az új TSz. szerkesztőjének nyelvész nagy képességeit s egyéb téren és más irányban való érdemes munkásságát szívesen elismerem, de azt is meg kell vallanom, hogy egy tájszótár szerkesztése épen azt kívánja meg első föltételül, a mi talán nincs meg benne teljes mértékben. Sokszorosán bizonyíthatnám, hogy igazat mondok, de ezúttal — ex uno disce — csak a következőt hozom föl. A *Nyőr* VIII. évf. 44. és 177. lapján ez van közölve, mint *veszprémi* tájszólás: «*Ellendűtem* abban, hogy ez a ház eladóggyék». A TSz. ezt a *lendül* czimszó alá fogja, az «el»-t igekötőnek vévén: *el-lendül*; de jelentését nem adja, mert nem adhatja,

*) Olvastatott az Akadémia I. osztályának áprilisi ülésén.

csak mint *szólást* (!) jegyzi föl ama mondatot. A nép, igaz, hogy ismeri és használja a «lendül» és «ellendül» igéket, például «tánczra *lendültünk*», «ugyan *neki lendültek* a gyerekek» (tánczra kerekedtek), «*neki lendült* a ménes a kútnak» «*ellendültem* értük» (kocsin, jó lóval), «csak egy *lendülés* (vagy *lendület*) ide» (közel van); sőt más igekötővel: «*lendülj át* a szomszédba, kérj egy kaszát körösztapádtul», «*kilendültünk* a szőlőbe»; trans.: «*ellendítettem* őket az erdőbe» (v. ö. rándul, lódul, ruccezan). Azonban ez az «ellendülés» (mely szintén ismeretlen a *TSz.* előtt), sehogy sem illik az említett szólásba: «hogy a ház eladoggyék». Ime! a *TSz.* bogár után ment. A mit Szigethy Ignác vagy István rosszul hallott és jegyzett föl, a *TSz.* szépen szentesíti, becikkelyezi, a tévedést bűnné graduálván. Nem tudta, hogy van, igenis, a nép nyelvében egy mindennapos szó, mely dunántúli ejtéssel így hangzik: *ellentül*, azaz: *ellentél* (mint «szentül», «rendül» «énekül», «törekül» «csépül», e helyett «szentél», «rendél», «énekél», «törekél», «csépél»), s melynek jelentése: *ellenez, tilt, ellenkezik*. Alakját, származását megmagyarázzák az *ellent*(áll), *ellent*(mond), *ellent*(tart), *ellent*(tesz) igék.*) Gyakran hallani ilyeneket: «*Ellentűtem* (ellentéltem) a gyerekeknek, hogy ne maga vegyen sapkát, mert megcsalják». «Nagyon *ellentűli* az apjuk, hogy ne vessek kendert az idén». «Mindig *ellentűtem* abban, hogy a csikókkal ne menj el, most itt a baj». «Minek az az örökös *ellentülés benne?*» «Nem eshetik itt egy gyűlés se *ellentülés nélkül*». «Folyamodtunk több vásárért, de odafönt *megellentűtélk* a miniszteriom-ságba». — Ez az «ellentül»-ből verdett «el-lendül» szakasztott mássa a NySz. «szűr-készítő»-jének (szűrkészítő, fuscator), mely Simonyi Zsigmond tudományát és lelkiismeretességét dicséri, s még a késő maradékot is meg fogja göczőgtetni.

Az efféle kisebb-nagyobb hibáknál azonban sokkal több az új *TSz.* hiánya. Temérdek kincse van a népnyelvnek, melynek semmi nyoma sincs benne, — a minek, persze, oka is, nem is a szerkesztő maga. Oka annyiban, hogy a mit nem talált készen, azt a maga tudásából kell vala lehetőképen pótolnia. — Ott van, teszem, az «*öltő*» szó. Ennek három

*) Van «föntül» is ebben az értelemben: fönn van, virraszt, verázsol.

népi használatát közöl a *TSz.*, de azt a fontosabb jelentését, hogy «idő», «kor», «embernyom», «ivadék» (generatio), nem találjuk közte, holott tudhatta, tudta is a szerkesztő, hogy ez az ily értelmű «öltő», melyet Arany tett közönségessé az irodalomban, kétségtelenül népies eredetű. A nép száján valóban untalan forognak az ilyenek, miket nem az ujjamból szoptam: «A régi *öltőben* (öltőben) nem is tudtak erről». «A régi *öltőben* az egész bozótság nádas volt». «Az akkori *öltőben* még a ködmen járt». «A régi *öltővel* mind szülő volt ez a rongyosdádi hegy». «Mi a mai *öltő* a mienkhöz?» «Egy *öltőbeliek* vagyunk a komámmal, együtt szolgáltunk Veronában.» «Talán száz *emberöltő* óta is út ez már, nem lehet eltiltani.» «Már három *emberöltőn* köröszkül a mienk volt ez a föld, most veszik el a kezünkről.» «Mátyás király *öttejébe'* az igazság a maga valóságába: volt» stb. Hogy az «öltő» szónak általános divatja van, azzal is bizonyíthatom, hogy nemcsak Dunántúl hallottam, hanem háromszéki embertől is.

De nem czélom, mondtam már, rostára venni az új *TSz.* összes botlásait és hiányait (noha egész rendszeréhez, elveihez, sőt technikájához is szó fér); csak *két képzőt akarok ismertetni* ez alkalommal, melyek a nép beszédében széltere uralkodnak, de melyeket az irodalom, a tudós világ jórendin nem ismer, s a vizsla szógyártók sem használtak föl, noha szinte unszolták magokat nekik. Csoda, hogy föl nem botlottak bennök.

I.

E képzők elseje a — *si* képző. Nem azt a deverbális «*si*»-t értem, mely a közkeletű «kapsi»-ban mutatkozik világosan, s melynek párjai: «tömsi», «kiváncsi», «harapsi», «böksi», «kuporsi» (ez utóbbi három nincs meg a *TSz.*-ban), s a homályosabb «ugráncsi», «habsi», «tursi», s a még homályosabb «vaksi», «töksi», «buksi», «silapsi»; — hanem azt a denominális «*si*»-t, melyet, nem számítva a «falusit», az egyetlen «valósi» tájszó (hovávalósi, ide-odaivalósi) reprezentál a nyelvészek tudásában s az új *T.-Szb.*ban. Ezzel a kételemű, de már egygyé olvadt, s érzékünknek egységes képzővel oly személyeket jelöl a nép nyelve, a kik az alap-

szóban kifejezett tárggyal valamiképen foglalkoznak, valamiféle viszonyban vannak. Rokona az *ász, ész* képző, csakhogy míg ez már holt számban van, a *si*-képző fürgenczségben az -s (as, os, es, és, ös) képzővel vetekszik. Él és termő ereje nincs csökkenőben. A következő száznál több példa, melyek közül egyetlenegyét sem jegyzett föl a *TSz.*, egyfelől bizonyosság arra, hogy az ily *si*-képzős szók nem fehér hollók, másfelől nyilván föltűnteti és magyarázza a szóban levő képzőnek funkcióját.

1. *Libási* (zsibási). Kis leány vagy gyerek, a ki a libákat őrzi, legelteti, vízre hajtja stb. Libapásztor.

2. *Csibési*. A ki nagyobb gazdaságban a tyukokat, csirkéket ápolja, gondozza, eteti, költeti, az ólukat tisztogatja stb. Rendszerint éltesebb asszony.

3. *Pulykási*. A ki a pulykákat őrzi, legelteti. Süldő leány vagy gyerek.

4. *Réczési*. A réczefóka van rá bízva.

5. *Kutyási*. Uradalmakban a vadászebeket s parádékutyákat gondozza: förösztí, járkáltatja, ételöket főzi stb. Siheder vagy meglett ember.

6. *Csikósi*. A leválasztott csikókat másodfüig gondozza. Azontúl kicsapják s a «csikós» felel róluk.

7. *Bikási*. A ki a magbikákat kezeli. Válogatott ember.

8. *Borjusi*. A rugott borjukat gondozza, míg a gulyára nincsenek verve. Ügyesebb ember.

9. *Üszösi*.

10. *Tinósi*. A kik az üsző- és tinógulyát kezelik. Fiatal emberek.

11. *Göbési*. A ki az ellő disznókkal, koczákkal bánik. A legügyesebb kanász, számadó kanász.

12. *Toklyósi*. A kétesztendő birkákkal bánik. Fiatalabb ember.

13. *Agarasi*. A ki az agarakkal vesződött. Tagosítás előtti hivatal.

14. *Méhesi*. Segítség a méhek körül. Gyerek. Kedvelt állás: nyalakodhatik.

15. *Ürgési*. Konvencziós ürgepusztító. Suhancz. Farkával vagy fejével számol be.

16. *Göböljósi*. A kire a hizó marhák vannak bízva. Megbízható éltesebb ember.

17. *Vadasi*. A vadakat eteti az erdőn, forrásukat tisztó-

gatja, télen belékeli stb. Rendes, higgadt embernek kell lenni, a ki magához szoktatja őket. Trombitál, sípol nekik.

18. *Szobási.* Belső cséléd. Szobaleány.

19. *Konyhási.* Mosogató leány. Ha jól forgatja magát, «szobásivá» lehet.

20. *Pinczési.* A vinczellér segítségével, míg ez a pinczemesteré.

21. *Szőlősi.* Konvencziós gyalog béres, a ki a szőlőben szokott dolgozni.

22. *Erdősi.* Az erdőben az utakat tisztogatja, a napszámosokra, makkrakókra stb. fölügyel. Konvencziója van. «Szercs»-nek is hívják. Ezekből válik rendszerint a *kerülő*.

23. *Zsákosi.* Uradalmakban az összes fönnforgó zsákokról számol.

24. *Postási.* 14—15 esztendőes gyerek, a ki a pusztáról a postára jár. Ostorosi részt kap. «Levelesi»-nek is hívják.

25. *Éjjelesi.* Őr, a ki a majort kerüli éjszaka. Öregebb ember, a ki amugy is rossz alvó.

26. *Ebédesi.* A ki az aratók után az ebédet hordja kocsin. «Laczis»-nak is hívják. Arató részt húz.

27. *Istállósi.* Béres vagy kocsis, a ki éjjel vigyáz az istállóban. Soros hivatal. (Mint a katonaságnál az «ispekziós».)

28. *Vaczakosi.* A kire a «vaczak», vagyis a «vasas kamarában» levő egyetmás van bízva; az ad ki onnan, a mire szükség van: olajt, kenőcsét, lánczot, szeget, drótot, kötelet stb.

29. *Udvarosi.* Az udvar körül foglalatoskodik: söpör, fátvág, vizet hord, disznót etet stb. Amolyan «háznyek».

30. *Dinnyési.* Dinnyepásztor. Érés ivadán.

31. *Komlósi.* A komlókertben dolgozik: kapál, kötöz, a munkásokra fölvigyáz szedésnél, szárításnál.

32. *Szűrűsi.* Nem «szűrűpásztor», hanem kisebb gyerek, a ki takarodáskor az asztagokra vigyáz nappal, a verebeket, tyukokat rezzegeti, dobálja, parittyázza.

33. *Gyümölcsösi.* Érés idején a gyümölcsessel gondol: szedi, eladja, beszámol.

34. *Kertesi.* A kertész segítségével. Gyerek. Még nem «kertészbojtár», de lehet azzá.

35. *Tarrósi.* Juhász, a ki csak a tarlón legeltet. Rendesen az «öregürüs».

36. *Rostási.* Azok a napszámos leányok, a kik a magtárban az egész termést végig rostálják. Beletelik ebbe 2—3 hónap is.

37. *Dézmási.* A ki a kukoricza, krumpli, répa bedézmálásánál az uradalmi irnok, régebben «deák» segítsége.

38. *Nádasi.* A ki oly uradalmakban, hol nagyobb nádas van, a levágott nádat kezeli. Jobbára öregebb, penziós ember.

39. *Szemetesi.* Az urasági kastély udvarán összegyűlt szemetet, parádés lovak trágyáját elszállítja kocsin.

40. *Faragósi.* Az uradalmi bognár segítsége, a ki «öregel». Nem «bognár-legény», hanem jó fúró-faragó idősebb béres. Konvencziós.

41. *Kastélyosi.* Így is nevezik a «kulcsár»-t.

42. *Utasi.* Útkaparó.

43. *Megyési.* Szőlő- vagy földszomszéd. Az is, a ki egy megyebeli: «megyési velem».

44. *Szélmalmosi.* A szélmalomban örletők.

45. *Órási, egyórasi* = iker, egyhasi.

46. *Naposi, egynaposi* = egy napon születtek (ember, állat).

47. *Hetesi, egyhetesi* = egy héten jöttek a világra.

48. *Könyvesi, nagy könyvesi.* Szeret olvasni, mindig a könyvet bujja.

49. *Husosi.* Csak húst ennék. Így is: «nagy húsos».

50. *Börtönösi.* A ki sokszor ült már, meglakta a börtönt, nem fél tőle, néha vissza is vágyik.

51. *Kocsmási.* Mindig a kocsmát lesi, mindennap úgy terelik haza. Több, mint «kocsmás».

52. *Pinczelikasi.* Pinczelukakban lakó.

53. *Partosi.* Ugyanaz.

54. *Katonási.* Katonák bolondja. Bakasári.

55. *Kaszárnyási.* Ugyanaz.

56. *Szakmányosi.* A ki mindig szakmányban vagy átaljában szokott dolgozni.

57. *Fübéresi.* A ki fübért fizet marhalegeltetésért, vagy a fübéres marhákat őrzi.

58. *Ingyenesi.* Nem napszámért dolgozik. Vetnek neki valamit.

59. *Csárdási.* Csárdák ösmert alakja, csárdás dáma, Panyó Panni-féle.

60. *Alvégesi, fölvégesi* = alvégi, fölvégi, alszegi, fölszegi.

61. *Pipási.* Nagy pipás, pipaszutyak, pipamatyók. Vagy ló, a melyet úgynevezett «pipa» nélkül vasalni nem lehet (hurkos fával becsavarják az orra czimpáját).

62. *Bagósi*. Bagófészek, a ki még bagóval aluszik is el.
63. *Egyidősi* = egyidejű.
64. *Egykorási* = ugyanaz.
65. *Egyformási* = egyforma nagy.
66. *Egytetési* = egymagasságú.
67. *Szombatosi*. Szombatonként a kastélyba tisztogatni bejáró béresasszony.
68. *Kalaposi*. Paraszt vagy mesterember leány, a ki kalapot visel. K. módi. (Újabb képzés.)
69. *Mindennaposi*. P. vendég.
70. *Nótási*. Vásáron nótákat árul.
71. *Szűrősi*. A ki a szűrt soha le nem teszi.
72. *Esernyősi*. Paraszt, a ki esernyővel jár. (Új képzés.)
73. *Kohósi*. Egy tűznél dolgoznak. «K. pajtásom.»
74. *Pecsenyési*. Pecsenyesütő, vásáron.
75. *Főnforgósi*. Segítő asszonyok lakodalomkor, vagy előtte is néhány nappal. Más a «főnforgó», a ki az «eset» napján főlszolgál.
76. *Patkányosi*. Patkányvesztő, a ki meg-megjön.
77. *Elősi*. Kocsival előljár; marha is hajtásnál, legelésnél.
78. *Gyöpmezősi*. Olyan juhász, a ki a gyepet, rétet járja (se ugart, se tarlót).
79. *Czéhesi* = czéhbeli.
80. *Ispitási*. Beteges, gornyadozó (ember, állat).
81. *Utczási*. A ki az utcát rójja, kósza, falu farka; vagy a ki szeret az utcára ház elé kiülni. Kutya is lehet utczási (rossz házőrző).
82. *Bucsusi*. A ki mindig részt vesz a búcsújárásban, előénekes. Más a «bucsus».
83. *Oskolási*. Hat éves körüli gyerek.
84. *Bölcsősi*. Egy-két éves gyerek, a ki még nem jár.
85. *Bibliási*. A ki a bibliát szereti forgatni, nagyon vallásos, kenetes, perzsoniás, fontoskodó.
86. *Kvártélyosi*. Vidéki, a ki kvártélyban van valamely ismerősénél, például vásárkor.
87. *Kofási*. Nem rendes kofa, hanem a ki alkalomadtán, egyszer-másszor kofakodik valamivel.
88. *Tanyási*. Kinn a tanyán lakó cseléd. Maga a gazda «tanyás».
89. *Abéczési*. A kit paraszt iskolában betűre fognak; olyan korú.

90. *Esztendősi*. Egy vagy fél esztendőre szegődő cseléd.

91. *Hónaposi*. Bejáró segítség, például télen etető, a kit hónapszám fizetnek.

92. *Kaliczkási*. Kaliczkában tartott madár, a ki szeret is ott, például mátyás. A *fülemüle* nem «kaliczkási».

93. *Putrisi*. Putriban, sülyedt alacsony kis házban lakó.

94. *Tüzküsi*. A ki mindig úgy üt ki, gyűlöli a gyújtót. «Nem gazdagítja a császárt.»

95. *Szalonnási*. Nagyon szereti a szalonnát.

96. *Ágyasi*. Olyan asztalos vagy faragó is, a ki rendszerint ágyakat csinál (vásárra vagy rendelésre).

97. *Pörsölyösi*. Pörsölylyel járó, a ki a szegényeknek gyűjt vagy az egyházi adót szedi. Leginkább zsidó.

98. *Paprikási*. Paprikát árul vásáron, vagy faluz is vele.

99. *Bogarasi*. Uradalmakban mindenféle-féregirtó, szedő gyerekek.

100. *Műhelyesi* (méhelyesi). Az a legény, a ki a mester «alter ego»-ja. Pénzt is mer rábízni, vásárra küldi stb. Első legény.

101. *Nappalosi*. Nappal dolgozó, gyárban, malomban; ott, a hol éjjel is foly a munka (v. ö. «éjjelesi»).

102. *Barázdási*. Földszomszéd. P. «b. velem».

103. *Falkási* (fókási). Segítsége a «fókázó»-nak (rendesen a «bivalos»), a ki a méneshez, gulyához, birkaistállóhoz szalmát és takarmányt szállít szekéren.

104. *Határosi*. Csősz, a ki a «határt» járja.

105. *Komposi*. A rév bérlője.

106. *Remondási*. A ki a nyers csikókat háton vagy kocsiba tanítja. Végre

107. *Czédulási*. A ki vásárokon a helypénz- és vámczédulákat adja vagy számon kéri. Mindenféle jegyadó, jegyszedő is «czédulási». — Ha a nép ismerné Zolnai tagtársunk jelen munkásságát a jövő nagyszótár körül, őt is kétségkívül «czédulási»-nak tisztelné, nem mondom, csufolná.

II.

A másik képző, melyet ismertetni akarok, még sokkal fontosabb és érdekesebb. Noha mozgékonytságban és termékenységben nincs párja, noha szinte határtalanul tágitgatja birodalmát, az irodalom és nyelvészet emberei nem is álmod-

nak róla. Már ezért bővebben kell tárgyalnom, de bővebben azért is, mert éppen ez indított jelen cikkem írására.

A mult hetekben végeztem be *Toldi Estéje* nyelvi és tárgyi magyarázatát. Az utolsó énekben ez a sor fordul elő: «Nincs a nagy vitéznek jártányi ereje.» Arany 1854-ben megjelent új művéből Tompának is küldött egy példányt, a ki aztán Aranynak írt levelében egy-egy megjegyzést tesz a költemény nyelvére is. A most említett helyre vonatkozólag ezt írja: «Miért irod a *jártányerőt jártányi* erőnek?» Arany így védelmezi magát válaszában: «A *jártányi* erő nálunk így mondatik, s ha megengeded, grammaticæ helyesben is: *jártányi* = annyi, hogy járni képes legyen.» És csakugyan így mondják országszerte, míg a *jártányerőt* se a szótárak nem ismerik, se maga Tompa nem használja verseiben. Ha mondanák is úgy valahol, világos, hogy itt hiatus-szüntető elisio forogna fönn, mint ezekben: *tavalyesztendőben, akkor-időben*, e. h. tavalyi e., akkori i. — Nem fogy el csodám azon, hogy Tompa, a ki a nép nyelvét annyira ismerte, a kit a törülmetszett népies szólások és fordulatok dolgában csak Arany fölöz, erről a képzésről nem tudott; de még inkább azon, hogy maga Arany, a ki *) a magyar nyelv legnagyobb mestere, a *jártányi* erő igazolására más példát egyet se hoz fel vagy tud felhozni. Használja ezt a szerkezetet másutt is, pl. *Toldi Szerelme* VI. énekében:

«Rozgonyi is megjön Kesziből harmadnap,
Alig bírja magát, inai roskadnak;
Jártányi ereje sem vala bűvába',
Karon úgy segíték maga szobájába.»

de más hasonló alkotású szót ő se használ, legalább tudtommal, sehol.

E szerint a *jártányi*, úgy látszik, egyedül árváskodik az irodalomban. De mégis előkerült két atyjafia: az egyik a *NySz.* «*fontányi*»-ja, melyet valamennyi példaidezet csak «szösz»-vel kapcsolatban mutat s mely Simai Kristóf Szótárában is megvan ily értelmezéssel: «pro nendo serviens»; továbbá ez: «*nyomtányi*», mely az új *Tsz.*-ban kelletlenkedik «elegendő» jelentéssel, egyetlenegy példában. A szerkesztő mód nélkül gyanusnak találta s a mint dukál, megkérdő-

*) Alexander Bernát Dóczi Lajosával.

jelezte. Megvan az Akadém. Szótári Bizottság Czímszó-Jegyzékében is, azzal a különbséggel, hogy míg a *TSz.*-ban hátul van a kérdőjel, s rekeszben, itt elül és maga szabadján.

Ilyenképpen, világos formájánál és jelentésénél, használt és ösmert voltánál fogva csakugyan egymagában áll a *jártányi*. Alakját, analogonok nélkül is, könnyű megfejteti. Világos a *nyi* képző, mely, tudnivalókép, csak névszókhoz függed; világos a *t* képző, mely igetövekből főneveket alkot; csak az nem egészen világos, minek vegyük a két képző közé szorult *á-t*, személyragnak-e (mint Simonyi *TNy-a*), kötőhangzónak-e, nem feledvén, hogy nincs *járt-om-nyi*, *járt-od-nyi*, s hogy a régi nyelvben «járt-o-ni» alak is előfordul: Thaly: Vit. Én. I. 104. l.: «Az *jártoni* erő sincsen már testemben» [ha hiteles]. Faludinál: «járt-a-ni» (l. a *Téli Éjszakák* 1. kiadását), de melyet Toldy önkényesen «jártanyi»-nak, a NySz. még önkényesebben *jártányi*-nak közöl, Káldi Préd.: «hasa töltenyi» (így van, megnéztem), mely Kresznerics szerint tulajdonkép *tölnyi* volna.

De nem ez a fontos. Fontos az, hogy az ily képzések, mint *jártányi*, nemcsak hogy nem ritkák a nép beszédében, de, úgyszólván, velök fordul föl a népnyelv. A *tányi-tényi*-képző valósággal kedveltje a népnek, s oly eleven működésű, oly bőtermő, hogy nincs hozzáfogható e részben az összes élő képzők között. Ki hinné ezt, T. Akadémia, mikor az irodalomban csak a szegény *jártányi* fanyalog, rendszeres és tüzetes nyelvtanaink a *tányi* plane *tényi* képzőről mélyen hallgatnak (Simonyi a *nyi*-képzőnél említi a «jártányi»-t s a régi «fontányi»-t), s az új *TSz.* is csak az egy *nyomtányi*-t jegyzi föl, azt is nagy lelki furdalások és félelmek közt, aztán megbámulja, mint Gonosz Pista a maga betűit.*) Pedig tagadhatatlanul úgy van, a hogy mondom. Be is fogom ezennel bizonyítani, még pedig egész halmazával az általam följegyzett hiteles példáknak, melyekhez a kétségnek árnyéka sem fér.

*) Általában jellemző a *TSz.*-ra, hogy sok benne a kérdőjel, a mely gyanuba fogja a legközönségesebb népi szókat; másfelől sok benne a merészség, mely hibának bélyegzi a jót is. Például ezt az ígét: *szórazodik*, nem ismeri, holott lépten-nyomon hallható, de összeigekőtével: «tennap is *összeszórazoktak* vagy — *szórazoktak*» (összepöröltek)! *Zahin* czímszó alatt pedig az egyik közlő *zuhin-ját* sans gène sajtóhibának tartja, holott *zuhin*, *zuhatag* = *zahin*.

Váltig törtem rajta a fejemet: vajon hogy csoportosítsam okosan tömérdek adataimat, de semmikép se találtam nyitjára valamely jó átnézetű világos classificationának, a kielégítő fundamentum divisionis ki-kisiklott kezem közül. A *lányi-tényi*-képzős szók mondatbeli viszonyát és szereplését vegyem-e alapul? betürendes glédába sorakoztassam-e őket az alapigék szerint? azt nézzem-e, melyekben fejez ki a *nyi* eredetileg mennyiséget, nagyságot, mértéket, s melyek mentek túl ezen a fogalmon? azt-e, melyek a mindennapiak, melyek a ritkébbak? azt vegyem-e tekintetbe, melyeket alkalmaz a nép *kizárólag* bizonyos esetekben, s melyeket használ vegyesen, más kifejezésmódokkal? Arra határoztam végre, hogy két csapatba különözöm őket, a szerint, a mint a *tányi-tényi* képző *deverbalis* és *denominalis*; mert így térül rá a figyelem, hogy ez a képző nem csak a multban tett szolgáltatott, hogy nem avult el s merevedett meg, mint pl. az *ász, ész* vagy *mány-mény*, hanem ma is divatja van, éli világát, szaporít, s kijebb-kijebb terjeszti határait. Az egyes példamondatokból aztán könnyű kitanulni a vele képzettek syntaxisát is.

1.

A «*tányi-tényi*» mint *deverbalis* képző. Illő, hogy az ismert «jártányi» kezdje meg a hosszú sort, s a nem ismert, de legalább szájra vett «fontányi» és «nyomtányi» kövessék.

Jár. — Megjegyzem itt, hogy nemcsak «jártányi»-t használ a nép, hanem él az igekötős alakokkal is. P. «Már van egy kis *főnnjártányi* ereje, egyet csiszog-csoszog az asztal körül.» «Még vezetgetni kell, nincs magának *eljártányi* ereje.» «Nincs még *kijártányi* ereje, pedig már szeretné rühelni a borjukat.» «Ezek a malaczkok is már *kijártányiak*, el kell őket választani.» «Egy abrakot készítették, 'sz *megjártányi* Szekszárd négy óra alatt.» «Hol voltál? ennyi idő alatt az egész csereszíget *bejártányi*.» «Nagyon *lejártányi* már szegénynek a sérvénye.» «*Lejártányi* már a kukoricza, várja kend meg» (malomban). «*Lejártányi* az ágyás, már majd törekülünk» (lefogy). «*Lejártányi* rossz ló» (ki van zsarolva) stb.

Fon. — «A kis unokámnak már *fontányi* a haja, pedig még csak három esztendő.» «Ugyancsak rosszak az ökreitek,

fontányi szőrük van» (be lehetne fonni). «Van-e *fontányi* kenderük, tejes asszonyom, most ráérnék» (fonni való). «*Befontányi* már a kis csikó haja, aztán csak félesztendő.» «*Lefontányi* a rokkám, estére másik tekercset kezdhetek» (lefogy róla a kender). «*Kifontányi* már a sörénye, nagyon kuszált» stb.

Nyom. — «Ne ereszszetek többet a kompra, ez is untig *nyomtányi*» (elegendő). «Rakjon föl kend még négy petrenczét, elég erősek az ökrei.» — «Nem lehet, ifiuram, tizenhat is nagyon *nyomtányi*.» «Mit akartok? Nem *nyomtányi* három véka egy zsákba? Ki emeli?» «*Nyomtányit* kinlódott szegény asszony az első gyerekkel.» «*Nyomtányit* erősködött, de letörték.» «Olyan *elnyomtányi* volt csak a tűz, egy disznóól, meg egy iszling égett el» (kis tűz, hamar el lehetett fojtani). »*Elnyomtányira* áll a pörivel.» «*Kinyomtányi* érett már a kelevény.» Ugyan *megnyomtányi* ez a göből, majd le se tudjuk mázsálni» (ki se futja a körte) stb.

Már ennyiből sejteni lehet, ha nem mondanám is, hogy kevés szájon forgó ige van, melyből a nép ne képezne «tányi-tényi»-vel. A kételkedőket meggyőzheti a következő gazdag lajstrom, mely pedig koránse teljes.

Nyilik. — Mind *nyiltányi* a kukaczvirág a pincze tetején, minek dobna le, édes anyám, ha utba' van is?» «Milyen szép *nyiltányi* őszi rózsák vannak a mester kis kertjibe', de szeretnék a fajjábul!» «*Nyiltányi* a tavasz, fölkel a dolog.» «A mi szegfűink már, kár, mind *elnyiltányiak*.» «*Kinyiltányi* az idő, már fecskét is láttam.»

Fog. — «Hagyj ám *fogtányi* végít annak a kötélnek!» (a mekkorát meg lehessen fogni). «Ennek a nadrágszíjnak *fogtányi* vége se ér ki a csatbul, bővebbet adjon.» «Nincs halunk *fogtányi*, minek üldögélünk itt hiába?» (egy fogás, hogy legalább a nap-számot fölüsse). «Itt a *befogtányi* idő, huzódjunk neki.» «Egy lovunk se *befogtányi*, mind fias.» «Érzi már az ökör is a *kifogtányi* időt, tekereg az ekével.» «Ereszd azt a rudazó kötelet *megfogtányira*, hogy' huzhassam meg így?» «*Elfogtányi* kis árok van a kertjük végibe?» (egy-két lapát földdel el lehet fogni).

Nyel. — «*Nyeltényi* ereje sincs szegénykének, úgy elfogta torkát a nyavalya.» «*Nyeltényi* falatokat adj annak a vércse-kölyöknek, azért czikákol.» «*Elnyeltényi* a víz a híd alatt, ott ne usztassatok.»

Szól. — «*Szóltányi* bátorsága se volt az egzámenton, hiába

agyaltam-fejeltem itthonn.» «Szóltányi szava se volt hozzám, úgy elment.» «Annak mindig olyan *leszóltányi* természete volt.» «Már megin' *megszóltányi* kedvedbe' vagy.» «Lett volna *beszóltányi* időd hozzájuk, mért nem tetted?»

Rug. — «Már *rugtányi* ereje sincs, a végit járja.» «Neked mindig van *kirugtányi* kedved, csak győzd pénzzel.» «*Berugtányira* ittak tennap is Szentpéteren.» «A vén lónak is van *fölrugtányi* kedve az abraktul.»

Buk(ik). — «*Buktányi* vize sincs a kutnak, eldugult a vezérforrása» (nem bír a vödör elbukni). «Jó volna egy *buktányi* pálinka» (a mennyit az ember egyszerre ki tudna bukni, egy pöffal, egy bivalkorty). «A kanális mindenhol *elbuktányi*, úgy megnőtt.» «Ennek az utnak is kellene ám a vármegye, *fölbuktányi* köveket kerület az ember.»

Vár. — «Most van egy kis *vártányi* időm, írja meg a kontraktust.» «Nincs *vártányi* kedvem, megyek.» «*Bevártányiról* lőttem rá, mégis elhibáztam.» «Nincs *kivártányi* kedvem hozzá, ugysis tudom, nem jól üt ki.» «Nincs benne *elvártányi* szivesség egy csöpp se, megszorított az interrel.»

Hal. — «Hiába haltatják, éppen nincs *haltányi* szándéka.» «*Meghaltányi* ideje se legyen kendnek, úgy iparkodjék.» «*Kihaltányi* már a nemzetük, egy él belőlük, az is férges.» «*Elhaltányira* voltam, úgy megijedtem, hogy a kaszába hágott a szolgálgyerek.»

Ún. — «*Untányi* untató beszédje van.» «*Untányit* olvasott a kalendáriombul.» «Ezekkel is *unos-untányi* a bajom.» «Van dió *untányi*.» «*Ráuntányira* ettük a daravérest, már a gyerekeken is kifogott.» «*Meguntányira* fürödhettek, ott vagytok a víz torkába'.» «*Eluntányira* megvárakoztatott a kocsival.»

Hall. — «*Halltányi* nesze se volt, úgy ellett meg a Czitrom.» «Kiálts a puminak, *halltányira* van téled, hadd tereljen.» «Tiszta időben *ide halltányi* az ozorai öreg harang is.» «Messzire *elhalltányit* tud puffanni ez a reznek pisztoly.»

Ver. — «De csufra tett ez a tinó, már *vertényi* erőm sincs, még se vagyok vele sehol.» «Tavasza mind *kivertényi* lesz ez a csete-bota borju.» «Már megin' *fölvertényi* a paré a csalamádéba.»

Áll. — «*Álltányi* erőm sincs, hogyan tudok majd menni.» «*Megálltányi* ereje se volt az apjuknak.» «Már *kiálltányi* a fájás a derekambul, használt a tiprás.» «Semmi *ráálltányi* kedvem sincs

einhez a vételhez.» «Már *elálltányira* esik az eső, indulhatunk.» «*Elálltányi* meleg legyen a víz.» «Még a múlt héten *elálltányi* sár volt az úton, most már hogy' megszikkadt» (elállta a jószág az utat). Csak lesz *beálltányi* helyünk a fészker alá.» «Nincs *hozzaálltányi* kedvem ehhez a pár ökörhöz, nem egyek szarvba.»

Vág. — «Javába *vágtányi* már a zabos bükköny.» «*Vágtányi* éle sincs ennek a baltának.» «A lóherek is már *levágtányiak*.» «*Kivágtányi* vén makkfa.» «Nincs *rávágtányi* esete ennek az ustornak, több csomó kell rá.» «Hány kéve zsupp van még *fölvágtányi* szecskának?» «*Megvágtányi* szárazak a dohányfüzerek, lehet trafikozni.»

Fúj. — «Nincs *fújtányi* kedvük a trombitásoknak, kevés bennük a bor.» «*Fújtányi* kis szellet se jár, olyan pállott idő van.» «*Befújtányi* az út egészen» (hóval). «Egy kis *kifújtányira* álljunk meg» (míg kifujja magát a jószág). «Nem *fölfújtányi* dolog ez, mint a hólyag, ennek idő kell.»

Vall. — «Majd ha annak *valltányi* kedve lesz, a nap is Nyék felől kel.» «Szorongatták, de csak nem volt *megvalltányi* akaratja.» «Nincs neki *kivalltányi* szándéka, hogy hol kujtorgott.»

Csap. — «Egy-két *csaptányival* az uraság se lesz szegényebb, nekünk meg jól esik.» «*Kicsaptányira* teli van a Sió.» «*Be-csaptányi* gondolattal kínálta a lovait.»

Hull. — «No az idén van szilva, *hulltányi*.» «*Kihulltányiak* már a fogai.» «*Elhulltányi* már a virágja az őszi rózsának.»

Nyes. — «Már *nyestényiek* a kis csemetéim.» «*Megnyestényiek* az akáczfák.» «*Lenyestényi* a kerítés, már nagyon lobonczos.»

Forr. — «*Forrtányi* ereje sincs ennek a mustnak, milyen bor lesz belőle?» «*Elforrtányi* már a leves, öntsd föl.» «*Beforrtányi* már a sebje.»

Szeg. — «*Szeztényi* széle sincs ennek a keszkenőnek, nem veszem meg» (vagy «beszeztényi»). «*Megszeztényi* kenyérünk van-e még?» «Nincs már *fölszeztényi* nád, venni kell.»

Ás. — «Eredj a kertbe, *ástányira* találsz kukacztot eleget» (ásónyomnyira). «*Ástányira* le kell szedni az istálló földjét, már megint' beütött a veszedelem.» «Már *fölastányi* a káposztás.» «*Jó elástányi* gödröt készíts annak a dögnek, ki ne kaparhassák a kutyák.»

Fér. — «Verd be azt a tinót a korlátba, van még (*meg*)-

fértényi helye. Hagyj *kifértényi* likat a kis malaczoknak.» «*Hozzáfértényi* helyre tegyétek azt a lopvaérőt.»

Ad. — «Nincs annak egy *adtányi* garassa se, mégis nagyot tesz maga felül.» «Semmi *eladtányi* szándékom sincs vele.» «Nincs abban *megadtányi* akarat se, minek adtál neki?» «Szeresse meg még egynehány kévével! — Nem lehet, négy kéve már ugys *ráadtányi*.»

Szakad. — «*Szakadtányi* egy rongy az ünge, száz macska se fogna meg benne egy egeret.» «*Szakadtányi* sötét van, csak lábrul lábra mehet a ló.» «*Beszakadtányi* már az a pincze, ki kell boltozni.» «*Megszakadtányira* dolgoztatnak, mégis csak sörkentés a belátás.» «*Főlszakadtányiak* már a felhők a rohadt sarokban.»

Lát. — «*Láttányi* világosság sincs az istállóban, csak serczeg ez a bűdös olaj.» «A mint *megláttányira* jöttek, mingyár' rájuk ösmertem a vén szürkéről.» «Szépen *beláttányi* innen az egész környék.» «A Nyebojszáról *elláttányi* a Balaton is, ha nem ködös az égi határ.» «*Elláttányira* legeltethetsz.»

Hajt. — «*Hajttányi* még a fűzfavessző, lehet belőle kosarat fonni.» «Lessz-e *hajttányi* jószág, uram? El ne feledkezzék rólam.» «Itt van már a *kihajttányi* idő, dagad a rügy, fujódik a bimbó.» «Igyál egyet! lessz még benn egy *főlhajttányi*.»

Fagy. — Csunya *fagyttányi* hideg van oda ki, jobb itt a banya mellett.» «*Fagyttányi* egy fagy ez a krumpli.» «*Befagyttányi* már a falu árka.» «*Elfagyttányiak* az ősziek, még nem volt hó mifelénk.» «*Kifagyttányi* kemény ez a szalonna, csak úgy zörög mint, a csörge.»

Fogy. — «*Fogyttányi* a liszt aládába', jó ha még egy sütet lesz, aztán szélnék táthatja kend is a száját.» «*Kifogyttányi* a hordó, mit iszunk aztán?» «*Lefogyttányi* az aratás, már csak a zabok vannak lábán.» «De *megfogyttányira* áll ez az odvas kanca, leszítta a csikó.»

Tür. — «Nem sok *türtényi* kedvem volt, de csak hallgattam.» «*Eltürtényit* szenvedtem náluk szolgálégény koromban.» «*Kitürtényire* jóllaktak ezek az ökrök balgaczinne! (balta-czimmel).

Iszik. — «Ne kinálj, semmi *ittányi* kedvem sincs.» «Mingyár' *leittányira* van, ha csak meglátja a csutorát.» «Mindenit elvitte a pálinka, alig van már *beittányija*.» «Egy kis *elittányi* lanya volt a konkolyosba', tovább szánthattunk.»

Eszik. — «*Ettényi* gondom se volt, úgy elkaszáltam.» «*El-ettényi* szulos ez a gerenda.» «*Főlettényi* kopasz a mező mindenfelé.»

Vesz. — «Volt kendnek *vettényi* ideje elég, mégis ilyen ragyiva borjut hoz haza?» «Sohase volt *bevettényi* gusztusom az orvossághoz.» «Nincs *megvettényi* kedvem hozzá, ne is uszolja.»

Ül. — «Már *megültényi* ez a gyerek.» «Van egy kis *leültényi* ideje, fogjon helyet.» «*Elültényire* volt a ladik, alig tudtunk kiugrálni.»

Fut. — «Nincs már *futtányi* kedvük, hiába noszogatod.» «*Lefuttányi* a víz ezen a hágón, elejbe kell ásní.» «*Megfuttányi* rozsdás ez a balta.» «*Nekifuttányirul* ugord át az árkot.»

Él. — «Kinek volna *éltényi* kedve ebbe' a nyomorúságos világba?» «De isz hagyott annak az apja *megéltényi* kenyeret, nem szorul a más tarraájára.» «Azok is *főléltényire* vannak már a sok szájjal.» «Mindenit a gyerekekre iratta, de azért *eléltényi* módot tartott meg magának.»

Pihen. — «*Pihentényi* időt se enged az embernek, úgy hajtja-szorítja.» «Lessz ott *megpihentényi* helyünk a kut körül.» «Nem volt *lepihentényi* kedve az apjuknak, hogy megjöttek a gyerekek.»

Csíp. — «Mindig *csiptényi* kedve van ennek a rudasnak.» «*Kicsiptényi* már most ez a bika kenden, hát utóbb?» «*Becsiptényi* az mindig az anyja tejitül.» «*Csiptényi* csipet kis kutya.»

Ázik. — «Ugy megizzadtam, *áztányi* vizes mindenem.» «*Áztányi* harmat van a kertben.» «*Eláztányira* vannak valamennyien.» «*Kiáztányi* már az a fa ugyis, mit öntöződ?»

Tér. — «*Tértényi* ajtót nyiss annak az ökörnek.» «Mér' nem hagynak *kitértényi* utat?» «*Betértényi* kedvem van egyet inni.»

Töm. — «*Tömtényi* jó a földünk, most lássunk a falhoz.» «Van-e *betömtényi* kócz ehhez a hasadt váluhoz?» «*Kitömtényi* dudos a tarisznyája, úgy látszik, messzi vásárra megy.»

Ugrik. — «Csak *ugortányira* van ide a vágóhid, ráérsz dél felé kinézni.» «*Beugortányi* a kerítés a ház mögött, jöjj arra.» «*Kiugortányira* nyisd meg azt a korlátot, hadd szakajthassak ki a mészárosnak.»

Vet. — «Van *vettényi* magunk, nem kell szebbet keresni.» «Még ez a darab ősszel *bevettényi*.» «*Kivettényi* ez a ducz a

többbitül, beljebb kell gyámolni.» «Nincs *elvettényi* kaszám, ezt nem adom a kezedre.» «*Kivettényi* kölyke jóra való kutyanak sincs.»

Alszik. — «*Altányira* egyet!» (Schlaftrunk). «*Kialudtányi* a pipám, adj egy kis cigánytűzet.» «*Megaludtányi*-e már a téj? hozz fel egy köcsöggel.» «*Elaltányira* ringasd az a gyereket, ott ne hagyd.» «Ugyan *kialtányit* aluszom ma, elég lesz egy hétre.»

Told. — «Adj egy *toldtányi* kis darabot ehhez a madzaghoz.» «Az olyan *összetoldtányi* házasságnak ugyanis csak válé a vége.» «*Kitoldtányi* még ez a kocsirud, kár eldobni.»

Tud. — «*Tudtányira* adták kendnek, mért nem jött el?» «*Rátudtányi* nélkül nem állok a szélső földhöz.» «Délbe' aludtam egy kis *rátudtányit*.» «Ez a két nap aztán *betudtányi* legyen ám a lójárásba.»

Rág. — «Már *rágtányi* foga sincs ennek a vén lónak, velem együtt.» «Mér' kötötted olyan *elrágtányi* madzagra azt a kutyakölyket? hol a láncz?» «*Megrágtányira* aprogasd ám a krumplit annak a választási borjunak.»

Válik. — «Semmi *váltányi* kedvem sincs az asszonytul, de azok hajtják.» «*Beváltányi*-e a tehén, a kit Hőgyészen vettetek?» «Megállj, majd *megváltányi* lesz a dolog a törvény előtt.»

Tölt. — «*Tölttényiek* ám már a kukoriczák, jövő kedden neki kerekedhetnek.» «Már haóta *megtölttényi* az a két hordó!» «Mennyi még a *kitölttényi* ideje?» «*Betölttényi* egy ember a maga hivatalába'?»

Száll. — «*Szálltányi* az oromközép, talán a szarkaláb csuszott meg.» «*Fölszálltányi* a köd, nem lesz eső.» «*Összeszálltányi* szándékuk van az ipával.»

Mar. — «Ugyan *martányi* marós ez az eczet! talán tiszta eszencz.» «*Kimartányi* egy seb a keze.» «Az mindig *megmartányi* gondolattal van.»

Kopik. — «*Koptányi* vásott már a tengely, meg kellene tömetni.» «Az is *kikoptányira* van ám abból a jó lófajból.»

Leng. — «Olyan *lengtényi* még most is szegény apjuk, nem akarja elfelejteni a lábtörést.» «*Lengtényi*, mint a szél» (gyöngé). «Csak olyan *lengtényiek* voltunk, mikor az anyjukkal összekerültünk.»

Talpal. — «Egy *talpaltányi* se kell abból a földből, még

a kutyatej se nő meg rajta.» «Egy *talpaltányit* se jussoltam.»*)

Múlik. — *Múltányi* már az őszi vetés ideje, ha vettek, nagy koczka.» «Jobban *kimúltányira* áll az is a csőszségből, mint nem.» «Ugyis *lemúltányi* már a szolgálatod, mit csufoskodsz?»

Ragad. — A rosszaság *ragadtányi*, mint a kosz.» «*Elragadtányira* bolondok a csikai.» «Ez csak a *főlragadtányi* neve.»

Alél. — «Olyan *aléltányi* a gyomrom, az igaz, hogy csak kudari volt a vacsora; hozz egy kis hokmonisit a Pallástul» (Hoffmann-csöppöket). «*Elaléltányira* lett édes anyám, a mikor meghallotta, hogy elpuffadt a Fáni tehén.»

Folyik. — «*Folytányi* vize sincs a Kaposnak, úgy kiszáradt.» «*Folytányi* a beszédje.»

Mer. — «Van már *mertényi* vizünk, nem ásunk tovább, siessetek avval a kámvával.»

Szór. — «Míg (*föl*)*szórtányi* szelünk támad, igazítsuk meg a szalma tetejét.» «Ennek mindig van *szórtányi* pénze, nem tom meddig.»

Lop. — «*Loptányi* időm se volt, a dohányt eldugni.» «Mindig *loptányi* kedve van, mint a hollónak.»

Rak. — «Nincs már *raktányi* trágyánk se, mehetünk szántani.» «Ugyancsak *megraktányira* van ez a szekér, nem hiába törött el a kerék.»

Bujik. — «*Bujtányi* lik van a sövényen, azon jár be a róka.» «*Kibujtányi* ajtót nyiss annak a pár ökörnek.» «Van a palláson *elbujtányi* hely.»

Huny (kum). — «Szeme *hunytányit* se aludtam tennap éjjel, most meg majd leragadnak a szemeim.» «*Lekumtányi* időm se volt, úgy szorított a kaszálás.» «Már úgy is *lehunytányi* a nap, huzzuk ki még ezt a rendet.»

Fal. — «*Faltányit* se ettem már két nap óta, úgy ráz a

*) Ez az alak eldönti a *talpalatnyi* orthographiájának vitáját. Világos, hogy nem *talp alatt-nyi* = a mennyi a «talp alatt» van (a *Budapesti Hirlap* szerint). Ez ellen bizonyít a «talpallatnyi» is (Barótinál) s a szintén használatos «tapodtányi», pl. «Egy *tapodtányi* föld se volt száraz» (nép.) Megjegyzendő, hogy itt *talpal* «hág», «tipor» értelmű, pl. «*talpalj* rá arra a bűdös bogárra», «agyon *talpalt*a a kigyó fejét». (Ez a jelentés nincs meg az új TSz.-ban.) Érdekes még, hogy a nép «talpalnyit» is használ (Simainál is megvan).

hideg.» «*Faltányi* falat se volt még a számban.» «Csak ennyit adsz? ez egyszerre *befaltányi*.» «Csak olyan *befaltányi* kis kecségeket fogtunk.»

Dob. — «Két *dobtányira* van a krumpliföld, eredj, anyjuk, böngéssz egy pár főzetet.» «A kukoriczának fele is *kidobtányi*, megdohosodott.»

Szopik. — «*Szoptányi* ereje sincs már ennek a borjunak, úgy elgalázta a vérhas.» «*Kiszoptányi* lottyadt a tőgye.»

Sír. — «Utóbb már *sirtányi* hangja se volt szegény gyerekeknek, úgy megverte a mester.» «*Kisirtányi* vörösek a szemei.»

Nyir. — «Már mindnek *nyirtányi* szőre van.» «Régen *nyirtányi* a hajam.» «*Lenyirtányi* ez a sövény.»

Használ. — «*Használtányi* még ez a szerszám, kár eldobni.» «*Használtányi* szert adott a patikáros, kigyózsir volt.» «*Elhasználtányi* vásott ez az eke, feje is törött.»

Kapál. — «*Kapáltányiak* javába' a kukoriczák.» «A répa is *megkapáltányi* már, nagyon gazos.» «*Ki (be)kapáltányi* a szőlő.»

Nyal. — «*Nyaltányi* sója sincs a gulyának.»

Kaszál. — «Már *kaszáltányiak* a sarjuk, szárig érők.» «Már majd a köles is *lekaszáltányi*.»

Virrad. — «*Virradtányi* már az idő, alig ha el nem késünk.» Így is: «*virradtányira* van.»

Roskad. — «Ez a pajta is *roskadtányi* ám!» «*Megroskadtányi* ez a szénakazal, be kell tetézni.» «Az egész ember *összeroskadtányi*, nem hiába talpalt annyit világeletébe'.»

Szagal. — «*Szagoltányi* szaga sincs ennek a százlevelűnek, kár rá, hogy olyan szép.» «Annak mindig olyan jó *megszagoltányi* orra volt, megérezte a bajt, elejét kerülte.»

Morzsol. — «*Morzsoltányi* száraz már a kukoricza, majd hozzá kell nyúlni.»

Kóstol. — «Vitettem neki egy kis *kóstoltányi* toros kását.» «Igyunk egyet: majd felhozok egy *kóstoltányit*.»

Indul. — «Már *indultányi* az idő, menjünk.» «Soha sincs *megindultányi* kedve ennek a lónak» (két értelemben).

Lódul. — «*Lódultányi* erőt adjunk neki.» «Egy *lódultányira* van ide.» «Lett volna kendnek *ellódultányi* ideje délbe' is, ha máskor nem.»

Fordul. — «Nincs egy *fordultányi* hely az udvarba', anynyi a kocsí.» «*Befordultányi* kedvünk kerekedett a Hájhóba.» «Legyen ám *megfordultányi* tágassága a fias lónak.»

Csordul. — «*Csordultányira* van a véka, mit mersz bele?» «*Csordultányira* voltam magam is» (ittam). «*Csordultányi* ben-nem a méreg.» «*Kicsordultányi* a szeme.»

Mozdul. — «*Mozdultányi* ereje se volt a hat ökörnek, úgy le volt ülve a masina.» «Csak *megmozdultányira* kell a rudasokat biztatni, aztán majd fog a többi.»

Vakul. — «*Vakultányi* sötét volt, mégis haza verekedtünk.» «*Elvakultányiak* a szemzéseim mind.»

Tarkul. — «*Tarkultányira* van már a Jakab szőlő» (egyeledik).

Szapul. — «Két *szapultányi* is kerül a szennyesből.»

Avul. — «*Avultányi* rossz ez a járom, meg kell ujítani» (újat venni helyibe). «Nagyon *megavultányi* elélt már ez a kocsi.»

Rokkan. — «*Rokkantányi* rossz lábai vannak, agyon van huzatva szegény pára.» «Nagyon *megrokkantányi* már az öreg, van egy nyolczvan esztendő.»

Lottyán. — «*Lottyantányit* önts abba a pitlibe.» «*Kilottyantányira* van a korsó, vigyázz vele.»

Szánt. — «Javába' *szánttányi* ez az ugar.» «Nincs nekem *elszánttányi* földem vakbarázdának» (hamis b.).

Szán. — «Nem volt annak soha *szántányi* jó lelke.» «Kend-nek sincs ám *megszántányi* szive! elereszteni azt a szegény utast.»

Gyur. — «Adtam neki egy *gyurtányi* lisztet» (gyurat l.).

Hál. — «*Háltányi* (megháltányi) helyet se kaptunk a kocsmába', tele volt vásárosokkal.» «De jó *kiháltányi* idő van, csak az a sok szunyog aggat.»

Mos. — «Van-e már *mostányi* alsó ruha?» «*Lemostányi* sárosak azok a lovak, füröszd meg őket.»

Veszt. — «Nincs nekem *vesztényi* pénzem, se kedvem.»

Possad. — «*Possadtányi* már a krumpli, nem etetni való.» «*Possadtányi* dög» (lusta).

Olvad. — «*Olvadtányi* a hó, elromlik a szánkóút.» «De *olvadtányi* meleg van!» «Már *elolvadtányi* a jég a verembe', hol van még az új?»

Hervad. — «*Hervadtányi* már minden virág, nem hiába itt van a berhónap.» «Ez a szegény leány is már *elhervadtányi*, elrugta a hamvát.»

Fonnyad. — «*Elfonnyudtányi* vén asszony csoszog a tem-

plomba.» «*Fonnyadtányi*n sohse árt a zöld takarmány, akármi legyen.»

Szunnyad. — «*Szunngadtányi* időm se volt már két éjszaka, mindig a lovat vigyáztam, ellőbe jár.» «*Elszunnyadtányi* a tűz, ébreszd föl.»

Totyog. — «Öregapánk is *totyogtányi* vén már, akkorát se tud lépni, mint a lába feje.»

Csoszog. — «Köszönet még az is, hogy *csoszogtányi* járása van, csakhogy él.»

Ballag. — «Alig van már szegénynek *ballagtányi* ereje, mégis mindennap megjárja a pincét.»

Lóg. — «*Lógtányi* kötél uszik utána.» «Ne hagyd *lógtányira* a hajad, biggyeszd föl.»

Susog. — «*Susogtányi* neszük se hallatszott.» «*Susogtányi* kis szellő fujdogál, szinte jól esik ebbe' a rekedt melegbe.»

Koczog. — «*Koczogtányi* kedve sincs, nemhogy szaladjon.»

Szuszog. — «Olyan csöndesen aluszik, *szuszogtányi* nesze sincs.» «*Szuszogtányi* erőm alig van, úgy eltelletem káposztával.»

Csorog. — «Ne ereszszt több vizet abba a kannába, látod, *csurogtányira* van.»

Dug. — «*Dugtányi* (bed.) likat hagyjatok szellőzőnek a sípján.» «*Eldugtányi* időm se volt, rám rontottak a gyerekek.»

Ugat. — «Nincs még *ugattányi* hangja ennek a kis kutyának, csak nyekereg.»

Bujt. — «*Bujttányi*-e már a szőlővessző?» «Van-e *bujttányi* szegfűtök?» «Van ott *elbujttányi* palánta elég, kérhetsz.» «Már megin' olyan *fölbujttányi* beszédje volt a községházánál.»

Föjt. — «*Fujttányi* füst van az utcán is.» «Már vannak *fujttányi* fiak a duczban.» «*Fujttányiak* a disznók, nem esznek már jól.» «Van két *fujttányi* kassa.» «Már *elfujttányi* a tűz, úgy látszik.» «*Ráfujttányi* a borju nyakán a kelevéz, forgó kell bele.»

Irt. — «*Irtányi* a vadrepce a répa között, mér' nem gyomláljátok?»

Szi. — «Adj egy *szitányi* jó dohányt, kenyeres! Az enyim nem *megszitányi*.» «Nem adok, mert nem pipád van, ha' kazány.»

Ri. — «De *ritányi* kedve van ennek a gyerekek! talán megmosdatták?»

Rogy. — «*Rogytányiak* az inai, sokat kaszált fiatal korában.» «*Rogytányi* vén ház, kár a helyiér'.» «*Megrogytányi* a buza, sok eső járt.»

Hány. — «*Hánytányit* ettem a disznótorba', legalább nem volt panaszos.» «Mindenük olyan *elhánytányiba'* van a palláson.» «*Fölhánytányi* szavam se volt érte.»

Forráz. — «Nincs még *forráztányi* vizünk, ne öljétek meg a disznót.» «Milyen *forráztányi* a tök levele!» (p. hidegtül). «*Kiforráztányi* a zsiros vendől.»

Ráz. — «Nincs már *ráztányi* ereje ennek a rosta rugójának, kiszolgált.» «*Kiráztányira* fázom, csak úgy vaczog a fogam.»

Biz(ik). — «*Biztányi* bizodalmam sincs benne.» «Nincs *rábiztányi* bátorságom kezeire adni a tinókat.»

Zsiroz. — «*Zsiroztányi* zsiruk sincs, mégis gánczát pirít.»

Sóz. — «Nincs *sóztányi* sónk se a birkáknak, hozni kell.»

Aszik. — «Meg kell a meggyet szedni, már *asztányi* érett.» «Fele is *asztányi* aszott ennek a buzának, jól megrostáljátok.» «Már egészen *összeasztányi*, csak a nagy szeme, nagy füle.»

Mászik. — «*Másztányira* kösd fel azt a hintót a gyerekeknek.» «*Másztányiak* ezek a fák, könnyen rázzák a szedret a baromfinak.» «*Megmásztányi* hegy, kocsival is föl lehetne menni.»

Úszik. — «*Usztányi* mély a Kapos, lehet fürödni.» «*Elusztányira* van már mindenivel.»

Nyüz. — «*Nyuztányi* sovány ez a ló, csak a bőre ára.» «*Elnyuztányi* kódis ökör, kár hogy olyan fiatal.»

Fed. — «*Födtényi* nádunk sincs elég.» «*Befödtényi* a meleg ágy éjszakára.»

Nyög. — «*Nyögtényi* hangja is alig van szegénynek.» «*Kinyögtényi* annak minden szava.»

Bök. — «*Böktényi* hegye sincs ennek a szőlőfurunak.»

Kel. — «*Költényire* vannak-e már a tojások?» «Már majd *kiköltényiek* a kis fecskék.»

Öl. — «*Öltényi* kövérek már a hizók.»

Dül. — «*Dültényi* ferde ez a kapuducz.» «*Dültényi* keveredettek az ősziek.» «*Földültényire* voltunk, a hajszás kerekék már nem érték a földet.»

Dürik. — «Mifelénk nem *dívtányi* az őszi baraczk, túl-erősölly *) a földet.»

*) Ez a *túl* nem germanismus. A nép nyelve csak úgy ontja ezeket: túlnagy, túlszép, túlkövér, túlsovány, túlehes, túlszomjas, túlbolond, túlokos, túlvastag, túlvékony, túlmély, túl magas, túlczifra, túl erős, túlgöngye, túlszáraz, túl nedves, túlsok, túlkevés, túlszagos,

Fő. — «Főtényi puha-e már a bab? A mi vizünkben rossz főlő.» «Már elfőtényi az a krumplic, szakká akarjátok?»

Fütyöl. — «De fütyöltényi kedved van máinap, Marcsi!»

Költ. — «Nincs egy költényi vak garasom se.» «Van még elköltényi, lássanak hozzá közönségesen.»

Tölt. — «Nincs töltényi időm» (ráérő). «A kitöltényi esztendőmet becsülettel kiszolgáltam, pedig de keservesen esett.»

Fűt. — «Nincs fűttényi szalmánk se, mégis köttet akarna kend?»

Lő. — «Van még lőtényi porod? Adj egy töltést» (egy lövetet).

Nyű. — «Nyütényi a kender javába'.» «Annak minden szere olyan elnyütényi rossz.»

Föz. — «Van még egy pár főtényi lencsénk.»

Sző. — «Volna szőtényi kedvem, de rossz a vetéllő.»

Fűz. — «Fűztényi már a dohány.» «Ez a paprika is föl-fűztényi érett.»

Tűz. — «Tűztényi szélit hajts be a kendőnek.» «Hoztam megtűztényi munkát, meglehet-e hamarosan?»

Nevet. — «Mindig van annak nevettényi kedve, talán még az apja temetésin is.»

Fizet. — «Mekkora a kend fűzettényije a takarékb?» «Már kisebb a fűzettényi summa, kicsinyenkint fogy a dereka is.»

Felejt. — «Ne sirassa annyit, minden keserűnek megjön a felejtényi ideje.»

Emlit. — «Emlittényi dolga se volt itt, mit keresett?» «Megemlittényi érdeme sincs a falu körül, mégis a bíróságra ásít.»

túlmisszi, túlközel, túlvad, túlszelid — s még száz. Ezek sem ritkák: túlszeret, túlszik, túliszik, túljóllakik, túlmegy, túljár (pl. ló), túlrakodik, túlkap, túlgöngöll, túlmesszill, túlkicsinyell, túlkoráll, túlkésöll stb., NB: túlél (überleben) és túlbecsül (überschätzen), germanismuskok, de «túlél» ebben az értelemben: «jól él», s «túlbecsül» ebben az értelemben «nagyon becsül» magyaros; «túlbecsüli az erejét»: ezt nem ismeri a nép ily jelentésben: «többre becsüli», mint a mennyi; de ebben: «nagyon kiméli», «lusta» igen is. — «Túl» főnévvel kapcsolatban is gyakori, pl. túlkeveltség, sőt: túlész, túlgödör, túlpipa, túlszekér, túlsapka közönségesek. NB. *túlalлом*: sokalлом, nagyolлом, nehezelleм. — Nem akarom eldönteni, de úgy sejtem, hogy ez a túl-os beszéd újabb gazdagodása a népnyelvnek, még pedig nem idegen hatás alatt. Ezelőtt 30—35 évvel ritkábban hallottam. Az irodalom hasznát veheti, vegye is.

Hint. — «Szórj egy *hinttényi* magot a baromfinak.»

Terít. — «Még két kocsi *terítettényi* trágya kel a krumplicsöldre.»

Tesz. — «Minden *tettényi* tette olyan gabalyodott.»

Hisz. — «Nem szólt az *hittényi* igazat soha.» «*Hittényi* hite se volt teljes életébe', most mégis rezenérus.»

Enyészik. — «Mennyi ganét hordtunk szét tavál, aztán mind *elenyésztenyi*, megette a föld.»

Szab. — «*Szabtányi* posztó se érdemes az orsaja alá.» «Egy *szabtányiig* elvették a portékáját a pesti zsidók, már háromszor prangót kiáltott.» «Van még *fölszabtányi* vászon üngöknek elég, nem kell szüetni.» «Nagyon *kiszabtányi* a szüre!» (kicsiny, rövid).

Fogad. — «Kétszer is itt volt kinálkozni, de nincs *fölfogadtányi* számításom.» «Nincs *befogadtányi* kedvem, de csak adjatok szállást neki.»

Okád. — «*Okádtányi* okadásig ittunk az ujjából.» «*Okádtányiig* eszik mindig ez a kutyakölyök az aludttejből.»

Emberel. — «Hasztalan kérsz attól, nincs abban *emberütényi* szívesség.»

Fakaszt. — «Már *fakasztányi* puha a kölkes kelevény a nyakán.»

Fejel. — «*Fejeltényi* rossz a csizmám.»

Tör. — «Sok *történyi* czifraság van náluk az almáriom tetején!» «Ugyis *föltörtényi* lesz az a lóher ősszel, járhatja a jószág.»

Gyógyul. — «*Gyógyultányi* már szegény csikó, megindult a kehe rajta.»

Habzik. — «*Haboztányi* habra hajtotta a lovait.»

Kukkan. — «*Kikukkantányi* kis ablak van az istállóajtón, nem is sokra kell.»

Hibban. — «*Hibbantányi* sánta, majd kiheveri.»

Kodul. — «*Kodultányi* ehés ez az ökör.» «*Kikodultányi* soványak ezek a süldők.»

Néz. — «*Elnéztényire* könyörögtem neki, nem is adott föl.» «Volt neki *körülnéztényi* ideje elég, még se találta meg a szűrszabókat.»

Közöl. — «*Közöltényi* ut sincs, úgy elszorították az árokkal.»

Lából. — «Most *láboltányi* vize van a Koppánynak.»

Szórakozik. — «*Összeszórakoztányira* voltak, azt tudtam, ököltre mennek.»

Pödör. — «*Pödörtényi* kis bajsza van már, pedig csak tizenhat esztendő.»

Ereszkedik. — «Itt *ereszkedtényi* völgy van, lemehetünk kerékkötő nélkül.»

Rehül. — «*Rehültényi* rehült ez a kukoriczaszár, csak ganénak való.»

Fejt. — «*Fejttényi* tiszták a borok, neki készülődhetünk.»
«*Elfejttényi* rossz már ez a melledző, nem hordom többet.»

Üllepedik. — «Már *üllepedtényiek* a szénaboglyák, nem ver bele az eső.»

Kér. — «Semmi *kértényi* kedvem sincs, de csak oda szorulok.» «*Megkértényi* szándékkal van ide.»

Félt. — «Nincs *félttényi* jószága, könnyen cselédre bízhatja.»

Veszekedik. — «Annak mindig van *veszekedtényi* kedve.»
«Ez a kutya is *megveszekedtényi* már, majd ássátok el.»

Szed. — «*Szedtényi* érett már a lószemű szilva». «*Rászedtényi* szándékkal unszolta a vető árpáját». «*Megszedtényi* már a ropogós cseresnye».

Nyergel. — «Már öt csikó *nyergeltényi* a ménesen».

Felel. — «Hiába faggatod, nincs *feleltényi* kedve». «Egy szót ejtett, de az *megfeleltényi* volt».

Levelesedik. — «Már *levelesedtényiek* az eperfák, most kelene a bogarakat kelteni».

Czepelel. — «Olyan *czepeleltényi* bugyrot kötöttem a répalévélből».

Kimél. — «*Kiméltényi* kíméletet se adj neki, ha megszakad is».

Izen. — «*Izentényi* szava se volt nektek».

Lep. — «*Leptényi* sok varju eszi a zabot». «*Elleptényi* bagócs bántja a gulyát, azért nem legel».

Remél. — «*Reméltényi* reménységem sincs hozzá, hogy nyerjek rajtok».

Perzsel. — «*Pörzsöltényi* száraz az egész legelő».

*Pillan.**) — «Csak *pillantányi* idő, hogy kirántsák a fogad».

*) Érdekes alak a «pillanatnyi» mellett (v. ö. fentebb: «talpaltányi», «tapodtányi»). Töve nem «pillant», hanem *pillan*, melyről nem tud sem a NySz., sem a TSz., pedig a népnyelvben közönséges. Például «*Pillanj* ide», «mindig *hátra-pillan*», «már messzi».

Cserél. — «Nincs velük semmi *cseréltényi* szándékom, inkább úgy adom el őket». «*Kicseréltényi* a kend kocsija is már».

Szel. — «*Szeltényi* kenyere sincs már, aztán most hányja a rozs a fej't».

Ellik. — «Nincs *megelltényi* ereje, úgy letette a szájfájás».

Henyél. — «Neked mindig van *henyéltényi* időd, ha szoros ha nem».

Szégyell. — «*Szégyelltényi* szégyen sincs benne, bocskorbőr a pofája». «Nincs annak *elszégyelltényi* felfogása».

Lép. — «*Léptényit* se tégy érte, kutyából nem lesz szalonna». «Nincsenek kilánczolva, de *megléptényire* egyformák».

Mer. — «Nincs *mentényi* bátorságod, ugy-e, bemenni az erdőbe?»

Mér. — «*Mértényi* már a garmada, osszuk föl». «*Elmértényi* rossz a mázsája».

Kever. — «Javába' *kevertényi* az ugar, veri a gaz».

Les. — «Itt jó *lestényi* hely van, még se jön kapóra a szarvas». «*Kilestényi* szándékkal ólálkodott a ház körül».

Késik. — «Nincs *késtényi* időm, sietek». «Majd *lekéstényire* értünk a hajóhoz».

Vét. — «Egy *véttényi* szót se ejtettem ellene soha, mégis fenekedik rám».

Álmodik. — «*Álmodtányi* álom se jött a szememre már öt napja».

Biggyeszt. — «Mindig *biggyesztényire* áll a szája az új menyecskének, pedig minden kedvét megadják».

Bizseg. — «Fáj a fogad? — Csak olyan *bizsegtényi*».

Bujdosik. — «Mindig buváltak, majd *bujdostányira* lettem».

Tilt. — *Tilttányi* volna az erdő, de azért csak terihzzük».

Buzog. — «*Buzogtányi* kis forrás van a Nyugodónál, onnan szoktunk inni».

Csiklandik. — «Nagyon *csiklandtányi* a talpam, ne nyulj hozzá».

Süpped. — «Olyan *süppedtényi* kátyuba csapódtunk, csuta volt a színe, annál rosszabb».

ről *megpillantam*». «Pillan», «megpillan» annyit is tesz, hogy «csillan», «villan», például «*megpillan* a szentjánosbogár» vagy a «mécs», «pász-tortúz». Ez is ismeretlen a szótárak előtt.

Csillapodik. — «*Csillapodtányi* már az eső, mehettek». «*Megcsillapodtányira* van már a tűz, már majd elnyomják».

Sujt. — *Sujttányi* átok van rajta az árvák pénziért».

Csirázik. — «Az asztagnak *csiráztányi* csiros a farazatja bele vert a hetes eső».

Tapad. — «*Tapadtányi* vizes az üngöm».

Csipároz. — *Csipároztányi* sincs ezen a legelőn, hogy lakjon jól a jószág? »

Temet. — «*Temettényi* ez a föld az árokhoz, minek odább menni!»

Csökken. — «Az a szerencse, hogy így estennen *csökken-tényi* a meleg!»

Kotyog. — «Hallik ám már *kotyogtányi* nesze a kocsinknak. Nyiss!»

Züg. — «*Zugtányi* szél fuj odakinn máinap, aligha nem hajt valamit».

Babrál. — «Tisztogassa meg, öregapám, azt a répát, olyan *babráltányi* dolgot kend is megtehet még».

Ajánl. — «Egy *ajánltányi* szót se érdemes tenni mellette».

Fen. — *Fentényi* a borotvám, alig várom a köszörüst».

Biccen. — «*Biccentényi* sánta a hátulsó jobb lábára».

Húz. — «Nem *huztányi* terhe az annak a két kis parragi lónak». «Csak a *huztányiját* rakd föl».

Csödül. — «*Csödültényi* sok nép volt a komédia körül».

Gombol. — «*Gomboltányi* egy gomb sincs a puruszkámon, add ide a mellest».

Hidal. — «*Lehidaltányi* ronda a kazal vége, le kell metszeni».

Kapat. — «*(Meg)kapattányit* késtünk csak a Czifracárdánál, mégis ránk esteledett».

Hamvad. — «Koppantsd el azt a gyertyát, nem látod, hogy *hamvadtányi*?» «*Elhamvadtányi* a tűz, tedd rá azt a böczköt, hadd morogjon».

Hajaz. — «Ez a ló egész *hajasztányi* az enyimhez, megveszem». «*Behajasztányira* vagyunk már az asztaggal».

Halad. — «Már *haladtányi* az idő, még se indultok?» «*Haladtányira* hagyja minden dolgát».

Olt. — «Mire odamentünk, már *olttányi* volt a tűz». «Van-e még *megolttányi* mész?»

Forog. — «Ma egész nap olyan *forogtányi* keveredett ez a

szél». «*Megforogtányi* helyet hagyjatok annak a fias kanczának a sarokban».

Nyalakodik. — «Mindig *nyalakodtányi* kedve van, mint a kis kutyának».

Hord. — «*Hordtányi* terhit a csacsi is elbirja» (közö.) «Azt a *hordtányi* földet kitalicskázátok ám, a mi az építéstől maradt».

Futamodik. — «Csak egy *futamodtányi* ide a szőlő.»

Mosd. — «*Mosdtányi* vizet hozz be, ebbe a kezem se merül el».

Rakodik. «Lesz egy *rakodtányi* tereh». «Látja, hogy *rakodtányira* vagyunk, mégis fölkéredzik». «*Kirakodtányira* vannak már az árosok, vehet kend csizmát, édes apám, vagy a földön-ámulókat várja?»

Hazudik. — «Sok *hazudtányit* összedarált». «Minden szava *hazudtányi* annak».

Hág. — «*Hágtányira* ereszszi az alsó korlátfát, hogy a kis borjuk ki ne bujhassanak». «Csak *áthágtányi* kis árok van a kert végibe', könnyen átlépheted».

Farag. — «*Faragtányi* éle sincs ennek a topornak». «*Le-faragtányi* sovány ez a korhult ökör.»

Agg. — «*Aggtányi* sok gondom van evvel az Andris gyerekekkel». «*Elaggtányi* vén fa, nem tom, miért nem döntik ki onnan».

Váj. — «*Vájtányi* tányért csinálj a kis fák körül, hadd álljon meg az esőlé». «Azt a *szétvájtányi* szemetet csapd össze egy kicsit».

Lakik. — «*Laktányi* helyem is alig volt, mikor megházasodtam». «*Jóllaktányi* időt kell adni az ökröknek, hogy könnyen birják estélig».

Zabál. — «*Zabáltányira* evett az a gyerek a vadkörtéből, azért jajgat a hasával».

Szokik. — «Ennek a deresnek *szoktányi* szokása, hogy ágaskodik a kocsiba'». «Nem volt még *megszoktányi* ideje annak a kutyának, nem csoda, hogy visszaszökött a régi gazdájához».

Próbál. — «Volt kendnek *próbáltányi* ideje, mégis becsapták?» «*Kiprobáltányit* kaszáltam vele, nem cserélek». «*Fölpróbtányira* kész a ruha».

Csudál. — «*Csudáltányi* ronda férgeket láttam az állatostnál».

Csal. — «*Csaltányi* vér szorult az egész fajba, vesztek volna Szilason».

Tol. — «*Toltányi* erőt adjunk ennek a masinának, mert itt delelünk ám».

Bán. — «Soha volt ennek *megbántányi* esze, most is hámfázolódik».

Szolgál. — «Éppen nincs *szolgáltányi* kedvem, magam szegénye leszek». «Nincs annak *megszolgáltányi* akaratja se».

Gyón. — «*Gyóntányit* gyóntattam, de nem fog rajta».

Harap. — «Az olyan *haraptányi* természetű ember». (Mérges.)

Munkál. — «Már *munkáltányi* a kert».

Varr. — «Nincs ezernánk *varrtányi*?» «Még hat lik *ki-varrtányi* a szűrőn».

Csapol. — «*Csapoltányi* még a belső hordó, komám?» «Nincs *csapoltányi* söröm (hordósöröm), üveggel, avval tudok».

Mozdul. — «Nincs *mozdultányi* kedve, hiába nyilaljuk, ékeljük» (szekeret). «Nincs *kimozdultányi* időm még a templomba se».

Hajnallik. — «*Halnalltányi* már az idő, kászolódjunk».

Gázol. — «*Gázoltányi* a holtderék, átmehetsz akárhol».

Gyujt. — «Semmi *gyujttányi* fája sincs már, hasztalan erdőz annyit». «Van-e még egy kis *begyujttányi* forgács?» «Hozz *kigyujttányi* tüzet».

Ölt. — «*Ölttányi* ruhája sincs ennek a gyerekeknek, az apja csizmáit csak felhuzhatja, de hol a többi göncz?»

Kotyvaszt. — «De *kotyvasztányi* ételt főztél, asszony! mirevaló a csetelekvár? nem paczalra?»

Nyit. — «Mindig *nyittányi* a kapujuk, nem csuda, hogy vesznek a zсібák».

Ront. — «De *ronttányi* rossz viskó ez! meddig csufoskodik?» «*Megronttányi* szándékkal van, be ne ereszd az istállóba».

Tart. — «Éppen nincs *tarttányi* kedvem ehhez a két csikóhoz, el is fordítom őket, ha kárt vesztek is velük». «Hozzám az ipam ne jöjjön, *eltarttányi* kötelességem csak az apám'. «Nincs *eltarttányi* böcsülete előttem».

Dönt. — «*Dönttényiek* már a tőkéim, pedig csak harmadikra mennek». «*Kidönttányi* rossz fal! olyan az alja, mint a rosta».

Oszt. — «*Oszttányi* már a kukoriczaföld, menjünk ki kompolni». «*Elosztányi* az aratórész, zsák nélkül egy se jöjjön».

Duskál. — «*Duskáltányi* vagyon maradt utána».

Éget. — «*Égettényi* forró az a kemencze, majd hirtelen süt».

Egyel. — «Már *egyeltényi* a répa, lássatok neki».

Görög. — «*Görögtényi* a göbe mind, azért nem legel».

Sárgul. — «Milyen *sárgultányi* sárga az a repcztábla!»

Vél. — «*Véltényi* vagyok hozzá, hogy a mi papunk volt, de nem mernék megesküdni rá».

Tár. — «Már megin' *tártányi* az istállóajtó?»

Für. — «*Furtányi* hegye sincs ennek a czuczának».

Köszön. — «*Köszöntényi* emberség sincs benne».

Tojik. — «*Tojtányiak* már ezek a jércék, hogy kívánhatja párját 60 krajczárért?»

Hül. — «Már meg' *hültényi* hidegen hozod az ételt, hogy kaszálok rajt' délután?»

Ringat. — «Hány csalárrdal vagy? — Két fiam van, az örebbik már négy esztendő, a kisebbje még csak olyan *ringatányi*».

Kutat. — «Neked mindig *kutattányi* kedved van, bizonyosan te keverted el a pakszusokat is a gerendahasadékból».

Szid. — «Ne hallgass öreganyánkra, tudod, hogy mindig olyan *szidtányi* gusztusa van, reggel kezd, este meg újra kezd, hát mikor végzi?»

Gyűjt. — «*Gyűjttényi* szárazak már a rendek, bátran szivatba huzhatjátok».

Bódul. — «*Bódultányi* sötét volt, alig találtunk haza».

Áld. — «*Áldtányi* áldást rakott rájuk az apjuk, hogy elszakadkoztak Ürögbe».

Alkuszik. — «*Alkudtányi* vevőm volt már a sárgára, de kevésbe' itt hagyta». «*Megalkudtányira* voltunk a sógorral a kenderföldre, de csak abba maradt».

Állapodik. — «*Állapodtányi* az idő, örül a dolgos ember». «Már *megállapodtányiak* a borok, föl lehet töltögetni».

Csúszik. — «*Csúsztányi* sikos van, meg kell vasaltatni a lovakat». «*Lecsúsztányira* eresztetted a csálás szarvát annak a szénának, nem megy haza».

Halad. — «*Haladtányira* elmaradtam a többitől, azér' érek most».

Kiált. — «Csak egy *kiálttányira* van a csószház az uttól».

Olvas. — «Nappal is van *olvastányi* ideje, mit mécsel?»

Prédál. — «*Prédáltányi* áron adta el a földjeit».

Riad. — «(Föl)riadtányi neszt csaptak».

Röp(ül). — «Röptényiek már a rigófiak, kiszedhetjük». (Így is: röptényi röpösek).

2.

A «tányi-tényi», mint *denominalis képző*. E képzőnek nagy divatát s úgy szólván napról-napra termelő játszi kedvét semmi se bizonyítja jobban, mint hogy nem marad meg functiója törvényes korlátai között, hanem folyton kisebb tüzi eredeti határa péczéit. Világosan mondva: a «tányi-tényi» képző meg-megszűnik deverbális lenni s merész kénynyel névszótövekhez is járul. Az így képzett szók azután többnyire más jelentésűek is, mint az igékből alkotottak, s vagy brachylogikus hasonlítást fejeznek ki, vagy a mondás nyomosítására szolgálnak, nem egyszer bizonyos formákban szinte megállandósodnak. Nagy számukat mutatja a következő lajstrom.

A) Hasonlítók.

«Jégtényi hidegek a lábaim» (h. mint a jég).

«Dögtényi bűdös ez az udvar, alig ha a kutyák nem hoztak valamit».

«Egy légytényi kis bogár csípett meg, aztán milyen mérges a helye».

«Csöppptényi kis asszony, de azért egy asszony».

«Diótányi kelevény van a hónom alatt, föl kellene fakasztani».

«Deáktányi gyerek már az unokám, az öreg mester elejbe jár».

«Disznótányi rondákat beszél, nem is jó hallgatni».

«Dróttányi madzag is megteszi ehhez a fölfutóhoz».

«Sirtányi gödröt ástunk a krumplinak, belefér negyven zsidó-zsákkal».

«Réstényi nyílás van a kis ajtón, tömjétek ki ronggyal».

«Csak söréttényi még a szőlő szeme, aztán már eszi a fene».

«Portányi kis piszok van a kalapján, töröld le».

«Annak is rabtányi élete van ám az ura mellett!»

«Parttányi kis szélit csapj az utnak».

«Sáskátányi csapat serege lepte el a buzát».

«Ebadtányi szóval se vétettem nekik, mégis puffaszkodnak».

«*Gombócztányi* falatokra oszd el az orvosságot» (a tehénnek).

«*De eczettányi* savanyó ez a bor!»

«*Maglótányi* rosszak még ezek a hízók, nem akarnak jól enni».

«*Parlagtányi* ez a darab föld már két esztendeje, nem hiába pör alatt van». (se ura se gazdája)

«*Ugyan váztányi* görhes ez a ló!»

«*Habtányi* fehér a képe, nem sokat jár a napon».

«*Viasztányi* sárga a bőre, csak nem akarja elhagyni a hideg».

«Ez a gyerek *sártányi* nehéz, egész emelet».

«Ugy látom, már *déltányi* az idő». —

13) Nyomosítók.

Zajtányi zajt csaptak az aratók haza felé, nem csoda, nem voltak üresen» (nagy zajt).

«Már *fejtányi fejes* a káposzta, úgy látszik, évadja akar lenni».

«*Szintányi színe* sincs ennek az ételnek» (hideglelőssz'ne van).

«Már *tolltányi tollasok* a sarjú fecskék is».

«*Penésztányi egy penész* minden hordaja».

«*Tetvestányi tetves* volt, mikor vettem: hogy kikupált!»

«*Szagtányi szag* sincs idebent, ne fintorogjon kend».

«*Bitangtányi bitang* ez az árokpárt, csak az nem legelteti, a ki nem akarja».

«*Boldogtányi boldogok* a gyerekeim, hál' istennek; már egy tehénre is ráverekedtek». (Anyagi ért.)

«*Gasztányi gazos* ez a répa, rondán kapálták».

«Ezen mindig *czufattányi czafat* a ruha».

«*Dámátányi dáma* a felesége, azér' romlik».

«*Drágátányi drága* most a tinóféle, még tulsó félen is».

«*Sántányi sánta* ez a ló, megfitorodott a tompora».

«Most *ártányi ára* sincs a lábas jószágnak».

«Már látom, *ocsutányi ocsut* örletünk az idén».

«*Bajtányi bajunk* se volt egész uton».

«*Duhajtányi dúhaj* volt annak minden nemzetsége».

«*Élettányi egy élet* ez a kis gyerek».

«*Dühtányi dühös* az a bivalbika, ne közelítsd».

«*Éhtányi éhen* jöttünk haza, lovastul».

«*Deréktényi derék* az egész fajja».

«*Redvestényi redves* már ez a diófa, mér' nem döntitek ki?»

«*Embertényi ember* a mostani bíró, megérdemli a helyit».

«*Gyerektényi gyerek* marad az szakállas vén korában is.»

«*Gyomtányi egy gyom* a kertjük, senki se gondol vele».

«*Hanttányi egy hant* a föld, nem vethetünk».

«*Időtényi időm* se volt beszólni».

«*Kozmátányi kozma* ez a bableves, ha egy kicsit megkapja, nem bánom, de ez már túl van».

«*Lágytányi lágy* ez a sár, még föld kell hozzá!»

«*Lustátányi lusta* az ilyen béresfajta».

«*Kéktényi egy kék* a helye most is, a hol czombon rugott a ló».

«*Folttányi foltos* a kalapod, talán verebeket szedtél?»

«*Rongytányi egy rongy* minden alsó ruhája».

«*Tüesztényi egy tűz* a halántéka, alig ha meg nem csömörölt valomitül».

«*De vadtányi vadas* ez a tinó, nem akar megtörni».

«*Még ujtányi uj* a csizmad, mégis kidült már a kérge».

«*Részvétényi részvétem**) se volt benne, ott se voltam».

*) Ime, a *részvét* népi szó! A NyUSz-a a neologismusok közé sorolja, megjegyezvén, hogy *vét* (*vétel*-ből rövidítve) csak a «husvét» szóban van meg a régi nyelvben. De a nép sokszorosan használja a «részvét»-en kívül is (jóformán többször, mint a *vétel*-t):

1. magát ezt: *vét*. «Mennyire áll kend a *vétji*-vel?» «Ott voltam a *vétjin* én is.»

2. *megvét*. «A *megvétje* is csak olyan hamaros volt, nem csuda, hogy nem vált be.»

3. *bevét*. «Sok a *bevétje* mindennap.»

4. *kivét*. «Még mind áll a *kivétje* a takarékb» (adóssága).

5. *levét*. «Nem tom, hogy lesz a *levétje* ennek a présnek?»

6. *fölvét*. «Holnap lesz a *fölvétje* az ispitába.»

7. *visszavét*. «Ugyan hamar meglett a *visszavétje*! nem soká örültél neki.»

8. *elvét*. «Cserén volt az *elvétje* a földeknek.»

9. *rávét*. «Erős volt a *rávétje*, de csak ráfanyalodott.»

10. *észrevét*. «Későn volt már az *észrevétje*.»

11. *lövet*. «Hová, János? *Lóvétre* megyek Uzorára.»

12. *ökörvét*. «*Ökörvétre* vannak oda.»

13. *földvét*. «Egész csapattal mennek *földvétre* a Hidegvölgybe.»

14. *bucsuvét*. «*Bucsuvét* nélkül ment el a leányom.»

15. *haszonvét*. «Kevés *haszonvétjük* van azoknak is az árendás földekből!»

E képző nagy kelendőségének bizonyítéka az is, hogy néha szinte fölösen alkalmazza a nép nyelve, a mikor aztán félig hatóssá, félig lomposzá lesz a kifejezés. Pl. «*Vaktányi*» szerencse = vak. «*Undoktányi*» kigyó = undok. «*Pölyhöstényi* giliczék» = pölyhös. «*Szöröstényi* majom» olyan ember, a kinek egy szőr a pofája. «*Egyszáltányiig* rossz a vessző» = egyszálig. «*Egyszemtényiig* elrohadt» = egy szemig stb.

Százával hozhattam volna fel még példákat, a már feljegyzetteknek is elhagytam tetemes részét; de annak bizonyítására, hogy a «si» s még inkább a «tányi-tényi» képző mily virgoncz és szapora a nép beszédében, hogy nagyon is ismeretes, csak nem ismerték, úgy tartom, ez is — *nyomtányi*.

Búvároljuk a népnyelv mélyeit, hozzuk napfényre a drágagyöngyöket, de úgy, hogy azok avatatlan kezek közt el ne kárhozzanak!

LEHR ALBERT.

16. *lélekzetvét*. «Már alig van *lélekzetvétje* szegénynek.»

17. *hírvét*. «Tudom, hogyan történt, otthon voltam a *hírvétjén*.»

18. *neszvét*. «Későn mentem ki a *neszvétre*, már megloptak».

A «vét» mint előtagja az összetételnek, szintén gyakori. Például vétsumma, vétbér, vétár, vétcél, vétidő. «Mennyi volt a *vétsumma*?» «Semmi *vétcélo*m se volt, mégis vettem.» «Két hét még a *vétidő*, gondolkozhatom.» «Mikor van a *vétidő*? (terminus) stb. NB.: Épp' ily sűrű használatuk van ezeknek is: *lét, tét, hit, vit, ét, it*, melyekről más alkalommal.

DOMOKOS.

Regény.

Ötödik közlemény.*)

XII.

Véget értek boldog napjaim; e rövid idyll befejeztével ismét heves gondnak estem rabúl. Alig helyezkedtek el a kis palotában, mely rendes szállóhelyül szolgált nekik aztán párisi tartózkodásuk alatt, Magdaléna és férje megnyitották szalonjaikat s ezzel a nagyvilági élet zaja betört a mi közös életünkbe.

— Hetenként egyszer fogadom az idegeneket — mondta Magdaléna, — de az ön számára mindennap itthon vagyok. A jövő héten bált adunk: eljön?

— Bált? . . . Ez nem igen csábít.

— Miért? Nem szereti a nagy társaságokat?

Épen oly kevésbé mint az ellenségemet.

— És én — folytatta — azt hiszi, hogy én valami nagyon szeretem?

— Legyen hát. Ön jó példával jár elől és én engedelmeskedem.

A kitűzött este korán megjelentem. Még csak kis számú vendég gyűlt össze Magdaléna körül az első szalon kandallója mellett. Midőn bejelenteni hallotta nevemet, a bizalmasság önkénytelen mozdulatával, melyet teljességgel nem iparkodott visszafojtani, egy lépést tett felém, mi kissé eltávolította őt környezetétől: úgy állt elém tetőtől talpig mint minden

*) Az előbbeni közleményeket l. a *Budapesti Szemle* 1903. évi 318., 319., 320. és 321. számában.

csábot egyesítő, váratlan jelenség. Először láttam őt így, a nők báli toilettejének fényes és indiscret pompájában. Éreztem, hogy színem elváltozik, és a helyett, hogy nyugodt tekintetére hasonlóval válaszolnék, szemeim ügyetlenül a keblén tündöklő gyémánt mell-ékre szegeződnek. Pillanatig így álltunk szemben egymással, ő szóhoz nem bírva jutni, én roppant megzavarodva. Bizonyára senki sem sejtette meg benyomásainknak hirtelen történt kölcsönös kicserélését, mely azt adta tudtunkra, úgy hiszem, egyikünk révén a másiknak, hogy legfinomabb szeméremérzetünkben sértettünk meg. Kissé elpirúlt, vállai megborzongtak, mintha egyszerre megfázott volna, aztán félbeszakítva egy semmitmondó phrasist, visszatért karszékéhez, fölvelt arról egy csipke sált, és a legnagyobb természetességgel beleburkolózott. Ez a mozdulat egymaga sok mindent jelenthetett; de én nem akartam egyebet látni benne, mint az engedékenységnak és jóságnak ártatlan jelét, mely még imádandóbbá tette őt előttem, mint valaha, és az egész estére földülta nyugalمامat. Ő maga is pár perczig kissé feszélyezett maradt miatta. Sokkal jobban ismertem már ekkor, semhogy tévedhettem volna. Kétszer-háromszor rajta kaptam, a mint minden ok nélkül rám nézett, mintha még mindig nem tudott volna szabadulni a folyvást tartó benyomás alól; aztán háziasszonyi kötelességeinek teljesítése rendre-rendre visszaadta önuralmát. A bál mozgalmára és rám egészen ellenkezőn hatott: ő teljesen fesztelen és majdnem vig lett, én pedig mind komorabb lettem abban a mértékben, a mint őt vidámabbnak láttam, és zavartabb is abban a mértékben, a mint benne olyan külső bájakat fedeztem föl, melyek e szinte angyali lényt egész egyszerűen kifogástalan tökéletességű nővé alakították át.

Elragadóan szép volt, és az a gondolat, hogy annyi más is épen oly jól tudja ezt mint én, csakhamar gyötrő keserűséggel töltötte el szívemet. Idáig Magdaléna iránti érzelmeim csodálatosképen mentek maradtak minden mérgező hatású érzés mardosásától. Ám legyen — szoltam most magamban — egy gyötrelemmel több! Azt hittem, minden gyarlóságot, gyöngeséget végig próbáltam már. Azonban szerelmem, úgy látszik, nem volt teljes: hiányzott belőle, a szerelem egyik lényeges járuléka, nem ugyan a legveszedelmesebb, de a legrútabb.

Láttam, hogy körülrajongják; közeledtem hozzá. Olyan

szavakat hallottam magam körül, melyek égettek; féltékeny voltam.

A féltékenységet nem igen szokás bevallani; mindazonáltal ezek az érzések nem olyanok, hogy részemről kárhoztatnám. Minden megaláztatásból okúlhatunk; a szóban forgó különösen sok igazságot fedezett föl előttem; eszembe juttatta volna, ha netalán feledni bírom, hogy ez az exaltált, gátolt, szerencsétlen, gyöngén fékezett, és büszkélkedéshez közel álló szerelem, nem sokkal emelkedhetik fölül a közönséges szenvedélyek színvonalán; se nem jobb, se nem rosszabb náluknál, csak abban az egyetlenegy pontban látszott különbözni tőlük, hogy valamivel lehetetlenebb volt, mint sok más. Ha egy pár körülmény jobban kedvez szerelmemnek, úgy menthetetlenül leszállította volna ambitiosus talapzatáról; és mint annyi más dologból ezen a világon, melynek fensőbbsege csak a logika vagy a teljesség hiányából származik, belőle is ki tudja, mi lett volna, ha kevésbbé esztelem, vagy ha szerencsésebb talál lenni?

— Nem tánczol? — kérde Magdaléna kissé később útjában találva, a mi akaratomon kívül többször megesett.

— Nem, nem tánczolok — feleltem.

— Még velem sem? — kérdezte, kissé elcsodálkozva.

— Sem önnel, sem mással.

— A hogy önnek tetszik — felelte szárazon, duzzogó modoromra.

Nem beszéltem többé vele az est folyamán; kerültem őt, bár azért iparkodtam lehetőleg nem veszíteni el szemeim elől.

Olivér csak éjfél után érkezett meg. Épen Juliával beszélgettem, ki azelőtt is csak kellenetlenül tánczolt, most pedig már teljesen abbahagyta, midőn Olivér nyugodtan, könnyedén, mosolyogva belépett, szemeit azzal a kihívó tekintettel fegyverezve föl, melylyel, mint kivont karddal fődözte magát, valahányszor új arczokkal, különösen női arczokkal találta magát szemben. Odament Magdalénához, hogy kezét szorítson vele. Hallottam, hogy mentegetőzik, a miért ilyen későn érkezett; aztán körül sétált a teremben, köszönt két-három nő ismerősének, míg végre Juliához ért s bizalmasan melléje telepedett.

— Magdaléna nagyon jól néz ki . . . — szólt. És te

is, kis Juliám, te is nagyon csinos vagy, — tette hozzá, még mielőtt megnézte volna unokanővérének öltözkédését. Csak — folytatta ugyanazon unott és fáradt hangon, — csak ezek a rózsaszín szalagsokrok kissé felettébb barnítanak.

Julia meg sem mocszant. Először úgy tett, mintha nem is hallaná; aztán lassan Olivérre szegezte lángtalan szemeinek kékes-fekete zománczát, és néhány pillanatnyi merő szembenézés után, mely képes lett volna kihozni sodrából még az Olivér biztos magatartását is, fölállt, miközben így szólt hozzám:

Sziveskedjék nővéremhez kísérni.

Megtettem kívánságát, aztán siettem visszatérni Olivérhez.

— Megsértetted Juliát, — mondtam neki.

— Lehet, de ez a Julia már bosszant. — Azzal hátat fordított nekem, hogy véget vessen minden további beszélgetésnek e tárgyról.

Volt annyi bátorságom, ha ugyan bátorság volt az, hogy a bál végéig ott maradjak. Szükségét éreztem annak, hogy lehetőleg négy szem közt találkozohassam még egyszer Magdalénával, hogy kizárólagosabban birhassam őt, annyi ember távozta után, kik mintegy megosztottak rajta. Kérve-kértem Olivért, várjon meg, megértetve vele, hogy különben is ki kell pótolnia későn jövetelét. Jó volt-e vagy rossz az az utolsó érv, mely őt korántsem ejtette tévedésbe, tény, hogy elhatározásra látszott őt bírni. Belejöttünk már egymással szemben abba a bujósdi játékba, mely mindig élesen látó barátságunkat a legegyszerűsebb és a legbizarrabb dologgá alakította át. Mióta Tremblesban jártunk, és különösen mióta visszajöttünk Párisba, akármit vélekedett is magamviselete felől, úgy látszott, mintha arra határozta volna magát, hogy nem gyámkodik többé tetteim miatt. Hajnali három vagy négy óra volt. Mintegy ott feledtük magunkat egy kis szalonban, hol néhány makacs játszó késlekedett még. Midőn végre, már mi zajt sem hallva többé, kijöttünk onnan, eltűnt már minden, zenész, tánczos, el mindenki más. De Nièvresné az üres nagy szalon végében ülve, élénken beszélgetett Juliával, ki egy nagy karszékbe vonult meg, úgy összegombolyodva mint egy kis macska. Meglepetve kiáltott föl Magdaléna, midőn megjelenni látott ebben a pusztaságban, ebben az órában, az

oly rosszúl fölhasznált végtelen éjszaka után. Fáradt volt. A kimerültség nyomai övezték szép szemeit, azt a különös fényt kölcsönözve nekik, mely az ilyen esti mulatságokat szokta követni. De Nièvres úr a játékszobában kártyázott D'Orsel úrral. Magdaléna egyedül volt ott Juliával; én is egyedül álltam ott Olivér karjára támaszkodva. A gyertyák kialudni készültek. A vöröses félhomály, mely fölülről ereszkedett alá, már csak világos ködfélét alkotott, a bálnak finom illatos porából és illanó páráiból vegyülve. A butorokon, és a szőnyegeken virágfoslányok, szétbomlott csokrok, ott feledett legyezők és tánczrendek heverték, melyekbe még csak az imént írták bele a hölgyek tánczosaik nevét. Az utolsó kocsi most bajtattak elő a palota udvarán; hallottam, mint rántódtak föl a belépő hágsók s mint csapódtak be az üveges ajtók.

Valami hirtelen visszaemlékezés azon régibb időkre, midőn oly gyakran voltunk így négyen, bizalmas együttletben, de annyira elütő körülmények közt és oly egyszerű szívvél, mi örökre oda már, arra késztetett, hogy széttekintsek magam körül és egyetlenegy érzésben foglaljam össze mindazt, mit önnek itt most elmondok. Eléggé ki tudtam vetközni magamból, hogy színházi néző módjára szemléljem ezt a különös jelenetet négy szereplő személyével, a mint ezek a bál végén bizalmas csoportban együtt ülve vizsgálgatják egymást, hallgatnak vagy köznapi szavakkal akarják megtévesztetni egymást gondolataik felől; a régi egyesülésben iparkodnak közeledni egymáshoz, de akadály gátolja őket; megkisértik megérteni egymást, mint valaha, de nem tudják ezt tenni többé. Teljesen átéreztem azt a bizonytalan benső drámát, mely lejátszódott köztünk. Mindenikünknek volt benne szerepe: hogy mily mértékben, nem tudhattam; de ettől fogva elég hideg vérrel rendelkeztem arra, hogy szembeszálljak az én saját szerepem veszélyeivel, mely valamennyiünké közt a legveszedelmesebb volt; legalább én azt hittem, és épen merészen vissza akartam merülni a múlt emlékei közé, azt indítványozva, hogy végezzük az éjt azon játékok egyikével, milyekkel nénémnél szoktunk volt mulatni, midőn az utolsó kártyázók távoztával, D'Orsel és De Nièvres urak visszatértek a szalonba. D'Orsel úr mindnyájunkkal úgy bánt, mint gyermekekkel, beleértve nagyobbik leányát is, kit gyöngéd számításból szeretett fiatalítani és újra kiskorúvá

tenni, olyan neveken szólítgatva őt, melyek a zárdabeli korára emlékeztettek. De Nièvres úr hidegebben lépett a terembe, s e bizalmas négyes csoportnak megpillantása egészen más benyomást látszott rája gyakorolni. Nem tudom, ha csak én képzeltem-e, vagy valóban úgy volt, de feszesnek, száraznak és ridegnek találtam. Magatartása visszatetszett nekem. Kissé magas gallérjával, kifogástalan öltözkéivel, az olyan embernek, ki estélyi öltözetet visel, vendégeit fogadta az imént és otthon érzi magát, a szokottól mindig kissé eltérő modorával, még kevésbé hasonlított a szeretetreméltó és fesztelen vadászhoz, kit vendégemül láttam Tremblesban, mint a mennyire különbözött Magdaléna, a keblén tündöklő ékszerrel, és a pompás hajába elhintett gyémántsillagokkal azon szerény és fáradhatlan útítárstól, ki egy hóval előbb esőben és lábaival a tenger vizében követett minket. Vajon csak a ruhában rejlett-e a változás? vagy inkább lelki változás volt-e ez? Újra fölvette azt a kissé kimért modort, főként azt a felsőbbbségi hangot, melyek annyira megleptek engem amaz este, midőn először pillantottam meg őt D'Orsel úr szalonjában, a mint ünnepélyesen udvarolgatott Magdalénának. Úgy tetszett, oly hideg tekinteteket vet maga körül, minőket addig nem tapasztaltam nála; férji helyzetében oly dolyfős biztosságot tanusít, mely mintha ujólag tudtomra kívánta volna adni, hogy Magdaléna az ő neje, én pedig semmi sem vagyok. Akárcsak egy beteg szívnek képzelgő tévedése volt ez, akár nem, elkövetkezett egy pillanat, melyben ez az utolsó leczke oly világosnak tetszett előttem, hogy nem kétkedtem többé benne. Röviden bucsuztunk. Távoztunk. Kocsiba vetettük magunkat. Alvást színleltem; Olivér követte példámat. Visszaidéztem lelkem elé magamban mindazt, mi ez este történt, mely, nem tudom miért, de úgy tetszett nekem, mintha sok viharak a csiráját hordta volna magában; aztán De Nièvres urra gondoltam, kiről azt hittem, hogy örökre megbocsátottam neki; most pedig tisztán láttam, hogy utálom őt.

Több napig, legalább is egy hétig nem adtam életjelt magamról Magdalénának. Fölhasználtam egy alkalmat, midőn tudtam, hogy nincs otthon, s ekkor adtam le nála névjegyemet. Miután ezzel eleget tettem az udvariasság kötelességének, úgy véltem, hogy leróttam minden tartozásomat De Nièvres úr iránt. A mi De Nièvresnéti illeti, nehezteltem

rája : miért? nem vallottam be magamnak ; de ez a kemény neheztelés erőt adott rá pillanatra, hogy kerüljem őt,

Ettől a naptól fogva megkapott bennünket a párisi élet mozgalma és magával ragadott azon forgatag, melyben a leg-erősebb elmék is ki vannak téve a belekábulás veszélyének, a legerősebb szívek is száz eset közül kilenczvenkilenczszer hajótörést szenvedésnek. Jóformán semmit sem tudtam a nagy világból és miután egy évig kerültem volt, most egyszerre ismét e nagy világ közepében találtam magam, a De Nièvresné szalonjában, mint a hol meg volt adva minden lehető ok arra nézve, hogy elviseljem az azzal való érintkezést. Hiába ismételtettem volna Magdaléna előtt, hogy én nem vagyok erre az életre teremtve ; nem kellett volna egyebet felelnie, mint ennyit : «Távozzék hát!» De ily szavakat ejteni ki, nehezére esett volna Magdalénának, aztán különben is én semmiesetre se követtem volna tanácsát. Azt akarta, hogy bevezessen a legtöbb szalonba, hova ő járatos volt. Azt kívánta, hogy olyan pontos legyek ezeknek a mesterkélt társadalmi kötelességeknek teljesítésében, mint joggal követelhettek — úgymond — egy oly jó nevelésű embertől, kit ő pártfogolt be oda. Gyakran csak udvarias óhaj volt az, a mit így nyilvánított ; de képzelőtehetségem, mely annyira értett hozzá, hogy mindent átalakítson, azonnal parancsára emelte számomra azt. Mindenütt megsértődve, folyton boldogtalanul, mindig követtem őt ; vagy ha már nem követtem, bánkódtam utánna, átkoztam azokat, kik megfosztottak jelenlététől, és átengedtem magam a kétségbeesésnek.

Néha őszintén föllázadtam e szokások ellen, melyek minden haszon nélkül elpazarolták időmet s erőmet, és a mellett hogy nem sokkal járultak boldogságomhoz, megfosztottak még megmaradt eszemtől is. Bensőmből gyűlöltem ezen embereket, kiket pedig arra használtam föl, hogy Magdalénát láthassam, ha az okosság, vagy egyéb okok távol tartottak házatól. Úgy éreztem, és ebben igazam volt, hogy ők Magdalénának éppen annyira ellenségei, mint nekem. Ez az örökös titok, ilyen környezetekben hurczoltatva meg, mint valami szélnek kitett tűz, okvetlenül oly meggondolatlan szikrákat kellett, hogy vessen, melyek elárulták. Bizonyára ismerték az emberek, vagy legalább is tudomást szerezhettek róla. Egész csapat emberről szóltam így magamban dühösen : «Biztosra

veszem, hogy ezek mind be vannak avatva titkomba. Mit várhattam tőlük. Jó tanácsokat? Ismertem már az efféléket, volt részem bennök azon egyetlen lény révén, kinek barátsága elviselhetővé tette azokat: Olivért értem. Vagy bűnrészességet és előzékeny szolgálatokat? Nem, ezerszer is nem. Jobban visszariadtam ettől, mintha bármily rosszakarattal törtek volna boldogságom ellen, föltéve, hogy e szármalmas és kielégítetlenül sóvárgó boldogságnak egyáltalán akadhatott irigye.

Magdaléna előtt az igazságnak csak felét vallottam be. Teljességgel nem rejtettem elötte, mily ellenszenvvel viseltetem a nagyvilági élet iránt, de elhallgattam, minő személyes okai lehetnek sérelmeimnek, midőn arra nyílt alkalom, hogy általánosabb szempontból mondjak a világról ítéletet, függetlenül azon folytonos gyanakvástól, mely azt egészében boldogságom megrablójaként tekintette velem: ilyenkor vad gyönyörűséggel engedtem szabad folyást sértő kitöréseimnek. Olyannak festettem le Magdaléna előtt, mint a mely mind az iránt ellenséges, mit szeretek; közönyös mindennel szemben, a mi jó; a legnagyobb megvetéssel viseltetik minden iránt, a mi legtiszteletreméltóbb létezik érzelmek és nézetek világában. Elsoroltam előtte számtalan oly esetet, melyeknek minden helyes érzésű embert sérteniök kellett; elmondtam neki, minő könnyelműség uralkodik az elvek és még inkább a szenvedélyek tekintetében. — mily könnyen megalkuszik az emberek lelkiismerete, bárminő ára is legyen a becsvágynak, dicsőségnek vagy hiúságnak. Fölemlítettem előtte, mily könnyen túlteszik magokat nemcsak egy kötelességen, de minden kötelességen; mennyire visszaélnak a szavakkal, mennyire összezavarnak minden mértéket, mi azt eredményezi, hogy fenekestől fölforgatják a legegyszerűbb eszméket, és odajutnak, hogy végre semmi fölött sem tudnak egyetérteni sem a jó, sem az igaz, sem a rossz, eszméjét illetőleg, és hogy épen oly kevéssé létezik előttük számbavehető különbség az igazi dicsőség és divatosság közt, mint a mily kevéssé vannak szabatosan határvonalat a bűnösség és könnyelműség közt. Elmondtam neki, hogy ez a könnyelmű cultusa a nőknek ez a tréfás enyelgésekkel vegyülő imádás, aljában véve egyetemes megvetést rejt magában, és hogy a nők igen rosszul teszik, ha a férfiakkal szemben megőrzik az erény látszatát,

midőn ezek nem őrzik meg velők szemben a becsülés legkisebb látszatát sem. Mindez utálatos, mondtam, és ha rám biznák azt, hogy egyetlenegy házat megmentsek ez elkárhozottak városában, úgy csak egyet ismerek, melyet fehérrel jelölnék meg.

- Hát az ön házat? — kérdezte Magdaléna.

- Az enyémet is megjelölném, de csak azért, hogy önnel meneküljek.

E hosszú vádbeszéd végén Magdaléna meglehetősen szomorúan mosolygott. Jól tudtam, hogy ő sem gondolkozik másképen, mert maga volt az okosság, egyenesség és igazság; de mégis habozott, igazat adjon-e nekem vagy sem, mert már régóta bántotta a kétség, vajon ha sok igazságot mondtam is, megmondtam-e mindent? Egy idő óta azt szenvedte, mintha csak tartózkodással beszélne ifjúkori életének azon részéről, mely az ő életétől még függetlenül folyt le, de mely azért nem volt kevésbé tiszta minden titkolni valótól. Alig tudta, hol lakom; legalább úgy tett, mintha nem tudná, vagy elfeledte volna. Sohasem kérdezte, mit csinálók amaz estéken, melyeket nem nála töltök, és melyeken mintegy illőnek találta, hogy némi kételyt engedjen lebegni. — Még e rendetlen életmód közepett is, mely az alvást nálam lehető kevésre szorítkoztatta s folytonos lázas állapotban tartott, bizonyos beteges erélyre, és majdnem azt mondhatnám: kielégíthetetlen szellemi mohóságra tettem szert, melyek csak fokozták bennem a munkakedvet. Nehány hó alatt körülbelül helyrehoztam az elveszett időt, és asztalomon, mint szérűn a kék, új aratás volt fölhalmozva, melynek csupán eredménye volt még kétséges. Ez volt az egyetlen pont talán, melyről Magdaléna tartózkodás nélkül beszélt; de itt én emeltem sorompókat eléje. Szellemi foglalkozásaimról, olvasmányaimról, munkáimról, melynek Isten a megmondhatója, mily büszke érdeklődéssel követte folyamát, én csak egyetlenegy részletet közöltem vele; mindig ugyanazt, tudniillik, hogy elégedetlen vagyok.

Ez a magammal és másokkal való teljes elégedetlenség sokkal többet mondott, semhogy föl ne világosíthatta volna őt. Ha némely körülmény még homályban maradt, kívül maradván egy oly barátság körein, melynek egy roppant titok kivételével nem voltak titkai, ez azért történt, mert Magda-

léna hiábavalónak vagy kevésbé eszélyesnek tartotta a magyarázatot. Létezett köztünk egy kényes pont, melyre hol a kétség árnya, hol világosság vetődött, s mely mint minden veszedelmes igazság úgy kívánta, hogy ne deríttessék föl teljesen.

Magdaléna tájékozódva volt róla ; lehetetlen is, hogy ne lett volna. De mióta? Talán azon nap óta, midőn ő maga is izgatottabb levegőt lehelve be, abban oly forró áramlatokat érzett, melyek nem találtak többé régi és csöndes barátságunk hőmérsékletével. Azon napon, midőn megbizonyosodni véltem e tény felől, nem elégedtem meg többé ennyivel. Bizonyítékát akartam bírni, és mintegy kényszeríteni Magdalénát magát, hogy ő szolgáltatassa azt nekem. Egy perczig sem álltam meg azon gondolatnál, mily utálatos, gonosz és gyűlöletes lehet az ily eljárás. Néma kérdésekkel ostromoltam őt. Azon burkolt beszédet, melynek révén mi, kik teljesen ismertük egymást és félszóból is megérthettük egymás gondolatait, szabatosabban határozott szavakkal tettem világosabbá. Elővigyázattal lépdeltünk egy törökkel telehintett területen : lépten-nyomon cselt vetettem neki. Valami perverz vágy fogott el, hogy zaklassam őt, támadásokat intézzek ellene és kikényszerítsem utolsó menedékéből. Bosszút akartam állni azért a hosszú hallgatásért, melyet eleinte félénkség, majd kímélet, aztán tisztelet, s végül szánalom parancsoltak rám. Ez a három év óta viselt álarcz elviselhetlen lett már rám nézve ; eldobtam hát. Nem féltem attól, ha végre világosság támad köztünk. Sőt majdnem valamely robbanást óhajtottam, mely félelemmel töltse el. Hogy ez a vak és öldöklő kíméletlenség tönkreteheti nyugalma : erre eszembe sem jutott gondolni.

Megalázó válság volt ez, s nehezen tudnék róla számot adni önnek. Alig szenvedtem többé, annyira hatalmába ejtett rögeszmém. Csak előre törtem, világos öntudattal, elhallgatva a lelkiismeret szavát, mintha valami versenyvívásról lett volna szó, melyben nem tettem kockára egyebet, mint önszeretetem.

Ez esztelen harczmodor ellenében Magdaléna egyszerre váratlan védelmi eszközökkel élt. Zavartalan nyugalommal felelt rája, a legtávolabbról kerülve minden cselfogást, és oly naiv őszinteséggel, mely semmi támadható pontot sem nyúj-

tott. Szép lassan, mintegy aczélfalat emelt közénk, melynek hidegségén és ellenállóságán minden megtört. Végtelenül ingerelt ez újabb akadály, de mit sem tehettem ellene. Újra megkíséréltem, hogy megértessem magam; de már nem látszott többé érteni. Éles szavak nyilait röppentettem ellene, de nem értek el hozzá. Megfogta őket, fölemelte és lefegyverezte olyan felelettel, melyre mit sem lehetett visszaválaszolni; az ügyesen kifogott nyilaknak letörte éles hegyét, mely sebezhetett volna. Magatartása, a hogyan fogadott, — szíves kézszorítása, nyájas, de futó és minden jelentőséget nélkülöző pillantása, szóval egész magaviselete, mely egyaránt bámulatra ragadott és kétségbeejtett erejével, egyszerűségével és okosságával, mind ezt látszottak mondani együttességükben: Nem tudok semmit, és ha ön azt hitte, hogy kitaláltam valamit, csalódott.

Ilyenkor aztán kis időre eltüntem, szégyelve magam előtt magamat, tehetetlen dühtől emésztve s meghasonolva. Midőn aztán jobb gondolatokkal és a megbánás szándékával visszatértem hozzá, épen úgy nem látszott megérteni ezeket, mint a hogy nem vett tudomást amazokról.

Mindez a nagyvilági élet mulatozásainak közepette ment végbe, melyek azon évben a tavasz közepéig elhúzódtak. Néha ennek az elerőtlenítő életnek véletlenségeire számítottam, hogy védtelenül lephessem meg Magdalénát és leigázhassam végre ezt a maga felől oly biztos szellemet. Mindebből semmire lett. Félig beteg voltam a türelmetlenségtől. Jóformán nem is tudtam már, szeretem-e Magdalénát vagy sem; az egymással való küzködés, mely valósággal ellenfelemnek tüntette őt fel előttem, elnyomott bennem minden más érzelmet és gonosz indulatokkal töltötte el szívemet. Vanak a nyár közepén olyan poros, borultas, a fellegeken átsűrődő fehéres napfénynyel és északi széllel teljes napok: ezekhez hasonlított életemnek ez a szilaj, hol égető, hol fagyos időpontja, melyben pillanatig arra is gondoltam, hogy a Magdaléna iránti szenvedélyemnek immár vége szakad, még pedig a legszomorúbb módon, haragba csapva át.

Több hete nem láttam már. Szenvedélyes munkába igyekeztem fojtani bosszúságomat. Vártam, hogy valami intő jelt ad a visszatérésre. Találkoztam egyszer De Nièvres urral, ki így szólt hozzám: «Mi történt önnel?» vagy «Önt már

nem is látni többé». Ez udvarias szólásmódoknak, melyekre már nem is emlékszem jól, egyike sem volt fölöttébb sürgető fölszólítás arra, hogy visszatérjek. Néhány napig még kibírtam; de hát egy ilyen távolmaradás oly negatív állapottá változhatott, mely a végtelenségig húzódhatott volna a nélkül, hogy eredményre vezessen. Végül arra határoztam magam, hogy kiereszokolom a döntést. Magdalénához siettem; egyedül találtam őt. Hirtelen beléptem, a nélkül, hogy tisztában lettem volna azzal, mit fogok mondani vagy tenni, de azzal a határozott szándékkal, hogy széttöröm ezt a jégpáncselt, és megtudom, ha él-e még alatta egykori barátnőm szíve.

Öltözőszobájában találtam, melynek a virágok képeztek egyetlen nagy fényűzését: egy asztalka mellett ült a leg-egyszerűbb öltözékben, hímezve. Komoly volt, szemei kissé vörösek, mintha az elmúlt éjjeleken sokat virrasztott, vagy néhány perczczel előbb sirt volna. Az a nyugodt és magába vonult kifejezés ömlött el rajta, mely olyankor tért vissza nála, ha magába mélyedt: ilyenkor egészen a régi zárdanövendék lett ismét. Fölnyakú ruhájában, a környező virágokkal, a fákra nyíló ablakoknál, úgy tetszett mintha ormessoni kertjében lenne.

Ez a teljes átváltozás, ez a szomorú, alázatos, mintegy félig legyőzött magatartás, elűzte minden győzelmi gondolatomat és hirtelen megfosztott minden merészségemtől.

— Nagyot vétkeztem ön ellen — szóltam, és azért jövök, hogy mentegessem magam.

— Vétkezett? Mentegetni akarja magát? --- felelte, igyekezve kissé magához térni meglepetéséből.

— Igen, az ön örült, az ön kegyetlen és kétségbeesett barátja azért jött, hogy lábaihoz vesse magát s így kérjen bocsánatot.

— De mit bocsássak meg önnek? . . . — felelte kissé megrettenve a hévtől, melylyel magányának nyugalmaiba betörtem.

— Előbbi magamviseletét; mindazt, mit tettem, — mindazt, mit mondtam, azzal az ostoba szándékkal, hogy önt megsértsem.

Erre visszanyerte nyugalmat.

— Olyan dolgokról képzelődik, melyek nem léteznek; vagy legalább is olyan kis hibák, melyekre azonnal megszünök

emlékezni, mihelyt látom, hogy ön is feledte azokat. Tudja mi az egyetlen hibája, melyet ön elkövetett? Az hogy egy hónapig elhagyott. Ma egy hónapja, azt hiszem — szólta, nem rejtve el előlem, hogy megjegyezte az időpontot, — hogy utoljára láttuk egymást egy este s azzal váltunk el egymástól, hogy másnap ismét fölkeres.

— Nem jöttem el, igaz; de nem ez az ok, a miért én annyi bánkódással vádolom magam, sőt amit halálos bűnnek tartok.

— Semmivel sem vádolhatja magát, — szólta, parancsolóan félbeszakítva szavaimat.

— És azóta, — kezdte újra azonnal, — mi történt önnel? Mit csinált?

— Sok mindent és semmit; az eredmény mutatja meg.

— És aztán?

— És aztán ez az egész — feleltem — úgy akarva tenni, mint ő, és ott szakítva meg a beszélgetést, a hol jónak láttam.

Néhány pillanatnyi feszélyező csönd állt be, mely után Magdaléna egészen természetes és nagyon szelíd hangon beszélni kezdett.

— Önnek szerencsétlen, nehéz természete van. Bajos önt megérteni és még bajosabb segítségére lenni. Szeretné az ember bátorítani, gyámolítani; néha sajnálni; de ha kérdezi az ember, ön magába zárkózik.

— Mit akarja, hogy mondjak, hacsak azt nem, hogy az, kiben ön bizik, senkit sem fog ámulatra ragadni, sőt attól félek, meg fogja csalni barátainak jóindulatú reményeit.

— Miért csálná meg azoknak reményeit, kik önhöz méltó társadalmi állást szeretnének az ön számára? — folytatta Magdaléna teljesen megnyugtató érezvén magát egy olyan talajon, mely sokkal biztosabbnak tetszett neki.

— Oh! nagyon egyszerű okért: mert nincsen semmiféle becsvágyam.

— És az a nagy munkakedv, mely időnként meg-meg-rohanja?

— Rövid ideig tart; rendkívül gyorsan és hevesen lángol, aztán kialszik. Néhány évig fog még tartani, aztán, ha az illusiók szétfoszoltak s eltűnt az ifjúság, tisztán fogom látni, hogy föl kell hagyni ez ostobaságokkal. Ekkor oly életet fogok folytatni, mely egyedül illik hozzám: kellemes

dilettantizmussal teljes életet a vidék valamely félreeső zugában, hová a Párisban rejlő izgató szerek és lelkiismeretfurdalások nem fognak hozzám hatolni. Ott a mások lángeszének vagy tehetségének csodálatában fogok élni, mi bőven elégséges, hogy betöltse egy oly szerény embernek szabad idejét, kinek van némi értelmisége.

— A mit most mondott, az nem állja meg helyét — kezdte újra nagy élénkséggel; — önnek öröme telik benne, ha kinozhatja azokat, kik önt becsülik. Ön hazudik.

— Semmi sem igazabb, esküszöm. Régebben, nem sokkal ezelőtt, azt mondtam volt önnek, hogy hajlandóságot érzek magamban, nem arra, hogy valaki legyenek, a minnek szerintem nincs értelme, de hogy alkossak; mert, úgy tetszik nekem, ez egyetlen mentsége a mi szegény életünknek. Megmondtam, és meg fogom kísérelni: de értse meg jól, nem azért, hogy férfiúi méltóságomnak kedvezzek vele, se nem kedvtelésből vagy hiúságból, sem a mások vagy a magam javára, hanem azért, hogy kiűzzek agyamból valamit, a mi gyötri.

Mosolygott, hogy ily bizarr és közönséges magyarázatát adom annak, a mi meglehetősen nemes lelki jelenség volt.

— Milyen furcsa ember ön paradoxonaival! Mindent annyira végigelemez, hogy megváltoztatja a mondatok értelmét és az eszmék értékét. Szerettem hinni, hogy ön jobban fegyelmezett szellem, mint sok más, és sok pontban többet is ér. Úgy gondoltam, kevés önben az akaraterő, de azt hittem, hogy van önben bizonyos adománya az ihletnek. Most bevallja, hogy nincs akarata, a mi pedig az ihletet illeti, azt ki akarja üzni magából, mint valami gonosz szellemet.

— Nevezze úgy a dolgokat, a hogy akarja — feleltem, s kértem, hogy változtassuk meg a beszéd tárgyát. — A beszéd tárgyán lehetetlen volt változtatni; vagy a kiinduló ponthoz kellett visszatérni, vagy folytatni kellett a themát. Alkalmasint biztosabbnak vélte azt, hogy eszemhez próbáljon beszélni. Engedtem beszélni, és nem feleltem egyebet, mint e teljes csüggedésre valló szót: — Mire?

— E perczen ön épen úgy beszél, mint Olivér szokott — szólta Magdaléna — pedig senkisé is hasonlít kevésbé hozzá, mint ön.

— Azt hiszi? — válaszoltam, hirtelen oly szenvedélyesen nézve rá, hogy újra hatalmamba ejthessem lelkét — azt hiszi, hogy csakugyan annyira különbözünk egymástól? Én ellenkezőleg azt hiszem, hogy mi nagyon hasonlítunk egymáshoz. Mindketten kizárólag és vakon engedelmeskedünk annak, a mi elbájol. S az, mi bennünket elbájol, neki is mint nekem többé-kevésbé elérhetlen, vagy ábrándszerű vagy tilos. Ebből az következik, hogy bár nagyon is ellenkező úton járunk, egy napon találkozni fogunk ugyanazon célnál, mindketten csüggedten és család nélkül, — tettem hozzá, a család szót használva, egy más, még világosabb szó helyett, mely ajkamra jött.

Magdaléna lesütötte szemét himzésére, melyet tűjével kissé taláломra öltögetett. Arcza, magatartása teljesen elváltakozott; egész külseje ismét teljes megalázkodást és védtelen önmegadást fejezett ki, a mi annyira meghatott, hogy elfeledtettem velem látogatásom eszeveszett célját.

— Értsen meg jól, — válaszolta némi fölindulással hangjában. — Mindenki át szokott élni, legalább azt mondják, azt hiszem . . . (kissé habozott a szavak megválasztásában) egy oly nehéz pillanatot, melyben kétkedés szállja meg önmaga, ha ugyan nem mások iránt is. Ilyenkor az a leg-sürgősebb, hogy tisztázzuk kétségeinket és iparkodjunk elhatározni magunkat. A szívnek szüksége van néha így szólnia: Akarom! — legalább én úgy képzem, miután egyszer már tapasztaltam ezt, — tette hozzá még jobban habozva azon emlékek hatása alatt, mely mindkettőnknek emlékébe idézte házasságának egész történetét. Egy marquisnőt emlegetnek ennek a századnak elejéről, ki azt állította, hogy ha nagyon akarjuk, azt is megakadályozhatjuk, hogy meghaljunk. Talán csak percnyi szórakozottságnak tulajdonítható, ha mégis meghalt. Így van ez sok oly eseménnyel, melyeket akaratunkon kívül állóknak véltünk. Ki tudja, ha a boldogság nagyrészt nem a boldognak lenni akarásban áll-e?

— Adja Isten, hogy úgy legyen, drága Magdaléna! — kiáltottam föl, oly néven szólítva őt, melyet három éve nem ejtettem ki.

E szavakat oly meghatottsággal mondtam, min nem bírtam többé uralkodni. Fölálltam. A mozdulat, melyet így tettem, oly hirtelen, oly váratlan volt, annyira fokozta már

szavaim úgysis fölötte határozott hangjának hevét, hogy Magdalénának valósággal elfogódott tőle szíve és belesápadt. Keble mélyén kétségbeesett, fájdalmas fölkiáltását véltem hallani, mely azonban nem tört ki ajkain.

Sokszor kérdeztem magamban, mi történnék, ha, a végből, hogy lerázam magamról azt a fölöttébb nehéz terhet, mely szét akart zuzni, egész egyszerűen, és mintha az én Magdaléna barátnőm elnézéssel hallgathatná meg oly érzelmek bevallását, melyek De Nièvres asszonyt illetik, azt mondanám Magdalénának, hogy szeretem. Elképzeltem magamnak e fontos vallomás jelenetét. Elképzeltem, hogy egyedül van, tehát képes meghallgatni olyan helyzetben, mely kizár minden veszélyt. Ekkor képzeletemben beszélni kezdtem hozzá, és minden bevezetés, minden szépitgetés, kerülgetés, vagy phrasis nélkül, olyan őszintén, mint ifjúságom legbizalmasabb barátjának tettem volna, elbeszéltem neki vonzalmam történetét, mely gyermekkori barátságból születve, csakhamar szerelemmé változott át. Elmagyaráztam neki, hogyan vezettek ezek az észrevétlen átmenetek rendre-rendre a közönytől vonzódáshoz, -- a félelemtől elragadtatáshoz, -- a távolléte miatti bánkódástól annak szükségéhez, hogy meg ne váljak tőle többé, -- azon tudattól, hogy el fogom őt veszíteni, annak bizonyosságához, hogy imádom őt, -- a nyugalmaról gondoskodástól hazugsághoz, végre azon kényszerből, mely örök hallgatásra kárhoztatott annak ellenállhatlan szükségéhez, hogy mindent bevalljak neki és bocsánatát kérjem. Elmondtam neki, hogy ellenálltam s küzdöttem, hogy sokat szenvedtem; egész magamviselete a legerősebben bizonyíthatta mindezt. Nem túloztam semmit, ellenkezőleg csak félig tártam eléje fájdalmaim képét, hogy annál jobban meggyőzhessem arról, mint mérlegeltem szavaimat és mily őszinte vagyok. Szóval elmondtam neki, hogy kétségbeesve szeretem, vagyis nem reméllek tőle egyebet, mint bűnbocsánatot olyan gyöngeségekért, melyek magokban hordják büntetésöket, és könyörületet olyan bajjal szemben, melyre nincs orvosság.

Annyira föltétlenül bíztam a Magdaléna jóságában, hogy egy ilyen vallomás még a legtermészetesebbnek tűnt föl előttem azon örült vagy bűnös gondolatok közepett, melyek megrohantak. Ekkor, -- legalább szerettem így kép-

zelni magamnak, — szomorúnak és nagyon őszintén levertnek láttam, de minden harag nélkül, egy oly barátnő részvételével hallgatva engem, kinek nem áll ugyan hatalmában megvigasztalni, de nagylelkűségből és elnézésből hajlandó sajnálni engem egy olyan bajért, mely ellen csakugyan nincs gyógyszer. És különös, az a gondolat, hogy ő megért engem, a mi annyi félelmet okozott nekem azelőtt, most semmi zavart sem idézett elő lelkemben. Nehezen tudnám megmagyarázni önnek, miként születhetett ilyen eszeveszett terv olyan lélekben, melyet előbb olyan gyávának festettem le ön előtt; de a sok megpróbáltatás megedzett. Többé nem reszkettem már Magdaléna előtt, legalább nem félelemből mint azelőtt, és úgy tetszett, hogy minden határozatlanságnak meg kell szűnnie, mihelyt merészen szembeállok az igazsággal.

A legkinzóbb aggály egy rövid pillanatában az a gondolat, hogy véget vessék már mindennek, újra megrohant most, erősebb és ellenállhatlanabb kísértés gyanánt mint bármikor. Hirtelen eszembe jutott, miért jöttem. Elgondoltam, hogy ilyen alkalom talán soha többé nem fog kínálkozni. Egyedül voltunk. A véletlen épen abba a helyzetbe juttatott, melyet magam óhajtottam. A vallomás félig meg volt már téve. Mindketten a fölindultságnak azon fokán álltunk, mely megengedte nekem, hogy sokat merjek, neki pedig, hogy mindent meghallgasson. Csak egy szót kellett szólnom, hogy széttörjem a hallgatásnak azt a rémitőn szorító nyakörvét, mely mindig fojtogatott, a hányszor csak rá gondoltam. Csak egy mondatot kerestem, egy első mondatot; nagyon nyugodt voltam, legalább annak hittem magam; sőt úgy tetszett, hogy arcom nem igen engedte látni azt a rendkívüli harczot, mely bennem végbement. Végre szólni akartam, s e perczen, hogy jobban fölbátorodjam, Magdalénára emeltem tekintetem.

Oly alázatos magatartással ült ott, mint már említettem, karszékére szögezve, mely mellett hevert leesett hímzése; kezeit összekulcsolva tartotta oly akaraterőfeszítéssel, mely azok reszketését bizonyára kevesbítette; egész testében gyöngén borzongott, szájalomra méltóan sápadt volt, mint a fal, oly fehér arczezal, — könnyező, tágra nyílt szemekkel, melyek két csillagnak fényes merevségével függtek rajtam. Ebben a csillogó és gyöngéd, könnyáztatta tekintetben szemrehányás,

szelídség és kimondhatlan éleslátás foglaltatott. Majdnem úgy tetszett, mintha kevésbbé volna meglepetve azon vallo-mástól, melyet már fölösleges volt megtenni, mint a meny-nyire meg van rémülve azon hasztalan aggály miatt, melyet rajtam észrevett. És ha lehetséges lett volna beszélnie, egy oly pillanatban, melyben gyöngédségének és büszkeségének összes erejével azért könyörgött vagy azt parancsolta, hogy hallgassak, úgy nem mondhatott volna nekem egyebet annál, a mit magam is igen jól tudtam: azt, hogy a vallomást már megtettük és én úgy viselkedem, mint egy gyáva! De ő merev, mozdulatlan maradt, hangtalanul, csukott ajkakkal, szemeit rám szögezve, könnyben úszó arczczal, az aggoda-lom, fájdalom és elhatározottság kifejezésétől fönységessé váltan.

— Magdaléna, — kiáltottam térdre omolva előtte, — Magdaléna, bocsásson meg . . .

Most azonban fölállt, a sértett női méltóság oly moz-dulatával, melyet sohasem fogok feledni; aztán pár lépést tett szobája felé; és miután feléje vonszoltam magam, nyomon követve őt, keresve egy szót, mely ne sértse többé, egy utolsó búcsúszót, melylyel legalább azt megmondjam neki, hogy ő az előrelátás és jóság angyala, hogy megköszönjem neki, a miért megkimélt örültségek elkövetésétől: a szájalomnak, elnézés-nek és fensőbbségnek még legsújtóbb kifejezésével, kezét úgy fölemelve, mintha a távolból ajkaimra akarta volna helyezni, újra hallgatást parancsoló mozdulatot tett és eltűnt.

XIII.

Magdaléna megsértett és aggálytól gyötrődő alakja több napig, mondhatnám több hónapig üldözött, mint valami lelki-ismeretfurdalás, és kegyetlenül megbünhödtetett hibáimért. Nem szüntem meg látni azon könnyek csillogását, melyet az okosság teljes feledése ontatott és mintegy leborultan ma-radtam, tompúlt agygyal engedelmeskedve, azon mozdulat-nak parancsoló szelídsége előtt, mely örökre arra kényszeri-tett, hogy lezárjam ajkaimat, miután majdnem tönkretették életét. Szégyeltem magam magamtól. Őszinte megbánással igyekeztem jóvá tenni azon örületes és vétkes lépést. A gyáva

büszkeség, mely fölfegyverzett Magdaléna ellen és harczolni készített saját szerelmem ellen, — az a gonosz vágy, hogy ellenséget keressek azon ártatlan és nemes lelkű lényben, kit imádtam, — a beteg szívnek meghasonlottsága és lázadásai, a földült lélek álnoksága: mindaz, mit ez az egészségtelen válság mintegy ráömlesztett legtisztább érzelmeimre, — mindez szétfoszlott mint varázsütésre. Nem féltem többé legyőzöttnek vallani, megalázottnak látni magam és érezni, hogy egy nő lába még egyszer rátapos azon démonra, mely engem megszállt.

Az első alkalommal, midőn viszontláttam Magdalénát — pedig kényszerítettem magam, hogy ez mindjárt az első napokban történjék, — olyan változást tapasztalt bennem, mi azonnal megnyugtatta. Nem volt nehéz bebizonyítanom neki, milyen alázkodó meghódolással tértem vissza hozzá; megértette ezt az első tekintetből, melyet váltottunk. Még várakozott kissé, hogy megbizonyosodjék felőle, ha valóban állhatatos-e szándékom; de mihelyt látta kitartásomat és hogy sikerrel kiállok bizonyos nehéz próbákat, azonnal fölhagyott védekező magatartásával; már semmire sem látszott emlékezni: ez volt a megbocsátásnak legkönyörületesebb módja, az egyetlen mód, melylyel élnie szabadságában állt.

Kis idő múlva aztán, egy napon, midőn már a nyugalom visszatértével s minden veszély elmúltával úgy gondoltam, hogy minden baj nélkül beszélhetek neki azon megbánásról, mely folyton fogva tartott, így szóltam hozzá: —

— Sok rosszat követtem el ön ellen, és most bűnhődöm érte!

— Elég, felelte, ne beszéljünk többé erről: csak gyógyuljon meg, segítségére leszek benne.

E percztől kezdve úgy tetszett, hogy Magdaléna megfeledkezik magáról és csak velem gondol. Határtalan bátorsággal és könyörületességgel megtűrt maga mellett, örködött fölöttem, folytonos jelenlétével segítségemre volt. Különböző eszközöket gondolt ki, hogy elszoródtasson, hogy érdeklődést keltsen föl bennem komoly foglalkozások iránt, és hogy azoknál lekötve maradjak. Azt lehetett volna mondani, hogy félig meddig felelősnek érezte magát az általa keltett érzelmekért s bizonyos hősies kötelességérzet azt tanácsolta neki, hogy viselje el azok terhét, s mindenekfölött arra ösztönözte,

hogy folyton keresse ellenök a gyógyszereket. Mindig nyugodtan, diszkréten, elszántan maradván olyan veszélyekkel szemben, melyeknek őt semmiesetre sem volt szabad elérniök, bátorított a harcra, és midőn meg volt elégedve velem, vagyis midőn már eléggé összetörtem szívemet, hogy csöndesebben doboghasson, olyankor csillapító szavakkal jutalmazott, melyek hallatára könny szökött szemembe, — vagy olyan vigasztalással, melytől újra lángragyúltam. Így élt ő a lángok közepett, védve a legégetőbb érzések minden érintésétől, úgy szólva beburkolva az ártatlanság és tisztesség mezébe, mely sebezhetlenné tette mindazon szenvedélyek perzselő hevével szemben, mi tőlem áradt feléje, valamint azon gyanúsítások ellen, melyek a világ részéről érhatték.

Semmi sem volt elragadóbb, gyötrőbb és felelmesebb, mint Magdalénának ez a különös bűnrészessége, ki olyan segédeszközökhöz folyamodott az én javamra, melyek teljességgel nem adták vissza egészségemet. Hónapokig, talán egy évig tartott ez, mert itt annyira zavaros és izgatott korszakhoz értem, hogy nem maradt egyéb meg belőle lelkemben, mint határozatlanul összefolyó emléke egy szakadatlanul tartott fölindultságnak, melyet semmi nevezetes esemény nem szakított félbe.

Magdaléna elhagyta Párist, s Németországba utazott fürdőre.

— Azt akarom, hogy ne kövessen, — mondta — számtalan hátránnyal járna úgy önre, mint rám nézve.

Először történt, hogy személyes biztonságával is törődni láttam őt. Egy héttel elutazása után bámulatra méltóan okos és jóságos levelet kaptam tőle. Kívánsága szerint nem feleltem rá. A távolból is föl-fölkeresem, írta nekem, a menyire csak tehetem. És távollétének egész ideje alatt, lakadatlan türelemmel írt nekem rendes időközökben: így jutalmazott meg engedelmességemért, hogy nem követtem. Jól tudta, hogy az unalom és magány rossz tanácsadók; nem akart egyedül hagyni emlékével a nélkül, hogy időről-időre jelenlétének egy-egy kézzelfogható jelét ne adja.

Tudtam, melyik nap érkezik vissza. Hozzásiettem. De Nièvres úr fogadott, kivel nem találkozhattam többé erős kellemetlenség érzete nélkül. Talán teljesen igazságtalan voltam vele szemben, és szeretem hinni, hogy semmi alapja

nem volt rája vonatkozó kellemetlen föltevéseimnek; de mint a De Nièvresné férjét nem kedvező szemüvegen láttam őt: helyesen-e vagy helytelenül, de ez a szemüveg őt tartózkodónak, bizalmatlannak, szinte ellenséges indulatunak mutatta. Reggel felé érkeztek meg, mondá. Julia alszik, gyöngélkedik és fáradt. De Nièvresné asszony pedig nem fogadhat. Magdaléna épen abban a pillanatban jelent meg, midőn e szavakkal készült elbocsátani férje, ki erre azonnal távozott.

Hirtelen egy gondolat villant fejembe, melyet valósággal az okosság sugalmazott: megszorítottam ennek a bátor asszonynak kezét, a kit én annyi veszélynek tettem volt ki.

— Szeretnék utazni egy kis ideig — szóltam hozzá, miután röviden megköszöntem irántam tanusított jóságát. — Mit szól hozzá?

— Ha hasznosnak gondolja, tegye meg — felelte — de némi meglepetést árulva el.

— Hasznosnak? ki tudja? — Mindenesetre megpróbálandó.

— Talán megpróbálandó — viszonzta Magdaléna meg lehetős komolyan — de aztán hogyan fogunk egymásról hírt hallani?

— Hogyan? hát ugyanazon módon mint eddig, ha ön beleegyezik.

— Oh! nem, az nem, az nem lehet. Németországból megtehettem, hogy Párisba írjak önnek, de Párisból... alkalmasint, mondta, ön is át fogja látni, hogy ez oktalanság lenne.

Az a keserű kilátás, hogy több hónapon át meg legyek fosztva minden, habár csak közvetett érintkezéstől Magdalénával, percze habozni késztetett. Aztán újabb gondolatom támadt s arra birt, hogy a legradikálisabb próbát kockáztassam; tehát így szóltam:

— Legyen; nem fogok többé önről hallani, hacsak nem Olivér révén, ki nem a legpontosabb levélíró. Ön nagylelkűségének ezernyi jelével halmozott el, melyekért pirulnom kell. Csak úgy mutathatom méltónak rájuk magamat, ha lemondok. Tudhatja, hogy mibe kerül ez erőfeszítés nekem.

— Tehát komolyan utazik? — kezdte ismét Magdaléna, ki még kételkedni akart benne.

— Holnap, — feleltem. — Isten önnel!

— Menjen hát! — szólt, szemöldökeit összevonva, mi

hirtelen oly különös kifejezést kölcsönzött neki; — az ég vezesse!

Másnap csakugyan úton voltam. Olivér, ki becsület-szavára fogadta, hogy irni fog, annyira hiven megtartotta szavát, a mennyire csak javíthatlan lustasága engedte. Ő általa értesültem rendesen Magdaléna egészségi állapotáról. Magdaléna bizonyára szintén értesült általa arról, hogy nincs mit féltenie az utazó életét; de ez volt minden.

Hallgatok ez utazásról: nagyobbszerűt sohasem tettem, de nem olyat sem, mely kevésbbé lett volna sikeres. Vannak e világnak bizonyos helyei, melyek emlékére elfog a szégyen, hogy olyan köznapi fájdalmakat hurczoltam magammal oda, olyan kevéssé férfias könnyeket ontottam ott.

Emlékszem egy napra, midőn őszintén és keservesen sirtam, mint a gyermek, ki nem pirul könnyei miatt, oly tenger partján, mely csodákat látott, bár nem istenieket, hanem emberieket. Egyedül, lábaimat a homokba mélyítve ültem ott a sziklákon: itt-ott érczkarikák látszóttak, melyekhez valaha hajókat kötöttek ki. Nem volt senki ezen a történelem által elhagyott parton, sem a tengeren, melyen egy vitorla sem mutatkozott. Egy fehér madár repült az ég és a víz között, karcsú alakját az ég változatlan kékjére rajzolva és visszatükröztetve a nyugodt vízben. Egyedül voltam ott, egyedül képviselve abban az órában, azon páratlan helyen egy élő ember kicsinységét és nagyságát. A szélbe kiáltoztam Magdaléna nevét minden erőmből, hogy a part visszhangzó sziklái a végtelenségig ismételjék; majd zokogás fojtotta el hangomat, és azt kérdeztem magamban, szívem mélyén megzavarodva, vajon a két ezer év előtt élt emberek, kik oly rettenthetlenek, oly nagyok és oly erősek voltak, szerettek-e annyira, mint mi!

Azt mondogattam, hogy több hónapig fogok távolmaradni, de néhány hét múlva visszatértem. A világ minden kincséért egy nappal meg nem hosszabbítottam volna utazásomat. Magdaléna négy-ötszáz mérföldnyire távol vélt még magától, midőn egy este beléptem egy olyan szalonba, hol tudtam, hogy ott fogom találni. Midőn meglátott, meglepetésében minden elővigyázatot feledő mozdulatot tett. Nagyon kevesen tudtak távollétemről. Olyan könnyen eltűnik az ember egy olyan nagy városban, minő Páris, hogy az egész

világot körülutazhatnak, mielőtt észrevennék eltávozásunkat. Úgy köszöntöttem Magdalénát, mintha csak előtte való este láttam volna utoljára. Az első pillantásra észrevette, hogy kimerülve, látása után áhitozva és érintetlen szívvvel tértem vissza hozzá.

— Sokat nyugtalankodtam ön miatt, — szólt.

És megkönnyebbülten sóhajtott föl. Úgy tetszett, mintha visszatérésem, a helyett, hogy megijesztette volna, ellenkezőleg egy minden másnál keserűbb gond terhétől könnyebbitette meg szívét.

Merészen újra elkezdte nyomasztó föladatát. Minden eszköz, melyet föl akart használni megmentésemre, (csakis ezzel a szóval élt azon vállalkozás megjelölésére, melynek valósággal mindkettőnknek megmentése volt végeztélje), minden rossz volt, ha nem járt az ő támogatásával együtt. Ezen túl egyedül ő akart részt venni ebben a harcban, melynek ő volt az oka.

— A mit tettem, megsemmisítem! — szólt hozzám egy napon örültségig menő, büszke daczczal.

Minden hidegvére elhagyta. Magasztosan meggondolatlan lépéseket követett el, melyeken érzett a kétségbeesés. Már nem elégedett meg vele többé, hogy lehető közelből szemlélje életemet, — hogy bátorítson, ha lankadok, — hogy csillapítson, ha türelmemet veszttem! Érezte, hogy még emléke is lánggra lobbantja szívemet; iparkodott elfojtani e lángokat, mintegy óráról órára örködve legtitikosabb gondolataim fölött is. E miatt a végtelenségig kellett volna szaporítanom látogatásaimat, noha máris igen gyakran ismétlődtek. Ekkor útmódot mert keresni arra, hogy házán kívül találkozzunk. Oly ijesztő szemérmatlenséggel tette ezt, mi csak azon nőknek van megengedve, kik becsületöket kockáztatták, vagy a kik teljesen ártatlanok. Vakmerőn találkákat adott nekem. Egy elhagyott helyen találkoztunk, de mely nem állt messze palotájától. És ne gondolja ön, hogy e veszedelmes kirándulásokra azon gyakori alkalmakat választotta, midőn De Nièvres úr távol volt. Nem, férjének Párisban léte alatt tette ezt; azt kockáztatva, hogy találkozik vele s hogy elveszíti magát, sietett oda a kitűzött órában és majd mindig annyira uralkodva magán, annyira elszántan, mintha mindent föláldozott volna.

Első tekintetével, melyet rám vetett, vizsgálat alá vett. Körülfogott ezzel a nyílt és tündöklő tekintettel, mely lelkemben akart kutatni és föl akarta fedezni szívem mélyén az előbbi nap óta ott fölgyülemlett vagy lecsillapult viharokat. Első szava ez a kérdés volt: «Hogy van?» Ez a «Hogy van?» azt jelentette: Javult-e már? Néha valamilyes félhazugsággal feleltem bátran, mely nem igen csalta meg, de ugyanakkor más fajtájú kíváncsiságot és nyugtalanságot keltett benne. Karomba öltötte karját és a fák alatt sétálgattunk, időnként el-elhallgatva, vagy két oly jó barátnek látszólagos nyugalomával csevegve, kik véletlenül találkoztak. E gyöngéd és égető egymáshoz simulás órai alatt megannyi csodaként tárta föl előttem az önfeláldozásnak, önmegtagadásnak és előrelátásnak olyan kincses bányáját, mely majdnem versenyzett könyörületességének mélységével. Fegyelmezni iparkodott rosszul rendezett vagyis inkább rendezetlen életemet, mely oly ellentétes szélsőségek, dühödten szilaj munka és a teljes tétlenség közt hánykolódott féktelenül. Korholta gyáva-ságaimat, fölháborodott csüggedéseimen, szemrehányásokat tett azon szidalmak miatt, melyekkel el szerettem magamat halmozni, mert mint mondta, egy rosszul ellensúlyozott és inkább megzavarodott, mintsem igazságosan ítélő lélek nyugtalanságát látta bennök. Ha képes lettem volna a legcsekélyebb és annyira-mennyire erős becsvágyra, úgy az általa belém öntött igazi bátorságnak oly lánggra kellett volna lobbannia, hogy egész tűzvészt idézzon elő.

— Azt akarom, hogy boldog legyen, mondta; ha tudná mily hévvel óhajtom!

Rendszerint habozott a jövő szót kiejteni, mely kegyetlenül sebzett bennünket, fájdalom! nagyon is józan intéseivel. Minő kilátásai voltak, minő megoldás kecsegtette a holnapon túl, mely ábrándjainkat határolta? Valószínűleg semmifélek. E helyett valami határozatlannak, ábrándszerűnek adta át magát, amaz utolsó reményhez hasonlónak, mely azon emberek számára marad fenn, kik nem remélnek már többé.

Midőn úgy történt, hogy nem tehetett eleget ennek a majdnem mindennapos föladatnak, melyet egy magát föláldozó orvos entuziasmusával teljesített, másnap bocsánatot kért érte, mint valami hibáért. Odajutottam, hogy már nem is tudtam, elfogadhatok-e vagy sem egy ilyen egyszerre ijesztő

édes támogatást. Olyan gonosz indulatokat éreztem szívembe belopózni, hogy nem bírtam megkülönböztetni többé, meny-nyire vagyok bűnös vagy szerencsétlen. Akaratom ellen alá-
való terveket szőttem; és Magdaléna, talán nem is sejtve, kivetett török közt járdalt mindennap. Rég tisztában voltam azzal, hogy bizonyos megpróbáltatásokon túl már cserben hagyja az embert ereje, — hogy a leglegyőzhetlenebb erény is folyton kísértésnek kitéve, nagy veszélyben forog, és hogy nincs ragályosabb betegség, mint épen az, melyből engem ő ki akar gyógyítani.

Miután De Nièvres úr váratlanul elutazott Párisból, Magdaléna tudatta, hogy sétáinkkal egyelőre föl kell hagy-
nunk. De férjének visszatérte után azonnal még rajongóbb hévvel és határozottsággal kezdtük újra. Ez a folytonos me, me adsum qui feci, — én, egyedül én vagyok az oka — száz meg száz alakban ostromoltak a nemesen gondolkozás azon válságrohamai alatt, melyek szégyennel és boldogsággal töl-
töttek el.

Igy legmeredekebb pontjára jutott föl egy olyan kísér-
letnek, melyre soha egy hősiecs lelkű nő sem ért el a nélkül, hogy onnan alá ne zuhanjon. Egy darabig még rendületle-
nül föntartotta magát, minden számbavehető gyöngülés nél-
kül, mint olyan lény, ki természetfölötti segédeszközökkel rendelkezik, de kit a szédület megfosztott öntudatától és a veszély nagysága visszatart az örvény szélén, hirtelen meg-
bénítva gondolkozó képességét. Ekkor láttam, hogy ereje véget ért.

Ez a csodálatos szervezet magától megernyedte. Magda-
léna nem panaszkodott, nem vallott be semmi olyat, mi el-
árulhatta volna gyöngeségét. Tehetetlennek és csüggedtnek ismerni el magát, ez annyi lett volna, mint mindent újra a véletlen kényére bízni; már pedig a véletlentől úgy rettegett mint minden segédeszközök között a legbizonytalanabbtól, leggaládabbtól és talán a legfenyegetőbből. Kimerültnek mondania magát, annyi lett volna, mint saját kezeivel föl-
tárni szívét és megmutatni nekem a gyógyíthatlan sebet, melyet én ütöttem rajta. Nem hallatott egy fájdalomkiáltást sem. Úgyszólván elcsigázva roskadt össze; ez volt az egyetlen jel, miről fölismertem, hogy nem bírja tovább.

Egy napon így szóltam hozzá:

— Magdaléna, ön meggyógyított, nem szeretem többé. — Hirtelen megállt, rettentőn elhalványult és habozott, mintegy megrémítve a gonoszság által, mely lelke mélyéig sebezte.

— Oh! legyen nyugodt — folytattam, — a mely napon ez megtörténnék . . .

— A mely napon ez megtörténnék? . . . — ismételte elfúló hangon s könnyekben tört ki.

Másnap mégis újra eljött. Kocsijából annyira elváltozva, annyira leverten lattam kiszállni, hogy elrémültem.

— Mi baja van? — kérdeztem s hozzá rohantam, annyira félve, nehogy összerogyjon az első lépésre.

Kissé összeszedte magát, csodálatos erőfeszítéssel, de mely nem tévesztett meg és csak ennyit felelt:

— Nagyon fáradt vagyok.

FROMENTIN JENŐ után, *franciából.*

H. R. J.

ANTEUSZ A BOLTBAN.

Öreg segéd úr fényes üzletben
Hol ide libben, hol oda libben.
Kiszolgál buzgón, fürgén napestig.
Szövetet bont itt,
Nyájas szót ont itt —
A szivességet ilyennek festik.

Nyügös szeszélye vásárló nőknek
Sosem zavarja perczig sem őt meg.
Hoz ilyen mintát, meg olyan mintát.
Nagyon ajánlja;
Nem kell — sajnálja,
Kerít még többet . . . Ez tetszik inkább?

Mint úr és férfi számot sem téssen,
Hölgy ügyfeleknek gép ő egészen.
Pedig ha tudnák! . . . Vár bizony rája,
Ha boltnak vége,
Kis felesége
És Rákos menti nyaralócskája.

Mindakettőcskét szerezte drágán,
Húsz évi munka s kuporgás árán.
S van ok azóta örömré s búra!
Sűrűn kell doktor,
Kőműves, piktor —
Óh, a temérdek reperatúra! . . .

Szép is, meg jó is a kis menyecske,
 Hanem törékeny, kényes a teste.
 És szép is, jó is a nyaraló is,
 De, hol itt bomlik,
 Hol amott omlik,
 Rontja a szél is, eső is, hó is.

Egyik kedvéért kellett a másik —
 S dolgozni kell most értük rogyásig.
 Beteges nőnek doktor rendelte:
 Lakjék szabadban,
 Gyógyír van abban,
 Ott kap erőre a teste-lelke.

Nos: takarékból, mi összegyűlt ott,
 Ki köllött venni minden forintot.
 Hirdettek *aprón* egy nyaralócskát,
 Ózondús léggel,
 Vizzel eléggel,
 Nagy jövődjöt s csak kicsit ócskát.

Azóta künn a Rákoson laknak,
 Közelségében helyi vonatnak,
 Izzadva nyáron, de télen fázva;
 Hanem — viz friss van,
 Négy fájuk is van
 S vad szőlő fut fel a kicsi házra.

Öreg segéd, ha esténként csuknak,
 Éledő szívvel ered nagy útnak.
 Koromsötét lesz, mire kiérhet.
 S messzi otthonbul
 Hajnalban indul . . .
 Hát, biz' egy kissé hajszás az élet!

De mit sajnálják? — ő nem sajnálja.
 Több a bajánál néki a bája.
 Nejeének jót tesz — szentül hisz benne —
 És ha nem volna
 Az a kis kolna:
 Nagyságos úr ő sehol sem lenne.

Most, künn a kedves kis nyaralóban,
 Részes e czímben, e földi jóban;
 Majoros népek tisztelik ilyen.
 Hetyke vevőre,
 Nagy czégyjegyzőre,
 Ezért nem néz ő soha irigyen.

Csak talpalattnyi, mégis: van földje!
 Mégis, van háza s egy kicsi zöldje.
 Rügyét négy fája számára hajtja —
 S mikor virágos,
 Az csoda-bájos!
 Egyszer, két alma is termett rajta.

Kis felesége csak egyet ett meg,
 Jutott a szebbik a bolt-főnöknek.
 «Java termésem» ezzel így hódolt —
 S büszke volt rája,
 Mikor gazdája
 Dicsérte másnap, hogy igen jó volt.

S jól esik néki búsulni nagyban,
 Ha nyári jég, vagy tavaszi fagy van.
 Boltbul kikukkan az ajtórésen,
 S mint holmi káros
 Úri *agráros*
 Sóhajtoz': oh, én szegény termésem!

Öreg segédnek kis nyaralója
 Így életkedvét szerzi és ója,
 Bolti nagy munkát így könnyen birja,
 Vonatvárásban,
 Ki s be járásban
 Ereje nem fogy, legföljebb zsírja.

Termete karcsu élte delén is,
 Ezért — többek közt — irigylem én is.
 S irigylem kedvét, fürge buzgalmát,
 Űde jó lelkét,
 Kicsi zöld telkét,
 Fái virágát, meg — a két almát.

S kívánom minden robot-munkásnak,
Bolti segédnek s azonkép másnak :
Adj nekik Isten egy kevés zöldet --
S ne csak legvégül,
Egy halmon bévül,
Hat lábnyi mélyű fekete földet!

KOZMA ANDOR.

A BIHARMEGYEI 1845. DECZEMBER 15-IKI GYŰLÉS LEÍRÁSA.

B. Kemény Zsigmondtól.

A Wesselényi-levéltárban maradt meg Keménynek ez ismeretlen műve az ő eredeti kéziratában. Szól a történelmünkben eléggé ismeretes biharmegyei közgyűlésről, melyen Tisza Lajos administrator hívei véres verekedés előidézésével győzték le és űzték szét az ellenzéket. Az előzmények röviden a következők. Még 1842-ben Tisza, a ki administratorsága elejétől, 1841-től fogva rossz viszonyban élt a rendekkel, Toperczer Ödön főjegyző ellen, bizonyos hivatalos iratoknak az alperes részére másolatban kiadása miatt, hivatali visszaélés czímén vizsgálatot indított. Ezt Beöthy Ödön, mint akkori alispán, június 13-án a közgyűlés elé vitte, hol Toperczer annál inkább ítéletet kért maga ellen, mert a helytartó az ő irtokát is fölhasználta ellene. A megye rendei erre azt vették jegyzőkönyvbe, hogy ezt az eljárást sem helyesnek, sem törvényesnek nem ismerik. Ebből a következő nap keserű vita támadt, melynek következtében a helytartó egyik föl szólaló által sértve érezvén magát, az illető ellen «actiót» rendelt el; de a közgyűlés ezt nem szavazta meg; már pedig egy 1841-diki 2346. sz. a. megyei végzés értelmében actiót csak a közgyűlés határozatából lehetett elrendelni. Erre Tisza kijelentette, hogy székét elhagyja, s míg a király, illetve kormány az ő tekintélyét helyre nem állítja, elnökölni nem fog.

Így Tisza nem jelent meg közgyűlésen 1845 május 19-ikéig, miközben a megye az ő elmozdíttatását is kérelmezte. Végre e közgyűlésen tárgyalás alá került az 1845 február 25-én kelt 7904. sz. a. helytartótanácsi leirat, melyet ez már a gróf Apponyi György által épen ez időben életbeléptetett új rendszer hatása alatt adott ki, melyet történelmünk «administratori rendszer»

név alatt ismer. E leirat mindenben helyeselvén Tisza 1842-iki eljárását, megrójjá a megyét, hogy illetékességét a biráskodás gyakorlásában átlépte úgy a Toperczer, mint az actio kérdésében s a megyét a helytartó iránti köteles tiszteletre intette. E gyűlésen Tisza azzal a kijelentéssel köszöntött be, hogy megjelenésének akadályá el lévén hárítva, most székét újra elfoglalja. E közgyűlést nevezetessé különösen az tette, hogy rajta részt vett egy ideig Deák is, a ki Wesselényi látogatásából, Zsibórol, Kolozsváron át visszatérőben egy napra megállapodott Nagy-Váradon s mint a megyének még 1836-ban kinevezett táblabírája, most ünnepélyesen fölesküdt s békítő beszédet is tartott. Ő ez alkalommal a közgyűlési vitatkozásokban nem vett ugyan részt, de részt vett az ellenzék értekezletén, a leirattal, vagy mint akkor mondták »intézmény»-nyel szemben elfoglalandó álláspont megvitatásában. A közgyűlési határozatok a Beöthy Ödöntől vezetett s Deák megjelenésétől fölvillanyozott ellenzék óhaja szerint, tehát Tisza s a helytartótanácsi leirat ellen ütöttek ki; de Tisza, kire Deák megjelenése és véleménye mély hatást tett, oly meglepő nyugalommal fogadta e határozatokat, hogy Beöthy a királyi leiratnak tiszteletet rendelő részére sietett kijelenteni, hogyha a helytartó eljárása jövőre ilyen marad, ők a tiszteletet sohasem fogják megtagadni.★)

Azonban ez csak a kezdet volt. A június 2—5-iki közgyűlés, mely a többek közt a közelgő tisztújításra tekintettel a honoratiorok szavazójogát egy 1843-iki tiltó rendelet ellenére újra elhatározta, még békésen folyt le; de annál zajosabb volt már a június 16-iki rendkívüli közgyűlés, mert közben leérkezett a honoratiorok szavazójogáról szóló leirat, mely e kérdés megoldásáig a június 23-ikára kitűzött tisztválasztást elhalasztatni rendeli. A nagy zajjal lefolyt ülés végeredménye az lett, hogy a királyi leiratnak a honoratiorok szavazójoga törvény általi rendezését kívánó részét a rendek elfogadták; ellenben a tisztújítás elhalasztását elrendelő része ellen felírást határoztak. Ily előzmények után tartotta meg Tisza június 23-ikán a tisztújítást, melyen a saját híveivel (fehértollasok) előre elfoglaltatván a megye termét s rend ürügye alatt katonasággal töltvén meg az udvart, Papszász Lajost úgy választatá meg első alispánnak, hogy az előbbi, ellenzéki párti második alispánt, Bernáth Józsefet, az 1723 : LVI.

★) V. ö. *Pesti Hírlap*. 1845. 480. sz.

t.-cz. világos rendelete ellenére nem is jelölte; nem jelölte továbbá főjegyzőnek Toperczer Ödönt sem s így a választásokon teljes diadalt aratott; a június 28-iki jegyzőkönyv hitelesítő ülést pedig egyrészt a megyei szokás ellenére rögtönözve hívatta össze 11 órakor kiküldött hajdúk által 12 órára, másrészt oly módon vezette s oly gyorsan zárta be, hogy az ellenzéknek ideje sem maradt fölszólalni s csak tiltakozását jelentette ki az ülés föloszlatása után a jegyzőkönyv hitelessége ellen.★)

Ily körülmények közt tartották az augusztus 6—7-diki közgyűlést, melyre az ellenzék oly tervvel jelent meg, hogy a június 28-iki ülést törvénytelennek fogja kijelenteni. Az első nap be nem fejezett vitát, mely alkalommal a Bernáth József ellen fölvétetni akart actiótól a többség Tiszát az ismertetett megyei határozat alapján elütötte, másnap még hevesebben folytatták s Tisza kortesei nem győzvén az ellenzékkel, ő szokása szerint sietett az ülést eloszlatni, azzal a kijelentéssel, hogy miután a rendeket a rendre és békességre többször fölszólította és ez eredmény nélkül hangzott el; miután augusztus 6-ikán az actiótól elűtetvén, kivették kezéből a rend eszközölhetése egyetlen módját, minthogy augusztus 7-ikén a tisztikar meggyaláztatott és megsértetett s a rendeknél anarchiát előidéző függetlenségre való törekvés mutatkozott: «ezen okokból — mondá Tisza — a történeteket orvoslás végett uram királyom elé fogom fölterjeszteni s a gyűlést mindaddig, míg a dolgok saját vágásukba vissza nem tétetnek, végképen eloszlatom».★★)

Mindennek következménye volt, hogy az ellenzék egy külön értekezletből a történetek ellen maga is külön folyamodványt nyújtott be a királyhoz a tisztújítás törvénytelenége ellen s így gyűlést nem tartottak december 15-ikéig, melyen a pártharczot Tisza véres verekedéssel fejeztette be, a mint a következő leírás mutatja.

Magáról Kemény czikkéről kevés a mondani való. Kemény a december 15-iki bihari ülésen nem volt jelen s e leírást világosan az egykorú lapokból és Beöthy Ödön tudósításaiból írta, valószínűleg az *Erdélyi Híradó* számára; mert őt, mint *A korteskedés és ellenzékei* íróját, ki a dolgok ilyenné fajulását előre megjósolta, ez esemény, mint kórtünet, különösen érdekelte. Nyilván az Erdélyben még sokkal szigorúbban gyakorolt cenzura

★) *Pesti Hírlap*. 1845. 500., 504., 505. sz.

★★) U. o. 520., 523., 524., 526., 527. sz.

miatt meg nem jelenhetvén, midőn 1846 április 12-én Wesselényihez ment, magával vitte s neki adta. Így maradt szerencsére ránk. Nem levélben küldte; mert ebből az időből ismerjük Kemény összes leveleit; de egyikben sem szól róla, hogy küldi. Ezért mondjuk, hogy maga vitte el és adta át.*) Egyébként Kemény 1846 márczius 14-iki levele érinti a bihari eseményeknek az egész ellenzékre gyakorolt befolyását s így épen a *Pesti Hir- lap* irányváltoztatására tett hatását. Ezt tehát magyarázatul szolgálhat arra, hogy Kemény a bihari gyűlés e részletes és bevezetéssel ellátott megírásához fogott, melyet itt egész terjedelmében közlünk.

I.

Előzményül.

A tisztválasztási gyűléskor és az utána következő jun. 28-kai gyűlésben elkövetett hibák:

a) Anélkül, hogy miként Biharban közhatározatnál fogva áll, nyolcz nappal előtte hirdettetett volna ki a közgyűlés határideje, - *egy gyűlést rögtön tartottak hajduk által meghívott egyének* a tisztujítási jegyzőkönyv hitelesítése végett. (Jun. 28-án.) NB. Május 19-től a tisztujítás napjáig három közgyűlés tartatott.

NB. Az augusztus 6-ki gyűlés Bernáth Józsi ellen indítani akart széksértési gyűléssé fajult el s csak eleinte volt tárgya: meghítele-síthette-e a választási jegyzőkönyvet a junius 28-án tartott gyűlés?

NB. Bihar megyének még 1841-ben keletkezett egy határozata, mely szerint a széksértési kereset elrendelésének joga egyedül a rendeket illeti és ezen határozatot Tisza mondta volt ki.

b) Bernáth József, ki alispán volt, nem candidáltatott, noha az 1723-ki 56-dik törvényczikkely rendeli, hogy a hivatalát bevégező alispán neve a kijelelték sorából ki ne maradjon.

c) A főispáni helytartó innepélyes ígéretet tön, hogy vox által választatja a hivatalviselőket s mégis már a második alispánt a fehértollasok fölkiáltás által tevék.

d) Midőn a Rendek ki akarák nyilatkoztatni, hogy Bernáth József nem candidáltatása törvénytelen volt, szuronyokkal üzettek el.

e) Az eddiglen hivataloskodók nagyobb részének mellőzésével, merőben új egyének candidáltattak, minél fogva kevés kivétellel a választás olyakra esett, kiknek törvénytudományuk nincsen.

*) E híres bihari ülés, mint az akkori adminisztratori rendszernek a honti mellett legszomorúbb kinövése, az összes egykor lapokban olvasható: *Pesti Hir- lap*. 1846. 601., 603., 607. l.

II.

A helytartótanácsi intézmény.

Ennek — mint látszik — tartalmát négy részre lehet föl- osztani. Az

1-ső részben kimondatik, miként a főispáni helytartó Bernáth Józsefet első alispánul kijelelni nem tartozott, mivel a második alispán, az első alispáni hivatal irányában, előbbinek, azaz olyan- nak, kinek kijelölését az 1723-ki 56-ik törvényezikkely parancsolja, nem tekintethetik. — A

2-ik részben az augusztusi gyűlésben történtek rosszaltat- ván,*) Bihar rendei a tanácskozások méltóságának törvényszabta erélyes föntartására és az illedelmes tanácskozást gátlók azonnali megboszulására oly hozzáadással utasíttatnak, miszerint a fő- ispáni helyettes urnak meghagyatott, hogy az ohajtott czél el- érése tekintetéből, a köztanácskozásra kívántató törvényes rend megőrzésére nézve, az 1723-iki 56, 57 és 58 czikkelyekről folyó törvényes jogának gyakorlatával maga részéről is közremunkáljon. A

3-ik részben oda utasíttatnak a rendek, hogy a tisztikar iránt a törvényes rendet, illedelmet és mérsékletet föntartsák. A

4-ik részben a tisztujítás törvénytelenségeket tárgyzó fo- lyamodvány oly meghagyással küldetik át, hogy az iránt kellő tárgyalás után kimerítő tudósítás terjesztessék föl.

Ezen előzményeknek figyelemben tartása után térjünk át a december 15-ikei gyűlés történeteire.

*) NB. Töperczel Ödön t. i. egy hatályos szónoklatban mind Tiszának a candidatiókor elkövetett hibáit elősorolta, mind pedig mutogatá, miként az ujonnan választott tisztviselők többnyire törvény- tudatlanok és hivataluk folytatására alkalmatlanok. — Ezen nyilat- kozatra a jobb oldal rémítő zajt ütött és Tisza az ülést odahagyta. Később a rendek nem tudván, hogy az elnök e távozása által elosz- latott-e a gyűlés? egy deputatiót küldöttek hozzá megtudakolás vé- gett, mire aztán ő válaszolá; miután a mai napon a tisztikar meg- gyálgasztatott s a rendeknél anarchiát előidéző függetlenségre való törekvés mutatkozott: ezen okokból a történeteket orvoslás végett uram királyom elé fogom följelenteni s a gyűlést mindaddig, míg a dolgok saját vágásukba vissza nem tétetnek, végképen eloszlatom. (K. Zs. jegyz.)

A december 15-iki gyűlés.

A gyűlést megelőzőtt napon (14-ikén) az oppositio egy tanácskozmányra előlegesen összejövéen, különösen két tárgyra nézve állapotodott meg: először, hogy a helytartótanácsi intézmény után rögtön olvastassék föl a tisztválasztáskori törvénytelenségek iránt ő felségéhez panaszszal járulók fölterjesztése; másodsor, hogy ezen kérdés: magokéva teszik-e a megye rendei e fölterjesztést, vagy nem? szavazat útján semmi esetre eldöntetni ne engedtessék. Ezen utóbbi megállapodásoknak oka volt, mert a tisztikar látván, miként kisebbségben van, céljainak bármi ároni kivitelére nagy számú nyerstömeget csődített be; noha Biharmegyének jegyzőkönyvében áll egy 1841-ben Tisza elnöklete alatt költ határozat, mely a szavazatnak csak választásoknál ad helyet, s noha az 1723 : 58-iki czikk a megyei határozatoknak a főispánok általi változtatását tilalmazza. Ha az oppositiónak sikerült volna azt keresztül vinni, hogy az elnök a szónoklók többsége szerint mondja ki a megye határozatait, akkor kétséget sem szenved, hogy a tisztújítási törvénytelenségeket tárgyzó folyamodványt magokéva tették volna a rendek s nemcsak Tisza erősen compromittáltaték vala, de a tisztikar is, mint születése által törvénytelen corruált volna. Épen ez az, mit Tiszáék is éreztek s miután látták, hogy az értelmes többség, a szónokok számának túlsúlya az ellenzéki oldalon van, minden esetre a nyers erővel és kortes szavazat által akartak magoknak többséget kicsikarni. Deczember 15-ikén a helyettes elfoglalván székét, föl hívta a rendek figyelmét a tanácskozás menetelének meg nem zavarására oly hozzátétellel, hogy ő mindenkit ki fog hallgatni és a végzést a többség értelmében kimondandja. Erre az első alispán *) állván föl, mindenki hitte, hogy a már ország-szerzte bevett szokás szerint a megye állapotáról tesend jelentést. Ő azonban e helyett a recriminatiók terén kezdé működni s a megyének multját, jelenét és jövőjét összeszorítva, e harcztot, mely a kedélyeket ingerültségben tartja, nemtelen személyeskedésnek, kebellázító botránynak, fanatizált dühöngésnek állítja s minden rossznak okát az 1841-iki időszakból folyónak mondá. Egyébaránt beszéde végén fölszólította a rendeket, hogy a szenvedély uralmának vessenek véget, egymással kezét fogva törekedjenek a

*) Papszász Lajos.

haza jóllétének előmozdítására s most legelől a helytartótanácsi intézvényt vegyük tárgyalás alá. Mire az intézmény, némely visszafelelések után, fölolvastatott és szólottak Papszász után többen, de eleinte senki sem a szőnyegre vont intézmény felől; egyik a nádor ő fenségének 50 éves hivataloskodása jutalmául fekvő jószággal való megajándékoztatásáról; a másik a harminczkilencz panaszosnak gyűlésből kizárását hozta indítványba, míg a harmadik sajnálkozott, hogy a kormány a főnforgó intézmény helyett mért nem küldött inkább királyi biztost a tisztújításkor elkövetett törvénytelenések vizsgálatára. Ily ingadozása közt a tanácskozásnak föláll Hodosi Miklós s kijelenti, miként fájdalommal értette a kegyes intézményből, hogy gyermekkori társa ellen,*) kitől hivatal dolgában nagyon, igen nagyon elmaradt, panaszok adtak föl, és pedig annál fájdalmasabban értette, mert a politikai pálya küzdterén nem egyszer vetette személyét ő méltósága elébe, hogy a fenyegető kellemetlenségeket eltávolíthassa. De nem volt szerencsés. Ime most új alkalom nyílt számára, megragadja azt és ő méltósága iránti gyöngéd érzésből szól. A folyamodóknak a méltóságod tisztújítása ellen van panaszuk s mivel a folyamodványt a helytartótanács tárgyalatni akarja, lehetetlen, hogy méltóságod személye tárgyalás közt szóba ne jöjjön. Kérem tehát, hogy míg az intézmény és folyamodvány fölötti vitatások tartandanak, vonuljon ki a teremből és az elnökletet adja át az első alispánnak. Mire Tisza kijelenté, hogy a kegyes intézvény az ő személyét nem érdekli. Mert — szól — én a rendek bírálata alá nem tartozom. Nem rólam tehát, hanem csak arról lehet most szó: mit mondanak a rendek néhány elégületlen által ő felségéhez terjesztett folyamodványra. Én az észrevételeket egész hidegséggel kihallgatom s a határozatot a többség véleményéhez képest kimondandom. Hozzá vagyok én már szokva mindenhez. Mondjanak bármit ellenem, az én bennem változást nem eszközöl. Ezen nyilatkozat után még néhány éles czáfolat emeltetik Papszász ellen, ki a mostani ingerültséget főként Beöthynek,**) mivel ez örökké önkényt és rettegтетő rendszert gyakorolt, tulajdonítja. Végtére Sz. I., az ellenzék egyik befolyásos tagja, a rendek figyelmét a szőnyegen lévő tárgyra, tudniillik a hely-

*) Tisza Lajos adminisztrator ellen.

**) Beöthy Ödön Biharnak több országgyűlésen híres ellenzéki követé.

tartótanácsai intézményre visszavitte és részletekbe bocsátkozván, mind azt kitünteté, hogy a tisztújítás alkalmával az elnök számos törvényteleniséget követett el; mind pedig azt, hogy miként még az augusztus 6-ikai gyűlésen egyik ellenzéki szónok jól kifejtette, a mostani tisztikarba számos egyének csúsztak be, kik hivatalok viselésére törvényben járatlanságuk miatt alkalmatlanok: s következőleg a harminczkilencz folyamodónak tökéletesen igaza van, s az általok fölterjesztett sérelmeket a megye bízvást magáévá teheti. Ekkor egy jelentékeny intermezzo fejlődött ki, melyben a másod alispán azon vádakát, melyeket Sz. I., midőn a tisztikar több egyéneinek törvényben járatlanságát példákkal bizonyígtatá, ellene is emelt föl, mint merőben elferdítettteket magára venni nem akarta és a vádlóra — kit rágalmozónak nevezett — egyszerűen visszautasítja. Az e miatt támadt zaj közt föláll Hrabovsky és a folyamodvány egyes pontjait czáfolni igyekezett s miután a békétlenkedők minden sérelmeit alaptalanoknak nyilvánítá, beszéde zárszavai következők valának: én azt tartom, hogy a kormány oly törvényellenes parancsnak kiadására, mint a fölolvastott intézmény, nincs jogosítva, mert a maga főispáni helytartóját saját tetszésétől függő eljárásnak nem vetheti alá. A kormány az 1805-iki 5-ik törvény-cikkely értelmében királyi biztosságot köteleztetett volna nevezni a történetek vizsgálására. Miután azonban törvényellenesen a rendektől kér tudósítást, véleményem szerint szavazatra kell bocsátani ezen kérdést: elfogadják-e a rendek a panaszos folyamodványt magokénak vagy nem? Ezen nyilatkozatot «nem kell szavazat» fölkiáltás követé. De a szavazat meggátlására sikertelen lőn minden törekvés; noha a főispányi helytartó a gyűlés kezdetén szentül ígérte, hogy a nyilatkozatok többsége szerint mondand végzést; noha — mint fennebb említők — az 1841-iki statutum a szavazatoknak csak választásoknál ad helyet és hazánk törvényei tilalmazzák a megyei határozatoknak a főispán általi változtatását. A szólásra följegyzett egyének jogaitat többé nem gyakorolhatták s a helytartótanácsai intézmény a vitatkozás mezejéről a szavazati térre erőszakoltatott, ámbár maga azon kérdés is, melyre szavazni kellett, elnökileg a rendek elébe terjesztve, általok megvitatva s végzésül kijelentve nem vala.

A főispáni helytartó zsebéből egy beírt czédulát kivonván, melyre hihetőleg a szavazatszedésre kinevezendő küldöttségi tagok nevei valának följegyezve, egy előtte levő ívre kezdé átirogatni

annak tartalmát; de rögtön s a nélkül, hogy valaki okát gyaníthatta volna, a tanácskozás helyét az alispánokkal egyetemben odahagyva., eltávozott. Az ellenzék tagjai, kik hasonló jelenségekhez már rég hozzá voltak szokva, azt hívták, hogy a gyűlést folytatni nem fogja; el lévén azonban szilárdul tökéltve arra, hogy a gyűlést eredmény nélkül eloszlatni ne engedjék, a honti példa szerint, ülésező elnök választásához fogtak s közakarattal a conservatív pártnak egyik főnökét, Hodosy Miklóst megválasztották, ki a közkívátnak egész készséggel engedve, székét elfoglalta. De csakhamar a teremnek azon részén, hol a helyettes *) lakjára eltávozni szokott, tompa moraj támad, melyből csak e szavak valának kivehetők: «jön Tisza» s ugyanazon csoportozat ily kijelentéssel «van már nekünk elnökünk, távozzék ön», a helyettes, útját elállotta, ki tüstént visszavonult ugyan, de mentében egy levelet huzott ki zsebéből, mit egy mellette álló megyei katonának e szavakkal adá át: «vigye kend a tábornokhoz.» Midőn a rendek viszont magokra maradtak, bizottmányt küldének hozzá a végett, hogy visszajönni s a folyamodványt tovább tárgyalni sziveskedjék. A bizottmány óhajtott eredmény nélkül tért meg. A teremben kiáltások hallatszának, jelentők a katonaság jövetelét. De a rendek helyeiken maradtak, nyugalommal várván a kifejlődést. Főispáni helytartó úr kis idő múlva megjelent s a szavazatszedő küldöttség névjegyzékét a főjegyzőnek átnyújtotta. Ez szót emelt; s beszédében az intézménynek a tanácskozás mezejéről lezörítéséről tön említést s előadá, miként a szőnyegen levő tárgy fölött határozat nem keletkezett, erélyesen kijelenté, hogy az ily eljárást hivatali állásából folyó részvétellel elősegélleni s a jegyzőkönyvet föltenni nem fogja; mert elválasztatásakor letett esküje ezt parancsolja. De a főispáni helytartó föltett szándékához híj maradt s annak kivitelében egyik tiszteletbeli aljegyző segítette. Míg ez egyrészről így történt, számosan a fuladásig tele lévő teremben ily eljárásnak helytelenségét folytonosan kiabálák s a helyetteket álnoknak, hazugnak, hunczfutnak rivalgák. Mire az elnök a teremből viszont eltávozott és Hodosy Miklós, mint választott elnök, székét újra elfoglalta.

Míg a teremben maradt rendek a tanácskozás megkezdhetésére magokat organisálni akarák, azalatt a szavazás a he-

*) Tisza Lajos.

lyettes egyik szobájában csakugyan elkezdődött. De az intelligens és birtokos nemesi osztályból fölötte kevesen vettek részt ezen törvénytelen és erőszakolt eljárásban; hanem szavaztak a «Korona» című vendégfogadóban tartott kortesek, kik többnyire a tanácskozási teremben jelen sem valának s kik közül sokan a kérdést nem is értvén, így szavazának: «éljen Papszász».

A kizsarolt szavazás bevégeztetvén, a főispáni helyettes a rendek között ismét megjelent, s miként gyanítható, a szavazás eredményét akará a nagy közönség tudomására juttatni; de «a kegyes intézmény további tárgyalását» sürgetők kiáltozásaiból származott zúgás miatt szóhoz nem juthatván, a gyűlést eloszlatta s a teremből távozott. Utána indulának azonnal a rendek is, de mielőtt a szűk ajtókon kimenekülhettek volna, a fegyveres katonaság a terembe rohant s a nagy számú közönséget, mely egész csendességben akart eltávozni, a tanácskozások színhelyéről kizavarta.

Ily események után balsejtelmek között várták a rendek gyűlésök második napjának fölvirradását. A főispáni helytartó reggeli 9 órakor megjelent és elnöki székét elfoglalván, kijelenté, miként most a helytartótanácsi intézmény s ahhoz mellékelt folyamodvány tárgyában költ határozatot kívánja fölolvastatni. Minthogy azonban a főjegyző — kit magához hivatott volt — még az ülésezés előtt kinyilatkoztatta, hogy nem lévén tegnap megállapodás, s nem lévén végzés kimondva, jegyzőkönyvet nem készíthet, az elnök intésére egy ösmeretlen egyén — bizonyos középszolnok-megyei Lázár nevű fiatal ember — állván föl, valami irományból, mely jegyzőkönyvnek állíttatott lenni, kezd olvasni; de szavait a nagy zaj miatt hallani nem lehetett. Miután ezek történtek, a főjegyző fölkelvén ülőhelyéből, a rendek figyelmének kíséretében nyilvánította, miként a helytartótanács intézménye és a folyamodvány kezei közt van, ha tehát azok iránt határozat keletkezett volna, ezt egyedül csak ő tehetné föl, mert ő az előadó. Határozat azonban nem keletkezett. Allítása bizonyításul a tegnapi gyűlésben történeteket sorolván elő, beszédében kiemelte azon körülményt, miszerint a szónokok közül egyedül csak a tisztí alügyész kívánt szavazatot, s ámbár a szólásra följegyzett egyének, a helytartótanácsi intézmény rendeletéhez képest, mindnyájan tovább akarák tárgyalni a folyamodványt, a tanácskozási tér mégis elzáratott. Utána Lukács György, ellenzéki szónok, az első napi följegyzési sor szerint nyilatkozás vé-

gett fölállott, de jogának gyakorlásában gátolva lőn; mert első alispán Papszász Lajos ülőhelyéről fölemelkedvén, szólási elsőséget követelt. E körülmény ingerültséget és zajt idézett elő. Egyik rész Lukácsot, másik Papszászt akará hallani és lőn szünni nem akaró hosszas kiáltozás. A főispáni helytartó úr szóhoz jutván, elismeré, hogy Lukács még tegnap föl vala jegyezve a szólani kívánók névjegyzékén, elösméré azt is, hogy a mai gyűlésben először állott föl s a megyében divatozó rendszerhez képest őt illetné a szólási elsőség; «de a hivatal iránti méltá nyosság — úgymond — azt igényeli, hogy az első alispán beszéljen». Ily önkény viszont zajt idézett elő s a szólani kívánók neveinek hangoztatásában mulék el az idő déli tizenkét óráig. Ekkor a főispáni helyettes, ki kevéssel előbb a rendek színe előtt nyilvánítá, miszerint késő estig sem fog a kiáltozások mián türelmében megfogyatkozni, annélkül hogy Lukácsot szóhoz jutni engedte volna, az ülést elosztatá.

December 17-ikén, t. i. a közgyűlés harmadik napján, még korán reggel a helyettes pártjához tartozók a termet elfoglalák s hogy a baloldal emberei a bemehetésben meggátoltassanak, egyik kortesvezér kalapja forgatásával adott jelt az erőszakoskodásra beoktatott nyers tömegnek: az érkezők közül kit bocsássanak be s kiknek útját igyekezzenek mesterkéltné tolongás és betyárkodások által gátolni? Azonban e terv megghiusult, sőt magok a kortesek a lassanként beszivárgó baloldaliak és a többi műveltebb egyének által helyeikről annyira kiszorítottak, hogy végre a mellék kis terem nyílt ajtójánál a helyettesi szék háta mögött összpontosíthatták csak erejüket. A gyűlés megnyíltával Lukács György ismét fölállott szólhatási jogát gyakorlandó. De az elnök már nem az első alispánra, hanem királyi tanácsos, Beliczay Miksára ruházta a szólhatási előjogot s kéré a rendeket ezen úr kihallgatására. Az ellenzék továbbra is Lukács nevét hangoztatta. Az idő szünetlen láрма közt tölt el, míg egyrésztől Beliczay, a másik oldalról pedig Lukács kiabáltaték. A helyettes, hogy idegen tárgyakra vonja a rendek figyelmét, s hogy eddigi tettei és léptei igazolására időt és tért nyerhessen, most a kötelezvények betáblázását indítványozza, majd pedig a húárszállítást tűzte napirendre, remélvén, miként ezen anyagi érdek megpendítése a nyers tömeg és több szűkkeblűek vonzalmát bírván, a rendek figyelmét a gyűlések nem tartása mián még mindig magas áron méretni szokott hús szabályozására átvezetheti.

De e reménye is meghiúsulván, a helyettes az ülést, mely utóbb is Lukács és Beliczay nevét kiabálta, csakhogy most már a húsár leszállítása körüli rivalgásokkal is vegyítve, pontban tizenkét órakor eloszlatta.

Beöthy, ki egészsége változása mián csak az első nap vehetett a tanácskozásokban részt, december 17-én délután konferenciát tartott, melyben Bernát József tudatá az ellenzék jelen volt tagjaival, miszerint ő a gyűlés alatt fölszólította Papszászt: igyekezzék Tiszát rábírní hivatala lemondására; mert ez esetben ő a tisztujtás alkalmával hivatalba jött tisztviselőket, a még hátra levő törvényes idő lefolytáig háborgatni nem fogja. Bernátnak ezen modorban nyilatkozatát nem helyeslé ugyan Beöthy, de hívéen, hogy ez által némely közeledés eszközölhető, benne megnyugvék. A konferencia eloslzása után, estéli hat órakor Okolicsányi Károly érmelléki főszolgabíró, ki Beöthyhez járatos nem volt és a közelebbi évek alatt kifejlett zavarok egyik főeszközének tartott, megjelent nála, s hosszas kerületések után előadá, hogy nézete szerint is a megye jelen állapota többé így nem maradhat, s hogy minden honfinak, legyen bár Tisza barátja vagy ellensége, az ő elmozdítatásán egyaránt kell munkálkodnia. Fölszólítá továbbá Beöthyt: találna utat a pártok kiegyenlítésére, ki ez alkalmat tüstént megragadván, kijelenté, miként ha a szándék szilárd, a közeledés megtörténhetik, még pedig ily módon: járuljon az első alispán a helyetteshez s nyilatkoztassa ki, hogy miután a három lefolyt napon azon meggyőződést volt kénytelen magának szerezni, miszerint a tanácskozások ily modorban bármédig is folyjanak, eredményre vezetni nem fognak, czélszerűnek tartaná, ha ő méltósága az elnöklést neki engedi át, hogy megpróbálhassa a tanácskozást oda vezetni vissza, honnan az erőszakkal elvitetett, t. i. az intézvény tárgyalására. Beöthy csakugyan kiköté, hogy ezen tervet, mielőtt iránta bármi lépések történnének, közölhesse elvbarátaival. Mit megtévén, azok ebbeni megnyugvásokat ki is jelentették. De nem úgy az ellenfél képviselője, ki egyenesen azt követelte, hogy az ellenzék a fölterjesztett sérelmektől álljon el és mindazon hibákat, melyeket különösen az első alispán, de egyszersmind az egész tisztikar, hivatalba lett lépések óta elkövettek, soha szóba ne hozza. Hogy ily módon az egyezkedés meg nem készülhetett, igen természetes. Okolicsányi látván, mikép a kibékítés nem sikerülend, Beöthyt félrehíván, nagy sajnálkozások közt kijelentette: meny-

nyire tart a holnapi nap gyászos következményeitől, s ezzel eltávozik.

A december 18-ikai gyűlésre az ellenzék nagy számmal fölgyűlt, noha már hír szárnyala, hogy a tanácskozási terem vérengzéseknek leendő színhelye. Kevéssel kilencz óra előtt zaj és láрма történik. Húsz főből álló mihályfalvi garázda kortescsoport ölmos botokkal fölfegyverkezve, megyei táblabíró Dravetzky László és esküdt Sánta László kivont kardu vezérlete alatt, rút káromlások közt a terembe rohan, ügyvéd Janaichot vérbe borítja, a zöld asztalra fölgrál s az ölmos botokkal az asztal mellett ülőkhöz ütögetvén, a főispáni szék felé haladva, annak háta megett helyet foglal.

E kebellázító jelenet után főispáni helytartó úr a rendek közé megjelenvén, folyt a láрма és zaj, mint a megelőzött három napokon s csak annyiban különbözve, hogy most már nem Beliczay, hanem Dravecky Lajos által, ki a marhahús árszabályozásával akarta az ülésezést megkezdetni, kísértetett meg Lukács György szólhatási szabadságának gátolása. De sem az ellenzék, az elnök ismételt figyelmeztetései után is, Lukács nevét hangoztatni ki nem fáradván, sem Lukács szólhatási elsőségéről lemondani nem akarván, a helyettes végre ekként nyilatkozik: «a kedélyek ily ingerültségében tanácskozni nem lehet. S miután látom, hogy az ingerültség onnan ered, mert Lukács György tegnap előtt első alispán úr ellenébe szegezvén magát, a szólási elsőséget gyakorlat és illedelem ellenére átengedni nem akarta, tegnap pedig királyi tanácsos Beliczay Miksa úrtól, a kimondott többség ellenére, a szólhatási jogot megtagadta: ennél fogva Lukács György ellen, ki figyelmeztetéseimre semmit sem hajtván, szólási szándékához még ma is állhatatosan ragaszkodik, mint az ingerültség főtényezője s e képtelen állásnak szerzője ellen, széksértési keresetet rendelek». A keresetlevél Rhaboszky János alügyvéd által föltétetvén, egyik aljegyzőnek átadatott; de a fölolvadás a teremben uralkodott zaj miatt nem sikerült. Ezután a főispáni helytartó úr a hites táblabírókat és tisztviselőket ítélelhozásra szólította föl, mi még nagyobb ingerültségbe hozván a kedélyeket, okozója lőn annak, hogy a három nap óta edzett türelem elérte a véghatárt. A rendek tehát tisztí alügyvéd M. L.-t a főispáni helytartó ellen széksértési pör megindítására utasították. És ő engedelmeskedvén a közönség parancsolatának, kezébe tollat fogott, keresetlevelet foglal-

mazandó, midőn a főispáni helyettes úr kalapját kezébe vévén, a teremből minden pártján lévőkkal egyetemben eltávozott.

Az ülés eloszlásának pillanatában a nagyközönség is elhagyni készül a termet, de alig mulik néhány rövid percz, midőn tizenegy fegyveres hajdú szuronyokkal, a csendőrlegények csákányokkal az asztalra fölugorva és szolgabíró Drágos János és esküdt Mág Manó által szúrásra és ütésre buzdítatva, a 24 ölmosbotos kortes pedig Draveczky s esküdt Sánta László vezérlete alatt egyenesen a baloldaliakat megrohanva, a mészárlás elkezdődött.

A vérengzés első momentumában, Bernáth József, ki alispáni hivatalából csak imént lépett ki s kit a megyei hajdúk kétségen kívül igen jól ösmertek, őket a visszamenetelre fölszólítá s ezek azonnal meg is fordultak; de az említett két tisztviselő által szidalmak közt Bernáth ellen uszítatván, egy hajdú ezt puskájával úgy mellbe üté, hogy ájultan rogyott a földre. Mág esküdt az asztalon álló hajdúk közül egyiket vállánál fogva hátulról megfogván, Beöthyre mutatott, mire több hajdú rohant az ellenzék vezérére, s ez vörösbáronnyal bevont kardját alsó végénél fogva feje fölé tartván, az ütésekét fölfogta, folytonosan visszavonulva s a három gyilkostól kísérve, míg a tört padokba és székekbe, melyekkel a terem padolata terítve volt, elbukván, megöleték vala, ha egy huszár cadet minden fegyver nélkül rá nem vetette volna magát és egy Dósa Deme-ter nevű ex-katona kardjával a hajdú szuronyát kivágván, a fölkelésére és az ajtó felé vonulhatására időt nem szerzett volna. Toperczer Ödön fején két szuronysebet kapott és füle tövén, koponyáján, hátán, karjain borzasztó vakütéseket. Ferenczinek, a diák szertartási püspök főfelügyelőjének feje fületövéből nyakcsigájáig szuronyal fölhasított. Továbbá Beöthy László, Szilágyi Lajos, Szacsvai Imre, Lukács György, Ilosvay Ferencz, Konda Andor és főispán Lányi Imrének fia, István, szintén többé-kevésbbé terhes sebekkel távoznak. Így végeztetik be december 18-án a közgyűlés! Így lőn a tanácskozási szent terem nem védhely többé, hanem csatapiacz s majdnem temetőhely. 18-án és 19-én a város ostromállapotba látszott helyeztetve; mert a megye termei katonaság által el voltak foglalva, az utcákon nappal és éjjel folytonosan száguldoztak kisebb és nagyobb fegyveres csapatok. Ezt Tisza részint azért tette, mivel a sokaság közt a harangok félreverése is megpendített; de

főleg azért, hogy az ellenzék össze ne gyűlhessen tanácskozás végett. De ezek ily demonstratiókra mit se hajtva, conferenciát tartának, melyben 180-nál több egyén volt jelen, mindnyája a művelt, vagyonos és tekintélyes osztályból. Itt egy fölírás készítették ő felségéhez. A nádor közbenjárásra szólított föl s a törvényhatóságok értesítettének a gyászos eseményekről.

Ferenczi Zoltán.

ÉRTESÍTŐ.

A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Írta Dr. Fináczy Ernő. Második kötet. 1773—1780. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1902.

Fináczy könyvéből, melynek első kötetét három évvel ezelőtt ismertettem a *Budapesti Szemle* lapjain,*) megjelent a második kötet is. Míg az első kötet a magyar közoktatásügy történetének 33 évét, 1740—1773. ölelte föl, addig ennek tartalma csak hét évre terjed. E hét év az a fontos időszak, melyben a *Ratio Educationis*ban codificált új tanulmányi rend készül és életbe lép. Az új tanulmányi rend története, előzményei, keletkezése, részletei, végrehajtásának körülményei teszik a kötet tárgyát. E tárgy 13 fejezetre oszlik meg. A középső három fejezet (6. 7. és 8.) tárgyalja magát az 1776—1777-es reformot, illetőleg a *Ratiót*, az első öt fejezet a reform előzményeit, az utolsó öt fejezet pedig annak végrehajtását.

Nézzük e fejezeteket egyenként.

Az első fejezet nyújtja azt, a minek szükségességét idézett ismertetésemben jeleztem, tudniillik azoknak a külföldi pædagogiai áramlatoknak rajzát, melyeknek hatását a szerző az új tanulmányi rendszeren fölismeri véli. Rousseau pædagogióját, a XVIII-dik század francia iskolareformereinek javaslatait, a német pietismus, rationalismus, neohumanismus és philanthropinismus tanait vázolja benne a szerző. De a kép, melyet rajzol, egészében nem eléggé áttekinthető és egyik-másik részletében sem egészen tiszta. Nem áttekinthető, mert Rousseau kezdi e rajzot, azután átér egy hátrazökkenéssel a német rationalismus- és pietismusra, ezen Rousseaut megelőző és tőle független mozgalmak rajzolására

*) Lásd *Budapesti Szemle* 283 és 284. sz.

és csak azután a német philanthropinismusban tér megint vissza Rousseau mutatta nyomokhoz. A történeti folytonosság e megbontása zavarólag hat és maga Rousseau is az egész jellemzés folyamán oly színben tűnik föl, mely félreértésre adhat okot. Ismételten emlegeti a szerző a francia rationalismust, melyet egy hely szerint (24. l.) a német humanismus mérsékel, és mint-hogy a francia elmélkedők közül tulajdonképen csak Rousseaut mutatja be, a kevésbbé avatott olvasó lelkében összetartozónak társulhat e két képzet: Rousseau és rationalismus. Rousseau pedig éppen olyan ellensége a rationalismusnak, mint a hagyományos culturának, és voltaképen vele kezdődik a rationalismus megtörése Európaszerte, sőt az, ki a német humanismus igazi úttörője és talán legnagyobb elméleti képviselője, Herder, el sem képzelhető Rousseau nélkül. Hogy Rousseau szelleme német földön éppen a Basedow-féle philanthropinismust nemzette — föltéve, hogy e leszármaztatás helyes, a mi valószínű ugyan, de nem egészen bizonyos — az nem a francia, hanem a német rationalismusnak tudandó be, melynek talajában Basedow gyökerezik.

Az is históriailag alig igazolható, a mit a szerző a 26. lapon mond, hogy (Comeniusé mellett) Locke közvetett befolyásának tulajdonítható az, hogy Francke intézeteiben a realis tárgyaknak akkora hely jut. Locke műve 1693-ban jelenik meg és Francke iskoláiban mindjárt elejétől 1695-től kezdve megvan e realis szellem. Locke gondolatainak ily gyors hatását alig van okunk föltenni. A Francke-féle iskolák «realis» elemeit egytől-egyig, sőt az újságolvasást is, megtaláljuk már a XVII-dik század lovagakademiáiban, a milyen 1680 óta Halléban is volt, és a jenai Weigel, Leibniz tanítója, volt a maga nemében oly realista, mint akár későbbben Basedow.

Az első fejezetnél könnyebb föladata van a könyv második fejezetének, mely a hetvenes évek osztrák tanügyi reformjával, a magyarországi reformmunkának közvetlen elődjével és bizonyos értelemben szülőjével, foglalkozik. E föladatot jól oldja meg a szerző és igen tanulságos összeállítást kapunk Pergen, Felbiger, Martini, Hess, Kollár, Marx és Van Swieten munkásságáról, vagyis az ez időbeli különféle reformjavaslatokról és reformtényekről az osztrák népiskola, középiskola és egyetem terén.

A harmadik fejezettel kezdődik aztán a magyar tanügyi reformnak ismertetése. Ebben tárgyalja a szerző a reform előmunkálatait, tudniillik első sorban az átmeneti intézkedéseket,

melyek a Jezsuita-társaság föloszlatása következtében szükségessé váltak, azután a végleges reform előkészítésére szolgáló lépéseket a magyar helytartótanácsnál és a bécsi tanulmányi bizottságban, majd a magyar kancelláriának erélyes és sikeres föllépését azon törekvés ellen, hogy a magyar tanügyet az egész monarchiának egyetemes közoktatásügyébe beleolvasszák, mely föllépés érdeme első sorban Ürményi Józsefnek, a kancellária tanulmányi előadójának és a *Ratio* későbbi főszerkesztőjének nevéhez fűződik. E fejezet ismerteti aztán a népiskolák reformjára vonatkozó első kísérleteket, a pozsonyi normalis iskola keletkezését és szervezetét és azt a hat évig tartó küzdelmet, mely az egységes katechizmus behozatalát kísérte. Az utóbbi egyike a legérdekesebb episodoknak a kor tanügyi történetéből, melyet a szerző igen ügyesen mutat be, mint a régi és új irány harcának egy jelentős mozzanatát.

A negyedik fejezet előadja a nagyszombati egyetem újabb szervezésének és Budára áthelyezésének a történetét és kapcsolatosan tárgyalja a philosophiai és hittudományok e korbeli állapotát az ország egyéb felső tanintézeteiben is, melyek mind többé-kevésbé a nagyszombati egyetem hatása alatt állanak.

Az ötödik fejezet arról szól, miként keletkezett az egyetemi és tanulmányi alap, mely célokat szolgált és mely kezelés alatt állott Mária Terézia korában, és adatokkal szolgál ez alapok nagyságáról 1780-ig, mikor Mária Terézia alapítóleveleivel állandó és minden időkre szóló joghatályal ruházta föl mind a két alapot.

A következő három fejezet (6. 7. és 8.) ismerteti, mint már bevezetőleg említettem, az új tanulmányi rendet, melyet az 1777 augusztusában szétküldött *Ratio Educationis* végleg codificál, de a melynek adminstratív része már az 1776-ban kibocsátott udvari rendeletben foglaltatik, míg a tanításra és fegyelemre vonatkozó részeket csak 1777 juniusában terjeszti Ürményi a királyné elé. A három fejezet, mely a munka derekát teszi, olyképen osztozik a tárgyalásban, hogy a hatodik fejezet tárgyalja az új rendszer kormányzati elveit, a hetedik a tanítás és nevelés új rendjét, a kilencedik pedig a *Ratio Educationis* keletkezésének külső történetét. Az utóbbi fejezet mindenekelőtt kideríteni igyekszik, mely arányban vettek részt a munkában különféle szerzői, Ürményi József, Tersztyánszky Dániel és Makó Pál; ezzel kapcsolatban ismerteti a szerző a *Ratio Educationis*

kézirati anyagát is, illetőleg a nyomtatott szöveg viszonyát a tervezetekhez. Sok új adattal világítja meg e fejezet igen módszeres gondolatmenet kapcsán Tersztyánszky Dániel érdekes szerepét a *Ratio Educationis* létrejövetelében és új életre kelti a XVIII-dik századbeli művelődéstörténelem ezen, érdemeihez képest nagyon is korán elfelejtett alakjának emlékét.

A sok érdekes részlet mellett, melyet megtudunk, mégis ki kell jelentenünk, hogy az imént említett három fejezet a maga egészében, mint a *Ratio Educationis* rajza s így az egész munka legfontosabb része nem elégtett ki. Már dispositió szempontjából sem tartom e részt sikerültnek. Helyesebb lett volna egy bevezető fejezetben földolgozni a *Ratio* keletkezésének történetét, ide véve a különböző részek előterjesztésének, illetőleg közrebocsátásának történetét is, és azután egy vagy több fejezetben magát a 496 lapos *Ratiót*, mint monumentalis pädagogiai munkát ismertetni és analysálni. A hogy a dolog Fináczy könyvében most van, a *Ratióról*, különösen szerkezetéről, nem kap tiszta képet az olvasó, de tartalmát is csak hézagosan ismeri meg (stilusát egészen mellőzi a szerző). A *Ratió*nak, mint pädagogiai irodalmi munkának beható analyse oly föladat, melynek teljesítését egy Mária Terézia közoktatásügyét tárgyaló kétkötetes munkától okvetlenül elvártunk volna, de a melyet a szerző csak részben teljesített. Megtudunk néhány részletet, egy pár általános jelszóval jellemzi is a szerző a *Ratio* sajátosságait, de szellemének finomságait nem tárja föl eléggé. Sőt mintha az általános jelszók, különösen a hasznosság elvének a jelszava, mely elvben a szerző a *Ratió*nak egyik fővonását látja, elfogulttá tenné a *Ratio* pädagogiai tervszerűségének méltatásában. Egy példán akarjuk ezt megmutatni, mely eléggé jellemző, mivel a *Ratió*nak oly pontjára vonatkozik, melynek Fináczy is nagyobb jelentőséget tulajdonít, a latin nyelvi olvasmányok példáján. A harmadik osztály latin olvasókönyvét úgy mutatja be a szerző, mint a szemelvények tarka halmazát, melyben az, ki Fináczy könyvéből ismeri meg, csakugyan semmi tervszerű rendet vagy tárgyi szempontot nem lát, úgy hogy elhiszi róla, hogy «tárgyi szempontból legfeljebb odáig tud fölemelkedni, hogy a magyar gazdasági viszonyokra vonatkozó jegyzetekkel fűszerezi Catót, Varrót és Columellát». Annál inkább megerősödik az olvasó e rossz véleményben, mert a szerző, ki néha jobban szeret ítélkezni, mint gondosan elemezni, rámondja a *Ratio* egész latin

tanítására a szigorú sententiát, hogy «a régi formalistikus követelmények alább szállottak, a nélkül hogy ellenértéket nyertek volna a tanterv tartalmi gazdagodásában és a tárgyi érdek hangsúlyozásában». A ki azonban utána néz a *Ratióban* (183. l.), azt találja, hogy ez olvasókönyv tervszerűen nyolcz részre oszlik, még pedig figyelemreméltó formai és tartalmi szempontok szerint és a Fináczytól csak felsorolt és látszólag tarka egyveleget mutató írók igen gondos csoportosításban jelennek meg. A szóban levő olvasókönyv részei legyenek ugyanis a *Ratio* szerint: *a)* Válogatott részletek Plautus és Terentius vígjátékaiból és Minutius Felix dialogusaiból; *b)* jobb darabok Cicero, Seneca, Plinius (persze ez ifjabbik Plinius) és Paulus Manutius leveleiből; *c)* rövidebb, az ifjúságnak kedves szónoklatok, milyenek a régi történetírókban mindenfelé találhatók; *d)* a *királyság alkotmányához* és az ifjúsághoz illő példák ugyanazokból az írókból és Valerius Maximusból, a melyek kellő tárgyalás mellett átmennek az értelemből az akaratba (*ex intelligentia in voluntatem pervadant*) és a lelkeket derék erkölcsökre és az erény szeretetére tüzelik; *e)* az ifjak szükségleteihez alkalmazott kivonatokat az idősebb Plinius természetrajzi munkájából (Fináczy felsorolásában összevonja a két Pliniust, a mi nem esett volna meg rajta, ha nem az összevisszaságot akarta volna felsorolásával illusztrálni, hanem inkább a tervszerű csoportosításra vetett volna ügyet); *f)* összeállítás a mezőgazdasági írókból, Portius Cato, Terentius Varro, Columella, Taurus Aemilianusból Magyarország mezőgazdaságára vonatkozó észrevételekkel; *g)* válogatott helyek Virgilius, Horatius, Phædrus, Ovidius munkáiból; *h)* végül közmondások és sentenciák, melyek valamely erkölcsi tanulást tartalmaznak.

Ha már e kiválasztás és tagolás a közbeszótt megjegyzésekkel együtt azt mutatja, hogy itt igen észszerű tartalmi szempontok lebegtek a tantervkészítő előtt, ez még jobban kitűnik a kísérő útmutatásból, mely e szép tételekben ajánlja az olvasotaknak tartalmi földolgozását: «*Verum arida, ac jejuna esset locorum hujusmodi selectorum lectio et explanatio, si unice ad linguæ latinæ culturam et proprietatem pueris instillandam deserviret; ulterius ergo erit progrediendum, adhibendaque opera, ut exemplis explanatis, mores conformare, præceptiones in usus vitæ futuræ convertere juvenis assuefiat. Id vero consequetur, si præceptor sententias percurrendo non voces modi explicet, sed*

in ipsas autorum cogitationes penetret, earundemque connexiones, ac ordinem in plena luce collocet, atque ita condocerit adoloscenscentes suas cogitationes hisce exemplaribus conformare». E helyek, melyek az írók gondolataiba való hatolást és a tanuló erkölcsi képzését e gondolatok segítségével ily erősen hangsúlyozzák, azt hiszem eléggé meggyőzően bizonyítják, hogy a tanterv szerzője előtt igen fontos volt az olvasottak tartalma, csakhogy az ő tartalmi szempontjai a kornak megfelelőleg nem történelmi, hanem első sorban morális szempontok. A ki e kor irodalmát és egész fölfogását ismeri, az jól tudja, hogy e kort még maga a történet is első sorban mint morális tanulságoknak a példatára érdekli. Azért kár a szerzőnek arról panaszkodni, hogy a *Ratio* szerzői nem gondoltak az ó-kori népek művelődésének ismertetésére, és mindenesetre igazságtalan az a szemrehányás, hogy nem szegődtették a latin nyelv tanulmányát valamely nemesebb tartalom szolgálatába. Ezt — még egyszer hangsúlyozom — igenis megtették, csakhogy az anhistorikus, de moralista század értelmében morális tartalom és nem történelmi megértés szolgálatába szegődtették. Fináczynek különben is — kevés dicséretes kivétellel — az egész *Ratio* pædagogiai értékének megítélésében az a hiánya, hogy nem igen igyekszik mélyebb elemzéssel fölismerni a *Ratio* részleteiben az összes sajátlagos, ezt a munkát külön jellemző vezető gondolatokat, hanem egyfelől a kor külföldi pædagogiai áramlatainak jellemzésére használt közkeletű bélyegeket, milyen az utilitarismus vagy a realismus, reá üti a *Ratióra* is, másfelől pedig mai elméletek, vagy mondjuk a maga elméleti meggyőződésének álláspontjáról fölényesen bírálja. Az ilyenmő bíráló tendentia vezeti a szerzőt akkor, midőn a következő, kissé dagályos stílusú kijelentést teszi. «És ha az elmélet eszközeivel fölfegyverkezve akarnók ezt az egyveleges tantervet bonczolóra venni, valóban el kellene ítélnünk azokat, kik ily elvtelennek látszó tantervet tudtak alkotni. Csakhogy már nem állunk az abstractio talaján. Már dagadt vitorlákkal siet hajónk a gyakorlati czélok sebes áramlatában, melynek kútforrásai a Rousseau *Emilejéből* fakadnak.» Az elmélet eszközeivel? Mely elméletével? A *Ratio* szerzőjének ép úgy megvolt a magáé, mint a mint megvan Fináczynek a magáé, és a hasznossági elven épen úgy fölépülhetnek és fölépültek is tudományos elméletek, mint akár más elven, és azért jó ha nem beszélünk a tudományos elméletről, hanem legfeljebb a mi tudományos elméle-

tünkről. Az olyan tanterv pedig, mely abstractiók talaján áll és nem szolgál gyakorlati czélokat, mely nem veti föl magának lépten-nyomon azt a bizonyos kérdést: *A quoi cela est-il bon?* — nem sokat ér, de tudtommal az ilyen tanterv nem is igen volt még. Minden kor tanterve gyakorlati czélokat szolgál, csak e gyakorlati czélok változnak korról-korra. Ezeket és a mögöttük rejlő ethikai és kor-psychologiai momentumokat kell a közoktatás historikusának mindenekelőtt megérteni és méltányolni tudni, és a subjectiv bírálattól lehetőleg tartózkodni, mert különben könnyen ráolvasható Faust szava:

Was Ihr den Geist der Zeiten heisst,
Das ist im Grund der Herren eigener Geist,
In dem die Zeiten sich bespiegeln.

Fináczynek a *Ratióra* vonatkozó fejtegetéseinek egyik hiányát abban is látom, hogy nem hangsúlyozza eléggé a *Ratió*nak mint universalis, a közoktatásügy összes ágaira és oldalaira kiterjedő egységes codexnek a jelentőségét. A miről még ma is mint egységes közoktatási rendszerről vagy mint egységes közoktatásügyi törvényről álmodunk, azt e műben megvalósítva látjuk, még pedig korához képest igen jeles módon. A *Ratio* ebből a szempontból külön históriai méltánylást érdemelt volna.

Miután Fináczy munkája középső fejezeteiben a bírált módon megismertetett a *Ratió*val, illetőleg az új tanulmányi renddel, a következő fejezetekben elmondja a *Ratio Educationis* végrehajtásának történetét 1777-től a királynő haláláig és tekintet vet az ország nem katolikus lakosságának is közoktatásügyi törekvéseire és az új renddel szemben elfoglalt álláspontjára. E fejezetek a legsikerültebbek az egész munkában és igen beható rajzát kapjuk a katolikus népoktatás (9. fejezet), a gymnasiumok és akadémiák (10.) és a királyi egyetem (11.) akkori állapotának, míg a 12. fejezet bemutatja a protestánsok viselkedését a *Ratio Educationis*sal szemben, egyfelől conciliáns maguktartását egyes esetekben az 1776-iki rendeletből kifolyó főigazgatói látogatásokkal szemben, másfelől az országos ellenző mozgalom lefolyását. Az utolsó (13.) fejezet a nagy főlavató-ünnepet írja le, melyet a királyné 1780 június 25-ikén Budán rendeztet az új tanulmányi rendszer dicsőítésére és ismerteti Mária Teréziának 1780 márczius 25-én kelt nagy alapítólevelét. Néhány lendületes szó — a késő utód meleg elismerése a nagy királynő

íránt, zárja be epilogusúl a kötetet, illetőleg a egész kétkötetes munkát.

Két kis függelék beszámol még az újvidéki clerikus iskola tervéről és a selmeczi akadémia megalapításáról. Végül következik még 12 melléklet, melyek közül 11 igen fontos documentumokat közöl, míg az egyik a lőcsei királyi gymnasium legfelső osztályának vizsgálati tételeit tartalmazza 1778-ból, szintén érdekes adalékul a kor tanügyi történetéhez. A közölt okiratok közül a legfontosabbak: I. Kelemen pápa olasz levele Mária Teréziához a Jézus-társasági javak tárgyában (1773), egy királyi kézirat a Jézus-társaság fölосzlatása tárgyában (1773) és egy gróf Eszterházy kanczellárhoz a tanulmányok rendezése tárgyában (1774), Ürményi előterjesztései a *Ratio* ügyében, a királynő elhatározása Ürményi első javaslatára, (mely e szép szavakkal végződik: «Diese so heilsame Sache . . . wäre zu betreiben, damit diese wackere und einsichtige Nation auch jene Hilfsmittel bekommt, die so viel andere seit einigen Jahren vor sich schon haben, und sie dadurch auch gegen selbe das Gleichgewicht erhalte, und uns der Trost, dass Wir die erste Anleitung dazu gegeben, auch in unseren finsternen Gräbern tröstlich sein kann») és a protestánsok felségfolyamodványa a *Ratio Educationis* ellenében (1780.).

Végig tekintettünk a kötet tartalmán és a hol szükségét láttuk, megjegyzéseinkkel kísértük. Hogy a végén még összefoglaló ítéletet mondjunk, ki kell jelentenünk, hogy e kötetben is megvannak azok a jeles tulajdonságok, melyeket az első kötetben dicsértünk: új, érdekes részletek nagy sokasága és a földolgozás lelkiismeretessége. Azonban nem nyomhatjuk el azt az általános észrevételünket, hogy a szerző a levéltári okiratok felhasználásában, adataik mérlegelésében és összeállításában jobban kielégített, mint a pædagogiai alkotások és a közoktatásügygyel kapcsolatos egyéb művelődéstörténeti tények méltatásában. Be kell vallanunk, hogy az első kötet után e tekintetben többet vártunk e második kötettől. De azért bizonyos, hogy e két kötet együttevée közoktatásügyi történetírásunk legderekabб termékei közé tartozik.

Waldapfel János.

Kuruczvilág. A Rákóczy-szabadságharcz kétszázados évfordulója alkalmából saját régi költeményeiből egybegyűjté Thaly Kálmán. Budapest. Az Athenaeum részvénytársulat kiadása. 1903. Ára 2 kor.

Nem boldog a magyar! megmondta Szemere Miklós. Ez a mondat azóta szinte szárnyas igévé vált, hol tréfásan, hol komolyan idézgetve. Ez utóbbi osztályba tartoznak azok, kik nemcsak emlegetik a magyar boldogságot, hanem keresik is. Nagy azonban a különbség a boldogság mivoltára, kellékeire, föltételeire és útjaira nézve. A szenvedélyes keresők napjainkban, úgy látszik, útvesztőbe tévedtek s magok után rántották a «boldogtalan nemzet» egy jó részét, nem épen a legjobbakat s legértelmesebbeket, de mégis a jelszavak után szédülő sokaságot. A végzet könyvében van-e megírva, hogy a haladás útján magunk emeljünk gátakat magunk elé; egyetértés helyett egyenetlenség régi átka verjen bennünket; ábrándot és valóságot összekeverjünk; a hegytető felé nagy erőfeszítéssel tölt szikladarabot egyszerre csak visszagurítsuk? Most már mind e kérdésekre nem sokat ér a jó tanács, akár a hazafiúi aggodalom és töprengés. Különben is tiszta a helyzet. Beöthy Ákos világ hallatára megállapította a parlamentben, hogy nemzetünk ez idő szerint tisztán csak kuruczokból és labanczokból áll. Világos tehát a föladat: küzdeni kell egymás ellen. Ez is egyike lesz a boldogság felé vezető utaknak.

Nem akarjuk e fölfogásból eredő jelenségnek tartani azt az áramlatot, mely napjainkban a nemzet kegyeletes emlékeinek s szabadság-bajnokainak ünneplése körül hazaszerte-folyamatban van. Serkentésére s erősítésére szolgál az nemzeti önértzetünknek, vajha munkásságunknak is. Áldásos, mint egy folyam, míg medréből ki nem csap. Így üdvözljük a hazafiúi lelkesedésnek azt a föllobogását is, melylyel Thaly Kálmán szerint, «most a hervadhatatlan dicsőségű Rákóczi-kor kétszázados évfordulóját ünnepli meg az egész ország». Ez ünnep emeléséhez kívánt járulni Thaly *Kuruczvilág* című versgyűjteményével s mellékesen talán azt is remélte, hogy régebben írt költeményei, melyek a magok idejökben nem tettek elég hatást, most több méltánylásban fognak részesülni. S valóban az oly sok oldalról fölhangzó dicsbeszédnek és alkalmi verses ömlengések zajába jól eső hangként vegyül az ő lantjának búsongva emlékező szózata. Az a

világ, melyről énekel, az ő igazi világa. Annak akár rajzolására, akár benyomásai tolmácsolására, ki lehetne önála hivatottabb? Érdekes azaz állandó, szenvedélyes ragaszkodás, azaz odaadó kizárólagos munkásság, melylyel ő életének java részét azon korszak tanulmányozásának, különösen Rákóczy Ferencz bálványozásig fokozott dicsőítésének szentelte. Maga mondja, bizonyára nem dicsekvésből, hanem alkalomszerűleg (a sárospataki ünnepélyen), hogy «1860 óta 43 évi tudós munkálkodás árán sikerült neki czélt érni s 37 kötetnyi, a Thököly és Rákóczy korszakról írott munkában s 2—300 kisebb tanulmányban, történelmünk e legnagyobb alakját (Rákóczyt) a rája kent hazugságoktól megtisztítva a háládatos nemzet elé állítani». Munkás élete végjutalmául fogja tekinteni, mikor e száműzött nagy fejedelem hamvai a Pontus partjáról a haza földjére visszhozhatnak.

Előszavában elmondja a kis gyűjtemény keletkezésének és közrebocsátásának történetét. Előszava épen oly bőbeszédű és szabatosság nélküli, mint történeti munkái. Nehány régi barátjának unszolására gyűjtötte össze e költeményeket, melyek régebben különféle folyóiratokban szétszórva megjelentek. Mintha unszolás nélkül is nem tette, vagy nem tehette volna! Czélja volt «a kuruczvilág följújtására s dicsőségére ezzel is törekedni, annak szellemét és változatos eseményeit költői mezben visszatükrözni s a fiatal költői nemzedék előtt némi antik formaezrékre, a kornak megfelelő régies nyelvre és régi magyar versalakokra példát mutatni».

Mind prózában, mind versben ismételve tudtunkra adja, hogy neki joga, úgyszólván, vérbeli öröklött hivatása és ösztöne van a kuruczvilág dicsőítésére. Két őse is vitézkedett a kuruczok közt. E szerint a családi hagyomány is növelte és buzdította vonzalmát már gyermekéveiben. Nem csuda tehát, hogy a jelen kis gyűjtemény homlokára is ezt a versecskét tűzi mottónak:

Engem, Rákóczi, híveddé,
Bár mindenek hagyjanak el,
Az Úr régi kuruczoknak
Hamvaiból támaszta fel.
Hogy zsarnokok hízelgői,
Mit nevedre reá kentek,
Lemossam a hazugságot
S nagy lelkedről hymnust zengjek. (1869.)

A hazugság lemosása mint a főtebb idézett sorokban önmaga állítja, sikerült neki. A *hymnuszok* e kis gyűjtemény darabjaiban zengenek s ezek sem minden siker nélkül. Előnyösen foglalnak helyet Endrődi Sándor *Kurucz nótái* mellett, melyek, mint emlékszünk, zajos hatást idéztek elő nemrég bizonyos körben, nem annyira a költői érték, mint inkább a politikai irány méltatása miatt. Endrődi nótáinak legtöbbje a költő subjectiv érzelmeit tükrözi modern hangon, alig némi vonatkozással a kurucz idők hangulatára, nyelvére, eseményeire, 1703—1720-ig. Többszörire motivumok és átírások leginkább a Thaly által régebben közrebocsátott *Régi magyar vitézi énekek* és *Adalékok* darabjaiból. Thaly, úgyszólván, eredetiekkel dolgozik; a nyelvet és formát igyekszik venni itt-ott a régiektől. Közvetlenebb, változatosabb és tartalmasabb. Természetes is, hogy a ki a kuruczvilág eseményeinek ismeretébe és tanulmányozásába oly előszeretettel és kitartó szorgalommal mélyedett: a költészet nyelvén is hathatósabban tudja megszólaltatni benyomásait, kivált ha ebbeli törekvését a múzsák kegye is támogatja.

Thalytól nem lehet megtagadni bizonyos költői tehetséget, de az nem fejlődhetett ki teljesen, mert a költő másnemű tanulmányokra adta magát. Mikor e dalok legtöbbje készült, ifjú vagy férfikora teljében állott. Az a hév, mely tárgya iránt akkor lelkesítette, bizonynyal ma sem hagyta el. De a haladó évek, úgy látszik, megszüntették a költői alkotó erő szárnyalását és kedvét. 1880-ból már csak két darabot hoz a gyűjtemény (*Bús Bertók éneke, Recrudescunt*), 1888-ból csak egyet, az utolsót, az *Epilogust*. A költemények a múlt század 50—70-es éveiben íratlak, bizonynyal az író történeti kutatásai közben. Nem keletkezésök sorrendje szerint vannak elhelyezve: de ha úgy vizsgáljuk sem találunk azokban figyelmet érdemlő fokozatos haladást. Kedvesen hat reánk fiatal üdeségével, természetes melegségével az a his dal (*A koronczói harczmezőn*) melyet, mint megjegyzi, 17 éves korában írt a költő. Mily kár, hogy nem lehet az ember sokáig 17 éves!

Ha azt az általános hangulatot tekintjük, mely a *Kuruczvilág* költészetén előmlik, azt mondhatjuk, hogy az nemcsak nem vigasztaló, de még csak nem is buzdító és tettekre serkentő. Nem hymnuszok zengenek itt, hanem inkább elégiák. Nem a vívott csaták sikerén való örömmiadás, nem a hőstettek dicsősége, hanem inkább méla kesergés a szenvedett veszteségek miatt; búson-

gás a haza szabadságának és függetlenségének bukása miatt; a bujdosó kuruczok keservének folytonosan ismételt hangoztatása szinte az unalomig. Magára vonja figyelmünket, hogy a költő a változatos érzelmek és helyzetek megéneklésében nemcsak a kort festeni akaró régies hangot és nyelvet használja, gyakran szükség nélkül: hanem egyes darabokban a megdalolt személy alakját ölti magára, annak nevében énekel, sőt a végversszakban, régies modorban odaveti, hogy: «jó Petrőczy István Magát siratozván, Szörzé Törökországban», vagy «Bús Bertók . . . őket várván (Rákócziékát föl s lejárván, Szörzé ez verset», vagy Szerzé ezt hazáján gyászos búsultában Rákóczi Ferencznek bujdosó szolgája». Ez az alakcsere nem igen emeli a darab költői értékét, igazságának pedig inkább árt, mint használ s a költő mintha játékot űzne a helyzettel. A régies hangot, nyelvet és formát sokszor szerencsésen használja; de aztán sokat is ad a jóból. Olykor nem is a XVIII., de a XVI. század tintájába mártja a tollat, néha pedig egy-egy új vonással kiesik ebből a régieskedő szenvelgő modorból, mintegy megfelelkezik magáról.

Az a rendkívüli buzgalom és igyekezet, melylyel a kuruczvilág jelenségeit a költészet szépítő körébe vonta az író, nem mindig részesült a műzsa ihletésében. Sok mindent óhajtott megénekelni, de a megéneklésben nem pótolhatott nála mindent a hazafias lelkesedés. Némely darabjában prózaivá lapult az előadás, hideg, vontatott elbeszéléssé a történet. Ilyen a terjengő *Áldomás egy ó kancsóból* (4. lap), ilyen a Tompa modorában írott száraz néprege, *A vén vad körtefáról* (57. l.). Azt sem mondhatjuk költői elbánásnak, hogy némely darabjában egész muzeumát sorolja föl a kuruczvitéz hadi felszerelésének. Az ily kelmei részletezés bizonyysága lehet a kutató történetbúvár sikerének, de nem emeli a költemény értékét, nem tartozik annak lényegéhez: legfeljebb csak olyas «*purpureus pannus*», melyről mondatik: «*sed nunc non erat his locus*». Ime mily ruhatár nyílik előttünk a *Tökölly bujdosó hívének 1697-diki énekében*: karmazsin-csizma «fényes szablya, kopott kalpag csákJója, tigrisbőr, pantallér, skófiom, dolmány, abanadrág, tarsoly, lóding, karabély. — S ez mind közvetlen egymás utánban. Ugyanilyen rak-tározást csaknem hasonló mennyiségben tüntet föl *Bús Bertók éneke* (32. l.) *Kurucz hadnagy* (63. l.), *Trombitászó harsan* (83. l.), *A kuruczok farsangi táncza 1708.* pedig a tánczolók névsorával kedveskedik egy pár versszakban: Eszterházy, Andrassy, Kisfaludy

László, Balog Ádám, Ghylányi, Csajághy, Sándor László, Török, Csáky, Somogyi, Révay.

Bizonyára szívesebben vette volna az olvasó, ha az efféle töltelék helyett rövid fölvilágosító jegyzeteket kap némely darabokra, melyek bizonyos történeti eseményekre vonatkoznak. A megértetés könnyebbé, a hatás fokozottabbá lehetett volna ezáltal. Egy pár költemény [alatt találunk is ilyet, néhány szűk szavú rövid sorban.

Habár vannak a gyűjteményben nem kevés számmal költemények, melyek egy vagy más tekintetben kifogás alá esnek; de vannak szintén olyanok is, melyek részint melegségök és ragyogó színeik, részint zengzetes nyelvök és sikerült technikájok, valamint magyaros versformájok által előnyösen emelkednek ki. Ilyenekül említhetők: a tűzzel teljes *Recrudescunt* (35. l.), a könnyű lebegésű *Bonczidai nóta* (41. l.) *Thököly Bythiniában*. *Tököly sírja*, *A zsidói csatamezőn*, a népies csengésű *Trombitaszó harsan*, *Bujdosó kurucz dala*, *Bujdosók síralma*, *Kurucz lantos*, *Nyakas kurucz*. E két utóbbi 1863-ból való. A költő lantjának, tehát az ő kuruczvilágának, nemcsak hevét, de intentióját is világosan tudtunkra adja az utóbb említett költeményt bevégező három versszak:

Kurucz ősök, ősapáim,
Kik sejtelmes éjeken
Megjelentek álmaimban
Véresen, de fényesen

És biztattok szakadatlan:
Tedd méltóvá magad ránk,
S küzdj és hass, míg ki lesz víva:
Mit Ónodon akaránk!

Vagy ha azt nem engedné a
Balsors, isten tudja, mért?
Legalább tudj bosszút állni
Elbukott apáidért!

Költői álmodozásnak megjárja, de egyébire nem való. S ki tudja, nem ez a hang csendül-e meg a most országszerte folyó ünnepelések zajában? s vajon helyesen, hasznosan, időszerűen csendül-e? Annak vitatása nem ide tartozik. Ide tartozik általában elisme-

réssel adóznunk a kis gyűjtemény sikerültebb darabjainak. Ha nem emeli is észrevehetőleg lyrai költészetünk jelen sekélyes színvonalát: annyi erőt, jó ízlést és ügyességet tanúsít a kuruczvilág megénekelésében, hogy újabb lantpengetőink jó része messze marad az ő háta megett. A haza szabadságaért lángoló szív s egy gyászosan végződött fényes korszakon csüggő lélek szól a dalokban... *Recrudescunt vulnera!* De erős meggyőződésünk, hogy a fölújuló sebeket csak a multakon bölcsen okuló, egyetértő hazafiui tevékenység gyógyíthatja meg, — nem pedig a kuruczdalok.

V. Z.

Nyílt Levél a szerkesztőhöz.

Tisztelt Szerkesztő Úr! Mint régi tisztelője, bizalommal fordulok a szerkesztő úrhoz egy félig irodalmi, félig politikai ügyben.

A múlt képviselőválasztás alkalmával Beöthy Ákosra szavaztam. Azt hittem, hogy Beöthy Ödön fia, mint független szellemű, szabad gondolkodású, s jó magyar érzésű ember megérdemli szavazatomat. Ismertem ellenzéki hajlamait, de mivel a 67-es alap védőjének tartottam s mivel az ellenzéknek «a jog, törvény és igazság» kihirdetése korában nem tartottam szerencsétlenségnek, megnyugodott lelkem abban, hogy e régi jó magyar város nevében Beöthy Ákos szóljon az ország ügyeihez.

Bizonyára Beöthy is tudja, mit csinál. Csak nem irt hiában olyan nagy tudós könyvet a magyar államiság fejlődéséről és küzdelmeiről. Ezt a könyvet, a mikor megjelent, úgy földicsérték a napilapok, még vezércikkben is, hogy megvettem én is 14 koronáért. Csodálkoztam nagyon, hogy az újságírók olyan hamar elolvasták a 863 lapos könyvet, de hát ez a mesterségök. Én nem bírok oly gyorsan olvasni s csak akkor kezdtem kissé izgatottabban lapozni a könyvet, mikor Beöthy a képviselőházban legújabbán az ultima ratiót emlegette. Az a remény sarkalt, hogy megtalálom ennek a végletes eljárásnak alapos és teljesen kielégítő magyarázatát a politikai tanulmánynak nevezett gigási méretű munkában.

És mit találtam? Lehetően ragaszkodom a szerző szavaihoz, mert a szerkesztő úr azt hihetné, hogy ferdíték. Midőn Beöthy végig tekint a magyarság alkotmányos küzdelmein a XVI. századtól a legújabb időig, így kiált föl: «két körülmény az, mely

lelkünket édes büszkeséggel és csodálattal tölti el». Az egyik körülményt az országgyűlés tagjainak bátorságában látja. «A másik körülmény» — és ezt jó lesz szóról szóra idéznem — «abban rejlik, hogy a szenvedélyek nem vadultak annyira el, a keserűség nem ment daczba át, *rossz viszonyok nem hoztak létre oly nihilismust, mely a törvényhozás működését állandóan megakasztotta volna*. Elég arra a tényre utalni, hogy míg — mint az előző fejezetben erre hivatkoztam — a szomszéd Lengyelországban éppen a XVII. században látjuk a törvényhozási szerv oly elfajulását, mely azt képtelenné tette, hogy törvényhozói funkcióit teljesítse, nálunk éppen ez időszakban vitt az országgyűlés saját kebelében oly reformokat keresztül, melyek őt mindenestre munkaképesebbé tették». (329 lap.) Ez nem mellékes ötlete a szerzőnek, hanem főgondolata, melyre többször visszatér. A 481. lapon mondja, hogy «Nálunk, mint már előbb kimutattam, lengyel állapotok lehetetlenek voltak azon óriási különbség következtében, a mely a magyar és lengyel nemzet politikai és egyéni jelleme között létezik». S még határozottabban emeli ki e gondolatot az 532. lapon: «Lengyelországnak az volt a szerencsétlensége, hogy oly eszközt, a mely a végszükségnek, a forradalomnak fegyvere szokott lenni, állandósította és normalis időkben is operált vele, ez által az anarchiát szervezte, törvényesítette. Magyarország ezt az eszközt nem állandósította és . . . a mi eleink . . . élesen szét tudták választani a rendes és rendkívüli idők által megszabott követelményt».

Nem birtam hová lenni a csodálkozástól, midőn e sorokat olvastam. Nem vagyok olyan tudós, mint Beöthy Ákos, de a logikát nem felejtettem el. Ha a szerző lelkét édes büszkeséggel és csodálattal tölti el az, hogy a magyar országgyűlések még a XVI. és XVII. században sem akasztották meg a törvényhozás állandó működését, akkor a logika és a lélektan legelemibb törvényei szerint keserű szégyennek és megvetésnek kellene a szerző lelkében föltámadnia, midőn normalis, alkotmányos korszakban a lengyel parlamenti anarchia szervezését látja a magyar országgyűlésen. Ha Beöthy valóban úgy gondolkozik, mint a hogy könyvében ír, ilyenformán kellett volna beszélnie:

«Tisztelt Képviselőház! Szivem minden érzése, eszemnek minden gondolata föllázad az alkotmányt rontó obstructio ellen. Nem azt akarom fejtegetni, hogy mennyi kárt okoz ez obstructio a nemzet anyagi erejének s erkölcsi tekintélyének, arról sem akarok

beszélni, hogy mennyire ellenkezik az obstructio a józan észszel és az igazi parlamentarismus alapelvével, csak azt akarom minél nagyobb nyomatékka! kiemelni, hogy a kisebbség erőszakossága megcsúfolja az igazi nemzeti hagyományokat. Eleink a magyar alkotmányosság legsötétebb századaiban is visszariadtak ily eszközöktől. Fegyvert fogtak, ha a törvények lábbal tiprását békés eszközökkel nem bírták megakadályozni, de a míg a tisztességes kibontakozás lehetőségét látták, tanácskoztak az országgyűlésen és bármennyire el voltak keseredve, a törvényhozás munkáját lengyel vetőval meghiusítani, eszökb! nem jutott.»

«Pedig nekik volt elég okuk az elkeseredésre. A nádori hatáskörnek, a pénzügyi és honvédelmi függetlenségnek törvényben biztosított jogait a kormány minduntalan vakmerően megsértette. És a mi eleink még sem duhajkodtak, hanem méltóságos erélylyel tiltakoztak; e vészes időkben is nyugodtan tanácskoztak és a kormány vétkét nem torolták meg az államon. Lehetséges-e az akkori sérelmeket a maiakhoz hasonlítani?»

«Önök uraim, nincsenek megelégedve az 1867-iki XII. törvényczikk 11. §-ának következményeivel. Ez a §. «ő Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai következtében mindazt, a mi az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozik, ő Felsége által intézendőnek ismeri el». E §. nem kívánja ugyan a német vezérszót, de nem is ellenzi. Ő Felségének alkotmányos magyar kormánya ezt a paragraphust nem sértette meg. Önök mondhatják, hogy Deák Ferencz s Andrássy Gyula gyöng! magyarok s gyöng! államférfiak voltak, midőn ily paragraphust igtattak a törvénybe. Önök azt is mondhatják, hogy a paragraphus megváltoztatását és kibővítését követelik az úgynevezett nemzeti követelmények alapján. De azt nem mondhatják, hogy a kormány megsértette a törvényt. Önök jogosan cselekesznek, ha többséget igyekeznek szerezni fölfogásuknak a képviselőválasztások alkalmával, de elhagyták a törvény s alkotmány alapját, midőn a törvényesen megválasztott többségtől a paragraphus megváltoztatását obstructióval akarják kicsikarni. A mi eleink élesen szét tudták választani a rendes és rendkívüli idők által megszabott követelményt. A legszomorubb időszakban sem nyultak oly fegyverhez, mint a minőt önök vakmerő könnyelműséggel egy alkotmányos fejedelem uralkodása alatt az alkotmányos s magyar érzésű kor-

mány mellére szegeznek. Ez nem magyar eljárás. Akár öröklött, akár csinált magyar nevek van az uraknak, nem igazi magyarok.»

«De mi, kik a régi magyar alkotmány tiszteletében nevelkedtünk és annak szent hagyományait megőrizni el vagyunk szánva, ócsudjunk föl már végre valahára gyáva zsibbadtságunkból. Föl-szólítom a képviselőház igen tisztelt elnökét, hogy mint «a nemzet utolsó tromfja» üsse is már egyszer az alkotmány ellen lázadókat. Ne engedje azt, hogy a szólás-szabadság megőrzése czimén elkoboztassék a nemzet törvényes képviselőtársaságának souverain rendelkezési szabadsága. Az erélyes elnök a házszabályok szigorú és okos alkalmazásával nagyon sokat tehet. De szükséges, hogy a többség is erélyesen támogassa. A jogérzetében megsértett többség fölháborodása s az elnök elszánt szilárdsága megtörhetnék az obstructiót. De ha még ez sem használna, a ház a vita befejezését s a szavazást is elrendelhetné. Ezzel talán megsértené a házszabályokat. De a házszabály nem az alkotmány s annak csak betűjét sértenők meg, de nem szellemét, mert erőszakot akadályoznánk meg, mely a szólás-szabadság nevében, eltiporja a határozás szabadságát. Lehet, hogy egyhamar így sem jutunk célhoz, de a küzdelmet föl kell vennünk. Lázadást szép szóval és közönyösséggel legyőzni lehetetlen dolog. Ha nem vesszük föl a küzdelmet, ha nyugodtan nézzük, mint rombolja le egy szenvedélyeiben elvakult és eszközeiben nem válogatós kisebbség alkotmányunknak azt a büszke épületét, melynek csarnokait őseink a libertas és imperium oszlopaira építették, nem érdekeljük meg a magyar nevet s a szégyenletes bukás lesz méltó büntetésünk».

Igy kellett volna beszélnie igen tisztelt képviselőnknek, ha igazán átérzi történeti tanulmányainak eredményeit s ha politikáját könyvében hirdetett elvei szerint igazgatja. De a képviselő úr másképp járt el. Nincs elég bölcseségem ez ellenmondás fölfejtésére. Ha komolyan veszem Beöthy-t, a politikust, nem vehetem komolyan a történetírót, s ha komolyan veszem a történetíró Beöthy-t, mit gondoljak politikájáról? Talán a szerkesztő úr világot gyújthatna tétovázó elmémben.

Kassa, 1903 szeptember 4.

Kiváló tisztelettel
Egy kassai választó.

Azt hiszszük, hogy a tisztelt levélíró úr fejtegetéseivel eléggé megfelelt hozzánk intézett kérdéseire. Az ellenmondások Beöthy Ákos politikai és irodalmi pályáján nem újak s mintegy végzetszerűek. Mint ifjú ember mérsékelt szellemű volt s a Deák-párt győzelme után a Sennyei-töredékhez csatlakozott, majd a nemzeti párthoz, legujabban pedig a szélső baloldal legszélsőbbjei közt foglal helyet. Művelt és sokat olvasó férfiú, különösen az angol parlamentarismus és történetírás szorgalmas tanulmányozója. De a tanulmány nem igen látszik meg se politikai beszédein, se történelmi munkáján, melyet nem rég bocsátott közre. E műben annyira nem érti vagy félre érti gr. Széchenyi Istvánt, hogy akaratlanul is megrágalmazza és Kossuthért annyira lelkesül, hogy öntudatlanul hízeltőzévé válik. Ez nem az angol történetírás módszere. De mindebből mi ketten ki nem gyógyítjuk őt. Azonban, hogy a felszólalásnak legyen valami gyakorlati csekély haszna, azt tanácsoljuk önnek, tisztelt levélíró úr: az új képviselőválasztáskor szavazzon másra és ne Beöthy Ákosra.

Szerk.

Új magyar könyvek.

Döntvénytár. A felső bíróságok elvi jelentőségű határozatai. Jegyzetekkel ellátva kiadja a »Jogtudományi Közlöny» szerkesztősége. III. évf. 23 köt. Franklin-t. (8-r. XXXIX, 371 l.) 4 K.

Emlékek, Magyar történelmi.— Kiadja a magyar tudom. Akadémia. I. osztály. Okmánytárak. XXXI. kötet. Magyarország melléktartományainak oklevéltára. (Codex diplomaticus Partium Regno Hungariæ adnexarum. I. kötet. A horvát vég helyek oklevéltára, I. kötet. 1490—1527. A m. t. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából szerkesztették Thallóczy Lajos és Hodinka Antal. Budapest, 1903. Akadémia. (8-r. (VIII. 753 l.) 16 K.

Musacus. Hero és Leander. Fordította és bevezetéssel ellátta Márton Jenő. Pozsony. 1903. Stampfel K. (8-r. 54 l.) 80 f.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. III. kötet. A Kasszeik-alapítványból. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. IV, 508 l.) 5 K 50 f.

Podmaniczky Gyula báró. Magyarország állami és magánmenesei lótenyésztésének kézikönyve. A m. kir. földművelésügyi miniszter megbízásából. Budapest, 1903. Nagel O. (8-r. 374 l.) 1 K.

Prónai Antal dr. Futó csillagok. Ifjan elhalt költőink jellemképei. Budapest, 1903. Szt.-István-t. (8-r. 147 l.) 1 K 60 f.

Prónai Antal. Dugonics András életrajza. A Dugonics-Társaság jutalmával kitüntetett pályamunka. Szeged, Engel I. 1903. (8-r. II, 239 l.) 3 K.

Rostand Edmond. A regényesek. (Les Romanesques). Vígjáték 3 felvonásban. Francziából fordította Telekes Béla. Budapest, 1903. Franklin-t. (16-r. 72 l.) 60 f.

Rácz Lajos. Wundt jelentősége a filozófiában. (A magyar filozófiai társaság közleményei. VI. füz.) Budapest, 1903. Pfeifer F. (8-r. 48 l.) 1 k. 50 f.

Székely György dr. Művészet és erkölcs. Tanulmány a pszichológiai æsthetika köréből. Budapest, 1903. Hornyánszky V. (8-r. 188 l.) 2 K.

Szepessy László. Csalogánydalok. (Költemények.) Budapest, 1903. Budap. Hirl. (8-r. 110 l.) 2 K.

Somogyi Ede. Szumirok és magyarok. Budapest, 1903. Bud. Hirl. (8-r. 271 l.) 4 K.

Sümeghy Zoltán. Hullámok között. I. kötet. Makó, 1903. (Budapest, Dobrowsky és Franke.) (8-r. 167 l.) 2 K 40 f.

Straub Sándor. Elektrotechnika. A gyakorlati elektrotechnika kézikönyve című munkának teljesen átdolgozott és módosított kiadása tíz részben.

- I. rész. A mágnesség és elektromosság alapelvei. Mértékegységek. Elektromos mérési módszerek. Mérő műszerek. Elektromosság számlálók (fogyasztás mérők.) 6. füzet. Budapest, 1903. (8-r. 321—386 l.) Egy füzet ára 1 k. 40 f.
- II. rész. Egyenáramu dinamogépek. 1. 2. füzet. (8-r. 387—530 l.) I. füz. 1 K. 40 f. II. füz. 1 K. 75 f.

Vas Gereben összes munkái. Gyulai László rajzaival. Pót-kötet. Barabás Ábel. Vas Gereben élete. Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. 219 l.) 4 K.

Váradi Antal. Szent Ágota levelei. (Egyetemes regénytár. XVIII. évf. 15 köt.) Budapest, 1903. Singer és Wolfner. (8-r. 157 l.) 1 K.

A KELET NÉPE TÖRTÉNETÉHEZ.

Az 1839–40-iki országgyűlés hazánk történetében nevezetes fordulópontot jelez, mert kitűnt ekkor, hogy a király és a kormány*) nem idegenkednek a reformoktól. Már az országgyűlés megnyitása előtt is oly dolog történt, mi az egész országban megnyugvást keltett: A király az erőszakos gr. Pálffy Fidél kancellár helyébe gr. Majláth Antalt és Cziráký országbíró helyébe Majláth Györgyöt, Somsich Pongrácz személynök helyébe Szerencsy Istvánt nevezte ki. A közvélemény rokonszenvvel fogadta e férfiakat, mert eddigi működésökkel biztosítékot nyújtottak arra nézve, hogy újabb erőszakosság, törvénytelenység nem fog megismétlődni.

Az országgyűlés eredménye igazolta az ország e eredményét.

Bár a szabadelvű ellenzék küzdelme az országgyűlésen erős, sokszor elkeseredett volt, a harcznak az előző időkhöz képest volt mégis eredménye, mert sikerült az 1832/6-iki országgyűlésen megsértett szólásszabadság ügyében a kormányt engedékenységre szorítani. A király az országgyűlés végén megkegyelmezett a politikai foglyoknak (Kossuth, Wesselényi, Lovassy László) és megszüntette a még függőben levő pöröket. E sikeren kívül ennek az országgyűlésnek alkotásai közül nevezetes az örökváltságról szóló törvény, a melyért az ellenzék az 1832/6-iki országgyűlésen elkeseredetten harczolt, de sikertelenül, vagy inkább szerencsétlenül, mert az e tárgy fölötti vitákból keletkezett a szólásszabad-

*) Ez időben kormány alatt a bécsi államtanácsot kell érteni, mert sajnos, a magyar kancellár és nádor ennek utasításait hajtották végre.

ságért folytatott küzdelem is. A hiteltörvények és a váltótörvénytörvények életbeléptetése sem volt kicsinylendő eredmény, mert hathatósan előmozdította az ipar és kereskedelem fejlődését.

Sikerült azonban a kormányt még a sajtó ügyében is engedékenységre bírni. Törvényt ugyan nem hoztak e tárgyról, de a kormány intézkedései ez irányban szintén megnyugtatók voltak. A censura fönmaradt továbbra is, de új, enyhébb szabályokkal báró Mednyánszky Alajos fölügyelte alá helyeztetett s az ő személye biztosíték volt arra, hogy ez irányban egyébként is tisztességesebb viszonyok lépjenek életbe.

Mindez eredmények azt idézték elő, hogy az országgyűlés kedvező hangulatban oszlott szét, a nemzet és a király kölcsönösen kibékültek.

Az ellenzék, különösen vezére, Deák Ferencz, is elismerte, hogy a kormány letért régi útjáról s reményt nyujtott arra, hogy rálép azután a reformok terére.

Széchenyi István, a reformmozgalmak megindítója, szintén örült az eredménynek, mert látta, hogy nem küzdött hiába.

A kormánynak jóakarata, kezdő lépése azt a véleményt keltették benne s ez meggyőződésévé vált, hogy ezentúl hazánk érdekében óatosan kell a reformmozgalmakat irányítani. Félt ugyanis attól, hogy az ellenzék az eredményen fölbuzdulva oly izgatást fog különösen a megyegyűléseken kifejtteni, mely kárunkra válhatik.

Igazat adott neki Deák Ferencz is egy a pozsonyi ligetben tett sétájok alkalmával (1840 április 30-án) s megígérte neki, hogy társaival azon lesznek, hogy követjelentéseikben izgató anyag ne legyen.

Széchenyi, a ki ismerte már ekkor Deák Ferencz nagy képességeit s azért a mozgalmak vezetése dolgában mindjobban beléje vetette bizalmát, Deák nyilatkozatát s a maga véleményét megörökítette naplójában. Azt írja: «Most nem kell agitatio — Mi mindnyájon azon leszünk, hogy a vármegyei relatióknál semmi túlságra ok ne adassék. Félek Baloghtul, Somsitstul . . . de kivált Bathányi Lajostul, mert kivált ezen utolsó tán agitálni fog.

Ich fühle mich beruhigt. Deák muss unser Centrum

seyn. Félre minden irigységgel, hazámfiái. Adjuk neki az elsőséget!» *)

Széchenyi, mint látjuk, már ekkor nagyra becsülte Deákot, s nagyrabecsülését minden kínálkozó alkalommal kimutatta.

Így például még az országgyűlés végén meghívta őt bárátaival Czenkre nevenapjára s Deák és társai vagy mint Széchenyi mondja «a váltótörvény alkotói» megígérték, hogy Szent István napján meglátogatják. Az idő közeledtével augusztus 2-án levélben tiszteletre valló módon újból meghívta Deákot, a ki társaival ez év (1840) augusztus 20-án tényleg Széchenyi vendége volt. Nevenapján nagy ünnepély volt Czenken. Reggel mise, mise után Deák Ferencz a vendégeket (számosan voltak) eleje vezette s nevökben üdvözölte őt, ki e honban világosságot teremtett, a melyet eleinte nem mindenki szeretett, de a mely ma már mindenki előtt nélkülözhetetlen. Az ebéd alatt Széchenyi, a házigazda, a következő felköszöntővel **) válaszolt:

«Magyarországon régi szokás ily alkalommal poharral köszönteni Jó Uraink s Jó akaróink megbecsülésére, s azért mindenek előtt koronás fejedelmünk legmélyebb tiszteletére emelem e poharat, adja a királyoknak királya, hogy hosszas és törvényszerű uralkodása alatt mind inkább emelkedjék nemzetünk. Éljen!

Az Uralkodó ház minden tagjait áldja meg az egek ura, s kivált mélyen tisztelt nádorunk napjait hosszabbítsa lehetőleg, s öntsön erőt és bátorságot a kormány mind azon férfiba, kik magasb szempontból fogván fel nemzetünk állását: a haladásnak emberei. Éljenek!

Bizonyos vagyok, hogy a közérzelemnek nem felelhetek meg inkább, mintha azon férfinak legvalódibb tiszteletére emelem mély lelkesedéssel poharamat, kiben az anya természet annyi s oly ritka tulajdonokat tetszett egymásra halmozni, ki azonban nem azért nyéré meg a haza köz szere-

*) Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István*-jában facsimile melléklet.

**) A felköszöntő a Széchenyi-Muzeumban van meg Széchenyi iratai között. Nincs ugyan rajta az évszám, hogy Széchenyi mikor mondotta el, de azt hiszem annyira világos, hogy ekkor mondotta el, mikép szükségtelen ezt bizonyítani.

tetét, mert az Istenek is látszanak szeretni őt, hanem azon okbul, mert ezen tulajdonoknak de csak egyikét sem hagyá parlagon, de azokat hajthatatlan akarata és vas szorgalma által nemzetünkre nézve valódi kincsekké nevelte. Sokáig viruljon e ritka velő, sokáig dobogjon e nemes szív, s terjeszszzen áldást és díszet, hamvaibul feltámadott nemzetünkre! Hála és Üdvözet Deák Ferenczre. Éljen!

Mind azokat, kiket ma a barátság egybe vont, szerezett, mélyen tisztelt vendégeimet áldja meg a mindenható.»

Széchenyit ekkor még az ellenzék magáénak tartotta s tényleg, ő dicsőségének magaslatán állva; ekkor még közelebb állott az ellenzékhez, mint a kormányhoz. Örült nagyon annak, hogy az ellenzék nem izgatott a megyegyűléseken és épen ezért jó véleménynyel volt a haza fejlődéséről is. S ekkor váratlanul 1841 elején oly fordulat állott be, mely Széchenyinek a fejlődésről táplált jó véleményét megingatta. E fordulatot a Kossuth Lajos szerkesztésében megindított *Pesti Hírlap* idézte elő.

A *Pesti Hírlap* keletkezését elbeszéli maga Kossuth Lajos *Felelet Gr. Széchenyi Istvánnak* című művében.

A fogságból való kiszabadulása után sokan unszolták, adjon ki hírlapot, de erről ábrándozni sem mervén az unszolóknak mindannyiszor azt felelte, hogy e terv képtelenség, az előzmények után erkölcsi lehetetlenség. Később azonban társai mindinkább belátták, hogy a szönyegen levő nagy kérdések előkészítése, az eszmék tisztázása szempontjából nagy szükség volna egy alkalmas hírlapra. Ekkor egy barátja — kit nem nevez meg — magára vállalta, hogy ily lap létesülését keresztül viszi. Barátjának azonban a lapot, melyben Kossuth is munkatárs lett volna, nem sikerült létesítenie.

Időközben Landerer Lajos pesti könyvkiadó a Munkácsi J. által kiadott *Sürgöny* *) című lap kiadói jogát a volt tulajdonos beleegyezésével és a hatóság engedélyével megszerezte. Már a szerkesztés is elrendeztetett s a kiadás előtt közrebocsátandó program is készen volt, a mikor Landerer arra az ötletre jutott, hogy Kossuth Lajost szólítja fel szerkesztőnek. Deczember végén (Kossuth szerint 28., 29-én **)

*) A *Rajzolatok* cz. divatlapból keletkezett.

**) Deák 1841 márczius 4-én így ír Wesselényinek: «Én az

fölkereste Kossuthot s előadta neki tervét. Kossuth megkérdezte Landerert, jól meggondolta-e tervét s nem fél-e attól, hogy így lapja egyáltalán világot sem lát. Erre Landerer azt adta neki válaszul, hogy ez irányban már biztosítást szerzett Bécsben, honnan az imént érkezett meg s a hol Kossuth ellen nincs kifogás, mert «Magyarország alkotmányos ország s így másképen kormányozandó, mint az örökös tartományok» s így a szabad szólás a törvényesség és illendőség határai között megengedhető.

Erre Kossuth megvizsgálta a programot s azt alkalmasnak találván, elvállalta a szerkesztést.

Megerősíti és igazolja ezt Deák Ferencz is, ki Széchenyinek küldött és alább közölt levelében megemlíti, hogy a *Pesti Hirlap* keletkezése nemcsak általában, de a szerkesztőre nézve is váratlan volt. sőt keletkezésének eszméje sem régi.*)

A dolog magyarázata abban rejlik, hogy Landerer jó üzletet akarván csinálni, olyan szerkesztőt keresett, a kinek neve és ügyessége révén a lapra sok előfizetőre tehetett szert. S oly szerkesztőt nyert Kossuthban, ki tehetsége révén nagyon alkalmas volt a hivatására.

Az engedélyt a lapra Landerer könnyen megszerezte, mert gróf Sedlnitzkynek, a bécsi hatalmas rendőrmiszternek kegyeltje volt s hihetővé tudta tenni, hogy így Kossuth is, az ellenzék is a censura korlátai között a legjobban megfigyelhetők.

A lap 1841 január 2-án indult meg 60 előfizetővel, de oly hatást idézett elő rövid idő alatt, hogy alig néhány hónap múlva 5000 lett előfizetője.**)

évnek utolsó napjaiban egy engem is érdeklő úrbéri per miatt Budán és Pesten valék, akkor volt épen a végső alku Landerer és Kossuth között a *Pesti Hirlap* szerkesztése iránt».

*) Azt írja márczius 20-án, hogy keletkezésének eszméje alig negyed éves, tehát december végére teszi.

**) Benyovszky Péter 1841 ápril 12-én azt írja Wesselényinek, hogy előfizetője majdnem 3000. Pulszky Ferencznek a *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn* 1843. évi I. k. 2. füzetében megjelent cikke szerint, melyet a főpostahivatal statisztikai kimutatása alapján írt, a nyári hónapokban 3670 vidéki és 500 pesti előfizetője volt a lapnak s az akkori 200,000 magyarországi hirlapolvasónak negyedrésze olvasta a *Pesti Hirlap*-ot. Deák Wesselényinek 1841 decz. 16-án írt levelében a *Pesti Hirlap* előfizetőinek számát 5000-re teszi.

Maga a lap Magyarországnak, a szó szoros értelmét véve, első politikai hirlapja volt, mert az eladdig megjelent lapok, mint a *Nemzeti Ujság*, a *Pest-Ofner Zeitung*, a *Hirnök*, az *Erdélyi Hiradó*, sőt a *Jelenkor* is, nem igen vehetők számba, mert hazai fejlődésünkre a magok szárazságával nem vagy alig folytak be.

Kossuth Lajos, az ékesszólás mestere, a tollforgatáshoz is jól értett, bebizonyította ezt *Országgyűlési- és Törvényhatósági Tudósításai*ban. Lapjában elvül tűzte ki, hogy «a journalistika, közölve az egyes nemzetek belső és külső életében történt eseményeket, mutassa ki azon törvényt, melyen azok szellemi és anyagi jólétüket eszközölték. Ez gerjeszsen szent érzelmeket a honfiak keblében, dicső tettekre hevítve azokat, kik erőt és hivatást éreznek hazánk érdekében munkálkodni. Elvünk örökre az alkotmányos szabadság kifejtése és előmozdítása leend.»

Kossuth programját be is tudta váltani. A kor kérdéseit tárgyalva vezércikkeiben, mindenütt rámutatott hibáinkra és sürgette a reformokat; ebben rejlik hatása, mely a kor férfiai szerint nagy volt. Kossuth azonban vezércikkeiben nemcsak a reformok napirendre tűzését sürgette, hanem keményen megtámadta azokat, kik a reformokat bármiképen gátolni igyekeztek; különösen keményen támadta a mágnásokat kimondván róluk, hogy «a nemzetnek rendeltetése teljesülni fog velök és általok, ha nekik tetszik; nélkülök, sőt ellenök, ha kell».

A hirlap nagy hatása már néhány szám után *) jelentkezett. A vélemények megoszlottak és Deák szavai szerint **) még a pártok színei szerint is, mert «Széchenyi, Batthányi Lajos, Zichy Ödön és a tárnok, a királyi tábla és Sztáray... a hirlapnak részszerint irányát, részszerint pedig a modort, melyben az írva van, igen kárhóztatják; ellenben Ráday és Patay, Fáy András és Andrássy Józsi, Zsedényi és gróf Andrássy Károly, Steinbach és Bezerédj Pista azzal igen megvannak elégedve»; s erre a következő kijelentésre fakad: «már most tájékozd magadat, barátom, Magyarországbán a vélemények állásáról».

*) Hetenkint kettő jelent meg.

**) 1841 márcz. 4-iki levele Wesselényihez.

Széchenyi Istvánnak, noha elvek dolgában egyezett a hirlappal,*) egyáltalán nem tetszett a hirlap iránya, modora, mert félt, hogy a mágnási ellenzékben időelőtti szakadás fog beállani, de félt attól is, hogy Kossuth szenvedélyes modorával az országot fölizgatván, veszélybe dönti.

Széchenyi már néhány szám megjelenése után beszéd tárgyává tette a hirlap modorát. Széchenyinek a Széchenyi-Muzeumban levő iratai között erre kétségtelen és érdekes adat van, báró Eötvös József levele.

Széchenyi vele még 1841 januárjában beszélt a hirlapról s kifejezte előtte véleményét: hogy modora miatt káros hatásúnak, lázítónak tartja s kész ellene ezért föllépni, ha kell. Eötvös csillapította s mint barátja megígérte neki, hogy borsod- és szabolcsvármegyei körútjában (épen akkor indult útjára) megfigyeli a hirlap hatását, megbeszéli politikai barátaikkal és az eredményről tudósítani fogja.**)

*) A *Kelet Népe*ben ki is fejezi ezt ilyképen: «Kossuth elveit jobbadán és legfőbb vonásaikban osztom, sőt egy cseppet sem vonakodom ezennel kinyilatkoztatni, hogy azokat legnagyobb részben magaméivá teszem, sőt, legyen szabad mondani, legédesb atyai érzések közt jobbadán magaméinak ismerem, és ekkép egyedül azon modor ellen lehet és van kifogásom, mely szerint — mint ő hiszi — felelemli a hazát, mint hiszem viszont én, sirba dönti a magyart».

**) Széchenyi Eötvössel ekkor már bizalmas baráti viszonyban volt. Koruk politikai viszonyai felől sokszor beszéltek egymással vagy írtak egymásnak. Így Széchenyi épen azon időről, mikor a kormány a szólásszabadságot súlyosan megsértette, mert Kossuthot és Wesselényit elítéltette, távollévő barátjának nem írhatott valami reményteljesen, mert levelére Eötvös így válaszolt:

Eperies 7/6. 1838.

Igen tisztelt barátom! Épen most veszem Maj 28-án irt leveledet, s habár szíves köszönetnél más okom felelésre nincs, irok mégis, mint ki mindig inkább azt követem mit a szív, mint mit az ész parancsol. — Szavaid búsak, s megvallom, fájdalommal olvastam a levelet végig, melyben annyi reménytelenség van s annyi levertség, s még is annyi való; hazánk jelenje bús, de nem oly anyira, hogy egy szebb jövőndő magvait ne hordaná magában, s hogy ne lehetne, ne kellene reménylenünk. — Elhiszem néked ki a mozgalmakat elkezdéd, s ki a nemzetet haladásra felhiva, most több tévedést mint czélszerű ipart látsz magad körül, fájdalmas lehet ez állapot; s mint minden kezdő úgy te meg nem elégedhetel miveddel, mely annyira nem az mit egykor képzelél, de nem úgy mi, kik érezve hogy haladunk, áldjuk istenünket hogy a stagnatio végre elmúlt;

Hiven teljesíté ígérését s márczius 1-én megírta neki, hogy a hirlap általánosan köztetszést nyert, de hatása korántsem lázító, azért beszélgetésekre való figyelmeztetéssel a saját érdekében is lebeszélni igyekezett föllépéséről, mert ezt

mert hisz bár mily vészek között kormányozni lehet a hajót, csak azt nem, mely áll. — Magyarország egy chaos, nincs egy jó vagy rossz elem mely nem léteznék tömegében, de nincs egy sem melyet már kifejtve találnánk, de e chaos megindult s azért ne félj; ki fog fejlődni, mint e nagy világ, melyen élünk.

Várhatunk e 32-től többet mint 32-től nem tudom, sőt nem hiszem, mert noha én részemről a kormány jó szándékain nem kétkedem, sőt köszönettel ösmérem el minden érdemeit főképp ez utolsó időben, nem hiszem hogy a nemzetben még most bizodalomra akadhasson azon kormány, melyen kételkedni szokássá vált s melyet gyűlölni annyian tartották századokig hazafiságnak. — Nincs semmi oly helyre állithatatlan, mint a bizodalom, főképp népnél, mely politikában mint vallásában soha nem bír meggyőződéssel, hanem mindég csak hittel, s melynél a való s nem való, mindég csak előítélet, anyival megrögzöttebb, mert oktalan. — Véleményem szerint még akkor is ha a kormány valóban józanabbra változnék, egy új generatio szükséges hogy vele kezdet fogjon; de most várhatjuk-e ezt; mondd meg te, vagy mondja meg akárki mit akar a kormány? mondd meg csak egy alap-elvét, csak egy elhatározott czélját; s hozzá állok. De most; nem áll-e a Saisis-bálványként fátyolozva előttünk; néha áldást osztva mint most, néha fenyegetve; néha kegyesen; s ismét annélkül hogy valami környülmény változnék iszonyúan szigorú: s vajon így lehet-e pártja?

Egyesek mint te, kik magasabb állva, s egy tervet alkotva iparkodásiknak, nem a személyt nézik, hanem a tettet, bizonyára pártolni fogják a jót, bár mily oldalról ajánltatik, de várhatjuk-e ezt a sokaságtól? Én nem hiszem.

A mi tehát a pillanatot illeti; véleményem szerint a legjobb politika az mely minden élet-kérdéseket a mennyire lehet elmellőz s inkább materialis dolgokkal foglalatoskodik. — Véleményem szerint jó volna ha a Duna-regulatio szükségéről — melyet most Sárosban is átvittem — valamit írnl; mindég impulsust adtál a közvéleménynek, s jobbat nem adhatsz.

Az ég adia, hogy soraim egészszégesen találjanak; szükségünk van reád s azért erősen hiszem, hogy meg fogsz gyógyulni; a jövődöt pedig ne féltsd; még botlik a gyermek, de járni kezd s nyőni fog. — Elj boldogul, s tudósítsd mély tiszteletemről azt, ki által e kívánsatom teljesülni fog

Eötvös Jos.

Kívül: A Monsieur

Monsieur le Comte Etienne de Széchenyi ec.

par Oedenburg

à Czenk.

félremagyaráznák, köpönyegforgatással vádolnák. Egyúttal tudósítja arról is, hogy a Hirlap szerkesztősege is *) kérvén ez ügyben véleményét, megírta azt Szalaynak s jelzé, hogy a Hirlap ellen nem lépne föl.

De halljuk magát az érdekes levelet!

Sály, 1. 3. 1841.

Tisztelt barátom!

Körüljárva Borsod- s Szabolesban, az utolsó két hetet pedig majdnem kizárólag Sz-Mihályon töltvén, hol Einel betegesen fekszik, csak most jutott arra időm hogy ígéretem szerint írjak. A hol jártam mindenütt, s mindazoknál, kikkel e tárgy iránt szoltam, a Hirlap köz tetszést nyert, hogy — kivéve természetesen a haladás megrögzött elleneit — nem találtam csak egyet sem ki e részben veled egyet értene, sőt ha azon aggodalmakat, melyeket e lap némelyekben gerjeszte, közöltem is, mást felelne, mint hogy egyáltalában bennök osztoznia nem lehet. — S evvel kívánságod szerint megfeleltem kérdésekre; most legyen szabad nyiltan s őszintén szólnom hozzád magadhoz, kinek nézetei talán különbözök azoktól, melyeket én követek, de kinek országos állását sokkal hasznossabbnak, s hatását jotékonyabbnak tartom, mint hogy tökéletes igazságra ne érzeném magamat lekötelve iránta, ha bár azon veszélylyel volna is, hogy barátságod, mely szivemnek oly kedves vala, ez által csökkenni fog.

Én a P. Hirlap ellen való fellépésedet, oly dolognak tartom, mely minden most történhetők között a legkárosabb, s melyről, a mit Mirabeau Sieyes hallgatásáról, elmondhatnám: c'est une calamité publique. Figyelmessé téve azok által, miket midőn utolszor veled valék a Hirlaprol mondal, mihent haza jöttem vezércikkelyeit az elsőtől az utolsóig végig olvastam, s ha irántok való véleményemben csalódtam is (mert én megvallom jól megfontolva mindent őket lázítóknak nem tartom) legalább azon meggyőződéshez jöttem e cikkelyek olvasása után, hogy ellenök való fellépésed nem

*) Kossuth nemcsak Eötvös, hanem Deák Ferencz és Wesselényi véleményét is kikérte. Véleményök nagyjában hasonló volt Eötvöséhez. Erre vonatkozólag bővebb tájékozást ad Ferenczi Zoltánnak az *Új Magyar Szemle* 1900. évf. V. és VI. füzetében megjelent értekezése: Széchenyi és Kossuth irói harca.

e lap szerkesztője, hanem irántad csökkentené meg a közbizodalmat, hogy pedig ez a közügynek legnagyobb kára nélkül nem történhetik, azon úgy tartom senki kételkedni nem fog.

Jól tudom én nézeteidet a közvélemény iránt, s magam is egyike lévén azoknak kik inkább magok lábain állnak, mint hogy a tömeg által felemelve ide s tova hurczoltassanak, helyeslem e nézeteket. A közvélemény eszköz, a többségnél ön, egyes becsületes embernél a közjó előmozdítására, de eszköz mindég s nem egyéb; — ki neki néha ellentállni nem tud, s laptaként kezébe adja magát, mint laptá pillanatokra magasra jut, de csak hogy annyival inkább sülyedjen ismét, a jövő nagy férfait nem a kor kedvenceiből szokta választani, s annyi emlék között, mely való érdemnek állítatott, nincs talán egy, melynek mintája nem készülhetett volna azon sárból, mely az élő érdemesre hajítatott; de mind e mellett a közvélemény hasznos eszköz marad mindég, s épen mert a leghatalmasabb, azért szorgalmas munkás, mint te, nem veti kezéből a legszükségesebb eseten kívül; hogy pedig a jelen eset nem tartozik azok közé, arról kételkedni nem lehet; nem csak mert most hol a vidéki véleményeket ösmerem, biztossá tehetlek, hogy e lapnak hatása távolról sem olly kártékony mint gondolád, de mert még azon esetben ha ez volna, fellépésed — bár mi nagy legyen is annak fontossága s tekintete — azt nem fogná változtatni.

Te a haladás embere vagy, mit ez ügy mellett tevéltöbb, mint hogy barátaid vagy elleneid valaha elfelejthetnék, a Hirlapban nincs egy elv, mely nem volna *Stadiumod*ban felállított elveidnek világos következménye, s vajon ha ellene fellépnél, azokból, kik elleneid, már csak azért is, mint név mint a tiéd nem lehet irigyek nélkül, nem találkoznának e számtalanon, kik e lap védelmére felszólalnának, csak azért, mert Téged ellenei között látnak? vajon nem fognának-e tátott torokkal változékonyságodról kiabálni? s végre magokkal ragadni azon egész csoportot mely emelkedni gyenge, megelégedni aljas állásával hiu, abban keresi egyenlőségét hogy minden ellen, mi magasabban áll, harczra kel; hidd el barátom! nem lehet más következése fellépésednek, mint ez, s ki azon bámulatot, melyet barátidnál ezen dolognak csak

mendemondája gerjesztett, azon kárörömet, melylyel a haladás ellenei felőle szóltak, látta s hallotta, az nem kételkedhetik ebbeli meggyőződéseim helyességében, s ha a közjó csak ugyan szíven fekszik, nem tehet mást, mint arra kérni, hogy e feltételtől mondjál le.

Haza érve, kevés napokkal később levél által tudósítattam hogy egy valaki Hekenastnál e tárgy iránt szólt, s hogy a Hirlap szerkesztősége igen szeretné ösmerni, mint a te, mint szegény magamnak nézetét, én e dologban irtam Szalaynak, s e levélnek kivonatját a mennyiben tisztán a tárgyat illeti e sorokhoz rekesztem, nem csak mert kötelességemnek tartom tudtadra adni, miket felőled irtam, de mert a Hirlap utobbi cikkelyeinek mérsékeltebb hangjából ítélve, a levél, mely Kosuthnak kezébe jött, talán nem egészen hatás nélküli vala.

S most még egyszer kérlek engedj meg nyíltságomnak, melylyel e fontos tárgyban tanácsot adni merészeltem, mely tölem nem kéretett, sőt hihetőkép nem is váratott talán, a nyíltság melylyel utolsó beszélgetésünk alatt velem szóltál, kötelességgé tévé ezt, s ha véleményed más, e rövid pillanatok, melyeket levelem olvasása elrabolt, legalább jó szándékból vétettek el tőled.

Egy idő olta távolabb kezdénk állani egymástól, ki ennek oka én nem tudom s nem akarom megvizsgálni, s ha a jövőre tekintek, s látom azon bizodalmat, melyet te felső táblánk oppositiojába helyhezels, s én nem oszthatok, félek barátom, idők jöhetnek hol még távolabb esendünk; hála az égnek hogy egyike vagy azoknak, kik nagyobbak, minthogy csak azoktól látszanak, kik mellettök állanak, s bár mennyire elkülönözve, bár menyire taszítva, viszonyok által attól, kivel egykor kezets fogni ifjúságomnak büszkesége vala, én, ki éltemet a haladásnak szentelém, meg fogom látni távolról is azt, ki honunk haladását megkezdé, s nem felejteni soha; hogy ki nehéz ösvényen az első lépést megtevé, ki először ki merte mondani a szót, midőn az még minden inkább mint népszerű vala. ezerte érdekesebb mint mi, ha bár mérföldeket haladnánk ez ösvényeken, ha bár egész könyveket írának ez egy szó felett.

tisztelő barátod

Eötvös.

A levélben említett, Szalaynak írt levél kivonata a következő:

Széchenyi haladás embere, oly mértékben-e mint mi? vagy talán valamivel kissebben? nem tudom, de haladás embere mindenesetre, s olyan ki aristokratikus formái által mágnsági tömegünkre sokkal inkább hathat, mint bár ki más, ha nem volna is viseletében azon okosság s ügyesség, mely épen meggyőződés nélküli okosságok vezetésére elkerülhetetlen.

Széchenyi hazánkban a haladást megkezdé, s ha nem volna más már, mert neve ezen haladással felbonthatatlanul öszvekött, érdekéből nem kívánhatja, hogy e pályán már most megálljunk s ez az mi őt arra bírja, hogy a Hirlap iránt elégedetlenségét némely barátjai előtt kijelentse, mit ezek baráti közlésként talán sokkal helyesebben elhallgattak volna.

A *Pesti Hirlap*ban kimondott elvek oly tisztán s keserűen állnak elő, hogy ha ezen lap így folytatódik szükségkép a mágnsági oppositioiba szakadás történend. Minthogy tehát Széchenyi ezen szakadástól fél, s azt mindenesetre időelőttinek tartja a Hirlap ötet ki nem elégítheti, nem mi az elveket illeti (mert hisz a Hirlapban nincs egy elv mely ne volna Széchenyi munkáinak világos következése), de csak a tonusra nézve, melyet Széchenyi s melyet sokan, kikkel szoltam szerfelett keserűnek tartanak, oly időben, melyben még a reactionnak sehol jelei nem mutatkoztak, s oly aristokratia ellenében, mely ha nem is benső érzelmeiben, legalább tetteiben jozanabb s nagy lelkűebb Európa minden nemes testületénél.

Ez Széchenyi nézete, hibás talán, de mindenesetre olyan, mely eddigi életével ellentétbe nem áll s talán szerfölötti óvakodás, de bizonyára nem rossz elveknek következése, s annyival természetesebb, mennyivel bizonyosabb, hogy ezen a jövőtől várt rossz követkeзések már most is a hirlap első 10 számai után mutatkoznak, s annyival ijjesztőbbek, mennyivel inkább észre vehető, hogy e viszátkodások, melyek most Zsedényi s hozzá hasonló urak által tapsolva fogadtatnak, a kormányi párt előtt váratlanok nem valának.

Hogy Széchenyinek nézetei figyelmemet magokra vonták, hogy látva egy felől a kormány embereinek rendkívüli örömet, más felől pártomnak szétozslását s meggondolva,

hogy a censura mindent, mi a Hirlapban a kormány ellen mondatnék kitörülván s csak azt hagyván meg, mi megyei hatóságaink ellen mondatik, sokakat municipialis szerkezetünk ellen fellázíthat, én sem tagadtam e válatatnak részletes veszélyeit, sőt azt sem, hogy első következként talán visszalépést látandok, teljesen igaz, mást nem mondtam, s nem hittem soha.

Hogy Kosuth talán jobban tenné, ha előadásait néha mérsékelné vagy legalább az eddig törtéeteknek felszámolása által enyhítené, elhiszem. Véleményem szerint, nem ártana ha néha magnasi oppositiónk egyes tagjai melleslegesen említve dicséret által oda édesítenének, hol meggyőződés őket soha megtartani nem fogja, ha kimondatnék, mit remél a haza mágnásaitól, mit vár ily szép előzmények után, hogy így miután már a hiuságot soha a politikából kirekeszteni nem lehet, neki oly irány adatnék, mely hasznossá válhatik. Mind ez mondom történhetnék a nélkül, hogy a Hirlap szilárd-sága általa szenvedne, mind ez jo s tanácsos volna talán, de véleményem szerint még is mindez olyan, minek hiánya engem soha arra birni nem fog, hogy a Hirlap ellen míg az e megkezdett pályán tovább halad (azaz valóban nem lázít) nyilván csak egy szót is szóljak;

Igaz fognak történni viszalépések: mihent a birhatási jog, törvény előtti egyenlőség, adó s. a. t. a felső tábla szőnyegére kerülendének, az oppositio el fog oszlani, pedig annyival inkább, mennyivel tisztábban kifejté a Hirlap eddigi elveinek végkövetkezéseit. A nemzet, mely mult országgyűlésünk alatt a fejlődő erőnek tapsolt, fájdalommal fogja látni ezt, s nem fognak hibázni, kik e viszalépést egyenesen a Hirlapnak tulajdonítandják, s talán nem egészen ok nélkül, szemére fogják hányni szerkesztetőségének, hogy erős hangja által az ön érdekeket üdvös álmokból felrázá, s idő előtt szétosztatá azokat, kik még egy pár évig együt mehettek vala, de teljes meggyőződésem szerint, ennek később vagy előbb meg kellett történni úgy is, s végre még nagy kérdés, nem hasznosabb-e, ha az alsó tábla küldői e tárgyak iránt felvilágosítatnak, mintha a felsőbbnek kisebbsége még egy ideig tovább hangoztatja szabad elvü nyilatkozásait. Ugy is nem ágaiban, gyökerében kell jobbitani nemzetiségünk beteges faját, s csak ha földjét körül kapáltuk, viruland magas sudara,

ha ezt nem tesszük oltványaink el fognak romlani, bár mi nemeseeknek látszassanak is.

Ez véleményem a Hirlapról, ha a pillanatot tekintem, osztozom Széchenyi véleményében s hiszem, hogy egy időre vissza-lépésekre vezethet: ha a jövőt, meg vagyok győződve jótékonyságáról, minden esetre pedig soha még mostani színét megtartja. ellene fellépni nem fogok. Ha Kosuth a felső táblának oppositioját hasznosnak tartja, s szétosztatni, nem kívánja, jól teendi, ha lapjában a mint előbb érintém, némely hiúkat ketségtetend, főkép azért, mivel e hazában nem hibáznak, kik szándékait már most is kétségbe veszik.

Igy szól a kivonat, mely Eötvösnek nem sajátkezü írása, s ehhez sajátkezüleg hozzátevé a következőket:

Ez nyilatkozásom a Hirlap iránt, melyet szükségesnek tartottam, nehogy tiszta szándékaid valaki által félre magyaráztassanak, úgy tartom a mint előbb mondtam, hogy e sorok Kosuthra hatás nélkül nem valának. Kérlek tartsd e sorokat egészen magadnak; -- ha valamit parancsolsz, leveleidet utasítsd par Harsány à Sály.

Mikor Széchenyi Pesten barátaival a Hirlap modorát bírálhatta, mint láttuk, azt sem titkolta, hogy ellene kész fellépni is. A fellépés formájával nem volt tisztában. Elhatározta, hogy előbb kikéri Deák Ferencznek véleményét, tanácsát. 1841 február 1-én megírta levelét,* hivatkozván benne 1840 április 30-iki beszélgetésekre. Beismeri levelében, hogy a megyegyűléseken öröme nem történt izgatás. De időközben megindult a *Pesti Hirlap* s oly igazgatást fejtett ki, melynél nagyobbbat Magyarországon eddig még senki sem kísérlött meg. Kéri véleményét a modor iránt s helyesli-e szüntelen dorongolásait. Kijelenti, hogy nem fogja tűrni, hogy így az eddigi eredmény eltiportassék, s a mint eddig homlokegyenest állott a felsőbb önkénnyel szemben, most téve kész ellenszegülni a zavaró terrorismusnak. A móddal, azonban nincs tisztában s óhajtáná, vajha mehetne maga «Kehidára tanács végett».

Pulszky Ferencz vitte Széchenyi e levelét Kehidára s részletesen előadta a pesti hangulatot s azt is, mennyire eloszlásra készülnek a «részek».

*) Gróf Széchenyi István, irta Zichy Antal. 1896. 465. l.

Pulszky megfelelt-hivatásának s február 18-án levélben beszámolt útjáról Széchenyinek, röviden jelezvén levelében Deák álláspontját.

Pulszky levele a következőképen hangzik:

Bécs. Febr. 18-dikán. 1841.

Méltóságos gróf!

Nem akartam postán írni, — ez oka levelem elkésésének. Méltóságod eddig kétség kívül D. levelét is vette, melynek commentárjaként csak azt jegyzem meg, hogy neki egészben a hang nem tetszik, leginkább azért, mert előre látta, hogy meghasonlásokat fog okozni, — azonban a cikkvezérnél ezen hangot elmellőzhetetlennek tartá, minthogy ellenkező esetben a túlzó pestiek őt bizonyosan a kormány által megvásárlottnak hirdették volna. Azt is hiszi, hogy ily hangon soká nem is lehet írni, mert a reform szükségéről vitázni, ott, hol ez már általánosan elismertetett, s hol már a reform módjáról van a szó, utoljára unalmas lesz, s önérdékből is át kell mennie azon térre, hol a főkérdés «Mit kell tehát tenni», s ezen mezőn az ingerültség magától megszűnik. Leginkább fél ő a polemiától, mely által, szerinte, ezen átmenet a practikus mezőre halasztatik, s önkénytelenül is beragadtatván notabilitásaink ezen nagy vitába, egymás ellen harczolva önmagok koptatják el magokat, s végre, mit Franciaországban Lajos Fülöp ügyessége, ezt nálunk nemzetünknek irigységre hajlandó jelleme megteszi, — hogy tudniillik egy általános nivellatio következendik be s a nagyok ellen felzúdul a tömeg, pedig elég erősek nem vagyunk, hogy nagy neveket, melyekhez mint zászlókhoz vész idejében összecsoválhessünk, nélkülözhetnénk.

Itt a K. kívül ez iránt szoltam nincs meglegedve, csaknem tudta nélkül történt az egész, s igazolva van mit Méltóságod ez iránt Pesten mondott. Az ifjúság in partibus, különösen Zalában örül a hangnak, mint a tárgynak. Deák Antal nyíltan kimondja, hogy neki sem a lap, sem szerkesztője nem kell. — Hogy a föld lábaink alatt ingadoz, azt érzem; — hiszek azonban a magyarok Istenében.

Méltóságodnak kegyeibe ajánlott, egész családjának mely tiszteletemet kijelentve maradok

Méltóságodnak

alázatos szolgája
Pulszky Ferencz.

Kívül: (Monsieur le Comte Etienne de Szécheny
Chambellan de S. M. J. & R. Chevalier de
plusieurs ordres a/Pest.)

A Pulszky levelében említett Deák-féle levél még ekkor nem érkezhett Széchenyihez, mert ezt Deák, mint alább látni fogjuk, csak márcziusban írta meg s küldte el Széchenyinek. Megkapta azonban Andrásy Károly barátjának kis levélkéjét Bécsből, mely alkalmas volt arra, hogy Széchenyit még inkább megijeszze s gondolkodóba ejtse. A levélke így szól:

Lieber Freund!

Hier schicke dir meinem Versprechen gemäss 2 kleine Messer in dein selbsterfundenen Taschenbuch, die jedenfalls wenigen Raum einnehmen und mit welchen Mann im Nothfall und mit Geduld das grösste Tau zerschneiden könnte! — Hier spricht alles von Kossuths Zeitung, die in Östreich verboten ist!! und ist neugierig auf deine nächste Geburt — Ich meinerseits fürchte, dass du Ihn auf ein Piedestal stellen und mehr Wichtigkeit verschaffen wirst als er sonst gehabt hätte.

Wien d. 2-ten März

Dein Freund

Karl Andrásy.

Azt hiszem, Andrásy e levélkéje döntő befolyással volt arra, hogy Széchenyi elhatározza magát a *Pesti Hirlap* ellen való fellépésre. A lapot Austriából kitiltják, Wirknertől meg úgy értesül, hogy itthon meg a *Pesti Hirlapot* fogják betiltani. A Nemzeti Kaszinóban pedig többen, különösen a conservativ Sztáray Kossuth működését egyenesen Széchenyi föllépésének következményeként tekintették s meg is mondták neki, hogy azért nincs is oka, joga a följajdulásra*).

Erre megtelt a pohár s elhatározta, hogy föllép a *Pesti Hirlap* ellen könyvben, s kimutatja, hogy Kossuth veszélybe dönti modorával a hazát. S így mikor Deáknak márczius

*) Sztáray a *Kelet Népe* megjelenése után a *Századunk* (szerk. Orosz) 1841. évf. 66-iki (aug. 16.) számában *Nyílt level-et* bocsátott közre, melyben a *Pesti Hirlap* irányának ellensúlyozására kifejti a conservativ irányú haladásnak elveit. Ebben azt állította egy helyen hogy „egy író, ki a közvéleménytől választott irányt oly lényegesen előmozdította, most azelőtt kimondott elveinek épen ellenkezőjét állítja, és újabb munkáiban előbbi legtöbb szó- és képletdús theoriájána képtelenségét megvallja és őrizkedést javasol a túlsapongás követ-

20-ikáról keltezett levelét megkapta, már tényleg hozzá is fogott röpiratához,*) s ennek további folytatásától már nem téríthette el, noha Deák komoly és rendkívül érdekes levele mindenképen igyekezett őt reábirni, hogy tervétől álljon el. Deák e levelében gyönyörűen vázolván Széchenyi fellépését és hatását, a jelenre tér, mikor cselekedni kell. Tenni való azonban sok van, de ehhez alapos tudás is kell, mi sajnos, nincs meg kellőképen, mert nincs közvéleményünk. A hiányokon legjobban segítene a jó hirlap. Hirlapjaink javultak az országgyűlés óta s a nap kérdéseit taglalva a közönség érdeklődését felkeltették. A *Pesti Hirlap* a haladást tűzve ki célul, most csak általánosan szól, de hiszi, hogy nem sokáig, mert át kell térnie a részletkérdésekre, arra hogyan, mit kell javítani. Modora, az igaz, hogy kemény, néha keserű is, de ennek nem lesz kártékony hatása. A keserű, kemény hang pedig, mely most, mikor az általánosról, az elvről szól, érthető, de megszűnik, mikor a részletre, a véleményre fog térni. Egyébként meg lehet azt a hangot úgy is változtatni, ha jeleseink a nap kérdéseit fejtegetve, oly cikkeket irnak bele, a melyek részleteket fejtegetve az általánosakat feleslegekké teszik. Harczot kezdeni kezdő újság ellen a modor miatt káros lesz, már azért is, mert az elv ellen nincs kifogás, de kár

kezményeitől — sőt még a sajtószabadságnak Magyarországrai veszélyét is elismeri, noha ezelőtt semmi elég gyorsan, elég messze nem hatott neki». Később meg a francia forradalomra való hivatkozással említi cikkében, hogy jól előre látta megérkezését annak, «mit gróf Széchenyi István csak most midőn kérő, lát, hogy zavarba viszik az országot.» E kitételeket Széchenyi magára vette s ez ellen *Burkolatlan Felszólítás, Mélt. Gróf Sztáray Albert, Nyílt Levelére* címmel fel akart lépni. Fölszólítja cikkében, mutassa ki Sztáray, hol állítja ő most ellenkezőjét annak, mit hirdetett. Nem elég gőgösen általában kárhoztatni azt, mi eddig történt, illő volna bizonyítékokat is felhozni és saját jó felfogását is közölni, mert ha ezt nem teszi, bűnösebb nála, mivel ő jóhiszeműleg tette azt, mit tett, Sztáray ellenben látja a bajt és még sem segít. Elvárja tehát, hogy kimutassa a hibákat és kitűzi a teendők sorát és tesz is valamicskét. E cikkét Széchenyi 1841 aug. 31-én írta, de tudomásom szerint nem jelent meg sehol. Kossuth a *Pesti Hirlap* 67. számának (aug. 21-én) vezércikkében tárgyalja Sztáray nyílt levelet. Üdvözli a felszólítást és kifejti egyúttal az úrbéri viszonyról nézeteit.

*) Ez időtájt jelent meg a 22. szám, Széchenyi is röpiratában említi, hogy fiával 22 szám közül huzatott.

volna épen Széchenyinek fellépni ellene, mert Széchenyi és Kossuth együtt dolgozva a hazáért sokat tehetnének, egymás ellen dolgozva pedig a személyes harczban egymás hitelét rontanák meg s a hazának csak ártanának.

Igaz, hogy van izgatás a *Pesti Hírlapban*, de ez a sajtó élénkebb mozgásának következménye s ő egyébként beszélgetések alkalmával nem is a hírlapi izgatást, hanem a megyegyűléseken való, tehát szóbeli izgatást értette s e kettő között van különbség.

Deáknak ez eddig ismeretlen, sajátkezűleg írt levele, mely őt és a kort annyira jellemzi, egész terjedelmében így hangzik:*)

Kehidán Mart. 20-án 1841.

Igen tisztelt barátom!

Későn válaszolok, mert postán, hol a kormány örködik a pecsét szentsége felett, írni nem akartam, s noha veszélyteljes titkaim nincsenek, még is inkább biztos alkalmat vártam.

A *Pesti Hírlap* sokkal újabb még, sem hogy felette már is határozottan, és szigorúan ítélhessek. — Mi magyarok sokáig aludtunk. Százados harczokban, s az irigység szülte visszavonásnak véres csapásai között kifáradva, Maria Thezianak szenderítő kormánya alatt szunnyadtunk el, — azon egész időt, míg Európa újjá született, csendesen elaludtuk, s Józsefnek hatalom-szava sem vala képes felrázni bennünket, mert akkor épen első álomban valánk. Alvásunk mély volt, és nehéz; nem olyan, mint a munka után pihenőé, mert ezt a multnak és jövőnek tarka álmoképei lengik körül; nekünk pedig népnek s nemzetnek életét tekintve, nem sok fény-pontjaink vannak a multban, jövőnkről pedig még álmodni is restek valánk; — hanem olyan mint a borz-

*) Széchenyi Eötvös, Deák, Andrássy, Pulszky levelét külön borítékba tette s ráírta sajátkezűleg: *Anti Kelet Népe*. Az iratok a Széchenyi-Muzeumban vannak. Deáknak és Széchenyinek e levelezését Ferenczi Zoltán (*Széchenyi és Kossuth irói harcza*), Ballagi Géza (*Az 1839/40-iki országgyűlés visszhangja az irodalomban és Magyar Nemzet története IX. kötete*), Zichy Antal (*Gróf Széchenyi István. Gr. Sz. I. Naplója*), Gaál Jenő (*Gróf Széchenyi István nemzeti politikája*) és mások tárgyalják műveikben. E czikk szolgáljon részben pótlásul, részben helyreigazításul.

nak téli alvása, mely álmok nélkül, tompán és érzéketlenül alszik tavaszig, s azalatt testét ön zsirjából táplálja. — Felriasztott végre nehéz alvásunkból a *Hitel* és *Világ* írója. Ő volt az, ki első ébredésünkkel alakot adott sejtéseinknek, és szavakat gondolatinknak. Az észnek és igazságnak égi szikrájánál gyújtotta meg fáklyáját, és mi az ő fáklyájánál gyújtottuk meg apró mécseinket. Fényesen lobogott a fáklya világa, de a tér nagy volt, és sűrű volt a sötétség, mely a tér felett elterült, s a fáklya nem vala képes a nagy tért egészen megvilágítani. Sok apró mécs gyúlt meg azonban a fáklyának lángjától, azok ismét más mécseket gyújtottak meg, s mind ezek a nagy téren elszórva, mindenik a maga kis körében egy kis tért világított meg, s így kezdett oszlaní a sötétség. Most már láttunk, s örültünk az életnek és a világosságnak. De láttuk a sok rosszat is, mit századok igazságtalansága rendszerünkben s törvényeinkben öszvehalmozott s a számtalan hiányt mit századok tespedése okozott. Láttuk hogy mások messze elhaladtak, míg mi csak aludtunk, és erős lőn bennünk a határozat «javítani és haladni». — Küzdöttünk azokkal, kik a világosság előtt makacsul szemet hunyva, nem akarták felemelni zsidbadt tagjaikat a henyeségnek puha párnájáról, lerántottuk az óságnak és megszokásnak leplét sok igazságtalanságról; s kérve és dorgálva, kedvezve és gúnyolva buzdítottuk a magyart: hogy javítson, és haladjon.

De mind ezek csak készülétek valának még a szükséges javítások nehéz munkájához. Eddig csak józan értelem kellett: hogy a rosszat megismerjük, és igazság érzete: hogy a közérdeknek magán érdekeinket is fölállozzuk. Lelkesedésre volt leginkább szükségünk: hogy mi is lelkesíthessünk, s gyakran az érzésnek és indulatoknak buzdító hangján is kellett szólanunk azokhoz, kik a hideg észnek komoly intő szavát nem értették, vagy megvetették. — Most azonban itt van már a cselekvésnek ideje; mert érzi már a nemzet: hogy sok, a mint eddig volt, nem jól volt, érzi: hogy mind ez másképen is lehetne, és meg van győződve, hogy soknak minél előbb másképen kell lenni. Nem az már a napnak fő kérdése, ha javítsunk-e, hanem inkább az: hogy mit, és miképpen javítsunk.

Sok rossz, mit gyökerestül ki kell irtanunk, hogy a cél-

szerű javítások ösvényén haladhassunk, keresztül van szőve polgári viszonyainknak legtöbb ágain: mindent felforgatnunk pedig nem lehet, és nem is akarunk, mert vannak rendszerünknek olyan kincsei, miket, ha nem volnának, most igyekeznénk létre hozni. És épen ezért nehéz a feladás, a mi reánk vár. Gondosan kell kimélnünk a már fenn álló jót és czélszerűt és ügyes kézzel kell irtogatnunk a jóval össze szőtt roszt, hogy az egész öszve ne roskadjon, hanem fokként változzék jobbra, és haladásunknak egyik czélszerű lépése készítsen utat a következőre. De mind ezekhez nem csak józan értelem kell, és igazság érzete, hanem alapos tudomány, és szorgalom, és kitűrni tudás. — Nincs nemzet a művelt világon, mely annyi teendőt tűzött volna ki magának mint a magyar, s valóban szüksége is vagyon reá; és ismét nincs nemzet, melynél a teendők részleteit tárgyzó alapos ismeretek annyira hiányzanának mint nálunk; s ez nagy részben nevelésünk hibája, és rendszerünké, mely inkább a hiúságot oleszó áron ki elégitő nyilvános szónoklatra szoktat bennünket, mint az alapos ismereteknek sok munkát és szorgalmat kívánó megszerzésére. — Más nemzeteknél, a napnak kérdései a köz értelmességnek nyilvános és szigorú bírálatán mennek elébb keresztül, s azután a közvélemény mindenható ereje ad azoknak életet; nálunk azonban mindezt még előbb teremteni kell. — Honunkban a köz értelmesség számra és terjedelemre nézve még igen szűk korlátok közé szorult, a közvélemény pedig csak most kezd ébredni, s még igen gyakran, és igen sokáig lesz az indulatok izgató szavának ingatag játéka.

Ezen hiányok pótlását, a nap kérdéseit tárgyzó alapos ismeretek részletes fejtegetéseit, s a köz értelmességnek terjesztését, és egy szilárdabb, terjedtebb, és tisztább köz vélemény létre hozását várom én leg inkább hirlapjainktól. Lehet hogy épen a hirlapok fogják néha zavarba, s tévedésbe hozni a közvéleményt, de inkább tévedjen az néha, mintsem hogy ismét álomba merüljön, mert midőn téved is, erősül, és utóbb ritkábban csalódik, de midőn alszik, nem él. Szorítók ugyan még most is a sajtónak súlyos bilincsei, csak a lánczok hosszabbak, mint eddig valának; de már az által is élénkebb lőn sajtónknak mozgása, s én ezen mozgásnak is örülök, mert a mozgás élet s ellentéte a tespedésnek, a mi nekünk halál;

ámbár azt hiszem: hogy a lánczok ha hosszúk is, csak lánczok maradnak mindenkor, s az önkény-engedte nagyobb tér csak nyomorult pótléka még a méltán követelt szabadsagnak. — Minden hirlapunk élénkebb most, mint eddig volt, — hazai dolgokról, s a napnak kérdéseiről mindenik többet, és szabadabban ír; a közönség naponként nagyobb részvétellel fogadja ezeket, többet olvas, többet gondolkodik, és ez minden esetre nagy nyereség. — A *Pesti Hirlap* irányul a haladást tűzte ki magának, s feladásul a kor szükségeinek s a nap kérdéseinek minden oldalu kifejtését. Iránya szent, és az még eddig tévesztve nincsen, feladása fontos és nehéz, s annak megoldásához idő kell, és egyesült erő. — Lapjainak tartalma még eddig nagy részben általános. Felveti haladásunk élet-kérdéseit; de azokat részletesen nem fejtegeti, a hibát szigorúan megrója, figyelmeztet a hiányokra; de keveset szól arról: hogy a fennálló rossz helyett mi volna jobb, és czélszerűbb s miképen lehetne azt létrehozni. Ezen általánosság mellett én a részletes fejtegetéseket szeretném, s valóban ohajtom: hogy azokra Kossuth minél előbb által térjen. Szeretném ha már nemcsak arról szollanánk, hogy az ösiség, például egyik leg nagyobb akadály a nemzeti szorgalmunknak, hanem arról is: hogy annak megszüntével miképpen alakuljanak sokféle jog viszonyaink? s miképen módosíttassanak számos törvényeink melyekben az ösiségnek kártékony elve le van téve? — Szeretném ha kifejtenék: lehet-e az esküdt-székeket honunkban is megállapítani? s minő alakban? és mily kiterjedésben? Szeretném ha részletesen írnának a nemzeti kölcsönnek hasznairól, és káiról, különösen pedig arról: ha vajon nálunk, hol annyi a tenni való, s oly kevés a vállalkozási szellem; tanácsos volna-e nemzeti hitelünket használni, s a nagy nemzeti gazdaságot kölcsön vett pénzzel tespedéséből kiemelni? De sok volna még ilyen, mit nemcsak oda vetni, hanem részletesen fejtegetni hasznos, sőt szükséges volna; mert csak így támadnának oly vitatások, mik az egész nemzetet felvilágosítanak, a közértelmességet terjesztenék, s a törvényhozásnak élő munkálatul szolgálnának; s így lenne a hirlap valóságos raktára azon kincseknek, miket egyesek szorgalma gyűjtögetett; s így lennének azok nyilvánosság által a nemzetnek közkinccsei. De a mint említém, ezekhez idő kell, és sok egyesült erő; a

Pesti Hírlap pedig csak néhány hét óta van még folyamatban. Keletkezése váratlan volt, váratlan még szerkesztőjére nézve is, sőt keletkezésének első eszméje is alig van évnegyedes. Kossuth előre nem készülhetett, s ily rövid idő alatt részletes dolgozásra ideje nem volt. Hiszem azonban: hogy még ez is megtörténik, és csak akkor jut e hírlap azon pontra, hol állania kell, hogy reményeinket igazolja.

A modor, melyet ön, tisztelt barátom, e hírlapban leginkább helytelenít, kemény az igaz, sőt néhol keserű, de annak oly igen kártékony következéseitől nem tartok. Szokatlan még eddig nálunk a sajtónak ezen élénkebb mozgása és azért vala leginkább feltűnő a szabadabb s keményebb hang, mely e hírlapnak némely czikkeiben uralkodik. De megszűnik ezen keserűség is, mihelyest a hírlap részletes fejtegetésekbe megy által. — Az általános felszólalás mindig inkább szól az indulat hangján, mint a részletes fejtegetés, mert ennél a tárgy, és annak kifejtése, az okok, és azoknak szabályszerű öszverakása foglalja el az elmét, itt a hideg ész dolgozik, s a hideg észnek ritkán van ideje és oka keserűn szólni; midőn ellenben valamiről csak általában szólunk, s azt általában dicsérjük vagy kárhoztatjuk, a tárgynak szabályszerű bonczolása nem foglalja el lelkünket, és a szárazabb de komolyabb okoskodás helyett gyakran declamatiót használunk. — Midőn valamit részletesen fejtegetünk, csak véleményünket mondjuk el, és véleményünk okait, készek elfogadni a jobbat, mi ugyan azon célra vezet. S már képzeletünkben is azokhoz szólunk, kik velünk az elvre nézve megegyeznek, kik ugyanazt akarják, s tőlünk legfeljebb a módban különböznek; — de midőn elvet vitatunk, mit magunk igaznak, sőt szentnek tartunk, s midőn azon elvnek igazságáról általánosan szólunk, akkor már határozott meggyőződésünket akarjuk másra kötni, kiről azt hiszszük, hogy elvben tőlünk különbözik, s azon vágy, hogy ötlet megtérítsük, azon titkos, és gyakran nem is sejtett boszuság: hogy van ember, ki azon elvnek igazságán kételkedik, több melegséget, sőt néha keserűséget ad szavainknak. — Meg vagyok győződve, hogy a következés igazolni fogja ezen nézetemet, s ha majd a *Pesti Hírlap*ban több részletes fejtegetések lesznek, számosabbak lesznek ugyanakkor a vitatások, és czáfolatok, de kevesebb keserűség, s meg vagyok győződve, hogy

ezen hirlap folyvást ily általános nem maradhat, mert valamint eddig természetes volt a napnak kérdéseit felvetni, s ez által tért és alkalmat nyitni az intelligentiának, hogy azon kérdéseket minden oldalról vitatás alá vegye, úgy azoknak ki fejtés nélküli pusztá és általános ismétlése idővel unalmassá lenne.

Egyébiránt, én a *Pesti Hirlap*ot úgy tekintem, mint a nemzet tulajdonát, mely minden jónak, szépnek, nyitva áll. Ha tehát a modor melyben ezen hirlap eddig írva volt keserű és azok előtt kedvetlen, kik a hirlap irányát helyeslik, s attól jótékony hatást vártak, más alakot lehet annak adni az által, ha több jeles fő leteszi abban a nap kérdéseit tárgyzó remekebb dolgozásait; — akkor ezen dolgozások, s a részletek feletti vitatások foglalják el a figyelmet; a hirlap is inkább megfelel kitzűzött feladásának, s a részletesen fejtegetett tárgyakról az általános czikkelyek megszűnnek, mert feleslegesegek lesznek. — De harcztot kezdeni a modor miatt egy oly hirlap ellen, mely még csak néhány hetes, és pedig harcztot kezdeni ugyanazoknak, kik a hirlapnak fő elveiben szinte megegyeznek, helyzetünket tekintve, károsnak tartanám. — Ha félni lehet attól: hogy a kormány a sajtót e hirlap miatt ismét megszorítja, hamarább meg fog ez történni, ha mi magunk kiáltjuk ki azt a szabadelvűségben túlságosnak, sőt veszélyesnek. Én azonban azt hiszem: hogy az austriai kormánynak belső politikája állandó és egyforma soha nem volt. Nem a körülmények határozták el azt, és nem is az idő kívánati, hanem azon egyeseknek érdekei s nézetei, kik hivatalos hatalomra léptek. — Lehet hogy a kormány egykor ismét visszaesik előbbi fonák és szigorú politikájára, de sem mi, sem Kossuth nem leszünk ennek okai, hanem a kormány embereinek, vagy azok nézeteinek változása. — Az ily váratlan változások nálunk nem szokatlanok. Gyakran visszaugrott már a kormány a józan engedelkenységnek elkezdett ösvényéről, s ez ismét megtörténhetik, de a mit már előre léptünk a haladás ösvényén, azt visszalépni többé nem fogjuk; s nemzeti kifejlődésünket örökre meggátolni, a korszerű haladásnak már kifejlett ösztönét bennünk elfojtani sem ármány, sem hatalom többé nem képesek s ha bár egy időre nehezítik is lépteinket, visszatérni többé nem fogunk, sőt megállani sem, mert a haladás mélyen ér-

zett nemzeti köz szükséggé vált. Sőt meg vagyok arról is győződve, hogy kifejlődésünket inkább elősegíteni volna érdekében Austriának, mert csak kifejlett nemzetiségünk és azon erkölcsi erő, melyet a kifejlődés ad nemzetünknek, lesz képes egykor meg óvni Austriát éjszagnak óriási hatalmától; s a mely pillanatban mi megszűnnénk nemzet, és pedig magyar nemzet lenni, azon pillanatban Austriának önállása mások kegyelmétől függ. — Sejtém én, hogy Bécsben is ébrednek erre nézve régi álmaikból, mert alig hiszem, hogy a kormánynak jelen politikáját annak köszönhetnénk: mintha Austriának kebelét az irántunk való vonzódásnak valamely eddig nem ismert buzgó érzete szállotta volna meg.

De különösen sajnálnám, ha épen Ön kelne harczra ezen hirlap ellen, mert azt hiszem: hogy Ön és Kossuth oly két morális erő, miknek egyesülve kellene inkább dolgozni a hon javára, és nem egymás ellen keserűen küzdve egymást rontaniok. Ha ezen harcz csak véleményharcz volna, melyet egyedül az okoknak nemesebb fegyverével küzd végig két kitűnő elme, akkor aggodalmam nem volna, — de képzeletben látom, hogy a harcznak első kezdetén Széchenyi Kossuthot sansculotti szellemmel, Kossuth Széchenyit álszabadelműséggel vádolná. — Ekkor a küzdés nem elvekért, és nem okokkal, hanem csak nevekért, és jelszavakkal folyna. Párt alakulna mindenik mellett, mert Ön sokat tett, Kossuth sokat szenvedett a közügyért. Önnek hálaival tartozik a nemzet. Kossuthot a szenvedés emléke lengi körül, s ez néki lelkesült részvétet biztosít. Keserű volna e két párt küzdése, mert nincs dühösebb harcz, mint a melyet jelszavakkal küzdenek, ott az okok elnémulnak a jelszó előtt, a személyesség a jelszónak alá van rendelve, sőt magát a tárgyat is felejtik a jelszó mellett. — A hatalmas francia nemzet épen e jelen időben a cselszövények játéka lett. — Ön maga gunyolja törvényhozását, mint a kormánynak vak eszközét, ön maga hirdeti, hogy nemzeti becsülete sértve van, s legszentebb érdekei el árultattak; és nincs, a ki e nemzetet megmentené, mert jelesebb fiai egymást koptatták el keserű véleményharczokban, és most nincs oly kitűnő polgár, ki a nemzetnek véleményét bírná, s kinek hatása a nemzet erkölcsi erejét egyesíthetné. — Alkotmányos országban szüksége van a nemzetnek arra, hogy lelkesebb fiainak közhitele sértetlen marad-

jon, s a ki azt személyes harcokban feldulja, az csakugyan a nemzet közkinsét dúlta fel, mert midőn eljönnek a vésznek csapásai, és a szenvedésnek keserű órái, akkor a köz-tiszteltben álló név lelki tehetséggel párosulva sokkal, igen sokkal többet tehet, mint bármi hatalom, és bármi tehet-ség, név nélkül és bizodalom nélkül. És nem volna-e vétek, ha most a modorért, melyben egyik hirlap írva van, Kossuth és Széchenyi egymást vádolva, egymás hitelét rontanák a nemzet előtt? Nálunk a jelesek száma nem oly nagy, hogy ekkora veszteséget súlyos csapásnak ne tekintsünk. — Azon-ban hiszem azt, hogy a *Hitel* és *Világ* írója ily harcot nem küzdhet. Annak ki az alvókat felébresztette, váratlan nem lehet, hogy azok kik egyformán aludtak, felébredve nem mind egyformán nyulnak a munkás élet komoly foglalatos-ságaihoz, ha bár egy célra törekednek is.

Izgatással telve a *Pesti Hirlap* (ezt írja ön, tisztelt ba-ráton). De hiszen izgatás most minden hirlapjainkban van. S ez természetes következése a nap kérdéseinek, és a sajtó élénkebb mozgásának. — Nem is ezen izgatás volt az, mitől én tartottam, hanem a megyei gyűléseken történhető helyte-len, és cél elleni izgatás. — Gyűléseken az izgatás többet árthat, és könnyebben, mint a hirlapokban; mert ott a szó-nak elragadó hatalma elnémitja a hideg észnek komoly ta-nácsát, a szót azonnal törvényes erejű határozat követi, s ez már egy lépés a haladás ösvényén, mi ha helytelenül van téve, zavart és kárt okozhat, visszalépni pedig mindenkor nehéz. Az ilyen lépés mindég positiva quantitas a politika számolásában, és egy bizonyos meghatározott része az egész nemzet akarátjának. — A hirlapok ellenben csak véleménye-ket mondanak ki, mit határozat nem követ, az elámult hideg észnek van ideje levonni a leplet, miben a tárgy talán burkolva volt, s az igazságot vizsgálni. Sőt felszólal egy másik író, és kifejti ellenkező nézeteit; s a minden oldalról megvitatott tárgy felett ki-ki elfogultság nélkül ítélhet, mi előtt iránta határozni kellene. A hirlapok izgatása csak fel-szólítás, mely által a hazának egész intelligentiája meg-hívatik, hogy a nap kérdéseit fejtegesse, és az igazságot nyo-mozza, s gyakran épen ezen hirlapi izgatás teszi sükerte-lené a gyűléseken rosszat szülhető helytelen izgatást, mert azon tárgy, mit a hirlapok már előbb megvitattak, az ujság-

nak rejtélyes ingere által senkit el nem ragad, nem idegen a közönség előtt, nem készületlenek az ellenvéleményűek, egy szóval, mielőtt a közönség a tárgy felett határoz, a hirlapi vitatások következtében is többet, és komolyabban gondolkodott arról, és így határozata biztosabb alapon nyugszik, s nem olyan mulékony, mint az, mit valamely új tárgyban, az újság ingere s a szónoklat elragadó hatalma hozott létre, de az ingernek és lelkesedésnek multával, elenyészik, és ezen ingatagság által tévedésbe jön kormány és nemzet a közvéleménynek valóságos állása felől. — Én tehát hirlapjaink izgatásán nem aggódok, s elmondhatom, hogy a *Pesti Hirlapot* nálunk is igen sokan, s nagy figyelemmel olvassák, szeretik azt, de izgató hatást még senkire sem tett, olyant, miben meg ütközni lehetne. Sőt még olyanok sem neheztelnek érette, kik nem baráti a sebesebb haladásnak. Néha ugyan egyik vagy másik cikkely némelyeknek nem tetszik, s voltam én is úgy, hogy némely cikket nem találtam jónak, de hiszen ez minden hirlapnál így van. — Azt, hogy a nép félre értve talán e hirlapnak némely szavait, izgatva legyen általa, én valóban nem féltem. Sőt inkább ohajtánám, hogy népünk oly fokán volna a műveltségnek, hogy hirlapok által is hathatnánk reá, úgy legalább közelébb állanánk hozzá és kifejlődésünkhez; de a mely nép még azt is vakon el hiszi, hogy az országgyűlésen megajánlott ujjoncokat a fejedelem az orosz udvarnak adja el lovakért, azt még hirlapok nem izgatják. — Attól pedig, hogy majd a hirlapok által felizgatva, talán felettebb is gyorsan halad a törvényhozás, és minden fennállót felforgat, úgy hiszem, épen nálunk félni senki nem fog; mert a hirlapok vitatásaitól a megyei határozásokig az út felette hosszú, s az ellenkező érdek felette sok, úgyhogy addig, míg törvény lesz belőle, alig marad valami abból, mitől a hirlapokban némely jó lelkű magyar talán el is ijedett. — Azonban ismerkednünk kell az eszmékkel, ha még kivihetők nem volnának is, azt a mit a nemzet többsége még most nem ohajt, az idő megérleli, s a mindinkább fejlődő közértelmesség utóbb tisztába hozza.

De bocsánatot, hogy fölötte hosszú voltam untató fecsegésemmel, sokat nem azért irtam, mert azt hittem, hogy Önnek újat mondok; hanem azért, mert véleményemről s

annak okairól számot adni rövidebben nem tudtam. Ön ugyan megjárta vélem, mert szíves soraira, későn is felelek, és oly hosszú, hogy magam is elijedtem tőle.

Kossuth is irt, s kérdezte véleményemet a hirlap iránt, e napokban irok néki — s megírom, hogy a nap kérdéseinek részletes fejtegetését várjuk tőle leginkább.

Isten áldja, tisztelt barátom! Igéretére számolok, hogy még ez évben megnézi Zalát, és zalai barátit! — Isten áldja még egyszer!

Deák.»

Ime, Eötvös is, Deák is óva intették Széchenyit, ne írja meg művét,*¹) ne lépjen fel a *Pesti Hirlap* ellen, mert magának árt vele, elveszti népszerűségét s így árt a hazának is. Széchenyi azonban Kossuth izgató modorát további cikkeiben is feltalálván, nem törődve népszerűségével, megirta a *Kelet népét* s kiadta 1841 júniusában, kérve benne Kossuthot: «Ne tovább; mert ez a forradalom útja». Barátainak, Eötvösnek, Deáknak, levelökre válaszul már e művet küldte meg.

A *Kelet népé*-nek is nagy volt a hatása,**²) nyomában egész tömeg hirlapi cikk és röpirat keletkezett.

A hirlapi cikkek közül itt csak Dessewffy Aurél cikkeit a *Világ*-ban, Hazay Gábor (Vörösmarty Mihály) ismertetését az *Athenæum*-ban említve, önálló műben nemsokára a *Kelet népe* megjelenése után egy ismeretlen *A kelet népe közt egy ember* című műve jelent meg, de ezt, bár inkább Széchenyi mellett szólt, maga Széchenyi jelentéktelen, csak haszonra vágyó «unalmas moslék»-nak nevezte. Záborszky Alajos műve a *Kelet népe* után jelent meg *A Pesti Hirlap elleni gyanúsítások és a haladás* címen, de már készen volt a *Kelet népe* megjelenése előtt, mert Széchenyi nyíltan hirdette, hogy a *Pesti Hirlap* ellen írni fog. Evvel egyidőben jelent meg Fáy András *Kelet népe Nyugaton* című műve; majd Eötvös József is hozzászólt a vitához *Kelet népe és Pesti Hirlap*

*) Mások is igyekeztek lebeszélni őt szándékáról, így Batthyányi Lajos, Klauzál Gábor, Bezerédj István is.

**²) Deák Ferencz 1841 okt. 12-én Wesselényihez intézett levelében említi, hogy a *Kelet Népe*-nek sok pártolója van, nemcsak a *Jelenkor* és a *Világ*, hanem különösen sok római katolikus pap, de megemlíti azt is, hogy hatással volt az irodalmi világra is, mert azóta lapjainkban általánosak a személyeskedések.

czimen s e könyvet Kossuth Lajos *Felelet gróf Széchenyi István*-nak című műve követte. Később jelent meg Pongrácz Lajos élesen támadó könyve *A Kelet népe felnyitotta szemeit egy nyugotfinak*. Kuthy Lajos *Folgári szózat kelet népé*-hez című könyvében Széchenyit védte, de az egyébiránt gyenge mű nem keltett figyelmet.*)

Széchenyi maga, mint egyéb művei kiadásakor, most is több levelet kapott, sőt cikket is, mely mindannyi jó tanács-csal akarta ellátni, hogyan kellett volna, vagy kellene a harcban eljárnia.

Itt csak Baloghy Lászlót említem. Baloghy 1842 január 3-án keltezett levelével egy cikket küldvén neki, megírta Kossuth Lajosra nem a leghizelgőbb kifejezésekkel, hagyja Kossuthot írni, ne vitatkozzék vele, hanem keljen ki a főrendiházban ellene és modora, túlzó eszméi ellen. Széchenyi e levélre válaszolt,**) azt kérte Baloghytól, engedje meg levélének közlését.

E védelmekben azonban nem volt Széchenyinek nagy köszönete. Kétségtelen, hogy fellépése népszerűségébe került. De ha ezt szívesen feláldozta az ügy érdekében, átlátta Eötvös, de különösen Kossuth *Felelete* után, hogy actiója nem sikerült. Lelke ezért még inkább eltelt aggodalommal s e kétségbeesett nyilatkozatot írja naplójába: «Vannak pillanatok, a mikor kétely száll meg . . . vajon jól tettem-e, hogy a *Hitel*-lel, s a *Kelet Népe*-vel fölléptem. Ha egyszer kételkedés szállja meg lelkünket. . . . akkor vége földi boldogságunknak».

VISZOTA GYULA.

*) Lásd az irodalomra vonatkozólag Ballagi Géza akad. székfoglalóját: *Az 1839/40-iki országgyűlés visszhangja az irodalomban*, megjelent 1890-ben.

**) Lásd levelét: *Gróf Széchenyi István levelei* kiadta Majláth Béla 1891-ben, III. kötet 114. oldal.

A SPANYOL IRODALOM A XV. SZÁZADBAN.

(Második és utolsó közlemény.★)

II.

A próza.

A prózai irodalmat a XV. században ugyanazok a társadalmi körök művelték, melyeket mint a műköltészet ápolóit ismertünk meg: az udvar, a főnemesség, a lovagrend néhány tagja és az egyházi méltóságok egypár képviselője. Az Olaszországgal való élénkebb közlekedés és az európai szellemi élettel való közelebbi érintkezés a constanzi és baseli zsinaton fölébresztette s fokozta a művelődés szükségének érzetét, mely első sorban a classikusok fordításában nyilatkozott meg. Ayala és Heredia hagyományát tovább folytatják: Enrique de Villena, (1384—1434) az aragoniai és castiliai uralkodó-ház gyenge sarjadéka, kit erős becsvágya sem tudott maradandó sikerhez juttatni s kinek sok oldalú tudásában hiányzott az egyéniség szilárd alapja; a tudós és ékesen szóló burgosi püspök, Alfonso de Cartagena (1384—1456), egy kiváló convertita család tagja, Spanyolország képviselője a baseli zsinaton s a pápai kiváltságok védelmezője; Fernan Perez de Guzman; legfőképp azonban Santillana örgróf, a ki, mivel a régi nyelvekben kevésbé volt jártas, fölötte élénk fordítói munkásságnak lett megindítójává, hogy a forma hiányában, a régi íróknak legalább anyagát és tartalmát bírhatta. Könyvtárában megvoltak a legfontosabb latin írók

★) Az előző közleményt l. a *Budapesti Szemle* 1903. évi 322. számában.

castiliai fordításban; a költők természetesen prózában és inkább körülírva, mint fordítva, azonkívül különböző egyházi atyák, néhány görög munka az olaszországi humanisták közvetítésével, Dantetól egy ének, Petrarca több latin irata, sok az egyre tekintélyesebbé váló Boccacciótól, ennek tudományos gyűjteményei teljesen és még sok egyéb a híresebb kortársaktól. Nagyon háttérbe szorúlnak a francziák és hogy Gower *Confessio amantis*-a Angliából Portugálián keresztül Spanyolországba jut, az már a véletlen műve.

Ámde az ily fordításoknak készítése s kéziratokban való elterjedése e korban, már kezdettől fogva, az előkelő műkedvelősködés bélyegét viselte magán. A hivatásszerű tudósok, kik a latin nyelv használatát az anyanyelvének elébe helyezik, kisebbségben maradnak. A classikus ó-kornak elsajátítására és a tanulmányrendjének átalakítására irányuló törekvés csak a katolikus királyok alatt lesz egészen komolylyá. Az ódon tiszteletreméltó Salamanca, az Alcalá de Henaresben újonnan alapított főiskola és az udvar lesznek a humanismus melegágyává, győzelmes elterjesztőivé pedig, a benszülöttek közül, Antonio de Nebrija (1444—1522), a spanyol renaissance atyja s egyúttal az első spanyol nyelvtan szerzője, a külföldiek közül Lucius Marineus Siculus és Petrus Martyr Anglerius folyton kutató kíváncsiságával. Egyidejűleg elterjednek, németektől fölállítva a pyrenæi félszigeten a könyvnyomdák s azokat a kincseket, melyek eddig fenkölt lelkű főurak könyvtárát díszítették, rejtekeikből kiemelik s a nyilvánosság piaczára viszik. Az új irány győzelme ezzel teljessé lesz, habár Spanyolorzágnak soha sem volt meg a készsége arra, hogy a tudósoknak oly hazája lehessen, milyen Itália volt.

Első sorban a történetírás terén szerzett magának a spanyol nyelv oly érvényt, melyet tőle többé elvitatni nem lehetett. Oly kísérleteknek, melyek a világtörténetet és a nemzeti történetet latin nyelven szólataltatják meg, csakhamar akadtak fordítói és velök szemben a spanyol nyelvű művek egész sora állott. A könnyen érthető becsvágynak, hogy a jelen eseményeit a művelt világ számára a tudósok köznyelven jegyezzék föl, az ország szomorú állapota és a külföld csekély érdeklődése egyelőre nem kedvezett; a század dicsőséges vége azonban e téren is öröndetes változást idézett elő.

Fényes képviselői vannak ismét a kortörténetírásnak. Az ország krónikájának folytatásával Alvar García de Santa Mariát († 1460) bízzák meg, a ki becsülettel akart Ayala nyomdokába lépni, de hivatalát csak 1420-ig viselte. Testvére volt annak a Pablo de Santa Marianak, ki három fiával együtt tért át a zsidó vallásból, Cartagena s Burgos püspökévé és főkancellárrá lett s a világtörténelemnek két rövid foglalatját írta meg, az egyiket versben, a másikat prózában. A hivatalától való megválásra Alvar Garcíát valószínűleg a családja és a condestable közt támadt feszült viszony kényszerítette. Munkáját az 1435. évig ismeretlen nevű, de nem méltatlan utódja folytatta, magától értetődve a condestable-nak, a politika tényleges vezetőjének szellemében. Ez után következnek Pero Carillo de Albornoz fősólymázmesternek szűkszavu följegyzései, melyekhez fray Lope de Barrientos cuencai püspök, a trónörökös nevelője és a király gyóntatója csatolt egyet-mást. Ily állapotban jutott a krónika Fernan Perez de Guzman kezébe, ki azt saját politikai álláspontjának megfelelőleg rendezte, rövidítette s átdolgozta s lényegileg azt az alakot adta neki, melyben ma ismerjük s melyet világos, nyugodt eleven és igazságra törekvő előadása miatt még ma is örömet olvasnak, mint egy züllött mozgalmas korszaknak tarka képét, mely tele van viszályokkal és küzdelmekkel, fondorlatokkal, czéltalan, zavaros politikával, a lovagi hősiség és fénylő pompa mellett. Ezeknek a hivatalos annaleseknek legértékesebb kiegészítései szintén magától Fernan Perez de Guzmantól valók: *Generaciones y Semblanzas* (Nemzedékek és képmások) 34 jellemrajz sorozata, melyekhez az eszmét Guido Colonna trójai háborúja adta; nem szoros értelemben vett életrajzok ezek, hanem egyénileg kidomborodott arczképek, a mint azok a szerző éles megfigyelő tekintetete előtt megrajzolódtak, a külső vonásokat, vérmérsékletet és hajlamokat majd rövid vázlat keretébe szorítva, majd kényelmesen tárgyalva s egyes elmélkedésekkel fűszerezve, melyekben a szerző világos, tapasztalt és a csalódásokban megedződött szelleme csendes megnyugvással vonja le a zivataros korszak lelkületét. A spanyol próza valódi gyöngvei ezek a rajzok.

Az erélytelen II. Juan uralkodása alatt a királyi hatalmat nem maga a király gyakorolta s az állam ügyeit nem ő

maga intézte, hanem korlátlan hatalmú kedvence a condestable családtalan fattyú Alvaro de Luna, ki mint apród jött az udvarba s az uralkodó kegyét csak személyes fölényének s államférfiúi képességének köszönhetette s a feudális nemesség féktelen becsvágyának évtizedeken át egymaga ellen tudott állani, míg nem a mindig gyenge király ellenei haragjának szolgáltatta ki (1458). A tragikus végű kegyencnek egyik ismeretlen párthívében védelmezője támadt, a ki a nevezetes férfiú életét és munkásságát megragadó mesteri vonásokkal és oly melegséggel rajzolja, hogy mondásokban gazdag elbeszélése megélénkül s hatásában megragadóvá lesz. Egyszer, az 1439. évben sikerült már az ország nagyjainak a condestable ideiglenes eltávolítását kieroszakolni; akkor a király és az elégületlenek között formaszzerű egyezés jött létre, melynél a döntő birói szerepet Pedro Fernandez de Velasco, Haro grófja játszotta, ki azután *Seguro de Torde-sillas* című munkájában e nevezetes és az akkori állapotokra nézve annyira jellemző tárgyalásokat minden kiszíne nélkül, tisztán az igazságnak megfelelően újból elmondja. Sajátosan vonzó és értékes erkölcsi irányú történet az az életkép, melyet Gutierre Diaz Gamez a *Victorial*-ban uráról a soha le nem győzött Pedro Niñoról, a későbbi buelnai grófról (1375—1454) rajzolt meg. Ifjan és a lovagságért lelkesülve lépett Gutierre Niño szolgálatába zászlótartóként segédlik kíséretéhez s mint szemtanú leírja tettekben gazdag pályafutását: a corsárok mulatságos üldözését Tunis kikötőjéig, a vakmerő kalandozásokat Angliába és Jerseybe, szerelmi kalandját Franciaország tengernagyának ifjú nejével a serifontainei téli táborban, továbbá, hogy odahaza mily vakmerőséggel, de végre mégis szerencsével kéri meg a portugali hercegnőnek Beatrixnak kezét, kinek halálával (1446) az elbeszélés véget ér, oly kalandosan, mint valamely regény, melyet a szerző, mint az igaz lovagság tankönyvét különféle legendákkal és tudós czafranggal czifrázott föl. Nem kevésbé tanuságos a kor erkölceinek megismerése szempontjából a *Paso honroso*, egy külön e célra rendelt irnoknak följegyzése Suero de Quiñones merész vállalatáról, melyet 1434. évben nyolcz társával együtt indított meg, fogadkozva, hogy hölgyének tiszteletére Orbigo hídját, Léon mellett 30 napon át mindenkivel szemben megvédelmezi, míg 300 lándzsát nem tör.

Seguro de Torde-sillas

IV. Enrique uralkodásának történetét hivatalból Diego Enriquez del Castillo udvari káplán és a királyi tanács tagja írta meg és majdnem életével lakolt érte, midőn az ország nagyjai, kik Alfonso infanst, a király testvérét trónra emelték, Segoviat elfoglalták és ő krónikájával együtt kezökbe került. Összes följegyzéseit elvették tőle, úgyhogy tisztán emlékezetből kellett azokat pótolnia. Romlott korban élve, magát tartózkodó s büszke méltóságával s az által óvta, hogy érezte felelősségét az utókorral szemben s hogy az események benső kapcsolatát törekedett megérteni. A rövid ideig élő trónörökös pártja hivatalos történetírójává a király latin íródeákját, Alfonso Fernández de Palenciat tette meg (1423—1492), ki Burgosban, a püspöki palotában növekedett föl és műveltségét Olaszországban, a byzanci menekültek körében szerezte meg; kora történetét három decasban írta meg latin nyelven, melyekben szabadszájúságát, maró gúnyját és az élethű rajzokat csodálják. Aggkorát Palencia Sevillában Medinasidonia hercegi udvarában töltötte el, évkönyveinek folytatása s tudományos munkálkodás között rokonértelmű szavak összegyűjtésével, spanyol-latin szótár szerkesztésével, a spanyolok teljes történetének megírásával, hasonló dolgokkal foglalkozva. Hivatalos megbízás nélkül írt Diego de Valera (1412—1486). Fiatal éveiben idegen udvaroknál fitogtatta lovagi erejét s erre támaszkodva otthon is tekintélyre tett szert; a fejedelmekhez intézett nyílt levelekben gyakrabban hallatta erőteljes szavát, írt erkölcsi elmélkedéseket is, a czímertan körébe vágó és udvari tisztségekről szóló értekezéseket stb. A történetírássra csak későbbben adta magát s először Spanyolország történetét írta meg rövid kivonatban (1481), az első ilyfajtajú munka, mely nyomtatásban megjelent, s valószínűleg ennek folytatásaként *Memorial de diversas hazañas* Enrique uralkodásáról, tágabb látkörrel, egészben Palencia szerint. Ugyanennek uralkodásáról emlékszik meg Pedro de Escavias, andujari helytartó, hasonló egyetemes történetében. Értékes kútforrásokként jelentkeznek ebben az időben egyes helyi krónikák. Az új condestable Miguel Lucas de Iranzo, alacsony származású férfiú, de a ki Enrique kegyét a maga számára nem zsákmányolta ki, hanem tetterejét a mórok ellen folytatott határszéli háborúra fordította, szintén megtalálta Juan de Olidban a maga élet-

íróját, ki előtt egyetlen egy részlet sem kicsinyes. Végül Fernando del Pulgar, *Claros varones de Castilla* című művében Guzman mintájára, de annak intuitív képessége nélkül, de elég lélektani értelemmel s finoman csiszolt kifejezésekkel megírta öregebb kortársainak 24 inkább életrajz-szerű jellemképét.

Fernando del Pulgarnak már tartalmas, gazdag élet volt háta mögött, midőn Izabel királyné történetírójának meghívta (1482); ő az utolsó, régi modorú krónikás, s egészen már nem is az; a régiek után indulva, neki már több gondja van a tárgy művészi csoportosítására és az irány mellettségére, mint a részletek gazdagságára; a közbeszótt beszédek erősen szónokiasak s ez jellemzi levélgyűjteményét is. Pulgar műve az 1490. évig terjed; Granada bevétele után azonban még megírta a mór uralkodók rövid történetét, mely utolsó műve volt. Három hivatalbeli utódjának a munkája úgy látszik, elveszett. Ellenben ránk maradt Andres Bernáldeznek, los Palacios papjának és sevillai érsek káplánjának tartalmas, jól értesült, egyszerű krónikája, mely 1488-tól 1513-ig terjed s az események tarka gazdagságát s a részletekbe való körülményes belemerülést tekintve, semmi kívánni valót sem hagy hátra. A katolikus fejedelmek uralkodásukat a portugálok fölött kivívott toroi győzelemmel kezdték meg, melyet az Aljubarrota mellett szenvedett vereség megtorlásának tekintettek; mint illet dícsőíti azt Palma Baccalaureus *Divina Retribucion*ében. Nem egy krónika hever még kéziratban vagy ritka kiadásban a könyvtárakban elrejtve, mások pedig elvesztek. Hogy a királykrónikák nagy része ránk maradt, azt Lorenzo Galindez de Carvajal kamarás 1517-ben létrejött gyűjteményének köszönjük, ki megérdemli, hogy ezért nevét megemlítsük.

A spanyolok nemzeti érzülete gyönyörködött a történeti emlékekben s az ország egyetemes történetét felölelő művek egész sorozatának lett szülőjévé. A nép könyveivé lettek s még máig is azok maradtak Fernan Gonzalez s a larai infansok krónikája, Cid tettei s más kivonatok Bölcs Alfonso Spanyolország történetéből, melyekhez tartozik Rodrigo király krónikája (helyesebben *Cronica sarracina*) is, a különben ismeretlen Pedro de Corral koholmánya, mely a történetet lovagkölteménynyé travestálja, de ezzel a nemzeti mondát egy új

fejezettel, a gótok birodalmának elenyésztével gazdagította. A melléktartományok is megemlékeznek multjokról; Aragon királyainak krónikáját Fray Gualberto Fabricio de Vagad cziszterczita barát írta meg; Navarra történetét pedig a szerencsétlen herczeg Carlos de Viana (1421—1461), kire ez az ország anyai örökségkép szállott, de az atyjával II. Juan aragoniai királylyal támadt viszálykodásában vereséget szenvedett s meghalt. Szívesen használják föl végül a történelem példa- és adomakincsét is erkölcsi fejtegetések alapjául; s igen különböző módon nyer földolgozást, mint a *Krónikák őrtornya* Talavera főpapjától, mint a *Történetek tükre* Guzman-tól, mint a *Római történetek kézikönyve* Alfonso de Avilától. Nagy sikert aratott Diego Rodriguez de Almela erkölcsi fogalmak szerint rendezett *Valerio de las historias*ával, mely rövid idő alatt több kiadást ért meg és sokáig a nyelv mintaképe volt.

Majdnem a véletlen művének látszik, hogy a XV. század végén a spanyolok tengeri fölfedező és világhódító néppé lesznek; eddig természetes elkülönültségeökből alig hogy kiléptek. Nem azért, mintha talán nem lett volna meg a megkiváncsolt merészség: hisz castiliai lovagokkal a külföldön a tornatéren és a táborokban mindenütt lehetett találkozni. A castiliai utasok azonban már ritkaság számba mennek s ha találkoznak és élményeiket elbeszélik, ezt a krónikák egyszerű nyelvén teszik, többnyire rideg józansággal és erős castiliai önérzettel. A fejedelmi hiúság sajátos megnyilatkozása bírta rá III. Enriquet, hogy Ázsia meghódítójához, Timur-lenghez követséget küldjön, épen azon időben, midőn a törökök hatalmát Angora mellett leverte; mivel az az udvariasságot viszonzotta, egy újabb követség indult útnak, mely a hatalmas uralkodót fővárosában, Samarkandban kereste föl, hol teljes keleti pompájában láthatta. Erről a követségről, mely útját 1403-tól 1406-ig tette meg, vezetője, Ruy Gonzalez de Clavijo vagy ennek kísérője fray Alfonso Paez de Santa Maria egy tudósítást írt, mely nemcsak művelődéstörténeti szempontból becses, hanem figyelmünket naplószerű egyhangúsága mellett is leköti a roskadozó byzanci birodalomnak, a fáradalmas utazásnak az Ázsia bensejében elterülő nagy fősíkokon, a tarka lakosságú városoknak, a samarkandi szakadatlan ünnepélyeknek és a Timur közeledő

halála miatt sietőssé vált visszatérésnek egyszerű leírásával. Az 1437. évben szintén Keletre vonzotta vágya az aragoniai Pero Tafurt; a kedvezőtlen idők miatt, igaz, hogy a száraz föld belsejébe el nem juthatott, de látta legalább Genuát, Velenczét, Konstantinápolyt, a Szentföld nevezetes helyeit és, a cyprusi király megbízottjaként, Cairot és a Sinai hegyet, a világlátott férfiú nyílt szemével. S az a keresetlen, természetes hang, melyen élményeit elbeszéli, érdekes megfigyelésekben gazdag s az egyes országokra és szokásaikra vonatkozó leírásainak egyéni rokonszenves jelleget kölcsönöz. Az igazi útra, a nyugoti világtengerre, a spanyol nemzetet, halhatatlan fogadott fia az újvilág fölfedezője Cristoval Colon (1446—1506) vezette. E hőselelkű úttörő férfiúnak tudósításából és leveleiből az egyszerűség, világos megfontolt elme, törhetetlen akarat, mely folyton vezette, a világra és természetre irányuló világos látás, valamint az isteni küldetésébe vetett azon mély és majdnem mystikus hit szól hozzánk, melyből lelke a fáradalmak és bajok között is lendületet és kitartást merített. Sem életének, sem fölfedező útjainak összefüggő leírása nem maradt ránk tőle magától; sőt még legfontosabb előterjesztéseinek az eredetije is elveszett. Ennyire nem gondolt Spanyolország a saját kincseivel.

A tanító próza terén is sokoldalú, bár kezdetben még csak fejledező élet mutatkozik. Újra találkozunk az oktató mulattatás régi tárgyának az apologon új földolgozásával a valderasi archidiákonusnak, Clemente Sanchez de Bercialnak példatárában (*Exemplos por abc*), mely a meséket a prédikáló papok használatára latin jelszavak szerint rendezi s rövid verses mondásokkal vezeti be; *Calila és Dimma* s az angol Hoveden János *Laikusok tükrének* új fordításai hirdetik a műfajnak állandó közkedveltségét. Új és a maga nemében a nehézkes tudományosságnak igazi netovábbja Enrique de Villena allegorikus-mythologiai regénye: *Herkules tizenkét munkája*, melyet katalán nyelven fogalmazott, aztán spanyolra írt át, erkölcsi tükrül az összes lovagok számára, mely a régi mondát nemcsak körülményesen elbeszéli, hanem lépésről-lépésre allegorikusan és történetileg magyarázza is, s végül a világ tizenkét rendjének egyikére, a királytól le egészen az asszonyokig, alkalmazza. Nem kevésbé tipikus a század szellemi irányára nézve baccalaureus Alfonso de la

Torrenak, a salamancai San Bartolomé collegium tagjának *Vision de lei tableja*. A mű egy visio keretébe való illesztése a szabadművészetek és az erkölcs-philosophia tömör tanmenetének; elibénk állítja az értelmet kifejlésének folyamatában a hét művészet csarnokán keresztül, mígnem az igazság hajlékába vezet, hol az isteni világrendre való ráutalással föl-tárul előtte a világ titka s megjelenik neki a hét erény. A könyv Viana hercege számára készült, nevelője kívánságára, s helyenként a gondolatoknak és a nyelvnek költői lendületével tűnik ki és szerzőjének kortársai elismerésében kiváló helyet biztosított; több kiadást ért meg, lefordították idegen nyelvekre, sőt megesett vele az is, hogy 1623-ban egy avatatlan olaszból spanyolra fordította vissza. Allegorikai lepelbe burkolta Alfonso de Palencia is a maga iratait *A katonai diadalmenet teljességéről*; egészen épen oly iránygyakorlat ez, mint az epikai színezetű *Farkasok és kutya-csatája*, a mely művével a későbbi történetíró, Olaszországból való visszatérésekor, magára vonta a figyelmet. Ebben a szerző a spanyol Exercicio, Discrecionhoz Itáliába, ennek hazájába kíséri, hogy ez őket Triumfóhoz vezesse. A spanyol önérzete és csodálata, mely őt az olasz műveltséggel és a még romjaiban is hatalmas ókorral szemben eltölti, egyesülnek itt egymással s tetszetősen vannak benne megírva a tudós rhetorikai apparatus közé ékelt összehasonlító néplélektani vázlatok is. A szép-próza összes termékei között a legfőbb dicséretet talán Juan de Lucena *Vita beata* cz. dialogusa érdemelné meg, ha nem egyszerű fordítás volna olaszból, mert eredeti csak az benne, hogy a szerző a párbeszédben három honfitársát, Santillanát, Cartagenát és Juan de Menát szerepelteti.

Óriási hatása volt Boccacciónak. Már nem volt egészen fiatal, midőn visszautasított szerelmi ajánlataért *Corbacció*-ban durva boszut állott. Ez a mű a következő nemzedéket sokáig lázas izgalomban tartotta; számos író, hivatott és hivatlan, becsületbeli kötelességének tartotta, hogy a megsértett szépnemnek védelmére keljen, míg mások még gáncsot gáncsra halmoztak. Castiliában maga a királyné, Mária (+ 1445) volt az, ki az írókat a női becsület védelmére fölhívta és tüzelte. Az ő megbízásából írta Alfonso de Cartagena könyvét a híres nőkről, mely azonban elveszett. Vala-

mely botlás kiengesztelésére, mely miatt az udvartól száműzték, írta Rodriguez del Padron a *Nők diadalát*, melyben azok fölényét 50 finomul szőtt sophistikai okoskodással bizonyítja, a metamorphosisok bájos köntösében, a szót Cordiana nympa szájába adva, ki égerfává változtatott Alisojának lábánál patak alakjában csörgedezik. Valamivel későbbi Alvaro de Luna *Híres és erényes nők* című műve, mely bibliai, pogány és keresztyén példákat sorol föl három könyvben, oly tetszetős könnyűséggel, hogy a condestable tollának becsületére válik. Izabel infansnő számára írta, nevelő célból, Martin Alfonso de Cordova augustinus barát *Nemes kisasszonyok kertjét* s a vita a könyvekben még azután is sokáig folyik.

Az álokoskodásoknak és szép példáknak azonban Alfonso Martinez de Toledora, Talavera főpapjára, e satirikus emberismerőre, kinek éles látását a lovagi mystikus érzés el nem homályosította, semmi hatása sem volt. II. Juannak volt udvari káplánja s különböző dolgokról írt, de a balga szerelem ellen írt könyve a *Corbacho*, melyet 1438-ban 40 éves korában fejezett be, kétségkívül a korszak legeredetibb alkotása. Mint egykor Hita főpapja, épen oly őszintén és drasztikusan, de nem oly lazán hirdeti a földi szerelem elvetendő voltát. Elrettentő például rajzolja a rossz asszonyok bűneit, párját ritkító hévvel; újra fölidézi az asszonyi álnokságnak és hazugságnak régi példáit ifjú frissességben és az életből vett megfigyelésekkel és rajzokkal vegyítve, természetességtől duzzadva, drámailag kiszinezve oly pajkossággal s valódisággal, hogy igazi gyönyörűség; megismerjük az asszonyi öltözködés összes titkait, látjuk a női önzést és makacsságot, halljuk a minden kicsiségért megnyilatkozó jajveszéklést stb. Megemlékszik a férfiakról is és arról, hogy vérmérsékletök szerint, miképen viselkednek a szerelemmel szemben s mivel a tévelygők mindig a balsorsukra hivatkoznak, ridegen elbánik a babonában és végzetben való hittel is. A mily tarka a tartalom, oly könnyű és élénk az előadása. Ostorozó nyersségével, zamatos közvetlenségével, realismusával és tözsgyökeres nyelvével Talavera főpapja a sikamlós és szellemeskedő udvari társadalom körében annak a valódi spanyol gunyorosságnak lesz képviselőjévé, mely különösen az őt követő korszak irodalmi művét jellemzi.

Ugyanily emberismeretet, de több erkölcsi pathoszszaal árul el Fernando de Talavera (1428—1507) az első granadai érsek és apostol a *Nők mindennapi foglalkozásáról* és a *Ruházat, lábbeli és táplálékról* írt elmélkedéseiben, melyek még abból az időből valók, midőn Santa Maria priorja volt s melyek közül az utóbbi a világi frivolságnak élénk és tanulságos képét rajzolja meg.

Bár élénk volt az irodalmi mozgalom, a valódi tudományos irodalom számára Spanyolország szellemi látköre még szűk volt. Csak kevés kérdés kelt valódi érdeklődést. Villena succulens *Arte cisoriáját*, az élvezetnek és okulásnak az ingyenczek számára írt banyáját, a dicső fölszeletelő mesterségnek szenteli. A lovagrend jogaiért és kiváltságaiért hevülnek Alfonso de Cartagena és Juan Rodriguez. A fatalismusról, álomfejtésről és a jóslás mesterségének egyéb formáiról Lope de Barrientos írt három fejtegetést, útmutatóul a király számára biráskodásban. A salamancai egyetem másika díszétől, a nagytehetségű, sokoldalú írótól, Alfonso de Madrigal, El Tostadótól egyes értekezések (*A szerelem általánosságáról, A szerelemről és barátságról*) spanyol nyelven is maradtak ránk, melyekhez a paradoxonok könyve, egy kis mythologiai kézikönyv stb. csatlakoznak. Szintén termékeny író volt Ruy Sánchez de Arévalo (1404—1470) sevillai dékán és zamorai püspök, ki IV. Enrique számára a *Herczegek mulatókertjét* és a *Városalapítás és építés politikájának summáját* írta meg. Számos kézirat tanuskodik végül Alfonso de Toledo baccalaureus *Inventionario de todas las cosas del mundojának*, a földi és túlvilági életre vonatkozó összes dolgok vaskos, encyklopædikus repertoriumának népszerűségéről.

A vallásos irodalomban különösebb eredetiséget még mindig nem találunk; de a hosszú tespedést csakhamar pezsdülő élet váltja föl. Elöl jár Pedro Gomez Barroso, 1830-tól 1390-ig a sevillai érsekség intézője, a tizparancsolatról, a hitről és a szentségekről szóló elmélkedéseivel stb., melyeket mély erkölcsi komolyság jellemez. II. Juan alatt a kísérletek egyre szaporodnak: több nevezetes és ismeretlen író között ismét találkozunk Alfonso de Cartagena nevével, a ki Perez Guzman számára az áhítatoskodás vezérfonalát írja meg. IV. Enriquenek fray Alonso de San Cristoval dominikanus barát *Vegecio spiritual* című művét a *De re mili-*

tari fordítását ajánlja, utalással a szellemi küzdelemre. Föl kell még egy nőt, Teresa de Cartagenát is említenünk, ki vigasztalásul süketségében, írja az allegorikus *Arboleda de los enfermost*, melyben a szenvedélyek vihara által a megaláztatás szigetére vetteteknek tünteti föl magát, hol egy árnyas gyümölcsfa-erdőben védelmet és enyhülést talál: ugyancsak ő irt Gomez Manrique neje, doña Juana de Mendoza számára egy elmélkedést is Isten csodaműveiről. A katolikus királyok alatt egyes épületes iratok is jelentek meg nyomtatásban; az újraébredő tanulmányoknak gyümölcse azonban ezen a téren a nép nyelvének használatától való föltűnő elfordulás volt; a theologia és a vallásos irodalom először ismét egész hévvel a latin nyelvhez tértek vissza.

A mulattató irodalom, melyet utoljára tárgyalunk, ebben a korszakban fejezi be a megtisztulás processusát; lassanként kibontakozik a tudományos külszínből s fokozatosan szabad, tudatos alakítási erőre tesz szert. Két irány halad egymás mellett, szellemben rokonok, a nélkül azonban, hogy egymást kölcsönösen áthatnák: az egyik, lovagi phantastikus egyelőre megelégszik még a francia bevitellel; a másik modern érzelgős, Itáliára támaszkodik s kevés sikerrel eredeti alkotásra törekszik.

Jelentéktelennek látszó, de valójában szebb jövő kezdetét jelző munka Juan Rodriguez del Padron egy novellája, *El siervo libre de amor*, mely minden formátlansága, szónokiassága és allegorikai jellege mellett is költőileg vonzó. Megszabadulva kezdetben szerencsés, de utóbb nem viszonzott szerelmétől, a költő sötét gondolatokba merül s a halál után vágyódik; akkor eszébe jut Arlandier királyfi egyszerű, megragadó története, a ki Liesába beleszeret s imádjátja tiszteletére magát a tornában sok udvarnál kitünteti s számára egy sziklába egy kastélyt vágat s vele mindaddig ott lakik, míg atyja fölfedezi őket s az ifjú nőt, kit a halálba is követ, megölet. Az egyszerű szerelmi történet hasonlít Boccaccio *Fiammetta*jához és épen oly érzelgő és szónokias színezetű, mint ez; mintegy fátyolon keresztül rámutat a költőnek saját élményeire s a közbeszúrt elbeszéléssel is csak a költő kedély-állapotát akarja kifejezni; a történetet hazai emlékekhez fűzi varázsfénynyel vonva be azt a darab galíciai földet, hol a költő bölcsője rengett. Ez a kicsiny munka szolgált néhány

évtizeddel későbbén Diego de San Pedronak *Carcel de Amor* című munkájának megírásánál mintául: bilincsekbe zárva s kínzások között addig kénytelen Leriano a szerelem istenének börtönében sóhajtozni, míg Laureola királykisasszony meglágyúl s viszonszerelmével megváltja; a szerelmeseket a királynál bevádolják, ki Lerianot száműzi, Laureolát pedig halálra ítéli, kit azonban kedvese megszabadít s hősien addig véd, míg ártatlanságuk kiderül; de a leány most szeméremből vonakodik őt tovább is meghallgatni, mire kétségbeesésében éhhalállal vet véget életének. Az allegoriának és fantasztikus valóságnak sajátos vegyületét a szerző úgy adja elő, mintha a történeteknek tanúja és a szerelmesek résztvevő közvetítője lett volna; s habár később munkáját, mint ifjúkori tévedését maga megbánta is, az lángoló szerelmi hevével nagy tetszést aratott, messze az ország határán túl is, s az érző sziveket még hosszú ideig lebilincselte. Sőt iskolát is teremtett s egy második novellájával a *Tratado de amores de Arnalte y Lucendaval* az utánpótlak egész sorát hozta létre, milyenek: Luis de Lucena *Repeticion de amorese*, szerelmes levelek az iskolai vitatkozások parodiájával a katalán költő Torellas verseiről írt kommentárban, vagy Juan de Flores, *Tratado de Grisel y Mirabellaja*, mely azt a kérdést, hogy kettejük közül melyik ad több okot a hibázásra a másinak, a férfi-e az asszonynak, vagy az asszony-e a férfinak, a nők hátrányára dönti el s kárörvendő pajzánsággal ugyanazon Torellásról, ki a nőkről rosszat beszélt, azt a hírt költi, hogy szörnyű halálát szép kezek okozták, vagy Juan de Sagura *Proceso de cartas de amorese* és *Queja de Lucindaro contra Amor y una damaja* e fajhoz tartozó két elkészett termék. Inkább művelődéstörténeti, mint érzelmi érdeklődést kelt *Cuestion de Amor* egy kisebb, kissé más fajtájú irat, mely Nápolyba vezet bennünket s a ravennai ütközetet (1512) megelőző ünnepeknek és készülődéseknek részletes rajzát azon kérdés körül csoportosítja: ki szenved többet: az-e, ki kedvesét elveszíti, vagy a ki reménytelenül szeret; a társaság, melybe az elbeszélő bennünket bevezet, azon sajátos spanyol-olasz jellegű udvar, melylyel az özvegygyé lett, a tróntól megfosztott vagy elűzött királynék, hercegnék, I. Fernando szicíliai királynak özvegye, leányai és unokái magokat körülvették és a melyet a Borjak

házához a rokonságnak és gondolkodásmódnak számtalan köteleke fűzött.

A spanyol nemzet érzületének valódi kifejezőiül, a XV. század képzeletének alkotásai között a lovagregényeket vehetjük. Igaz, hogy ezek nem spanyol föld termékei, de itt csakhamar erős gyökeret vertek. Eredeti hazájok Franciaország; ennek udvari költészetéből fakadnak. Az első, a mely 1350 körül átjött, a *Tristan* volt, az ellenállhatlan, a hűség és kötelesség minden korlátán áttörő szerelemnek lángoló magasztalása. Vele majdnem egykorú *Roman de Troie* a női ingatagságnak finom elemzésével. Nemsokára olvasható volt: *A tói Lancelot, Graatmonda, Merlin, Arimathiai József*, a kóborlovagságnak e változatos, érdekfeszítő, a csodálatostól átszőtt művészi rajzai. Sehol sem testesítik meg korszak ideálját oly mértékben, mint itt s azért minden nehézség nélkül foglalhatták a nemzeti visszaemlékezések helyét az udvari olvasók kegyében. A XV. század kezdetén ezekhez csatlakozik még *Tablante* és *Jofré* története, az egyetlen provençal Artur-regény, a későbbi katalán eredetű *Paris* és *Viana* és a csak spanyol nyelven fenmaradt *Enrique fi de Oliva*, a mely elbeszéli, hogy miként üzik el Pipin nővérét, Olivát Tomillas grófnak, Ganelon atyjának fondorlatai következtében és hogy mikép foglalja el később fia, Enrique Jerusalamet, veszi nőül Konstantinápoly örökösneáját s boszulja meg anyját, s több ily fajtájú munka. A könyvnyomtatás elterjedésével s az olvasó közönség szaporodásával a műfordítás ez ága erős lendületet nyert; össze-vissza átvették mindazt, a mi a szomszéd országban nyomtatásban megjelent, a Károly-monda egyes részleteit, mint Fierabras óriás történetét, régi kalandos regényeket és novellás könyveket, mint *A római hét bölcsét*, a *Bloisi Partenopeust*, *Pontus* és *Sidoniát*, *Melusinat*, *Ördög Róbertet*, ifjabb eredetű népies elbeszéléseiket, mint *A szép Maguelonát* stb.; a katalánoktól a sokat olvasott *Tirant lo Blanchot* vették át és a XVI. század kezdetén Olaszország gazdag népies irodalmát is kezdik Spanyolországba átültetni. Ekkorra azonban a spanyol teremő erő már saját útjára lépett.

Spanyolorzágnak ugyanis Amadis de Gaulaban már hosszabb idő óta megvolt saját, önállóan kigondolt elbeszélése. Már Ayala ismeri s szemrehányást tesz magának, hogy

idejét arra vesztegette; gyakran hivatkoznak rá a régebbi udvari költők. Csak későbbem emlitenek egy portugál földolgozását Vasco Lobeira munkájaként, kiről annyit tudunk, hogy az abjubarrotai csata előestéjén lovaggá ütötték. Mindkét földolgozás elveszett, a régebbi castiliai épen úgy, mint a portugáli: sajtó alul e regény Garci Ordoñez de Montalvo lovagnak s Medina del Campo tanácstagjának átdolgozásában került ki, a ki 1492 körül e három már meglevő könyv irányát átjavította, a befejezést egy negyedikké bővítette ki s ötödikként Esplandian tetteit függesztette oda. Ebben az alakban lett Amadis világtörténeti jelentőségű, de nem Montalvo, hanem annak az ismeretlennek érdemei következtében, ki az elbeszélést kigondolta.

Ez a regény, mely az összes modern regények ős-atyjává lett, közvetlenül a középkori lovagi költészethez fűződik. Szintere még a kóborlovagság classikus földje: Bretagne, Wales, Scotia és Anglia. A szerző azonban már átlépi az Artur- és Kerekasztal mondakörének újabb alkotások számára szűkké vált keretét, a mennyiben a cselekvényt századokkal előre teszi; kevéssel Krisztus születése után játszódik le, a régi mondákban gazdag földön, de új környezetben, teljesen elűtő föltevések között.

Amadis, titkos szerelem gyümölcse, kit születésekor a tenger hullámaira biztak, Skótországbán nevelkedik, mint Doncel del mar. Kellemes külseje s ildomossága az udvarnál mindenkiel megkedvelteti s az angol király kicsiny leányához, Orianához kerül apródnak. A szíves fogadtatás s a királyleány rendkívüli szépsége a tizenkétéves gyermek szívét oly erős szerelemre lángolja, hogy az egész életében soha többé meg nem szünik. Oriána sem idegenkedik tőle s kieszközli, hogy Gaula királya, Perion, ki segítségért jött, lovaggá üti. Amadis Gaulaba siet: fegyvere biztosítja a győzelmet s a megmentett királyi párban az ifjú szüleit találja meg. Ifjúi tettvágya azonban nem enged neki nyugtot, hanem Oriana közelébe az angol király Lisuarte udvarába űzi. De itt sem tud tétlenül élni: alig hogy megtalált testvérének, Galaornak társaságában a királyt és Orianát halálos veszedelemből megszabadította, engedelmséggel új kalandok után lát, a trónjától megfosztott Briolanja királynénak visszaszerzi országát, megállja az *Insola firme* próbáit a hű szerelmesek kertjében,

de Oriana féltékenységi gyanuja, ki nem engedi magához közeledni, kétségbeesésbe sodorja. Kardját és fegyverzetét elvetve magától, vezeklések között él Peña pobre sziklahasadékaiban; de nemsokára hallja, hogy Oriana beismeri igazságtalanságát s hogy új veszélyek közelednek; Beltenebros néven, melyet az öreg remete adott neki, régebbi tetteit felülmulja, Miraflores várában Orianával az öröm s zavartalan boldogság napjait éli, a Lisuartet fenyegető veszedelmeket újból elhárítja, de rosszlelkű irigyei miatt a királytól haraggal válik meg. Mialatt Oriana titokban megszüli gyermekét, Espladiant, kit egy oroszlán elrabolt s egy jámbor szerzetes vett magához és nevelt föl: azalatt Amadis, mint Caballero de la verde espada megfordul Németországban, Csehországban, Romániában és Konstantinápolyban s véghez vive azt, a mit egyes ember csak megtehet, évek mulva visszatér, de csak azért, hogy megtudja, hogy Lisuarte leányát, Orianát, a birodalom örökösét, minden jog ellenére a római császárral akarja eljegyezni. Megtámadja a követeket, elragadja tőlök kedvesét s nyílt harczot kezd Lisuarte s római szövetségesei ellen; azonban közelben és távolban már annyi barátot szerzett magának, hogy a két napig tartó ütközetben ő lesz győztessé. A midőn a remete Nasciano, Espladian nevelője kísérletet tesz, hogy az ellenfeleket egymással kibékítse, Lisuartet egyik régi halálos ellensége megtámadja, azon reményben, hogy tönkreteszi. A végső szorultságban Amadis még egyszer mentőként jelenik meg s nemsokára az utolsó harag is megszűnik közöttök. Insola firmen fölhangzik a lakodalmi örömszava, hol most Oriana is megállja a «tilos szoba» szépségpróbáját, mire minden varázslat megszűnik.

Ez körülbelől lefolyása annak a regényes rajznak, mely Amadisnak szolgál magvaul Egy szerelem története, mely oly titkos és rejtett, hogy végre senki sem sejti s oly állhatatos és hű, hogy a hős lelkéből minden más gondolatot kizár és hogy semmi külső kísértés sem tudja elámitani. Új benne épen ennek a szüzies, epedő szerelemnek a rajzolása, mely egyes részleteiben gyengéd, megkapó költészetté fokozódik s azon heves ifjúi vágyódásnak, melylyel Galaor minden kedvező alkalmat megragad, ellentéte által még inkább kidomborodik. De a szerelem és érzés szavánál talán még hatalmasabban nyilatkozik meg az ifjú lovagok szívében a

becsvágy, a nagy tettek ösztöne, mely egyik veszélyből a másikba sodorja őket, valahányszor egy szorongatott segítségre szorúl, a jogtalanság büntetésre vár, vagy ha dacz és harczvágy küzdelemre hívja ki őket. S gyakran azt volnánk hajlandók hinni, hogy az elbeszélésnek egyedüli célja az, hogy az olvasót az egyik veszedelmes helyzetből és csodálatból a másikba ragadja; oly leleményes a szerző az újabb változatok kigondolásában. Mulattató előadásmódjával, jól eső izgalomban vezet bennünket a szakadatlanul változó eseményeken keresztül, alakot alak mellé sorol, s nem is hagy nekünk időt arra, hogy e különös világon gondolkodjunk, a melyben az országutakon és erdei ösvényeken segélykereső, izenethozó, üldözött, szenvedő és cselszövő nők és leányok hemzsegnek, a melyben minden hegyszakadék, minden várudvar leselkedő lovagokat rejt, a melyben az emberi életnek nincsen értéke és senki sem törődik a holttestekkel, a melyek mint a párbaj áldozatai, úton-útfélen hevernek, a melyben a jog, a közbiztonság, sőt a király tekintélye is csak a kóbor lovag kardján nyugszik, a ki minden veszélylyel szembe száll, s mérsékelt beszédével a dicsekvővel szemben a jó ügygyel járó előnyt magának biztosítja. Varázslat, jelentős jóslatok, titokzatos segítség és megmentés gyakran belejátszanak a cselekvénybe, a végleges megoldást még sem ezek, hanem csupán a választott lovag jó kardja és igaza idézik elő.

Meg nem nevezett elődjének fényes elbeszélő tehetségéből Montalvo nem sokat örökölt, nincsen meg benne az első Amadis impulsiv lovagi szelleme és meleg érzékisége sem, a melynek végét elvizenyősítette. A Sergas de Esplandianban a szinteret Keletre teszi át, s a tökéletességnek azt az ideálját, a melyet elődje rajzolt, még fölül akarja mulni. Tollát nem rosszul forgatja, de hiányzik belőle a regényíróban megkívántató szemléletes inspiratio s a saját teremtményeibe vetett hit. Cél és összefüggés nélkül vonszolódik a cselekvény a rég megsejtett befejezés felé; maga Carmela is, a ki hallgatag s lemondó szerelmében szolgálva követi a hősét, jó ötlet, de nem egyéb. Érdemetlenül élvezi Montalvo egy másiknak dicsőségét.

III.

A dráma.

A XV. század végén végre a spanyol színpad is megszületett. A liturgiából kifejlődött vallásos színjáték annak idején Spanyolországban is föltünik, de csak mint ephemer jelenség. Azóta ismét minden elcsendesült; az egész időn keresztül nyoma sincs a drámai színjátékoknak a spanyol nyelvterületen. Igaz, hogy az egyház tovább is színrehozta a megváltás egyes épületes jeleneteit, némajáték és élőképek alakjában; épen így koronázások vagy fejedelmi személyek bevonulása vagy más ünnepélyek alkalmával gyakran hozták színre egyes jeleneteket vagy tartottak álarczos körmeneteket. A fejlődés ezen a ponton indulhatott ki: dráma nem volt, de mindig közelfekvő dolog volt, hogy a némajátékokat, szólásokkal, párbeszéddel, vagy cselekvényfélével megelevenítsék. Tényleg Gomez Manrique a Calabazanos kolostor apáczái számára, kiknek épen huga volt a főnökük, írt is kezdetleges, majdnem minden cselekvény nélküli verseket karácsonyi előadásai számára. Egy angyal eloszlatja József kétségeit Mária születendő gyermekének eredetére vonatkozólag, majd az angyalok serege kihirdeti a Megváltó születését, pásztorok és angyalok a gyermek imáadására sietnek, velök együtt hódolnak a martíromság eszközei is, a kik reá várnak, s egy altató dallal vigasztalja a kar a síró csecsemőt. Még egyszerübb egy álöltözetes boldog újévet kívánók számára írt szöveg, a mely szinte Manrique művei között található.

Eleven és fejlődésre képes alakba öntötte ez elemi színjátékokat Juan del Encina (1469—1534), e kor egyik legjellemzőbb irodalmi alakja, a ki épen olyan ügyes és termékeny volt mint zenész és mint költő; a versek bája, a dalok énekelhetősége és simulékonysága, a párbeszéd találó volta, ártatlan humora s a hang népiessége, veleszületett tehetségeinek eredményei voltak. Salamanca mellett született, ott tanult, Alba hercegnél kapott állást, később a pápai zenekarban működött, s egy jeruzsálemi útja után hazájába tért vissza, hogy præbendái jövedelmét nyugodtan élvezze. Első drámai eclogáit, a melyek Alba de Tormes házi kápolnájá-

ban kerültek színre, csak az eleven, a helyzethez alkalmazkodó párbeszéd teszi drámákká, s nem a zárt cselekvény: a pásztorok beszélgetése a jászol imádása előtt, két remete beszélgetése Veronicával az úr haláláról; József, Magdaléna és az emaüsi tanítványok találkozása a nyitott sír előtt; hasonló természetűek a farsang végére írt vig pásztorlakoma, parasztok és diákok verekedése, az apród, ki egy falusi leány kezét kéri meg, vagy fordítva, pásztorok, a kik meg akarják kószolni az úri életet. Encina maga is játszott, szereti saját személyét is belekeverní, valamint olyan vonatkozásokat szőni a darabba, a melyek nem tartoznak a szent történethez, s általában érti, hogyan kell a darab történeti jelentőségét és modern vonatkozásait szellemes kapcsolatba hozni. Rómában, hazájától távol, drámai kísérletei még inkább eltávolodtak eredeti ünnepi rendeltetésöktől, az előkelő romlott társaságot, a mely egy-egy cardinalis termeiben találkozott, a sentimentalís novella modorában írt pathetikus jelenetekkel vagy durvább realismussal kísérlette meg mulattatni és alkalmazkodó tehetsége olyan mesterien találta el most a szenvedélyes, mint régebben a idyllikus hangot; mindamellert ezek a darabok sem jelzik a scenikai szerkezet haladását.

Habár Encina kísérletei nem jutottak a paloták szűk keretei közöl nagyobb nyilvánosságra, nyomtatás útján hamar elterjedtek s utánczókra is találtak. Minden nagyobb udvartartáshoz állandó zenekarok is tartoztak és ezek az udvartartások voltak az új művészet első szinterei. Mindenütt új meg új drámaíró-tehetségek bontakoztak ki, Francisco de Madrid, a salamancai Lucas Fernandez, a ki különösen a pásztorélet durva és naiv komikumát állítja előtérbe s mások. A genialis Gil Vicente Portugáliába is átültette a fiatal drámai művészetet: 1502-ben, a trónörökös születésekor, pásztornak öltözve lépett a gyermekágyas királyné elé s monológban adta elő hódolatát; a kísérlet tetszett, többet követeltek, úgyhogy Gil Vicente 34 éven keresztül mulattatta az udvart ünnepi játékokkal, részben portugál, részben, mint az első alkalommal is, castíliai nyelven. Lyrai lendület és szeszélyes képzelet állottak szolgálatában, s természetes, mesterkéeltség nélküli alkotásait különös bájjal ruházták föl. A színjáték tökéletlen szerkezetén tulajdonképen nem javított, de területét jelentékenyen gyarapította: majd a pásztorjátékot teszi egé-

szen symbolikussá, majd moralis allegoriákat kever bele, mint a hogy ez Franciaországban volt szokásban, majd új anyagot keres a bibliában vagy szentek történetében, a mythológiában s lovagi elbeszélésekben; ámde komikai erejét mindenekelőtt egész sor életteljes alak megteremtésében mutatta ki; a divatos papocska, a koldus nemesnek házi papja, az epikuræus remete, a furcsa biró, az epedő szerelmes, az elcsábított és megcsalt leány, a szerelmes öregek, a zsidó házasságközvetítő, varázslók, kerítők, cigányok, négerrek hosszú sora vonul fel előttünk, kiknek hangját és beszédmódját összes árnyalataikkal együtt kifejezően és festőien adja vissza.

Már Rómában támadt Encinának tanítványa s sok tekintetben fölötte álló versenytársa, Bartolomé de Torres Naharro estremadurai pap személyében, a ki a mór rabságból kiváltva került Rómába s itt 1513 és 1517 között Carvajal bibornok kíséretében élt és költött. A szindarab iránt Torres Naharro-nak nem csupán veleszületett érzéke volt; a mindinkább erősödő érdeklődés az antik comedia iránt, s az olaszok különböző kísérletei megtanították a cselekvény megalkotására s a szinpadi hatás titkára; tőlök vette a prologust (rendesen egy bamba paraszt mondja el), a darab fölosztását öt fölvonásra, jornadasra, valamint szolgálk és szolgálók fölléptetését, a kik tréfás ellenképei uraik szereplésének. Naharro repertoriuma nem nagy; de önálló, akár realistikus erkölcsrajzokat ad laza képekben (vagy a katona- és verbunkos-életből, vagy egy római cardinalis cselédségének és konyhaszemélyzetének életéből), akár igazi cselszövéynyel próbálkozik, például a könnyelmű fiatal ember, a ki kettős házasságot köt, s az egyik feleségét el kellene tennie láb alól, ha az öcsese át nem venné tőle, vagy az álöltözetű magyar herczeg, a ki megnyeri Leon királya leányának szerelmét, vagy a comedia himenea fantasztikus udvarlása éjjeli légyottal, a családi élet tisztasága fölött féltékenyen örködő testvérrel, a melyben először merül föl a későbbi comédiának kedves motivuma, de itt még vídám kimenetellel. Ezek a darabok, melyek már sejtetik a spanyol szinpad későbbi fejlődését, Torres Naharro-nak, Encina mellett, irányító hatást biztosítanak a spanyol színiköltészet további fejlődésére. Ő terelte azt először a cselszövényes színjáték irányába.

Már a spanyol dráma ez első félénk lépéseinél is érezhető annak a maga nemében páratlan műnek a hatása, a mely eredetiségre és jelentőségre minden megelőzőt messze túlszárnyal, a *Comedia de Calisto y Melibea* vagy *Celestina*, a mint rövidebben nevezik. Tulajdonképen nem dráma s nem is volt előadásra szánva, de a mi a drámai szellemet, a jellemek mélységét és kifejlődését, a természetes erkölcsrajzot és a nyelv találékonyágát illeti, új korszakot jelöl a spanyol dráma történetében. Hogy kinek köszönjük e genális alkotást, nem tudjuk, mert Fernando de Rojas szerepe, ki a befejezetlen s senkitől alá nem írt darabot állítólag Salamanca-ban találta, s a szünidő alatt két hét alatt befejezte, homályosabb és kérdésesebb, mint valaha. Tartalma könnyed szerelmi kaland, tragikus véggel: elszabadult sólymát egy idegen kertbe követve, Calisto hirtelen Melibea előtt találja magát, s megvallja neki habozás nélkül azt az ígésző hatást, a melyet reá szépsége tett; a leány a vakmerőt fölháborodva utasítja vissza. Az ifjú ember enged szolgája rábeszélésének, hogy az ügyet egy város-szerte ismert, szolgálatra-kész kerítőnőre, Celestinára bízza; ez tényleg talál módot és alkalmat Melibea házába jutni, kerülő úton tudtára adni az izenetet, s tőle viszonszerelmének titkát kicsalni. Egy légyot-tot a ház ajtajában éjjeli kerti találkozás követ; az elmene-telnél Calisto megbotlik, leesik a létráról s szétfűzött agy-gyal a földön marad. Melibea kétségbeesésében házuk tor-nyából a földre veti magát. Ugyanaz nap Celestina össze-veszett Calisto szolgájával, a kerítés díjának megfelelőzésénél. A szolga leszúrja, s a törvényszék megtorlása nyomon követi. Ez a cselekvény, a melynek középpontja és lelke kétségtele-nül az öreg kerítőnő alakja. Ebben az elvetemült és alávaló teremtésben, a ki az emberek gyöngéit a legkisebb rész-letekig ismeri, s lelkiismeretfurdalás nélkül ki is használja, Hita és Talavera főpapjának lelke dæmoni erővel ébred új életre. Pedig milyen tisztességesen tud ez az asszony ki s bejárni mindenüvé, milyen életbölcse-ség és tapasztalat érzik szavaiból, milyen ügyesen űzi sokágú üzletét, mennyire ért hozzá, hogy a legkisebb dologból is hasznót húzzon, minden veszélyt kikerüljön s mindenkit romlottsága körébe vonjon. Milyen ördögi módra hálózza körül a fiatal leányt, úgyszólván legnemesebb törekvései lesznek bukásának okaivá; s meny-

nyire kapóra jön neki minden, az anya jólelkű gyanutlansága épen úgy, mint szigorúbb intelmei az elővigyázatra. Ennyi realismussal és ilyen lélektani mélységgel még nem fejlesztettek jellemet, nem rajzoltak erkölcsképet.

Szorosan véve *Celestina* nem dráma. Fényes kezdet után gyakran meg-megakad a cselekvény s epikailag bőbeszédűen ellaposul. A kifejlet is, a szenvedélyes szerelmi mámorból való hirtelen átcsapás a legmélyebb gyászba, csak annyiban tragikus bűnhődés, a mennyiben a két szerelmesnek, a kikben fiatalság, szépség, születés és gazdagság egyesült, hogy tartós boldogságot teremtsen, saját sorsukon kellett megtanulnia, hogy milyen semmis az a boldogság, a mely a földi birás kábító gyönyörén alapul. Egy ismeretlen kéz már a legrégibb kiadásokban kibővítette dialogisált prózai novellánkat néhány jelenettel, a melyek a mellékalakokat erősebben kiemelik, s néhány szerencsés ötletet tartalmaznak, de egyszersmind a leplezetlent is inkább az előtérbe állítják. De ez nem gátolta a könyv hatását; annyi kiadást egy korabeli munka sem ért s a külföld sem maradt adós elismerésével.

BECKER F. ÁGOST.

A JOGI SZAKOKTATÁS ÉS VIZSGÁLATI REND REFORMJA.

Első közlemény.

I.

A közélet általános irányzatai rendszerint érvényesülnek annak egyes ágazataiban is.

A hit, hogy minden egyén legjobban tudja megvédeni a saját érdekeit, ha csak szabadsága van és hogy a szabadság által legjobban kiegyenlítődnek az ellentétes érdekek, vezetett az egyénnek oltalom és tájékozás nélkül hagyásához a gazdasági élet terén s a szabad verseny korlátlan érvényesüléséhez.

Az *oktatásügy terén* ezen hitnek eredménye lett a magyar egyetemről szóló 1848: XIX. t.-cz. azon intézkedése, hogy: «Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy... a tanuló arra nézve, mely tant és melyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen... törvényesen kimondatik».

Az osztrák kormány ezen a téren szintén a magyar törvényhozástól elfogadott irányt követte s 1850-ben az addigi kötelező évi vizsgálatokat a budapesti egyetemen megszüntette, az előadások szabad választását pedig az ifjúságnak meghagyta.

Thun volt az, a ki átlátta, hogy ez a tanulási szabadság a gyakorlatban nemtanulási szabadsággá válik s ezért azokra, a kik szigorlatot vagy államvizsgálatot akarnak tenni, a kötelező tárgyak kiszabott sorrendjét elrendelte s 1855 október 2-án a négyéves tanfolyam közepére egy kötelező vizsgálatot helyezett a jogtörténeti államvizsgálat képében.

Báró Eötvös József, a mint nem szüntette meg 1848-ban a kötelező évi vizsgálatot az egyetemen, úgy nem tett intézkedést a Thun-féle vizsgálati rendszer megváltoztatására sem.

Trefort Ágostonnak a közoktatásügy élére jutásával újra érvényesült a magyar egyetemi életre a XIX-ik század első felének szabadelvű iránya.

Az 1874. február 5-én kelt 3055. sz. rendelettel a most már két magyar tudomány-egyetem jog- és államtudományi karánál behozott vizsgálati és tanfegyelmi szabályzat többé nem állapítja meg közvetlenül a sorrendet, melyben a tanulóknak az egyes tárgyakat hallgatni kell, hanem csak azt, hogy minden jelentkező köteles az egyidejűleg rendszeresített vizsgálatokon előforduló tárgyak mindenikéből legalább egy félévi főcollegium hallgatását igazolni, de azért mind az első, mind a második évfolyam végére egy-egy alapvizsgálatot rendszeresít és az azok sikeres kiállása nélkül eltöltött további tanulmányok beszámítását kizárja.

Az 1848: XIX. t.-cikkben kimondott elvet így Trefort sem érvényesítette a maga teljességében, nem pedig az idézett rendelet bevezető része szerint azért, hogy «az akadémiai szabadsággal oly visszaélés lábra ne kaphasson, mely közvetlenül ugyan a tanuló ifjúság saját kárára, közvetve azonban a társadalom és haza hátrányára üt ki».

Ebben már megnyilatkozik a meggyőződés, hogy az egyén, önmagára hagyva, nem szükségképen óvja meg legjobban saját érdekeit és annak magára hagyása nem szükségképen válik a társadalom és haza javára.

Az állam közvetlen rendelkezése alatt álló jogakadémiaakra és joglyceumokra nézve ugyanakkor kiadott szabályzatban tovább is megy Trefort a tanulási szabadság korlátozásának terén, a mennyiben megállapítja a sorrendet, melyben a pályavégzettség elérése céljából az egyetemen is megkívánt tárgyak hallgatandók és nem egy olyan tárgynak két féléven át hallgatását írja elő, melyből az egyetemen egy félévi főcollegium hallgatásával is megelégszik. Minden tanárt arra kötelez továbbá, hogy hallgatóinak mind lecke-látogatási szorgalmáról, mind az időnként tartandó colloquiумok útján, előmeneteléről is meggyőződést szerezzen. Végül a vizsgálatokban is szigorúbb eljárást rendel el, a mennyiben kimondja, hogy a mely joghallgató az illető tanév végén

vagy a következő tanév elején az alapvizsgálatokat le nem teszi, a következő tanévre nem bocsátható, s a ki másodízben sem volt képes a vizsgálatot sikerrel kiállani, az az egész megelőző tanévet ismételni, illetve a tanév hátralevő idejére a megelőző tanévre visszairatkozni köteles.

Az 1883-i tanulmányi és vizsgálati szabályzatban azonban a jogakadémiáknál is engedménnyel találkozunk, a tanulási szabadság eredeti felfogásának javára, a mennyiben ez a szabályzat azok hallgatóira nézve szintén megadja a második, illetve harmadik tanéven előadott tárgyak hallgatásának lehetőségét azon esetben is, ha az első, illetőleg második alapvizsgálatot nem tették le, vagy ha másodízben is sikertelenül kísérelték meg ugyanazon vizsgálat letételét. Az 1887-ben megjelent 16. miniszteri jelentés a közoktatás állapotáról aztán a colloquiumok kötelező vagy nem kötelező voltát jelenti ki nyílt kérdésnek a jogakadémiákra nézve.

Ugyanezen időtájt, 1889-ig, a közoktatási kormány törekvése a jogakadémiák megszüntetése és újabb egyetemek létesítése felé irányult.

A két irányzat nem azonos, mert a mint voltak a multban egyetemek kötött tanulási renddel és anyaggal, úgy képzelhetők ilyenek a jövőben is, és viszont képzelhetők jogakadémiák teljes tanulási szabadsággal, de kétségtelen, hogy teljes tanulási szabadság mellett több értelme van az egyetemi rendszernek, mert nagyobb a választék a szabadon hallgatható tárgyakban s talán erre vezethető vissza az a jelenség, hogy a mint a hallgatóság szigorúbb ellenőrzésének és a hallgatóandó tárgyak előírásának eszméi érvényesülnek, kapcsolatosan jelentkezik a jogakadémiák fentartásának eszméje is.

Az egyén gazdaságilag teljesen magára hagyásának eszméjét a XIX. század második felében a gazdaságilag gyengébbek oltalmának, tájékoztatásának, segélyezésének eszméi váltották fel, s mi természetesebb mint hogy akkor, midőn mind szembetűnőbbé váltak az egyén gazdaságilag magára hagyásának a közre hátrányos következményei, akadt olyan ember is, a ki észrevette az egyénnek a felsőbb oktatás terén magára hagyása szintén hátrányos következményeit, különösen annak az ágában, mely leglátogatottabb volt. a jogoktatás terén.

A mint lelépett az utolsó magyar doctinaire a közélet szinteréről, a ki ifjú korának hagyományaitól nem tudott teljesen szabadulni, utóda rögtön rá tette kezét a sebre.

A budapesti jogi kar hallgatóinak száma, mely 1867-ben 1119 volt, az 1890/91. tanévben 1786-ra szaporodott.

A leczkelátogatási szorgalom megkövetelése és hanyagság esetén a leczkekönyv aláírásának megtagadása elő volt ugyan írva a budapesti egyetemen, de a jogi karon a hallgatók nagy számánál fogva már ekkor épen úgy lehetetlenség volt, mint ma.

Ennélfogva rég nyilvánvaló volt a budapesti egyetemi életnek az a jelensége, hogy a joghallgatók, egy aránytalanul csekély százalékot, tanfolyamonként 30—40 embert nem tekintve, vagyonosabb részekben vagy a kávéházakban vagy családok lakhelyén, szegényebb részekben irodákban töltik el idejüket, a nélkül, hogy bármiféle tudományos tárggyal foglalkoznának mindaddig, míg a vizsgálat ideje közelget, vagy pedig azon is túl addig, míg a viszonyok kényszere arra nem indítja őket, hogy a tanulással nem foglalkozás szokását lerázva, neki fogjanak vizsgálati tárgyaik tanulásának; ezt is természetesen a legszükségesebbre szorítják s rendesen megelégesznek az azon kérdésekre adandó válaszok betanulásával, melyeket az egyes tanárok gyorsírói följegyzések szerint tenni szoktak; így aztán érdeklődés bennök tárgyuk iránt nem is keletkezhetik, hanem csak tápot nyer az a felfogás, hogy a tudomány és gyakorlat egymással semmi kapcsolatban nincsenek, és szaporodik azon szakemberek száma, kik szakmájokban sablonszerű munkánál és az alakiságok körüli ravaszkodásnál egyébre képtelenek.

Nyilvánvaló volt az is, hogy ez a rendszer csak az ifjúság egy nagy részének minden munkától elszokására, elzüllesztésre, az el nem züllött rész messze túlnyomó százalékának pedig felületességhez, a teremtő szellemi munkásság kerüléséhez szokására s így a nemzet szellemi fejlődésének hátramaradására vezethet.

A gróf Csáky Albin közoktatásügyi minisztertől mindezek miatt összehívott és 1891 decemberében tartott értekezlet a fennálló rendszer hátrányainak enyhítését első sorban a budapesti egyetemi hallgatók számának csökkentésétől várta s erre a célra legsikeresebb eszköznek az 1874 : XXXIV.

t.-cz. azon intézkedésének eltörlését vélte, mely az ügyvédi vizsgálat előfeltételévé a jogi doctoratus letételét tette. E helyett egy új, egységes, szigorított, elméleti jogi államvizsgálat létesítését ajánlotta, mely minősítés tekintetében mind a jog- és államtudományi doctoratusokat, mind a jog- és államtudományi államvizsgálatokat pótolja, s mind az egyetemek, mind azon jogakadémiák székhelyén is letehető legyen, a melyeken a kötelező tantárgyakat szakmájok egyetemen előadására képesített legalább nyolcz rendes tanár adja elő.

Ezóta az egységes államvizsgálat eszméje nem tűnt le a napirendről.

Báró Fötvös Loránd ugyan miniszter korában a gróf Csáky Albintól 1893-ban benyújtott erre vonatkozó törvényjavaslatot visszavonta, de maga sem ejtette el az egységes államvizsgálat eszméjét, bárha csak az egyetemek székhelyein akart államvizsgálati bizottságokat szervezni.

Wlassics Gyula azonban újból azon szellemben karolta fel az egyetemi túlnépesedés csökkentésének eszméjét, mint azzal gróf Csáky Albinnál találkozunk.

A legparlamentarisabb módon s a legnagyobb körültekintéssel készítette elő a miniszter a tőle tervezett reformot.

Először az egységes, elméleti jogi államvizsgálat tárgyában 1891 december 9—12. és 14—16-án megtartott értekezletnek elvi megállapodásait küldte le mindkét egyetem jog- és államtudományi karainak véleményezés végett.

1898-ban egy erre vonatkozó új törvényjavaslat előadói tervezetét küldötte meg most már nemcsak az egyetemeknek, hanem az állami és a kir. jogakadémiáknak, a kath. jogakadémiák fentartó hatóságainak, az ág. ev. egyház egyetemes felügyelőjének s az ev. ref. conventnek is.

A mult év januárjában végül egy a beérkezett észrevételek figyelembe vételével újból szövegezett előadói tervezetet küldött meg mind a nevezett intézeteknek és hatóságoknak, mind az igazságügyminiszternek s az ő közvetítésével a kir. kuriának, a kir. tábláknak, főügyészségeknek, ügyvédvizsgáló bizottságoknak, ügyvédi és közjegyzői kamaráknak és a magyar jogászegyesületeknek, mindezen testületeknek és hatóságoknak oly felhívással, hogy a tervezetről véleményt nyilvánítsanak.

E felhívás következtében a vélemények egész sorozata látott napvilágot s különösen a Magyar Jogászegylet volt érdekes vitaestélyeknek színhelye.

A vita folyamán történt előadások és fölszólalások túlnyomó részökben a folyó év februárjában láttak napvilágot a *Magyar Jogászegyleti Értekezések* között. Fel van ezekben ölelve a jogi szakoktatás és vizsgálati rend kérdése teljes egészében, az elméleti jogi és a gyakorlati igazságügyi vizsgálatok szempontjából egyaránt. Alapos tájékozás meríthető belőlök a különböző irányok álláspontjáról s a kérdés jelen állásáról.

Ezek alapján az elméleti jogi államvizsgálatokra s a jogi szakoktatásra vonatkozó törvényjavaslatnak benyújtását Széll Kálmán akkori miniszterelnök már 1902 őszén kilátásba helyezte. Az obstructio s a kormányválságok azonban megakadályozták e terv eddigi megvalósítását.

Megbízható forrásból vett értesülés szerint a véleménynyilvánításoknak és a vitának tárgyát tevő előadói tervezet azok figyelembe vételével lényeges átalakuláson ment át nem egy részletében; irányelvei azonban és a keret, melyre az előadói tervezet intézkedéseit szorította, érintetlenül maradtak; az egységes igazságügyi gyakorlati vizsgálatról szóló törvényjavaslat készítése pedig ugyancsak az említett véleményekben és vitákban fölmerült nézetek figyelembe vételével s az azok alapján módosított előadói tervezettel összhangban van szándékba véve.

Mindezek alapján a jogi szakoktatás és a jogi vizsgálati rend kérdésének jelenlegi góczpontjaiként az 1902 januárjában közzétett előadói tervezet és a jogászegyleti vita jelentkeznek.

Hogy mikor kerül benyújtásra az elméleti jogi államvizsgálatokról s a jogi szakoktatásról szóló törvényjavaslat, s érik törvényjavaslattá az egységes gyakorlati igazságügyi vizsgálat terve, azt a jelenlegi válságos időkben előre mondani nem lehet, de a jogi vizsgálati rend reformja okvetlenül újra napirendre kerül, a mint parlamentaris viszonyaink megerősödnek s ezért talán nem lesz érdektelen a Wlassics miniszter 1902-iki előadói tervezetének és a fölmerült ellentétes nézeteknek a jogászegyleti vita kapcsán e helyen való összefoglaló ismertetése.

II.

A vallás- és közoktatásügyi minisztertől a múlt év januárjában közzétett előadói tervezet a reform céljául egyfelől a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán észlelhető zsúfoltságnak és következményeinek, másfelől a minősítés azon különféleségének megszüntetését vallotta, mely törvényeink értelmében fönnáll.

A zsúfoltság igazolására fölemlíti a tervezet, hogy a nevezett jog- és államtudományi kar hallgatóinak száma az 1900/1. tanévben 3524 volt, a mi tényleg az egységes államvizsgálat eszméjének fölvetése idejében, 1891-ben ismert legmagasabb létszámnak 1738 hallgatóval szaporodását, vagyis majdnem megkétszereződését jelenti.

A zsúfoltság következményének tekinti az oktatás eredményességének bénulását, a tanárok vizsgálatokkal túlterhelését és tudományos működésök csorbulását.

Az oktatás eredményesebbé tételére nem elégedett meg pusztán a zsúfoltság megszüntetésére irányuló hatással az által, hogy magában a törvénytervezet szövegében a jogtudományi doctoratus minősítő jellegének megszüntetését kívánta kimondani s annak helyébe egy, a jogi tanfolyamok teljes bevégezése után jogakadémiák székhelyén is lehető egy- séges, elméleti jog- és államtudományi államvizsgát kívánt léptetni, hanem közvetlenül az oktatás eredményesebbé tételét célzó intézkedéseket is tett: előírta nevezetesen gyakorlatok, írásbeli és szóbeli colloquiumok tartását, intézkedett a tanárok mellett adjunctusi állások szervezéséről, meg akarta szüntetni a tanfolyammentes vizsgázhatás intézményét, a tanfolyamokon tervezte a kötelező tárgyak sorrendjének s előadásuk mértékének megállapítását, valamint annak kimondását, hogy a ki ismétlő alapvizsgálatra utasított, annak tárgyait ismét hallgatni köteles.

Az egységes, elméleti jog- és államtudományi államvizsgálat egyszersmind a törvényeink értelmében fönnálló különféle jog- és államtudományi minősítést eszközölő, különféle vizsgálatok helyébe volt lépendő s az előadói tervezet céljának vallotta azt is, hogy az új vizsgálat a magasabb színvonal biztosítékával fölruházott legyen, vagyis az eddigi

legmagasabb minősítő vizsgának, a jogtudományi doctori foknak elméleti értékét teljesen és kétségtelenül pótolja, sőt egyik-másik irányban emelje is.

Erre a célra tervezte a jogtudományi vizsgálat néhány tárgyából írásbeli vizsgálat tartását, tervezte a vizsgálati bizottsági tagok és elnökök állami kinevezését, a kir. jogakadémiáknál és felekezeti főiskoláknál működő vizsgálati bizottságok határozatának enyhesége esetére az elnöki vetojogot és a vizsgatárgyak anyagának közelebbi meghatározását tartalmazó részletes utasítás kibocsátását.

Hogy a felekezeti jogakadémiák működésében is biztosítékokat szerezzen az új, egységes jog- és államtudományi vizsgálatnak magasabb színvonalára, az ezeken működő tanárok minősítése és ez intézetek szervezete tekintetében is magasabb követelményeket támasztott a törvénytervezet az eddigi törvényeink által támasztottaknál.

Megállapította egyidejűleg a külön jogtudományi és külön államtudományi részből álló egységes vizsgálat mindkét részének tárgyait s indokolásában kijelentette, hogy a két alapvizsgálatot «egyelőre» föntartja, a második alapvizsgálat tárgyait azonban egyszersmind meg is változtatja.

Végül az előadói tervezet egy új jog- és államtudományi szigorlati rendszer életbeléptetése iránt intézkedett, melynek alapelveül azt tűzte ki, hogy mindkét doctori fok a jog-, illetőleg az államtudományoknak egyes, szerves egész részére vonatkozó beható tudományos képzettség bizonyítására szolgáljon és az elméleti jog- és államtudományi államvizsgálatnak letétele után legyen csak megszerzhető.

E tervezet a megkérdozettek részéről a legkülönbébb elbírálásban részesült. Az *Egyetértés* mult évi 225. száma közölt a beérkezett véleményekből kivonatot s részint ennek, részint későbbi hírlapi közleményeknek s egyes vélemények teljes szövegének ismerete alapján mondhatjuk, hogy elvi szempontból az egységes államvizsga ellen a pozsonyi kir. főügyész, a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi kara és a budapesti ügyvédi kamara foglaltak állást, a két utóbbi abban a szellemben, hogy a kötelező doctoratus letétele az ügyvédi gyakorlat előfeltételéül föntartassék, az előlemlített főügyész pedig azon vélemény hangoztatásával,

hogy a jogtudományi doctoratus a gyakorlati bírói vizsgálat előfeltételévé is tétessék. A többi vélemények, a mennyiben ismeretessé váltak, az előadói tervezet álláspontjára helyezkedtek s csak több-kevesebb módosítást óhajtottak annak intézkedésein.

A jogászegyleti fölszólalásokban mind a két irányzat képviselve van s a történt fölszólalások a jogi szakoktatás kérdését több oldalról világították meg.

Megvitatás tárgyát tette azokban a jogi szakoktatás a tudomány és a gyakorlat, a tanulási szabadság s a tanulási kényszer, az igazságszolgáltatási és a közigazgatási, az ügyvédi és bírói minősítés, a decentralisatio és a központosítás s az állam és a felekezetek, az állam és a nemzeti-ségek viszonya szempontjából egyaránt.

Ezeknek a szempontoknak kapcsán a kérdés jórészt ki is meríthető s azért a következőkben szintén e szempontok szolgálnak az ismertetés alapjául.

III.

A tudomány művelése és az ifjúság tudományos képzése szempontjából támadta a tervezetet dr. Schwarz Gusztáv a római jognak egyetemi tanára Budapesten.

Állást foglal azon szándék ellen, hogy a kötelező tárgyak előadásának mértéke megállapíttassék és a colloquiumi kényszer behozassék. Szerinte ez az «akadémiai tan-ideál», a «chinai drill».

Véleménye szerint az egyetemi tanárnak nem hivatása tananyagának olyan előadására törekedni, hogy azt lehetőleg bevégezze, hogy előadjon «holmi ösztövr compendiumokat», hogy maga legyen az «Einpauker» az egész év alatt. A «tanár» föladatát nem úgy fogja föl, «hogy ő a hallgatónak élő szóval mondja el azt, a mit bölcebben tanulhat meg a könyvből», a tanár föladata az, «hogy első sorban az által a lelkesedés által, a mely minden szavából visszatükröződik, lelkesítsen, ösztökéljen, ... kíváncsiságot ébreszsen, és azt a teremő nyugtalanságot keltse az ifjúságban, mely minden tudvágy kezdete, hogy hazamenve, kirántsa a könyvet a könyvesházból és rávesse magát: «na most ezt meg akarom

nézni magam». . . . Ehhez nemcsak tudomány kell . . . ehhez kell . . . bizonyos előadási művészet is». Egyáltalán nem magát az anyagot kell tanítani, hanem csak az anyagon kell tanítani, meg kell mutatni, hogy mi az útja-módja a tudományos vizsgálatnak. Ha nem fejezik is be az egyetemen azt az egész tananyagot: «ha az a fiatal ember ott semmi mást nem lát is, mint egy lelkes embert . . . a ki neki azokat a titkos szájakat mutatja egyszer életében . . . a melyek a római jogban és a jogtörténetben a jelent a multtal és a bölcséletben talán a jövővel is összefűzik; hogy ha annak az állítólagos jogtanításnak az a malheurje volna is, hogy azt mondanák: hiszen itt nem is ügyvédek és bírákat képeznek voltaképen, hanem csak művelt embereket: ez . . . nem volna szemrehányása, hanem dicsősége ennek a rendszernek».

Állást foglal az egységes államvizsgálat ellen azért, mert az lényegileg nem más, mint a mai államvizsgálat. «Az a két vonás ugyanis, a mely az államvizsgálatot a szigorlattól megkülönbözteti, hogy tudniillik practikusok közreműködésével tartatik és hogy a vidéken is tartatik: ez adja meg a jellemvonását ennek a tervbe vett államvizsgálatnak is».

Szerinte: *ceteris paribus* valószínű, hogy a főváros mindig többet fog nyújtani, mint a vidék és a fővárosi tanár többet, mint a vidéki, hogy . . . egy elméleti vizsgálat alkalmazásával többet, jobban és okosabban fog tudni kérdezni az a tanár, a ki életét csak elméleti bűvárkodásnak szánja, mint az az ugynevezett «*practicus*», a ki csak úgy ad hoc cseppet bele egy alkalommal az elméleti vizsgába: . . . az egyetemi szigorlatokon is vannak bizonyos emberi gyöngeségek; hogy bizonyos tanárok ismétlik kérdéseiket; hogy a hallgatók azt kilesik stb. Mind ez igaz . . . csakhogy . . . az, hogy valaki egy okos kérdést ismétél tízszer . . . még mindig nem olyan baj, mintha valaki egy ostoba kérdést ismétél. . . . Arra, hogy jól kérdezzon az ember a vizsgán . . . az kell, hogy a censor maga . . . egy bizonyos anyagot legalább alaposan tudjon. Pedig alaposan tudni egy anyagot . . . az annyit jelent, hogy tudjuk azt, hogy semmi kérdésre semmi felelet sem egészen helytelen . . . mindenről lehet más nézet is. És ha az ember ettől teljesen impregnálódott . . .» — akkor beéri azzal, hogy ha a jelölt kérdésére «legalább okosan tud beszélni; pedig ezt meg kell tudni bi-

rálni. Erre a bírálatra pedig az a bizonyos elméleti féltudás, a mivel a mi practikusaink rendelkeznek, nem elég. Sőt a féltudás itt többnyire veszedelmesebb, mintha . . . a maga természetes eszére bizza magát . . . ha egy olyan félig kitanult ember ül ott, a ki a dologból olvasott valamit, a ki talán . . . mielőtt a vizsgára megy, hamarosan kifésüli a maga tudományát valami házi Zlinszkyből, mert hiszen . . . a legtöbbször van egy olyan titkos egyetlen könyvecskéje. . . . és ha a jelölt nem úgy beszél, mint abban a könyvben van: a mi censorunk föltétlenül azt fogja mondani, hogy «rosszul» van; és hogyha ő azt az ítéletet, hogy «rosszul van» a javaslat értelmében «szigoruan» fogja kimondani: jobb lesz-e ezzel vajon a mai államvizsgálat? . . . A vizsgálaton csak úgy lehet segíteni, ha kellő számu olyan ember lesz ott, a ki nem a szigorban leli feladatát, hanem abban, hogy azt az anyagot, a melyet kérdez, mentül jobban ismerje; és itt ismét, ceteris paribus, mindig jobban fogja az anyagot ismerni az, a ki csak ezzel foglalkozik, mint az, a ki néha napján beledilletánszkodik . . . hol vegye a tiz akadémia a tiz megállható romanistát, a tiz megállható phylosophust? «Épen az ilyen elméleti szakmák lesznek mindenkor az akadémiáknak leggyengébb oldalai. Mert olyan dologtalan ügyvéd még csak akad, a ki, mert nem elég élelmes arra, hogy irodájából eléggé pénzелjen, a praxis helyett vagy a praxis mellett . . . még valami positiv jogot . . . ad elő. De mi indítson egy embert, hogy romanistának képezze ki magát a szigeti vagy kecskeméti akadémia számára?»

Dr. Schwarz Gusztáv e kifogásait kiegészítik azok, a dr. Kováts Gyula, a budapesti egyetem egyházjogtanárától saját előadásának tartalma gyanánt kinyomatott vélemény; a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karának ezzel többnyire szó szerint egyező, 1902. évi véleményes jelentése, a dr. Kováts Gyula véleménye gyanánt nem közölt részében; valamint dr. Baracs Marcell mondanak előadásaikban.

A budapesti jogi kar ragaszkodik «ma is meglevő» külön tanulmányi rendtartásához, mert: « . . . ezzel a kar mint egyetemi kar a saját lételét adná föl», érti pedig ezen nyilván azt az eltérést, mely ma tényleg az egyetemek és a jogakadémiák részére érvényes tanulmányi rendek között fennáll annál fogva, hogy a jogakadémiákon meg van állapítva

azon sorrend, melyben a pályavégzettség céljából megkívánt tantárgyak hallgatandók, míg az egyetemeken ez nincs megállapítva.

Dr. Kováts Gyula szerint a gyakorlatokban való részvétel kötelezettsége nem lesz mindenütt és mindenkor keresztül vihető, adjunctusok pedig nem a jogi karnak valók. Az írásbeli dolgozatok ellenőrizhetetlensége, a correpetitorok intézménye igen demoralisálólág hatnak azon felül, hogy a tanárokat rendszeres előadásaikban is megbénítják. — A jogtudományi doctoratus mint minősítő vizsgálat meghagyandó. Megfelelőleg: ennek legalább is annyi tárgyat kellene felölelni, mint a jogtudományi államvizsgálatnak. A német jogtudományi doctoratus is felöleli a jogtudomány főszakmáit, habár nincs minősítő ereje. Valójában a minősítő erővel nem bíró jogtudományi doctoratus felaprózása is nagy hiba volna. Ilyesvalami nálunk sohasem volt. Nagy félreértés volna azt hinni, hogy a külön római s a külön canoni jogi doctorság egészen specialis doctoratusok lettek volna. A kettő közötti különbség a *ius utrumque* világának felelt meg, melyben a római jog tudása az általános magánjogi, a canoni jog tudása pedig az általános közjogi műveltséget jelentette. — Az államvizsgálati elnököknek az előadói tervzetben javasolt vetojoga igazán csak látszatra való volna. Még az érettségi vizsgán sem bizonyult hatályosnak. Nem is lehet azon, ha maga az oktatás hiányos volt, vetokkal segíteni.

Dr. Baracs Marczell budapesti ügyvéd, a ki mint a budapesti ügyvédi kamara előadója is szerepelt a jogi szakoktatás kérdésében, azt állítja, hogy: «azzal a legnyomósabb érvel szemben, hogy a minősítő hatály a doctoratusnak tudományos értékét csökkenti, megtaláljuk a czáfolatot a német példában, de a saját 1874 előtti állapotainkban is. Németországban a doctoratus, melynek nincs minősítő ereje, a vagyonosabbak luxus-cikkévé devalválódott, mely elég költséggel, de kevés szellemi fáradozással igen könnyen szerezhető meg. 1874 előtt, tudjuk, nálunk sem volt a jogi doctoratus az ügyvédi vizsgálatra bocsátásnak kötelező előföltétele; mégis akadtak sokan, kik a doctori vizsgát letették. ... Nos, ha az 1874 előtti facultativ doctoratus által biztosított tudásterjedelmet és mélységet egybevetjük azzal, melyet az 1874 után szervezett kötelező doctori szigorlatok biztosíta-

nak, úgy találjuk, hogy amaz mélységesen alatta marad a jelenleginek.»

A jogászegyesületi vitának többi fölszólalói általában mind az előadói tervezet mellett foglaltak állást, bárha közülök dr. Jászi Viktor, akkor kecskeméti, most debreczeni jogakadémiai tanár helyeselte dr. Schwarz Gusztávnak álláspontját abban a tekintetben, hogy a kültagok rendszere feltétlenül elejtendő. Dr. Jászi azonban dr. Schwarzsal ellentétben azt véli, hogy ha kültagok nem fognak többé szerepelni az államvizsgálatokon, akkor azokon, az elnökök kellő megválogatásával, határozottan megfelelő eredmények lesznek elérhetők.

Dr. Jászi különben sem vallja magát azon irányzat feltétlen hívének, mely a jogakadémiák és egyetemek minél teljesebb egyenlősítését óhajtja.

Véleménye szerint a jogi szakoktatásnak olyan szervezése volna helyesebb, a mely megfelelne Csorba Ferencz kultuszminiszteri osztálytanácsos a *Budapesti Szemle* 1896-iki folyamában hangoztatott azon eszméjének, hogy a jogakadémiák mint szakiskolák szerveztessenek és onnan a kiválóbb tanulók az egyetemre mehessenek át. «Ily körülmények között, midőn egy, a joganyagot már ismerő ember kerül az egyetemre, és hallgatja az egyetemi tanároknak igenis magas és monografikus jellegű előadásait, egészen más jelentősége és hatása lesz azon egyetemi előadásnak, mint ma, mert ne méltóztassék hinni, hogy az a kezdő ember, a kinek a jogintézményekről . . . fogalma sincs, bárminemű haszonnal hallgassa annak a tudós tanárnak mélyreható előadásait» és e tekintetben utal saját hallgató korára, a mikor is leczke-látogatási szorgalma ellenére például Plósz Sándor, a nagy-névű igazságügyminiszter mélyreható fejtegetéseiből és bonczolgatásaiból, a melyekkel a pör structuráját szétszedte, vajmi keveset értett.

Csakis azért helyezkedik az előadói tervezet alapjára, mert fölfogása ma megvalósulásra nem számíthat. Helyesli azonban az előadói tervezet azon irányzatát, mely előíratni kívánja a kötelező tárgyak hallgatásának sorrendjét, előadatasuk mértékét és a colloquiumi kényszert.

Dr. Schwarznak azon állítására, hogy az egyetemi és akadémiai tanideál kérdése a tanszabadság kérdése, a mely kapcsolatos a reactionnak vagy a szabadelvűségnek irányza-

tával, azt mondja, hogy igenis itt két világnézet áll egymással szemben, csak hogy az nem a reactio és a szabadelvűség világnézlete, hanem kulturai és oktatási szempontból, az aristocrata és demokrata világnézet kérdéséről van szó, a melyben dr. Schwarz a szellemi aristocratáknak feudális lovagja, míg vele szemben saját magát a kis emberek, szegény emberek védelmezőjének jelzi, a kikre dr. Schwarz egyáltalán nem gondolt. «A kikkel ő törődött, azok mind csak a kiválasztottjai, a szellemi éliteje annak az ifjúságnak, de azzal a nagy sötét tömeggel, melyet . . . ő és általában az egyetemi tanár urak alig ismernek, a középszerűségeknek és azon aluliaknak azon sötét tömegével egyáltalában nem foglalkozik . . . pedig azokkal is foglalkozni kell. . . . Ő nem gondolt az embereknek azon nagy tömegével, a melyből a bírák és ügyvédek kerülnek ki, különösen a vidéken, a melyből a közigazgatási hivatálnokoknak nagy tömege származik; . . . Sőt Kováts tanár úr is hasonlóképen ilyen aristokrata fölfogást tanusít, a midőn a jogakadémiákkal szemben az egyetemi tanításnak előbbre valóságát hangsúlyozván, azt mondja, hogy igenis, ott módjában van annak a fiatal embernek azt tenni, a mit Stein Hagarának mondott, hogy «művészettörténetet tanuljon és menjen Angliába». A nagy tömeget ez egyáltalában nem érinti; az sem művészettörténetet nem képes tanulni, sem Angliába nem mehet; sem izgatni nem elegendő azt arra, hogy odahaza tanuljon, első sorban azért, mert akkor nincs is jelen az előadáson . . . másrésről, ha ott volna is az előadáson, ő róla az intelemnek ez a szentelt vize nyomtalanul lefolyna, mintha csak olajjal kenték volna be. Ő nem megy haza elővenni azt a tankönyvet, de ha előveszi is, akkor nem képes megérteni». Jelzi Jászi, hogy folytonosan foglalkozik az ifjúsággal, folyton figyeli képességeit és niveauját és azt mondja, hogy: «igenis szükség van arra, hogy azok a tanár által, ha úgy tetszik, . . . «drilliroztassanak»; megtaníttassanak gondolkozni, megtaníttassanak tanulni és megtaníttassanak azokra a jogi tételekre és szabályokra, a melyeket ők magokban megtanulni, átérteni nem képesek . . . itt csak két fölfogás lehetséges: vagy mellőzzük ezzel az aristocrata göggel az embereknek azt a nagy tömegét; hagyjuk azt a maga útján menni, hogy azután valami módon ügygyel-bajjal átténferegjenek a vizsgákon,

valamelyes állásba juthassanak és azután megalakíthassák a megdöbbentő ignorantianak azt a nagy hadseregét, a mely ma a jogászok közül az országot elborítja, vagy pedig erről az exclusiv magasabb ideálról lemondani és teljes erővel arra irányítani minden törekvésünket, hogy . . . közvetlen velök való foglalkozással őket képesekké tegyük arra, hogy azon jogi studiumoknak alapelveit megértsék.» Jászi elismeri annak jogosultságát, ha Schwarz nem tartja a maga tudományos niveaujához, a maga törekvéseihez méltónak azt a foglalkozást, a melyet «drill»-nek nevez: «igenis kell, sőt szükséges, hogy legyenek ez államban . . . és intézményeink keretében olyan emberek, a kik az ilyesmivel nem foglalkoznak, a kik . . . a legmagasabb tudományos hatást gyakorolják másokra, de ebből nem lehet azt a következtetést vonni, hogy az ifjúsággal ne kelljen másképp foglalkozni, mint e legmagasabb rendű érintkezés útján; . . . nem furcsa, hogy e három dolog közül, hogy tudniillik meg kell értetni velök az anyagot, azután a megértett anyagot behatóbban kell megműveltetni és sociologiai alapot, világfölfogást kell nekik adni, . . . egyiket sem tartják az iskola feladatának, ellenben a negyediket, az önálló, magasrangú szellemi munkát és kutatást, az igazán csak egyéni tehetség által . . . lehetővé tett működést akarják az iskolának szinte egyetlen feladatává tenni. Hiszen . . . sokkal fontosabb dolog külső segítő eszközökkel a nagy középszerűség számára a valódi tanulást elősegíteni, mintsem az elméleti magasrendű tudományos kutatást . . . , mert ez biztosítékát legfőképen az illető egyének kiválóságában és tudományos ösztönében találja.»

Dr. Székely Ferencz, a jelenlegi koronaügyész, dr. Márkus Dezső, kir. táblai bíró és dr. Nagy Dezső, budapesti ügyvéd, a Jogászegylet választmánya által fölkért előadóknak felszólalásai ugyan megelőzték a dr. Schwarz Gusztávét, mindazonáltal számos, az előadói tervezetet dr. Schwarz Gusztáv kifogásait illetőleg is megvilágító észrevételt tartalmaznak.

Pár észrevételt dr. Márkus közvetlenül is tett dr. Schwarz előadására s ezek során különösen következő ellenvetéssel fordult hozzá: « . . . méltóztassék Schwarz ő méltóságának bevallania, vajon mai jogi szakoktatásunk . . . bevált-e vagy nem? Ha bevált volna, akkor az a rengeteg sok

panasz, a mely a jogi praxis terén hivatalnok, bíró, ügyvéd és tanár ellen igen sok joggal fölhozható, nem léteznék. Ha tehát csődöt mondott az eddigi rendszer, mind az oktatás, mind a vizsgálatok terén, akkor valahol, valakiben kell, hogy hiba legyen. Ha a tanulóban van a hiba, akkor reformálni kell, vagy . . . igenis «drillirozni» kell a tanulást, a tanulót; ha a tanároknak van a hiba, akkor reformálnunk kell a tanítási módszert, ha pedig mindkettőben, úgy mind a kettőt és ezt akarja e javaslat, részben legalább, orvosolni.»

Dr. Márkus Dezső főként dr. Kováts Gyula, előadását közvetlenül megelőzőtt, támadásaival szemben védte az előadói tervezetet: «Kováts ő méltósága félti az ifjúságot a jogakadémiák tervbevett tanrendjétől. De hát akkor miért nem gondoskodott a budapesti egyetem 1867 óta arról, hogy azok a panaszok, a melyek a jogi képzettség ellen oly tekintélyes és hivatott férfiú részéről fölhangzottak, mint a milyen Kováts ő méltósága, teljesen tárgytalanokká legyenek, hogy ma ne is lehessen többé azon aggódva gondolkodnia, hogy, ha egy harmadik egyetemet fölállítunk, honnan vesszük hozzá a megfelelő tanerőket? Mert hiszen ő kételkedik abban, hogy az akadémiákon megfelelő tanerők vannak». Dr. Márkus szerint a mai jogi oktatás a budapesti egyetemen: «mérsékelt igényeket sem elégít ki. Valósággal megdöbbenő az előadások egy részének selejtes sablonossága, . . . oly előadást, a mely magasabb szempontból új irányban, önálló kutatás eredményeképen előálló egyéni fölfogással tárgyalna valamely kérdést, csak kevés tanártól és csak ritkán hallhatunk . . .» Kifogásolja a budapesti egyetemi tanároktól a jogtudomány művelése terén felmutatott csekély eredményeket, a mi utóbb dr. Schwarz Gusztávnak részletes és a vád jogosultságát adatokra hivatkozással tagadó válaszára vezetett e kérdésben, és kifejti, hogy: «mihelyt az állam egyetemi minősítéstől teszi függővé a legfontosabb hivatások és hivatalok ellátására való képességet, akkor még sem tagadhatjuk meg az egyetemtől azt a jelleget, hogy az, a tudományok szabad művelése mellett, egyúttal határozott élethivatásokra előkészítő iskola is» «... az egyetemen a tanulási szabadságnak annyira félreértett fogalmát . . . korlátozni kell olyan értelemben, hogy ama tárgyak hallgatása, a melyek kötelezően vannak előírva . . .: valóságos iskola jelle-

gével bíró kötelezettséggel történjék és azoknak előadásánál is némi figyelem fordíttassék arra a célra, a melyet az egyetem a kötelező hallgatás elrendelésével elérni óhajt . . . az előadások egy részének a fönnt érintett módon való be rendezése és meghallgatásuknak iskolaszerű kikényszerítése mellett is minden tanár a maga tantárgyát oly terjedelemben, oly módszerrel és oly fölfogással adja elő, a mint azt ő legjobbnak és leginkább célravezetőnek tartja, az egyetem hallgatója pedig minden tanár bármely előadását hallgathassa . . . »

A kötelező colloquiumok és a kötelező szemináriumok föltétlen behozatalát kívánja: « . . . igaza van báró Eötvös Józsefnek, a mikor azt mondja, hogy . . . oktatásunk egyik főhibája, hogy a tanító tanítványait nem hívja föl tevékenységre, főképen egyetemeinken. A tanár . . . azt reméli, hogy hallgatói, a kik a hallgatás passiv szerepére kényszerítettnek, magoktól fognak munkálkodni, holott épen fiatal korunkban a tevékenység valóságos szükség és a legmegfeszítettebb munka kevésbé fáraszt a hallgató figyelemnél ». Csak azt akarja elérni, hogy: « az egyetemi évek első sorban a komoly munkáságái legyenek és csak másodsorban az ifjúkori élvezetekéi, mert a mai megfordított sorrend eredményezi azt, hogy nálunk a komoly munkának a későbbi években is oly kevés híve akad, a mi már-már nemzeti szerencsétlenség és veszély számába kezd menni ». Csak kötelességteljesítést követel « ebben az országban, melyben nincs kötelességtudás . . . ; ezt kell fejleszteni minden áron, minden téren, mindenkiel szemben, sőt, ha máskép nem megy, erőszakos eszközökkel is ».

Dr. Nagy Dezső a hallgatandó tárgyak sorrendjének előírására nézve azt mondja, hogy az a beosztás, hogy a főcollegiumokon kik és milyen sorrendben hallgattassanak, tisztán a methodus kérdése. Arra a gymnasiumból kikerült fiatal emberre soha sem bízna azt, hogy maga válaszssa meg tantárgyait és azok hallgatásának sorrendjét. Az az ifjú sokszor a hátulján kezdi hallgatni a tárgyakat, a midőn azoknak alapvető fogalmairól még ideája sincsen és ebből valóságos összevisszaság, zavar keletkezik az agyában. A rendszertelenség kapkodásra, tudákosságra vezet. Kötött marsrutát kell adni annak a fiatal embernek s meg kell szabni, hogy kiképezte-

tése céljából milyen tárgyakat, milyen sorrendben hallgasson. Ezeknek mérvét úgy kell megállapítani, hogy ezek mellett alkalma legyen kellő mértékben speciális collegiumokkal, seminariumokkal és practikumokkal is foglalkozni. A főcollegiumoknak nálunk lehetőleg szűk körre kell szorítkozniok; annyi órát kell felölelniök, a mennyi szükséges ahhoz, hogy annak a tárgynak alapvonalaival, de azokkal azután teljes egészökben, megismertessük a fiatal embereket. Tartózkodjék a tanár attól, hogy a főcollegiumoknál egyes kérdésekben elmerüljön, hanem a főbb vonalakat adja elő, hogy ez által megnyerje azt az általános nagy básiist a hallgató, a melyen aztán tovább építhet. Ilyen módon elérhető az, hogy a fiatal emberek haszonnal foglalkozzanak a speciális collegiumokkal. Ha az illető így már a tárgyak minden részéből bír a szükséges előismeretekkel, a speciális collegiumoknak az lesz a feladatuk, hogy megmutassák annak a fiatal embernek azt a tudományos módszert, annak szabályait, a melyek a mélyebb tudományos képzésnek elérésére szem előtt tartandók. A seminariumok és practikumok főadata volna a hallgató nevelése, bevezetése a forrástanulmányok titkaiba, a források magyarázatába, a nevelésnek azonban csak ott lehet eredménye, a hol a tanár és tanuló közötti érintkezés úgyszólván mindennapi bizalmas érintkezés jellegét viseli magán, a hol az illető hallgató legalább havonként egyszer felel, értekezik tanára előtt és ez kiigazítja feleletét. Egy-egy ilyen seminariumon a kisebb egyetemeken, például Heidelbergában 15—20—25 ember vesz részt. Mindezt csaknem lehetetlen minden hallgatóra kiterjedően kötelezőleg keresztülvinni olyan összpontosítás mellett, a melyen a budapesti egyetemen van, a hol kétezeren felüli a hallgatók száma és a hol megtörténik, hogy egy-egy collegiumra beiratkozik hatszáz hallgató. Azt mondják, lesznek majd e célra adjunctusok, de annyi adjunctust nem lehet beállítani az egyetemre, a mennyire szükség volna. Egy hatszáz hallgató által látogatott főcollegiumot véve alapul, ha egy seminarium hallgatóinak számát maximálisan 20—40-re teszi, akkor legalább húsz practikumot és seminariumot kellene tartani. Több hallgatóra nem is lehet számítani, mert 50—60—100 hallgatótól látogatott practikumnak vagy seminariumnak semmi értelme sem lesz; az csak névleges seminarium lesz. Ezért helyes irányú törek-

vésnek tartja azt, hogy a vidéki intézeteket is alkalmatosakká tegyük arra, hogy a kellő elméleti képesítést megadhassák.

A mit dr. Schwarz Gusztáv a vizsgálatokra mondott, arra szintén az szolgál részben válaszul, a mit dr. Nagy Dezső idevágólag felhozott. Szerinte az egyetemen tartott vizsgálatok szigora is csak látszólagos. Egy egyetemi tanár évenként különféle vizsgálatokon öt-hatszáz hallgatót vizsgál meg a saját tárgyából, a föladni szokott kérdések rendszerint ismétlődnek, és így természetesen a feleleteknek is ismétlődniök kell, mert mindenik tanárnak megvan a maga különös izlése, és ha az illető «Schlagwort»-ot az a hallgató eltalálta, akkor igen jól felelt, bár meglehet, hogy a tárgy többi részéből vajmi gyenge készülsége van. — Egy correpetitor, a ki ügyvéd, beperelt egy másik ügyvédet, hogy a vizsgálatra való előkészítés díját fizesse meg. Igen jellemző dolog, hogy az egyetem mellett ilyen intézetek keletkezhetnek s ez azt mutatja, hogy az egyetemet igazi céljától, a tanítás céljától eltérítik, az egész egyetemi rendszer az examinálásra redukálódik; az egyetemet, az igazi magas intézetet, a hallgatók nem veszik oly mértékben igénybe, mint a hogy kellene, hanem e helyett e zug jogi iskolákban, a melyeket elneveztek «jogi szanatoriumoknak», nyerik kiképeztetésüket, nem az élet és tudomány számára, hanem egyszerűen a vizsgálatokra. Ebből azt következteti, hogy egészen helytelen dolog az egyetemi oktatás és képesítés kizárólagosságát csupán csak az egyetemen tartott vizsgálatoknak látszólagos szigorúsága miatt föntartani, a színvonal emelkedését csaknem kizáróan a vizsgálatokra, szigorlatokra összpontosítani, minthogy ezek szigorához az igazi jogászai készülségnek, a tudománynak semmi köze.

A mi az akadémiákon tartott vizsgálatok minőségének a tanári kar silányabb volta következtében beálló silányságát illeti, erre nézve dr. Márkus Dezső fejtette ki, hogy az akadémiák olyan nagyon rosszak még sem lehetnek, mert: «a budapesti egyetem jogi karára az utolsó két évtizedben kinevezett tanároknak többsége ugyan honnan került volna ki, ha nem az akadémiákról? Úgy látszik tehát mégis, hogy az akadémiákon is voltak és vannak olyan erők, a kik igen kiválóak...» «aránylag... nem több az akadémiákon a gyenge elem, mint az egyetemeken». «Ha a törvény kimondja azt, hogy az akadémiák tanterve nem lehet más, mint az egye-

temek tanterve; ha tanulmányi rendjük tökéletesen azonos lesz az egyetemek tanulmányi rendjével; ha a tanárok képe-
sítése tökéletesen azonos lesz az egyetemi tanárok képesíté-
sével, és hogyha e mellett ... hatásos állami fölügyeletről is
gondoskodunk, akkor a végeredmény az lesz, ... hogy egyes kis
akadémiák megszűnnek majd létezni, mivel képtelenek lesz-
nek ezeknek a követeléseknek eleget tenni... A fönmaradó
nagyobb akadémiák pedig... annál jobban fognak megfele-
lhetni culturális hivatásuknak».

Dr. Márkus szerint: «a vizsgálat teljesen a jogi oktatás
minőségétől függ és függ természetesen a censor képzettségétől
és jóakaratótól is. A kormánynak módjában lesz mindkét
szempontból a legmegbízhatóbb erőket kiválasztani, ha pedig
egyik-másikban csalódnék: egy év leteltével alkalmasabbal
fogja pótolhatni».

A vizsgálóbizottsági kültagokat illetőleg e sorok írója,
mint utolsó felszólaló utalt arra, hogy az előadói tervezet
azok alkalmazását másként tervezi, mint a hogy alkalmaz-
ásuk eddig történt. A javaslat elvileg azon az állásponton
van, hogy az egységes államvizsgálaton a tanárok azok, a kik
vizsgáztatnak, azonban megadja a miniszternek a jogot, hogy
azon esetben, ha a vizsgáztató tanárok nem felelnek meg az
ő követelményeinek, akkor igenis küldjön ki más bizottsági
tagot, olyant, a ki nincs benne a tanári karban, tehát küld-
jön ki esetleg Budapestről olyan egyéneket, a kikben ő
megbízik. A javaslat czélzata az, hogy a miniszter egy olyan
egyént rendel ki elnöknek, a kiben ő föltétlenül megbízik, a
ki tehát valószínűleg legtöbb esetben Budapestről jó, mond-
juk budapesti egyetemi tanár lesz. Ennek megadja a javaslat
a veto-jogot azon esetre, ha igen enyhének találja a vizsgá-
lati módot; tehát, hogyha véletlenül az a miniszter vagy
elnök nem számított arra, hogy ott igen enyhe bizottság
van, megadja a jogot arra, hogy védekezhessék, vetót mond-
jon az igen enyha bírálattal szemben az elnök. Azután meg-
van a miniszternek joga arra, hogy, ha kihagyja van arról,
hogy egyik-másik censor túlenyhe, azt kihagyja, és kinevez-
zen helyette olyant, a kiben bízik és a ki biztosítja a vizs-
gálatok szigorát.

Dr. Székely Ferencz, a kinek mint első véleménynyil-
vánítónak, nem volt alkalma az előtte szólók ellen való po-

lemiára, de a ki annál részletesebben ismertette az előadói tervezetet és mondotta el véleményét, kifejtette, hogy, ha az állami vizsgálóbizottságnak egy, legfőlebb két tagja, a gyakorlati élet terén működő kiváló jogászok és közigazgatási tisztviselők sorából is vehetők, az az intézménynek nem fog kárára válni, mert föltehető, hogy szükség esetén is csak a gyakorlati élet kitünőségei fognak a bizottságba fölvétetni.

Azon tilalmat, hogy a jog- és államtudományi karok tanárai azon karnál, a melyhez tartoznak, vizsgálóbizottsági elnökké ki nem nevezhetők, «a tanárból kinevezett főelnök kivételével», általánosan kötelezőül kell kimondani, mert egyfelől megfelel azon közfölfogásnak, hogy a helybeli tanári kar kötelékén kívül álló elnök az állam érdekeit az esetleges helyi érdekekkel szemben elfogulatlanul és feszélyezés nélkül érvényesítheti és könnyebben közreműködhetik arra, hogy a vizsga színvonala az egész országban egyformává legyen, másfelől csak általánossá tétel esetén nem hat bántólag ez intézkedés az illető karokra. A főelnöknek azonban, «mint két minister legelső bizalmi férfiának, kivételképen meg kellene engednie, hogy bármely vizsgáló bizottságban' elnökölhessen és ekképen az ország összes vizsgáló bizottságait személyesen megfigyelhesse».

A kir. jogakadémiáknál és a felekezeti főiskoláknál szervezett vizsgáló bizottságok elnökeinek vetojoga igen szükséges az állami érdekek biztosítására. A tapasztalat bizonyítja, hogy számos, épen nem tisztességtelen, de emberi gyengeségből és sajátságos egyéni fölfogásból eredő okoknál fogva a vizsgáló bizottságok szigora idővel rendszerint alább száll; és ha a bizottsági tagok érzik is, hogy a jelölt nem üti meg egészen a mértéket, azzal a helytelen és ellenőrizhetetlen állítással nyugtatják meg magokat, hogy máskor még gyengébb jelölt is keresztülment. Ily hanyatlás ellen egyedül hatásos óvó-szer az elnöknek vetojoga. Nem kell azt épen nagyon gyakran használni, elég az a tudat, hogy alkalmazásba jöhet. A veto kimondása ellenében nem kellene más orvoslást engedni, mint hogy a jelölt nyolcz napon belül folyamodhassék vizsgálatának saját költségén, más bizottság előtt, lehetőleg a folyó, de legkésőbbben a legközelebbi határidőben való megújítására, mert ha a veto felülbírálat tárgyává volna tehető és néhány esetben hatályon kívül helyeztetnék, tartani kel-

lene attól, hogy azzal a vizsgálati elnökök a kelletténél ritkábban élneek. Viszont azonban a vetojog inkább az egyetemekre is ki volna terjesztendő, semmint teljesen mellőzendő.

A doctoratusra nézve dr. Székely helyesli, hogy a tervezet: «a doctoratusnak az új államvizsgával párhuzamosan sem ad minősítő erőt, mert különben a doctoratusnak lényegileg az államvizsga összes tárgyait föl kellene ölelnie, ennyit pedig tudományos mélységgel földolgozni évek hosszú során át sem volna lehetséges, minélfogva a doctoratus vagy az általános képzettség vonalán maradna, vagy egyáltalán nem volna lehető, holott a tervezet szerint néhány, szerves egészet képező tárgycsoportra szorítkozva, ezek valamelyikének tudományos művelésére vezetne».

A kötelező doctoratusnak mint minősítő föltételnek eltörlésére nézve dr. Márkus Dezső is nyilatkozott. Szerinte ez az eltörlés inkább a hiúságot bántja, mint a dolog lényegét. «Avagy talán a huszonnégy órán belül leírt doctori értekezések elmaradásától féltik a jövőendő ügyvédek, bírák vagy tisztviselők képzettségének kiválóságát? Nem kellene-e inkább már ma rendeleti úton kiküszöbölni ezt a — mai alakjában — nevetséges intézményt, mely annyira diszcreditálja a doctori fok értékét? Épen azért igaza van a tervezetnek, midőn az igazán doctus és doctissimus számára tartja fönn a tudóst jelentő doctor czimet. A ki az átlagnál, a kötelező mennyiségnél többet és alaposabban tanult és tud, a ki önálló alkotásra is képes és ennek — a visszaéléseket kizáró alakban — kifejezést is adott: az méltó arra, hogy a főiskolától oly kitüntető czímben részesüljön, mely azt jelenti, hogy annak viselője a tudományt önmagáért miveli, nemcsak azért... hogy ezzel a kenyérkeresetéhez szükséges külső képesítést szerezzé meg».

Az előadói tervezet védelmére kelt fölszólalóknak a fentiekben felsorolt és az ellenvetések czáfolására alkalmas észrevételein kívül voltak olyan észrevételeik is, melyek az előadói tervezeten módosításokat vagy legalább a tervezet végrehajtásának szellemében egy külön kiemelt irányzatot kívántak.

Mindenekelőtt ide tartozik dr. Márkus Dezsőnek azon állásfoglalása, melylyel erélyesen tiltakozott az előadói tervezet azon szándéka ellen, hogy a jogi szakoktatásnak magá-

nak szabályozását rendeleti útra akarja terelni, mert csak törvényes szabályozás mellett szűnhetik meg az a sok kísérletezés, melynek a jogi szakoktatás évek óta ki van téve. Kíváncosnak tartja ezért, hogy «magának a jogi oktatásnak rendjét is törvénybe iktassuk».

A tanulmányi rendbe vág még dr. Márkus azon észrevétele, hogy a vizsgálatra magántanulókat is bocsátana, a mit pedig a javaslat 4. §-a kizár. «Elvégre is a vizsgálat arra való, hogy az illető tudásának fokáról és jellegéről, ismereteinek bizonyos mennyiségéről adjon számot, azt pedig, hogy ő hol szerezte tudását, én nem kutatnám». Azt szeretné lehetővé tenni, hogy olyanok is tehessenek államvizsgálatot, a kik valamely nagyon komoly okból nem hallgathatták a jogi tanfolyamot és e tekintetben nem lenne kifogása az ellen sem, ha ez a kedvezmény királyi kegyelem útján adatnék meg és csakis a budapesti egyetemen lehetne tenni ilyen vizsgálatot, de ha a budapesti joghallgatóknak százai száma sem járnak előadásra és így lényegileg magántanulók, nem volna méltányos azoknak a vizsgázásból kizárása, a kik őszintén vallják magokat magántanulóknak».

A tanárokat illetőleg dr. Márkus Dezső nem helyesli a javaslatnak azt a rendelkezését, mely akkor is meg akarja tartani azokat a jogakadémiai tanárokat, a kik legalább tíz év óta tanárkodnak, ha nem szerzik is meg az egyetemi magántanári minőséget. «Az a tanár, a ki nem tanul szünetlenül, a kinek tehát a magántanári képesítés megszerzése kell, hogy gyermek-játék legyen, az nem való tanárnak. Sőt ezt a javaslatot föl kellene használni alkalmul arra, hogy akadémiáinkat kényszernyugdíjazással szabadítsuk meg az oda nem való elemektől, mert a rossz tanár rosszabb a fertőző ragálnál, mivel ez ellen vannak óvószerek, a rossz tanár mételyezése pedig nemzedékekre kiható és meg nem gátolható szerencsétlenség».

Dr. Székely Ferencz véleménye szerint a reformok nem lesznek gyorsan keresztülvihetők. A tanszékek szervezése és a gyakorlatokra nézve is helyes intézkedéseket tartalmazó tanulmányi rend megállapítása majd csak sikerül, de honnan újuljon föl egyhamar az akadémiák tanári kara, midőn elég nagy succrescentia nincsen és az általában véve helyes adjunctusi intézmény nem lesz elég vonzó, mert, habár ez úton a fiatal ember könnyebben kiképezheti magát magántanárrá,

tényleges alkalmaztatása a tíz akadémia közül kilenczben elsősorban nem képzettségétől, hanem vallásától függ. Ennek a bajnak orvoslását abban keresi, hogy miután értesülése szerint a felekezeti akadémiák közül többen nem lesznek képesek a tervezett reformnak saját erejükből megvalósítására, a felekezetek segítése helyett a Délvidéken állíttassék föl egy újabb akadémia, a mennyiben azonban a felekezetek mégis segítettnének, az államnak mindenestre befolyást kellene szereznie a tanárok alkalmazására és kikötni, hogy azoknak vallása alkalmazásukat ki ne zárja. Különösen kívánja e mellett azt, hogy az akadémiai tanárok fizetésének minimuma megállapíttassék.

E sorok írója a tanszékek szervezését illetőleg kifogásolta azt, hogy a tanulmányi rendre vonatkozó 5. §. 1. pontja szerint megfelelően szervezett az a jogakadémia, a melyen a tanszékek megfelelnek a királyi jogakadémiákon szervezett tanszékeknek, de arról nem szól, hogy hogyan szervezik a királyi jogakadémiákon a tanszékeket, e szervezést tehát a miniszterre bízza. Azt kellene mondani, hogy minden jogakadémián megfelelő a szervezet akkor, ha annyi tanszék van, a hány vizsgálati tárgy. Ez tizenkét tanszéket tenne ki. Ennyit azonban a felekezeti akadémiák, legalább a protestánsok, nem bírnak meg, csak hatot, legfeljebb nyolczat. Ezért be kellene venni a törvénybe az államsegély eszméjét, még pedig azért, mert vagy van egy intézet és akkor legyenek meg virágzásának előfeltételei, vagy nincs, de intézeteket sorvadásra szánni és éveken át sorvadni hagyni, a nemzeti érdekek szempontjából nem helyes oktatásügyi politika. Az a kérdés, hogy elég hatalmas, elég erős-e a magyar állam arra, hogy azokat az anyagi erőket, a melyeket a felekezeti intézetek föntartói rendelkezésre bocsátanak, figyelmen kívül hagyhassa, elvethesse? Ha nem, akkor föl kell használni a létezőt, de erősíteni is kell azt.

Dr. Jászi Viktor a felekezeti akadémiák tanárainak képesítését illetőleg utal arra, hogy bárha az előadói tervezet szerint jövőre a felekezeti jogakadémiákon tanárrá nem választható más, mint egyetemi magántanár, a javaslat e része keresztül vihető alig lesz, mert: «nálunk még nincsen a magántanároknak oly nagy készlete, hogy abból előálló szükség esetén ilyen vagy amolyan szakra akármely intézet magának magántanárt szerezhetne... még az állami akadémiák sem igen

kaphatnak magántanárokat... most... hát még akkor, a midőn minden jogakadémia azon helyzet előtt állana, hogy... megüresedett állásokat egyszerre magántanárokkal töltsse be». Erre való tekintettel szükségesnek tartaná, «hogya ez a reform kiterjesztené hatását abban az irányban, hogy valami módon szabályoztatni igyekeznék... a tanári állások betöltésének módját mind a katolikus, mind a református jogakadémiákon; igyekeznék cautelákat szerezni arra nézve, hogy, habár önkormányzati körben is, de arra való és képes, a közérdek és a tudomány szempontjaitól vezetett szervek töltsék be azon állásokat», mert «a felekezetek kezében a betöltés módja, legalább tudományos szempontból, a helyes kiválasztás szempontjából nem kielégítő».

A vizsgálatokat illetőleg dr. Székely Ferencz írásbelit nem tartja föltétlenül szükségesnek és ezt annál inkább melőzendőnek véli, mert egyfelől helyes kivitele a jelöltek nagyobb száma esetében szertelen nehézséggel jár, másfelől a jogtudományi vizsgálat két tárgyából már a hallgatás idején gyakorlatot kívánnak.

Dr. Jászi Viktor a vizsgálatok rendszerét illetőleg azt mondja, hogy: «Itt... megint egy felemás rendszer van elfogadva; nem mertek a tanszabadság elvével szakítani, de azért azt a veszedelmes tanszabadságot sem merték teljes mértékben érvényesülni hagyni; innen van, hogy két alapvizsgálat is van, de azután kezdődik a tanszabadság; nem törődnek a jogászszal és hagyják vizsgázni bármikor». Utal arra, hogy oly nagytekintélyű jogász, mint Plósz Sándor szintén azon fölfogást követi, hogy minden esztendőben tartassék vizsgálat, és kívánja, hogy az egységes államvizsgálatot alkotó két vizsgálat ne a tanfolyam teljes befejezte után, hanem egyik a harmadik év, a másik pedig a negyedik év végén tétessék le.

Ezekon kívül e sorok írója az előadói tervezetnek egy igen fontos irányban való kiegészítését óhajtotta a tudományos képzés intensivitása érdekében. Nevezetesen véleménye szerint meg kell követelni minden megfelelően szervezett tanintézetből, hogy legalább is egy rendkívüli tanári fizetésnek megfelelő dotációval ellátott könyvtára és egy külön könyvtárnoka legyen, a kinek szintén legalább is olyan fizetést adnak, mint egy rendkívüli tanárnak, mert könyvtár nélkül tudományos intézet absurdum.

A tudomány fejlesztése érdekében szükségesnek jelezte e sorok írója azt is, hogy a tervezet értelmében szakok szerint csoportosított doctoratusokat tett doktorok szervezettebb kapcsolatba hozassanak az egyetemmel, mint a minőben vannak s természetesen a magántanárok is, még pedig olyan irányban, hogy az egyetemen bizonyos osztályok lennének a bizonyos szakkal foglalkozó egyének közül alakítva, a kik az illető tudományos kérdéseket s az azokra nézve megjelent műveket tárgyalnák, mert nálunk ennek van nagy hiánya. Ha irunk valamit, az ördög se szól hozzá, hogyha csak nem kérjük meg az illetőt, vagy ha magunk nem irunk róla kritikát.

A szakosztályok feladata volna, hogy minden egyes tudományos munkát, mely hazánkban megjelenik, oszszanak széjjel a doktorok között; ezek bírálják meg, vitassák meg és osztályozzák azokat; gyűjtsék egybe a rájuk vonatkozó adatokat és az év végén adják ki őket. Ha nem tekintjük az irodalom ismertetését, a bibliographiai nyilvántartást, illetve osztályozást tudományos foglalkozásnak, akkor azzal nem is fog foglalkozni senki, mert a ki nem bír tudományos képzettséggel, az ezt a munkát nem végezheti s az eredmény az lesz, hogy tudományos munkázkodás nem fejlődhetik, mert az irodalom áttekintése, az arról való tájékozottság nélkül lehetetlen a tudományt művelni. Ezért minden tudományos élet fejlesztésének első alapja a bibliographikus működés erősítése.

Az ilyen szellemben szervezett szakosztályok elnökei az egyetemi rendes tanárok volnának, a kik, ha valami érdekes tanulmányuk van, azt előadnák mint specialcollegiumot és természetesen olyan javadalmazással láttatnának el, mely kárpótlást nyújtana a vizsgákban részvételük csökkenéséből származó jövedelemcsökkenésért. Volnának azután olyan tanárok is, a kik úgy adnák elő a tárgyakat, a mint azt dr. Jászi Viktor jellemezte, s ezek a tanárok az egyetemi rendkívüli s a jogakadémiai tanárok volnának.

Ezzel ki is meritettük volna azt, a mit a jogászegyleti vita folyamán a tudomány művelése és az ifjúság tudományos képzése szempontjából mondtak.

Nem egy tekintetben világítja meg a jogi szakoktatás reformjának kérdését és hívja föl a figyelmet olyan

intézkedésekre, melyek foganatosítása a reform teljes sikere érdekében kívánatos.

A tervezett reform alapeszméinek helyessége nem czáfoltatott meg s ha dr. Schwarz Gusztáv igen szépen fejtette is ki a tudományos képzés föladatát, az arra való felelettel mind ő, mind a jelenlegi egyetemi oktatási rendszer mellett állást foglalt másik két fölszólaló: dr. Kováts Gyula és dr. Baracs Marcell adósok maradtak, hogy mennyiben látják ők egy hatszáz hallgatós collegium előadásokra nem járó 560 hallgatójánál a tudományos képzést biztosítottnak azon kétségtelen tény mellett, hogy ez a nagy tömeg nem a vizsgálati tárgyak mint tudományágak megismerésére törekszik, hanem csak az azokból föltenni szokott kérdésekre készül.

Szerencsére nyilatkozott erre a kérdésre nézve egy másik hive a jelenlegi egyetemi oktatási rendszernek, a ki a jogászegyleti vita alkalmából a *Jogállam* 1902. VII. füzetében M. jegy alatt bocsátott közre egy elmefuttatást

«Lehet-e a közéletnek, a társadalmi küzdelmeknek jó katonája az, a ki nem ismeri a bűnt, a nyomort, az emberi önzést, a tettetést, az erőszak, a gonoszság összes fegyvereit?» mondja M. «... ez a lélekzethez nem jutó hajsza az aranyborjú után, ez a vakító és fülsiketítő forgataga az ellentétes érdekeknek és szenvedélyeknek olyan fegyvergyakorlat az ifjú harczos számára, mely jobban műveli a jogászembert, mint bármely vidéki jogakadémiának bármily mintaszerűen vezetett practikuma... igen jó jogászok kerültek már ki azok soraiból, a kik egyetemi éveik alatt díjnokoskodtak és ügyvédbojtároskodtak, jobbak, mint sokan, a kik ma Halleban és Berlinben végigjegyzik és végigcolloquálják az egész tanrendet... a mai jogászság hozzászoktatva az egyetemi tanulmányok ideje alatt ahhoz, hogy maga segítsen magán, a hogy tud, és nyakán a megélhetés gondjával, bámulatos gyorsan tanulja meg a tagadások és eskükinálások rejtelmait; sőt megtanulja — horribile dictu — idővel még a jogot is, ha másképp nem, ügyvéd korában az őt marasztaló és kereseteit elutasító felsőbbbíróági ítéletekből; míg ellenben van jogászember, a ki mind a négy éven át minden előadáson jelen volt az egyetemen, vizsgálatait kitűnő eredménnyel tette le... és mégsem volt képes a praxisban megtanulni, hogy tagadni kell minden előtt».

Mintha csak azokat a dr. Schwarz által annyira ki-gúnyolt «practicus»-okat, vidéki ügyvédek hallanók, a mikor az elbuktatás veszélyében levő jelölt érdekében magyarázzák, hogy hiszen az életben úgy sem veszi hasznát, vagy majd megtanítja az élet, majd megtanulja, mikor szüksége lesz rá, jó tisztviselő, jó bíró lesz azért még belőle.

Vidéken elnézést gyakorolnak abban a tekintetben, ha a jelölt nem tanulta jól meg vizsgálati tárgyának anyagát, ha csak egyáltalán jelét adja annak, hogy egy szakbavágó könyvet végiglapozott, a budapesti egyetemen elnézést gyakorolnak abban a tekintetben, ha a jelölt csak a föltenni szokott kérdéseket vágta be.

Az egyetemi szigor alapja ilyképen nem lehet az a meggyőződés, hogy igazán jogászai képzettség nélkül nem szabad senkit jogvégzettként szerepeltetni, hanem egyszerűen az a tény, hogy a jelöltek száma százakra megy s így az egyetemi tanár nem tartja érdemesnek, minden jött-menttel vesződni, sőt vele szemben elnézést is gyakorolni.

Az eredmény pedig egy: olyan jogásznemzedék képzése, melynek se sociaethikai érzéke, se igazi jogászai szelleme nincs, hanem annál nagyobb gyakorlata a törvényeknek azok szelleme, a jogszabályok célzata ellen való magyarázatában, a törvények szavainak csűrésében-csavarásában.

Ezen okvetlenül változtatni kell, ha nem akarjuk, hogy nemzetünk a népek küzdelmében tönkremenjen, mert ravaszkodó élvezetvágy és szolidság hiánya mellett pillanatnyi sikerek ugyan elérhetők, de sem igazi erőt nem képviselnek, sem pedig tartós sikereket nem teremthetnek.

Jól mondta dr. Márkus Dezső, midőn a jogi szakoktatás helyes reformjának egyik céljául azt vallotta, hogy fejleszteni kell a komoly munkára való kedvet és a kötelességtudást.

Ebben a tekintetben az eddigi egyetemi rendszer csak arra volt jó, hogy lerontsa azt, a mit a középiskola épített.

Az előadási tervezet azonban a Márkustól jelzett cél megvalósítására alkalmas elvek keresztülvitelében ingadozott.

A 6. §. indoklásából kitűnik, hogy a miniszter külön egyetemi és külön jogakadémiai tanulmányi rendet akart ki-

bocsátani s ezeknek csak összhangjáról, de nem egyöntetűségéről beszél, vagyis nincs kizárva, hogy az egyetemi tanulmányi rend olyas engedményeket tegyen a teljes tanulási szabadság elvének, a minőkkel jelenleg találkozunk, midőn az egyetem jogi karán nincs megállapítva a hallgatandó tárgyak sorrendje s elég egy félévi főcollegium hallgatása is olyan tárgyakból, melyekből a jogakadémiai tanulmányi rend kettőt kíván.

A colloquiumok általánosan kötelezővé tételét nem merte kimondani a törvénytervezet, mert annak tervezője előrelátja, hogy «talán nagy ideig nem... lesznek meg a föltételek arra, hogy a seminariumi gyakorlatok, vagy legalább az azokat pótló colloquiumok az alapvizsgálati tárgyakból is valamennyi jogi főiskolán kellő módon meghonosításának» és csakis erre való tekintettel tervezte azt, hogy miután így «bekövetkezett volna az, hogy a népesebb főiskolákon, különösen a budapesti egyetemen a tanulók e tanulmányaik legelső idejében, három vagy négy féléven át, a tanulási kényszer minden eszközét nélkülözték volna», egyelőre a két alapvizsgálat föntartassék. Megfelelőleg azt látjuk, hogy a törvénytervezet az «alapvizsgálat» tárgyainak megállapítását kívánta a közoktatás- és igazságügyi miniszterekre bízni az alapvizsgálatok helyett.

Ez ingadozások nyilván a teljes tanulási szabadság elvének azon indokára vezethetők vissza, mely a képzés tudományosabb voltát vallja, ha az egyetemi hallgató szabadon foglalkozhatik azon tárgyakkal, melyeket tanulmányozásra kiválasztott és ha tanulmányai nincsenek megzavarva az azokba nem vágó tárgyakkal való foglalkozás kényszere által.

Ennek a fölfogásnak kétségtelenül van egy egészséges magva. Nevezetesen az, hogy önálló munkálkodás, önálló kutatás alakjában beható tanulmányozást nem lehet végezni, ha az ember óránként fölváltva más-más tárgygyal foglalkozik és hogy minden beható tanulmányozás annál nehezebbé válik, minél többféle tárgygyal kell valakinek ugyanazon időben foglalkoznia.

Ezért a tanárra is, a hallgatóra is czélszerűbb az, ha ugyanazon napon minél kevesebbféle órájok van, tehát a kötelező heti tíz óra mellett a tanárnak egy napra eső mind a két órája ugyanazon tárgyból van, a hallgatónak pedig a

kötelező heti húsz óra mellett, az egy napra eső négy órája legfőljebb két tárgyból van.

Ezért kívánatos az, hogy ugyanazon félévben a főiskolai tanároknak ne kelljen egynél többféle szaktárggyal foglalkozni s ezért kívánatos annak a törvényben kimondása, hogy egy jogi főiskolán legalább annyi rendes tanszék legyen, a hány külön részre van megkülönböztetve az alap- és államvizsgálatokon kérdezendő anyag.

Erre való tekintettel olyan megkülönböztetését kellene létesíteni a hallgatóknak, ugyancsak a törvényben, mely lehetővé tegye az e tekintetben támasztható minden követelményeknek kielégítését.

Nevezetesen meg kellene különböztetni :

1. a rendes hallgatókat, a kik kötelezve volnának a vizsgálati tárgyakból tartott főcollegiumoknak, de csak ezeknek, az előírt sorrend szerint következő félévekben hallgatására, a megkívánt seminariumokban is ugyanezen sorrendben részvételre, előadásoknak az előírt heti óraszámában hallgatására, az előadások pontos látogatására, az előadott anyagból félévközben colloquálásra, a seminariumi dolgozatok rendes elkészítésére és a következő tanévre beiratkozhatás föltétele gyanánt minden tanév végén az előírt vizsgálat letételére ;

2. a rendkívüli hallgatókat, a kik a következő tanév tárgyainak hallgatására ugyan szintén nem bocsáttatnának, míg az előző tanév tárgyaiból az előírt vizsgálatot le nem tették, leczkelátogatási szorgalmukra nézve szintén ellenőrzés alatt állanának, a tőlök fölvelt seminariumok számára is rendes dolgozatok készítésére volnának kötelezve, de nem volnának kötelezve előadásoknak az előírt óraszámában hallgatására, az egy tanévre előírt főcollegiumokat több tanévre is eloszthatnák és csak annyiban szenvednének ebben korlátozást, hogy nem hallgathatnák a második félévben egy olyan tantárgynak a folytatását, melynek elejét még nem vették, végül pedig csak a tanfélévek végén volnának kötelesek, ekkor azonban díjfizetés mellett való colloquálásra ;

3. a vendéghallgatókat, a kik a főiskolákon előírt tárgyakat is teljesen tetszésök szerint vehetnék, leczkelátogatás tekintetében ellenőrzés alatt nem állanának, se colloquiumok tételére, se seminariumi dolgozatok készítésére nem volnának kötelezve, de mindkettőre jogosítva volnának, a collo-

álásra azonban csakis a félév végén és díjfizetés mellett, e kivételes helyzetre való tekintettel pedig a vendéghallgatói minőségben hallgatott tantárgyak, illetve félévek alapján semminemű vizsgára bocsáthatók nem volnának.

Így ki lehetne elégiteni azoknak igényeit is, a kik behatóbban akarnak foglalkozni valamely tárggyal vagy egyes tárgyakat csak magán kedvtelésből óhajtanak hallgatni s azon közérdeket, hogy a kik tanulmányaik alapján a közszolgálatban óhajtanak alkalmazást, csakis a szakmájokban való alapos kiképzetés alapján juthassanak abba és ne vihessék belé főiskolai tanulmányaikból a látszatra dolgozás, kötelességek alól kibúvás és az alapos munkától való irtózás szellemét; mindezek mellett pedig meg lehetne tartani a vizsgázás egyedül helyes alakját, az évi vizsgálatokat.

Ha a főcollegiumokra nézve nem állapíttatik meg a sorrend, melyben azok hallgatandók, s a specialis collegiumokra meg seminariumokra nézve az, hogy mely főcollegiumok után hallgathatók, illetve vehetők, ez alatt csak a tárgyak alapos megértése szenved, de nem a tudomány szabad fejlődése nyer, melynek érdekében állapíttatott meg a tanítási és tanulási szabadság.

Az előadásoknak fő- és specialis collegiumokra való megkülönböztetése is az alapos kiképzés érdekében kell, hogy helyet foglaljon, a mennyiben főcollegiumokon olyan előadások volnának értendők, melyek az illető tudományág egész körének tartalmáról és irodalmáról nyújtanak olyan tájékoztatást, mely a hallgatót önálló eligazodásra képesíti, specialis collegiumokon pedig olyanok, a melyek valamely különálló tudományágnak csak egy kiválasztott részét ölelik föl az előadó tanártól kívánatosnak talált mérvben.

Persze, jóformán illusoriussá válhatik az alapos kiképzés szempontjából tervezett reform abban az esetben, ha azon intézkedésben, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszternek az előadói tervezet 6. §-a szerint az írásbeli és szóbeli colloquiumokról kell tennie, a miniszter belenyugszik abba, hogy «nagy ideig nem is lesznek meg a feltételek arra, hogy a seminariumi gyakorlatok, vagy legalább az azokat pótló colloquiumok . . . valamennyi jogi főiskolán kellő módon meghonosíttassanak», és ezeket a budapesti egyetemre nézve nem rendeli el. Pedig bele kell nyugodnia mindaddig,

a míg nem érzi magát följogosítva arra, hogy több joghallgatónak a budapesti egyetem egyes tanéveire fölvételét eltilthassa, mint a mennyi a tantermekben elfér és bele kell nyugodnia mindaddig, a míg a budapesti egyetemen nem rendszeresíthet minden kötelező főcollegiumot tartó tanár mellett annyi adjunctusi állást, a hányszor ötven rendes hallgatója van az illető tanárnak.

Az, hogy a budapesti egyetem hallgatóinak száma magától csökkenjen annyi hallgatóra, a mennyi a tantermekben elfér, nem valószínű, a mint azt dr. Székely Ferencz előadásában igen találóan kifejtette, a ki utalt arra, hogy az 1899—1900-iki tanév második felében beiratkozott 3041 kiskorú joghallgató közül 2168 csak helyi és közlekedési érdekből is Budapesten fog maradni; ezenkívül pedig itt fognak maradni a jeles tanulók, a kiket becsvágyuk hoz az ország legkiválóbb jogi facultására: a vagyonosabbak, a kiket a kellemesebb szórakozás és előnyös összeköttetések vonzanak: a kenyérkeresetre utaltak, a kik Budapesten nyerhetnek legkönnyebben foglalkozást és velők általában mindazok, a kik előadásra nem járhatnak, mert csak itt kerülhetik el a nyilván-tartást.

Ezért a budapesti tudományegyetem túlszűfoltóságának más orvossága nincs, mint annak elvi kimondása, hogy egy főiskola sem vehet föl annál több hallgatót, mint a hány számára ülőhely van tantermeiben és az egyes évfolyamokra beiratkozható joghallgatók számának arra a mennyiségre szorítása, a mely kijön az által, ha megállapítják az egyes tantermekben levő ülőhelyek számát. És itt megint föl kellene használni Csorba Ferencznek egy idézett, 1896-iki dolgozatában megpendített eszméjét, tudniillik azt, hogy csak a jobb tanulók iratkozhatnak az egyetemre, abban az alakban, hogy a beiratkozási határidő első három napján csak a megelőző félévben, illetve az érettségin jeles eredményt elért, a következő három napon a jó eredményt elért, azontúl pedig az elégséges eredményt fölmutató ifjak iratkozhatnak mindaddig, a míg az előírt létszám betelt.

Párhuzamos tanszékeknél ugyanazon tanárok volnának egy csoportban hallgatandók, kik ugyanazon tanteremben adnak elő.

A tanteremben elhelyezhető hallgatóság négy hetede

állhatna rendes, kéthetede rendkívüli és egyhetede vendég-hallgatókból.

Minden ötven hallgatóra egy adjunctus alkalmazása elégnek látszik, a mennyiben egy heti két órás seminarium mellett a szeptember 15-dikétől december 20-dikáig számítható tizenhárom hét alatt 26 óra kerül ki. Ha már most minden adjunctus két párhuzamos seminariumot tart és minden órára egy feleletet veszünk, a félév leteltéig minden seminarista előadhatja egyszer előszóval dolgozatát. Az egyik hétről a másikra föladandó dolgozatok mindenikét valamennyi seminaristával előre el kellene készíttetni egy minden javítás nélküli sajátkezű tisztázatlanban s miután az adjunctus a seminariumi előadás kapcsán az előadónak dolgozatát sajátkezűleg helyesbítette, a többi seminarista dolgozatát pedig láttamozásával ellátta, valamennyit az előadónak kellene átadnia átvizsgálás és véleményével ellátás végett. A második félév kezdetéig azután minden előadó valamennyi neki kiadott dolgozatot átvizsgálna s az adjunctusnak átadná, a ki is a maga részéről a második félév közepéig valamennyi dolgozatot átnézve, véleményével együtt mindenkinek kiadná az illetőnek összes dolgozatait, a melyek azután a második félév vége előtt benyújtandó vizsgálati kérvényhez volnának csatolandók, a mikor is minden seminarista előterjeszthetné felebbezését az adjunctus által adott vélemények, illetve osztályzat ellen.

Ezek a dolgozatok pótolnák az írásbeli vizsgát és az írásbeli kollokviumokat.

Természetes dolog, hogy a szaktanárnak mindig előre meg kellene beszélni a föladandó dolgozatokat az adjunctusokkal s az egyes adjunctusok által tartott szemináriumoknak fölváltva való látogatása által azokat ellenőrizni.

Az adjunctusok e mellett kollokviumok tartására volnának használandók olyképen, hogy minden adjunctus a neki kiosztott rendes hallgatókat minden előadás előtt a tanár előadására jövő anyagból a tanár által megjelölt tankönyv alapján megkollokváltatná s az így elért kollokviumi eredmény jönne a félév végén a leczkekönyvbe, a mennyiben tudniillik az adott feleletek kielégítőeknek találtatnának.

A tanár azután az így előadására elkészült hallgatók előtt azokat a szempontokat és részleteket emelné ki,

azokra hívni föl a figyelmet, a melyeket különösen fontosaknak tart.

Az előadásra való kötelező készíttetés ezt a rendszerét az 1901—2. tanévben dr. Jászi Viktor kezdeményezte a kecskeméti jogakadémián abban az alakban, hogy maga colloqualtatta hallgatóit az előadásra szánt órákon s a feleletekhez fűzte saját fejtegetéseit, s az 1902—3. tanévben ugyanezt a rendszert követte kielégítő eredménnyel e sorok írója is, bárha annak szükségképen nagyobb eredménnyel kell járni akkor, ha két egymásután következő óra közül az egyik óra csak kérdezésre, a másik óra csak előadásra van szánva, mert ekkor az esetleg bekövetkezhető fölszólításra való készülés nem vonja el a figyelmet senkinél sem.

Ez a rendszer lényegében egy avval, a melyet dr. Jászi Viktor óhajtana megvalósítva látni azon véleményében, melyben kiemelte annak rendkívül előnyös voltát, ha a hallgató az egyes tudományágak alapvonalai felől már tájékozva hallgathatná az egyetemi tanárok előadását.

Ilyképen azonban egy főcollegium órátartamát öt helyett nyolcz órában kellene megállapítani, melyből négy esnék az adjunctusok által való kérdezésre, négy a tanár előadására, melyen azért az adjunctusok is jelen lennének, míg adjunctusokkal nem bíró vagy, ötventől száz hallgatóig menő létszám mellett, csak egy adjunctussal bíró akadémiai tanároknak mind a nyolcz órát magoknak kellene megtartani.

Az előadási óráknak így előálló tényleges csökkenése nem tekinthető fokozottabb compendiumozásnak, mert téves az az állítás, mintha egy, aránylag rövid idő alatt az egész anyagon áthaladó előadás szükségképen compendiumszerű vagyis egyszerű kivonatolás jellegével bírónak kellene lenni; ellenkezőleg sokkal könnyebb egy terjengős előadást tartani valamely tárgyról, mint röviden úgy tárgyalni valamely anyagot, hogy annak minden része áttekinthető, világos, érthető s így az előadás az anyagban való eligazodást minden körülmények között biztosító legyen, de az ilyen előadás több haszonnal is jár.

Az elmondottakra tekintettel az egyetemi tanárok által tartandó előadások és seminariumok kötelező minimális óraszama heti nyolcz óra volna, az első ötven hallgató után külön adjunctussal nem bíró akadémiai tanárok kötelező

minimális óraszámra pedig heti tizenkét óra, melyből épen úgy, mint az egyetemi tanárok nyolcz órájából négynek speciálcollegium illetve seminarium számára kellene fön-tartva lenni. A rendes joghallgatókat mindenütt három nyolcz órás főcollegium és négy óra speciálcollegium hallgatására vagy az utóbbiak helyett egy két órás seminarium vételére kellene kötelezni, úgy hogy heti minimális óraszámuk huszon-nyolcz, illetve huszonhat óra volna.

Kapcsolatosan azt is meg kellene állapítani, hogy egy főcollegiumra sem lehet többet fölvenni ötven hallgatónál, hacsak nincsen az illető intézetben minden további ötven hallgatóra egy adjunctus alkalmazva.

A colloquiumokon meg nem felelő rendes, úgyszintén a rendkívüli és esetleg jelentkező vendéghallgatókkal szintén az adjunctusok tartanak a félévek végén a fizetési colloquiumokat.

Az adjunctusok ilyen szereplése mellett csakugyan indokolt volna a kolozsvári egyetem azon kívánságának figyelembevétele, hogy az adjunctusi intézményt törvényileg kell rendezni.

Ez a rendezés egyszersmind alapul szolgálhatna a tanári succrescentia biztosításának.

Azon gondolat, hogy bizonyos magasabb állásokra az új doctorátus minősítésül állapíttassék meg, nem szerencsés, mert a gyakorlati életnek igen sok férfja van, a ki állását kitünően tölti be, a nélkül, hogy tudományos babérokra valaha aspirált volna s az ilyenek mellőzése magasabb állások betöltésénél könnyen hátrányára válhatnék a közszolgálatnak.

Más az, hogy ép úgy, mint a vezérkari tisztek számára a II. oszt. századosi minőségnek átugrása, bizonyos előnyök biztosíttassanak azok számára, a kik doctorátust tettek.

Nevezetesen meg volna állapítandó, hogy azok, a kik valamely közszolgálati ágat érintő doctorátust tettek, igény-nel bírjanak a X. díjosztályban rendszeresített állásokra minden olyan pályázó mellőzésével közvetlenül való kinevezetésre, a ki legalább két évet nem töltött az ezt a díjosztályt megelőző alsóbb közszolgálati fokon.

Természetes, hogy így doctorok csakis azok lehetnének, a kik az egységes államvizsgálatot már letették, a mi már azért is indokolt, mert tudományos czímet olyannak csak nem

lehet adni, a ki kevesebb általános képzettséget igazolt valamely szakban, mint minden más ember, a ki élethivatásul választja.

Adjunctusokká csak azok a doctorok volnának kinevezhetők, a kik a jogi tanulmányaik közben tett colloquiumok és vizsgálatok többségén jeles eredményt vagy a doctori értekezésen kívül még egy, legalább egy nyomtatott ívre terjedő és nyomtatásban már megjelent, szakba vágó tudományos dolgozatot képesek fölmutatni és legalább két évet már gyakorlati szolgálatban töltöttek, ezek azonban rögtön a X. díjosztály I. fokozatában megállapított illetményen.

A mely adjunctus két évet töltött e minőségben, annak igényt kellene adni az illető szakba vágó gyakorlati államvizsgálat letételére, ha tudniillik az ennek letételére föltételül kiszabott szolgálati idő már előbb le nem telt; s e vizsgálat letétele után a két év óta e minőségben működő adjunctusoknak igényt kellene adni arra, hogy a IX. díjosztályban rendszeresített minden gyakorlati állásra, minden más pályázó mellőzésével kineveztessenek. Ha valamely szolgálati ágban külön gyakorlati vizsgálat nincs rendszeresítve, ez az igény egyszerűen a két év leteltével állana be. Két évi újabb gyakorlati szolgálat után a volt adjunctusok újból és legalább hat évi gyakorlati szolgálattal bíró IX. díjosztálybeli tisztviselők általában ki volnának nevezhetők adjunctusokká, a mennyiben az adjunctusok részére előírt minősítéssel bírnak és pedig a IX. díjosztály első fizetési fokozatába.

Két évi további adjunctusi szolgálattal bíró doctorok, a mennyiben addig az egyetemi magántanári képesítést megszerezték, igénynyel bírnának arra, hogy már a VIII. díjosztály illetményeivel egy évet külföldi tanulmányúton tölthessenek és visszatérők idejére azon gyakorlati pályán, melyre minősítéssel bírnak, minden más pályázó mellőzésével a VIII. díjosztályba neveztessenek ki, két évi újabb gyakorlati szolgálat után pedig, illetve azok, a kik még adjunctusok nem voltak és a kellő minősítéssel bírnak, tíz évi gyakorlati szolgálat s egy évi külföldi tanulmányút után arra, hogy mint adjunctusok véglegesen alkalmaztassanak a VIII. díjosztály I. fizetési fokozatában megállapított illetményekkel. Akár innen, akár a gyakorlati életpályán elfoglalt állásokból volnának azután kinevezhetők egyetemi rendkívüli,

illetve akadémiai rendes tanárokká a VII. díjosztályban megállapított illetményekkel.

A mi a doctorátus és az egyetemi magántanárság szervezését illeti, a doctorátusnak azt kellene bizonyítani, hogy az illető tudományosan dolgozni tud, kellene pedig ezt bizonyítani egyfelől a tudori értekezéssel, másfelől pedig az illető doctorátus körébe utalt és szűkebb szakcsoportot képező tárgyakból teendő vizsgával. Értekezést a jelölt egy tudományköréből általa választott tetszés szerinti tárgyról írna, azt kinyomtatná, az egyetemeken szintén e sorok írója által szerveztetni ajánlott szakosztályok közül ahhoz, a melyik az illető tudománykörrel foglalkozik, benyujtaná; ez azt tagjai között szétosztaná és a vállalkozók közül előre megállapított két doctortagja által megbíráltatná. Ezeknek szintén kinyomtatott bírálata alapján a jelölt értekezését a szakosztály tagjainak hozzászólásával a plenumban tárgyalná s a tárgyalás eredményéhez képest a szakosztályt vezető tanárok által szóbeli vizsgára bocsátatna, a hol is arról volna köteles számot adni, hogy tudománykörének forrásait, irodalmát ismeri s az abban képviselt fő irodalmi irányok, iskolák nézeteiről, álláspontjáról tájékozva van. Ezzel szemben a magántanári képesítés föladata annak igazolása volna, hogy a jelölt abban a tárgyban, a melyet előadni hivatva van, teljes tájékozottsággal bír, vagyis megalkotta és indokolni tudja a maga álláspontját és nézeteit. Az ilyen jelöltek által benyújtandó volna előadásaik tervezete a követett tudományos irány vezérelveinek kitüntetésével és a beosztás indokolásával. Ez az illető tudományág összes rendes és jogosított tanárai részére kinyomtatván, általuk volna szótöbbséggel kitűzendő a tárgy, melyből a jelölt szóbeli előadást tartani köteles, s ez szintén kinyomtatván és egy szaktanár által nyomtatásban megbíráltatván, az egész jogi kar teljes ülésében a jelölt részéről a jelenlevők hozzászólásával megbeszélés tárgyát tenné, minek megtörténtével a jelölt egy másik szaktanártól irodalmi tájékozottságára nézve újra kikérdeztetnék.

Az egyetemi magántanárságnak rendes előfeltételévé kellene tenni az illető szakba vágó gyakorlati vizsgálat letételét, illetve megfelelő gyakorlati szolgálatot, mert a tételes tárgyak előadása csakis ez alapon lehet minden tekintetben megfelelő, míg az elméleti tárgyaknak egyáltalán nem ártana

meg például a jogbölcseészet tanárától egy kis könyvtárkezelési, jogtörténet tanárától pedig egy kis levéltári gyakorlat követelése.

Adjunctusi állásokat mind a három fokozaton egyenlő számban kellene szervezni, a tanári állások betöltésére nézve pedig általában ki kellene mondani a törvényben, hogy azok csakis nyilvános pályázat útján tölthetők be úgy az állami, mint bármely más által föntartott intézeteken. Ha a pályázat többi föltételeinek megfelelő egyetemi magántanárok vannak a pályázók között, az illető állás csakis ezekből legyen betölthető. Ha ilyenek nincsenek, akkor rendkívüli tanári minőségben csakis olyan jeles eredményt vagy az említett irodalmi működést igazolt doctorok legyenek alkalmazhatók, a kik addigi pályájukon gyakorlati vizsgálatot már tettek, illetve, a hol ilyen nincs, a IX. díjosztályba sorozott álláson vannak.

Hogy a tanszékek betöltésére vonatkozólag ajánlott ez intézkedés keresztülvitele is biztosíttassék, ki kellene mondani, hogy minden kiírt pályázat után az összes pályázati kérvények és mellékleteik a budapesti államvizsgálatok elnökéhez teendők át, ki is a minősítettek kijelölését a bizottsági elnökökkel egyetértésben eszközölné s arról a pályázókat közvetlenül értesitené. Úgy a kijelölés ellen, mint a nem jelöltek közül eszközölt betöltés ellen felebbezés volna adandó a közigazgatási bírósághoz, mely is végérvényesen döntene a kérdésben.

Az államsegély is mindazon már fönnálló intézetek számára volna biztosítandó, a melyek legalább hat tanszék föntartásának biztosított voltát igazolják a VIII. díjosztály első fizetési fokozatában megállapított és egy könyvtárnokét a IX. díjosztály első fizetési fokozatában megállapított illetményekkel, a minek fejében az államnak is el kellene vállalni a többi tanszékek föntartását ugyanolyan illetményekkel, a milyeneket az illető intézet nyújt, ha csak azok nem nagyobbak az államiaknál, a mely esetben segélyről szó nem lehetne, és ugyanolyan segélylyel a könyvtár gyarapítására, mint a mekkora a könyvtárnok illetményeinek összege.

Természetes, hogy ez esetben az államtól föntartott tanszékek felekezeti különbség nélkül betölthetését, a könyv-

tár fölött pedig a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjének felügyeletét is biztosítani kellene.

Mindez intézkedések mellett a gyakorlati élet férfiai is bele nyugodhatnak abba, ha az államvizsgálati bizottságok censor-tagjai rendszeren a tanárok közül vétetnének és csak kivételesen az illető intézet körén kívül álló tudományos képesítésű egyénekből.

Az egyes censoroknak is meg kellene azonban adni a jogot, hogy a mennyiben a bizottság többsége az ő tárgyukból akar véleményök ellenére keresztül bocsátani egy jelöltet, ez ellen vetót mondjanak s minden ilyen, s az elnöki veto eseteire is kimondani, hogy az illető vizsgálat után járó díjakból a vetót mondó egyáltalán nem részesül, a többi bizottsági tagok pedig csak féldíjban s a vizsgálati díjak így fönmaradt része azon bizottságot illeti, mely az azonnal újabb vizsgáztatást kérő jelöltet megvizsgálja.

Szükséges ez azért, mert az elnézés szelleme esetleg épen úgy lakozhatik az elnökben, mint a bizottsági tagokban s ugyanilyen alapon szükséges e jognak kiterjesztése az egyetemi vizsgáló bizottságokra is, viszont pedig nem látszik méltányosnak egy ember esetleges szeszélyiért újabb vizsgálati díjat követelni a jelölttől, míg a vetót mondónak díjban nem részesülése épen szeszélyek mérséklésére van hivatva.

Másfelől a bizottságoknak minél előbb egyöntetűvé tétele érdekében ki volna mondható az is, hogy vizsgáló bizottságot csak azon főiskolák nyerhetnek, a melyeken a törvény életbelépte után öt év leteltével valamennyi a törvény életbeléptekor azon alkalmazva volt tanár egyetemi magántanár, illetve igazolja, hogy habilitationalis dolgozata még elbírálás alatt áll, míg a törvény életbelépte után választott tanárookra kimondandó volna, hogy négy év lefolytával kötelesek ezt igazolni.

Épen minden tehetségnek érvényesülhetése érdekében az is méltányosnak látszik, hogy tanfolyamot nem hallgatott jelöltek vizsgázhassanak, a mi abban az alakban volna eszközölhető, hogy minden közszolgálatban állását igazoló egyén a leczkelátogatás alól fölmentést nyerjen s a mennyiben a félévi colloquiumokban s az előírt seminariumokban sikerrel résztvett, vizsgálatra bocsáttassék, minden olyan közszolgálatban álló egyén pedig, a ki a seminariumban dolgozást

előfeltételül nem bíró első alapvizsgát letette, igénynyel birjon arra, hogy minden más pályázó mellőzésével egy olyan városba helyeztessék át, melyben jogi főiskola van.

Mindezek az intézkedések alkalmasak volnának a jogi pályára készülő ifjúság tudományos képzésének intensivitását emelni s e mellett nem állanának ellentétben a tanítási és tanulási szabadság behozatalának eredeti céljával: a tudomány szabad fejlődésének előmozdításával.

Jól mondta dr. Baracs Marcell, hogy «e hazában minden lépés, melylyel a magyar faj a kultúrában előre halad, suprematiánknak és állami létünknek egy-egy újabb biztosítékát képezi», csakhogy a biztosítékok nem az eddigi jogoktatási rendszernek lényegében föntartásában keresendők, hanem a helyes szervezésben, mert a szervezés nem egy a szabad fejlődés elnyomásával.

IV.

A műveltségben való előhaladásnak, a tudományos képzés intensitásátának kérdésével áll kapcsolatban az is, hogy a tantárgyak mily sorrendben hallgatandók, mily sorrendben és mily csoportokban tétetnek a vizsgálatok tárgyaivá.

Mig eddig a vizsgálati tárgyak úgy voltak csoportosítva, hogy az első alapvizsgálat tárgyát a római jog és az európai jogtörténet képezték, ez utóbbi különös tekintettel a magyar jogtörténetre, a második alapvizsgálatát a magyar közjog s a nemzetgazdaságtan a pénzügytannal, a jogtudományi államvizsgálatát a magyar magánjog kapcsolatban az osztrák joggal, a büntetőjog és eljárás, a kereskedelmi- és váltójog, a polgári törvénykezés és a magyar közigazgatási jog, az államtudományi államvizsgálatát végül az alkotmányi és kormányzati politika, a magyar közigazgatási jog a büntetőjognak a kihágásokról szóló részével, a magyar pénzügyi jog elvei és főbb intézményei, az egyházjog s a magyar állam statisztikája tekintettel Ausztriára, az előadói tervezet, illetve annak indokolása az első alapvizsgálatot ugyan változatlanul kívánta föntartani, a második alapvizsgálat tárgyainak helyébe azonban az egyházjogot, a nemzetközi jogot és a magyar magánjogot tette, ez utóbbit azon indokolással, hogy a tervezet a

jogi tanítás súlyát a magánjogra kívánja helyezni és a római jog tanításával megkezdett magánjogi képzést nem akarja megszakíttatni; a második alapvizsgálat eddigi tárgyait pedig: úgymint a magyar közjogot a politika alkotmánytani részével együtt, a nemzetgazdaságtant, közgazdaságtan elnevezés alatt, a statisztika főbb elveivel kapcsolatosan és végül a pénzügytant is, a magyar pénzügyi jog főbb szabályaival együtt a jogtudományi vizsgálat után sorolt államtudományi vizsgálat tárgyaivá tette, ezekhez csatolván még a kormányzattant és a magyar közigazgatási jogot; a jogtudományi vizsgálat tárgyain viszont nem tett egyéb változtatást, mint hogy a közigazgatási jogot kihagyta, mint a mely az államvizsgálat egységes volta mellett elegendőképen van képviselve az államtudományi vizsgálat tárgyai közé fölvétel által, az osztrák jogot pedig a magyar magánjog mellett nem említette, indokolván ezt azzal, hogy az osztrák jogot a magyar magánjog keretében kívánja előadatni, de a magyar magánjogot, a második alapvizsgálat tárgyává tétele mellett is föntartotta.

A tervezet e csoportosítását úgy egyes tárgyaira, mint rendszerére nézve több oldalról kifogásolták.

Az egyes tárgyakat illetőleg dr. Kováts Gyula s vele a budapesti tudományegyetem jogi kara azt mondják, hogy az egyházjog és a nemzetközi jog inkább az államvizsgára valók, mert mind a kettő azt igényli, hogy előbb már más tárgyak ismeretével rendelkezzenek az, ki belőlök vizsgát akar tenni.

Az egyházjognak az alapvizsgálati tárgyak közül kihagyása mellett foglalnak állást a kolozsvári tudományegyetem, a pozsonyi jogakadémia és a szegedi királyi főügyészség is.

A nemzetközi jognak alapvizsgálati tárggyá tétele ellen foglal állást különösen dr. Jászi Viktor, a ki utalással arra, hogy, a hallgatandó vizsgatárgyak számára tekintettel, a hallgató az államjogi tárgyak közül legelőször a nemzetközi jogot fogja hallgatni, képtelen helyzetnek mondja azt, hogy a joghallgatók államtudományi képzése a nemzetközi joggal kezdődjék, minthogy a nemzetközi jog valamelyes megértése is okvetlenül megkíván bizonyos államtudományi, közjogi ismereteket, nem tekintve azt, hogy a nemzetközi jog, mint jog is mennyire homályos, bizonytalan és inkább a jövőnek a joga. Ugyancsak a nemzetközi jognak, mint

alapvizsgálati tárgynak elhagyása mellett foglal állást az ev. ref. konvent helyett, az annak megbízásából nyilatkozó ev. ref. egyetemes tanügyi bizottság, avval az indokolással, hogy annak magán- és büntetőjogi része a magán- és büntetőjog keretében, közjogi része pedig az alkotmánytan, illetőleg a politika keretében ügyis részletesen tárgyalatik; s ezen elhagyás hívei a kolozsvári tudományegyetem, a kassai, pozsonyi és eperjesi jogakadémiák, valamint a budapesti kir. tábla elnöke is, ez utóbbi legalább annyiban, hogy e tárgyat az államvizsgálat tárgyává óhajtja tenni.

A magyar magánjognak a második alapvizsga tárgyává tétele ellen nyilatkozik különösen dr. Székely Ferencz, a ki nem tartja lehetségesnek, hogy az oly fontos és terjedelmes magyar magánjog már a második alapvizsgálat tárgyát képezhesse. E tárgynak az alapvizsgálati tárgyak közül elhagyása mellett vannak a budapesti tudományegyetem, illetve dr. Kováts Gyula és a pécsi meg pozsonyi jogakadémiák is.

Viszont kifogásolja azt, hogy a jogbölcseletet még az alapvizsgálaton sem kérdezik, dr. Schwarz Gusztáv. Sajnálkozik e miatt az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottság és vizsgálati tárggyá kívánják azt tenni a kassai és pécsi jogakadémiák.

Államvizsgálati tárggyá kívánja tenni a jogbölcseletszetet dr. Márkus Dezső azzal az indokolással, hogy csak az képes a jogbölcseletszetet megérteni, megemésztetni és hasznosítani, a ki ismeri már a positiv jogintézményeket, erre nézve pedig pótolhatatlannak tartja a jogi gondolkodás, a látkör bővítése, mély és önálló jogászai fölfogás alkotása, szóval az igazi jogi műveltség megszerzése szempontjából.

Dr. Márkus Dezső a római jogot is államvizsgálati tárggyá kívánja tenni s e tekintetben osztozik nézetében dr. Schwarz Gusztáv.

Önálló államvizsgálati tárggyá kívánja még tenni az osztrák polgári jogot is dr. Székely Ferencz, mert az osztrák polgári törvénykönyv a Királyhágón túl, továbbá a volt magyar határörvidéken és Fiumében a maga egészében élő jog hatályával bír és ezért a magyar magánjoggal együtt physikai erő és idő hiányából nem tanítható, a külön vizsgálati tárgyak sorában nem mellőzhető; s e nézetében osztoznának a temesvári királyi tábla és a marosvásárhelyi ügyvédvizsgáló bizottság.

A tervezett államvizsgálati tárgyak közül alapvizsgálati tárggyá kívánják tenni a közjogot dr. Jászi Viktor, az eperjesi jogakadémia és a nagyváradai királyi tábla elnöke.

A közgazdaságtant is alapvizsgálati tárggyá kívánják tenni legalább elméleti részében az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottság, a maga egészében a kolozsvári tudományegyetem, továbbá a kassai és pozsonyi jogakadémiák, valamint a nagyváradai királyi tábla elnöke.

Ezen utóbbi két tárgyra vonatkozó kívánságban osztozik a budapesti királyi tudományegyetem, illetve dr. Kováts Gyula, midőn azon elvi álláspontra helyezkednek, hogy a két alapvizsgálat között a jog- és államtudományi képzés tárgyainak némiképen meg kell oszolniok és pedig a bevezető tanulás érdekeit tartva szem előtt. Ha tehát az első alapvizsgálaton a római jog a jogtörténettel együtt szerepel, mint a melyben szintén vannak magánjogi elemek, úgy a második alapvizsgálatnak a közjogi és közgazdasági tanulás érdekeit kell szem előtt tartani. Ekkor pedig a második alapvizsgálatnak mai tárgyai a leginkább megfelelőek.

A vizsgálatok szervezésénél további elvül kitűzi a budapesti tudományegyetem, illetve dr. Kováts Gyula azt is, hogy az alapvizsgálatokat és államvizsgálatot együtt tekintve, mindegyik tárgyból csak egyszer kelljen vizsgázni.

A tárgyak csoportosításának más rendszerét ajánlja dr. Jászi Viktor.

Ő négy csoportját különbözteti meg a jogi oktatás tárgyainak, melyek mindenikét mind a négy éven végig vezeti olyképen, hogy minden évben tanítanak mind a négy csoport egy-egy tárgyát. A magánjogi csoportból tanítanak az első éven a magyar magánjogot, a második éven a római jogot, mert szerinte, ha csakugyan igaz, hogy olyan művészileg magas tőkélyre fejlődött a római jog és a római jogi technika, akkor ezzel a hallgatók magánjogi tudását csak úgy tökéletesíthetjük, ha a római jogi tanulást a második évvel kezdjük, midőn azok a magánjog terén már nem kezdők és így a római jog értelmét és hatását inkább képesek lesznek fölfogni; a harmadik éven ismét magyar magánjogot vél tanítandónak, a negyedik éven kereskedelmi és váltójogot. A társadalomtudományi tárgyak csoportjából egymásután következnenek: I. statistika. II. gyakorlati közgazdaság-

tan, III. elméleti közgazdaságtan, IV. sociológia. Az államtudományi tárgyak közül a tanítás sorrendjében következnenek: I. közjog, II. alkotmánytörténet és nemzetközi jog, III. közigazgatási jog, IV. közjog, politika. Végül a büntetőjog és perrendtartás sorozatát is megfelelőleg véli megállapítandónak.

Ha mindezen észrevételeket és magát a tervezetet áttekintjük, azt látjuk, hogy a Jászi csoportosítását kivéve, egyik sincs tekintettel a tárgyak arányos elosztására és egyiknek sincs kifogása az ellen, hogy az összes államvizsgálati tárgyak előadása az utolsó két évre essék, holott a tervezet special-collegiumok és seminariumok vételét is contemplálja az ifjúság részéről, erre pedig ilyen beosztás mellett alig maradhatna ideje, mert az eddigi rendszer szerint az államvizsgálati tárgyak mindenikét heti öt-öt órás, az e sorok írója által javasolt módszer mellett pedig heti nyolcz-nyolcz órás collegiumokban kellene tárgyalni, ma pedig a kötelező órák száma húsz, az ajánlott módszer mellett pedig 26, illetve 28 volna.

Helyesebbnek látszik ezért a vizsgálati tárgyaknak a négy évfolyam között egyenlő arányban való elosztása, a mint ezt Jászi is ajánlja.

A Jászi által ajánlott tárgyak azonban egyfelől nem merítik ki az elkerülhetetlenül tárgyalandó anyagot, másfelől aránytalanná teszik az anyag egyes fölvetett részeinek művelését, végül pedig szintén túlságos igénybevételét eredményeznék az ifjúságnak a kötelező tárgyak által.

Egészen kihagyja Jászi a pénzügytant és pénzügyi jogot, valamint az egyházjogot, pedig mindkettőnek előadására szükség van.

A pénzügytan és pénzügyi jog szükségességét talán fölösleges indokolni, azt Jászi is szükségképen vagy csak elnézésből hagyta ki, vagy pedig az általa fölvetett tárgyak egyikének, másikának keretében véli elhelyezhetőnek.

Másként áll a dolog az egyházjoggal. Ezt sokan fölöslegesnek vélik azóta, hogy a házasságkötés és a házassági jog állami szabályozást nyert. Az egyházak működésének jelentősége azonban a multban sem abban tetőzött, hogy a házasságkötés módját és a házassági jogot megállapították, a házasságkötésnél közreműködtek s az anyakönyveket vezet-

ték, hanem abban a hatásban, melyet híveik életnézletére, a közerkölcsiségre gyakoroltak. Az életnézet ugyanis, a melyből az állampolgárok helyzetüket fölfogják, az ebből származó életmód, szükségletek és szükségletkielégítési módok, általában a közerkölcsök végtelen fontossággal bírnak az állami élet alakulására. Az állampolgárok gazdálkodási módja s ezzel vagyonosodása vagy elszegényedése nemcsak azok műveltségétől függ, hanem még sokkal nagyobb mértékben szokásaitól, erkölceitől s ezekkel áll kapcsolatban az állampolgárok számának csökkenése vagy szaporodása is. Az államra mindezekért nem lehet közönyös, hogy milyen életnézetek, milyen erkölceik vannak polgárainak. Minden helyes politika tárgyat kell képeznie a közerkölcsök fejlesztése kérdésének; az államtudománynak nem szabad elhanyagolni azon eszközöket és módokat, melyek a közerkölcsök fejlődésére befolyással vannak, a melyekkel valamely egyes vagy társaság azok fejlődésére befolyást gyakorol és az államnak saját érdekében célját kell hogy képezze a közerkölcsök bizonyos irányban fejlesztése vagy bizonyos irányban fejlődésének megakadályozása. Minthogy pedig az egyházak tagjaik erkölceire és életnézletére tényleg nagy befolyással vannak s az egyházjog épen azon szabályok foglalatlja, melyek utasításai szerint gyakorolják az egyes egyházak alkalmazottai ezen befolyást, ezért az egyházjog az államtudományi oktatás tárgyai közül helyesen ki nem küszöbölhető.

Más kérdés az, hogy jelenlegi alakjában és elnevezése alatt tartassék-e fönn? Tagadhatatlan ugyanis, hogy a sajtó, közművelődés- és közoktatásügy mikénti kezelése és anyaga szintén befolyást gyakorol a közerkölcsiség fejlődésére. Az anyagbeosztás szempontjából helyesen, ezek szintén az egyházjoggal együtt volnának tárgyalandók. Úgyde ez ügyek szabályozása vagy egyáltalán nem, vagy csak szűk korlátok között esik az egyházak hatáskörébe s ezért egy olyan tárgy elnevezése nem is lehetne egyházjog, mely hazánkban ez anyagot feleleli. A vallás- és oktatásügyi közigazgatás jogának elnevezése tűnt föl e sorok írója előtt legalkalmasabbnak már az 1896-iki egyetemes tanügyi congressuson, és pedig annál is inkább, mert az egyházak alkotmányjoga célszerűen volna a magyar alkotmányjog, vagyis közjog keretében tárgyalható.

De nemcsak, hogy e tárgyakat kihagyta Jászi Viktor az általa ajánlott csoportosításban, hanem az ajánlott tárgyak közül is aránytalanul előtérbe állítja vagy háttérbe szorítja egyiket-másikat. Nevezetesen míg a magyar magánjogot, a közjogot és a közgazdaságtant két-két tanéven át tárgyalatja, addig a közigazgatási jogra csak egy évet, az alkotmánytörténetre pedig, úgy látszik, csak félévet szán.

Miután a főcollegiumok célja csakis az önálló eligazodásra képesítő tájékoztatás lehet, egyes kérdések részletes tárgyalását pedig speciálcollegiumok számára kell föntartani, ezért a jelzett tárgyak egyikének két éven előadása sem látszik indokoltnak s ebből a szempontból az előadói tervezet tárgybeosztása arányosabbnak mutatkozik, habár a magyar magánjognak ebben kétszer szereplésére is talál fenti megjegyzés.

Magára az ifjúságnak kötelező tárgyak által igénybevételére nézve sincs azonban előnyben a Jászi tárgycsoportosítása az előadói tervezet fölött, mert a két utolsó éven épen úgy négy-négy kötelező tárgynak a hallgatását vonja maga után, mint az előadói tervezet, pedig épen ez az a baj, a melyen segíteni kellene abból a célból, hogy az ifjúságnak elegendő ideje maradjon seminariumok és speciálcollegiumok vételére.

Segíteni ezen pedig legcélszerűbben úgy lehet, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a vizsgálatok állami jellege abban van, hogy föltételeiket az állam határozza meg, a vizsgáló bizottság állami megbízás alapján jár el, bizonyítványa államilag érvényes s annak minősítő hatályát az állam szabályozza, ebből a szempontból pedig az alapvizsgálatokat is az egységes államvizsgálat részévé tesszük s minden tanév végén annak egy-egy három tárgyból álló csoportjából tétetünk vizsgálatot.

A harmadik év végén teendő jogtudományi vizsgálat tárgyai adva vannak azáltal, ha a magyar magánjogból vizsgálatot csak a második év végén tétetünk, a midőn is az előadói tervezet szerint vizsgálati tárgyakul maradnak 1. a magyar kereskedelmi jog és a magyar váltójog, 2. a magyar polgári törvénykezési jog, 3. a magyar büntetőjog s a magyar bűnvádi perrendtartás; s e tárgyakat illetőleg legfőlebb az az észrevétel tehető, hogy inkább volnának a polgári törvénykezési jog s a bűn-

vádi perrendtartás egy vizsgálati tárggyá egyesíthetők, mint a büntetőjog és bűnvádi perrendtartás s ezen így keletkezett vizsgálati tárgynak, mely egy egész éves nyolcz órás főcöllegium tárgya lenne az e sorok írója által ajánlott előadási rendszer elfogadása esetén, helyesen az igazságügyi köz-igazgatás és perjog elnevezése volna adandó.

A negyedik év végén teendő államtudományi vizsgálat tárgyai közül legkevesebb kifogás alá estek 1. a kormányzat-tan és magyar közigazgatási jog, 2. a pénzügytan és a magyar pénzügyi jognak főbb szabályai. Ezek tehát megmaradhatnának a vizsgálat tárgyaiul, az alkotmánytan és a magyar közjog, valamint a közgazdaságtan és a statistikának főbb elvei azonban mint alapvető tárgyak az alapvizsgálatokba volnának átveendőek s helyökbe az államtudományi vizsgálat tárgyaiul 3. a vallás- és oktatásügyi közigazgatás joga, esetleg az egyházjog teendő.

A statistikára nézve ma is az e sorok írójának álláspontja, mely az 1896-iki tanügyi congressuson is volt: A statistika nem egy önálló tudományág, hanem módszer, még pedig abban az alakban, melyben azzal az úgynevezett statistikai tudományban¹ találkozunk, az életviszonyok megismerésének módszere s az e módszer segélyével nyert adatok halmaza.

A joganyagnak magának tárgyalása legcélszerűbben az életviszonyok ismertetése kapcsán eszközölhető s ezért azon anyagot is, melyet ma a statistikai előadásokban nyújtanak, azon tárgyakban kellene előadni, melyek az illető életviszonyok szabályozását tartalmazzák.

A statistika elmélete maga alig huszadrésze a statistikában előadni szokott anyagnak s ez igen könnyen elő volna adható ott, a hol a közigazgatási jogban a népszámlálásról van szó; a statistikának a területről szóló része elő volna adható ott, a hol a magyar közjogban a területről van szó, a tényleges és jogi népességről szóló rész a honosság kérdésénél; a népességről általában nem, kor, családi állapot, nemzetiség, hitfelekezet, foglalkozások, szellemi műveltség tekintetében szólni lehetne ott, hol az állampolgári jogokról és köteleességekről van szó, az esketésekről, születésekről és halálozásokról ott, a hol a közigazgatási jogban az anyakönyvekről; a bűnös akaratról, a büntettek és büntetésekre

vonatkozó adatokról, az elítéltek viszonyairól ott, a hol a közbiztonsági ügyről; a prostitutióról ott, a hol a közerkölcsiség ügyéről; a népeességről lakhely, egészség tekintetében ott, a hol a szegény- és közegészségügyről van szó; mindaz, a mi a gazdasági élet körére vonatkozik, a közigazgatási jog illető részeiben volna előadható, s így tovább, bárha természetesen az csakis a tényleges előadásnál válhatnék el, hogy melyik résznek hol való előadása czélszerűbb, illetve tanulságosabb.

Ha a statistika így megszűnnék a vizsgálati tárgyak között önállóan szerepelni, a közgazdaságtannal közös vizsgálati tárgygyá czélszerűen volna tehető a közgazdasági közigazgatás joga, mint a mely a gyakorlati közgazdaságtannal kapcsolatosan volna tárgyalható.

A kormányzattannal kapcsolatosan vizsgálati tárgyat képező közigazgatási jognak még mindég elegendő anyaga maradna a honvédelmi és rendészeti közigazgatás jogában, melynek keretében volna tárgyalandó a külügyi, hadügyi és belügyi igazgatás joga.

A közgazdaságtan és közgazdasági közigazgatási jog viszont a magyar magánjog mellett a második alapvizsgálat tárgyává volna teendő, a melynek harmadik tárgyaúl a magyar alkotmány- és jogtörténet kínálkozik.

Az osztrák jogra nézve dr. Márkus Dezső dr. Székely Ferenczezel szemben kifejtette, hogy nálunk azt mint külön tárgyat kedvvel senkisésem tanulja, pedig kitűnő eredményel lehetne tanítani, ha mi az osztrák jogot a magyar magánjoggal kapcsolatban adnók elő, mert ezzel kiegészítjük a magyar magánjognak fogyatékokosságait és hozzászoktatjuk a fiatalságot ahhoz, hogy miképen kell egy magánjogi törvénykönyvet megtanulni és alkalmazni. Ezért az egységes magyar magánjogi törvénykönyv behozataláig az osztrák jog a magyar magánjog kapcsán volna tárgyalandó s legfeljebb a kettős anyagra tekintettel a jelzett időpontig a második félévnek speciálcollegiumokra szánt négy órája is erre fordítandó.

A magyar alkotmány- és jogtörténettel kapcsolatos európai jogtörténet helyett viszont a magyar alkotmány- és jogtörténetnek, tekintettel az európai jogfejlődésre, előadását ajánlja az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottság azon indoko-

lással, hogy az európai jogtörténetnek nincs meg az az in-structiv értéke, melyet az előadói tervezet tulajdonít neki s ezenfelül a magyar alkotmány- és jogtörténetnek az európai jogtörténettel szemben háttérbe szorítása korszerűtlen is.

Ugyanilyen szellemben foglaltak állást az eperjesi, kassai és pozsonyi jogakadémiák, valamint a királyi kuria albizottsága, a nagyváradi királyi tábla elnöke és a marosvásárhelyi ügyvédvizsgáló bizottság, a mely állásfoglalást indokoltnak látja e sorok írója azért, mert az európai jogtörténet túlnagy arra, hogy mint egy ember által egész körében egyenletesen felölelt tudományág szerepeljen, hazai jogműveltségünkre és jogi életünkre pedig a hazánkon kívüli jogtörténetnek csakis azon részei birnak fontossággal, melyek behatással voltak jogfejlődésünkre.

Az alkotmány- és jogtörténetnek a második alapvizsgálat tárgyává tételét dr. Jászi Viktor ajánlja s e javaslat különösen azért tűnik föl megfelelőnek e sorok írója előtt, mert az alkotmány- és jogtörténetnek teljes eredményű előadása az ifjúságnak a jogélet egész köréről való áttekintése s a vonatkozó alapfogalmak ismerete nélkül nem eszközölhető, ezt az áttekintést pedig az alkotmány- és jogtörténetnek valóságos előadására fordított időnek igen lényeges megrovidítése nélkül magokon az alkotmány- és jogtörténeti órákon nyújtani nem lehet, miért is ajánlatos egy új tan- és vizsgálati tárgynak az első évfolyamon létesítése «bevezetés a jog- és államtudományokba» cím alatt, melynek hallgatása után hallgathatná csak a joghallgató ifjúság a magyar alkotmány- és jogtörténetet.

Ez a bevezetés a jog- és államtudományokba encyclopædikus jellegű tárgy volna, melyet nem kell olyannak képzelnünk, a milyenek dr. L. A. Warnkönig és dr. H. Ahrens 1853-ban, illetve 1855-ben megjelent jogi encyclopædiái, a melyekben az emberiség jogfejlődését a hindu jog kezdeteitől a szláv jog újabb fejlődéséig tárgyalták, s a melyeket követtek nálunk bizonyos fokig dr. Pauler Tivadar is: *A jog- és államtudományok encyclopaediája* és dr. Kiss István: *Bevezetés a jog- és államtudományokba* című műveikben, hanem egy olyan tárgynak, mely a jogi szabályozás tárgyait képező életviszonyok ismertetését és ennek kapcsán a joganyag egész terjedelmének és rendszerének alapvonalait nyújtja a kezdő-

nek, körülbelül olyképen, mint az dr. A. Merkel 1885-ben megjelent *Juristische Encyclopaedie*jében látható, ha mindjárt a magyar vizsgálati tárgy terjedelme a Merkel könyvének anyagánál nagyobb is lehetne.

Ez a tárgy kiválóan alkalmas volna arra, hogy a jogbölcseészet, esetleg a nemzetközi jog egyetemi tanárai által előadassék s jövőre is az annak számára szervezett tanszék mutatkozik legalkalmasabbnak arra, hogy betöltője jogbölcseészeti vagy sociológiai specialcollégiumokat tartson.

Az így létesített új vizsgálati tárgy mellett azután az első alapvizsgálat tárgyaivá volnának még teendők a római jog, valamint az alkotmánytan és a magyar közjog: a római jog olyan tartalommal, hogy az úgynevezett külszerű jogtörténet, vagyis a jogkeletkezés történetének Justiniánig vitele után a pandektajog tétessék annak tárgyává abban az alakjában, melyben azt Justinián jogkönyveiben megállapítva találjuk és az egyes jogintézmények fejlődésének vázolása, vagyis az úgynevezett belszerű jogtörténet elhagyassék, még pedig abból a czélból, hogy az ifjúság így a második tanév első felében Justinián pandektái alapján tartandó semináriumi gyakorlatokra előkészíttessék.

Az alkotmánytan és a magyar közjog egész bátran tehetők az első tanévre, mert ha az első talán nehéz is, mégis tárgyalása más jogi előismereteket nem igényel; de e tárgy abban az esetben a második tanévre is volna tehető, ha a közgazdaságtan nem a közgazdasági közigazgatási joggal, hanem a statistika főbb elveivel kapcsolatosan tétetnék vizsgálati tárggyá, a midőn a közgazdaságtan épen úgy volna az első alapvizsgálat tárgyává tehető.

A vizsgálati tárgyaknak és a főcollegiumok előadási anyagának az egyes tanévek közt való ilyen elosztása mellett azután konkrétebb és tartalmasabb alakot nyerhetne a 6. §. a) pontjának azon intézkedése is, mely szerint a vallás és közoktatásügyi miniszter rendeletileg megkívánja, hogy a joghallgatók a jogtudományi vizsgálat tárgyaiból tartott gyakorlatok közül legalább kettőben sikerrel részt vettek legyen.

Meg volna állapítható, hogy a II. alapvizsgálatra csak az bocsátható, a ki az azt megelőző első félévben a római jogból tartott semináriumban sikerrel részt vett s ezt becsolt írásbeli dolgozataival igazolja, a jogtudományi vizsgálatra

csak az, a ki az ezt megelőző első félévet illetőleg a magyar magánjogra, az államtudományi vizsgálatra pedig csak az, a ki ugyancsak az azt megelőző első félévet illetőleg a polgári vagy bűnvádi perrendtartásra nézve igazolja ugyanazt, megjegyzendő levén, hogy ez utóbbi két tárgyból való gyakorlatok mindég az anyagi magánjog, kereskedelmi vagy váltójog, illetve büntetőjog kérdéseivel volnának összekapcsolandók.

Ilyképen eléretnék az, hogy az ifjúság mind a négy éven át foglalkoznék magánjoggal vagy legalább az igazságügyi közigazgatás körébe eső tárgyakkal és sokkal nagyobb szakképzettségre tehetne szert, mint a mennyit mai napság a doctorátus letétele után fölmutatni képes.

MÓRICZ KÁROLY.

DOMOKOS.

Regény.

Hatodik közlemény.*)

Ekkor rémitő lélekmarkosítás fogott el.

— Oh én nyomorult, szívtelen gaz! — kiáltottam föl. — Nem tudtam megmenteni magamat; ön segítségemre jön, és önt is romlásba döntöm! Magdaléna, nincs szükségem többé önre, nem akarok több segítséget, nem akarok többé semmit... Nem akarom többé támogatását, melyet oly drága áron vásároltam meg, sem barátságát, melyet oly súlyossá tettem, s mely meg fogná önt ölni. Hogy én szenvedek-e vagy sem, az rám tartozik. Magamnak kell segítnem magamon; nyomorúságom csak engem illet, és akármilyen is legyen a vége, nem fog többé másra is háramlani belőle baj.

Eleinte szótlánul hallgatott, mintegy a beteges gyöngeségnek vagy gyermekes gyarlóságnak azon állapotába jutva, mi képtelenné tesz bennünket arra, hogy megértsünk bizonyos erősebb eszméket és bárminő elhatározásra jussunk.

— Váljunk el, — mondtam neki, — végleg! Igen, váljunk el, jobb lesz így. Ne lássuk többé egymást, feledjük egymást!... Páris eléggé szét fog választani, a nélkül, hogy mértföldnyi távolságokat kellene helyezni közénk. Az első szóra, melylyel ön értésemre adná, hogy szüksége van rám, újra meg fog találni, megjelenek. Máskülönben...

— Máskülönben? — szólt, lassan ébredve zsibbadtságából.

*) Az előbbi közleményeket l. a *Budapesti Szemle* 1903. évi 318., 319., 320., 321. és 322. számában.

Néhány pillanatig forgatta elméjében ezt a szót, mely mindkettőnket végleges búcsúvétellel fenyegetett. Eleinte, úgy látszott, nem volt rá nézve e szónak egészen fölfogható értelme.

— Igaza van tette majd hozzá — nagyon rossz segítség vagyok, úgy-e? Okoskodásaimmal csak fárasztom s talán egész barátságom hasznavehetlen.

Aztán úgy látszott, mintha különböző kivezető utakat és kevésbbé erőszakos megoldásokat keresne. A mint lélekzetfojtó aggálylyal vártam feleletére, intett kezével, mint az oly kimerült beteg, kit fölöttébb komoly dolgok tárgyalásával gyötörnek.

Miért akar ön — szólt, — lehetetlen dolgokat javasolni nekem? . . . Gyönyörűségét találja benne, hogy gyötörjön. Menjen barátom, menjen, kérem. Ma rosszúl vagyok. Nem bírok egy szó jó tanácsot sem adni. Ön jobban tudja, mint én, mit remélhet egy ilyen elhatározástól. A mire elszánja magát, az lesz egyedül a helyes; a becslés, melylyel ön iránt viseltetem, nem engedi, hogy kételkedjem benne.

Földült kedélylyel váltam el tőle és csakhamar lemondtam minden oly szélső elhatározásról, mely visszavonhatlanul elválasztott volna egymástól örökre, miután egyikünkben sem volt meg erre az akarat. Mindazonáltal úgy intéztem viselkedésemet, hogy lassan, de szakadatlan mind jobban följejtődjenek kötelékeink s baráti viszonyunk langyosabbá váltával fölöttébb sok áldozat nélkül lehessen mindent elsimítani és végleg lecsillapítani. Nem fenyegettem többé elfeledéssel: ez a szó különben is sokkal kétségbeesettebb volt, semhogy komoly lehessen, sőt mindössze szánakozó mosolyra indítja vala őt, ha csak kissé megőrizhette volna józan gondolkozását azon napon, melyen ezt az eszközt tanácsoltam neki. Eléggé közelében éltem ezután is, hogy bebizonyítsam neki, hogy kevésbbé szélső elhatározásra szántam magamat; de egyszersmind eléggé távol, hogy ne korlátozzam szabadságát és ne kényszerítsek rá oly bűnrészességet, a mely miatt pirultam.

Mi mehetett akkor végbe Magdalena lelkében? Ítélje meg ön. Alig szabadult meg a «meghitt»-nek és a «mentő»-nek szerepébe, egyszerre átalakult. Kedélye, magatartása, tekintetének változatlan szelidsége, hajlítható aranyból és aczél-

ból vagyis elnézésből és tiszta erényből összetett jellemének teljes egyenletessége, — ez az ellenállásra képes, de minden nyers elem híján levő természet, mely maga volt a tűrő kitarítás és változatlan egyensúly, mindig oly sima maradt, mint egy védett tó tükre, — ez a leleményes vigasztaló, ez a drága gyöngéd szavakban kimerithetlen ajk: mindez megváltozott most. Egy új lény állt elém: bizarr, ellentmondásokkal telt, megmagyarázhatlan, hirtelen változó, fanyar, bosszús, sértő, gyanakvó, mintha török vették volna körül most, midőn teljes odaadással csak arra fordítottam minden gondoskodásomat, hogy életének egeről eloszoljon minden felhő, s a gondnak még árnyékát is távol tartsam tőle. Néha könnyezve talál-
tam. Azonnal elfojtotta a sírást, végig simította kezével szemét, kimondhatlan méltatlankodásnak vagy undornak moz-
dulatával letörülte könnyeit, mintha valami szennyet törült volna le magáról. Minden ok nélkül el-elpirult, mintha rajta-
kapták volna, hogy valamely rossz gondolatba volt elme-
rülve. Láttam, hogy szorosabban húzódik nővéréhez, mint valaha; gyakrabban sétál ki atyjával, a ki imádta, de a kivel nem egyezett teljesen ízlésre, sem nagyvilági szokásaira nézve. Egy napon, mikor fölkerestem, bár ritkán látogattam meg már ekkor, így szólt: Akarja látni férjemet? szobájában van, azt hiszem.

Csöngetett, hívatta De Nièvres urat és közénk állította.

Rendkívül vidámnak mutatkozott e látogatás alatt, mely talán az első volt, melyet szertartásosan tettem nála. De Nièvres úr kevésbé mutatkozott merevnek, a nélkül azonban, hogy bizonyos tartózkodással föl hagyott volna, mely mind-
jobban és jobban láthatóvá lett, a mint azt hiszem, rend-
szerezesebbé vált. Magdaléna majdnem egymaga viselte a tár-
salgásnak egész terhét, mely minden pillanatban félbeszaka-
dással s azzal fenyegetett, hogy mi némán ülünk ott. Ügyességének és akaratának e mesteri erőfeszítése következ-
tében a köztünk lejátszódó szindarab minden baj nélkül vé-
géhez ért, és semmisem merült föl, a mi túlságosan bántóvá
tehetne volna. Végigsorolta előttem, mivel fogja tölteni estéit
azon a héten, még pedig magától értetődik, nélkülüm.

— Elkísér ma este? — kérdezte férjétől.

— Olyasmire kér engem, mit még soha sem tagadtam
meg öntől, úgy hiszem, — felelte De Nièvres úr elég hidegen.

Magdaléna boudoirjának ajtajáig kísért, férje karjára nehezelve, egyenesen, s mint a ki bizton érzi magát ily szilárd támaszszal. Oly hangon vettem tőle búcsút, mely teljesen megfelelt az ő köszöntése hidegen barátságos színezetének.

— Szegény, kedves lény! — szoltam magamban távozás közben. — Drága lélek, miattam mely annyi mardosó rettegés rabja lett!

És egy olyan fordulattal, minő nem ritkán szentségteleníti meg a legnemesebb hevületeket is, azokra a szobrokra gondoltam, melyek egy támaszra nehezelve biztosan látszának állni, de földre zuhannának e támpont nélkül.

XIV.

Ekkortájt tudatta velem Ágoston, hogy megvalósította egy tervét, melyet derék lelke már régóta táplált; talán emlékezni fog ön rá, hogy szolt erről ő nekem.

Rendesen föl-fölkerestem Ágostont, még pedig nemcsak üres perczeimben; ellenkezőleg gyakrabban meglátogattam és ő mindig rendelkezésemre állt, mert sokszor éreztem szükségét annak, hogy erősítsem magam. Nem kellett nekem ennél jobb tanácsokkal, sem hathatósabb vigasztalással szolgálnia. Sohasem beszéltem neki magamról, bár önző bánatom átérzett minden szavamon, de az ő saját élete erősítőbb például szolgált minden más tanításnál. Mikor nagyon fáradt, nagyon csüggedt, nagyon megalázott voltam, valamely újabb gyávaságom következtében, hozzám mentem, és elnéztem miként él, mint ahogyan birkózók küzdelmét nézi az, a ki physikai erőről akar fogalmat szerezni magának. Ő nem volt boldog. A sors kegye még csak sovány sikerekkel jutalmazta hajthatatlan és munkás bátorságát; de ő legalább bevallhatta, ha csüggedt, és azok a nehézségek, melyek ily erős küzdelemre megedzették, nem voltak olyanok, hogy pirulni kellett volna érettek.

Egy napon arról értesültem, hogy immár nem áll egyedül az életben. Ágoston ezt a többféle ok miatt fontos titokhoz hasonló hírt egy ágyam mellett töltött, hosszú éjszakán beszélgetésünk közben közölte velem. Emlékszem, hogy a

tél vége felé történt: az éjjelek még hosszúak és hidegek voltak, s mivel kellemetlen lett volna ily későn hazatérnie, arra határozta magát, hogy nálam tölti az éjt. Olivér éjfél tájt betért hozzám. Bálból jött; ruháiban mintegy a fényűzésnek, a nők csokrainak és a gyönyöröknek illatát hozta magával; éjszakázásoktól kissé fáradt arcán az ünnepély visszafénye és valami izgatott sápadtság tükröződött. mi végtelenül vonzó elegantiát kölcsönzött lényének. Emlékszem, hogy elnéztem ama pár rövid percz alatt, míg Ágoston mellett állt, elszíva egy szivar végét és aranyait számlálgatva, melyeket két keringő közt nyert; talán helytelen tőlem, hogy bevallom, de az Ágoston egész magatartásában, ruházatában, és kissé iskolaszerű merevségében megnyilatkozó ellentét lehangolt majdnem közönséges voltával. Eszembe jutott, mit mondott Olivér azon emberekről, kiknek nincs más öröklött vagyonuk, mint a munka és az akarat; és azon kétségbevonhatlanul szép látvány mögött, melyet egy erős akaratú ember hősiessége nyújt, megpillantottam a létnek olyan közepszerűségeit, melyektől akaratom ellenére összeborzadtam. Szerencséjére, Ágoston kevésbé érezte e különbségeket, és az a törekvése, hogy előkelő állásba jusson, sohasem bonyolult afféle, előtte semmis törekvéssel, hogy úgy öltözködjék, úgy éljen s élvezze az élet finomságait, mint Olivér.

Olivér távozása után Ágoston tovább beszélt nekem helyzetéről. Először történt, hogy ennyire bizalmas volt hozzám. Nem mondta meg, hogy ki azon nő, a kit ettől fogva élete céljának és élettársának nevezett, addig is, míg más kötelességek háromolhatnak rá a jövőben, melyekre előre is vágyó mosolylyal gondolt. Sőt olyan határozatlan kifejezésekben beszélt kezdetben, hogy nem is értettem meg eleinte, minő szabatosan azon kötelekek természete, melyek egyszerre olyan határozott reményeket keltettek benne és a házas élet boldogságát izleltették meg vele.

„Egyedül vagyok, így szólt, egyedül a világon egy egész családból, melyet a nyomor, a szerencsétlenség, kora halálozások szétszórtak vagy megsemmisítettek. Csak távoli rokonnaim élnek, kik nem laknak Franciaországban; Isten tudja, merre vannak. Az ön Olivérje ilyen helyzetben megvárná, hogy valahonnan örökség hulljon ölébe; ez örökséget előre leszámítolná, jó csillagában bízva, és ez az örökség a kitű-

zött időben meg is érkeznek. Én nem várok semmire és okosan cselekszem. Szóval, nem volt szükségem senki beleegyezésére, a mi más körülmények közt talán nehézségeket okozhatott volna. Megfontoltam a dolgot, kiszámítottam az esélyeket, a terheket, jól megmérlegeltem minden felelősséget, előreláttam a hátrányokat, mert ilyenek mindenütt akadnak, még a boldogságban is; megtapogattam üteremet, hogy megtudjam, ha elegendő lesz-e egészségem, bátorságom két, később tán három, vagy még több lény számára is; s úgy találtam, hogy ha valamivel több erőt fejtek ki, úgy ez áron nem fogom felette drágán fizetni meg jövőmnek nyugalmat, örömet, teljességet, és elhatároztam magam.

— Tehát megházasodott? kérdém, megértve végre, hogy komoly és végleges viszonyról van szó.

— Hát persze. Azt hitte tán, hogy a szeretőmről beszélek? Kedves barátom, nekem nincs sem elég időm, sem elég pénzem, sem elég szellemem arra, hogy ilyen fajta viszonyok követeléseinek eleget tehessek. Különben ismeri megrögzött szokásomat, hogy mindent komolyan veszek, így az efféle viszonyokról is azt tartom, hogy éppen olyan költséges házasságok, mint az igaziak, aztán kevésbé kielégítők, és gyakran nehezebben szakíthatók szét, a mi egygyel több bizonyíték arra, mennyire szeretünk circulus vitiosusban mozogni. Sok ember viszonyt köt, el akarva kerülni a házasságot, pedig ellenkezőleg, meg kellett volna házasodniok, hogy szétörjék viszonyuk lánczait. Félttem ettől a törtől, tudva, mennyire hajlandó vagyok beleesni, és a mint látja, a jobb részt választottam. Nőmet falun helyeztem el, egészen közel Páris-hoz, — szegényesen, meg kell vallanom önnek, tette hozzá, és úgy látszott, mintha lakását az enyémmel hasonlítani össze, mely pedig nagyon szerény volt, — és kissé lehangoló viszonyok közt, legalább ő érette attól tartok. Alig is merem meghívni önt, hogy látogasson meg minket.

— A mikor önnek tetszeni fog, mondtam neki, kezét gyöngéden megszorítva; azonnal rendelkezésére állok, mi-helyt alkalmasnak véli, hogy bemutassa egyik legrégibb és legjobb barátját . . . ő nagyságának . . .

Férje nevéen akartam nevezni, de Ágoston közbevágott:

— Megváltoztattam, nevemet, engedélyért folyamodtam, hogy anyám nevét vehessem föl, ki kitünő és tiszte-

letreméltó asszony volt, s kinek emléke, mert igen korán elvesztettem, többet ér előttem, mint atyámé, kinek véletlenül csupán születésemet köszönhetem.»

Sohasem gondoltam arra, hogy megtudakoljam, van-e Agostonnak családja; egész viselkedése annyira árva gyermekre mutatott, vagyis függetlennek és elhagyatottnak látszott; más szóval életmódja teljesen magára volt utalva, minden gyermeki és rokonsági kötelék, kötelesség vagy vonzalom híján. Könnyedén elpirúlt, a mint «véletlen születését» említette; ebből megértettem, hogy még több volt, mint árva.

Aztán így folytatta:

«Kérni fogom egyelőre, hogy Olivér barátját ne hozza el hozzám. Nem találna semmit nálam, a mi néki tetszenék, legfőlebb egy áldott jó, odaadó nőt, ki minden nap megköszöni nekem, hogy nőül vettem, ki általam a jövőt egészen rózsaszínűnek látja, kinek nincs más vágya, mint hogy engem boldognak tudjon, és ki majd örömét fogja lelni sikeremben, ha majd egy napon eléje tárhatom azokat.»

Már hajnalodni kezdett. Ágoston, kinek bizonyára ez volt leghosszabb beszédje, még mindig beszélt. Alig halványította el aztán a lámpavilágot az első derengés, láthatókká téve a tárgyakat, az ablakhoz ment, hogy megfüröszsze arczát a fagyos reggeli levegőben. Szögletes és sáppadt arczát, mint szenvedéstől elgyötört halotti maszkot láttam az ég síkjára rajzolódni, rosszul világítva a határozatlan világosságtól. Sötét színű ruha volt rajta, s annyira összehúzódottnak, összenyomottnak, mintegy megtörpültnek látszott, mint azt oly embereknél észlelhetni, kik sokat dolgoznak a nélkül, hogy cselekedhetnének is valamint. Bár sohasem győzhette le semmi fáradság, kinyújtotta sovány kezeit és nyújtózott karjaival, mint az a munkás, kit elnyomott az álom két munka közt és ki most ébred föl a kakas szavára.

— Aludjék, szólt, visszaéltem szívésségével, annyit fecsegttem önnek. Csak éppen azt engedje meg, hogy még egy óráig itt maradjak.

És asztalomhoz ült, hogy befejezzon egy munkát, melynek még azon reggel készen kellett lennie.

Nem hallottam, mikor távozott szobámból. Csöndesen kilopózott, úgyhogy midőn fölébredtem, azt hittem, csak

álmodtam azt az egész komoly és megható történetet, melynek erkölcsi tanulsága annyira nekem való volt.

A délelőtti folyamán visszajött. .

«Szabad vagyok ma, szólt sugárzó arczezal, és fölhasználok az alkamat, hogy hazamenjek. Az idő nagyon csúnya; volna-e most kedve s ereje velem jönni?»

Több napja nem láttam már Magdalénát. Örömet ragadtam meg mindent, a mi gátolhatta találkozásunkat, mely már úgyszólván sértő félreértésekre vagy kétségbeejtő ingerlékenysége adott alkalmat.

— Semmi sem tart ma vissza Párisban, feleltem Ágostonnak, rendelkezék velem.

Egy magánosan álló házban lakott a falu szélén, egészen közel a mezőhöz. A ház igen kis épület volt, zöld redőnyökkel, az ablakok közt szőllő számára léccszettel; az egész tiszta, egyszerű, szerény volt, mint maga a gazdája, a jólétnek azzal a hiányával, minek nem lett volna semmi jelentősége, ha Ágoston nőtlen, de mi így azonnal szűkös háztartásra mutatott. Neje, mint maga mondta, igen kellemes fiatal asszonynak látszott; sőt nagy meglepetésemre sokkal csinosabbnak találtam, mint a mennyire vártam volna Ágostonnak azon philosophiai elvei után, melyek keveset törődtek a dolgok kellemes külsejével. A nő örvendező meglepetéssel ugrott férje nyakába, kit nem várt e napon, és mint váratlan vendég betoppanásakor szokták a nők, kecses és félénk modorral fogadott kertjében, hol a jáczintok még alig kezdtek nyílni.

Hűvös volt. Nem bántott nagyon a vidámság. Valami szomorúság áradt végig az egész helyen és a házban; a szegénység nyilvánvaló jeleit észleltem mindabban, mit láttam, s a miből egyszersmind következtetéseket vontam arra is, a mi nem volt látható; majd elgondoltam, milyen nehezen fogjuk eltölteni ezt a hosszú esős napot egy ilyen helyen, hol kevéssé hangol arra a környezet, hogy jól érezze magát az ember; mindez fagyasztólag hatott rám. Emlékszem, hogy az ablakokból a kerítésfal fölé emelkedve, két nagy szélmalom látszott, melyeknek fekete pálczikáktól csikozott szárnyai elálmosító egyhangúsággal forogtak folyton a néző szeme előtt. Ágoston maga mindenféle házi dologgal, a háztartás aprólékosságaival foglalatzkodott, miből azt követ-

keztettem, hogy felesége nem rendelkezik felettébb nagy szolgaszemélyzettel vagy tán éppen semilyennel sem és hogy asszony és úr legalább is sok dolgot végeznek sajátkezűleg. Gondoskodott bizonyos házi szükségletekről más napra és a következő napokra. «Tudod, mondta feleségének, nem jövök haza vasárnap előtt.» Egy pillantást vetett a fáskamrába: a vágott fa már elfogyott. «Bocsássa meg csak egy negyed órára», szólott hozzám, azzal levetette kabátját, fogta a fűrész és munkához látott. Ajánlottam, hogy én is segítek neki; elfogadta a felajánlott segítséget, egyszerűen ennyit mondott rá: «Szívesen, kedves barátom, ketten többre megyünk.» Nagy igyekezettel végeztem e munkámat, bár igen ügyetlen voltam benne. Öt percz múlva már ki voltam merülve, de nem mutattam, és akkor engedtem ki kezemből a fűrész, midőn Ágoston maga is abbahagyta. Teljesíttem nagyobb kötelességeket is életemben, de egyre sem emlékszem, mely nagyobb gyönyörűséget szerzett volna nekem. Ez a kis erőfeszítése az izmoknak megtanított rá, mire képes öntudatunk erkölcsi tények gyakorlása közben, ha megfeszíti erejét.

Este felé kiderült, és így kísértálhattunk kissé. Síkos ösvény az irtásba vágva vezetett nagy erdőkbe, melyek a láthatár egy részét komor télies színökkel koszorúzták. Az ellenkező oldalon, a szürkés ködben, a dombok között körben elterülve, látszott rengeteg tömör halmaza a zsúfolt, füstös városnak, melyet még inkább megnagyobbított külvárosainak egy része. Minden úton, melyek átszelték a vidéket és eme nagy központ felé vezettek, mint a kerék küllői ugyanazon góczba, lovak csengőit, nehéz szekerek gördülését, ostorpattogást és durva hangok lármáját lehetett hallani. Az a visszataszító határvonal volt ez, hol a külvárosok rútságain át hatol be az érkező Páris forgatagának tevékenységébe.

— Mindez, mit ott lát, nem szép, mondta nekem Ágoston; de hát hagyjuk: nem úgy kell tekinteni ezt a pontot, mint valami kellemes mulató helyet, hanem csak mint várakozó állomást.

Alkonyatkor visszatértünk Párisba, mert hivatala követtelte, hogy még az nap este ott legyen. Gyalog, csatakos utakon juthattunk el az omnibusz-állomásig, honnan a kocsi Párisba visszaviendő volt bennünket. Útközben Ágoston még jövő reményeiről beszélt nekem; ezt a szót: «feleségem»,

a nyugodt és biztos bírásnak olyan kifejezésével mondta, mi elfeledtette velem pályájának minden rögzességét, és a legteljesebb boldogságot testesítette meg előttem.

Elkísértem, nem lakására — ez Párisnak azon részében állt, melyet ő a könyvek negyedének nevezett — de annak a kiváló személyiségnek a palotájában, kinek, mint említém, titkára volt. Úgy csöngetett be, mint a ki megszokta, hogy úgy tekintse magát, mintha némileg otthon lenne itt, s midőn láttam, mint megy be a pompás udvarba és mint halad föl lassan a perron lépcsőin, mint tűnik el e kis palota előszobájában, jobban, mint bármikor megértettem, miért nem lesz soha ez a szerény és határozott külsejű fiatal ember semmi esetre senkinek a szolgája, és tisztán véltem sejteni, minő sors vár rá.

Haza mentem, nem annyira elszomorodva azon titkos sebek látása miatt, melyeket úgyszólván ujjammal érintettem, mint inkább megalázva önmagam előtt abbeli tehetetlenségem miatt, hogy a látottakból semmi gyakorlati tanulságot nem bírok magamnak levonni. Ott találtam Olivért, ki várt rám; fáradt volt és unatkozott.

— Ágostontól jövök — mondtam neki.

Sáros ruhámat nézegette, és mivel úgy látszott, mintha nem értené, miféle helyről jöhetek ilyen állapotban, hozzátettem:

— Ágoston megházasodott.

— Megházasodott! kiáltott fel Olivér, ő!

— Miért ne?

— Ennek így kellett történnie. Egy ilyen embernek föltétlenül ezen kellett kezdenie. Vetted észre, hogy az embereknek különösen két osztályában járványos a korán házasodás dühe, bár helyzetök kétségtelenné teszi, hogy lehetetlen feleségökkel élniök, vagy őket eltartaniök? A tengerszek ezek, meg mindazok, kiknek egy garasuk sincs. És Ágostonné nagysága? kérdé.

— Neje, kit nem hívnak Ágostonné nagyságának, falun lakik. Szives volt bemutatni neki ma.

És néhány szóval elmondtam neki mindazt, mit jónak láttam tudatni vele az Ágoston családi életéről.

— Így hát épületes dolgokat láttál?

Visszatetszett nekem, hogy ennyire nem akarja magát

meghatni engedni a bátor és becsületes törekvésnek ilyen példája által és nem feleltem.

— Ám legyen, folytatta Olivér azzal a keserűn kihívó nyegleséggel, mely rossz óráiban szokott nála jelentkezni; de mit tudtatok ott a négy fal közt csinálni?

— Fát fűrészeltünk, feleltem, tisztán értésére akarván adni, hogy nem tréfálok.

— Megfáztál, szólt Olivér, fölállva, hogy távozzék; esőben jártál; nedves ruháidból a szűkös életmód és a tél kellemetlen ridegsége árad ki; stoicismustól, nyomortól és büszkeségtől át- meg áthatva jöttél haza: várjunk holnapig, hogy okosabban beszélgethessünk.

Szót sem szólva hagytam távozni; hallottam, mily izgatottan vágta be maga után az ajtót. Elgondoltam, hogy bizonyára különösebb kellemetlenségei történtek, ezek tették ma oly igazságtalanná: és ha nem is ismertem e kellemetlenségek valódi okát, de körülbelül kitaláltam természetöket. Úgy vélekedtem, hogy alkalmasint új kalandjai akadtak, vagy pedig tán egy régibb viszonyában fordultak elő kellemetlenségek, bár nála az efféle viszony tartóssága kevéssé volt valószínű. Tudtam, mily könnyen bír megválni bármitől, s ellenkezőleg mily beteges türelmetlenség űzi őt újabb meg újabb dolgok hajhászására. A szakítás és állhatatlanság e két föltevése közül tehát inkább az utóbbinál állapodtam meg. Elnéző hangulatban voltam; az Ágostonnál tett látogatás, mondhatom, szelid jóságra hangolt. Másnap reggel mindjárt Olivérhez mentem. Aludt, vagy tetette, hogy alszik.

— Mi bajod van? szóltam, megfogva kezét, mint olyan barátunkkal tesszük, hinek meg akarjuk törni duzzogását.

— Semmi, válaszolt, felém fordítva az álmatlan éjtől vagy kínos töprengésektől fáradt arcát.

— Rossz kedved van?

— Mint mindig.

— És mi bánt?

— Minden, felelt a legnyilvánvalóbb őszinteséggel. Oda-jutottam, hogy utálok az egész világot, magamat pedig jobban mindennél.

Nem volt beszélő kedvében és éreztem, hogy minden kérdés csak kitérő válaszra adna alkalmat, csak még jobban boszantaná, a nélkül, hogy engem kielégítne.

— Azt hittem, valami különösebb baj ért, vagy valami zavarba jutottál, és azért jöttem, hogy rendelkezésedre álljak szolgálataimmal vagy jó tanácsaimmal.

Mosolygott erre az utolsó szóra, mely valóban nevetésigcsigantott fölé: oly kevés hasznát vettük eddigelé ama jó tanácsoknak, melyeket egymásnak adtunk.

— Ha beleegyezel, hogy egy szolgálatot tégy nekem, úgy szívesen fogadom. Nem fog nagy fáradságodba kerülni. Elég, ha elmész Magdalénához, és a mennyire csak tehetségedben áll, jóvá igyekszel tenni egy ostobaságot, melyen én tegnap követtem el, olyan nyilvános helyen mutatkozva, hol Magdaléna és Julia is jelen voltak nagybátyámmal. Nem magamban mentem oda. Lehet, hogy megláttak, mert Juliának olyan szemei vannak, hogy ott is megtalálna, a hol nem vagyok. Nagyon leköteleznél, ha megbizonyosodnál a dolog felől, ügyesen kikérdezve mindkettőjüket. Ha megtörtént volna az, a mitől félek, úgy találj ki valószínű magyarázatot, mely senkit se kompromittáljon; gondold ki annak az illetőnek, kivel együtt voltam, valami nevet, összeköttetéseket, állást, szóval olyan társadalmi kört, mely igazolja az illetőt, de úgy, hogy adataid pontosságának se az én kedves cousineom, se Magdaléna ne tudjanak végére járni, ha véletlenül kedvök kerekednék rá.

Még az nap este elmentem De Nièvresnéhez. Péntek volt, fogadó napja. Minden időmet csupán az Olivér küldetésének teljesítésére szenteltem. Nem is ejtettük ki nevét. Tehát semmi biztosat nem tudhattam meg. Julia kissé rosszúl volt. Előtte való este egy kis láz bántotta, melytől még gyöngének és idegesnek érezte magát. Meg kell itt mondanom önnek, hogy engem már régóta aggasztott Julia állapota. Sok mindenfélét gondoltam már össze-vissza ő róla, de senki-nek se szóltam erről, mert az e kislánynyal való törődés, bármily igaz vonzalommal is viseltettem iránta, megvallom, háttérbe szorult a saját bajaim önző előtérbe nyomulása miatt.

Talán emlékezni fog ön, hogy Magdaléna mennyegzője előestéjén, midőn ünnepélyesen arról beszélt nekem, mit leánykori végrendeletének nevezett, belevegyítette Julia nevét is, olyan összefüggésbe hozva az enyémmel, olyan közös reménység kapcsán, melynek jelentését nem lehetett félre-

érteni. Azóta hol Nièvresben, hol Párisban újra czélozgatott e dologra, de sem Julia, sem én nem látszottunk azt érteni akarni. Egyszer, többi közt, atyja jelenlétében, ki gyöngéden mosolygott az ilyen gyermekes elmésségen, megfogta testvére karját, karomba akasztotta, és igaz öröm kifejezésével tekintett reánk. Ebben a helyzetben marasztott bennünket egy ideig maga előtt, mi rendkívül feszélyezett engemet és Juliának sem látszott kedve szerint valónak lenni: és aztán, a nélkül, hogy megsejtette volna, hogy köztem és nővére közt már nem egy akadály keletkezett, melyek kijátszották az ő házassági terveit, megölelte Juliát, mint egy anya tette volna, gyöngéden, hosszasan megcsókolta s így szólt hozzá: «Ne hagyjuk el egymást, kedves kis testvérem; bár soha se kellene egymást elhagynunk!»

Azóta, még pedig azon nap óta, melyen tudatára kezdett jönni érzelmeim valódi állapotának, egy szót sem ejtett többé Magdaléna e tárgyról és soha a legkisebb jel sem mutatta, hogy még gondolna rá. Ellenkezőleg, ha a véletlen szeszélyétől föl talált bukkanni valamiképen egy ilyen terv eszméje, mely tagadhatatlanul foglalkoztatta őt egyszer, úgy látszott, most már egészen elfeledte azt, vagy mintha sohasem is gondolt volna effélére. Csak néha tett annyit, hogy egy-egy szomorúbb vagy gyöngédebb pillantást vetett Juliára. Ebből azt következtettem, hogy végleg szakított e lehetetlenekké vált reményekkel, és hogy nővérének jövője, melyet perczre ábrándos tervezgetései szerint állapított meg, most nyugtalanította, mint oly nehéz feladat, melylyel újra szembe kell szállni.

A mi Juliát illeti, neki nem kellett efféle fordulót tennie. Érzelmei, melyek már kezdettől fogva meg voltak állapódva, és változatlanul ugyanazon tárgyhöz ragaszkodtak, mit sem gyöngültek. Csupán csak ingerlékenysége, a miért Olivér is annyit panaszkodott, fokozódott napról-napra erőbben és ez mindig szoros kapcsolatban volt unokabátyjának valamely hosszabb kimaradásával, sértőbb szavával vagy szórakozottabb magaviseletével. Egészsége megrendült. Nővérének büszkesége lakozott benne és megakadályozta abban, hogy panaszszót ejtsen; de hiányzott belőle az a csodálatos adomány, mely arra képesítette volna, hogy segélyére tudjon lenni azoknak, kik megsebeztek, s mely a Magdaléna mar-

tyrságát önfeláldozó odaadássá változtatta. Azt lehetett volna mondani, hogy mindenki részéről terhére volt az érdeklődés, kivéve Olivért, de ő meg mindazok közt, kiktől érdeklődést várhatott, a legkevésbé buzgólkodott. Különben is Olivér részéről inkább elviselt volna még oly szívtelen megvetést, mintsem sértő szánakozását tűrje. A végsőig gyanakvó és zárkózott természete napról-napra mind élesebben kibélyegződött, arcza mind áthathatatlanabb kifejezést öltött, és egész lényén mind határozottabban kifejeződött, megátalkodottsága és makacssága egy bizonyos rögeszmében. Mind kevesebbet és kevesebbet beszélt; szemei, melyek többé alig kérdeztek, hogy inkább mint valaha elkerüljék a válaszolás kényszerét, úgy tetszett, hogy visszafojtják magokba azt az egyetlen kissé élénkebb lángot, mely mintegy a mások gondolataival érintkezésbe hozta őket.

— Nem vagyok megelégedve a Julia egészségével, mondta nekem gyakran Magdaléna. Határozottan nincs jól; olyan a természete, hogy sehol se érzi jól magát, még azok közt sem, kiket legjobban szeret. Pedig Isten a megmondhatója, mennyire nem hiányzik lelkéből a ragaszkodni tudás!

Más időpontban Magdaléna bizonyára nem szolt volna nekem ilyen kifejezésekkel nővéréről. Aztán annak a rendkívüli gyöngédségnek és szerető természetnek képze, melyet Magdaléna kiemelt, nem nagyon jól egyezett ama hideg külsővel, mely annyira fagyossá tette a Juliával való érintkezést.

Idáig jutottam találgatásaimban, midőn több esemény, melyeket hallgatással mellőzök, teljesen fölnyitotta szememet. Azon megbízatásnak tehát, melyet Olivér rám rótt, a legkomolyabb jelentősége volt szememben, ámbár ő ebbe csak félig avatott be engem, mint az olyan diplomatai ügyvivőkkel szokták tenni, kik előtt nem akarják a titkokat teljesen fölfedni. Különös gonddal tudakozódtam Julia hirtelen rosszulletének keletkezéséről és időpontjáról. A mit megtudtam, teljesen összevágott az Olivértől nyert adatokkal. Magdaléna föltétlen pontossággal felelt mindenre, s úgy beszélt nővére lázáról, akár a házi orvos.

Későn mentem haza, és Olivért fönt találtam; rám várt.

— Nos? kérdezte élénken, mintha türelmetlensége fokozódott volna látogatásom ideje alatt.

— Semmit se tudtam meg, feleltem. Mindössze annyit mondhatok, hogy Julia tegnap lázasan jött haza a hangversenyből; hogy láza folyton tart, beteg.

— Láttad őt? kérdezett újra Olivér.

— Nem, szoltam, egy kis hazugsággal, melyre szükségem volt, hogy némi érdeklődést keltsek benne a Julia különben nagyon könnyed rosszullete iránt.

Haragos mozdulatot tett: — Bizonyos voltam benne, mondta; látott!

— Félek tőle — szoltam.

Gyors léptekkel megkerülte egyszer-kétszer szobáját; aztán megállt, és lábával dobantva, káromkodásban tört ki:

— Nos hát! annál rosszabb! — kiáltott föl — annál rosszabb rá nézve! Szabad vagyok, és azt teszem, a mi nekem tetszik.

Ismertem Olivér hangulatának minden árnyalatát; ritkán történt, hogy a boszankodás a harag elkeseredettségéig fokozódjék nála.

Nem félttem tehát, hogy rosszul cselekszem, ha egy olyan kérdést pendítek meg, melyben egy derék leány szíve forgott kockán.

— Olivér — szoltam hozzá — mi történik köztetek?

— Az történik, kedves barátom, hogy Julia szerelmes belém, én pedig nem szeretem őt.

— Tudtam — folytattam — és irántatok való érdeklődésből . . .

— Köszönöm. Sohase aggaszszon miattam ez a dolog: én nem akartam, még kevésbé bátorítottam; bele sohasem nyugodtam, sohasem is fogok. Egyáltalán annyit törődöm vele, mint ezzel ni, szolt, lerázva szivarjáról a hamut. A mi Juliát illeti, nem gátollak abban, hogy ne szánd őt, mert egészen beleeröltette magát egy örült gondolatba . . . Szántszándékkal teszi magát boldogtalanná.

Egészen el volt keseredve, igen hangosan beszélt, és életében talán először használt hyperbolikus kifejezéseket oly dologról szólóban, melyről máskülönben folyton kicsinyléssel beszélt és gondolkozott.

— Végre is mit akarsz, hogy tegyek? folytatta. Ez képtelen egy helyzet; azonban más helyzetek meg legalább is ugyanennyire képtelenek.

— Ne beszéljünk rólam, — szoltam — megértetve vele, hogy nem az én ügyeim forognak most szóban, és hogy az efféle visszavágásokkal még nem éri el azt, hogy neki legyen igaza.

— Hát jó; annak kell kihúznia magát a bajból, a ki belekerült, a nélkül, hogy másról venne példát vagy más-tól kérne tanácsot. Nos tehát! nekem csak egy módom van menekülésre, és ez az, hogy azt mondom: nem, nem, és mindig nem!

— Pedig ez mit sem fog használni, mert a mióta csak ismerlek, te mindig csak nemet mondasz, és a mióta Juliát ismerem, ő meg mindig nő akar lenni.

Erre az utolsó szóra valósággal felugrott a rémülettől; aztán hangos kacajban tört ki, melytől Julia meghalt volna, ha hallja.

— Nőm! ismételte kimondhatlan megvetés kifejezésével egy olyan fogalommal szemben, mely előtte a legnagyobb ostobaságnak tetszett. Én, a Julia férje! Na ilyet! de hisz úgy látszik, Domokos, te csak annyira ismersz, mintha mindössze egy órával ezelőtt találkoztunk volna először? Elsőben is megmondom neked, miért nem fogom soha nőül venni Juliát, és aztán megmondom, miért nem fogok soha senkit se nőül venni. Julia unokanővérem, a mi talán szintén ok arra, hogy kissé kevésbbé tessenek nekem, mint mások. Mindig ismertem őt. Úgyszólván egyazon bölcsőben ringattak bennünket. Vannak emberek, kiket ez a fél-testvérség elbájolna. Már csak a gondolata is annak, hogy olyas valakit vegyek nőül, kit mint kis babát ismertem, annyira komikusnak tetszik előttem, mintha két játékbabát házasanának össze. Ő csinos, nem ostoba; mindenféle adománynyal fel van ruházva, a mi csak tetszik neked. Ő mindezek ellenére szeret engemet, pedig Isten a megmondhatója, ha szeretetre méltóvá teszem-é magamat! kitartó lesz minden megpróbáltatással szemben; állandó imádatának leszek tárgya és ő a legjobb asszony lesz. Ha egyszer ki lesz elégítve, ez által csak még gyöngédebb lesz; ha boldog lesz, csak még bájosabb lesz... De én nem szeretem Juliát! nem szeretem őt, és nem akarom. Ha ez így tart, meggyűlölöm őt, szolt újra kitörve. Különben is én boldogtalanná tenném őt, rémitően boldogtalanná; sokat érne vele! Esküvőnk másodnapján fél-

tékenység gyötörné már jogtalanul: egy fél év múlva pedig már joggal: a faképnél hagynám, könyörtelenül; ismerem magamat, biztos vagyok benne. Ha ez így tart, elmegyek innen; inkább elfutok a világ végére. Oh! meg akarnak kaparítani! Vigyáznak rám; kémkednek utánam; felfödözik, hogy szeretőket tartok, és a jövődöbelim maga a kém!

— Bolondokat beszélsz, Olivér — szóltam nyersen — félbeszakítva őt. Senki se kémkedik tetteid után. Senki se esküdött össze szegény Juliával, hogy lenyügözzé akaratodat és téged békóba verve hozzá vigyen. Engem értettél úgy-e? Nos hát! nekem csak egy óhajvásom volt, az, hogy Julia és te egykor megértsetek egymást; az ő számára biztos boldogságot reméltem ettől, számokra pedig annyira valószínű szerencsét, mint sehol másutt.

— Biztos boldogságot Julia számára, számomra pedig páratlanul valószínű szerencsét, no ez kitűnő! Ha ez lehetséges volna, okoskodásodból okvetlenül üdvömnök kellene következnie. Tehát még egyszer kijelentem neked, hogy te csak Julia boldogtalanságának eszközévé teszed magad, és hogy a kiábrándulástól megkíméld őt, engem gyáva bűnössé tennél, és őt megölnéd. Nem szeretem őt, elég világos ez? Te tudod, mit jelent szeretni vagy nem szeretni; tudod, hogy e két ellentétes lélekállapot energiával jár és az egyikben csak oly kevésbé bír ura lenni magának az ember, mint a másikban. Kisértsd meg tehát te feledni Magdalénát; én megkísértem imádni Juliát; meglátjuk, kettőnk közül melyik ér hamarabb czélt. Tessék kifordítani-befordítani a szívemet, kutass benne össze-vissza, nyisd föl ereimet, és ha a legcsekélyebb dobbanást is találod bennök, a mi rokonszenvhez hasonlít, a legkisebb atomot, melyre azt lehessen mondani egy napon: ebből szerelem lesz! úgy vezess egyenesen Juliához, és nőül veszem; ha pedig nem, úgy ne beszélj többé nekem erről a gyermekről, kit ki nem állhatok és . . .

Egyszerre megállt; nem azért, mintha kifogyott volna érveiből, mert ezeket találomra válogatta kimeríthetlen fegyvertárából, de mintha hirtelen eszmélés csillapította volna le rögtön . . . Semmi sem versenyzett Olivérben az attól való rettegéssel, hogy nevetségesnek mutatja magát, az arra való ügyeléssel, hogy se igen sokat, se igen keveset ne mondjon; a szigorú mértéktartás érzéke nála mindent fölülmúlt.

Észre vette, a mint saját magát hallgatta, hogy egy negyed óra óta félrebeszél . . .

— Becsületemre, kiáltott föl, miattad elbutulok és fejemet veszttem. Oly hidegvérrel állsz itt előttem, mint a színpadi hősök «meghitt»-je, míg én valóságos tragikomédiát játszom neked.

Aztán leült egy karszékbe, oly természetes fesztelenséggel helyezkedve el benne, mint a ki nem akar többé fenköltlen szavalgatni, hanem könnyed dolgokról kíván csevegni, és épen oly gyorsan és teljesen változtatva hangot, mint modort változtatott, szemét kissé hunyorgatva s mosolylyal ajkain így folytatta :

— Meglehet, hogy egyszer megházasodom. Nem hiszem, de, hogy okosan beszéljünk, megvallom neked, ha akarod, hogy idővel minden megtörténhetik ; csodálatosabb megtéréseket is látott már a világ. Futok valami után, a mit nem találok. Ha valaha ez a valami olyan alakban mutatkoznék előttem, mi elragadna, olyan névvel diszítve, mely kellemes összhangot alkotna az enyémmel, — a vagyon nem számít — úgy megtörténhetnék, hogy bolondságot követnék el, mert mindenestre bolondság volna ; de legalább az én választásom és az én izlésem szerinti lenne, saját szeszélyemtől sugalmazva. Ám ez idő szerint még kedvemre akarok élni. Az egész kérdés ebben áll : megtalálni azt, mi saját természetünkhöz talál, és nem venni példányképül senki más boldogságát. Ha azt ajánlanók kölcsönösen egymásnak, hogy cseréljünk szerepet, neked sohase kellene az én egyéniségem, én pedig még kevésbbé tudnék mit tevő lenni a tieddel. Bármit mondj is, te szereted a regényeket, a bonyodalmakat, a kényes helyzeteket ; épen elég erős vagy arra, hogy futtában érinthesd a nehézségeket, a nélkül, hogy nagyobb baj érne miatta, és elég gyöngé arra, hogy inyencz módon élvezd aggályait. Te megszerzed magadnak a legmagasabb fokú izgalmakat, kezdve attól a félelemtől, hogy becsstelen ember ne találj lenni, egészen ama dölyfös gyönyörig, hogy majdnem hősnek érezd magadat. A te életed előre meg van szabva, jól látom innen ; nem fogsz fél úton megállni, olyan messzire fogsz haladni kalandodban, a mennyire csak a nélkül mehetni, hogy aljasságot kövess el, és dédelgetni fogod azt az édes gondolatot, hogy csak egy hajszás választ el a vétektől,

melyet el tudsz kerülni. Akarod, hogy mindent megmondjak neked? Egy napon Magdaléna karjaidba fog omolni, kegyelemért esdekelve tőled; meg lesz az a páratlan örömed, hogy egy szent lényt lábaid elé hullni láss a kimerültségtől; te meg fogod kimélni őt, biztos vagyok benne, és távozni fogsz, halállal lelkedben, hogy évekig sirasd elvesztését.

— Olivér — kiáltottam — Olivér, hallgass tiszteletből Magdaléna iránt, ha nem könyörületből irántam.

— Bevégeztem, — szólt — egész nyugodtan; a mit mondtam, nem szemrehányás akar lenni, sem fenyegetés, sem jóslat, mert tőled függ, hogy ne legyen igazam. Csupán azt kívántam eléd tárni, miben különbözünk egymástól, és a felől kívántalak meggyőzni, hogy egyikünk oldalán sincs az igazság. Szeretek tisztán látni életemben: az ehhez hasonló körülmények közt én mindég tudtam, mit kockáztatok és más mit kockáztat. Szerencsére egyik részről sem forgott kockán semmi fölöttébb értékes. Szeretem az olyan dolgokat, melyek gyorsan dűnnek el, és épen olyan gyorsan érnek véget. A boldogság, a valódi boldogság, csak legenda. A földi paradicsom bezárult első szüleink léptei mögött; ime negyvenötezer éve, hogy beéri az ember féltőkeletességgel, félboldogsággal és féleszközökkel. Teljesen átlátok felebarátaim vágyain és gyönyörein. Szerény vagyok és mélyen megalázva érzem magamat, hogy csak ember vagyok, de belenyugszom. Tudod miféle gondolat bánt leginkább? Miként ölhetni meg az unalmat? A ki ezt a szolgálatot megtenné az emberiségnek, az volna csak az igazi sárkányölő. A mi *közönséges* és *unalmas*, annál a durva pogányok egész mithológiája nem eszelt ki valami körmönfontabbat és ijesztőbbet. A kettő rendkívül hasonlít egymáshoz, a mennyiben mind a kettő rút, lapos és szintelen, bár formájok különböző, és egyformán megútáltatják előre is az emberrel az életet az első naptól fogva, mihelyt betettük oda a lábunkat. Mi több, elválhatlan egymástól a kettő: hozzá még egy olyan ocsmány pár ez, melyet nem lát meg mindenki. Jaj azoknak, kik egészen fiatal korukban veszik észre őket! Én mindig ismertem őket. Ott voltak az iskolában, és te is tán ott ismerkedhettél meg velök; nem szüntek meg egyetlen nap sem ott lakozni, az izetlenségekkel és sületlenségekkel teljes három év alatt, melyeket ott töltöttem. Engedd kimondanom, hogy néha a

te nénédhez és az én unokanővéreimhez is ellátogattak. Szinte feledtem, hogy Párisban is itt laknak; folyton futok előlük, a zajban, a váratlanban, a fényűzésben keresve előlük menekvést, abban a hitben, hogy ez a két kis nyárspolgári kísértet a maga zsugori, félénk, felületes szellemével nem fog oda követni. Ezek ketten több áldozatot szedtek, mint sok úgynevezett halálos szenvedély; ismerem öldöklő szokásaikat, és félek tőlök . . .

Ilyen módon folytatta félkomoly hangon, mely gyógyíthatlan tévedésekről tanuskodott, miközben engem sejtelem-szerű aggodás töltött el az elcsüggedés miatt, melynek ön tudja, mi lett végkimenetele. Hagytam beszélni, s midőn bevégezte, ezt kérdeztem:

— Elmész Julia hogylétéről tudakozódni?

— Igen, az előszobában.

— Meg fogod őt aztán látogatni?

— Lehetőleg ritkán.

— Számoltál azzal, mi vár rád?

— Számoltam azzal, hogy majd férjhez megy valaki máshoz, vagy pedig leány marad.

— Isten veled — szóltam — bár nem hagyta el szobámat.

— Isten veled — felelt.

És elváltunk ez utolsó szóval, mely nem támadta ugyan meg barátságunkat alapjában, de minden bizalmat összetört köztünk zaj nélkül, szárazon, mint a hogy kezünkben egy pohár eltörik.

XV.

Több telt el egy hosszú hónapjánál, hogy nem láttam Magdalénát öt perczig sem egyfolytában tanuk nélkül és meg hosszabb ideje volt, hogy nem részesültem tőle bármiben is, mi régebbi szívességeihez hasonlított volna. Egy napon véletlenül találkoztam vele a tőlem lakott negyednek egyik elhagyott utcájában. Egyedül volt és gyalog. Szívének összes vére arczába tolúlt, midőn meglátott; nekem pedig, azt hiszem, összes akaraterőmre szükségem volt, hogy oda ne rohanjak hozzá, és karjaimba ne zárjam a nyílt utcán.

— Honnan jön és hova megy?

Ez volt az első kérdés, melyet hozzá intéztem, a mint így ide tévedve, és mintegy elkalandozva találtam őt Párisnak egy olyan részében, mely a világ végének kellett volna, hogy tessenek egy De Nièvresné előtt.

— Ide a közelbe megyek — felelte kissé zavartan — látogatást tenni.

És megnevezte a személyt, kihez ment.

— De akár otthon találom, akár nem, tette hozzá, azonnal váljunk el. Nem szabad, hogy együtt lássanak. Az ön viselkedése már nem ártatlan többé. Olyan örültségeket követett el, hogy ezután nekem kell okosnak lennem.

— Tehát hagyom önt, mondtam s köszöntöttem őt.

— Kérem csak! szólt utánam Magdaléna, azon pillanatban, midőn távozni akartam. Ma este színházba megyek atyámmal és nővéremmel. Az ön számára is van egy helyünk ha tetszik.

— Bocsánat . . . feleltem, úgy téve, mintha azon gondolkoznám, nem vagyok-e eligérkezve valahova, — ma este nem vagyok szabad.

— Azt gondoltam . . . tette hozzá oly szeliden, mint a rajtakapott gyermek. azt reméltem . . .

— Teljességgel lehetetlen, feleltem kegyetlen hidegvérrel.

Mintha csak örömöm telt volna benne, hogy szeszélyért szeszélylyel fizessek és kinozzam őt.

Este, fél kilenczkor beléptem páholyába. Olyan halkán nyitottam ki az ajtót, a mennyire csak lehetséges volt. Magdaléna megérezte, hogy én vagyok, mert tette magát, mintha fejét se mozdítná. Teljesen elfoglalni látszott őt a zene, és szemei a színpadra voltak szegezve. Csak midőn először szünetelt az ének, közeledhettem hozzá és kényszeríthettem, hogy fogadja köszönésemet.

— Azért jöttem, hogy helyet kérjek páholyában, szóltam, részesévé téve őt így ármányomnak; ha csak nincs ez a hely De Nièvres úr számára föntartva.

— De Nièvres úr nem jön, felelte Magdaléna, visszafordulva a nézőtér felé.

Egy halhatatlan remekművet adtak. A ház fényes közönséggel volt tele. Elragadtatással ünnepelték a páratlan nagy művészeket, kik azóta rég letűntek. A hallgatóság

zajos tapsokban tört ki. A szenvedélyes zenének e csodás villamossága mintegy kézzel rázta fel a nehézkes szellemek és szórakozott szívek e tömegét és a legérzékletlenebb hallgató arczára is mintegy ihletet lehelt. Egy tenorista, kinek már neve is varázsszerűleg hatott, egészen a lámpák elé jött, pár lépésnyire tőlünk állva meg. Egy pillanatig kissé ügyetlenül és magába mélyedve állt ott, mint egy énekelni készülő fülemüle. Rút és kövér volt, rosszúl öltözve, minden kellem híján, a mi mind fokozta hasonlatosságát ama kis madárművészhez. Az első hangokra oly könnyed remegés futott végig az egész termen, mint az erdőn, ha lombjait a szél megrezegteti. Soha sem tűnt fel előttem oly rendkívülinek, mint ez este, az egyetlen és utolsó este, melyen hallani kívántam őt. Minden elragadó volt, egészen ama lágyan folyó, könnyen szárnyaló és rhytmikus nyelvig, mely a gondolatot úgy fel-felragadja a hanghullámokon és az olasz szavakat magokban véve már zenei szöveggé emeli. Reménylő szerelmesek örökké gyöngéd és megható hymnusát énekelte. Sorban egymásután szállt ajkairól halhatatlan melodiákban a szerető szívek minden bánata, minden szenvedélye és minden reménye. Úgy tetszett, mintha Magdalénához szólt volna, hangja oly közvetlenül, áthatóan, megindultan és discretül szállt feléje, mintha ez a lelketlen énekes az én saját fájdalmaimnak lett volna tolmácsa. Száz évig kutattam — kereshettem volna elkínzott és égő szívem mélyén, mielőtt egy szót is találtam volna, mely fölért volna egyetlenegy sóhajával bár ennek a melódikus hangszernek, mely annyit fejezett ki, noha mindebből semmit sem érzett.

Magdaléna elfojtott lélegzettel hallgatta. Én háta mögött ültem, oly közel, a mennyire csak karszékének támlája engedte, melyre rátámaszkodtam. Koronkint hátra is dőlt, úgyhogy haja ajkaimat érintette. Egy mozdulatot se tehetett én felém, a nélkül, hogy ne érezzem azonnal egyenlőtlen lélegzetét, melyet mint újabb gyújtó szenvedélyt szívtam magamba. Karjait összefonva tartotta keblén, talán hogy visszafojtsa dobogását. Egész testén, a mint hátra volt hajolva, legyőzhetlen vonaglások nyilaltak át és keblének minden emelkedése, a mint székén át karommal közlődött, oly görcsös remegéseket éreztetett velem, mint a mily remegések lánczolatából állt saját szívem lüktetése. Úgy tetszett, mintha mind-

kettőnket egyazon lélegzet éltetne egyszerre megosztatlan létben és mintha Magdaléna vére és nem többé az enyém keringene a szerelemtől teljesen megejtett szívemben.

Ebben a perczben némi zaj támadt a terem tulsó oldalán levő páholyok egyikében, hova két nő lépett be kíséret nélkül, igen föltűnően öltözködve, és nagyon későn, hogy annál nagyobb hatást keltsenek. Alig ültek le, már látszóvezezni kezdtek, és a Magdaléna páholyán állapodtak meg. Magdaléna akaratlanul visszalátszóvezte őket. Egy perczig se tartott ez a kölesönös vizsgálódás, de megfagyasztotta vére-met, mert az első pillantásra régibb gyöngeségeim tanújára ismertem rá az egyik arczbán, mely utált emlékeket juttatott eszembe. Vajjon midőn észrevette, mily kitartón szegeződik ránc ez a tekintet, gyanú szállta-e meg Magdalénát? Úgy kellett lennie, mert hirtelen megfordult, hogy mintegy meglepjen. Kiállottam szemeinek tűzét, a legbehatóbb és legteljesebb kereszttűzet, melyen valaha átmentem. Ha élete forgott volna koczkán, akkor sem fejthettem volna ki több elszántságot e vakmerőségben, mely a lehető legnagyobb erőmegfeszítést kívánta részemről.

Az est többi része rosszul telt el. Magdalénát már kevésbé látszott elfoglalni a zene, mintha valamelyes bántó gondolat szórakozottá tette volna; úgy tetszett, terhére van az a szerencsétlen páholy ott átellenben. Párszor még megkísérelte, hogy tisztázhassa gyanúját; aztán közönyös lett minden iránt, mi körülte történt, és én megértettem, hogy bezárkózott lelke legmélyébe.

Lekisérttem kocsijához. Odaértünk; az ajtó hágesója lecsapódott. Midőn Magdaléna bundájába burkolózva ült már, beszóltam hozzá:

— Megengedi, hogy hazakisérjem?

Nem volt mit felelnie, különösen D'Orsel úr és Julia előtt. A kérdésben különben semmi rendkívüli sem volt. Fölleptem a kocsiba, még mielőtt engedélyt nyertem volna rá.

Egy szót sem szóltunk az egész idő alatt, a mint a zajos kövezeten a lovak gyors és visszhangzó léptei tovaragadtak. D'Orsel úr az imént hallott operából dudolgatott egy dallamot. Julia lopva engemet vizsgált, aztán az ablaküveghez nyomta arcát és az utcákat nézte. Magdaléna félig hátradőlve, mint valami nyugágyon, ideges mozdulattal gyűrődő-

sött egy roppant ibolyacsokrot, melynek illata egész este úgy kábított. Láttam merev szemeinek bizarr és lázas csillogását. Nagyon meg voltam zavarodva; tisztán éreztem, hogy igen komoly dolog folyik le köztünk most, a mi végleg eldönti helyzetünket . . .

Ő szállt le utolsónak és én még tartottam kezét, midőn D'Orsel úr és Julia már fölhaladtak előttünk a palota perronlépcsőin. Egy lépést tett, hogy kövesse őket és elejtette csokrát. Tetettem, hogy nem láttam meg.

— Adja a csokromat! — szólt — oly hangon, mintha inasával beszélne.

Átnyújtottam neki, a nélkül, hogy egy szót szólnék, mert különben zokogás tört volna ki belőlem. Átvette, gyorsan ajkaihoz emelte, dühösen beleharapott, mintha darabokra akarná tépni.

— Halálra kínoz, szétmarczangol! suttogta egészen hal-
kan, a legerősebb kétségbeesés kifejezésével; aztán oly moz-
dulattal, melyet nem tudok leírni, ketté szakította csokrát: egyik felét megtartotta, a másikat pedig majdnem arczomba vágta.

Én mint az örült futni kezdtem a sötét éjben, magam-
mal vive mintegy Magdaléna szívéből tépett vérző darab
gyanánt e virágcsomót, melyet ő ajkával érintett és harap-
dosott, a minek nyomát én mint megannyi csókot kéjelegve
szívtam föl. Czéltalanul bolyongtam, ittasultan az örömtől,
egy szót ismételve folyton magamban, mely elvakított, mint
a kelő nap. Nem törődtem sem idővel, sem helylyel. Miután
tízszor is eltévedtem Párisnak azon negyedében, melyet a
legjobban ismertem, a folyó partjára jutottam. Nem talál-
koztam ott senkivel sem. Egész Páris aludt, mint a hogyan
reggeli három es hat óra közt szokott aludni. A hold meg-
világította a pusztát és a láthatárban elvesző köpartokat.
Már szinte nem is érzett a hideg: márcziusban voltunk.
A folyó, a fény rezgő csillámlásaitól fehéresen, egészen nesz-
telenül haladt fáktól és palotáktól szegélyezett magas partjai
közt. A távolba belemélyedt a népes város, templomtetőivel,
kupolaival, karcsú hegyes tornyaival, melyek tetején a csil-
lagok árboczlámpák gyanánt égtek. Páris közepe álomba me-
rülten, határozatlanul terült el a ködben. Ez a csönd, ez a
magány a szélsőig fokozta bennem azt az érzést, mely az

élettől, ennek nagyságától, teljességétől és hathatóságától támadt hirtelen bennem. Eszembe jutott, mit szenvedtem, akár a tömegben forogva, akár otthonomban, de mindig elkülönültségben élve, elveszettnek, középszerűnek s folyton elhagyatottnak érezve magamat. Megértettem, hogy ez a hosszú kóros állapot nem kizárólag tőlem függött, hanem a boldogság hiányából származott minden nyomorúságom. «Az ember vagy minden, vagy semmi, szoltam magamban. A legkisebb legnagyobb lehet; a legnyomorultabb is irigységet kelthet!» És úgy tetszett nekem, hogy boldogságom és büszkeségem betölti egész Párist.

Oktalan ábrándokat, örületes terveket szöttem, melyekre nem lehetne mentség, ha nem lázban fogamzottak volna. Másnap látni akartam Magdalénát, látni minden áron. «Nem lesz többé, mondtam magamban, semmiféle kihívó tettetés, csel vagy akadály, mely ellenállhatna annak, a mit akarok, és a bizonyosságnak, melylyel bírok». Folyton kezemben tartottam az összeroncsolt virágokat. Néztem őket; esőkokkal borítottam; kérdéseket intéztem hozzájuk, mintha még mindig magokban rejtenék Magdaléna titkát; kérdeztem tőlük, mit mondott Magdaléna nekik, midőn szétszakította őket, gyöngéd, vagy tán sértő szavakat-e . . . Valami szilaj vágy azt felelte, hogy Magdaléna el van veszve, s nekem már csak mernem kell!

Másnap azonnal De Nièvresnéhez siettem. Nem volt otthon. A következő napokon újra visszamentem: Magdaléna láthatlan volt. Ebből azt következtettem, hogy nem kezeshetik többé önmagáról, és így az egyetlen védelmi eszköz-höz folyamodott, mely lehetővé tette az ellenállást.

Körülbelül három hét folyt le így, zárt ajtók elleni harc és végtelen elkeseredés közt, a mi valósággal feldühödt vadállattá tett, mely minden áron keresztül akar törni a rácson. Egy este levélkét kaptam. Pillanatig felbontatlanul előttem tartottam, mintha sorsomat foglalta volna magában.

«Ha a legesekélyebb barátsággal viseltetik irántam, írta Magdaléna, ne üldözzön tovább; csak hasztalan fájdalomakat okoz nekem. A míg remélhettem, hogy kimenthetem önt egy tévedésből, egy örültségből, semmitől sem riadtam vissza, mi sikerrel kecsegtethetett. Most már más kötelességeknek tartozom magamnak, melyekről nagyon is meg-

feledkeztem. Tegyen úgy, mintha nem laknék többé Párisban, legalább egy ideig. Öntől függ, hogy végleg búcsut mondjak önnek, vagy pedig csak azt mondjam: a viszontlátásra.»

Ez a banalis, teljesen szárazhangú búcsúlevél olyan hatás tett rám, mintha minden összeomlott volna körültem. Aztán harag váltotta fel a levertséget. Talán épen ez a harag mentett is meg. Elég erőt öntött belém, hogy visszavághassak, hogy a végsőre határozzam magam. Még az nap egy-két levelet írtam, tudatva, hogy elhagyom Párist. Lakást változtattam, elrejtőztem Párisnak egy félreeső negyedében; összeszedtem magamban minden még létező józan ész, ítélőtehetséget, a jónak szeretetét, és egy új próbára feszítettem meg erőmet, melynek nem tudtam tartamát, de melynek minden esetre az utolsónak kellett lennie.

FROMENTIN JENŐ után, *franciából*

H. R. J.

BORONGÁS.

(Tátra-Széplak, 1903. augusztus.)

Felleg borong a Tátra ormán
S a messze tájra néz mogorván.
Mint egy tükör tárul elébe
Magyarország tündér-vidéke ;
De a mit e tükörbe lát,
Nem üzi el borúlatát.

Nincs itt öröm, csak eltörődés,
Csak önmagát dúló törekvés :
Sohajtva tűr a zaklatott hon,
Vihar gázol határainkon,
S elfúl attól, bármily kevés,
Csirájában a magvetés.

Puhúl a föld kemény göröngye,
Harmatozza verejték gyöngye ;
De áldását ha szűken adja,
A munkás kéz lecsügged rajta
S föld és nép, két testvér-elem,
Egymáshoz már ma hűtelen.

Reményünket kétség riasztja,
Erőnket ős-viszály fogyasztja ;
Bukott vezérré lőn az elme,
Szenvedélylyé a hon szerelme
S tovább-tovább csábít utunk,
Melyen örvény felé futunk.

Bölcs tanácsát a mult kitárja,
De süket fül s behunyt szem várja.

Ügyével a féltett hazának
Vékony jegen tombolva járnak :
A lázas fő mindent feled
A szunnyadó mélység felett.

A költő is zord éjtszakán át
Jós-ihlettel zendíti lantját,
Ha egy-egy szív magába térve
Talán figyelne énekére ;
De hangját, bármint emeli,
A felzúgó zaj elnyeli.

Ám hozzá az ősök porából
Egy siri szózat hangosan szól :
«Miénk e föld, nem csak tiétek,
Mi szerzettük, a mit ti védtek
S a mint érte fáradtatok :
Átok, vagy áldás rajtatok!»

S a bús felleg nagy messze nézván,
Borong, borong a Táttra bérczén ;
Dúlja keblét boszús hevület,
Hogy védelmünkre nem repülhet,
Inti, szánja ez árva hont :
Dörög, villámlik, könnyet ont.

LÉVAY JÓZSEF.

HEINEBÓL.

I.

Tengerre néz ki a rúnakő,
Itt ülök és merengek.
A szél füttyöl, vijjong a sirály,
A hullámok sietnek.

Nem egy szép lányt szerettem én,
 S nem egy derék barátot ---
 Hová lettek? Fűtyöl a szél,
 Sietnek a hullámok.

II.

Van gyöngyöd és gyémántod,
 Van, mit csak a vágy terem,
 És a legszebb szemed van ---
 Mi kell még, kedvesem?

A te szép szemeidre
 Költöttem végtelen'
 Egész raját daloknak
 Mi kell még, kedvesem?

A te szép szemeiddel
 Kinoztál oly igen,
 És végkép tönkre tettél ---
 Mi kell még, kedvesem?

III.

Az Azra.

Járt fel és alá naponként
 A szultán világszép lánya
 Este a szökőkút mellett,
 Hol fehér vizek csobognak.

Állt az ifju rab naponként
 Este a szökőkút mellett,
 Hol fehér vizek csobognak;
 Haloványabb lőn naponként.

A fejedelmi lány egy este
 Hozzá fordul gyors szavakkal:

«A neved' kívánom tudni,
Szülő honod', nemzetséged'!»

S szólt a rab: «Nevem Mohammed,
Yemen a szülötte földem,
Törzsököm azok az Azrák,
Kik meghalnak, ha szeretnek».

IV.

A sápadt őszi félhold
Néz a felhők közül;
Áll a temetőn a csendes
Lelkészlak egyedül.

Az Írásban olvas az anyjuk,
A fiú a mécsbe mered,
Nyujtózik a lány, az idősebb,
Az ifjabb szónak ered:

«Oh, szentatyám, a napok mily
Szörnyű unalmasak itt!
Csak hogyha temetnek, olyankor
Van látni valamit.»

Szól anyja olvasás közt:
«Tévedsz, négy múlt ki csupán,
Mióta apád' letették
Ott a temető kapuján».

Ásítva mond a nagyobb lány:
«Én nem veszek itt veletek,
Elmégyek holnap a grófhhoz,
Az gazdag és szeret.»

A fiú hahotába tör ki:
«Három vadász mulat
A Napban, aranyt csinálnak,
S majd közlik titkukat».

Sovány arczába vágja
Az anyja a bibliát:
«Istentelen, zshiványnya
Akarsz te lenni hát!»

És im megkoppan az ablak,
Látnak kezét, mely int;
A holt apa áll sötétszin
Papi ruhába' kint.

V.

Hol?

Hol lesz egykor a kifáradt
Vándor végső nyughelye?
Pálmafák alatt-e délen?
Rajna-hárs tövében-e?

Idegen kéz sivatagban
Ás-e földbe engemet?
Vagy valamely tenger partján
A homokban pihenek?

Mit én bánom! Isten ege
Hajol reám itt vagy ott,
És mint siri lámpák égnek
Fölöttem a csillagok.

LEHR ALBERT.

BEVEZETÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETBE. *)

I. Az irodalmi mű.

Van egy magyar népmese, melyben a fogoly királyleány egy tündértől három tükröt kap: egyet, a melyben önmagát nézheti; egyet, a mely mutatja mi történik a környékben és végül egyet, mely kívánságára bármely ember arczképét mutatja.

Ilyen hármás tükröt — ha szabad hasonlattal élnem — kapunk mi is ajándékba minden irodalmi műben, legyen az akár dal, akár drámai termék, akár regény.

Minek a tükrét?

Először is az illető költő egyéniségének tükrét. A költő önmagát fejezi ki műveiben. Minden irodalmi mű mögött, ott lappang az, a ki szerezte: az irodalmi mű bizonyos egyéni sajátságainak külső jele. Érzelmek, gondolatai le vannak téve művében, mint egy kincses ládában, csak rá kell nyitnunk s előttünk a rég elhalt ember szellemi kincsei. Priamos kincse is inkább van meg az *Ilias* némely soraiban, mintsem Schliemann leletei közt a berlini Muzeumban. A velencei Aretinónak cynismusa, szemtelensége, pénzvágya, érzékisége, ravaszsága épen úgy meg van műveiben, mint a Schilleréiben fenkölt, a gyakorlati élettől idegenkedő idealizmusa, sentimentálitása, ábrándos szabadság-szeretete, philosophiai műveltsége, az abstractio hajlama. Épen így van ez a mi nagy költőinkkel. Az a szilaj tűz, mely Petőfi szemében égett, ott lángol költeményeiben is. Hogy nyughatatlan volt, hogy nem birt közömbös lenni, hogy folyton hullámoztak benne az érzelmek — mindezt kortársai sem látták jobban mint egy mai figyelmes olvasó.

Mint a hogy néha az átlátszó aranyos borostyánkőben egy

*) Részlet egy angol nyelven megjelenendő műből.

talán évezredes kis lepkét találunk foglalva: úgy megtaláljuk a költői műben foglalva a szerző lelki sajátságait. És valamint módunkban van a borostyánkőből esetleg egy más földtani korszak faunájának egy jellemző példájával megismerkedni: úgy reconstruálhatjuk a hajdankor irodalmi műveiből a letűnt világtörténelmi korszaknak egy érdekes egyéniségét. Az irodalmi mű tehát eszköz a szerző lelki világának föltárására. Az irodalomtörténet ez iránya, mely kutatja a szálakat a szerző és műve közt, a mely a mű révén a szerzőt tanulmányozza, a lélektani irány.

Az irodalmi műben azonban van egy más tükör is, vagy képies beszéd nélkül szólva: benne más tanulság is rejlik. A mű nemcsak a szerzőnek jele, hanem azon társadalomé is, a melyben keletkezett. Az irodalmi termék e részben olyan, mint azok az egyiptomi királyi sírok, melyekben nemcsak a halott mumiáját és hierogliphekben írt jellemzését lelik meg, hanem bámulva, teljes épségben egykorú virágokat: rózsákat és liliomokat találnak, melyek négy évezreddel ezelőtt nyiltak. Ha tudni akarjuk minő volt a görög érzésmód és világfölfogás ezelőtt 3000 évvel, akkor rányitunk Homeros költeményeire. Petőfi költeményeiből nemcsak az ő egyénisége szól hozzánk, hanem a forradalom heve, melynek ő ihletett költője volt: a nagy korszak végletes lelkesedése és izzó rajongása. Schillerben a XVIII. századvégi Németországot látjuk: a tudós, szabadságszerető, philanthrop Németországot, mielőtt az ipar, a kereskedelem vetekedő hajszája az életet annyira megnehezítette volna, mielőtt a *Realpolitik*, a létért való küzdelem annyira kiélesedett volna. Aretinóban is megvan korának, a velencei főrenaissance-nak élvezetvágya, pompaszeretete, művészi érzéke és feslettsége. Ha a *Szakuntalát* olvassuk, előttünk van Indiának a nagy hőségtől elbágyadt, mysticismusra hajló, néha betegesen gyöngéd, látomásos, subtilis és képzelgős ind lakója.

Az irodalmi mű e szerint egyszersmind eszköz egy kor megismerésére. Mint ilyen a mű művelődéstörténeti jelenség.

Az irodalmi mű azonban nemcsak jele a szerzőnek és korának, hanem kifejezője az emberiségnek is. Az emberi természet örök, a kor és faj különbségétől érintetlen sajátságai, a melyek idő és tér minden korlátja mellett is ugyanazok — ezek is meg szólnak az irodalmi műben. A Sappho ódái nemcsak a Krisztus előtti VI. század görög szerelmi epedését fejezik ki: azok Buda-

pesten vagy Pétervárt is épen oly igazak, mint a hogy Mythileneben voltak. Petőfi műveiben nemcsak a Petőfi Sándor sajátos egyéniségét és nemcsak a forradalmi Magyarországot találjuk meg: költészete az ifjuság nemes és gyarló tulajdonságainak kifejezője. Az ifjuságé, a minő örökké volt és örökké lesz. Odysseus haza vágyódása oly igaz és oly *mai*, hogy minden debreczeni vagy liverpooli utazó, ki soká távol van családjától, átérzi.

Mindig lesznek szerencsétlen idealisták, kik a *Don Quixotte* olvasásánál önmagukra ismernek és mindig lesznek határozatlan, tépelődő természetek, kiket Shakespeare a *Hamlet*ben már születésük előtt lefestett.

A költészet alakjai, kik sohasem éltek, épen ez állandó emberi jellegöknél fogva, örökké élnek.

Ezen örökké igaz tartalmuknál fogva hatnak meg bennünket a nagy remekművek évezredek multán is. Az irodalmi mű eszköz az emberiség, az örök emberi lélek megismerésére.

Ez az a hármastükör, a melyről szóltam, a mely minden irodalmi műben található. Az egyik tükör mutatja a szerzőt; a második környékét; a harmadik az emberiséget. Az irodalmi termék mind a három szempontból a tudományos vizsgálat tárgya. Mennél kiválóbb elme szüleménye az illető költemény, annál világosabban, annál határozottabban tükrözi vissza az író arczképét, a kor szellemét és az emberi lelket.

II. A magyar nép és irodalma.

Ezelőtt több mint ezer évvel, a X-dik század legvégén, csudálatos, következményeiben meglepő esemény folyt le Európának azon részében, melyet a Kárpátok félkörrel övedznek és melyet a Duna és a Tisza hasít keresztül. Ezen az áldott földön, melyet akkor az avarok pusztaságának neveztek, a keresztyén Európa belsejében egyszerre megjelenik egy 100,000—200,000 vad pogány lovasból álló rémületes csapat: elfoglalja ezt a földet, letelepedik rajta és hadjáratainak középpontjává teszi.

Csudálatos, hogy e rettegett lovasok innen, új székhelyökről, milyen gyakran ki-kicsaptak és mily messzire elkalandoztak. Vad diadallal végig száguldanak egész Európán. Északfelé elhatolnak egészen Brémáig és elhamvasztják; délen elhatolnak Athén környékéig, tábort ütnek (a hová Attila el nem jutott) az örök Róma falai előtt, az aqueductok óriás ívei alatt, subia-

cóban Nero kertjében tanyáznak és Konstantinus városának arany kapuját döngetik; nyugaton átkelnek a Szent-Bernát hágón, át a Pyrenéeken és lovaikon épen oly iszonyatot ébresztenek mindeütt, mint ugyanabban az időben a tengeri kalandorok, a vikingek hajóikon.

De még csudálatosabb, hogy e pogány lovas portyázók, kik lovaikat az Iliszus és Ebro, az Elbe és Tiberis vizében itatták, alig hogy letelepedtek Magyarországon, itt maradandó, erős államot tudnak alapítani. Ez annál csudálatosabb, minthogy a magyarok előtt már sok nép lakta ezt a Kárpátok védte, Duna-Tisza öntözte tartományt: de egy sem tudott rajta állandóan megmaradni.

Itt laktak a kelták, városokat alapítottak és — eltűntek, mint legtöbb más lakóhelyökről is. Itt laktak a rómaiak; már az első római császár, Augustus alatt jelennek meg a dicső római legiók éreztasai a pannoniai őserdőkben; a világ legbőlebb és legnemesebb uralkodója Marcus Aurelius itt írja philosophiai műveinek egy részét; itt születik az utolsó római császár, a nagy Augustus szerencsétlen utódja, a kis Augustus: Romulus Augustulus — a Romulus alapította város utolsó imperatora. És ennek az utolsó császárnak a siralmas alakjával együtt eltűnnek a rómaiak is ebből az országból.

Most elborítják a népvándorlás véres hullámai ezt az országot: jönnek és eltűnnek a hunnokok, kiknek legnagyobb fejedelme Attila a Duna-Tisza között építi faművű székhelyét; jönnek és eltűnnek a longobardok, a gepidák, a jazzygok; jönnek és eltűnnek az avarok, kiknek hatalmát Nagy Károly törli meg. És végül megjelennek a magyarok, és a mit egy nép sem tett: ők maradnak mint hódítók és államalkotók. Sajátos politikai érzékkel megáldva megvetik lábukat teljesen idegen népek közt és megmaradnak, a hol senki sem tudott megmaradni. Sőt mi ennél még sokkal több: egy állami szervezetet alkotnak magoknak, oly szervezetet, melynek segítségével ezen új jövevények állama nemsokára a középkori Európa egyik leghatalmasabb állama lesz. A XIV. és XV. században még nem alakultak meg a nagy európai államok a nemzetiségi elv szerint; ebben a korszakban aztán Magyarországnak nagy királyok alatt, minő Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás, első rangú szerepe van Európában.

Minden európai népnek van egy nagy adománya. «Az ég egy kincset ad minden hazának», mondja Eötvös József a *Bűcsű-*

ban. A görögé és az olaszé a művészet, a római népé a jog, az angolé a politikai szabadság és a gyarmatosítás, a németé a meta-physika és a tudományos módszer, a francziáé a stilus és az ízlés. A magyar nép remeke az államalkotás és államföntartás volt.

Ennek a népnek, mely ily sok viszontagság közt csodálatos módon folytonos, ernyedetlen, közös erőmegfeszítéssel államot alapított, államalkotásának megszilárdulásával — és nem csekély részben államalkotásának megszilárdítása céljából — irodalma is fejlődött, mely aztán a XIX. század közepén, midőn új lendület új nagy czélok felé vitte, midőn a hazafiság exaltációja az új demokratikus eszmékkel találkozik — virágkorát éri és elsőrangú szellemi alkotásokat teremt.

Ez az irodalom, a melyet nem egyes tulajdonnevekben és könyvcímekben, hanem nagy korszakai képében együtt tanulmányozni fogunk. E vizsgálódásunkból ki fog majd tűnni, minő alakító szellemi erők működnek ebben az irodalomban.

A magyar költészetnek fősajátsága, hogy első sorban a nemzeti eszméknek, a fajföntartásnak kifejezője. A magyar költészet ezen nemzeti irányát, a fajérzés ezen erős kifejezését megmagyarázza ez államalkotó, nemzetiségeért folyton küzdő népnek sorsa.

Már az első magyar elbeszélő költő, a híres minstrel (hegedős) Tinódi Sebestyén a magyar történetnek, sőt a világtörténetnek egyik legborzasztóbb catastrophája, mohácsi csata idejében írja rimes krónikáit, a melyek Magyarország szerencsétlenségének és kétségbe esett küzdelmeinek egyes jeleneteit állítják elénk.

A XVI. század legjelesebb magyar költője Balassa Bálint, abban a korban, midőn a szerencsés Anglia a spanyol Armáda roncsait az immár szabad tenger hullámain úszni látja — abbar a korban mondom, Balassa Bálint dult hazában dult szívvel megy Esztergom vára alá, hogy ott a hazáját leigázó török elleni küzdelemben dicső halálát lelje.

A XVII. század legnagyobb magyar eposzköltője: Zrínyi Miklós, a költő azon időtájt utazza be Olaszországot, a melyben a legnagyobb angol eposzköltő Milton is ott időzik. De milyen különböző, a magyar és angol nép sorsára jellemzően különböző az a cél, mely e két költőt Olaszországból elszólítja. Milton elhagyja Olaszországot, hogy Cromvell oldalán az angol szabadságot kívívja, Zrínyi Miklós pedig hogy mint hadvezér és költő életét, minden testi és szellemi erejét a török kiűzésére

fordítsa — arra a nagy célra, melynek szolgálatában költészete is áll, de melynek megvalósítását látni nem adatott neki. Hadvezéri eszménye egyezik írói eszményével: egész irodalmi tevékenysége mintegy trombitarivalgás, melylyel a török opiumtól elaltatott magyar nemzetet föl akarta ébresztetni.

Nem természetes-e, hogy ezek a férfiak ily viszonyok közt mindenekelőtt a nemzeti érzést fejezik ki?

A török után a némettől kellett nemzetiségünket féltenuünk.

Abban a korban, melyben Percy püspök az angol népköltészet termékeit kezdi gyűjteni, nálunk fölvirágozik a népköltészet. De mily szomorú alkalomból! Fölvirágozik a kurucz költészet a Rákóczi Ferencz vezérelte szabadságharcz csatamezein: a magyar függetlenségért küzdő, de legyőzött tábor katonaságának költészete.

A XIX. században aztán, midőn az angol költők a nemzet legnagyobb ellenségének Napoleon legyőzését ünneplik, a magyar költők hazájokat Lengyelország sorsától féltik és aggodnak, hogy nemsokára Magyarországot is eltörölik a nemzetek sorából.

Vörösmarty Mihály ép abban a költeményében, a *Szózat*-ban, mely magyar nemzeti dallá lett, mint az angol *Rule Britannia*, bús pathoszsza Magyarországot temetéséről szól, melyen Európa népei könnyezve körülállják a nagy sírt, melyben egy egész nemzetet temetnek el.

Nálunk a XIX. század közepén (mint Angliában Byron) Arany János a mélabú legnagyobb költője, de mégis, mily különbség! Byron Waterloo, Arany Világos után írta költeményeit.

Nem érthető-e, hogy ez az irodalom mindenekelőtt a nemzeti érzés, a fajfentartás irodalma?

Mivel az államszervezés Magyarországon a magyar fajnak jutott osztályrészül, azért fejlődött benne némi egyoldalúsággal a jogászirány és vele együtt az irodalomban a jellemző retorikus hang.

De e mellett nem szabad hinnünk, hogy a magyar irodalom kizárólag nemzeti tartalmú és irányú. Úgy mint Magyarország földje a nyugatról ide szakadó Dunának — úgy nyitva volt a magyar irodalom a középkor óta a nagy nyugati eszmeáramlatoknak.

A magyar kultúra minden korszaka szoros kapcsolatban van az általános európai művelődési mozgalmakkal. Az európai

gondolkodásnak minden nagy impulsusa: a középkori ascetismus, a renaissance, a reformatio és az antireformatio, a barokk izlés és a fölvilágosodás, a romanticismus és a demokratikus irány — mind végig vonult a magyar szellemi életen is. Erős áramlatok özönlöttek mindig felénk a külföldről, de valamint a tenger fenekén édes vizek is fakadnak, úgy bugyognak ez idegen eszme- és érzésáramlatok alján hazai talajunk forrásai.

Riedl Frigyes.

ÉRTESÍTŐ.

Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Az 1550-iki kiadás hű másával együtt dr. Karácsonyi János és dr. Borovszky Samu akadémiai I. tagok közreműködésével kiadja a váradi káptalan. Budapest, 1903. — Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadinensis lat. rit. curis et laboribus Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky, Academiae scientiarum Hungaricae membrorum editum.

Történeti forráskiadványaink terén régen érzett hiányt óhajtott betölteni a váradi káptalan, midőn az úgynevezett *Váradi regestrumot*, melyet tudvalevőleg 1550-ben Fráter György váradi püspök Kolozsvárott a Heltai Gáspár sajtója útján mentett meg a végleges elkallódástól, most újra kritikai kiadásban közrebocsátotta.

Maga ez a kolozsvári régi kiadás meglehetősen ritka ma napság. A történetírók ennélfogva a Bél Mátyás *Adparatusában* 1735-ben s az Endlicher *Monumentáiban* 1849-ben megjelent lenyomatokra támaszkodtak, ezek pedig különösen a hely- és személyneveket illetőleg tele vannak nyomtatás-hibákkal. Az újabb időben a Szent-István-társulat kiadásában megjelent s Kandra Kabostól sajtó alá rendezett, jegyzetekkel s magyar fordítással kísért szöveg is éppen olyan hibás, mint a Bél- és Endlicher-féle, kiket Kandra hibáikban is csodálatosképen vakon követett, a nélkül, hogy érdemesnek tartotta volna az 1550-iki editio princepsbe csak bele is pillantani.

Éppen ezek a hibás és megbízhatatlan kiadások tették szükségessé a *Váradi regestrumnak* újból való lenyomatását, annál inkább, mert a modern könyvnyomtatás segítségével ma már az ily okirat-jelentőségű szövegeket facsimilében is egyszerű dolog közkinccsé tenni.

A váradi káptalan dicséretes körültekintéssel a szerkesztés munkáját két olyan szakemberre bízta, kiknek eddigi munkássága a föladat lelkiismeretes megoldására elég kezességet nyújt. Karácsonyi János és Borovszky Samu akadémiai tagok mint az alföldi vármegyék monographusai nemcsak átérezni leginkább hivatottak e nagybecsű kútfő jelentőségét, hanem arra is a legalkalmasabbak, hogy aprólékos gonddal kifürkészszék a benne rejlő tanulságokat. S hogy ezt a kiadványt útnak indították, remélhetőleg jó szolgálatot tettek a hazai szakirodalomnak.

Meglehet, hogy a chauvinismus megütközik majd azon, miért kellett ezt a publicatiót latin dissertatiókkal, jegyzetekkel és névmutatóval kísélni, holott ez a nevezetes kútfő első sorban bennünket magyarokat érint. Azok azonban, a kik tudják, hogy az elragadtatás milyen hangján nyilatkoztak csak a legújabb időben is olasz, francia és német jogtudósok erről a mi istenitéleti jegyzőkönyvünkről, a milyennel régiségre nézve e nemzetek egyike sem dicsekedhetik, méltányolni fogják a kiadók abbeli törekvését, hogy e történeti forrásművünk az egész művelt világra nézve hozzáférhetővé tétessék. Különben is a kiadvány magyar jellegét eléggé biztosítja a magyar címlap és a legfontosabb fejezetnek, a regestrum időrendje részletes indokolásának, magyar szöveggel lett közlése is.

A szerkesztők munkájának az ad kiváló súlyt, hogy a regestrum adatait, melyeket Fráter György minden rend és kapcsolat nélkül úgy nyomtatott le, a milyen összevisszaságban azokat annak idején a váradi székesegyház sekrestyájében találta, megkísérlették időrendbe szedni. Mennyiben sikerült ez nekik, azt az egykorú adatokkal való egybevetés fogja majd eldönteni. Össze nem fűzött, számozatlan lapokkal bíró könyvnek fogták föl az eredeti szöveg gyanánt szolgáló kéziratot s olyan kulcsot kerestek, a melynek segítségével bennök az időrendet helyre lehetett állítani.

Erre nézve mindenekelőtt a tartalmi kapcsolatot keresték, mely az egyes részek közt mutatkozik. De ez inkább csak általános útmutatást ad a rendezésre. A második, már nagyon fontos jel a regestrumban foglalt alsóbbbrangú tisztviselők névsora. Összeválogatták a regestrum azon számait, melyekben egy-egy udvarbíró vagy az udvarbíró és társa, a bilochus mondanak ítéletet s ekként számos pöresetnek összekötését s azon kisebb terjedelmű időközt is meghatározhatták, a melyben az elbeszélt

események történtek. De legnagyobb fontosságú ismertető jelként tünt föl az archontologiai egybehangzás vagyis, ha a regestrum eseteiben ítéletet hozó egyházi és világi főtisztviselők (s egyéb nevezetes személyek) neve és hivatala a keltezett oklevelekben előforduló főemberekével egybe vág. E célból rendkívül nagy pontossággal és részletességgel össze van állítva a könyvben a II. Endre korabeli archontologia s vele szembeállítva a regestrumban előforduló főtisztviselők sorozata.

E szerint a *Váradi regestrum* új kiadása magában foglalja az 1550-iki editio princeps facsimiléjét, az azonkori archontológiát párhuzamosan az oklevelekben és a regestrumban előforduló archontologiai adatokkal; az időrend részletes indokolását (előbb latinul, azután magyarul is); majd a 389 pöreset időrend szerint való összeállítását, melyet lapról-lapra különösen topographiai szempontból becses jegyzetek kísérnek. Ezt a *Váradi regestrumra* vonatkozó bibliographiai jegyzetek követik s végül az egészet a regestrumban megemlített személynevek, helységek és tárgyak mintaszerű tartalomjegyzéke zárja be.

Mennyiben fog e kútfő-kiadás Magyarország történetének egyik nevezetes fejezete, tudniillik a tatárjárást megelőzőtt korszak megvilágításához hozzájárulni, azt az idő fogja megmutatni. Magyar történetíró ezt a forrást nem mellőzheti. Annyi kétségtelen, hogy ez a könyv a kútfő-kiadásokra nézve újabban fölállított szabályok szerint van szerkesztve s éppen azért hasznos és jó könyv, a milyenhez nálunk e téren nem igen vagyunk hozzá szokva. Σ.

Heinrich Lohre: Von Percy zum Wunderhorn. Beiträge zur Geschichte der Volksliedforschung in Deutschland. (A Brandl Al. és Schmidt Eriktől szerkesztett Palaestra XXII. füzetje.) Berlin, 1902. 8-r., XII és 136 l. Ára 4 m.

Percy népköltési gyűjteménye *Reliques of Ancient English Poetry*, noha a maga nemében nem volt első sem hazájában, sem hazáján kívül, tartalma gazdagságánál és a lelkek fogékonyságánál fogva mély és jelentőséges hatást gyakorolt kora irodalmi életére. E hatást, a mint a német irodalomban észlelhető, ismerteti Lohre a czimben idézett könyvben egész a XIX. század elejéig. Kutatásait két részre osztja és két önálló fejezetben

tárgyalja: először ismerteti Percy könyvének fogadtatását és a könyv anyaga iránt való érdeklődést, azután pedig leírja a német népdal földerítésére vonatkozó mozgalmak történetét egész a *Wunderhorn* megjelenéséig (1805—1808.). E mozgalmak Percy gyűjteményéből indultak ki és a *Wunderhorn*nal ugyan nem simultak el, de megtörttek eredeti népszerű irányukban és tudományos térre terelődtek.

Ilyformán e kétféle hatás mindegyike ugyan jobban világosodik meg, de az oki kapcsolat, mely a kettő közt fönnáll és a mely tulajdonképen a tudományos problema, a hivatkozás és utalás ellenére sem domborodik ki eléggé. Az elméleti kutatások, melyeket az érdeklődők mindkét irányban folytatnak és a melyek természetesen azonos célra törekedtek, ilymódon szintén nem tűntethetők föl szerves fejlődésökben a mindinkább helyesbülő belátás felé. Épen azért rövid ismertetésemben e kétféle hatást, mely párhuzamosan halad, Lohre könyve alapján egyszerre igyekszem áttekinteni; a szűk keretben természetesen csak a legfontosabb mozzanatokra, a mérőöldjelzőre mutathatok rá.

A népdal földerítése a XVIII. század felében legkivált Percy, Herder és Arnim-Brentano nevéhez fűződik. Az első és a két utolsó főként gyűjtő, Herder első sorban æsthetikus. Percy gyűjteménye 1765-ben jelent meg Londonban és sokáig a legáldásosabb hatást gyakorolta a német irodalomra, bár dilettáns módszerével évtizedekre helytelen irányban terelte az idevonatkozó tudományos törekvéseket. Az eredeti szöveggel szemben kritika nélkül a legszabadabban járt el és a népdal fogalmát is úgy határozta meg, hogy a főhangsúly az «ancient»-ra esett és a mai tudományos szempontból tág is meg szűk is, mert a műköltészetet nem zárta ki és a népköltészetből is leginkább csak a balladaszerű dalokat ölelte föl.

Még megjelenési évében föltűnést keltett Németországban és Raspe R. Erikben ismertetőjére is akadt, a ki már keresi és várja a német Percyt és e várakozás és buzdítás nem is szűnt meg a *Wunderhorn* megjelenéséig. A következő években a gyűjtemény hatása az angolos Göttingában és az ott tanuló fiatal költők körében évenyesült legfeltűnőbbben. 1767-ben meg is jelent Göttingában az első sovány kivonat, mely tizenegy éneket tartalmaz. A fiatal költők élén Boie állott, a ki alapos angol nyelvtudásával költő barátjainak Percy olvasásánál segítségökre volt és a kinek folyóirata, *Deutsches Museum*, a népdalra vonatkozó fej-

tegetéseknek és közléseknek hajlékot adott. A kör tagjai közül a legerősebb tehetség Bürger volt, ő rá is volt Percy gyűjteménye a legdöntőbb befolyással. Költészete megtermékenyült: Percyből fordított, átalakított és motivumokat vett és kétségtelen, hogy a göttingiaiak közül ő ismerte föl a legkiválóbb érzékkel Percy gyűjteményében a valódi népdalokat. De nemcsak termékenységre hatott, hanem fölkelte benne a theoretikus érdeklődést és a gyűjtési kedvet is. Csodálatos — írja Boienak — «was sich alles aus dem alten zeug herausstudieren lässt», és a mit tanult belőle, azt rajongó lelkesedéssel fejezte ki egy értekezésben: *Herzensausguss über Volkspoesie* (1776.). De itt már Herder hatása alatt áll és értekezése úgyszólván csak ennek a hatásnak visszhangja. Van azonban benne egy új szempont, a melyen át a romantikusokon túl Uhland törekvéseire esik tekintetünk: erősen hangsúlyozza a népdalnak a közszájon való elváltozásait (zersingen) és épen azért követeli a dal-szövegek kritikai tárgyalását.

A népköltészetnek a XVIII. században nem volt lelkesebb apostola és mélyebb bűvára Herdernél. Az érdeklődést nem Percy keltette föl benne, ezt már gyermekkorában szívta magába, de mindenesetre fokozta. Elméleti fejtegetései nem is alapúlnak egyedül az ő gyűjteményén, mert még mielőtt ez megjelent volna, már széles láthatárral tekintett a költői termékekre és már tudatosan különböztette meg a nép- és műköltőket. De azért kétségtelenül lényeges befolyást gyakorolt működésére. Első nagyobb értekezésében, *Über Ossian und die Lieder alter Völker* (1773.), Ossian a kiinduló pont, de további fejtegetései valódibb népdalokra támaszkodnak. A Volkslied elnevezést ő használja itt először, persze még mindig ingadozó értelemben: majd a vadnépek énekeit, majd meg az egyszerű énekelhető dalt érti rajta, néha mint a néplélek kinyilatkoztatásait említi, máskor Percy értelmében vagy megközelítőleg a mai jelentésben használja. De csodálatos intuitiójával biztosan érzi ki a legsajátosabb vonásokat hangban és rhythmusban, szerkezetben és előadásban. Egyben buzdítja az érdeklődőket a gyűjtésre, a költőket pedig az értelmes tanulásra, de óvja őket a modoros utánzástól. Az elméleti fejtegetésekkel azonban nem elégszik meg, reális példákat is akar nyújtani. és első próbálkozásának megíúsulta után 1778—1779-ben jelenik meg ismeretes nagy gyűjteménye, mely a *Wunderhorn* megjelenéseig irányító középpontja volt a nép-

dalra vonatkozó fáradozásoknak. A német népdal e gyűjteményben aránylag mostohán van képviselve — hisz alig állott forrás Herdernek rendelkezésére, — de annál gazdagabban az angol oly művészi fordításban, mely a tartalomban való intuitív elmerülésben, congenialitásban sokszor fölülmulhatatlan. E közben szélesedtek és elmélyültek Herder theoretikus szempontjai is, melyek több alapvető értekezésben jutottak kifejezésre.

Herder nagy hatása az ifjú Goethe-re ismeretes. A népdalhoz való szeretetet is Herder ébresztette föl a fiatal rajnai geniekben, első sorban Goetheben mint költőben és theoretikusban egyaránt. E lelkes szeretet tárgya azonban már nem Percy gyűjteménye, hanem a német népdal, mely Elsassban oly dúsan terem. A német népdal első igazi gyűjtője e korban «aus den Kehlen der ältesten Mütterchen» Goethe, ki e gyűjtést, mely tizenkét dalra terjed, tudományos pontossággal, a dialektus és csiszolatlanság megőrzésével végezte és a mit a legtöbb gyűjtő e korban nem méltatott figyelmére, följegyezte a melódiákat is, melyek azonban fájdalom, elvesztek. A népdalhoz való szeretetét Goethe nem is vesztette el soha, az ő jóakaratói érdeklődése volt a *Wunderhorn*-nak is legjobb ajánló levele, bár fölfogása mint mindenben, e téren is később kiemelkedett a nemzeti korlátoktól az egyetemes emberi, a világirodalom magaslatára.

E lelkes törekvések közepett nem maradtak el a támadások sem. A legerősebb volt a nationalistikus Nicolai gúnyirata, egy német népdalgyűjtemény persifláló iránynyal: *Feyner kleyner Almanach voll schönerr echterr liblicher Volkslieder, lustigerr Reyen und kleglicher Mordgeschichte*, mely 1777—78-ban jelent meg. E durva és méltatlan irat azonban hatástalan maradt, sőt javára vált a népdal-gyűjtésnek, mert több ismeretlen forrásra hívta föl a figyelmet.

E támadásra, mely első sorban Bürger említett értekezése ellen irányult, mintegy feleletül jelent meg Ursinus Fr. gyűjteménye: *Balladen und Lieder englischer und alt-schottischer Dichtart*, mely leginkább Percyre támaszkodva több fordító közreműködésével jött létre. Egy évvel korábban látott napvilágot, mint Herder gyűjteménye és épen azért még nagy hatást tehetett, bár távolról sem mérkőzhetik ennek sem elméleti belátásával, sem fordító művészetével. De a lelkek éhesek voltak a népdalra — mint Merck mondja Ursinus könyvének ismertetésében — és épen azért mind bővebben termettek a gyűjtemények. Herder

könyve után az öreg Bodner, kit az angol lelkesedés oly közelről érintett, két gyűjteményt bocsátott közre: *Altenglische Balladen* (1780.) és *Altenglische und altschwäbische Balladen* (1781.). Percyből a XVIII. században Bodmer merít legbővebben és jellemző rá nézve, hogy mint Bürgernek, neki is élénk az érzéke a gyűjtemény valódi népi termékei iránt. Különben a népdal fogalma nála is erősen a régies felé hajlik, mint a második gyűjtemény címe is mutatja. Fordításai persze a Herder-Schlegel-féle eszmény szempontjából nem mérhetők, de kortársai között — Herdert nem tekintve — kitűnik erőteljes, festői, népi és régies elemekkel bőven vegyülő nyelvével.

A következő években a fordítások szüneteltek. De annál élénkebben nyilvánult gyűjtési kedv a német népdal körében. Tevékenységekkel kitűntek Eschenburg, kinek Lessing is segítségére volt, Seybold, Anton, Meissner, Clostermeyer, Canzler stb., kik kisebb-nagyobb adalékokkal járultak a nagy munkához. Végre 1784-ben jelent meg egy nagyobb, valóságos német népdal-gyűjtemény, melyet Elwert Anselm adott ki ezen címen: *Unge-druckte Reste alten Gesanges, nebst Stücken neuerer Dichtkunst*. E korban a *Wunderhorn* megjelenése előtt Elwert könyve volt kétségtelenül az első igazi népdal-gyűjtemény. De még mindig nem volt német Percy. Jelentősége philologiai érzékében, viszonylagos pontosságában és abban van, hogy nagyobb súlyt helyez a szorosabb értelemben vett dalra, melyet eddig a ballada mellett csak kevésbé vettek figyelembe. De Elwertnél is többet köszön e korban a német népdal Gräter Fr. Dávidnak, a kinek érdemei, talán Grimm Vilmos kemény kritikája miatt, majdnem teljesen homályba veszttek. Szerzőnk szép és tüzetes jellemzését adja a sokat csalódott tudós egyéniségének és működésének is, a meny nyiben a népdalra vonatkozik. Senki nem ismerte előtte a német népdalt és népszokásokat oly közvetlen szemléletből és majdnem mindennapi érintkezésből, mint ő. Elméleti és gyakorlati téren érdemes munkát végzett a melodiákra való figyelmeztetéssel, a népdal különböző fajainak kiemelésével, leírásával és számos népdal közlésével *Bragur* című folyóiratában.

A tér, melyen Gräter és mások folytatták kutatásaikat, mindinkább kiszélesedett és szinte az egész ethnographiára terjedt ki, melynek első eszméit ugyancsak Herder hirdette. Hiányzott azonban a tudományos fegyelmezettség, a módszeres célkitűzés és haladás, úgy hogy az egész mozgalom korlátozó

medrek nélkül ellaposodott. De még sem merült ki. Percy gyűjteménye háttérbe szorult, bár Bothe Fr. H. 1795-ben újból főként belőle merítette *Volkslieder, nebst untermischten anderen Stücken* című könyvének tartalmát. A várakozás a német Percyre ébren volt és a fáradozások nem szüntek meg útját egyengetni. Végre előlépett a romantikusok iskolájából, melynek programjában a régi és népi termékek fontos helyet foglaltak el. Két romantikus, Arnim és Brentano, szövetkeztek egy német népdal-gyűjtemény összeállítására és közrebocsátására. Bevezetője Arnim lelkes értekezése *Von den Volksliedern*; a gyűjtemény első része 1805-ben jelent meg, az utolsó 1808-ban *Des Knaben Wunderhorn* címmel. A mozgalom, melyből a *Wunderhorn* támadt — mint láttuk — Percytől indult ki és el nem tért eredeti irányától, míg német mása úgyszólván minden erényével és hibájával meg nem született.

Ez kétségtelenül egy egész, kerek korszak, melyet szerzőnk nagy szorgalommal, körültekintéssel és higgadt ítélettel fest meg, bár szerettük volna, ha a népdalra vonatkozó törekvéseket e kor irodalmi és tudományos mozgalmával pontosabb kapcsolatba hozta volna. A *Wunderhorn* megjelenése azonban csak irodalmi és népszerűsítési szempontból nyugvó pont; a tudományos foglalkozásokra, melyeket e mozgalom dédelgetett, csak akkor kezdtek igazán ügyelni és germanistikai oldalról v. d. Hagen mutatott rájuk először. A *Wunderhorn* irodalmi és kulturtörténeti hatása szinte beláthatatlan, tudományos haszna azonban aránylag csekély volt. E téren igazán korszakossá csak Uhland működése vált, melylyel persze szerzőnk már nem foglalkozik.

Bleyer Jakab.

*Der Journalist von Dr. Richard Jacobi. Hannover, Gebr. Jänecke
1902.*

A «világot jelentő deszkák» igéje elavult. Shakspere helyébe új Shakspere jött: Ernst von Wildenbruch úr látja jónak, hogy híres elődjének agyonidézett szavait a változott viszonyokhoz képest módosítsa. Wildenbruch, a berlini udvar hivatalos drámaírója, úgy véli, hogy korunkban a világ eseményeinek kimerítőbb krónikája van a színpadnál, népeket és egyes embereket hívebb

tükörből ismerünk meg. Deszkák helyett — *hasábok* jelentik manapság a világot.

A színpad helyét művelődésünkben a sajtó foglalja el. Hogy Wildenbruch mégis színművet ír a vízi és egyéb gótokról s nem csap föl ujságírónak, a mihez pedig polemikus irata szerint sok tehetsége volna: az az ő magánügye, minket csak az érdekel, hogy előbbi nyilatkozatában mennyiben tapint a dolog elevenére. Azt hiszszük, hogy habár a színpad jelentőségének a tökéletes aláhanyatlásáról beszélni ma nem időszerű; bizonyos, hogy a sajtó a közvélemény megteremtésében páratlan jelentőségre tett szert. Erő és hatalom, mely többet alkot, de rombolhat is, mint Krupp tízévi termése. Szédületes diadalokra mutathat rá, de kápráztató gyalázatosságokért is felelnie kell. Erejével és gyengeségeivel, bonyolult szerkezetével, a szolgálatába vont tehetségek nagy hadával, — páratlan társadalmi és művelődési fontosságánál fogva igenis számot tarthat a XX. század sajtója a Wildenbruch-adta elnevezésre: Világot jelentő hasábok!

Ezekkel foglalkozik e könyv, a legokosabb és legkevésbé elfogult mind között, a mit e tárgyban olvastunk. Szerzője maga is ujságíró, egy régi hannoveri lap szerkesztője. Mint czéhbeli, sokat tud beszélni hazája ujságíróiásainak rejtelseiről, azért nem felejt el végig, hogy ismertető tanulmányt, nem támadó röpiratot ír. Német születését nem tagadja meg: alaposan ismerteti a hirlapok őstörténetét, visszamenve híven a régi rómaiakig. Közben perbe száll Mommsennel, a ki a Cæsar-kori *actu diurna*-kban *Römisches Intelligenzblatt*-ot lát. Bücher mondását olvassa rá az agg történetet-búvárara: az ilyesmi ferde modernizálás. Szerzőnk hirlapról csak akkor kezd beszélni, midőn megvan annak legfőbb posztulátuma: közös érdekek térbeli kiterjedése.

A definitió erősen német, a mi pedig legnagyobb baja: felette homályos. Jacobi segíteni próbál rajta, midőn ekkép szövegezi meg a hirlap három kellékét: a megjelenés rendszeressége, nyilvánosság, hivatásszerű hírszolgálat. A míg csak hébe-korba jelen meg egy szám, mikor szerkesztőjének ép eszébe jut, a míg a szellemi termék csak zárt körnek van szánva s míg az összeállítását, megírását félvállról végzik el olyanok, kiknek legkisebb gondjuk is nagyobb, mint az «ujság», — addig lapról, hirlapról semmiféle formában sem lehet szó.

Fejlődésének nyomozásában elmegy Jacobi egészen II. Vilmos császárig, a kinek fitymáló megjegyzése a sajtóról majd-

nem annyira ismeretes, mint a Bismarcké. Azt ám kevesebben tudják, hogy a hatalmas imperátor csakhamar mégis jobbnak látta a capitulációt az ujság-hasábok milliónyi ólomkatonája előtt. Hannoveri beszéde után csakhamar ugyanott visszaszívta epés élczét. Hiteles adatokból viszont az is kétségtelen, hogy a *hivatásukat tévesztett existenciák* szárnyas igéje meg egészen más kapcsolatban került ki a vaskanczellár szájából. Róla különben feleleveníti szerzőnk, hogy két ujságíróval igen bizalmas viszonyban állott. Brass volt az egyik, a *Nordeutsche Allg. Zeitung* szerkesztője, a másik, kit egyidőben majd mindennap fogadott, a *Times* világhírű Blowitz-ja.

Míg a hatalmasok olykor nehezteltek az ujságírókra, az elnyomottak osztályából is feltört egy-egy keserű vagy gúnyos kiáltás a sajtó ellen. Lassale például az ujságírókat így jellemzi: ez a banda elemi tanítónak nem válik be intelligencia hiányában, arra meg, hogy levélhordónak jó legyen, sokkal tunyább.

Üldözés vagy kicsinybevévés kevesebbet ártott a hirlap-irodalomnak, mint a magában rejlő gyengeségek. Jacobi behatóan foglalkozik a sajtó megvásárlásával. Legtudományosabban ezzel a kérdéssel tíz év előtt bibelődtek a berlini börszetanácskozmányon (1892 ápr 6. — 1893 május 17.), a hol rakásra szedték a kereskedelmi megvesztegetések különböző neveit. A közvetlen pénzfizetés csak apró lapoknál járja. A nagyobbakat hirdetések adásával, az emissiókban való részesedéssel befolyásolják. Akkoriban elég szigorú jogszabályokat hoztak, de hogy a birodalmi tőzsde-törvény 76. §-a sem vethetett minden visszaélésnek egyszerre véget, mutatja az, hogy Drezdában 1901-ben több lap kénytelen volt kereskedelmi szerkesztőjét elbocsátania egy megbukott társasághoz való bűnös viszonyuk miatt. Ennél is frissebb emlékünken van a minap lezajlott Pommernbank pere, — maradjunk e részben csak a német példáknál, — a hol kitünt, mint kaptak a nyájas vezérigazgató úrtól egyesek készpénzt, mások kölcsönt, a sajtó-klubb pedig — villamos felhúzógépet.

Más elbírálás alá esik a kormány befolyásolása. A felső körök régidő óta kiterjesztették figyelmüket a hirlapokra. Ennek vagy az volt a módja, a mit Nagy Frigyes hozott be. Ő egyszerűen maga vetette papírra közlendőit hosszabb vagy rövidebb cikkeken, miket a *Berlinische Zeitung* az öreg Vossnak szánt. Itt nem csak külpolitikáját magyarázta, hanem annak is okát adta, mért távozott el az udvarból hirtelen Poitiers úr, Potsdam

híres tánczmestere. Ma már ritkábban hallani, hogy az uralkodók magok írják a cicerós és garmondos cikkelyeket és saját kezökkel javítják a kefelenyomatot. Azért a hatalom sohasem és seholsem tett le róla, hogy ujságok útján szerezzen befolyást a közvéleményre. Jacobi könyvéből megtudjuk a Németországban szokásos kifejezést: *schlambadernek* hívják a kormánytól megvásárolt ujságírókat.

Következésképpen bírálja a szabadjegy-rendszert, míg a revolver-sajtó ismertetése alkalmat ad arra, hogy magyar példákkal, budapesti ujságnevekkel frissítse fel könyvét. Ebben a tekintetben bizony elég nagy, de annál kétesebb értékű hírnévre tettünk szert.

A hirlapíró szociális, gazdasági és jogi helyzetének bírálása után elmésen fejtegeti szerzőnk az ujságírás hatását az irodalomra. Az ujságregény s a tárczanovella kérdése nem ösmeretlen a lapok olvasói előtt. Ha meggondoljuk, hogy csak regény tízszer annyi jelenik meg évenként napilapban, mint könyvalakban vagy folyóiratban: nem kételkedhetünk benne, hogy e megváltozott fogyasztónak igényei gyökeres változást eredményeztek korunk regényirodalmában.

Ma a jelentékenyebb írók többsége is — erre helyesen mutat rá Jacobi — szükségesnek vagy legalább czélszerűnek látja, hogy regényeit, mielőtt könyvalakban megjelennek, elébb ujságban tegye közzé. A másod- és harmadrendű szerzők egyenesen erre vannak utalva.

Az ujságok megjelenésének rendje, a kényszerűség, hogy az olvasóknak az anyagot kis portiókban, egy-egy evő-kanállal adják be, a regénytől már előre egészen különös feltételeket kíván meg, melyet épen a legjobb és leglelkiismeretesebb írók kínosnak találnak. A lélektani megfigyelést, a reflexiót, a természetfestést, mindazt a bölcséleti és æsthetikai díszet, mely a mélyebb költői lélek legszebb virága, kíméletlenül le kell metszenie, csakhogy a regény alkalmas legyen a napilapban való közlésre.

S minden azért, mert az ujságolvasók nagy része megköveteli, hogy az öt-hat regényhasábon, melyet naponként elébe tálalnak, *mindig történjék valami*, lehetőleg sok és főképen érdekfeszítő. Ha e várakozásukban csalódnak, hamarosan félredobják a munkát s kész az ítélet: *unalmas*.

Az ilyen nézeteket eddig æsthetikusoktól, az irodalom munkásaitól hallottuk, nem árt megismételni most, hogy hivatásos ujságíró hangoztatja szellemmel és meggyőződéssel. —n.

Egy amerikai magyar önéletrajza.)*

«E század második felében két dicső szabadságharcz volt — olvassuk ez önéletrajzban: az egyik 1848. és 1849-ben a magyar, a másik 1861-ben az Egyesült-Államoké. Családom minden fegyverfogható tagja mind a kettőben résztvett mint harczos.»

Ez angol nyelven megjelent önéletrajz szerzője, ki e büszke szavakat írja ma St.-Louis városának legtekintélyesebb polgárai közé tartozik, születésére nézve azonban magyar, Rombauer Rodrick. Tizenhatsz éves volt midőn — követve a forradalom miatt kibujdosott jeles apját — Magyarországot végkép elhagyta és Amerikába ment. Ott az új világban elszegényedve, ismét nagy nehézségek közt fölküzdötte magát: élete valóságos amerikai élet, oly változatos, sokoldalú, mint ritka élet az ó-világban.

Nem messze Zrínyi Ilona városától, Bereg megyében született. Édes apja, Tivadar egy vasöntő gyár igazgatója volt. Az elemi iskola, a melybe jártam — írja a szerző — azokhoz a nyers iskolákhoz hasonlított, a melyeket Dickens leír. Nem büszkeség nélkül említi, hogy a felső iskolában ő volt a legjelesebb tanuló a magyar nyelvben. Tizenegy éves korában Gömör megyébe költöztek, a hol apja az akkor legnagyobb vasöntő gyár igazgatója lett. A forradalom évében a család a fővárosba jött, mert Rodrik apja Klauzál miniszteriumában osztályvezető lett. Ő reá volt bízva a fegyver és puskapor gyártásnak vezetése.

A fiatal Rodrik éppen akkor érkezett a fővárosba, midőn diadalmámor fogta el a lakókat Budavára visszafoglalása miatt. De csakhamar elsötétült a láthatár. A fegyvergyárt át kellett vinni Nagy-Váradra. Rodrik oda is követte apját. Rodrik bátyja elesett a vízaknai csatában. Világosnál apja orosz fogoly lett, de álruhában sikerült a fogságból megszöknie és az osztrák határt átlépnie. Belgiumba ment, innen Angliába, a hol elhatározta, hogy az új világban új hazát keres.

1851-ben a család többi tagja követte az apát, a ki telepítő (farmer) volt az Egyesült-Államokban Jowa tartományban. Akkortájt még nehéz volt utazni. A tengeri átkelés New-Yorkba 54 napig tartott: a tengeri hajó útközben összes árboczeit elvesztette volt. A szárazföldi nagy utat Amerikában ökrös szekéren tették meg.

*) *The History of a life by Roderick E. Rombauer.* 1903.

Apja néhány év múlva elszegényedve meghalt.

A kötetben több angol költeményt találunk, melyeket Rodrik írt apja emlékezetére.

Rodrik pályája Amerikában igen változatos. Majd farmer, majd vasuti mérnök, majd kereskedő, majd katona, majd bányász és aranykereső.

Utóbbi minőségben Rombauer Rodrik bejárta a felső Missouri vadonát. A Fort Ramdal közelében (Nebraskában) kezdődött akkor a bivalyok területe. Naponként óriás csordákat (sok ezer meg ezer állatot) lehetett látni; némelykor oly tömegben úsztak át a folyamot, hogy hosszabb ideig nem járhatott hajó rajta. E vidéken látott Rombauer Rodrik egy indián skalp-tánczot is: lándzsákra voltak tűzve a leöltek fejei és a vad tánczolóknak kedvét nem zavarta az a körülmény, hogy nyakukba egy-egy érem lógott — egy buzgó keresztyén térítő ajándéka — a melyen e fölirat volt olvasható: *Maria Mater Dei*.

Később Rombauer Rodrik a jogi pályára lépett, a hol nagy sikerei voltak. Tíz éven át a legmagasabb törvényszék elnöke volt St.-Louisban. 1894-ben Kossuth halála alkalmából St.-Louisban nagy emlék-ünnepélyt ültek, a melyen a polgármester és a főbírák is megjelentek. A szép ünnepi beszédet, melyet Rombauer mondott, életrajza szószerint közli.

A milleniumi ünnep alkalmával 45 évi távollét után ismét meglátogatta hazáját. Egy amerikai—magyar bizottság érzekszorúkat küldött Kossuth, Széchenyi és Deák tiszteletére. A följajnló beszédet ez alkalomból Rombauer Rodrikra bízta, melyet ő Széchenyi István szobra előtt a Ferencz József téren, Széchenyi fia és unokája közt*) állva mondott el lelkesedve és lelkesedést keltve.

Könyvében elbeszéli még látogatását Görgey Arthurnál Visegrádon a millennium évében. «A királyi vár koszorúzta magaslatról elragadva elnéztünk együtt — írja — a végtelennek látszó tájképen egészen a Mátra aljáig, a hol a tábornok 48 évvel azelőtt először győzte le az osztrákokat». Ennek a reá nézve oly szép napnak emlékére Rombauer aztán egy költeményt írt, melyben reményét fejezi ki, hogy Magyarország a hadvezért legalább holta után nagy érdemei szerint fogja méltatni.

*) «Standig betwen the illustrious son of an illustrious sir and his grandchild, a young lady of exquisite beauty and loveliness» — írja a szerző.

Rombauer Rodrik a tanügy terén is működött. «Nagy érdekekkel követtem a nevelés ügy fejlődését — írja egy helyütt. Nevelésen nemcsak az ifjú nemzedék könyv-tanulmányokba való bevezetését értem, hanem azt a törekvést, mely a népet magasabb erkölcsi és szellemi fokra akarja emelni» Rombauer Rodrik jelenleg a közoktatásügy egyik vezető egyénisége St.-Louisban; sok éven át a jogi facultás tanára is volt.

Ámbár egy félszázadot közszolgálatban töltött, mégis — amerikai szokás ellenére — kevés személyes megtámadásban volt része. Azok is, kik politikai és társadalmi kérdésekben egészen más véleményen voltak mint ő, elismerték meggyőződésének őszinteségét és véleménynyilvánításának bátorságát. —s.

Válasz Lehr Albertnek.

A *Budapesti Szemle* októberi füzetében Lehr Albert *Két élő képző, melyekről keveset tud az irodalom* című közleményének bevezetésében megemlékszik a *Magyar Tájszótárról* is. Ha cikkke nyelvészeti folyóiratban jelenik meg, szó nélkül hagyom, mert a szakemberek maguk is meg tudják ítélni, hogy megjegyzései mennyit nyomnak a latban; itt azonban a nem-nyelvészek kedvéért mégis felelnem kell.

Lehr Albert azt mondja: «Az új *TSz.* szerkesztőjének nyelvész nagy képességeit s egyéb téren és más irányban való érdemes munkásságát szívesen elismerem, de azt is meg kell vallanom, hogy egy tájszótár szerkesztése épen azt kívánja meg első föltételül, a mi talán nincs meg benne teljes mértékben.» — A szíves elismerést köszönöm. Viszont én is teljes tisztelettel hajlok meg a cikk írójának, a dunántúli népnyelv és az újabkori költői nyelv legalaposabb ismerőjének finom nyelvérzéke és éles elméje előtt, a mely Toldi-kommentárjában és néhány jeles értekezésében nyilvánul; de nem hallgathatom el azt sem, hogy mint bíráló talán híjával van egy tulajdonságnak, a mely minden jó bírálatnak elengedhetlen föltétele.

Szótáramból *egyetlen-egy* hibát hoz föl s azt mondja: «ex uno disco». Merem állítani, hogy e latin mondást ritkán alkalmazták ilyen méltatlanul. Azt nem akarom most feszegetni, hogy csakugyan hiba-e az a hiba; inkább ráhagyom, hogy én — mint Lehr Albert mondja — «bogár után mentem», egy közlőnek

[egykori egyetemi deák-társamnak, néhai Szigethy Istvánnak,*) a ki szülőföldje nyelvét nagyon jól ismerte] «rosszul hallott» és «rosszul följegyzett» adatát «szépen szentesítettem, becikkelyeztem, a tévedést bűnné graduálván». Hiába is iparkodnám bebizonyítani, hogy ebben az esetben nem hibáztam, mert hiszen a cikkíró — mint mondja — «sokszorosán bizonyíthatná, hogy igazat mond», csak ezúttal szorítkozik egyetlen példára. Nem is kétlem, hogy ki tud mutatni «sok» hibát; magam is szolgálhatok egynéhánynyal. De mennyi az a «sok»? Az én szótáram nem holmi kis füzetke, hanem két vaskos negyedréti kötet (2,664 hasáb), s van benne *százezernél több adat*. Ha ezek között — tegyük föl — száz vagy akár kétszáz hibás akad, ki meri azt soknak mondani?

Magam is elpanaszoltam a szótár előszavában, hogy «a nyelvjárási adatok gyűjtői és közlői között akadnak megbízhatatlanok, fölszinesek, értelmetlenek és naivok is; olyanok, a kik fél füllel hallottak valamely szót és sem helyesen leírni, sem a jelentését helyesen megállapítani nem tudják; a kik a szónak nyelvjárási alakját egész nyugodt lélekkel köznyelvire változtatják s a szónak valamely esetleges alkalmazását tulajdonképpen jelentésül tüntetik föl, vagy pedig a hallott mondatból helytelenül állapítják meg a szó alakját és jelentését». Azért — a mennyire tőlem telt — «okos kételkedéssel» vizsgálgattam az adatokat,**) s a mit gyanúsna találtam, annak lelkiismeretesen utána jártam. Tanúim erre mindazok, a kiket kérdéseimmel számtalanszor zaklattam; a nevük ott található a szótárban a tőlük kapott adat mellett. Nyugodt lélekkel merem mondani, hogy ha mindamellett nem sikerült a szótáramat hibáktól mentté tennem, az nem az én becsületes igyekezetemen múlt.

Méltatlanság a *Magyar Tájszótár* hiányainak hánytorgatása is. Midőn a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottsága a szótár szerkesztésével megbízott, így szabta meg az anyaggyűjtés körét: «Az anyaggyűjtés végett földolgozandók az eddig megjelent tájnyelvi közlések: *Tájszótár, Nyelvőr, Nyelv-*

*) István volt a keresztnéve, nem Ignác, mint Lehr Albert minden alap nélkül gondolja.

**) Ilyen «okos kételkedéssel» nézem azt a Lehr Albert közölte «fönn van, virraszt, verászol» jelentésű *föntül* igét is, a mely ő szerint a *fönt* szónak *-l*-képzős származéka (olyan, mint például *ének*-ből *énekül*). De hátha összetétel: *fönt-ül*?

tudományi Közlemények, Vadrózsák; az Arany-Gyulai, Erdélyi, Kálmány-féle népköltési gyűjtemények; Krizának hagyatéka; sőt egyes írókból is gyűjtendőek azon tájszók, a melyeket mint ilyeneket használtak, azt esetleg jegyzettel tüntetvén föl». (Az 1884 december 29-i ülés jegyzőkönyvéből). Ezt én hűségesen el is végeztem, csak az írókból való gyűjtést hagytam el; hogy miért, azt megmagyaráztam az előszóban. Szótáram teljes vagy nemteljes voltát csak ebből a szempontból szabad megítélni. Hogy én a kijelölt határon messze túlmentem és szótáram anyagát más nyomtatott forrásokból és kisebb-nagyobb kiadatlan gyűjteményekből is tetemesen gyarapítottam, azt a magam jószántából tettem. Ezért köszönet illet meg, nem pedig az a szemrehányás, hogy a «kisebb-nagyobb hibáknál . . . sokkal nagyobb az új *TSz.* hiánya».

Másodszor meg kell említenem azt, hogy az én szótáram nem az egész népnyelv szótára akar lenni, tehát ne keressünk benne olyan szavakat, a melyek a köznyelvben is megvannak, mint az *emberöltő* (*emberötlő*), a melyet bírálóm szintén a hiányzók között említ.

Harmadszor: ismétlem azt, a mit szótáram előszavában már tíz évvel ezelőtt kimondtam, hogy élő nyelvnek teljes szótárát megírni lehetetlenség. Azt minden hozzáértő tudja; azért ne kívánja senki se tőlem, se mástól.

Lehet, hogy erre bírálóm azt fogja mondani, hogy ő nem is teljességet kíván, csak a hiányt sokallja. Erre én azt felelem, hogy a *Magyar Tájszótár* még nincsen befejezve, helyesebben: lezárva, mert még következik egy jókora pótlék-kötet, körülbelül száz-íves. Abban meg fog találni egy sereg olyan szót, a melyet az eddigiekben hiába keresett.

De még akkor is marad egy csomó tájszó, a mely nem lesz benne a szótárban; s hiányos lesz minden jövődöbeli tájszótár és nagyszótár is mindaddig, míg a magyar nyelv az élő nyelvek közé fog tartozni. Teljes szótárát csak kihalt nyelvnek lehet megírni.

És hogy is ne volnának hiányok a *Magyar Tájszótárban*, mikor a nép nyelvének olyan kitünő ismerője is, mint t. bírálóm, évek hosszú során át rejtegeti összegyűjtögetett kincseit! Lám, csak most közöl néhány száz -si és -tányi, -tényi képzős szót, a melyeknek olvastára határtalan ámulat fogja el nemcsak a laikust, hanem még a nyelvészt is, a kit pedig a népnyelv sokféle különösségének ismerete meglehetősen elszoktatott a

csodálkozástól. Több száz teljesen ismeretlen szó, két olyan képzővel alkotva, «a melyek a nép beszédében széltire uralkodnak»! S hozzá még ez csak parányi mutatvány a végtelen sokból, mert a *-si* képző «él, és termő ereje nincs csökkenőben», «fürgenczségben az *-s* (as, os, es, és, ős) képzővel vetekszik», a *-tányi, -tényi*-nek meg «mozgékonytságban és termékenységben nincs párja», «szinte határtalanul tágítgatja birodalmát», «valósággal kedveltje a népnek, s oly eleven működésű, oly bőtermő, hogy nincs hozzáfogható e részben az összes élő képzők között», mert «kevés szájon forgó ige van, melyből a nép ne képezne *tányi-tényi*-vel». — Hiszen akkor maguk a *-si* és a *-tányi, -tényi*-képzős szók kitesznek egy vaskos kötetet, ha ugyan nem kettőt! S ezeket most kell megismernünk, mikor a tájszavaknak már két jókora kötetre terjedő gyűjteménye megjelent!

De az ámulatot sokszor nyomon követi az «okos kételkedés», a melyet Lehr Albert a szótárírókban oly nagy szomorúsággal nélkülöz, a mely azonban mégis megvan többé-kevésbbé minden nyelvészben és minden más halandóban is. Most is úton-útfélen hallottam kétségeskedő nyilatkozatokat, sőt egyebet sem hallottam; s ezen nem is lehet csodálkozni. Mert mit szólna például maga Lehr Albert ahhoz, ha valaki előállana egy sereg szem nem látta, fül nem hallotta szóval, s forrásainak pontos idézése helyett csak annyit mondana, hogy a *régi irodalomból* jegyezte össze őket, a melyben «nem fehér hollók», hanem annyira közönségesek, hogy «úgyszólván velök fordul föl» a régi magyar nyelv?

Legyen szabad a t. cikkírónak eszébe juttatnom egy mondását, a melyet húsz-egynéhány esztendővel ezelőtt hallottam tőle, de olyan jól emlékszem rája, mintha tegnap hallottam volna. — A mi jó öreg Kresznericsünket dicsérte (és méltán) s azt mondta, hogy «olyan jól esik az embernek, mintha hájjal kenetnének», mikor az ő szótárában azt olvassa a tájszó után téve: «Hallottam Ságón 1823 márczius 15-én egy juhász-embertől».

Ezt a példát jó lett volna követni. A juhász-embert, az évet, a hónapot és a napot bizonyára szívesen elengedik a kételkedők, de azt mégis szeretnék olvasni, hogy «hallottam Ságón» vagy «Sár-Sz.-Lőrinczen» vagy legalább «Tolna megyében». Így szokás az egész világon a népnyelvi adatokat közölni. Mert el kell ugyan hinni, ha Lehr Albert mondja, hogy azokhoz a pél-

dákhöz «a kétségnek árnyéka sem fér», de elvégre a göbési, zsákosi, pinczelikasi, vaczakosi, szürüsi, czéhesi, putrisi, remondási, tűzküsi meg a nyeltényi, fujtányi, valltányi, csiptényi, hajttányi, toldtányi, lengtényi, vesztényi, ugattányi, füttényi, hinttényi, levelesedtényi, véttényi, tilttányi, említettényi, jégtényi, dögtényi, disznótányi, sáskátányi, dämátányi, ocsutányi, dühtényi, részvéttényi, kozmátányi stb. mégsem olyan közönséges szavak, mint a ház vagy a kenyér vagy az ásó, hogy a nyelvész beérhetné azzal a negatív forrás-idezéssel, hogy a közlő «nem az újjából szopta» őket.

Szinnyei József.

Nyílt levél a szerkesztőhöz.

Igen tisztelt szerkesztő Úr! Csak a minap tértem haza fővárosunkba és csak most értesültem arról, hogy Somogyi Ede a *Magyar Szó* augusztus 2-diki számában piszkolódó cikket tett közzé ellenem — válaszul szakszerű bírálatomra, a mely a *Budapesti Szemle* júliusi számában jelent meg az ő *Szumirok és magyarok* című könyvéről. Tudományos tevékenységem immár 23 esztendő óta tekinthet vissza; dolgozataim a legkiválóbb folyóiratokban (*Zeitschrift für Assyriologie*, *Zeitschrift für ägyptische Sprache*, *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, stb.) és a legnevezetesebb tudományos akadémiák értesítőiben láttak napvilágot. Nem is azért írom e sorokat, mintha tudományos becsületedet iparkodnám megvédelmezni. Somogyi olyan mélyen alatta áll a tudományos színvonalnak, hogy ki-rohanása abban nem ejthet kárt. Minek bocsátkoznám polemikába Somogyival, a mikor épen a *Magyar Szó*-ban közzétett cikke élesen megvilágítja saját tudását, tudományos ízlését és törekvését? Igen tisztelt szerkesztő Úr engedelmével csak azokra az eszközökre szeretném közönségünk figyelmét fölhívni, a melyeket Somogyi a tudomány és hazafiság örve alatt fölhasznál.

Saját tudományos reputációja védelmében egyebek között ki akarja mutatni, hogy munkáimban én használtam ki idegen munkákat és ennek bizonyítékául az *Ethnographia* 1899. évfolyamában megjelent dolgozatomnak néhány mondatát idézi és német szöveget állít vele szembe. De sajátságos, hogy Somogyi, a ki a nagy tudós alkotó erejével három hónap alatt olyan korszakalkotó művel ajándékozta meg tudományos irodalmunkat,

nem veszi észre, hogy azok a mondatok, a melyeket idéz, nálam is valóságos idézetek, a melyeket szerzőjük és művének megnevezése mellett idézőjelek («...») közé tettem. A *Ethnographia* X. kötetének 207. lapján például Halévy nézeteit idézem ilyenképen: A *Revue critique*-ben (1885.) így nyilatkozik a tudós Hommel munkáiról: «Elmésebben, mint a turánisták...» Somogyi azt akarja kimutatni, hogy én forrásom megnevezése nélkül szó szerinti fordítást adok saját szellemi tulajdonom gyanánt, ennek bizonyítékául kiírja azt a mondatot, a melyet én idézőjelek («...») között adok és ugyanannak a szövegnek Weissbach tollából eredt német fordítását nyomatja le melléje. Persze, arról egy szót sem szól, hogy én forrásomat megneveztem, hogy idézőjeleket is használtam és hogy értekezésem egyik lényegesebb része «a szumer-akkad kérdés irodalma», mert akkor bizonyítási módjának haszontalansága azonnal kiderült volna.

Somogyi hirlapi cikkének egy helyén a következő módon apostrophál: «Még alig néhány hete annak, hogy egy cikkének a kéziratát láttam, a melyben Ön nagyon szép szavakkal magasztalja könyvemet és irodalmunkra nézve nyereségnek mondja azt. Ön ezt a cikket honorárium kikötésével beküldte egy újságnak, a mely azonban nem közölte, mert az ön cikke tele volt öndicsérettel, fölfuvalkodottsággal, no meg a mellett ellenmondással, értelmetlenséggel és tudatlansággal.» Mindez nem felel meg a valóságnak. A dolog másképen történt. Május közepén a *Buda-pesti Hirlap* egy munkatársa több ízben keresett a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályának hivatalos helyiségében, minthogy én azonban akkortájt családom egyik tagjának betegsége miatt nem voltam hivatalomban, levelet hagyott számomra hátra. A mikor május 27-én ismét bementem a múzeumba egyik tisztársam, dr. Éber László, elmondta nekem, hogy a *Buda-pesti Hirlap* részéről több ízben kerestek és hogy egy tárcza-cikkért járó szokásos tiszteletdíj ellenében Somogyi könyvének ismertetésére kérnek. Társam a következő levelet is átadta nekem:

«Mélyen tisztelt Doctor Uram! Voltam oly bátor, Önnek Somogyi Ede collegám könyvét elhozni és Csajthay és Rákosi urak nevében nagyon szépen kérem, kegyeskedjék a könyvről, s főleg a *szumir* kérdésről a *Buda-pesti Hirlap* számára egy rövid tárczára való ismertetést írni. Nagyon lekötelezne, ha a tárczát mentül hamarabb, lehetőleg még ezen a héten megírná. Nagyon

fontosnak tartjuk, hogy a szumir kérdésről ez alkalommal Ön, mint legkiválóbb specialistánk nyilatkozzék.

Budapest, május 27.

Maradtam kiváló tisztelettel
Kern Aurél.»

Somogyi könyvének e levélhez mellékelt példányára a következő ajánlás volt írva: «Nagyságos Dr. Mahler Ede úrnak kiváló tisztelete és nagyrabecsülése jeléül Somogyi Ede.» Ebből nyilvánvaló, hogy Somogyinak az egészről tudomása volt. Én teljesítem is a szerkesztőség kívánságát, egy rövid tárczacikkben a szumir kérdés mai állásának vázlatos képét adtam és ezzel kapcsolatban Somogyi könyvét is ismertettem. Nos, ez az ismertetés épenséggel nem volt magasztalás, hiszen már benne is reámutattam arra, hogy a szakember azonnal fölismeri a dilettáns munkáját. E megjegyzésem bizonyítására azonban nem terjeszkedtem ki, mert nézetem szerint ez csak tudományos folyóiratba való, nem pedig egy napilap tárczarovatába, de sok tekintetben már abban a tárczacikkben is messzebb mentem, mint a *Budapesti Szemlében* megjelent ismertetésben. Tanúságot tehet erről tudományos életünk néhány kitűnő alakja: Szily Kálmán, id. Szinyey József, Nagy Géza, Sebestyén Gyula, és mások, a kiknek tárczacikkemet később megmutattam. Ez a cikk nem jelent meg. Sorsát már akkor sejtettem, a mikor megírtam. Sejtelmeimet közöltem társaimmal is. Oka nyilvánvaló: kevésnek tetszett a dicséret, soknak a gáncs. A szerkesztőség e szavak kíséretében küldte vissza: «nem felel meg szerkesztőségünk intencióinak». Bizony, a sok dicséret helyett — a mit vártak — sok gáncsot találtak. De nem azért küldték vissza a cikket, «mert tele volt öndicsérattal, fölfuvalkodottsággal, no meg a mellett ellenmondással, értelmetlenséggel és tudatlansággal»; Somogyi maga bevallja, hogy olvasta cikkemet, mégsem ragaszkodik a történeti hűséghez. Egyetlen egy helyen, alig egy nyomtatott sornyi terjedelemben említettem meg az *Ethnographiában* megjelent dolgozatomat és csakis azért, mert a *Budapesti Hírlap* szerkesztősége arra kért, hogy a sumerologia mai állásáról mondjak véleményt. Mindazok az urak, a kik olvasták cikkemet, tanúságot tehetnek erről.

Nevezetes, jellemző dolog, hogy Somogyi, a ki ma a «tudatlan» jelzővel illet, néhány hónappal ezelőtt még egész másképen

vélekedett csekély személyemről. 1903 január 30-án Somogyi azt írta nekem, hogy a szumir kérdésről könyvet akar írni. Ez alkalommal arra kért, hogy közöljem vele a munkájához szükséges irodalmat. «Nagyságod azzal is végtelen hálára kötelezne, ha velem tudatni sziveskednék, hogy Önön kívül még kik és hol foglalkoztak a szumir kérdéssel». Így írt nekem Somogyi 1903 január 30-án, a mikor az irodalom közlését kérte tőlem; három hónappal később, 1903 május elején, a mikor már könyve ismertetésére kéretett, «kiváló tisztelete és nagyrabecsülése jeléül» ajánlotta nekem könyvét. Az ismertetés nem volt Somogyi ínyére való; — ekkor persze föl kellett a közönséget világosítani, hogy Mahler «tudatlan» ember, nem is tudós.

Befejezésül még csak Somogyi cikkének néhány sorát idézem: «Az ilyen urak csak bizonyítékok hiányában tudósok, mert ha már előbb akadt volna valaki, a ki ennek az embernek irodalmi működéséről lerántotta volna a leplet, úgy már régen kikergették volna az országból, mint közönséges irodalmi szédeltető». Hogy melyikünkre vonatkozhatnak e szavak? Ennek eldöntését a közönség belátására bízom.

Budapest, 1903 szeptember 5.

Mahler Ede.

Új magyar könyvek.

Clausen Blicher. Heine huga. Regény. Fordította Tutsek Anna. (Egyetemes regénytár XVIII. 16.) Budapest, 1903. Singer és Wolfner. (8-r. 139 l.) 1 K.

Dékány Kálmán. Bél Mátyás földrajza. Marosvásárhely, 1903. Reichardspereg és Tsa. (8-r. 119 l.) 3 K.

Falta Marczel dr. A trachoma leküzdéséhez Magyarországon. Szeged, 1903. (Budapest, Dobrowsky és Franke.) (8-r. VI, 74 l.) 1 K.

Gorkij Maxim. Éjjeli menedékhely. Jelenetek a mélységből 4 felvonásban. Fordította Kálnoki Izidor. Hatodik ezer. Budapest, 1903. Szilágyi B. (16-r. 96 l.) 60 f.

Hannay Ferencz dr. Katholikus egyetem Pécsen. Pécs, 1903. Lechner K. (8-r. IV, 181 l.) 3 K.

HAYNAU KALANDJA LONDONBAN.*)

(1850.)

Haynaunak Olaszországban és hazánkban elkövetett kegyetlenkedései általános undort és fölháborodást keltettek mindenfelé a művelt nyugaton, különösen Angliában, hol «az osztrák mészáros»-nak (Austrian butcher) és Maderspachné megvesszőztetése után «az asszony-korbácsoló»-nak (woman-flogger) nevezték el őt.***) Midőn pedig híres kiáltványai Buda és Pest lakosaihoz (1849 július 19., 20. és 24.) megjelentek, és a londoni lapok, köztük a *Daily News* július 31-én és a *Standard* augusztus 2-án, közölték azoknak rövidített szövegét angol fordításban, senki sem akarta elhinni azok valódiságát, mert teljesen lehetetlennek tartották azt.

*) (Schönhals) *Biografie d. k. k. Feldzm. Julius Fr. v. Haynau* Graz 1853. — Handsard's *Parliamentary Debates* 3. Series, vol. 107. — *Correspondence respecting the assault committed upon Marshal Haynau*. Presented to both Houses of Parliament February 28. 1851. — C. L. Brace *Hungary in 1851* London 1852. — *British and Foreign State Papers* vol. 40. — *Times* September 1850. — Hon. A. E. M. Ashley *Life of Viscount Palmerston* London 1879. — *Haynau's Adventure in London*. A broadside. British Museum; press-mark 11621. K. 4 (280). — Earl of Malmesbury *Memoirs of an Ex-Minister*, London 1884. — Alison, *History of Europe* vol. VIII. — V. ö. azonkívül gróf Széchenyi István *Blick-jét* 79. és köv. és 198. lapjait.

**) Még a londoni *Punch* is így ízetlenkedett:

«Haynau divatja hölgyek számára. Haynau tábornok nemrég az osztrák császár jóváhagyásával új divatot hozott be a magyar hölgyek közt, mely általánosan el van terjedve ugyan, de korántsem népszerű. A minta igen egyszerű és csupán sávokból áll minden díszítés nélkül (plain stripes). A «stripes» angol szó épúgy mint a német «Striemen» sávokat, csíkokat jelent a szöveten, vagy pedig korbáccsal vagy söprűvel okozott sebhelyeket.

hogy a XIX. század közepén akadna a hirhedt Alva herceg majmolója, vagy ha mégis akadna, hogy kegyetlenkedéseit egy művelt állam kormánya huszonnégyszer túl megtűrné.

A kiáltványok ügyét az angol alsóházban is megbeszéltek, hol Lord Nugent interpellálta a külügyminisztert, Viscount Palmerstont. A felszólaló fölhevítte a miniszter figyelmét egy kiáltványra, melynek szövegét a hírlapok közölték három vagy négy nap előtt s melyet állítólag az osztrák tábornok, Haynau, intézett Pest és Buda lakosaihoz. E kiáltvány rögtön halálbüntetéssel a helyszínen fenyeget mindenkit, nem- és személykülönbség nélkül, a kinek része van olyasmiben, a mit a tábornok politikai kihágásnak nevez el, még pedig oly csekélységekért, a melyeket soha semmi kormányfő, ki valamely civilizált kormány szolgálatában állt, halállal eddig nem büntetett. Rögtön halállal, a helyszínen, fenyegetődött a kiáltvány, s a katonák, kik a halálbüntetés végrehajtóiul vannak kirendelve, vannak egyszerűsmind kiszemelve arra, hogy bíraskodjanak a vádlott ügyében oly apró kihágásáért, mint például, valami ruha viseléseért, melyet forradalminak lehetne tekinteni, vagy oly hírek terjesztéseért, melyeket hamisaknak lehet tartani, s a mi fő, oly tényekért, melyeket a tábornok a hadsereg megsértésének nevezett el. A felszólaló azért kérdést intéz a miniszterhez, hogy a kérdésben forgó kiáltvány, melyet ő, tekintettel saját érzelmeire, tanácsosnak tart másnak nem nevezni, mint egy fölötté csodálatraméltó kiáltványnak, de melyet a külügyminiszter, nemes szívének sugallatára hallgatva, valószínűleg valami keményebb névvel lesz hajlandó bélyegezni, valódi-e vagy csak koholmány?

Palmerston erre adott válaszában kijelentette, hogy fölösleges fölemlítenie, hogy ő fölsége a királynő kormánya épen úgy, mint mindenki más, a legnagyobb fájdalommal olvasták ama kiáltványt úgy a mint azt a napi lapokban közölték. Többet e tárgyról nem lesz szükséges mondania. Válasza a kérdésre az, hogy a kérdésben forgó kiáltványt nem közölték a kormányval, s azért neki nincs hivatalos tudomása arról, vajon az csakugyan valódi-e vagy pedig nem.

Miután ez volt az utolsó alkalom az azon évi ülésszakban az ügy megbeszélésére, Lord Nugent pótlólag azt kér-

dezte a minisztertől, hogy abban az esetben, ha a kiáltvány, úgy amint a lapok közölték azt, csakugyan valódinak bizonyulna be a hivatalos jelentések alapján, el van-e készülve a kormány közbelépni jó szolgálataival, úgy a mint azt egy korábbi alkalommal tette, t. i. Spanyolországban az Eliot convention esetében, az ellenséges felek közt, és ha esetleg szükség volna reá, föllépni és érvényesíteni tekintélyét a borzadalmak megszüntetésére, melyekhez hasonlókat eddig soha el nem követtek, de még nem is terveztek, civilizált népek közt folyó háborúban.

Palmerston igen tartózkodólag csak azt felelte erre, hogy a kormánynak szabad kezét kell hagyni, hogy az alkalomhoz illőleg ildomosan és helyesen járhasson el.

S ezzel berekesztették az ülősszakot. Ez augusztus 1-jén történt. #

Palmerston már másnap írt a bécsi angol követnek, Viscount Ponsonbynak, s tudtára adta, hogy Haynau állítólagos kiáltványai, melyeket a londoni lapok közöltek fordításban, nagy port vertek föl Angliában. A szellem, mely egész szövegüket áthatolja, olyan, hogy sokan itt vagy koholmányoknak tekintik azokat, vagy pedig azt hiszik, hogy nagyon rosszul fordították le az eredetieket. A miniszter azért megküldi a követnek az angol lapokban közölt szöveg másolatát s megkérdezi vajon Haynau csakugyan bocsátott-e ki ilyenféle kiáltványt, s ha igen, fölszólítja Ponsonbyt, hogy küldje meg neki azokat eredetiben.

Válaszul erre Ponsonby augusztus 7-dikén haza küldte a már említett három proclamatiót azzal a lakonikus, de sokat mondó kommentárral, hogy «jelenleg nincsen oka föltételeznie azt, hogy a császári kormány rosszalta volna (has disapproved of) a kérdésben forgó kiáltványokat».

Palmerston erre, valószínűleg egy bizalmas levélben, fölszólította kormányának bécsi követét, hogy óvatosan tegyen valami lépést az ügyben, mert a követ azt írta haza augusztus 14-én, hogy midőn Haynau proclamatióiról kezdett beszélni, Schwarzenberg herczeg fölötte udvarias szavakkal azt adta neki tudtára, hogy az osztrákok leginkább vannak hivatva saját ügyeiket elintézni s ehhez a kijelentéshez csatolt egy csomó üres phrasist hogy tudniillik mily nagyra becsüli az osztrák az angol kormányt s mennyire óhajtja,

hogy a két nemzet a legnagyobb egyetértésben éljen tovább együtt és mozdítsa elő egymás javát és a közös jót. Angliában ezt «using soft soap»-nak nevezik, azaz «lágy szappant használni». Ponsonby előre tudta, mily választ fog kapni s azért csakhamar elejtette a dolgot.

A következő évben az a furcsa ötlete támadt magának Haynau tábornoknak, hogy elmegy Berlinbe, Londonba stb. még pedig oly célból, hogy saját szemeivel lássa, saját füleivel hallja, hogy a közvélemény mit tart az ő olasz-magyarországi sáfarkodásáról. Legalább ezt írja róla az *Augsburger Allgemeine Zeitung* bécsi levelezője szeptember 2-diki kelettel. Egy angol ember, ki Haynauval egyidőben volt megszállva a berlini fogadóban, azt írja róla, hogy a jó poroszok összecsofódtak az utcán, de csak némán bámészkodtak reá s tartózkodtak minden tüntetéstől mellette vagy ellene.

Brüsszelbe érkezve Metternich és az osztrák követ, báró Neumann óva intették őt, hogy ne menjen el Angliába, mert kellemetlenségei lehetnek ott. De Haynau nem hallgatva jó-akaró tanácsukra, tovább folytatta útját és eljött Londonba, hol azt az elővigyázati szabályt ajánlotta neki maga báró Koller, az osztrák chargé d' affaires, hogy beretváltassa le hosszú sárga bajuszát, de szintén sikertelenül.

Egy ideig még simán ment minden; Haynau megjelent nyilvános helyeken, de nem történt semmi bántása. Ebben az időben éppen készültek a nagy világtárlatra, s azért sok idegen fordult meg Londonban s egygyel több vagy kevesebb bajuszos külföldi nem igen vonta magára a figyelmet.

A londoni látni valók közt volt ekkortájt Barclay és Perkins maig is főnálló, nagy sörfőzőgyára a Themse déli oldalán, a Southwark Bridge tövében. A tábornoknak volt egy hitel-levele a londoni Rothschild házra s midőn pénzét fölvette, fölkerlte a bankházat, hogy adjon neki ajánlólevelet az illető céghez, hogy a híres sörfőzőgyárat megtekinthesse. E levéllel zsebében azután ő és két más úri ember — az egyik versio szerint, két hadsegéde, egy másik szerint egy hadsegéde és egy tolmács — szeptember 4-dikén déltájban megjelentek a sörfőződe irodájában, hol a bevett szokás szerint fölszólították őt, hogy írja be nevét a látogatók köny-

vébe *) s e formalitás után mindhárman kimentek egy udvarba egy irtók kalauzolása mellett. Két percz múlva az óriási gyár minden munkása és kocsisa már tudta, hogy ki volt az a nagy bajuszú külföldi ember, és összecsiszálódtak a tágas udvaron, hol ominozus ostorpattogások, morgások és kifakadások voltak hallhatók mindenfelől. De Haynau nem vette észre a készülődő vihart, míg végre, midőn épen meg akarta nézni a híres nagy sörös kádat, melyben a heidelbergi óriási hordót megusziathatják, tolmácsa figyelmeztette a veszélyre és erre «General Vorwärts» — hátrálót fuvatott vesztére. Meghátrálására vérszemet kaptak a munkások és kocsisok.

Legelőször egy zsup szalmát vagy egy kötés szénát ejtettek reá a padlásról s a munkástömeg erre nagy lármával megrohanta őt, megdobálták árpával, mindenféle szeméttel és lim-lommal és kezdték őt páholni söprűkkel, stb. Mindenfelől ordította a tömeg, hogy «Down with the Austrian butcher!» (Le az osztrák mézáróssal!) Haynau és társai erre keresztültörttek a haragos embertömegben s kiszaladtak a gyárból, de ismét vesztőkre, mert odakünn már mintegy 500 főnyire becsült csöcselék várt reá, többnyire munkások, köszénhordók (coal-heavers), utczai gyerkőczök és még asszonyok is, kik szitkolódva, káromkodva ütötték-verték őt, le tépték kabátját a hátáról és hosszú sárga bajuszánál fogva hurczolták meg őt végig a Bankside nevű úton, mely a Themse partján húzódik végig. A tábornok esze-veszetten futott, míg végre eljutott egy korcsmához, a George public house-hoz, melynek nyitott ajtaján át bemenekült a házba, a korcsmárosné, Mrs. Benfield, nagy ámulatára, és itt elrejtőzött egy ágy alatt. Legnagyobb szerencséjére a ház ódon szerkezetű volt sok ajtóval s azért midőn a tömeg utána nyo-

*) Az aláírás hasonmása előttem fekszik «Haynau FZM». A látogatók aláírásai közt ott találjuk még a következőket: Albert herceg (Victoria királynő férje), Albert Edward Prince of Wales, III. Napoleon, az orosz czár, Osman pasa, Comte de Paris, Garibaldi, Don Carlos, Gustave Doré, Gortchakoff herceg, Jenny Lind, Princesse de Polignac, Frigyes-Ágost szász király stb. — Azt, hogy az osztrák tábornoknak kik voltak kísérei, nem sikerült megtudnom. A helyszínen való tudakozódásomra azt felelték, hogy a két kísérő nem jegyezte be nevét a látogatók könyvébe.

múlt s egymásután föltörte az ajtókat, nem akadtak reá.★) Meg is ölték volna talán őt, ha a megrémült korcsmárosné nem küldött volna gyorsfutárt a rendőrségért a közeli southwarki állomáshoz, honnan rövid idő múlva Inspector Squires több rendőrrel megjelent s kiszabadították Haynaut kényes helyzetéből. Szintén szerencséjére épen egy rendőri csónak volt közelökben a partnál s azért a tábornokot gyorsan belehelyezték a rendőrök és eleveztek vele a tulsó partra a Somerset Househoz a fölizgatott tömeg átkozódásai közt.

Egy fiatal amerikai utazó, Charles Loring Brace, ki 1851-ben járt hazánkban és pusztá gyanúból hosszabb időt töltött a nagyváradai tömlöczben, azt írja könyvében, hogy «azt állítják», hogy Haynau londoni kalandja után valaki elküldött Maderspachnénak egy angol lapot, melyben az eset meg volt írva, s hogy ő azt napokig hordozta kebelében s könnyeivel áztatta. Valami módon birtokába került egyszersmind egy darab abból a sóprüből is, melylyel Haynaut megverték és ebből karpereczet csináltatott magának.

A higgadtabb angol közönség a tisztességes rész rendkívül megbotráncozott a vendégjog ily megsértésén, a hírlapok mérges vezérczikkeket írtak az esetről s persze nem maradt el a sok levél sem, melylyel minden egyes alkalommal a legcesekélyebb ok miatt az angol közönség elárasztja a szerkesztőségeket. De a sok levél közt csak kevés volt, mely a megsöprözött tábornokot védelmébe vette volna. Haynau is elmondhatta magáról, hogy: Uram védj meg a barátaimtól. Így például egy úri ember azzal védte őt, hogy Wellington herczeg is halomszámra akasztatott és lövetett agyon embereket Spanyolországban és egy ízben megsöpröztette rakoncztatlankodó markotányosnéit, köztük a hírneves Meg Donaldsont is. Csakhogy sehol sincs följegyezve a herczegről, hogy idegen úri asszonyokkal is így bánt volna el és tudtunkkal nem keresztelték el őt «mészárosnak», «hyenának» stb. Egy öreg angol katonatiszt pedig szidja a southwarki sörfőzőket és hasonló betyároknak és nagyobb gyáváknak (equal ruffians and greater cowards) czímezi őket — mint maga Haynau.

★) Egy másik versio szerint a szemetes ládába bújtt, a kis udvarban a ház mögött. A korcsmát azóta lebontották.

A *Kölnische Zeitung* állítása szerint a bécsi nyárspolgárok a kávéházakban a botrány hírének hallatára megéljeneztek — az öreg Angliát, és csak az osztrák katonatisztek voltak magukon kívül mérgőkben. Így például a Café Daumban egy horvát vitéz kihúzta kardját és darabokra vagdalta az angol királynő arczképét. Azonkívül a fölbőszült hadfiak még ártatlan angol turistákon töltötték ki bosszujukat.

Másrészt azonban a tábornok kudarcza nagyon tetszett a londoni nemzeti democratáknak (the National democrats), kik a Snow Hillen álló Farringdon Hallba meetinget hívtak egybe szeptember 10-dikére és óriási falragaszokon dicsőítették a sörfőzők «nemes magaviseletét a gyilkos (assassin) és asszony-korbácsoló irányában». A terem zsúfolásig telt meg. Az elnök mindenekelőtt kérést intézett az egybegyűltekhöz, hogy valami magyar ember énekeljen el egy nemzeti dalt és egy egyén engedve a fölszólításnak, elénekelte — «az olasz marseillaise»-t, melyet élénken megtapsoltak. Ezután fölolvasták a meetinget egybehívó falragaszt s Haynau nevének hallatára böggött a gyülekezet. Több szónok fölszólalt ezután, s beszédek folyamában magasztalták Lord Byront és Guyon tábornokot, mivel a zsarnokság ellen fegyvert emeltek. Szidták a *Morning Chronicles*, Rothschild lapját és magát Rothschildot mint Haynau «jó barátját». Még a *Punch* is annak nevezi a bankárt. Pedig hát szegény Rothschild Lionel semmit sem tudott az ajánlólevélről Barclay és Perkinsékhez, mert épen abban az időben eltemette volt feleségét és hosszabb ideig falún tartózkodott. Szidták továbbá Cobdent is, mert a béke-congressus alkalmával Haynau mögött ült s ugyanazt a levegőt lélekezette be mint az utált osztrák generális. Megbőgték azonkívül a *Times* is. Ellenben Kossuthot és Magyarországot megéljeneztek; megéljeneztek azonkívül még a lengyeleket, a francia köztársaságot (még akkor az volt), a democratiát stb. A magyar és lengyel menekültek számára pedig segélyadományokat kértek. Egy szónok sajnálatát fejezte ki, hogy Haynaut nem fullasztották bele abba a nagyobb kádba, a Themzébe. Fölolvasták a tábornok kegyetlenségeinek lajstromát s egy német ember meleg köszönetet mondott a sörfőzőknek a miért hogy honfitársának kiporolták a szúrét. Miután pedig Barclay és Perkinsék vizsgálatot indítottak — persze csak pro forma — a bűnösök kipuhatolására, a meeting

fenyegetődzött, hogy ha Haynau miatt valamely munkás bajba keverednék, s demokraták — mai szólásformával élve — boykottolni fogják a sörüket.

Maga a tábornok rögtön a botrány után elhagyta az angol fővárost és 7-dikén már Aachenben járt. Elutazása előtt köszönetet mondott az angol hatóságoknak a neki nyújtott oltalomért. Ügyét most a londoni osztrák követség karolta föl és báró Koller már szeptember 5-én hivatalos jegyzéket intézett Lord Palmerstonhoz, melyben formálisan tudtára adja neki a tábornokon és «két hadsegédjén» ejtett botrányt és azt is, «hogy Haynau nem akar vádlóként föllépni a munkások ellen, hanem még aznap elutazik Doverba, honnan másnap Ostendeba készül áthajózni. De, miután egy osztrák tábornokon (contre un général autrichien) történt a sértés. ám függeszsze föl Palmerston az angol törvényt és indítsa meg a vizsgálatot a gyárban a munkások ellen! Lám az osztrák még a szabad Angliában is csak osztrák marad és Chandos House-ban, London kellő közepén osztrák logikával gondolkodtak. Miután attól tartok, hogy túlzással vádolhatnának olvasóim engem, adom a passust eredetiben, mely így hangzik: «Que même à défaut d'une accusation intentée conformément aux lois, des investigations soient provoquées dans l'établissement de Mell. Barclay, Perkins, et Co». Csak azon csodálkozik az ember, hogy a Haynau-féle proclamatio szellemében a báró úr nem kért rögtöni halált a sörfőzők fejére a helyszínén!

Palmerston szeptember 17-éről kelt válaszában egészen röviden az angol kormány sajnálatát fejezte ki az ejtett sérelemért s tudtára adta a chargé d'affairesnak, hogy levelét átadta a belügyminiszteriumnak.

Sir George Grey, a belügyminiszter, egy héttel rá azt válaszolta erre, hogy ő is sajnálja a történeteket, de miután a megsértett fél vonakodik vádlóként föllépni, neki (a miniszternek nincs hatalmában az ügyben bármi lépést tenni. Ő Koller báró kívánságához képest fölkérte a gyár tulajdonosait, hogy kutassák ki a bűnösöket, de ez eddig nem sikerült.)* Magát Haynaut és két kísérelőjét is fölkérte még annak

*) Mint értesülök, a gyárban jól tudták, hogy kik voltak a bűnösök, s midőn a vihar lecsillapult, egyenként lassan elesapták őket mindenféle más ürügy alatt.

idején a rendőrség, hogy mutassák meg neki a bűnösöket, vagy adjanak róluk személyleírást vagy bármely más fölvilágosítást, mely a rendőrséget nyomukra vezethetné, de mindhárom sértett fél határozottan vonakodott bármily nyilatkozatot tenni ez ügyben. De még abban az esetben is, ha sikerülne a rendőrségnek a bűnösöket fölkeresni, teljesen lehetetlen volna a bűnvádi eljárást a siker legcsekélyebb reményével megindítani ellenük, ha magok a sértett felek nem jelennek meg a törvényszék előtt mint vádlók.

Báró Koller azonfölül két jelentést küldött haza szeptember 5-dikén és 6-dikán és Schwarzenberg ugyanazon hó 12-dikéről kelt válaszában gyors és legszigorúbb eljárást sürget nemcsak az actualis tettesek ellen, hanem a bűntény valódi, értelmi szerzői ellen is, kik minden valószínűséggel a sötétségben rejtegetődzenek és csak a távolból vezették a kezét, mely magát aényt elkövette. Annak magyarázatát, hogy mit értett ezzel Schwarzenberg, a bécsi angol chargé d'affaires, Mr. Magenis, egy leveléből tudjuk meg, melyben ez jelenti Palmerstonnak, hogy a herceg csak aznap beszélt először neki a Haynau-ügyről s azt kérdezte tőle, hogy az angol kormány mily lépéseket szándékozik tenni a bűnösök kinyomozására. A herceg némi meglepéssel konstataulta, hogy a legtöbb londoni hirlap, köztük még azok is, melyek rendesen az osztrák politika ellen foglaltak állást, a jelen esetben kárhoztatták azt, hogy egy magasrangú osztrák alattvaló személyén elkövetett súlyos sértéssel csorba esett az angol nemzeti vendégszereteten s csak annak tulajdonította az angol kormány eddigi késedelmét ez ügyben, mert a nyári évszak miatt Lord Palmerston távol volt a fővárostól vagy csak ritkán látogatott el oda. Abból a körülményből azonban, hogy Nagy-Britannia hasonló esetben tüstént elküldötte hajóhadát és visszatorlást követelt a saját alattvalóin elkövetett sérelmekért,* a herceg azt következtette, hogy a jelen alkalommal is Anglia épen oly gyorsan fog intézkedni s az

*) Ebben az időben több ilyen eset fordult elő s ezekre czélzott Schwarzenberg herceg. Így példának okáért, 1848-ban az angol hajóraj ellenséges módon tüntetett a nápolyi öbölben egy bizonyos Dionisio Cavallaro érdekében, mert azt hitték róla, hogy máltai születésű volt s mint ilyen angol alattvaló; utóbb kisért róla azonban, hogy Zantéból való volt és szökött katona a görög hadsereg-

egy idegen nemzet alattvalóján angol földön elkövetett botrányt minden késedelem nélkül meg fogja torolni.

Ez utolsó kifejezést kivéve — folytatja Magenis jelentését — a herceg nagyon higgadtan beszélt a dologról. Szerinté Schwarzenberg erősen meg volt győződve, hogy a vizsgálatból az fog kiderülni, hogy Londonban időző idegen menekültek voltak értelmi szerzői a botránynak. Báró Kollerhez írt levelében (szeptember 12-dikén) is azt állítja a herceg, hogy Haynaut kelepczébe csalták (*l'infâme guet-à-pens, qui a été tendu à l'illustre général*).

Magenis, továbbá, azt írja ugyanakkor (szeptember 17-dikén), hogy Haynau már visszaérkezett Bécsbe s egy egyéntől, ki beszélt a tábornokkal, azt hallotta, hogy Haynau nem beszélt semmi haraggal az esetről. «Ő azt mondta, nem tudom mily alapon, miszerint meg van győződve, hogy az ellene intézett támadásban magyar menekülteknek nem volt semmi részük». Erre majd alább lesz még alkalmunk megjegyzést tennünk.

Schwarzenberg említett levelét is Koller báró megküldötte Palmerstonnak, ez pedig átadta azt a belügyminiszternek, ki megint csak azt felelte, hogy a mint már megmagyarázta volt előbb, a mondott okból semmit sem tehet az ügyben.

Báró Koller már most más érveléssel próbált szerencsét s Palmerstonhoz intézett újabb levélben, október 3-dikán, azt fejtegette, hogy a tábornokon elkövetett botrány tulajdonképpen nem volt valami közönséges kravál, hanem erőszakos zendülés («riot» violent) és formális leczkét adott az angol kormány jogtudósainak, hogy mi a «riot» az angol törvényben, hogy ilyen esetben a kormány mit tehet és mit kell tennie s hogy az adott körülmények közt a Solicitor of the Treasury-nek (illetőleg az Attorney Generalnak) mi a hatalomköre. A báró úr okoskodása szerint a szeptember 4-diki «riot» nem volt oly apró kihágás, melyet egy rendőri bíró «summary jurisdiction»-nal elintézhetne, hanem sokkal komolyabb természetű dolog s azért magának az Attorney Gene-

ből. — Ugyanazon év augusztus 11-dikén a nápolyi kormány kénytelen volt kiadni egy jóniai embert az angol tengeragnak. — A Don Pacifico affaire is csak az imént esett meg, a midőn Parker admirális 15 hadihajóval elzárta a Piræust.

ralnak (a királyi fő-ügyésznek) hatalmában áll a bűnösök ellen a bűnvádi eljárást megindítani s őket a grand jury elé idézni.

Nem tudom, vajon boszankodtak-e e leczke miatt vagy jó nagyot nevettek-e rajta a kormány jogtudósai. Elég az hozzá, hogy a belügyminiszter egész udvariasan megmagyarázta, az osztrák bárónak, hogy az angol bírósági eljáráshoz egy cseppet sem konyít s hogy a «riot» természetét és fogalmát illetőleg neki teljesen fonák nézetei vannak.

Még elég sok tinta folyt Bécsben és Londonban, míg elvégre Schwarzenberg herczeg is beleúnt a firkálásba és november 27-diki levelében ő maga tanácsolja azt, hogy miután az angol kormány több ízben, helyen és alkalommal őszinte sajnálatát fejezte ki az eset miatt, kár volna a jegyzékváltást tovább folytatni, mert ezentúl könnyen meddő szóharczczá fajulhatna el a vitatkozás (une discussion, qui dorénavant risquerait de dégénérer en polémique stérile).

Miután azonban az angol kormány — így fejezi be levelét a herczeg — nem találta illendőnek megindítani a hivatalos eljárást még oly támadás esetében sem, a melynek alkalmával egy osztrák alattvalónak élete veszélyben forgott, kényszerítve érezzük magunkat föntartani magunknak a jogot, hogy esetleg, hasonló körülmények közt, ha nekünk úgy tetszenék, viszont angol alattvalókat is ugyanoly bánásmódban részesítsük.

Az angol kormány, nagyon természetesen, nem találta szükségesnek az «ancient ally» — régi szövetségésének — ez oktondi fenyegetésére választ vesztegetni.

Különben Palmerston egy magánleveléből tudjuk, hogy az egész diplomatikai jegyzékváltás csak színpadi komédiának volt szánva. Komolyan senki sem vette azt, legalább itt Angliában.

A levél 1850 október 1-jéről van keltezve és magyar fordításban így hangzik:

«Kedves Grey-m! Koller igen méltányos a Haynau-ügyben és úgy hiszem Schwarzenberg is inkább csak azért feszegeti a dolgot, mivel le akarja csillapítani a kedélyeket az osztrák hadseregben, mint sem azért mivel ő maga törődnek valamit Haynauval, ki az osztrák kormány kegyét elvesztette és kit nagyon kárhoztatnak Bécsben az osztrák társadalomban kegyetlenkedéseiért».

«Mondtam Kollernak, hogy sokkal tanácsosabb volna, ha minden bűnvádi eljárást elkerülnének, mert a vádlottak védelmének érdekében szükséges leendene elbeszélni részletesen mindazokat a barbár tényeket, melyeket Haynau Magyarországon és Olaszországban elkövetett, a mi többet ártana neki és Ausztriának, mint bármi a sörfőzőgyár kocsisai ellen hozott ítélet használhatna».

«Meg kell vallanom, hogy Haynau idejövetele minden czél és ok nélkül (without rhyme and reason), oly rövid idő múlva olasz- és magyarországi viselt dolgai után, ezen ország népe ellen irányzott szántsándékos insultus volt, kik véleményeket felőle oly tele torokkal hangoztatták volt mindenhol nyilvános gyűlésekben és valamennyi hirlapban. De az a specialis bánásmód, melyben őt a söröskocsisok részesítették, hibás lépés volt. A helyett, hogy megverték volna, a mi különben Koller elbeszélése szerint nem volt olyan komoly dolog, inkább a levegőbe kellett volna őt dobálni egy paplannal, azután a kutyaólban meghentergetni és bérkocsin hazaküldeni őt, megfizetve a kocsibért a szállodáig».

«Midőn idevaló útjában Brüsszelbe érkezett, Metternich és Neumann komolyan azt tanácsolták neki, hogy ne jöjjön el Angliába mostan. Koller pedig itt reá akarta őt beszélni arra, hogy nyirassa le hosszú, sárga bajuszát, de ő nem akart megborotválkozni s azon hiedelmének adott kifejezést, miszerint Angliában való megjelenésével sikerülnie fog a közvéleményt megváltoztatni s a nép jóakarátát maga irányában elnyerni».

«Megmagyaráztam Kollernak, hogy ezen ország népe tisztelettel, sőt némi jószívvel is fogadja mindig még legkeserűbb politikai ellenségeit is, ha kötelességből vagy kényszerűségből kell ide eljönniök. Lám Buonapartet nem insultálta senki sem Plymouthban, Soult tábornokot enthusiasmmal fogadták, Metternichet pedig, Louis-Phillipet és Guizot-t udvarias és szíves vendégszeretettel; de Haynaut — helyesen-e vagy helytelenül, az már mindegy — ép oly aljas gyilkosnak tekintették, mint Manningékat és Tawell-t *) s neki

*) John Tawell egy nőt gyilkolt meg s azért 1845-ben főlakasztották; Fred. George Manning és felesége pedig egy férfit öltek meg és szintén akasztófán haltak meg 1849 november 13-dikán. A népcsődülés ez utóbbi alkalommal általános botrányt keltett Londonban.

folyvást egy pár rendőrt kellett volna magával vinnie az utcán, kik hivatva voltak volna őt a népség becsületes felháborodásától megóvni. Az osztrák kormány azonban azt hiszi, hogy a Barclayéknál elkövetett botrányt egy bizonyos dr. Trencke inscenálta, ki ezelőtt egy szabadelvű lapnak volt szerkesztője Bécsben és most mint menekült él itten és mint irnok van Barclayék intézetében alkalmazva».*)

Haynaut azonkívül még az a kitüntetés is érte, hogy nevét megörökítették az angol ponyva-irodalomban. A British Museum gyűjteményében van ugyanis egy «broadside» (egylevelű nyomtatvány), a Seven Dials bűzös szomszédságában egykor működött zugnyomdák egyikének terméke, melyben komisz papiroson primitív betűkkel egy fűzfapoéta megénekelte ékes versekben a tábornok kalandjait Londonban, s melynek az a refrainja, hogy «poor old Marshall Haynau» (szegény öreg M. H.). Egy másikban pedig a poéta dicsőíti a sörfőzőket s ebben a «khórus» mindig azzal kezdődik, hogy «Hit him, kick him! (Üsd! rúgd!)

Londonban csakhamar elfelejtették az egész incidenst, de Schwarzenbergék tovább duzzogtak. Két évvel utóbb meghalt Wellington herczeg, az öreg katona, és eltemették őt ünnepélyesen Londonban a Szent Pál templomában, általános európai gyász közt; ez alkalommal jelen volt az összes diplomatikai kar. A sok külföldi katonatiszt sorából hiányzott azonban az osztrák egyenruha, még pedig azért, mivel Bécsben még folyvást mérgelődtek a Haynau-incidens miatt. Legalább ezt állítja Lord Malmesbury, az ex-miniszter, emlékirataiban. Franciaország ellenben tüntetőleg udvarias volt s fényes katonai küldöttséggel képviseltette magát a waterlooi győztes temetésén. Az osztrák diplomatia észjárása annál furcsábbnak tűnik föl, ha meggondoljuk, hogy a Wellingtoni herczeg marsall volt az osztrák hadseregben s mint ilyenért a bécsi helyőrség, élén a fiatal császárral, ünnepélyes gyászistentiszteletet tartott érte 1852 szeptember 30-dikán. Azért alkalmasint valószínűbb az, a mit a tábornok életrője Schönhals könyvében olvashatunk, de csak a sorok közt, hogy tudni-

*) A sörfőzőgyárban azonban nem emlékeznek ilyen nevű egyénre vagy bármely külföldi alkalmazottra.

illik okulva Haynau esetén, osztrák katonatiszt ekkor még nem merte magát mutatni az angol fővárosban.

A mi a tábornokon elkövetett botrány értelmi szerzőit illeti, mint már említettem, kérdezősködéseimre a helyszínen azt a választ kaptam, hogy a Lord Palmerston levelében említett dr. Trencke nevű egyén sohasem volt a sörfőzőgyárban alkalmazva. Schönhals épen úgy mint Schwarzenberg herceg, szintén papol forradalmár emisszáriusokról, kik az angol népet a tábornok ellen fölbujtogatták. Ebből eléggé világos az, hogy Bécsben nem ismerték — nem akarták ismerni — az angol közvéleményt. Ezek az osztrák urak a struczmadár példájára fejüket a homokba temették s azért nem láttak, nem hallottak semmit. Ennek bizonyítására elég lesz egy kissé lapozgatnunk a londoni *Charivari*, vagyis *Punch* egykorú évfolyamaiban, a melyek sokkal hívebben tükrözik vissza az akkori angol közvéleményt, mint akár a nagyhangú *Times* vagy pedig a hasonszórú *Morning Post*, mindketten a magyar szabadságharcz esküdt ellenségei.

Eleinte csak az elcsúfított magyar helynevek, továbbá az osztrák forrásból származó eltorzított harcztéri tudósítások s az ezekből eredő ellentmondások mulattatták a Fleet-Street nevető bölcseit. Később azonban lassankint magyar-barát és Kossuth-párti lap válik belőle s mint ilyen éle, de mondjuk, sokszor gyűlölete, az osztrák «boy emperor» és kegyetlenkedő tábornokai ellen fordul. Sok «élcz»-ét még talán ma sem volna tanácsos kinyomatni az osztrák-magyar állam határain belül. Egy magyar író nemrég sokkal csekélyebb vétéséért került bajba otthon. De a tábornokokat illetőleg szolgálhatok egy pár példával mutatványúl a sok közül. Ezt írja a *Punch* például egy ízben: Miklós czár azt a förtelmes tréfát követte el, hogy a Szent-András-rend nagy keresztjét megküldötte Haynau tábornoknak, ki még most is párolog a vértől a magyar mészárszékekről — Haynaunak, ki asszonyokat megkorbácsoltatott azért, mivel az ő parancsaival daczolva tovább is szerették férjeiket és fivéreiket. A rendjelen lévő gyémántok talán a régi néphit szerint szint fognak változtatni és szederjes amethystokká fognak válni, melyek nőkkel majd a megkorbácsolt asszonyok testén levő sávokra fognak emlékeztetni vagy talán vérpiros rubinokká, melyek viselőjüket mint vérontót fogják bélyegezni. (1849. II. 114.)

„Tigerissimo Haynau» egy kiáltványt bocsátott ki, melyben fölszólítja az elmúlt magyar országgyűlés tagjait, hogy jelenjenek meg valamennyien a hadi törvényszék előtt. Azonban elfelejtette utóirat gyanánt fölemlíteni, hogy a puskák lövésre készen állanak folyvást és van elég puskapora és golyója készletben. (Ugyanott 130. lap.)

Az öreg hannoveri király a Guelph-rend jelét küldötte meg Haynaunak. Azt is halljuk, hogy Madame Tussaud, a király példáját követve, szabadjeggyel kedveskedett az osztrák korbácsolónak a chamber of horrors megtekintésére, melyet ez dúsan megérdemelt. (Ugyanott 131.) Mint tudjuk Madame Tussaudnak viaszbáb gyűjteménye van itt Londonban s a «chamber of horrors»-ban a leghíresebb gyilkosok vannak élethűen ábrázolva.

Az osztrák kétfejű sas még mindig nagyon éhes és folyvást liheg vér után; mennyire szeretné karmait Kossuth, Bem, Petőfi stb. húsába vájni! Hát még Kossuthné; mily jóízű falat volna Teréz a császári madár számára! Mert az osztrák nagyon szereti a vérező asszonyhúst, Haynau korbácsolásával megverve vagy a nélkül. Ha csak Abdul Medsid szultán kész volna kiszolgáltatni a jóízű falatot a lakomára. (Ugyanott 133.) Tetemesen megrövidítve adom e kivonatot.

A mogorva öreg Radeckzy visszatért Bécsbe s, mint értesülünk, az osztrákok majdnem eltemették őt koszorúkkal és virágokkal. Ez még csak megjárja — Ausztriában osztrákok részéről. De az már mégsem szép, hogy angol írók angol rózsát pazarolnak az olasz szabadságot eltaposó kardforgató vitézre. (Ugyanott 139.)

Az osztrák keselyű (mert az nem is sas) és orosz medve majdnem megpukkadnak mérgükben, mert Kossuth kiszabadult a karmaik közül. (Ugyanott 140.)

Bécsben nagyszerű ebédet adtak Haynau, az asszonykorbácsoló tiszteletére, mely alkalommal magasrangú hölgyek finom kezecskéikkel megtapsolták az emberi szörnyeteget. (Ugyanott 143.)

A mészárosok egylete nagy ebédet adott (Londonban). Szeretnők tudni vajon a fölköszöntők sorában megemlékeztek-e korunk két leghíresebb mészárosáról — Haynauról és Radeckzyről. (Ugyanott 166.)

Haynau, teljes egyenruhában, valamennyi rendjeleivel

földiszítve, beválna madárijesztőnek valami kenderföldön. (Ugyanott 196.)

E mutatóványok után, melyek mind az 1849-diki kötetből vannak véve, nevetséges dolog volna továbbra is azt bizonyítgatni, hogy a Haynau elleni gyűlöletet Angliában magyar emissariusoknak kell fölronunk.

Midőn pedig a tábornok pórul járt a londoni sörfőzők közt, *Punch* nagyon nevetett rajta és több hosszú cikkben élcelt balesetéről. Különösen tetszett neki az, hogy az asszonykorbácsoló épen egy asszony szoknyái mögé menekült az őt elpáholó csöcseléktől. (1850. II. 114.) Az élcelap képekben is megörökítette az esetet. (Ugyanott és 133. lapon.) Az utóbbi kép magyarázatául meg kell említenünk, hogy ha az angol suhanczok meg akarnak szalasztani egy kutyát, úgy valami csörömpölő bádogedényt kötnek a farkára. Az említett kép a tábornokot mint futó hiénát ábrázolja, Haynau jól ismert hosszú bajuszával és farkára kötött bádog söröskancsóval, a mint a kocsisok és asszonyok hajszoják őt. Ugyanabban a számban van még egy lapnagyságú kép is, a hírneves Leachtől, mely egy mosolygó piros-pozsgás kocsist ábrázol Barclay és Perkinsék sörösbordójába bújva, ily aláírással: «Sketch of a most remarkable flea which was found in General Haynau's ear». A midőn tudniillik valami vallott kudarcz után megszökik, az angol azt mondja róla, hogy egy bolhával a fülében távozott el. Megvan ez a szólás más nyelvekben is. «Einem einen Floh ins Ohr setzen», mondja a német és «mettre à quelqu' un les puces à l'oreille», a franczia.

Úgy látszik tehát, hogy Schwarzenbergék nem járatták a *Punch*-öt, mert különben «a nevető bölc» élcelkedései további jegyzékváltásra adtak volna alkalmasint alkalmat.

Az incidensen még mai napig is jót nevet a fiatal nemzedék Barclay és Perkinsék sörfőzőgyárában, hol «Marshall Haynau» emlékét föntartotta a hagyomány; mert a szemtanúk közül már csak egy jó öreg úr él még, ki szívesen elcsevegi azt, a mit tud az esetről a látogatónak, ki fölkeresi őt atelierjében; mert ő már valami hatvan év óta czégtáblákat pingál azon koresmák számára, hol a czég sörét árulják.

KROFF LAJOS.

A NÉMET SOCIALISMUS REVISIÓJA.

A német socialdemocratia az idén megtartott drezdai pártgyűlésen újra folytatta azoknak a belső ellentéteknek tárgyalását, a melyeket már Hannoverben és Lübeckben is a polgári osztály feszült figyelmével kísért. A mikor néhány évvel azelőtt a német socialista párton belül hangok emelkedtek, a melyek kárhoztatták a multhoz való rideg ragaszkodást, kárhoztatták a marxismus elavult dogmáinak szent sérthetetlenségét — a német polgári sajtó és első sorban a szabadelvű sajtó nem tudott betelni az örömmel. Hangosan hirdették, hogy a socialismus előrenyomulása véget ért, mert önönmagában találta meg legveszedelmesebb ellenfelét. Az éles hang, a mely a lübecki és hannoveri pártgyűléseken, általános volt és a mely nem egyszer személyes támadásokba ment át — még csak jobban megerősítette a polgári társadalomnak azt a hitét, hogy hatalmas ellenségei meggyöngültek és egymással marakodnak. Bernstein Ede, a ki a socialismus ez új — úgynevezett revisionista mozgalmát megindította — meleg elismeréssel találkozott még a conservativeknél is, a kik a zsidó mozdonyvezető fiát mint mérsékelt és bölcs belátással bíró férfit állították a Bebelek és Liebknechtek elé. A nagy közönség, a mely néhány rossz és felületes ujság-cikk után alkotja meg rendszerint véleményét — ujjongó örömmel üdvözölte a revisionistákat, a kik — szerinte — fölvették a harcot a forradalmárokkal. És Bernstein Ede neve lassanként egyértelmű lett egy óriási szakadással, a mely a német socialdemocratian belül véghez ment és a mely a párt további győzelmeit lehetetlenné fogja tenni.

Ámde a polgári társadalom örömmámorát nyomon követte a keserves kiábrándulás. Egy időszaki pótválasztásnál Boroszló socialista munkásai Bernstein Edét a birodalmi

gyűlésbe küldötték. Ez a választás nagy meglepetést okozott. A boroszlói munkások rideg és hajthatatlan emberek hírében állanak. Maga Boroszló a német socialdemocratia egyik régi erőssége. Egy szomorú német munkás-dal szól a boroszlói temetőről, a melynek egy csendes sirjában nyugszik az, a ki a munkásosztálynak fegyvert adott a kezébe. Az élete javakorában oly tragikus körülmények között pihenni tért Lassalle Ferdinánd emléke, a boroszlói temetőt a német socialismus búcsújáróhelyévé avatta föl. És most éppen Boroszló socialista pártja tüntette ki bizalmával azt a férfit, a kit a socialismus ellenségei már-már szövetségesüknek hittek. A boroszlói választás egyszerre reáczáfolt a polgári pártok nagy örömére és sokan, a kik tisztán és élesen láttak, már akkor mondták, hogy a socialismus állítólagos belső gyöngesége csak mese és a birodalmi gyűlés általános választásai ennek a mesének utolsó maradványait is meg fogják semmisíteni. És úgy is lett. A nyáreleji általános választások hatalmas — szinte váratlan-győzelmet hoztak a socialistáknak, a kik több mint nyolczvan képviselőjükkel ma már a birodalmi gyűlés számban második pártját teszik. És három hónappal a nagy győzelem után ismét megújul Drezdában a párt belső harcza. A revisionisták ismét aránytalan kisebbségben vannak, ismét szidják, támadják és gyanusítják őket — ismét éles hangú, személyes támadások hangzanak el és conservativek és liberalisok egyaránt sokat remélő kárörömmel commentálják ezeket az ellentéteket. Egy-egy merészebb jós pedig ismét előáll a maga régi jóslatával, hogy a socialismus fejlődése megállt és a jövőben már csak hanyatlani fog.

Minden érdeklődő látja, hogy a német socialismusban az ellentétes elemek egyre szaporodnak. A közel négy millió embert magához számító párt nagyon különböző, egymással gyakran alig megférő, egymást gyakran szinte kizáró érdeket kénytelen egyesíteni. És nemcsak az érdekek különbözők, hanem az emberek is. A hivatásos munkás elfojtott gyanúperrel nézi a «lateiner» világnak mindig több és több tagját, kiket néha az őszinte meggyőződés, néha csak az érvényesülés vágya hoz táborába. Személyes és érdekelletétekhez hozzájárul azután a nagy elvi kérdés, a melyet — a mint már az imént mondtunk — a «revisionista» mozgalomnak szokás nevezni, és a mely pártgyűlések tilta-

kozó határozatai ellenére mégis megvan és egyre erősödik. A logikai folyamat tehát tényleg az volna, hogy mindezen belső ellentétek bomlasztó módon hassanak a pártra. Természetesnek találnók, ha a párt fokozatosan gyöngülne. És ez a bomlás, ez a gyöngülés mégsem történik meg, ellenkezőleg a párt folyvást erősödik és egyre újabb győzelmeket arat. Mi ennek az oka? Mi tulajdonképen az a «revisionismus», a melyről annyit beszélnek és írnak, a melytől annyit félnek és remélnek és a melyet mégis oly kevesen látnak tisztán. Megfogjuk próbálni, hogy a következőkben erre a kérdésre a feleletet megadjuk.

A XX. század társadalmi problémái között kétségkívű a socialismus áll az előtérben. Ötven esztendő alatt egy szinte páratlan fejlődés a modern socialismusnak a politikai és társadalmi életben nagy szerepet biztosított. Ha csak napjaink történetét vizsgáljuk, mindenütt látjuk munkájukat. Látjuk, a mint Franciaországban a végveszélyben forgó köztársaság megmentésére sietnek. Látjuk, hogy Belgiumban az erejét és talaját vesztett szabadelvű párt az ő segítségök nélkül már nem tud harczba menni az ultramontan kormány ellen. Közvetlen közelünkben, Bécsben, szintén a socialdemocraták az egyedüliek, a kik Lueger és társai keresztyén socialismusával szemben makacs és eredményes küzdelmet folytatnak. Németországban pedig az utolsó birodalmi gyűlési választásokon a szabadelvű pártok rettenetesen megfoggyva kerültek ki a választási tusából, mert saját választóik socialista jelöltekre adták szavazatukat. A socialismus mai fontosságát és jelentőségét tehát alábecsülni nem lehet. És épen ezért nagy érdeklődéssel kell azon mozgalmat kísérnünk, a mely e hatalmas párt fejlődését új irányba akarja terelni.

A jelent a mult ismeretei nélkül megérteni nem lehet. Ha a socialismus mai helyzetéről és uralkodó irányairól tiszta képet akarunk alkotni magunknak, szükséges, hogy rövid pillantást vessünk eddigi fejlődésére.

A modern, a mai értelemben vett socialismus nem nagyon régi. Marx és Engels ugyan az egész világtörténelmet, mint az elnyomók és elnyomottak szüntelen harczát állították oda — és ebben az értelemben a socialismus is oly régi volna, mint maga a történelem. Ámde, ha helyesnek is tart-

juk a Marx-féle álláspontot, a mely minden történelmi folyamatban a gazdasági alapokat keresi és találja, mégis azt kell mondanunk, hogy a történelem különböző socialis irányú mozgalmainak és a mai socialismusnak csak igen kevés köze van egymáshoz. Wat Taylor fölkelése vagy a francia jaquerie pusztításai, a német parasztháború vagy Dózsa György lázadása kétségtelenül az általános, gazdasági nyomás következtében keletkeztek. De ez az egyetlen közös vonás köztök és a mai socialismus között. A modern socialismusnak legjellegzetesebb vonása, úgyszólván alapvető föltétele ugyanis a gépek alkalmazása következtében beállott nagy gazdasági átalakulás. A mikor Manchester és Birmingham gyárosai először alkalmazzák műhelyeikben az új gőzzel hajtott szövőgépeket, kezdődik egyúttal a mai munkásmozgalom első fejlődési korszaka.

Fölösleges volna hosszadalmas bőbeszédűséggel elmondani, hogy mi volt tulajdonképen a gépek nagy átalakító hatása a gazdasági életben. Ezek a tények közismeretesek. És a socialismus nemzetgazdasága, az, a mit röviden marxismusnak nevezünk, bármennyire szeretne is jobban általánosítani, mégis a maga gazdasági tanait és igazságait is ide kénytelen visszavezetni. A marxismus alapvető elméletei, a «Tőke» az «Értéktöbblet» és az «Elszegényedés» elméletei innen indulnak ki. A mint hogy az természetes is. A termelési eszközöknek birtoka a gépek alkalmazása előtt nem állott olyan aránytalanul a munka fölött. A kisiparos és munkás között épen olyan kevéssé volt meg a szigorú határvonal, a mint hogy az ma sincs meg. Az iparban a nagy és elsőrendű szerepet még szaktudás és ügyesség játszottak. Az ügyes és jól kitanult legényből csakhamar önálló iparos lett. Nagyipar még alig volt, mert hiszen a nagyipart legfőljebb az alkalmazott legények száma tette volna, ezen a téren pedig gépek nélkül nem lehetett egy bizonyos határon túlmenni. És most jöttek a gépek. Egyszerűsítették a munkát és fokozták a termelést. A kinek volt annyija, hogy megszerezhetette őket, az aránytalanul jobb helyzetbe jutott, mint a többi társai. Nem kellett a költséges munkásokat fizetnie és aránytalanul többet termelhetett. A munkás kezdte egyéni értékét elveszíteni, nem nézték benne többé a finom, az ügyes, az alkotó kezet, egyszerűen kéz lett, a mely a gép kerekét forgatja.

A modern socialismus tehát abban a pillanatban indul meg, a mikor az ipari munkások nyomasztóan érzik az új gazdasági változás hátrányait, a mikor érezni kezdik, hogy az ő érdekeik és a gépekkel bíró, gépeket vásárló gyárosok érdekei ellentétesek, és a mikor ehhez a megváltozott állapothoz állást próbálnak foglalni. Ha ma közel másfélszázad fejlődésére visszapillantva végig tekintünk mindazon kísérleteken, a melyeket a munkás osztály tett, azokon az irányokon, a melyek rövidebb-hosszabb ideig a mozgalomban uralkodók voltak, kétségkívül találunk sok olyan mozzanatot, a melyeket az egésznek keretébe beleilleszteni csak nehezen lehet, találunk phantastikus ábrándképeket és kétségbeesett, véres kitöréseket, de az egész mégis egy teljesen logikai fejlődés képét fogja adni. Négy nagy korszakot különböztethetünk meg. Az elsőben a munkásosztály az új gazdasági rendszer technikai részében, a gépekben látja ellenségét és kétségbeesetten próbálja meg elpusztításukat. Ezek a kísérletek meddők maradnak. Azután belenyugosznak a változatlanba. De a harc kimerítette őket, érzik, hogy erejük gyöngye arra, hogy változtassanak azon, a mi vas törvényszerűséggel halad előre és ha a közvetlen jövőbe tekintenek, nem látnak reményt, hogy valami fordulat következze be javokra. Lelköket tehát a távoli jövő köti le, csapongó képzeletök ábrándképeket varázsol eléjük egy egykor eljövendő, utopistikus korszakról. Ez az az idő, a mikor a socialismus szellemi mozgalma nem vesz tudomást a létező társadalmi formákról és keretekről és teljesen tisztán a jövő képeit rajzolja. Ez sem tart sokáig. A valóság ismét visszaszólítja őket a küzdő térre. Most már belátják, hogy a technika haladása nem ellensége, hanem barátja az emberiségnek. De látják azt is, hogy a technikának ez a haladása néhány embernek válik csak előnyére, a kik lefoglalták a magok részére, és épen általa kényszerítik az ezreket, hogy szolgálják őket. Az új harci jelszó tehát nem a gépek ellen fordul többé, hanem azok ellen, a kik birtokuk által kiváltságos helyzetben vannak. És most már a socialismus tudomást vesz a létező állami és társadalmi rendről — ámde a legkiméletlenebb harcot hirdeti ellene. Ez a forradalmi socialismus. Forradalmi, mert hite és meggyőződése szerint az újat csak a réginek teljes elpusztulásával lehet megteremteni. A létező társadalmi és

gazdasági rendnek meg kell teljesen dőlnie, az összedőlt romokat el kell hordani; és csak azután lehet az újjáépítéshez hozzá fogni. Látjuk tehát, hogy a forradalmi socialismus rideg ellentétben áll mindazzal, a mit az eddigi fejlődés létrehozott. Nem folytatni akarja azt, a mi eddig történt, hanem lezárni és újat kezdeni. És már itt mutathatunk reá az ellentétre, a mely a socialismus ezen harmadik fejlődési szakát elválasztja a negyedikről, a revisionistáktól. Míg az utopisták nem vettek tudomást a társadalom fönnálló kereteiről, míg a forradalmi socialisták le akarták dönteni ezeket a kereteket, addig az új irány hívei a mostani kereteken belül akarják munkájokat elvégezni — és a meglévőt nem elpusztítani, hanem megváltoztatni. Ez a revisionismus lényege. A nagy socialis forradalom, a melyről Marx és Bebel álmodoztak, szerintök lehetetlen, de fölösleges is. Lehetetlen, mert a valóság már eddig is reácázolt azokra a következtetésekre, a melyeket Marx Károly és iskolája kétségtelen igazságoknak tartott. És fölösleges, mert a socialismus positiv munkájához a munkásosztály anyagi és szellemi jólétének emeléséhez nem kell a forradalom, hanem elég az átalakítás.

Ha az előbb említett négy korszakot vizsgáljuk, azt fogjuk továbbá látni, hogy az egyes nemzetek különböző időben különböző szerepet játszottak bennök. A három nagy iparos nemzet, az angol, a francia és a német fölváltva gyakorolták a vezetést és mindegyik reányomta a maga bélyegét egész korszakára, oly annyira, hogy sokan szinte hajlandók az angol, a francia és a német socialismusról beszélni. És ha ezt a különválasztást talán ennyire szabatosan nem is lehet keresztül vinni, kétségtelen, hogy az egész socialis mozgalom súlypontja bizonyos időközökben változott. Míg a tizenharmadik század második felétől egészen a múlt század huszas éveig Angliában van, a huszas években átmegy Franciaországba, hogy azután az ötvenes években Németországba kerüljön, a hol körülbelül a mai napig megmaradt. Természetes azonban az, hogy nem három különböző eredeti fejlődéssel állunk szemben, mert, a mint mindjárt látni fogjuk, úgy a forradalmi socialismus, a melynek Németország volt legkedvezőbb talaja, mint most a revisionisták mozgalma, mely szintén Németországban lépett föl, Angliából, angol befolyás alatt jutott el Németországba.

Azok a dühös, féktelen támadások, a melyekkel az elkeseredett munkásság az első gépeket fenyegette, kevés kivétellel mind Angliában játszódtak le. Ha a tizennyolczadik század hetvenes és nyolczvanas éveibe megyünk vissza, naponként találkozunk ilyen jelenségekkel. Ebben a mozgalomban még nem volt semmi szervezet, semmi előzetes megfontolás, semmi céltudatosság. A munkáscsapatok, a kik a scheffieldi vagy leedszi műhelyekbe betörték, magok sem hittek valószínűleg, hogy romboló munkájuk a további fejlődést megakaszthatja. Az elkeseredés és a düh vezette kezöket, eredményre nem volt semmi kilátásuk. Néhány évtized azután meggyőzte őket a hasonló kísérletek teljes meddőségéről és mire a gépek a continens államaiba eljutottak, általános hasznosságuk már annyira el volt ismerve, hogy a német vagy francia munkásnak nem jutott soha az eszébe, hogy az angol példákat kövesse.

A mint az új gazdasági rend ellen az első erőszakos kísérletek Angliában történnek, a socialismus első tudományos theoriái szintén Angliában keletkeznek. Az, a mit az előbb utopistikus socialismusnak nevezünk, Angliában fejlődik ki először, hogy azután Franciaországba menjen át. Megalapítója, első formulázója Robert Owen sajátos ember volt. Gyáros, a ki az új gazdasági rend által szerzett vagyonát az új gazdasági rend javítására akarta fordítani. Lelkében erős hajlam volt mindig a mysticismus felé. Korának gazdasági átalakulásában titokzatos tényezők munkáját látta. Egy idő múlva hirdetni kezdette, hogy megtalálta a gazdasági élet nagy titkát. Ez a nagy titok — szerinte — az, hogy mindennek, a mit termelünk, tulajdonképeni értékét a reáfordított munka képezi. A munka az egyedüli értékmérő. Owen nagy titka — minden mystikus sallang nélkül — már Smith Ádám előtt is ismeretes volt, később pedig Marx Károly szintén ez alapon dolgozta ki a maga gazdasági törvényeit. Owen azonban szerette volna a maga fölfedezését a gyakorlati életben is alkalmazni. Ezek a vállalkozásai nem voltak sikeresek. Gyárjai, a melyek a későbbi francia «Ateliers nationeauxnak» bizonyos irányban mintául is szolgáltak, megbuktak. És maga Owen is kénytelen volt belátni, hogy a gyakorlati politikai eredmények többet érnek, mint a phantasia alkotásai. És hogy egy jó munkásvédelmi törvénynek nagyobb haszna

van, mint a legszebb utopiának. Élete vége felé azokhoz csatlakozott, a kik a nagy angol utilitarius philosophus. Bentham és tanítványai körül csoportosulva, az úgynevezett radicalisok pártját alkották és a kiknek czéltudatos és kitartó munkája az angol törvényhozásban már akkor nagy szerepet kezdett játszani. Lord Russel és Lord Grey első nagy választási reform-billja a radicalisok előkészítő, izgató tevékenysége nélkül soha sem tudott volna diadalmaskodni.

Az utopista gondolkodás, az utopista eszmények Franciaországban kedvezőbb talajra találtak, mint Angliában. Nem is kell Taine milieu elméletéhez folyamodnunk, hogy ezt megérthessük. Az angol gondolkodás, az angol gyakorlati élet soha sem tudott igazában légvárakkal és köd-kepekkel megbarátkozni. A francia szellem készséggel fogadta őket. Nem térhetünk ki, itt hosszasan St.-Simon és Fourier működésére és rendszereire; emléköknek ma úgyis már csak történelmi értékek van. A francia sensualismus teljesen fölülkerekedett bennök, még inkább tanítványaikban. St.-Simon követői visszavonultak a falusi magányba, hogy a társadalmi rendtől távol, túlfinomult gyönyörök közepett készüljenek az eljövendő nagy átalakulásra, a melynek egy lényeges pontja — hitvallásuk szerint — a szabad szerelem volt. A mikor a 48-as februári forradalom Fourier rendszerét a gyakorlatba akarta átvinni és fölállította a «nemzeti műhelyeket», pár hónapi kinos tengődés után teljes kudarcz következett el. És ezt a kudarczot a boulevardokon lemészárolt munkások ezrei, a kik Cavaignac katonái kezétől estek el, drágán, nagyon is drágán fizették meg.

Az utopista rendszerek túléltek önmagokat és csendben, zajtalanul alusznak el. Ott, a hol Owen először hirdette nagy titkát, Angliában, hangzik el ismét az új tanítás. Az új tanító Marx Károly és tana a forradalmi socialismus.

A 48-as év üldözései Angliába száműzték a continens forradalmi mozgalmainak harczosait. Menekülve jött Angliába Marx Károly is, miután Németországban ismét a reactio lett az úr. Marx a nagy socialis mozgalomnak egyik legsajátosabb alakja. Munkássága átalakítólag, úgyszólván alapvetőleg hatott. A világnak ma talán legnagyobb pártja őt vallja szellemi vezérének. Arczképe épen úgy diszít az amerikai, mint a norvég munkás szobáját. Neve elválaszthatatlanul

összekapcsolódott a forradalommal. Ámde a forradalmi socialismus megalapítójában hiányzik mégis a legtöbb vonás, a melyeket a közhiedelem a forradalmártól megkíván. Nem volt ragyogó megjelenés. Nem tudta szónoki tüzével a tömeget magával ragadni. Czikkei nem kavarták föl a szenvedélyeket. A regényesség zománcza, a mely Lassalle Ferdinánd életét és halálát bearanyozta, hiányzott alakjából. Marx Károly tudós volt. Azoknak a német tudósoknak fajtájából, a kik ellentmondást nem tűrő biztonsággal állapítják meg következtetéseiket. Azoknak a német tudósoknak a fajtájából, a kik nagyobb makacssággal, nagyobb szívóssággal ragaszkodnak a magok igazságaihoz, mint a katona a reá bízott zászlóhoz. Azoknak a német tudósoknak a fajtájához, a kikhez a marxismus czáfolója, az új revisionista mozgalom megindítója Bernstein Ede is tartozik.

Marx Károly az ötvenes esztendőök Angliájában élt és az ötvenes évek Angliája döntő befolyást gyakorolt politikai és gazdasági elméleteire. A nagy átalakulás, a melyről főntebb szoltunk már ekkor teljesen be volt fejezve. Anglia egy óriási ipari föllendülés korszakában élt. Az egész világon szinte az egyedüli iparosállam volt még akkor. Ipari terményei számára épen olyan kész piacot talált Németországban, mint a syriai partokon, a görög szigeteken vagy Közép-Amerika köztársaságaiban. Úgy látszott, hogy belátható időkip nem lesz egyenrangú vetélytársa. Kereskedelmi hajóhada a világ összes tengerein uralkodott. Gyarmatai erősek és virágzók voltak és évről-évre jobban terjedtek egy olyan időben, a mikor Franciaország alig tudta Algirt megtartani, a mikor Amerika, Németország, Oroszország még nem is gondolhattak gyarmatpolitikára. Gyártelep keletkezett gyártelep után, mindig nagyobb és nagyobb töke egyesült az egyesek kezében. A negyvenes évek végén Anglia átment a szabad kereskedelemre és az egész világon mozgalom indult meg, hogy ezt a példát kövessék. A német agrariusok, Mecklenburg és Pommerania lovagbirtokosai, meleg hangú föliratot intéztek Sir Robert Peelhez, az angol miniszterelnökhöz és a szabadkereskedelem lelkes híveinek vallották magukat. Az angol nemzetgazdák gondolkodása természetes és világos. A szabadkereskedelem föntartás nélkül nyitotta volna meg számukra a világ piaczeit és ipari

czikkeik a vámtól nem védett hazai gyártmányok fölött föltétlen diadalt arattak volna. Cserébe ezért szívesen engedték volna be vám nélkül Németország gabonáját és Hollandia vaját. A nemzetközi munkamegosztás egy nagyszerű kísérlete volt ez. Anglia a világ ipari műhelyének szerepét akarta átvenni, hogy az egész világ azért cserébe nyers terményekkel lássa el.

Marx Károly éles szemmel nézte ezt a fejlődést és megtalálta nagy hibáit. Láttá, hogy mint egyesül mindig több és több gazdasági hatalom az egyesek kezében. Láttá, hogy mint jó szinte szolgai függésbe ezen egyesektől mindig több és több ezer munkás. Láttá, hogy az állami rend, a mely Anglia nagyságát a nagyiparban találja, mint vonakodik minden újítástól, a mely a munkások helyzetén javíthatna. Mint zárja őket ki a politikai hatalomtól, mint veszi el egyesülési jogukat, mint bünteti meg irgalmatlanul azokat, a kik kísérleteket tesznek sorsuk javítására. És Marx még egyebet is látott. A nagyipar rohamos előrehaladása a tönk szélére juttatta a kisipart. Százan és ezren a kisiparosok közül elvesztették önállóságukat, hogy ismét a munkások soraiba kerüljenek. A munkások elégtelensége pedig egyre fokozódott. A negyvenes évek Angliában a munkások folytonos forradalmi mozgalmak között teltek el. Ez az úgynevezett «chartista» mozgalom, a «charta» után, a mely a munkások — főleg politikai — követeléseit tartalmazta. Összeütközések napi renden voltak. Egy ízben egész London reszketett a chartisták óriási tömegétől. Marx mindezt látta és tudta. És most a német tudós alaposságával és biztonságával hozzálat, hogy a létező viszonyok alapján a maga tanításait formába öntse.

Marx teljesen az angol viszonyokból indult ki. Föltette, hogy a fejlődés, a mely rohamosan haladt mostanáig előre, épen oly rohamosan fog haladni a jövőben is. Akkor pedig az eredmények nem lehetnek kétségesek. A termelési eszközök, a tőke mindig kevesebb kézben fog egyesülni, végre néhány kézben, talán csak egy kézben lesz. A nagy tömeg, a mint eddig, a jövőben is fokozatosan a teljes függésbe fog süllyedni, és ehhez képest mindig nagyobb lesz majd nyomora is. A kisipar teljesen el fog pusztulni. A fönnálló gazdasági rend így önönmagát, mintegy ad absurdum fogja vinni, a míg azután azon a ponton, a hol a további fejlődés a létező alapján

lehetetlen lesz, a socialis forradalom egy csapásra meghozza majd a nagy, a döntő változást. Ez a socialis forradalom gyökerében fogja elpusztítani a nagy tőkére alapított gazdasági rendet, meg fogja szüntetni a termelési eszközök kiváltságos birtokát és a termelési eszközök államosításával egy új, igazságos, socialis rendet fog megteremteni.

A marxismus lényege körülbelül az előbb elmondottakban van meg. Ismét hangsúlyoznunk kell, hogy Marx teljesen az angol gazdasági viszonyok alapján dolgozott. Ha nem is igaz talán az, a mit a marxismus némely bírálója mond, hogy Marx összes következtetései nem is Anglia egész gazdasági életéből, hanem csak egyik iparából, a szövőiparból vannak merítve, tagadhatatlan tény, hogy Marx, ámbár mindig általánosítani akart, csak azt látta, a mit közvetlen tapasztalásból ismert.

A marxismus Angliában készült el, angol befolyás hozta létre, ámde nagygyá és hatalmassá nem Angliában, hanem Németországban vált. A német socialismus a múlt század hatvanas esztendőitől kezdve szigorúan Marx hatása alatt fejlődött. A hatvanos háború, a maga öt milliárdos hadi sar czával, a nagyipart és általában a gazdasági életet Németországban hirtelenül és hatalmasan föllendítette. Harmincz év alatt Németország nemcsak elérte ipari versenytársait, de sok tekintetben el is hagyta őket. Az a Németország, a mely az ötvenes esztendőkből Anglia legnagyobb piacza volt, ma már Délamerikából teljesen kiszorította Angliát és maguk az angol gyarmatok is alig tudnak a német ipar termékei előtt védekezni. A német kereskedelmi utazó ma épen úgy otthon van Mesopotamia és Perzsia sivatagjaiban, mint az oceánjáró gőzösök fedélzetén. Egy költséges és egyelőre még eredménytelen gyarmatpolitika ezen a téren is föl akarja a nagy gyarmatállamokkal a versenyt venni. Ezer és ezer «Flottenverein» gyűjti a pénzt, hogy a német hajóhadat erősíteni lehessen. Egyszóval Németország az utolsó évtizedek alatt földművelő államból iparállammá fejlődött.

Természetes, hogy ez a fejlődés a munkáskérdést illetőleg is teljesen ugyanazon változásokat hozta létre, mint minden más államban. De a munkásmozgalom kiinduló pontja Németországban mégis lényegesen különbözik akár Franciaországtól, akár Angliától. Amott a socialismus együtt

fejlődik a mozgalommal. Az egyik rész utopista, a másik rész forradalmi, a harmadik rész teljes közönyösségben marad. Az új irányok váltakozva lépnek föl, egy-egy új esemény sokat más irányba terel; egyszóval nem kapnak kész gazdasági és politikai rendszert, a melynek alapján tovább fejlődhetnének, hanem velök együtt különböző gazdasági és politikai rendszerek fejlődnek. Németországban ez másképen történik. Mikor a német nagy ipari átalakulás és véle a munkásmozgalom erősebb, intensivebb fejlődése megkezdődik, már a marxismus is készen van. Egy bevégzett politikai és gazdasági program áll rendelkezésükre, a mely a német gondolkodásnak teljesen megfelel. Egy ideig még habozik a német munkásság, de azután szinte fönn tartás nélkül fogadja el Marx törvényeit. Van még egy ok, a miért a marxismus sokáig mint csalhatatlan igazság uralkodik az egész német munkásmozgalomban. Láttuk, hogy Marx a maga törvényeit akkor csinálta meg, a mikor az angol gazdasági fejlődés már jó előre volt, bizonyos irányban pedig már tetőpontját is elérte. Azok az események, a melyeket Marx Angliában már mint egy mult fejlődés tényeit látta, Németországban csak most következnek be. A nagy tőke központi kezekbe kerül. A kisipar rohamosan pusztul. A munkások helyzete egy bizonyos ideig fokozatosan rosszabbodik. Vagyis úgylátszik, hogy maga a fejlődés is bizonyítja a marxismus igazságait. A német munkások meglepődéssel látták, hogy Marxnak egyik másik állítása bekövetkezett. Lám, ezt Marx mind előre megmondotta. Igaza volt ebben, és igaza lesz a többiben is. És harmincz esztendeig a marxismus dogmái ellenmondásra, bírálatra, kételyre nem találtak. Harmincz esztendőnél is több mult el, mikor a német socialismusban a revisionista irány föllép. Marx és hűséges segítő társa Engels már a sirban pihentek, a mikor a marxismus dogmáinak egyik régi harczoa először hirdeti a revisio szükségességét. Ez a régi harczos Bernstein Ede.

Az angol gazdasági élet jelenségeinek és tanulságainak úgylátszik döntő befolyása volt eddig a német socialis fejlődés menetére. Láttuk az imént, hogy Marx Károly egészen angol tapasztalásokból meritette a maga törvényeit. Bernstein Ede ugyanazon az alapon dolgozik. A mi a két férfit, a mi a két tant egymástól elválasztja, az nem egyéb, mint negyven esztendő Anglia gazdasági történetében.

Ha a német socialista párt összetételéről beszélünk, figyelemmel kell lennünk azokra a különböző elemekre, a melyeket magában egyesít. A munkásosztály mindenekelőtt legnagyobbbrészt, de különösen a nagy városokban föltétlenül a párthoz tartozik. Csak Dél-Németország egyes vidékein sikerül a katolikus centrumnak még mindig a vallás malasztjával a munkásokat az osztályharcztól távol tartani. De ezeknek száma is rohamosan fogy.

De nem a szervezett munkásság az egyedüli, a mely nagy tömegekben tartozik a párthoz. A tanult, az úgynevezett «lateiner» elem is évről-évre növekedő számban fogadja el a socialismus programját. Ennek az okát Németország politikai viszonyaiban kell keresnünk. Németországban, de elsősorban Poroszországban még mindig megvan az uralkodó osztály, bár a törvény betűi már régen eltörölték. A törvény eltörölte, ámde az élet meghagyta. Ma is, épen úgy, mint ötven esztendővel azelőtt a földbirtokos nemesi osztály, a «junkerek» első szerepet játszanak a diplomatiában, a hadseregben, a bíróságoknál és a közigazgatásban. Az ő soraikból kerülnek ki a követségi tanácsosok, az alezredek, a felsőbb törvényszékek bírái és a tartományi főnökök. A míg közöttük valaki állásra várakozik, a polgári elem nem juthat előre. A polgárság fiai számára nyitva áll az ipar, a kereskedelem és a szabad művészetek; ámde az állami életben való érvényesülés a «trón és oltár védelmezői» számára van föntartva. A polgári elem — elsősorban pedig a zsidóság — így már természetsszerűleg is arra a pártra van utalva, a mely nagyságánál és hatalmánál fogva az egyedül lehetséges érvényesüléssel biztatja őket. És ez a bizalom tényleg igen sokat nem is csalt meg. Fiatal ügyvédek és orvosok a socialismus által jutottak be a községi képviselőtestületbe, a tartományi gyűlésbe, magába a birodalmi gyűlésbe is. Példájok ismét másokat vonzott. A szabadelvűség régen elvesztette hajdani varázsát. Csak tavaly történt, hogy a régi német szabadelvűség legutolsó, talán legerősebb csak a minap pihenni tért vezérferfiú Mommsen Tivadar, saját pártjának egy mély resignatioval megírt nyílt levélben azt ajánlotta, hogy a közös ellenség, a reactio ellen, a socialismus szövetségében harcoljon. Maguk a német szabadelvű pártok vezérei, az egy Richter Jenőn kívül, ma már tisztán látják, hogy jelszavaik nem élet-

képesek többé és nem is hatnak. A szabadelvűség, a mely negyvennyolczban még a barrikadokra tudta a tömeget szólítani, ma már elveszítette vonzó erejét a nép széles rétegei számára. A kik a nép kegye által akarnak emelkedni, kénytelenek a socialismus tanait elfogadni. És ezért tömegesen látjuk a vagyonos kereskedő osztály, sőt nem egyszer a nagyiparosok és bankigazgatók fiait is a socialisták soraiban. A berlini első kerület socialista jelöltje az utolsó birodalmi választásoknál Aarons dr. — Bleichröder veje volt.

A munkásvezérek a revisionisták elleni harcban gyakran vetik amazok szemére, hogy a revisio eszméit a tulajdonképeni proletariattól távol álló, általuk félig gyűlölt és félig megvetett «lateiner» elemek vetették föl a pártban és ugyanazok tartanak ki mellettök. Ez a vád megfelelkezik ugyan attól, hogy Marx Károly épen olyan kevésbé volt gyárimunkás, mint Bernstein vagy Vollmar, ámde bizonyos tekintetben mégis igaza van. A revisionisták legnagyobbbrészt a párt nem proletariatus részéhez tartoznak. És ez nagyon természetes is. Láttuk, hogy a német társadalmi viszonyok sok olyant is szinte belekényszerítettek a socialisták sorai közé, a kiknek családja, környezete, ismerőseik és érdekeik még mindig egy egészen más világban vannak. Sokan hosszú ideig haboztak, a míg erre az utolsó lépésre reászánták magukat. Az ezidei drezdai pártgyűlés egyik fővádlottja Göhre Pál, egy egykori evangélikus pap, most socialista birodalmi gyűlési képviselő volt. Ez a Göhre érdekes multtal bír. Mint fiatal pap kezdett a munkásmozgalommal foglalkozni, és hogy tisztán lásson, hat hónapig mint gyárimunkás dolgozott Chemnitzben. Élményeit egy igen nagy föltűnést keltett könyvben *Sechs Monate als Fabrikarbeiter* írta meg. Mindaz, a mit látott és tapasztalt ellenállhatatlan erővel vonzotta a socialismus felé. De még mindig habozott. Ebben az időben alakultak meg a nemzeti socialisták, egy jóakarató, de terjeszkedésre képtelen párt, a mely ezidén csendesen megszűnt. Göhre hozzájuk csatlakozott. De belátta nemsokára, hogy új barátai gyengék és egyre gyengülnek. Nem maradt az ő számára sem más hátra, minthogy megtegye az utolsó lépést és belépjen a munkáspártba. Lelki átalakulásának története *Wie ein Pfarrer Socialdemocrat wurde* czim alatt hatvanezer példányban van a német munkások között el-

terjedve. Göhre és társai átjöttek a socialdemocratiához, hűséges és engedelmes párthívek lettek; ámde a multjokat egészen mégsem tudják megtagadni. A polgári társadalom fiának nehezére esik mindig a polgári társadalom engesztelhetetlen ellensége gyanánt szerepelni. A marxismus nem engedett megalkuvást. Rideg parancesszava a socialista pártnak a legszigorúbban tiltott meg minden érintkezést, minden együttműködést azzal a társadalommal, a melynek rombadulése a jobb jövő biztosítója. Hogy a pártnak polgári vagy a polgáriakhoz közel álló elemei érezték e tanok rideg voltát, az kétségtelen. És kétségtelen az is, hogy bennök már akkor is megvolt a hajlandóság egy szelidebb, megalkuvóbb fölfogásra, mikor még a revisio fogalma előttük is ismeretlen volt.

A német socialismus kemény és szenvedélyes harcza, a melyeket a fönnálló rend, elsősorban pedig Bismarck ellen viselt, a pártnak számos kiváló tagját hosszú esztendőkre börtönbe juttattak. Mások a fenyegető büntetés előtt külföldre menekültek. Angliába menekült a nyolczvanas években Bernstein Ede is, a ki odahaza a marxista dogmák egyik legszenvedélyesebb harczosa volt. Kiméretlen támadásai különösen magukra vonták Bismarck haragját és Bernstein tudta, hogy számára vagy egyáltalában nincs többé visszatérés, de legjobb esetben is egy hosszú száműzetésnek néz elébe. Belenyugodott tehát sorsába és azon volt, hogy beleélje magát az angol viszonyokba. Alapjában véve ez nem is volt nehéz föladat. Az utolsó század alatt Anglia sok ezer politikai menekültnek nyújtott menedéket. Olasz karbonarik, francia republicanusok, magyar negyvennyolczas menekültek, orosz nihilisták és reform-törökök váltakozva élvezték az angol nemzet vendégszeretetét. És valamennyien rövidebb-hosszabb idő alatt annyira megszerették a száműzetés földjét, hogy alig tudtak ismét megválni tőle. Bernstein számára azonkívül még egy érdekes föladat is kínálkozott. Nagy mestere, Marx, itt élt, itt tanulmányozta a gazdasági életet és itt alkotta meg tanításait. A tanítvány előtt most megnyílt a lehetőség, hogy a marxismus forrásait tanulmányozhassa.

Kétségtelen, hogy a mikor Bernstein Angliába jutott, még nem kételkedett. Gyermekkorában és ifjúságában erősen kivette részét a socialis nyomorból. Atyja gőzmozdonyvezető

volt és a család igen szűk viszonyok között élt. A fiatal Edét hajlamai a tanulmányok felé vonzották. Gyakran megfigyelt tény, hogy a munkásmozgalmak legfanatikusabb hive épen a proletár sorsból kikerült tanult elem. És ez természetes is. Ők is érzik a nyomor, a gazdasági elnyomatás minden szenvedését. De ehhez az érzéshez még hozzájárul a tudás és a tudományos meggyőződés, a mely a saját és proletár-társaik sorsát, mint egy nagy gazdasági igazságtalanságot állítja szemeik elé. Ezeket az embereket nem szabad összetéveszteni azokkal, a kiket az előbb említettünk és a kiket az érvényesülés vágya egy idegen társadalomból hoz a munkások közé. A munkáslakásból kikerült ügyvéd, orvos vagy tanár egészen más, mint a nagykereskedő fia, a ki, mert nem tud másképen bekerülni a községi képviselőtestületbe, a legridegebb osztályharczot hirdeti, de a feleségét Ostendébe és a Svájcba küldi nyaralni. A mai német socialdemocratiában gyakran előforduló esetek.

Bernstein Németországban — hosszú küzdelmei alatt — mindig szigorúan ragaszkodott a marxismushoz. Tudományos meggyőződését semmi kétely nem lazította. Az előbb mondtuk, hogy Németország gazdasági föllendülése a hetvenes és nyolczvanas években sok tekintetben igazat látszott adni Marx elméleteinek. A német socialisták szilárdan hittek a nagy társadalmi összeomlásban és a nyomán támadó socialis forradalomban. Ámde most Bernstein hirtelenül egy más talajra jutott. A német fejlődés elveszett szemei előtt a távolban és maga előtt látta Anglia gazdasági életét — ötven esztendővel Marx elméleteinek megszületése után.

És ez az ötven esztendő Anglia gazdasági történetében reáczáfolt a marxismus legtöbb tantételére. A nagy, rohamos föllendülés, a melyet Marx az ötvenes esztendőekben megfigyelt, nem szűnt ugyan meg de sokkal csendesebb mederbe terelődött. A kisipar nem hanyatlott tovább, sőt az utolsó évtizedekben ismét új szerephez jut a nagyipar mellett. A tőkehalmozódás egyes kartellekben és syndikatusokban ugyan új kereteket nyert, de a Marx által megjósolt «néhány kéz» még mindig sok százezerre rug, és ezek a kezek nem hogy fogynának, hanem ellenkezőleg szaporodnak. De legjobban a munkások helyzete bizonyítja Angliában, hogy Marx nem következtetett helyesen. Az ötvenes és hatvanas

esztendők erős küzdelmei után, a melyeket a munkások főleg egyesülési jogaikért voltak kénytelenek vívni, egy békés fejlődés korszaka következik el. Disraeli választási reformja a politikai jogokat hozzáférhetővé teszi számukra. A 70-es Trade-Union törvények pedig a munkásszervezkedést szinte korlátlanul ismerik el. Ez a munkásszervezkedés azután rövid néhány évtized alatt a munkásokat a munkaadókkal szemben majdnem az egyenrangú szerződő felek helyzetébe hozta. A munkabérek rohamosan emelkedtek. A munkásjóléti törvények kiterjesztették figyelmöket a balesetbiztosításra épen úgy, mint a munkaidőre. A nőket és gyermekeket külön törvények védték meg. Az éjjeli munka a fejletlen koruak számára eltiltatott. Magánosok és testületek versenyeztek, hogy kényelmes és egészséges munkáslakásokat építsenek. A munkások szóhoz jutottak a községi képviselőtestületben, a megyegyűlésben és az iskolaszékben. Egyszerűen épen az ellenkező történt, mint a mit Marx tanítása előre látott. A munkásosztály nem süllyedt, hanem emelkedett. A nyomor nem lett nagyobb, hanem a lehetőséghez képest csökkent. És a nyomorral együtt csökkent a forradalom utáni vágy. Az angol munkás, a ki battersea-i kényelmes, virágos kerttel körülvett házában él, a ki tagja a községi képviselőtestületnek és a kinek tisztességes munkabére van, — másképen gondolkodik a forradalomról, mint az az elkeseredett tömeg, a mely a hatvanas esztendőkben Scheffield műhelyeit veszélyeztette. Egyszerűen az angol viszonyok ötven esztendő alatt gyökeresen változtak de nem hátrányukra, hanem előnyükre.

És Bernstein Ede most maga előtt látta ezt az új képet. A hosszú évek alatt, melyeket Angliában töltött, azután ideje volt ezt a képet meg is érteni. A történettudós és a nemzetgazda nem zárkozható el az új tanulságok előtt. Látnia kellett, hogy Marx kiindulási pontjai nem a forradalomhoz visznek, hanem a békés fejlődéshez. Hogy a gazdasági életben nincsenek rohamos átmenetek, hanem lassu, biztos haladás. És hogy a socialismusnak nem az a célja, hogy egy olyan forradalomért küzdjön, a mely sohasem fog elkövetkezni, hanem elő kell segítenie azt a haladást, a melynek jelen és jövő nemzedékek mindig több és több hasznát fogják venni. Ebben a szüntelen haladásban van a socialismus-tulajdonképeni célja és jelentősége.

Bernstein csak nehezen tudott régi hitéről lemondani. De minél hosszabb időt töltött odakinn, ennél jobban távolodott el egykori mesterétől. A tények igazsága előtt meg kellett hajolnia. Az egyik oldalon a holt betű állott, a másik oldalon maga az élet. Marx meghatározta a fejlődés menetét, ámde a fejlődés mégis épen az ellenkező irányban történt. És Bernstein előtt ott állott a kérdés, hogy vagy nem vesz tudomást ötven esztendő haladásáról — vagy pedig hozzá kell nyúlnia a marxismus tömör épületéhez és sokat lerombolni, sokat átépíteni, sokat újra csinálni.

A mikor Bernstein félénken, habozva mondotta ki — akkor még Angliában — első kételyeit, a német socialista párt vezérei egyszerre neki támadtak. Kautsky Károly, a ki az orthodox socialdemocratia lapját a *Neue Zeitung* szerkeszti, dühös fanatismussal rohant az eretneknek. Liebknecht és Bebel, a párt politikai vezérei, elvtagadással vádolták. A pártgyűléseken kis, jelentéktelen vidéki újságírók, a kik ezen a réven akartak híresek lenni, egymást próbálták túlkiabálni, hogy törhetetlen forradalmi álláspontjokat bizonyítsák. Pedig akkor Bernstein még nem mondott többet, mint hogy a marxismus egyes pontjai revisióra szorulnak. Ámde a «revisio» pusztá említése valósággal csatakiáltás gyanánt hatott. Minden oldalról támadták és gyanusították. A polgári sajtó hangosan ujjongott. Bernsteinben a pártbomlasztó új elemet látták, a kinek conservatívek és liberalisok egyaránt meleg elismeréssel adóztak. Ez az elismerés új vád volt a régi párt-hivek szemében. A *Kreuzzeitung* hizelgő szavait gúnyos készséggel ismételték. Szomorúnak tartották, hogy egy elvtárs legnagyobb ellenségeiknek dicséretével találkozik. Ez a dicséret — mondották — bizonyítja a legjobban, hogy Bernstein hova akarja a pártot vezetni.

A támadások a legnyugodtabb embert is tűzbe szokták hozni. Ha csak azt mondották volna Bernsteinről, rossz politikus és megbízhatatlan elvtárs, talán visszafordult volna a támadások súlya előtt. De ellenfelei tudományos meggyőződéséről, tudományos eredményéről is gúnyos kicsinyléssel beszéltek. A tudós — de elsősorban a német tudós — pedig ilyenkor nem hagyja magát. Bernstein válaszolt. Statistikai adatokkal bizonyította, hogy a kisipar nem fejlődött vissza úgy, a mint azt Marx előre megmondotta. Statistikai adatok-

kal bizonyította, hogy a munkások úgy Angliában, mint másutt nem hogy a nyomorba süllyednének, de ellenkezőleg évről-évre nagyobb jóléthez jutnak. A marxismus két fontos elmélete tehát megdől. És ha ez a két elmélet megdől, logikusan megdől a harmadik elmélet, a «társadalmi összeomlás» elmélete is. Ha az előfeltételek hiányoznak, a socialis forradalom nem fog bekövetkezni, Bernstein mindenkor a legnagyobb tisztelettel beszélt Marxról. Elismerte, hogy gazdasági és történelmi tanításai nagyrészt ma épen úgy helyesek, mint ötven esztendővel ezelőtt. Nem nyult a marxismus alapvető értéktöbbleti elméletéhez. Kijelentette, hogy teljesen a történelmi materialismus alapján áll. Ő csak a marxismus gyakorlati politikájának néhány tételét akarja a megváltozott viszonyokhoz mérten újjáalkotni. Kétségtelen, hogy Marx nagy nemzetgazda, nagy politikus és nagy történész volt; de senkisem csalhatalan! Néhány következtetésére az élet reáczáfolt, és a jó elvtársak földadata nem az, hogy makacsul ragaszkodjanak az elavulthoz, hanem hogy hasznukra fordítsák azt is, a mit még Marx nem tudhatott.

A védelemre újabb támadások következtek. Ámde, ha sokan és szenvedélyesen támadták is Bernsteint, voltak mindjárt föllépése után olyanok is, a kik igazat adtak neki. Ezeknek száma pedig az esztendők alatt folyvást szaporodott.

Ha a revisio híveit a német socialismusban számba vesszük, igen különböző elemeket találunk közöttük. És különbözők az okok is, a melyek befolyással voltak nézetök átalakulására. Találunk egy nagy és erős részt, a melynél, bármily hihetetlennek is hangzik, a nemzeti érzés játszott nagy szerepet a revisio iránti rokonszenv keletkezésénél. Vannak, a kiket a tudományos meggyőződés hozott Bernstein álláspontjára. Sokan taktikai okokból fogadják el nézetét. Másokat ismét a német birodalom megváltozott politikai helyzete kényszerített híveinek soraiba. Pillantsunk végig rajtok és mindez tisztán fog előttünk állani.

Furcsának, szinte lehetetlennek találjuk, ha valaki a nemzetközi socialdemocratián belül nemzeti érzésről beszél, a mely a párt egyes részeit elválasztja. Pedig ez az érzés, nevezzük már most nemzetinek, fajinak vagy akárcsak földrajzinak, tényleg megvan. Ha figyelemmel kísérjük a német socialismusnak akárcsak utolsó tíz esztendejét, föltét-

lenül látni fogjuk az állandó ellentéteket, a melyek a bajor és az északnémet, különösen a porosz elvtársak között megvannak. Vollmar, a bajor socialisták vezére, a legutolsó drezdai pártgyűlésen éles szavakkal kelt ki a folytonos támadások ellen, a melyekből a bajor elvtársaknak állandóan kijut. Főleg München socialistái részesülnek folytonos és éles bírálatban az orthodoxok részéről. Viszont Vollmar elfelejtette megmondani azt, hogy a bajor elvtársak sem emlékeznek meg nagyobb szeretettel a porosz vezetőkről. Az ellentéteknek oka nagyon régi. Dél- és Észak-Németország évszázadokon keresztül ellenfelek voltak. A porosz-francia háború idején a bajor katonák Franciaország ellen harczoltak ugyan, de Poroszország győzelmei mély szomorúságot okoztak egész Dél-Németországban. A nemzetközi socialista mozgalom sem tudta ezeket a régi ellentéteket elfelejteni. A bajor munkás igen hűséges elvtárs, igen jó socialista; de a poroszokat mégsem szereti. Ehhez azután hozzájárult még a dél-német természetnek egy sajátos vonása, a mely talán még a legtalálóbban «kedélyességnak» nevezhetünk. A bajor vagy badeni ember nem tud nagyon haragudni. A forradalmi szellem pedig épen-séggel távol áll tőle. Sohasem szötte a nagy, a véres átalakulást álmaiba, a mint azt Oroszország vagy Olaszország fanatikusaival látjuk. Elfogadta, mert hozzátartozott a pártprogramhoz; de nem szerette és nem ragaszkodott hozzá. Bebel beszéli, hogy Liebknecht Vilmos, a ki hesszeni születésű volt, a hesszeni nagyhercegről sohasem emlékezett meg másképp, mint «Unser Groszherzog». A bajor socialistákat azzal csúfolják, hogy ők «königlich bayrische blau-weisse Socialdemokraten». Ezekben az adomákban sok van az igazságból. A rideg forradalmi szellem Dél-Németországban sohasem volt általános. És a mikor most egy új irány szelidebb, kevésbé forradalmi hangokat hirdetett, hajlamuknál, vérmérsékletöknél, mondhatnók hagyományaiknál fogva rokonszenveztek vele.

De nemcsak Dél-Németországban talált a revisio gondolata hivekre. Az előbb mondtuk, hogy a német politikai és társadalmi viszonyok a polgári elem számos tagját is a párthoz csatolták. Ezeknek a rideg, forradalmi tanok mindig kényelmetlenek voltak. Kapva kaptak az alkalmon, hogy a nagy távolságot, a mely régi világuktól elválasztotta őket,

valamivel csökkentsek. Persze voltak és vannak olyanok is, a kik jó proletár érzelmeiket azzal akarják bebizonyítani, hogy a leghangosabban kiabálnak árulásról, ha a revisio szóba jön. De ezek, ámbár igen lármások, csak kevesen vannak. A párthoz tartozó tanult elem, különösen a párt nemzetgazdái, Schippel, Calver, Heine, Aufer és még számosan Bernstein hívei közé tartoznak. És Bernstein hívei közé tartoznak azok is, a kik hosszú ideig haboztak és csak mert más kivezető út nem volt, csatlakoztak a párthoz, mint például az előbb említett Göhre. Természetes, hogy Bernstein enyhébb álláspontja mégis inkább felel meg nekik, mint Bebel vagy Kautsky hajhatatlan merevsége.

Mialatt a harc Bernstein tanításai miatt már javában folyt, miután a lübecki pártgyűlés már ellene is nyilatkozott, Bernstein végre hazatért. Az új rendszer, a mely Bismarck bukása után a socialistákkal szemben is jóval szelidebb volt, elengedte büntetését. És Bernstein, a ki hosszú évekig nem látta hazáját, a legutolsó két évtized fejlődésében, ismét megtalálhatta a maga igazságainak bizonyítékait. Láthatta, hogy a munkásviszonyok rohamosan javultak. A kivételes törvények, a melyekkel Bismarck terjeszkedéseket meggátolni próbálta, megszűntek. Az általános választási jog választásról-választásra nagyobb befolyást biztosított számukra a birodalmi gyűlésben. Egyszóval a Marx utáni angol fejlődés német földön is már javában folyik.

Az egyetemi hallgatók számára megtartott előadáson azután Bernstein már merészebb lett. Még mindig nem mondta ki teljesen nyíltan, burkolatlanul, hogy nem hisz a socialis forradalomban. De kifejtette, hogy a végeztél bizonytalan és tulajdonképen nem is fontos. A mozgalom, a haladás a földolog. Minél többet tud a socialismus a gyakorlati eredményektől elérni, minél kedvezőbb munkásvédelmi törvényeket kikényszeríteni, minél jobb megélhetési viszonyokat a nagy tömeg számára biztosítani, annál többet végzett el földadataiból. Es e munkájában nem szabad elavult előítéletekhez ragaszkodni, nem szabad kínáló eszközöket elszalasztania hanem számolnia kell a létező viszonyokkal és ezekhez képest esetről-esetre eljárnia. Más szóval, a mint azt Bernstein formulázta «Das Endziel gilt mir nichts, die Bewegung alles». Ebben az utolsó mondatban benne van mindaz,

a mit a socialismus revisiójának nevezünk. A socialismus negyedik korszaka elkövetkezett. Nem az a cél többé, hogy a társadalmi keretek a porba hulljanak. A létező gazdasági rendnek nem kell megszűnni, hogy javulás következze be. A javulás, a haladás magokon a létező kereteken, a létező renden belül történhetik. A mit jónak, hasznosnak találnak, a mi nem akadályozza fejlődésüket, az megmaradhat. Csak azt kell elpusztítani, a mi a jövő fejlődés előtt akadály vagy gát gyanánt áll.

Nagyon messzire vezetne, ha mindazon hirlapi és könyvpolemiákat, vagy személyes ellentéteket ismertetnők, a melyek e kérdések kapcsán kifejlődtek. Az új iránynak még mindig aránytalanul több ellensége, mint híve van a pártban. De az a bizonyos nagy leszámolás, a melylyel Kautsky és Bebel a revisio híveit fenyegetni szokták, még mindig nem történt meg és aligha fog valaha elkövetkezni. Mert sokan, a kik Bernstein föllépését kifelé hibáztatják, magokban azért igazat adnak neki. Nem tartják helyes taktikának, hogy ma, a mikor a tömeg legnagyobb része még csak az erős, a szélső jel-szavaknak hódol, már a revisio, az engedékenység, a megalkuvás politikáját hirdessék neki. De azért igen jól tudják, hogy a mit Bernstein a fejlődés menetéről mond, az igaz. És ez azután oka annak a furcsa jelenségnek, hogy a pártgyűlések Bernstein tanításait nagy többséggel el szokták ugyan vetni, de hasonló nagy többséggel elismerik azt is, hogy azért Bernstein Ede kitűnő és megbízható elvtárs. Ez az oka annak, hogy Boroszló választói már most másodszor a birodalmi gyűlésbe küldik. Mert azt mondják, hogy ha nem is értenek ugyan mindenben egyet tanításával, de egy olyan nagy tehetségnek, egy olyan régi, sokat szenvedett elvtársnak mégis ott van a helye, Egy berlini socialista gyűlésen az egyik szónok rendkívül nagy hévvel és meggyőződéssel hirdette a socialis forradalmat. Ülés után beszélgetni kezdtünk és várakozásom ellenére meleg rokonszenvvel emlékezett meg Bernstein működéséről. A mikor csodálkozásomnak adtam kifejezést, hogy e rokonszenv ellenére mégis a rideg forradalmi álláspontot hirdette, vállat vont. «Mit akar? — mondotta. — Ezekkel a dolgokkal úgy vagyunk, mint a zsidók a thórával. Ünnepeyes alkalmakkor körülhordják, de azok közül, a kik ilyenkor megcsókolják, csak a legkevesebben

hisznek benne». A hasonlat találó. Ma már a marxismust a maga teljességében a pártnak csak aránytalanul kis része fogadja el, ha önönmagának számol be. De ugyanezek a párt szempontjából föltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy a socialismus ellenségei semmiféle megalkuvást ne lássanak. És ezért félnek a revisiónak még említésétől is.

Bernstein föllépésétől sokan azt várták, hogy meg fogja a pártot gyengíteni. És épen az ellenkező történt. A párt, a mint már mondtuk! az utolsó választásokon majdnem megkétszereződött. Ez a jelenség az első pillanatra talán csodálkozásba ejt. De csak az első pillanatra. Ha a német birodalom jelenlegi politikai helyzetét a szemünk elé idézzük, természetesen fogjuk találni.

Több mint tíz esztendeje immár, hogy egész Németországban egy páratlanul elkeseredett gazdasági harc folyik a mezőgazdaság és az ipar között. Ez a harc betölti az egész német politikai életet. A régi pártalakulások, a conservatív, nemzeti szabadelvű vagy szabadelvű elnevezések háttérbe szorultak. Helyökbe léptek a «Bund der Landwirthe» vagy a kereskedelmi szerződések hívei. A régi pártokat megosztotta ez az ellentét. Elkeseredett politikai ellenfelek most közös érdekért harcoltak. Évtizedes politikai barátok elszakadtak egymástól. Nem föladatunk, hogy az agrár és industrialis érdekek e nagy küzdelmét most részletesen ismertessük. Csak egy tényt kell megállapítanunk. A nagy gazdasági harcban tulajdonképen csak két párt küzd szervezve egymás ellen. Az egyik oldalon az agrariusok állanak. Mindegyikök teljesen azonos elveket vall. Kanitz gróftól kezdve egészen a legkisebb sziléziai lovagbirtok tulajdonosáig minden agrarius ugyanezt akarja. Szervezetök egységes és hatalmas. Híveik megbízhatók és föltétlenül alárendelik magokat a közös vezetésnek. A másik részen a socialdemocratia hasonló helyzetben van. Ők is teljesen egyöntetűen járnak el. Közöttök sincs semmi ellentét a kereskedelmi politika kérdésében. Bernstein épen olyan szenvedélyesen ellenzi a gabonavámokat, mint Bebel vagy Kautsky. A polgári szabadelvű pártok ellenben gyengék, szervezetlenek és egymás ellen hadakoznak. A nagyipar egy része védvamos. Egy másik rész csak bizonyos határokig híve a kereskedelmi szerződéseknek. Krupp és társai az agrariusokkal szövetségben vannak. És a nagyipar

szabadkereskedő része, első sorban maga a kereskedelem képtelen arra, hogy a maga erejéből birkózzék meg hatalmas ellenfelével. A mikor az utolsó választások elkövetkeztek, a régi szabadelvűek egy nagy része a socialista jelöltekre szavazott, mert a maga gazdasági érdekeinek leghathatósabb védelmét tőlök várta. Bernstein föllépése nagyon megkönnyítette számokra ezt a lépést. Azt mondták, hogy a socialismus ma már nem ellensége a polgári társadalomnak, hogy fejlődése párhuzamosan halad azzal a fejlődéssel, a melyet minden haladó gondolkodású embernek kívánnia kell, hogy egyszóval ők már nem látnak többé ellenséget benne, különösen most a mikor nagy gazdasági érdekekről van szó.

A nagy választási győzelem után ismét megújulnak a párt belső harczai. Drezdában éles és szenvedélyes hangokat hallottunk és valószínűleg a következő esztendőkből ezek a hangok meg fognak ismétlődni. De a fejlődésmenetet párt-határozatokkal megállítani nem lehet; a német socialismust pedig saját belső, logikai fejlődése föltarthatatlanul mindig közelebb és közelebb hozza Bernstein fölfogása — a revisio felé.

WOLFNER PÁL.

A JOGI SZAKOKTATÁS ÉS VIZSGÁLATI REND REFORMJA.

Második és utolsó közlemény.*)

V.

A kötelező seminariumok tárgyainak az igazságügyi szolgálat körébe vágó tárgyak közül vétele kedvez az igazságügyi pályára készülők kiképzésének, szemben a közigazgatási pályára készülők képzésével.

A két pályára készülők között csak ily mérvű különbségnek tételével azonban a jogászegyleti vitában fölszólalt előadók nem mind elégedtek meg.

Különösen dr. Baracs Marcell volt az, a ki elhibázottnak jelezte az előadói tervezet azon alapgondolatát, hogy a közigazgatási s a «szorosb értelemben vett jogi (bírói s ügyvédi)» pályára lépők elméleti előképzése egységesítessek. «Sem a pályáknak belső tudás-szükséglete nem azonos, sem a succrescentia biztosítása nem kíván meg azonos lealkuvást a theoretikus tudás-szükségletből. — Bizonyos, hogy a közigazgatási tisztviselőtől a jogi tudásnak a mainál magasabb mértékét kell megkövetelni, . . . a bírótól és ügyvédtől is az államtudományokban való jártasságnak a mainál nagyobb fokát . . . Pejor morbo volna azonban az orvosság, ha ezt abban találónok, hogy a bíró s ügyvéd jogi elméleti tudástárát leszállítanók a közigazgatási tisztviselő jogi elméletszükségéhez. Azoktól a kik az állam nevében igazságot szolgáltatnak s azoktól, kik ezt előkészíteni, támogatni s ellenőrizni hivatvák, nem

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1903. évi 323. számában.

mérsékelt jogi tudást, hanem kifejlett jogi műveltséget követelünk meg . . . Még szembeszökőbb a két pálya közötti különbség a succrescentia biztosításának szempontjából. A mindennapi élet mutatja, hogy a közigazgatási pálya a mai alacsony elméleti előképzés mellett is csak nehezen fedezi tisztviselőszükségletét. Gyakori az eset, melyben a választott vagy a kinevezett egyénnél a törvényszerű képesítést előlegezik s az már soká functionál, a míg a vizsgák útvesztőjén a képesítés révébe jut. Ezen gyakorlati szempont tehát a mai niveaunak erős emelése elé nehéz akadályt gördít. Ellenkezőt tapasztalunk a bírói s ügyvédi pályán: túltengés a jelenben; további feles szaporulatra kilátás a jövőben . . . Ezeknek a szempontoknak egybevetése szabatosan adja meg a keretet, melyben reformunkat meg kell alkotni: bizonyos pontig (nevezzük ezt egységes államvizsgálatnak) együtt halad a képzés pályája; ez az a pont, melynél a vizsgálatot letéve, a közigazgatási pályára menőknek elméleti képzése megáll; ellenben e ponton túl is kell, hogy kezdődjék egy további elméleti képzés azok részére, a kik bírói vagy ügyvédi pályára készülnek. — A további kérdés csak az lehet: hol kérjük számon ezt az elméleti pluszt? A megoldásra két mód kínálkozik. Egyik az volna, hogy az elméleti többletnek követelését azon bizonyos nagy gyakorlati vizsgálatnak tartjuk fenn. Hiba volna . . . mert az elméleti tudásnak fürkészése gyakorlati vizsgának nem a föladata; és mert ily gyakorlati vizsgálatnak egész szervezete, a censorok túlnyomó számának képzettsége, gondolkodási és működési iránya egyenesen kizárja azt, hogy elméleti mély tudást alaposan számon kérjenek és megnyugtatóan megállapítsanak. — Logikai kényszerűséggel áll tehát elő . . . a megoldás: hogy azok részére, a kik ügyvédi vagy bírói pályára mennek, az elméleti államvizsgálat s a nagy gyakorlati vizsgálat közé egy további elméleti vizsgálat ékeltessek be. — Ennek az elméleti vizsgálatnak azt az anyagkört kell felölelnie, melynek alapos tudásától és mély átértésétől függ igazságszolgáltatásunknak jósága. Tárgyai volnának tehát: a magyar magánjognak (kapcsolatban a hiteltörvényekkel) s a büntetőjognak tudományosan mélyített ismerete. Quasi: a tételes jognak tudorsága alapíttatnék meg. Megadatik-e a doctorczim a vizsgálatot megállónak, mellékes. Megadandónak vélem, mert a vizsgálatnak színvonala megütné

a tudásnak azt a mértékét is, melytől a tervezet indokolása sem tagadja meg a tudori minősítést — . . . attól, hogy a közigazgatási és a jogi pályáknak elméleti előképzése közötti különbséghez ragaszkodunk, várom a jogot hallgatóknak oly selectióját, hogy ugyan a bíráknak s ügyvédeknek készülők továbbra is az egyetemeket fogják látogatni, azonban a közigazgatási pálya jelöltjei — kik tanulmányban és vizsgálatban az enyheséget keresik — a vidéki akadémiákat fogják fölkeresni.»

Lényegében csak ilyes megoszlásnak eredményezését vagy inkább föntartását az ügyvédi és bírói pályára készülökre nézve czélozhatja dr. Kováts Gyula azon javaslata is, hogy: «mindkét fajta vizsgálat (doctoratus, államvizsgálat) egyenlően minősítsen a nagyobb jogi képzettséget igénylő közszolgálati pályák megkezdésére s mindegyik vizsgálat alapulvételével egyaránt lehessen jelentkezni az átszervezendő ügyvédi vizsgálatra, de azért ez a vizsgálat még ne minősítsen magában véve az ügyvédség önálló gyakorlatára, hanem erre nézve még egyebek közt a jogtudományi doctoratus kimutatója is kívántassék».

Dr. Kováts Gyula szerint: «az a tekintet csak alárendelt jelentőségű, hogy a leendő bírónak nem kell a jogtudományi doctoratust letenni, noha arra a leendő ügyvéd rá van utalva. De a különbség jóformán el is enyészik, ha meggondoljuk, hogy míg az ügyvédi diploma mindjárt utat nyit arra, hogy az ügyvédség föl a legfelsőbb forumig gyakoroltassék, addig az, hogy valaki bírói vizsgálatot tett, magában véve nem adja meg még az albirói hatalmat sem. Ezt csak a bíróvá kinevezés nyújtja, mire még hosszabb időn át az állam közvetlen felügyelete alatt rá kell szolgálni és ezt az elméleti továbbképzésre is föl kell használni».

Az 1874: XXXIV. törvényezikk hozatalakor azon intézkedés tételének czélja, hogy az ügyvédi vizsgálatra bocsátás előfeltételül a jogtudományi doctoratust kívánták meg, nem az ügyvédi és a többi pályákra készülő joghallgatóknak az egyetemek és a jogakadémiák közötti megosztása volt, hanem a színvonal emelése mellett az ügyvédi pályára tódulás megnehezítése, a mint ezt dr. Nagy Dezső előadásában kiemelte.

Az ügyvédi és a bírói, meg a közigazgatási pályákra való minősítésnek egyenlősítésével e tódulásnak oly mérv-

ben való fokozódását látja előre dr. Baracs Marcell, hogy egyidejűleg az ügyvédi karnak tudás- és erkölcsniveauja is sülyedni fog. Szerinte: «Az egyetemet végző joghallgatók ma két seregre oszlanak. A szellemileg gyengék visszariadnak a szigorú képesítő vizsgálatoktól és megelégszenek a közigazgatási képesítéssel; a szellemileg erősebbek keresik és elérik a jogtudományi képesítést. Tereljük immár együvé a két tábor s nekik egységes képesítést adva úgy a közigazgatási, mint a jogi pályára, nyissuk meg előttük az ezekhez vezető sorompókat! Bizonyosra vehetjük, hogy sok azok közül, kik a mai rendszer mellett a közigazgatási pályára kényszerültek volna, az egységes elméleti képesítésnek birtokában az ügyvédi vagy bírói pályára fog menni és silány tehetségét és alig megemésztett vékony tudását bele fogja vinni a bírói, de különösen az ügyvédi karba, mert hiszen az ügyvédségnek egy sikeres esztendeje nagyobb haszonnal kecsegtet, mint szolgabírószágban töltött tíz esztendő. Az ügyvédi és bírói karnak szellemi színvonala tehát apadni fog. De apadni fog erkölcsi színvonaluk is. Leszámítva azt a csökkenést, mely mindig együtt jár a tudásnak csökkenésével; apadni fog az olyformán, hogy a közigazgatásnak hajótörött existenciái, . . s különösen azok, kik családi összeköttetésnél s egyéb okoknál fogva csöndben lettek menesztve, az elméleti előképzés birtokában a tisztelt bírói kart, de kivált minket fognak boldogítani . . . — . . . Az, . . . hogy a közigazgatástól elmaradó elem az ügyvédi pályát fogja elárasztani, kész nemzeti veszedelem. Köztudomásu, hogy az ügyvédi kar már ma is túl van zsúfolva . . . Levezetni a mai áradatot, gátat emelni a fenyegető özön előtt, ennek kellene lennie a jelszónak. E helyett a tervezet leszállítja az elméleti előképzést s a kötelező doctoratus eltörlésével eltörli utolsó védmívünket is!»

Mindezeket megvilágítják azok, a miket dr. Márkus Dezső és dr. Nagy Dezső mondtak még dr. Baracs Marcell előtt tartott előadásaikban a közigazgatási és igazságügyi minősítés viszonyáról, valamint az ügyvédkérdésről.

Dr. Márkus Dezső a magasabb közigazgatási szolgálatra is, körülbelől a szolgabírótól fölfelé, az egységes igazságügyi államvizsgálatot követelné minősítésnek, vagyis azt, a melyet az igazságügyminiszter a gyakorlati bírói és az ügyvédi vizsgálat helyett tervez s melyről egyidejűleg kért véleményt a

Jogászegylettől a közoktatásügyi miniszter tervezetére adandó véleménynyel. Szerinte: «Ma úgy áll a dolog, . . . hogy hazánkban . . . a közigazgatási tisztviselőktől aránytalanul kisebb qualificatiót követelünk, mint a bírótól vagy az ügyvédtől, pedig a közigazgatási tisztviselő jogi kiképzése elsörendű követelmény, mert hiszen — a mint azt Kováts tanár úr ő méltósága igen helyesen érintette előadásában, — a szolgabíró, az alispán, a rendőrtisztviselő: mindannyian bírák, a kik . . . tényleg . . . a lehető legkülönbözőbb polgári és büntetőjogi ügyekben bíráskodnak, nem is szólva arról, hogy a legszorosabb értelemben vett közigazgatási és pénzügyi kérdések elintézése is számtalan esetben sajátképen valóságos bíráskodás, a mely igen sokszor jobban belenyúl az egyesek jogkörébe, mint sok magánjogi vitának bírói eldöntése. Miért ne követeljünk tehát az ilyen közigazgatási tisztviselőtől is az eddiginél nagyobb, a királyi bíróéval, illetőleg az ügyvédével egyenlő minősítést? . . . Nem kötelességünk-e egyaránt gondoskodni az állampolgár minden legkisebb ügyének a törvény alapján való igazságos és alapos elintézéséről? Miért maradjon a szolgabíró fogalma azonos az önkényeskedő basáskodásával és miért ragyogjon ezzel szemben — mintegy tervszerű ellentét gyanánt — a részrehajlatlan, megközelíthetetlen, független és érdeknélküli királyi bíró glóriája? . . . — Mennél jogosultabbak a panaszok a közigazgatási tisztviselők eljárása, jogérzetük hiánya, törvénytiszteltük és tudásuk fogyatékossága miatt, annál inkább kell törekedni ezen, kihatásában óriási bajnak és nemzeti szerencsétlenségnek megszüntetésére. És ha az 1869 : IV. törvénycikk 1. §-a bölcsen kimondta, hogy «az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülöníttetik», ez ne jelentse többé azt, hogy közigazgatás és igazságszolgáltatás egymást kizáró fogalmak. Ha pedig valóban a jognak és . . . az igazságszágnak uralmát akarjuk bevinni összes kormányzati ágainkba és összes életviszonyainkba: akkor meg kell szüntetni a bíró vagy ügyvéd és a közigazgatási tisztviselő képessége közti különbséget . . . a közigazgatási tisztviselőknek minősítését minden tekintetben egyenlővé kell tenni az ügyvéd és a bíró minősítésével, annyival is inkább, mert . . . törvényhozásunk iránya föltétlenül kedvez a közigazgatási hatóságok, illetőleg közegek útján való bíráskodásnak, miért is gondoskod-

nunk kell arról, hogy jog és igazság uralkodjanak ezen a téren is».

Dr. Nagy Dezső szerint: «Az ügyvédség körében nagy mértékben mutatkozik a ministeri tervezet ellen irányuló törekvés, mert az ügyvédségnek jelentékenyebb része a doctori vizsgálatok kötelező voltának megszüntetésében tulajdonképpen az ügyvédképzés színvonalának leszállítását látja... Ha egyszerűen eltörölnék a doctori vizsgálatokat és nem állítanának helyökbe mást, akkor ez kétségtelenül így volna, de... 1874 óta, midőn az ügyvédi rendtartást behozták, az ügyvédi kar helyzete javult-e? 1874 óta folytonosan nagyobbodtak a bajok... Ma az az állapot, hogy a kötelező doctoratus intézménye nem elegendőképpen alkalmas eszköz arra, hogy az ügyvédi kar bajait orvosolja. Ennélfogva semmi sem állja útját annak, sőt kötelességünk, hogy egy ilyen tökéletlen eszköz helyébe egy másikat, egy jobbat állítsunk... Ma az ügyvédképzés egyike a leggyöngébbeknek... a tanulók legnagyobb része négy éven keresztül nem jár az egyetemre; a négy év elteltével megkezdji a szigorlatok letételét; egy-egy szigorlat tárgyai a disciplinák bizonyos része tekintetében tájékoztatást nyújtanak ugyan, a positivumokról legnagyobb részben azonban nem, tehát az a fiatal ember tulajdonképpen csonka elméleti ismeretek alapján kezdi meg praxisát. Ha még olyan tárgycsoportot választ is első vizsgájául, a melyekben positivumok fordulnak elő, még abban az esetben is csak a positivumok egy részéről bir tájékozottsággal, de a többről nem. És csonka ismeretek alapján, a melyekből például hiányzik a magyar magánjog, hiányzik a perrendtartás, ugyan hogy kezdheti haszonnal a gyakorlatot! Vagy ha hiányzik a másik oldalon például a büntetőjog, vagy más olyan tantárgy, a melyben való tudatlansága őt minden pillanatban akadályozza a gyakorlatban, akkor hogy fogja ő a maga praxisát a szükséges elméleti alapképzettség nélkül folytatathatni? Az így folytatott praxis merőben értéktelen, mert egyszerű irodai kezelésre szorítkozik, a mi nem képez tulajdonképeni praxist; a mihez nem kell egyetemi tanfolyam és doctoratus, mert az ilyen technikai dolgokat a legegyszerűbb, négy osztályt végzett ember is elsajátíthatja... Letevén az első szigorlatot, gyakorolhat két vagy három hónapig, de akkor elkezd a második szigorlatra készülni; legtöbbje kimarad az

irodából úgy, hogy átlagban véve körülbelül két esztendőn át a szigorlatra való készülődéssel foglalkoznak és a gyakorlati kiképeztetésre szánt időt nem használják ki e célra a kellő intensivitással. Végre leteszi az a jelölt két év alatt az összes szigorlatokat; most már birna a positivumok összes ismereteivel, a melyek alapján a kellő haszonnal folytathatná a gyakorlatot, de akkor következik az ügyvédi vizsgálatra való készülés, szóval folytonos vizsgázással telik az idő. Az eredmény tehát az, hogy a midőn az egyetemet kellene hallgatniok az ifjaknak, akkor nem járnak az egyetemre és nem készülnek az elméletből és a midőn a gyakorlattal kellene foglalkozniok, akkor az elméletből készülnek és háttérbe szorul a gyakorlat. Ez az állapot nagyon hátrányos az ügyvédségre nézve — ... a ministeri javaslat törvénynyé válása esetén az fog bekövetkezni, hogy az az ifjú akkor kezdi meg gyakorlatát, a midőn már a két elméleti államvizsgálatot letette és így az összes jogi disciplinák áttekintő ismeretével bír; elméletileg elkészülve lép a gyakorlat terére és akkor azt a három esztendőt igazán gyakorlattal és hasznosan töltheti el; meg lévén elméleti előismeretei, a vizsgára való készülődés nem zavarja és akadályozza őt, tehát teljes intensivitással a gyakorlatban való kiképzésnek szentelheti magát. És a midőn azután bekövetkezik ... az igazságügyi gyakorlati vizsga, akkor meglesz elméleti és gyakorlati kiképeztetése. Ez a képzettség, a színvonal emelése tekintetében több garantiát nyújt, mint a mai főntebb jellemzett szigorlati és joggyakorlati rendszer. — De még tovább kell mennünk egy lépéssel — ... ahhoz, hogy valaki az önálló ügyvédséget folytathassa, meg kellene kívánni azt, hogy az ügyvédi vizsgálat letétele után is egy bizonyos ideig tartó gyakorlatot folytasson az illető ... Az ügyvédi vizsgálat letételekor az a fiatalember még rendszerint nem bír a kellő érettséggel, akkor kellene tulajdonképen tanulnia, különösen a mai körülmények között, a midőn addig az időpontig a praxisból még alig sajátíthatott el valamit. Tudjuk, hogy az ügyvédnek egyetlenegy hibás lépése mily óriási következményekkel járhat úgy az ügyfelekre, mint az illető fiatal emberre nézve is. És ezért szerintem az államnak kötelessége, hogy akkor, a midőn fölruhazza az ifjút azzal a törvényes joggal, hogy jogügyekben eljárhat és a feleket bizonyos törvényes jogi következmények mellett képviselheti, akkor szolgáltasson a felek-

nek igazi garantiát is abban a tekintetben, hogy az az ügyvéd legalább átlagban kellő gyakorlat által megedzett szakértelemmel megfelelően fogja őket képviselni — ... miután a doctori vizsgálatok a javaslat által contemplált javított formában fönmaradnának ... igen czélszerűnek tartanám, hogy azon három évi gyakorlatnak, a melyet az ügyvédi vizsgálat letétele után kellene majd az önálló ügyvédségre való képesítés céljából eltölteni, azon esetben, ha az illető a contemplált doctori vizsgálat letétele által magának magasabb elméleti képzettséget szerez, ... a gyakorlati időnek bizonyos része, például másfél vagy két esztendő elengedtetnék az illetőnek és így az ügyvédségnek hamarabb való önálló gyakorlására képesítették a doctori vizsgát letett ügyvédjelölt ... így az ügyvédségnek niveauját úgy tudományos, mint gyakorlati tekintetben is növelnök, de másrészt az ügyvédi pályára való nagymérvű tödulást is mérsékelhetnök ...»

Ha áttekintjük azokat, a miket mindezek szerint a közigazgatási és igazságügyi fogalmazási szakban működők, illetve ez utóbbin belül a bírák és ügyvédek által teendő vizsgálatok közötti különbségről mondtak, azt látjuk, hogy azok, a miket dr. Márkus Dezső mondott a közigazgatás jelentőségéről, mind nagy igazságok és hogy nincs igaza dr. Baracs Marcellnek, midőn az igazságügyi pályákon általa szükségesnek ítélt jogi műveltséggel szemben a közigazgatási tisztviselőktől általában csak a mérsékelt jogi tudást, vagyis a tételes intézkedéseknek csak egyszerű ismeretét kívánja minden «megemésztés», vagyis nyilván a társadalmi és állami élet és az azokban létesített szabályok jelentőségének, az e szabályok alkalmazására vonatkozó általános tanoknak ismerete nélkül. Ha valakinek, úgy épen a közigazgatási tisztviselőnek van szüksége az állami és társadalmi élet és az abban tett egyes intézkedések jelentőségének és kihatásának ismeretére, mert hiszen ő a közérdeket van hivatva szolgálni. Míg a bíró két féllel áll szemben, a kiknek mindenike képviseli a saját érdekeit és ellenőrzi a bírót arra nézve, hogy csakugyan igazságosan jár-e el, míg az ügyvédnek hivatásánál fogva nem is kötelessége más érdekről gondoskodni, mint saját felének érdekéről, addig a közigazgatási tisztviselő a közérdeket van hivatva érvényesíteni az egyes féllel szemben. Az a fél jajgat, elégedetlenkedik, ha nem történik az intézkedés az ő ér-

dekének megfelelőleg, a közérdek azonban, a melynek szempontjából az egyes felet kell korlátozni, nem szól, sehol sincs, csak in idea létezik. Csak magasabbrendű megfigyelés, elmélkedés révén tudjuk megállapítani, hogy bizonyos concret működéseknek, intézkedéseknek az összesség fejlődésére káros hatásuk van. Ha már most a concret működést ellenőrizni, a concret intézkedést tenni hivatott egyénnek fogalma sincs azok hatásairól, úgy könnyen az egyén fölösleges korlátozásának fog föltűnni szemében valamely működés megakadályozása, valamely intézkedés megtétele és minthogy a közérdek nem kiabál, a fél ellenben igen, könnyen el is fogja azt hagyni. Teheti ezt annál inkább, mert hiszen előljárójában sem él a közérdek tudata az egyéni érdek erejével és az maga is nem egyszer hajlandó lesz az egyes fél érdekeinek kedvezni a közérdekkel szemben, sőt talán épen akkor érezheti hatalmát alárendeltje ellenében, ha az concret esetben a közérdeket érvényesíti egy magánfél érdekeivel szemben. Ahhoz azonban, hogy egy ilyen pályán valaki kötelességét híven teljesítse, alighanem nagyobb erkölcsi erő, mélyebb átértése szükséges az állami és társadalmi élet fejlődési törvényeinek, mint egy olyan pályán, melyen az illető tudja, hogy kötelességének megszegése egy magánfél érdekébe ütközik, a melyik legsajátabb érdekében lármát fog csapni, ha a dolog tudomására jut.

A közérdek tehát jelen esetben nem azt kívánja, hogy a közigazgatási tisztviselőknél megelégedjünk mérsékelt jogi tudással, mivel a közigazgatási pálya ügyis nehezen fedezi tisztviselőszükségletét, hanem azt, hogy a közigazgatási pályát olyanná tegyük, mely, a magukat arra szánók kedvező helyzeténél fogva, feles számban vonzza a jogi tanulmányokat végzetteneket.

Hogyha azonban így meg is állapítottuk, hogy a közigazgatási tisztviselőknak épen úgy van jogi műveltségre szükségük, mint az igazságügyi pályákon működő jogászoknak, ebből még nem következik, hogy ugyanannak a gyakorlati igazságügyi vizsgálatnak letételét kívánjuk tőlük, a mint azt dr. Márkus Dezső kívánja.

Itt a szükséges intézkedések mérvét megadja a vizsgálatoknak maguknak elvi megkülönböztetése.

Míg az elméleti vizsgálatok föladata csak az lehet, hogy a

jelöltet arról számoltassa be, ismeri-e az összes jogintézményeket fővonásaikban, ismeri-e azok keletkezési alapjait, nevezetesen fejlődésök történetét és létezésök indokait, végül ismeri-e azok alkalmazásának módját és szabályait, addig a gyakorlati vizsgán a jelölttől helyesen csak azt lehet számon kérni, ismeri-e, átvette-e azt az egész tételes joganyagot, melyet neki saját pályáján a gyakorlatban alkalmazni kell és tudja-e azt alkalmazni?

Ha már most ebből a szempontból vizsgáljuk a közigazgatási és igazságügyi pályák jelöltjei által teendő gyakorlati vizsgálatokat, úgy szükségképen arra az eredményre kell jutnunk, hogy e vizsgálatoknak más tartalommal kell birniok a közigazgatási és más tartalommal az igazságügyi pályákra készüteknel, mert hiszen mások, vagy legalább túlnyomó részben mások a közigazgatásban és viszont mások az igazságügyi munkakör keretében alkalmazásba jutó szabályok. Épen ezért a dr. Márkus Dezső álláspontjánál helyesebbnek látszik a dr. Székely Ferencz álláspontja, a ki szerint az egységes igazságügyi gyakorlati vizsgálatnál a szóbelinek úgynevezett melléktárgyai, úgymint a közjog, közigazgatási- és pénzügyi jogok egészen mellőzendők volnának, ezzel pedig el-esik dr. Baracs Marcellnek az az érve, hogy a közigazgatásnak hajótörött existenciái, a birói, de különösen az ügyvédi kart fogják boldogítani, mert hiszen ezt a lehetőséget az egységes elméleti vizsgálat egy maga nem adná meg, hanem csak az egységes gyakorlati idő és az egységes gyakorlati vizsgálat.

Dr. Baracs úgy véli, hogy a tervezett egységes jogi elméleti vizsgálat leszállítaná a bíró s az ügyvéd «jogi elméleti tudástárát» a közigazgatási tisztviselő jogi elméletszükségéhez s az így «alig megemésztett vékony» tudással bíró egyének özönlenék el az ügyvédi pályát.

Ám állítsuk szembe azt az elméleti képzést, a melyet a joghallgató az e sorok írója által föntebb javasolt intézkedések esetén nyerne, azzal, a melyben ma részesül doctorrá avatásáig.

Dr. Nagy Dezső utalt rá, hogy a joghallgatók túlnyomó része ma Budapesten előadásra nem jár. Miután tanulását töle az absolutorium kinyerését megelőző félév vége előtt számon nem kérik, e félév előtt nem is tanul, ebben a félévben azonban elkészül az első szigorlatra; ha irodában van, egy további év

alatt leteszi a másik szigorlatot; ha éppen nem akarja másnak a dolgozatát egyszerűen lemásolni, összetákol valamit egy-két könyvből és legfeljebb két év alatt kész doctor, doctor pedig azon alapon, hogy a jobbik esetben megtanulta a tanárok által írt vagy használt könyveket, többnyire azonban csak a föltenni szokott kérdésekre vonatkozó anyagot s az anyag megemésztésére fordított annyi időt, a mennyi sürgős tanulás közben annak átgondolására jut.

Ezzel szemben az ajánlott rendszer mellett a joghallgató kénytelen volna napról-napra előre megtanulni a tárgyalás alá jövő anyagot, a tanár előadását már az anyag előzetes ismerete alapján hallgatná s minden év végére kénytelen volna azt még egyszer áttanulni, hogy vizsgázhasson; a magánjogi, esetleg büntetőjogi tárgyakkal pedig ezenfelül az illető vizsgálatok letétele után még ismételten kénytelen volna foglalkozni a seminariumokban olyképen, hogy utolsó vizsgálatának letételéig összesen legalább is hetvenöt jogesetet kellene kidolgoznia.

Az előadásokban és a vizsgálatokon a főszűly a jogintézményeknek fővonásaikban megismertetése mellett az általános elvek kifejtésén, illetve ezek ismeretének igazolásán volna s ezeket az előadásokat, illetve vizsgálatokat olyan tanárok tartanák, a kik pályájukra előzetesen az egységes elméleti jogi államvizsgálatnak letételén kívül a szaktárgyukra vonatkozó doctoratusnak, gyakorlati és magántanári vizsgálatoknak letételével s a legtöbb esetben valószínűleg annak adjunctusi minőségben ismételten átkérdezésével készültek.

Hogy az ilyen alapokon tartott vizsgálatok és az ilyen vizsgálatokat letevő ifjúság kevesebb képzettséget igazolnának, mint a mai jogtudományi doctoratus és az azt letett ifjúság, azt csakis a mai oktatási és vizsgáztatási rendszer hátrányaival szemben alkalmazott struczpolitikával lehetne állítani. Hogy ezeket a vizsgálatokat nem a négy év elvégzése után, hanem az egyes tanévek végén kellene tenni, az csak azok szemében lehetne hátrányuk, a kik egy helyes oktatási rendszer céljául nem minél rövidebb idő alatt minél nagyobb eredménynek elérését tekintik, hanem a tanulmányi idő bevégezésének minél messzebb kitolását.

Dr. Baracs Marczell az egységes jogi elméleti vizsgának letétele után az ügyvédi vagy bírói pályára készülők számára

még egy elméleti vizsgát óhajt rendszeresíteni, melynek tárgyai volnának a magyar magánjognak s büntetőjognak tudományosan mélyített ismerete.

Hogy mit ért ez alatt a tudományosan mélyített ismeret alatt, azt nem mondja, de bizonyos, hogy a jelzett tételes joganyag címén nem érthet egyebet, mint azt, a minnek helyesen benne kell lennie vagy az egységes jogi elméleti vizsgálatban, vagy az egységes igazságügyi gyakorlati vizsgálatban. Az egységes jogi elméleti vizsgálat anyagában okvetetlenül benn kell, hogy legyenek a magyar magánjogban és büntetőjogban előforduló jogintézmények fejlődési történetére és létezésük indokaira, alkalmazásuk módjára és szabályaira vonatkozó ismeretek, az ezen jogokban érvényesülő általános elvek; az egységes igazságügyi gyakorlati vizsgálat anyagának az egész tételes magyar magánjogi és büntetőjogi anyagnak kell lennie; ezeken túl menő ismeretek pedig nem sorolhatók a tételes magyar magánjog és büntetőjog elnevezése alá sem elméleti, sem gyakorlati szempontból.

Dr. Baracs Marczell az ügyvédi kar tudás- és erkölcs-niveaujának emelése és az ügyvédi pálya túlózönlésének megakadályozása szempontjából szükségesnek állítja, hogy: «mennél hosszabb tanulmányi idő, mennél több vizsgálat, mennél nagyobb követelmények az egyes vizsgálatokon» képezzék a szabályozás vezérelveit.

Dr. Baracsnak ezen tétele megmagyarázza azt, hogy az egységes jogi elméleti és az egységes igazságügyi gyakorlati vizsgálatok közé egy újabb elméleti vizsgálatot kíván ékelni a bírói és ügyvédi pályákra készülők számára, de nem szolgálhat annak indokolására, mert a vizsgálat célja csak annak igazolása lehet, hogy a jelölt egy bizonyos anyagot ismer, abban tájékozva van, de nem az, hogy a minél többszöri vizsgáztatás által minél több időt elvonjunk valamely embertől és ez által minél hátrább toljuk annak a gyakorlati életben érvényesülhetését. Ha meg akarjuk nyújtani azt az időt, melynek elteltével valaki valamely pályán önállóan működhetik, ezt közvetlenül kell kimondani.

Egészen más kérdés, hogy a szigor szempontjából minél nagyobb követelményekkel kell föllépni a vizsgákon és hogy ezen szempontból a jogakadémiák mellett működő bizottságoktól Baracs által várt enyheségre tekintettel nem

ajánlatos-e az egyetemek mellett, — a mint ezen szándékra vall az ezen vizsgát letevők számára ajánlott doctori czim, — avagy akár csak Budapesten egy második elméleti vizsgálatnak rendszerezése azok számára, a kik a birói vagy ügyvédi pályára készülnek.

A kérdés lényegében egy azzal, minő biztosítékok lesznek arra, hogy a jogakadémiák mellett rendszerezített bizottságok ugyanavval a szakértelemmel és ugyanavval a szigorral vizsgáztassanak, mint a budapesti egyetem mellett működő bizottságok?

E tekintetben addig, a míg a jogakadémiák jelenlegi tanári kara megújhodik, lehetséges, hogy egyik-másik tárgyra nézve nem lesz meg a legmagasabb foku szakértelem, lehetséges az is, hogy nem lesz meg a megfelelő szigor az illető tanárnál, de ebben az esetben módjában lesz a miniszternek helyette más szakembert bizottsági tagul kiküldeni s a vizsgálatok színvonala így első sorban attól fog függni, kiket küld ki a miniszter bizottsági elnököknek, milyen szellemben irányítják azok a vizsgálatokat, mindenestre módjában lesz azonban a kormánynak a vizsgálatok megfelelő színvonaláról gondoskodni.

Ha egyszer azután az e sorok írójától ajánlott rendszerint töltetik be valamennyi tanszék, akkor a kormány ilyen ingerenciájának szüksége alig fog felmerülni.

Ha gondoskodva lesz arról, hogy csak az lehessen akadémiai rendes tanár, a ki szaktárgyából tett jeles doctoratus vagy abban a doctori értekezésen túl való irodalmi működés és ugyancsak szaktárgyára vonatkozó gyakorlati vizsgálat alapján az egyetemi magántanári képesítést megszerezte: akadémiai rendkívüli tanár is csak az, a ki a szaktárgyára vonatkozó gyakorlati vizsgálatot is már letette a doctoratuson kívül; ha gondoskodva lesz arról, hogy azok, a kik az akadémiai tanárságra törekednek, carrièret a magántanárság megszerzése alapján akkor is csinálhassanak, ha nem válnak akadémiai tanárokká, ha pedig a magántanárságot meg nem szereznék, gyakorlati pályán szintén alkalmaztassanak; ha gondoskodva lesz, hogy a budapesti államvizsgálatok elnöke és bizottsági elnökei rangsorozzák a megürült tanszékekre minősített pályázókat s ajánlják ebben a sorban a választótestületeknek; ha gondoskodva lesz, hogy senki más bizott-

ság előtt ne vizsgázhassék, mint a melynek székhelyén hallgatta a vonatkozó tanfolyamot és egy tanfolyamon se eshesék egy tanárra, illetve adjunctusra több ötven hallgatónál; ha gondoskodva lesz végül arról, hogy a nem állami akadémiák megfelelő államsegélyben részesüljenek: úgy sem a tanárok képzettségének csekélyebb volta, sem a hallgatóság, a vizsgálati és tandíjak szaporításának, a föntartási költségek fődözésének érdekei nem fognak okul szolgálhatni enyhébb eljárásra a vizsgálati eredmények megítélésénél és így ezen okból a fővárosban vagy az egyetemek mellett egy második elméleti vizsgálatnak rendszerezítése birói vagy ügyvédi pályára készülők számára feleslegesnek mutatkozik.

Abban igaza van dr. Kovács Gyulának, hogy míg az ügyvédi diploma mindjárt utat nyit arra, hogy az ügyvédség föl a legfölsőbb forumig gyakoroltassék, addig az, hogy valaki birói vizsgát tett, magában még nem adja meg az albirói hatalmat sem, arra elébb, esetleg a birói vizsgálatot követő hosszabb szolgálat után, ki kell neveztetni; de ez még nem vonja maga után azt, hogy ennek ellensúlyozására a leendő ügyvéd gyakorlati idejének rovására egy olyan vizsgálatot követeljünk tőle, melynek anyagára szüksége nincs ahhoz, hogy a közérdeknek megfelelően tölthesse be állását, a mi a doctoratus annak igazi értelmében követelésénél volna az eset, hanem csak azt, hogy az ügyvéd számára is szabjunk ki még bizonyos gyakorlati időt az ügyvédi vizsgálatnak kiállása után, mely alatt még nem nyithat önálló irodát, és ezt ajánlja dr. Nagy Dezső.

Az egységes igazságügyi gyakorlati vizsgálat letételét megelőző gyakorlati időül dr. Nagy Dezsőtől ajánlott három év helyett azonban célszerűbbnek látszik csakis az egységes jogi elméleti vizsgálat teljes letételétől számitható négy évnek vagyis 48 hónapnak a fölvétele olyképen, hogy ebbe 18 hónapi olyan idő is beszámítható legyen, melyet az illető hadszolgálatban, szabadságon vagy betegen töltött, míg legalább 30 hónap munkaidőnek az ügyvéd által az illető részéről fogalmazott beadványokról és eszközölt eljárásokról a bírósági ügyszámokra hivatkozással vezetett munkanaplóval igazolását kellene kivánni olyképen, hogy a vizsgálati folyamodvány az illetékes törvényszéki elnökhöz tétetnék át, ki annak adatait azon alapon verifikálná, hogy bírság terhe

alatt egyszer s mindenkorra kötelezővé tétetnék az ügyvédi beadványokra annak rávezetése is, hogy ki fogalmazta azokat.

Az ügyvédi vizsgálat letétele utáni gyakorlati időre nézve szintén czélszerűbbnek látszik a három évi további gyakorlatnak megállapítása helyett annak kimondása, hogy senki 26. életévének betöltése előtt önálló ügyvédi irodát nem nyithat, de ekkor is csak úgy, ha az igazságügyi gyakorlati vagy akár a jogi elméleti és igazságügyi gyakorlati államvizsgálatokon kitűnően képesítettnek ítéltetett, míg azoktól, a kik egyhangulag képesítetttek, a vizsgálat letételétől számított további két évi, azoktól pedig, a kik szótöbbséggel képesítetttek, négy évi gyakorlatot kellene kívánni, a nélkül, hogy a doctoratus letétele ezen enyhíthetne, mert ennek kimondása könnyen a doctoratus színvonalának rontására vezetne.

Így el volna érhető az, hogy sem az ügyvédi kar tudás- és erkölcsniveauja nem süllyedne, sem az ügyvédi pályára tódulás nem fokozódna, e mellett pedig úgy az ügyvédi, mint a bírói és közigazgatási pályákra egységes elméleti, az ügyvédi és bírói pályákra pedig egységes gyakorlati minősítés is létesítették.

VI.

A decentralisatio kérdése szempontjából különösen dr. Schwarz Gusztáv támadta a javaslatot.

Szerinte: «ártalmas lesz a javaslat culturalis tekintetben is, ha egyáltalában lesz hatása. Ha és a mennyiben e javaslatnak csakugyan az lenne a hatása, hogy ezek a mi ifjaink, a kik most Budapesten vannak, odahaza fognak maradni, nemcsak Mármaros-Szigeten és Kecskeméten, de akár Sáros-Patakon meg Nagyváradon is: úgy hiszem, hogy ez culturalis szempontból nem fog javukra válni Azt mondja Márkus Dezső collegám, hogy vidéki culturalis centrumokat kell teremteni . . . a kérdés csak az, hogy melyik lesz az erősebb; hogy a joghallgatók fognak-e ott, — hogy triviálisan fejezzem ki magam, — a parasztból városi embert csinálni, vagy nem a mi városi embereink lesznek-e ott maguk is parasztokká, értve ez alatt nemcsak azt a fiatal embert, a ki majd tanulni megy oda, hanem azt a professort is, a ki oda megy tanítani. — . . . ne méltóztassék azt hinni, hogy

az a heidelbergi professor egyszerűen csak abban különbözik a berlini professortól, hogy ő nem a fővárosban van. Az ott van egy culturalis centrumban, a melyet nem a minister decretált neki egy §-ban, hanem a melyet fölépítettek a századok. — ... A táblabírák érett férfiak, kik nevelésüket már befejezték; ezek könnyebben bírják a vidék behatását, mint a még nevelődő ifjú. Aztán a táblabíró kevésbbé szorul tudományos környezetre, mint a professor. Bár a táblabíró is rászorul a művelt milieure, könyvtárra stb. és meg is vagyok győződve róla, ha itt volnának a vidéki táblai bírák és előadnák tapasztalataikat arról, hogy az olyan tíz esztendei vidéki expositura alatt milyen befolyást éreztek úgy a szak-, mint egyéb művelődésök szempontjából, talán azon is okulhatnánk ... Én azt hiszem, hogy az nem mindegy, hogy micsodán kezdjük a culturalis centrumok teremtetését. Az egyetemi tanítás olyan palánta, a melynek meg kell, hogy adva legyen előbb a talaja, a földje. Ha önök azt mondják, «oda visszük a palántát; majd az teremtsen meg magának a földet is», ez szerintem feje tetejére állítja a dolgot.»

Dr. Márkus Dezső, a kire dr. Schwarz Gusztáv is hivatkozott, tárgyalta először a jogászegyleti vita folyamán a decentralisatio kérdését.

Szerinte: «Hazánkban ... nincsenek vidéki központjai, sem szellemi, sem gazdasági téren. Innen van a vidék nagy elmaradottsága minden téren, innen ered az a lázas törekvése mindenkinek, hogy a fővárosba jusson ... és innen van az, hogy a vidék minden irányítást a fővárostól vár, melyet sokszor megfontolatlanul utánoz ... minden kormányzati és társadalmi törekvésnek oda kell irányulnia, hogy ez a káros és kóros irány valahára megszűnjék, hogy az ország különböző vidékeinek jusson egy-egy központ, mely gazdaságilag épen úgy, mint a legtágabb értelemben vett culturalis téren jórészt pótolhassa a fővárost, hogy ilyképen véget érjen az a szégyenletes, sokszor kétségbeejtő (bár sokszor túlzott) állapot, hogy a magasabb szellemi színvonalon állóra nézve a vidéken való működés egyenlő értelmű legyen a számkivetés bizonyos nemével. — ... az olyan ország, mely kizárólag egy központra támaszkodhatik, a melynek összes intelligenciája ... egyetlen egy ponton van tömörülve: ... lehetetlen, hogy culturalis téren előre haladjon ... De azért ne tessék

azt hinni, hogy az egyedüli orvosságnak és valóságos mentő-eszköznek tartom a jogakadémiáknak a vidéken való megtartását. Tudom, hogy aránylag milyen csekély a jelentőségök, de a mint . . . például a királyi táblák decentralisatiója . . . nemcsak az igazságügyi fölügyeleti szempontból . . . bizonyult igen üdvös intézménynek, hanem azért is, mert . . . «a culturát vitte el a vidékre»: épen úgy gondoskodnunk kell arról, hogy a társadalmi és állami élet minden szempontjából folytonosan vigyünk haladást, culturát és fölvilágosítást a vidékre — és el fogjuk érni, hogy ez a szó: «vidék» lassanként el fogja veszteni mai ijesztő, vagy gúnyos mosolyra készítő mellékizét. — A jogakadémia is arra való egyik eszköz, — megengedem, csekély eszköz, — de idővel talán, ha tanárainak képessége, tanárainak tekintélye olyan nagy lesz, hogy szellemi központot lesznek képesek alkotni . . . : ezzel módot és lehetőséget fogunk nyújtani arra, hogy a vidéken is fejlődjék szellemi élet; hogy Magyarország számtalan pontjain találkozzunk intelligenciával . . . — A fővárost sok tekintetből amúgy sem tartom alkalmasnak főiskolák székhelyéül, bár nem zárkozom el a fővárosi élet képző hatásától sem. A nagyvárosi élet önkénytelenül elvonja a fiatalságot a kötelességek teljesítésétől és a nemes szórakozástól, annál inkább, mert mind jobban terjed az a fölfogás, hogy a nagyvárosias jelleget az éjjeli élet adja meg, a mi pedig egyértelmű az aljas szórakozások gyarapodásával, már pedig ezeknek csábító erejét a fiatal emberekre nem kell kicsinyelnünk.»

Kiegészítik ezeket azok, a miket dr. Nagy Dezső mondott: «. . . az a fiatal ember . . . a kisebb városokban . . . szorosabb fölügyelet alatt áll, . . . az ifjak szorosabban vannak a tanárhoz és a tanártestülethez kapcsolva és . . . szellemi tekintetben is bizonyos paizst kapnak az ellen a romlott irány ellen, a mely a fővárosban teljesen féktelenül és szabadon dülhat. Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy miért van például az, . . . hogy Németországban nem igyekeztek azokat az egyetemeket nagy emporiumokba és nagy városokba helyezni; a nagyobb városok közül rendszerint csak fővárosokban állították föl azokat, egyébként azonban oly kisebb vidéki városokban, a melyek egészséges vidékkel, fekvéssel bírnak; a hol jó levegő fejleszt a testi és szellemi

erőt, a hol a testgyakorlatnak mindenféle nemét kitünően gyakorolhatják. Angolországban az igazi főiskolák Cambridgeben és Oxfordban vannak; Londonnak tulajdonképen nincs főiskolája. Oxfordban . . . az egész város egy nagy park; e nagy parkban vannak az egyes college-ek, a melyek mind megannyi internatusok. — . . . Ezek az oxfordi internatusok mind szigorú fölügyelet alatt vannak: . . . mindegyiknek meg van a maga könyvtára, kápolnája, a maga sporttelepe, stb., ezekben nem egy évben egyszer egy órán át censeálják, hanem az egész tanéven át igazán nevelik a fiatalságot. Ez kellene nekünk is. A fiatalságot igazán nevelni kell. De próbálja meg ezt nálunk a legkitünőbb egyetemi tanár is! Nem lehet, mert a viszonyok nem engedik. A felső oktatás terén németek és angolok egyaránt igen szép eredményekkel dicsekedhetnek. Betűről-betűre nem lehet átplántálni azokat az intézményeket, de igenis azoknak szellemét és irányát meghonosítani, a mi viszonyainkhoz alkalmazva, igen fontos törekvésünket kell hogy képezze».

A mint látható, úgy dr. Márkus Dezső, mint dr. Nagy Dezső, mindketten hívei a decentralisációnak a jogi szakoktatás terén. Dr. Schwarz Gusztáv ellenvetéseire nem terjeszkedhettek ki, mert előttük szólott, de azért dr. Schwarz Gusztávnak csak részben van igaza ellenvetéseivel.

Nincs igaza mindenekelőtt abban, hogy culturalis szempontból az ifjúságnak hátrányára fog válni, ha a fővárosba jövetel helyett vidéken marad; hogy ott nem a parasztból fog városi embert csinálni, hanem maga válik paraszttá.

Ennek a kérdésnek két része van. Az egyik az oktatási eredmények csekélyebb volta a tanárok képzettségének, szigorának csekélyebb voltánál és megfelelő taneszközöknek, nevezetesen megfelelő könyvtárnak hiányánál fogva. A kérdés ezen részével már foglalkoztunk. A másik a társadalmi érintkezés hatása.

Lássuk hát, kivel érintkezik a fővárosba, az egyetemre menő ifjak túlnyomó része a fővárosban?

A tanárokkal érintkezése a leczkekönyvek aláírásán és a vizsgákon kívül nincs, ez tehát társadalmi érintkezés számba nem mehet. Vesz azonban magának lakást s a kitől veszi, az rendszerint egy az alsóbb polgári osztályból való aszony, a kinek egy cseppel több műveltsége sincs, mint

annak a hasonsorsu vagy, mondjuk, parasztasszonynak, a kitől vidéken venne lakást. Legföljebb, hogy a fővárosban esetleg egy egyedül álló fiatal özvegynél talál lakást, a kitől megtanulja a parfume-ök s egyéb luxuscikkek használatát s a ki megakasztja őt tanulásában, de ez aligha számítható az előnyös culturalis hatások közé.

Ebédelni egy kifőzőhelyre jár, a hol hason vagyoni állásu hallgatótársaival van együtt, épen úgy, mint vidéken. Azontúl eljár a kávéházba, ha még futja a pénzéből, és a színházba, a mit, talán az egy Sárospatak kivételével, minden olyan városban megtehet, a hol jogakadémia van. Lehet, hogy a fővárosban jobb színészeket lát, de itt valószínűleg nem fog többször eljutni a színházba, mint a hányszor például Kecskeméten budapesti művészek vendégszerepelnek.

Ha nincsen családi összeköttetése, egy igazán művelt család körébe a fővárosban legföljebb nehezebben juthat, mint vidéken, de annak, hogy a fővárosban oly sok intelligens ember van, hasznát e tekintetben nem fogja venni. Hasznát ennek annyiban veheti, hogy könnyebben jut ügyvédi irodába, de itt is legföljebb a felekkel való udvarias bánásmódra tanítják ki, principalisának családi körébe azonban csak irodavezető korában juthat. Tárgyaltuk azonban már, hogy az ifjúság tudományos képzése szempontjából az ügyvédi irodában dolgozás nem culturalis haszon.

Csak egy igen kis százaléka, az igazi eliteje az ifjúságnak az, mely gyűléseik, fölolvasásaik látogatása által hasznát fogja látni annak, hogy tudományos társaságok székhelyén van.

A mi a paraszttá válás kérdését illeti, valamely fiatal ember társadalmi műveltsége első sorban attól függ, minő a családi köre, mennyiben van alkalma művelt nőkkel társadalmilag érintkezni; emelőleg hathat még erre az is, ha egyenlő, esetleg magasabb társadalmi állásu, de mindenesetre idősebb és magasabb rangú férfiakkal van alkalma az illetőnek társadalmi érintkezésre, nem hat ellenben emelőleg a hason korú, bar hasonló társadalmi állásu fiatal emberekkel való kizárólagos érintkezés, olyképen, hogy a fiatal emberek társadalmi szokásai abban a mértékben durvulnak, a melyben nem jutnak abba a helyzetbe, hogy hason társadalmi állásu idősebb férfiakkal vagy nőkkel is érintkezzenek. Ezentúl azonban az

a környezet, a melylyel társadalmi szórakozás céljából nem érintkeznek, a fiatal emberek társadalmi műveltségére minímális hatással van.

Ha ez áll, és, úgy hiszem, általános tapasztalatnak felel meg, úgy semmi ok sincs arra, hogy a fiatal emberek a vidéken jobban elparasztosodjanak, mint a fővárosban, vagy inkább a fővárosban épen úgy elparasztosodhatnak, mint a vidéken, ha csak épen azt az egy jelenséget nem tekintjük, hogy kivételesen még találkozunk vidéken, bár joghallgatókra épen ritkán, a collegiumi benlakási rendszerrel, mely gyér fölügyelet mellett rendszerint az ifjúság eldurvulását eredményezi.

Egészen más kérdés az, hogy milyen hatással van a vidéken lakás a tanárookra.

Itt a hatásnak megint két elemét különböztethetjük meg.

Az egyik az anyagilag szűkös viszonyok befolyása a tanárok megterhelésére s a tudományos segédeszközök, nevezetesen a könyvtárak megfelelő voltára, a másik a vidéki tartózkodás behatása a tanárok tudományos munkálkodásának lehetőségére.

Kétségtelen, hogy egy túlterhelt, kellő segédeszközökkel nem rendelkező tanárnak előbb-utóbb el kell vesztenie a munkakedvét, szükségképen egyéb szórakozást fog keresni a tanórákon s az azokra való legszükségesebb készülésen kívül maradó idejére, vagyis a tudomány szempontjából el fog parasztosodni, de ez meg lesz előzve, ha az előadói tervezet intézkedései azon módosításokkal nyernek megvalósulást, melyek szükségessége, különösen a tanszékek számát és a könyvtárak ellátását illetőleg, a korábbiakban már kifejtést nyert.

A mi a tanárok tudományos munkálkodásának lehetőségét illeti, ezt egy kellően felszerelt könyvtár és a tanár megfelelő díjazása mellett egyáltalán nem alterálhatja az, ha esetleg nincs megfelelő társadalmi köre: csak annál több ideje marad a munkálkodásra.

Persze az igaz, hogy a főiskolai tanárnak szüksége van tudományos környezetre és ez alatt a tudományos környezet alatt nemcsak a könyvtárt kell érteni, hanem a tudományos eszmecsere lehetőségét is, de igaz az is, hogy maga egy szakkönyvtár is alig lehet olyan tökéletes, hogy az illető szak-

tudomány önálló művelői ne szoruljanak időnként más könyvtárakra.

Ez utóbbi körülmény már magában szükségessé teszi, hogy a főiskolai tanárok olykor a nagy könyvtárak székhelyeire utazzanak, különösen a miatt, hogy a nagy könyvtárak katalógusai aránylag ritkán állanak teljesen kinyomtatva rendelkezésre, ha esetleg az azokban levő könyveket használatra ki is kölcsönöznék a vidéki intézeteknek; és ebben az utazási szükségességben van megadva éppen a tudományos eszmecsere lehetőségének a módja.

A tudományos egyesületek Magyarországon tényleg a fővárosban székelnek; oda, illetőleg az egyetemekre tervezte e sorok írója az irodalmi jelenségeket ellenőrző és bibliographiailag nyilvántartó tudományos szakosztályokat is, melyeknek mindenestre részeseivé kellene tenni az akadémiái tanárokat; mindez pedig szükségessé teszi, vagy fogná tenni, hogy azok a fővárosban, illetve az egyetemi székhelyeken gyakrabban megforduljanak.

Ez a fővárosban, vagyis egyetemi székhelyeken való gyakori megfordulás már most teljesen alkalmas a tudományos működés ébrentartása érdekében is elengedhetetlen tudományos eszmecsere iránti szükséglet kielégítésére, a vidéki főiskolák tanárait illetőleg.

Hogy ez a tudományos eszmecsere minél inkább lehetővé váljék, mi sem látszik méltányosabbnak és inkább közérdekben állónak, mint hogy az összes akadémiái és egyetemi tanárok utazási kedvezményben részesüljenek lakhelyükről az egyetemi székhelyekre, a fővárosba és azon külföldi egyetemi székhelyekre vezető fővonalokon, melyekre azt kéri.

Ma úgy áll a dolog, hogy csak az állami főiskolák tanárai kapnak utazási kedvezményt, mint állami alkalmazottak, a felekezeti főiskolák tanárai azonban ilyet hiába kértek, mert illetékes körök azon a véleményen voltak, hogy ha a felekezeti akadémiái tanároknak megadják az utazási kedvezményt, akkor meg kell adni a felekezeti tanítóknak is, ez pedig túlságosan csökkentené az államvasutak jövedelmét.

Már most kétségtelenül igaz, hogy a felekezeti tanítók éppen úgy szolgálják az állam érdekeit, mint a törvényhatósági tisztviselők s ha ezeknek megadták az utazási kedvez-

ményt, méltányos, hogy ők is megkapják, de bizonyos az is, hogy a tanítónak ahhoz, hogy hivatását jól betöltse, semmi szüksége sincs székhelyén kívül levő könyvtárakra és állandó tudományos eszmecserére, hogy tehát a közérdek semmi kárt nem szenved, ha ő nem utazhatik. Nem így áll azonban a dolog a főiskolai tanárral és épen ezért e sorok írója egyáltalán nem vélné a jogi szakoktatás szervezéséről szóló törvényjavaslatba nem illőnek, ha abban kimondatnék, hogy minden főiskolai tanár saját személyére és a jelzett irányban, a legmagasabb fokú utazási kedvezményben részesítendő az államvasutak vonalain, a melyben egyáltalán olyan utazók részesülnek, a kik nem államvasuti alkalmazottak.

Ezen s a korábban említett javaslatoknak megvalósítása esetén egyáltalán nem volna ok attól tartani, hogy a jogi szakoktatás decentralisatiója, illetve e decentralisatio erősítése culturalis szempontból hátrányos lesz.

VII.

Nem a decentralisatio káros hatása szempontjából, hanem azon hátrányok szempontjából, melyeket szerinte az előadói tervezet megvalósítása felekezeti és nemzetiségi tekintetben a magyar állam fejlődésére hozni fog, intézett támadást a javaslat ellen dr. Kováts Gyula.

Dr. Kováts álláspontja az, hogy: «... hazai államjogunk szerint az állam az egyházfelekezetekkel mintegy versenyezve fejt ki csak jog- és államtudományi oktatást. Ez az a roszkatag alap, melyen nálunk a jog- és államtudományi oktatás egész szervezete nyugszik.» «... a jogtudományi doctoratus... az a szirt..., melyen az autonom egyházfelekezeti jog- és államtudományi oktatás hullámai némikép mégis megtörnek.» «... közoktatásügyi miniszterünk összes hivatali elődei közül senki sem tudott az államvizsgálat intézményeért lelkesedni gróf Csáky Albín kivételével, ki eltérő fölfogását... 1893-ban beterjesztett törvényjavaslatával érvényesítette is. De az egyházpolitika lezajlása után bizonyára ő sem pártolt volna olyan államvizsgálati reformot, mely a jog- és államtudományi oktatásra való káros visszahatásánál fogva az egyházfelekezeti oktatást domborítaná ki... A közoktatás-

ügyi miniszter úr még az egyházpolitikai törvények életbe-
léptetése után is szükségesnek tartotta, hogy azt a vissza-
vont törvényjavaslatot új életre hívja.» «... Úgy látszik,
hogy egyházpolitikai törvényeink még mindig gyermekkoru-
kat élik, mely kornak a gyermekbetegségei sem hiányzanak.
Az ilyen egyházpolitikai gyermekbetegségeknek majd az a
symptomája, hogy az egyházpolitikai törvényekbe többet
magyaráznak bele, mint mi bennök foglaltatik, majd meg az,
hogy nem öntudatosan ugyan, de azokkal a törvényekkel
mégis ellenkező irányban kezdenek a további törvényalkotá-
sokhoz látni.» «... Szinte kezdjük nem érteni, hogy mire
való is volt újabb alkotmányos életünkben az állami köz-
hatalomnak fejlesztése egészen a nagyszabású egyházpolitikai
reformok megalkotásáig.» «... A jelen év folyamán már a
második előadói tervezet is elkészült, melyből az egyház-
felekezeti államvizsgálat képe még jobban tárul föl előttünk.»
«... Minden egyházfelekezeti jogakadémia mellé kerülne
államvizsgálati bizottság, melynek tagjai főleg az illető egy-
házfelekezeti intézetek tanáraiból vétetnének. Ez végső elem-
zésben ugyanazt mutatja, mintha az államvizsgálatot maga
az egyházfelekezeti intézet tartaná. Az igaz, hogy ezt ma is
tartja, csak hogy ennek megvan a maga ellensúlya a jogtudo-
mányi doctoratus mai kiváltságos állásában... Ha már most
ez az állapot megszűnnék, könnyű belátni, hogy a lényegi-
leg véve egyházfelekezeti államvizsgálatok minő nagy szerepet
fognak játszani... Bátran állíthatjuk, hogy a jog- és állam-
tudományi oktatásnak valamelyes módon meglevő állami
túlsúlya is veszendőbe fogna menni...» «... Az autonóm
egyházfelekezeti jogiskolák (Kecskemét, Debreczen, Sáros-
patak, Máramarossziget, Eger, Pécs, Eperjes) még mindig
nagyobb számmal jelentkeznek, mint a teljesen állami igaz-
gatás alatt álló jogtanító intézetek (Budapest, Kolozsvár,
Kassa, Pozsony, Nagyvárad). Milyenné válhatik a helyzet, ha
azok az autonóm egyházfelekezeti jogiskolák még nagyobb
jelentőségre találnak vergődni... Még azt sem szabad figyel-
men kívül hagyni, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló
1895. évi XLIII. törvényben a katolikus egyház nálunk
levő rítusai (latin, görög, örmény) mint külön egyházak van-
nak föltüntetve, melyek mindegyikének aztán külön-külön
megvan a joga ahhoz, hogy jogakadémiát tartson. Ez a joga

az egészen külön szervezett szász lutheránus egyháznak is megvan, habár ezt az egyházat a fölhivott törvény a bevett egyházak között külön nem említi. Még rosszabbá válnék helyzetünk, ha a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényünk (1868: XLIV.) 26. §-ának ígérete egész terjedelmében érvényesülne a nyilvános főiskolai oktatásra vonatkozólag. Főiskolát bármely nemzetiséghez tartozó egyes honpolgár is állíthatna s az ilyen főiskola az állami főiskolával mindenben egyenjogú lenne.» «... Hogy az a bizonyos túlsúly óva lett, az elméleti vizsgálatok ma fönnálló rendjének útján-módján egyenesen a jogtudományi doctoratus intézményének bizonyos mértékig előtérbe helyezésével történt s egyenesen ennek köszönhető, hogy csak annyi autonom egyházfelekezeti jogiskolánk van, mint a mennyi van. Ha majd az ellenkező irányban haladunk, biztosra vehetjük, hogy egyik-másik már megszűnt egyházfelekezeti jogtanító intézet is föl fog halottaiból újra támadni. Görög-keleti egyházaink sem maradnak majd tétlenek s autonom szerb és román jogi főiskolák is fognak bennünket szerencsétetni. Quod uni justum, alteri æquum. Ez fejezi ki jól az egyházak közötti paritas elvét, mely alapon bírják a protestánsok autonom jogtanító intézeteiket, habár ezeknek a protestáns dogma szempontjából semmi jogosultságuk.» «... A mi... az autonom protestáns jog- és államtudományi oktatást illeti, ilyen oktatás a külföld életében tulajdonképen ismeretlen. Csak nálunk létezik, utánzataképen annak, a mi a katolikusoknál dogmatikai fölfogásukból folyólag van meg. A mi jogállapotunk tehát a szóban levő oktatásra nézve meglehetősen középkori alapon épült föl, mi a hitegység világába vezet vissza, mikor még állam és egyház érdekei meglehetősen összevágók voltak.» «... Az... állam kezelte jogi oktatás hazánkban azzal kezdődik, hogy a katolikus alapítású nagyszombati egyetemre az állam 1770-ben rátette a kezét. Előbb minden jogi oktatás csak egyházi jellegű volt. Erre az oktatásra a protestánsok is jogot formáltak az «exercitium religionis liberum» alapul vételével... Tudjuk, hogy már a híres Comenius hiába iparkodott 1650-ben a protestáns jogi oktatást kiépíteni. Megmaradtak annál, hogy jóformán csak a természeti jogot (ius naturæ) tanították. Még kevéssé a II. József előtti időre vonatkozólag is arról értesít bennünket Kazinczy

Ferencz (*Pályám emlékezete*), hogy a mint nem tanították Patakon és Debreczenben a hazai történetet, úgy a hazai jogot sem. Ezt csak Nagy-Szombatban tanították és Egerben, hol 1740-ben alapították a ma is fönnálló lyceumot azzal a törekvéssel, hogy katolikus ügyvédek se hiányozzanak. «Az én koromban — írja Kazinczy — Patakon és Debreczenben még nem tanítanak hazai törvényt . . . Mely törvényeinken állapodik vallásunk s mi az a bécsi, három nickelsburgi, lincai, szatmári béke, azt én Patakon nem tudtam, azt később tanultam meg. Szülei patvariára adták (már tudniillik az ifjút) s ott a praxis és egy izetlen vastagságú Huszty csináltak olyan prókátorrá, milyen philosophia nélkül a közönséges fejből válhatott.» Valójában a *ius naturæ* tanítása is igen fogyatékos lehetett. Még a római jog tanításának alapját is a nagyszombati egyetem működése vetette meg. — A II. József kora a jog tanítására nézve is nagy fordulatot jelent. Ő nemcsak Pestre helyezte át (1784) Budáról az egyetemet, hanem az állami jellegű jogi oktatás érvényre emelésére is hathatós rendelkezést tett. Először is azt hagyta meg . . . hogy azok, kik ügyvédi vizsgát akarnak tenni, előbb examen rigorosumot tartoznak coram facultate tenni, . . . a rendelkezés hatását nem tévesztette el. Ráutalt az állami jellegű jogi oktatás igénybe vételére. A hallgatóság oda igyekezett tanulni menni, hol az előírt vizsgát le is tehetette . . . II. József a protestáns ifjúság eljövetele okából az állami intézetekre még könnyítéseket is tett. Mindjárt a harmadik évfolyamra iratkozhatott be, melyen a philosophiai két cursus után kezdődött csak voltaképen a két évig tartott különleges jog- és államtudományi oktatás. A philosophiai két évfolyamon át a jogból tulajdonképen csak a *ius naturæ* és a *ius gentium*ot tanulták, melyekkel a protestánsok több helyen már középiskolaikban foglalkoztak. Ezen az alapon léphettek be ifjaik mindjárt a harmadik évfolyamba s az rájuk nézve annyiban volt előnyös, hogy a magyar joggal (*ius patrium*) elméletileg is megismerkedhettek, a melyet a protestáns iskolákon csak nagyon elvétve tanítottak . . . II. József után az alkotmányosság visszaálltával az autonom egyházfelekezeti jogi oktatás s az ezzel kapcsolatos vizsgáztatás egészen föléledt és pedig az 1790. évi XXVI. articulus következtében . . . Az ügyvédi pályára, a leginkább igénybe vett jogi pályára autonom egy-

házfelekezeti jogi iskolák útján is el lehetett egészen szabadon jutni . . . az államnak az a túlsúlya a jog- és államtudományi oktatás terén, mely az 1790 előtti években előállott, veszendőbe ment . . . Az autonom protestáns jogi oktatás leginkább Sárospatakon fejlődött ki, de nem előbb, mint 1793-tól kezdve, mely évben a magyar jogi oktatást azzal vezették be, hogy Kövy Sándort választották annak a tárgynak a tanárává . . . Úgy látszik, hogy II. Józsefnek a jogi tanítást érintő intézkedései némi utóhatással voltak a protestáns jogi oktatás emelésére is, mely azonban az állami jellegű jogi oktatás szervezettségével még utóbb sem rendelkezett. Azt a nagy hanyatlást, melybe a jogi oktatás a tizenharmadik század utolsó évtizedében az egyházfelekezeti jogi oktatás erősödése következtében jutott, a tizenkilencedik század első felében még jobban éreztük . . . Midőn Wildner Ignác 1840-ben első váltói törvénykönyvünket elkészítette s ehhez később kommentárt írt, ebben méltán elmondhatta, hogy a jogi oktatást nálunk minő kezdetleges állapotban találta . . . De azért senki úgy ne értse az elmondottakat, mintha ezekért nemzeti multunkat szemrehányással akarnám illetni. Távol áll tőlem. Akkoriban a nemzeti létért való küzdelem állott mindenáron az előtérben. Tagadhatatlan azonban az, hogy az állam kezelte jog- és államtudományi tanítás csökkenésével a jog- és államtudományi képzés szintje hanyatlott . . . Az állami jellegű jog- és államtudományi oktatás újra és pedig erősebben a már másodízben rendszeresen németesítő idegen uralom behatolásával érvényesült az 1848-at követő szomorú időben annak következtében, hogy most már az ügyvédi vizsgálatra bocsátás föltételeképen az 1852. évi július 24-én kiadott pátenzben a törvénytudorságot (juridische Doctorswürde) kívánták meg . . . Visszaesés újra az autonom egyházfelekezeti jog- és államtudományi oktatás javára 1861-ben állott elő . . . Ekkor kezdődik az autonom egyházfelekezeti jog- és államtudományi oktatás tulajdonképeni virágkora, minek utóhatását az ügyvédség ma is sinyli . . . Ekkoriban éledtek föl sorjában a még ma is létező egyházfelekezeti jogakadémiák . . . Az 1861. év előtti állapot emlékét csak az őrizte meg, hogy az administratív belátás meghagyta a jogtudományi doctoratusnak más vizsgákkal versenyző elméletileg minősítő

erejét... — Az újabb alkotmányos élet bekövetkeztével jött csak el igazán annak az ideje, hogy az állam kezelte egyetemi jog- és államtudományi oktatás jobban érvényesüljön. — A célzt egyelőre még most sem lehetett másként elérni, mint csak úgy, hogy az 1874 : XXXIV. törvény visszament arra, hogy az ügyvédi vizsgára bocsájtásnak egyik előfeltétele a jogtudományi doctoratus legyen... Szinte hihetetlenül hangzik, hogy az igazságügyi kormány 1891-ben a bírósági szervezettel azzal is kiegészíteni vélte, hogy még a leendő bírótól is meg kelljen a jogtudományi doctorságot kívánni. Ki hitte volna akkor, hogy a közoktatásügyi kormány még majd egészen ellenkező irányban fog haladni, vagyis annak az iránynak fog hódolni, hogy még a leendő ügyvédtől se kelljen jogtudományi doctoratust követelni. Kár is volt a bírói és ügyvédi képesítés dolgában ugyanolyan előzetes elméleti vizsgálatot akarni, habár elismerjük, hogy ha már ennek az egységesítésnek okvetlenül meg kellene lenni, a kérdést nem lehetne másként megoldani, mint csak úgy, hogy a leendő bíró is tegyen jogtudományi doctoratust. Én azonban erre a magam részéről valami nagy súlyt még ma sem helyeznék. A súlyt egészen másra helyezném, tudniillik arra, hogy a leendő bírákat, illetőleg az állami jellegű jog- és államtudományi oktatás inkább biztosíttassék, mi a leendő közigazgatási hivatalnokokra is ráférne.» «... elégséges, ha az államvizsgálatot csak a teljes állami igazgatás alatt álló intézeteknek biztosítjuk. Még ott is megtehetnők, hogy az államvizsgálatot csakis az állam kezelte jogakadémiáknak engednők át, mi célszerű is volna. A jogtudományi doctoratus mint minősítő vizsga úgyis megmaradna azzal együtt, hogy az ügyvédség elnyerésének föltétele... Nemcsak a minősítés különfélesége szünnék meg a közigazgatási pályára külön minősítő külön államtudományi vizsgálat megszüntetésével, hanem a budapesti egyetem hallgatói számának némi csökkenése is reményelhető volna azon a réven, hogy államvizsgálatot tenni csak azokon az állami intézeteken lehetne, melyek akadémiák.» «... A mi... az egészen az államra tartozó minősítő vizsgálatok kérdését illeti, az egyházfelekezetek egyáltalán nem követelhetik meg az államtól, hogy azokat az egyházfelekezeti jog- és államtudományi oktatásnak kedvező módon rendezze be...» «... az előadói tervezet azzal ijesztget, hogy az

autonom egyházfelekezeti jogakadémiákra nézve valósággal halál volna, ha az államvizsgálatot az ügyvédi pálya elérésére is kiható módon meg nem kapnák. Mintha ezek az akadémiák az alapvizsgálatokkal be nem érhetnék s azzal, hogy az ő tanfolyamaikon is lehet a jog- és államtudományok tanulását teljesen elvégezni. Pedig az sem menne nagy baj számba, ha egyik-másik ilyen intézet csöndes kimulása bekövetkeznék.» «... Az autonom egyházfelekezeti intézetek főntartó testületeit... mi sem akadályozza abban, hogy jogtanítással foglalkozó intézeteiket bizonyos főntartásokkal — különösen az alkalmazandó tanárok status religionisát illetőleg — állami kezelésbe adják. A pozsonyi és nagyváradai jogakadémiák is katholikus alapból főntartott intézetek, de azért teljesen állami igazgatás alatt állanak. Ez után indulva... egyik-másik autonom protestáns egyházfelekezeti jogakadémia is állami kezelés alá adathatnék, mi aztán neki az államvizsgálatot is meghozhatná... egy-egy állami kezelésbe átveendő jogakadémián a nem egészen tételes tárgyak kathedráinak betöltése az illető egyházfelekezeteknek fönn volna tartható.»

Az így dr. Kováts Gyulától fölvetett kérdésben dr. Schwarz Gusztáv és dr. Baracs Marczell, valamint az előtte szólott és arra nem reflectált dr. Székely Ferencz kivételével a többi fölszólalók mind ellene foglaltak állást.

A jogi főiskolák felekezeti jellegének jelentőségét és hatását illetőleg dr. Jászi Victor előadta, hogy bizonyos aránylati különbségek a színezet tekintetében az oktatás terén talán érvényesülhetnek, a szerint, a mint ilyen vagy amolyan felekezeti intézetekről van szó, de hogy a dolog lényegében és jelentős momentumaiban, a hol az állami érdekeket érintik, államellenes érdekek szellemében taníthatnának, úgy, hogy később a jurisdictio vagy a közigazgatás felekezeti színezetet nyerne és vitális állami érdekeket veszélyeztetne, olyan oktatást nem bír elképzelni hazánkban, ismervé a körülményeket és azon cautelák mellett, a melyeket az előadói tervezet az állam kezébe letesz. «... a jogi oktatás egyáltalában és a jogtanárok az ifjúság lelkére, gondolkodására — elég sajnos — aránylag nagyon csekély befolyást gyakorolnak. Hogyha... a felekezeti oktatástól félti az ifjúságot az igen tisztelt tanár úr, akkor méltóztassék kivenni a középiskolai oktatást a felekezetek kezéből, mert a középiskolai

oktatás igenis sokkal mélyebben átjárja annak az ifjúságnak a lelkét . . . De azt a csekély jelentőségű hatást, a melyet a felekezeti jogakadémia e szempontból hallgatóira gyakorol, nagyon méltóztatik túlozni és azt hiszem, hogy ez a szempont nem elég arra, hogy ennek a reformjavaslatnak, ha máskülönbén helyesnek tartjuk azt, útját állja . . . Mindnyáján tudjuk, hogy sehol az országban felekezeti ellentétek, felekezeti érzület és felekezeti gondolkodás az ifjúságot annyira szét nem hasogatja, mint épen a budapesti tudományegyetemen, a mely pedig par excellence állami intézet, a melyen államilag kinevezett tanárok tanítanak, a hol tehát az igen tisztelt tanár úr megtalálja teljes biztosítékát annak az állami gondolkodásnak és a felekezeti gondolkodás kizárásának. Viszont egy ellentétes példára is utalhatok . . . a mely egészen véletlenül merült föl és a mely azt bizonyítja, hogy a felekezeti akadémia még nem jelenti szükségképen a felekezeties gondolkodás becsepegtetését. A múlt hónapokban történt, hogy egy katolikus püspöki jogakadémia tanára egy czikke miatt az ottani felekezeti köröktől erősen megtámadtatott és akkor annak a katolikus jogakadémiának ifjúsága a tanára mellett tüntetett; azon klerikális vagy . . . egyházi köröknek támadása ellenében foglalt állást a tanára mellett. Pedig ezt az ifjúságot egy püspöki akadémia püspökileg kinevezett tanárai nevelték és ez mégsem akadályozta meg, hogy ez ifjúságban ilyen szabadelvű irány és szellem fejlődjek ki. Ez a két, véletlenül fölmerült körülmény és pelda mutatja, hogy nagyon túl méltóztatik becsülni azt a hatást, a melyet a jogtanári karok az ifjúságra gyakorolnak . . . Végre az, hogy az egyházpolitikai törvények végrehajtását méltóztatik e reformtól féltetni, azt hiszem, igazán nem egyéb, mint rémlátás, mert csak nem méltóztatik az egyházpolitikai törvényeket felekezeti szempontból a református, a protestáns jogakadémiáktól és az azokból kikerült növendékektől féltetni? Nem vagyok ugyan arra hivatott, hogy a katolikus akadémiákat védelmezsem, de azt hiszem, mindnyáján ismerjük azokat annyira, hogy tudjuk, miszerint a katolikus jogakadémiák tanári kara legalább eddig nem mutatott olyan felekezeti elfogultságot, hogy épen a katolikus akadémiákról kikerült ifjúsággal szemben kellene az egyházpolitikai reformokat féltenünk.»

A nemzetiségi egyetemek és akadémiák keletkezésének veszedelmét e sorok írója három szóval elháríthatónak jelezte, a mennyiben három szó beszúrásával az előadói tervezet 4. §-ának olyan szövegezését ajánlotta, hogy államvizsgálatra bocsáttatik az, a ki: «valamely királyi jogakadémiától, vagy valamely» «eddig fönnállott és» — ez volna a három szó — «megfelelően szervezett más magyarországi jog- és államtudományi kartól végbizonyítványt kapott»; ajánlotta pedig ezt hivatkozással arra, hogy a létező történeti fejleményekkel számolni kell s így más megoldás nem volna helyes.

Csorba Ferencz, cultusministeri osztálytanácsos egy közbeszólással jelezte is, hogy ez tényleg így van czélozva.

A nemzetiségi főiskolák föllállíthatásának kérdésével bővebben dr. Márkus Dezső foglalkozott.

«Hogy a mai állapot, a cultusministeri javaslat mellett az is lehetséges, hogy a rettegett mumus, a nemzetiségi kérdés is fölvetné a fejét és hogy, horribile dictu, a görög keletiek is állítanának jogakadémiát, ez igaz», — mondja dr. Márkus — «de egy tekintetben mégis eltérek Kováts ő méltósága nézetétől. Én a görög keletiek e jogát ma már nem alapítom az 1791 : XXVII. t.-cz.-re, sem az 1848 : XX. vagy az 1868 : IX. t.-cz.-re. Én az összes felekezeteknek iskola-alapítási jogát... épen úgy, mint minden magán-egyenének és minden más testületnek iskolaalapítási jogát is az 1868 : XLIV. t.-cz. 26. §-ára alapítom, a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvénycikkre; arra a törvényre, a mely corpus jurisunkban az egyedüli, a mely egyenesen, világosan és kifejezetten kimondja minden állampolgárnak föltétlen egyenjogúságát. Ez a 26. szakasz így szól: «Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak épen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyházközségeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejükkel vagy társulás útján alsó-, közép- és felsőtanodákat fölláttatni. E végből a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek fölláttatása végett is az egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba vagy egyletekbe összeállhatnak és összeállván, szabályokat alkothatnak; az állam kormánya által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek és azt, ugyan az államkor-

mány felügyelete alatt, nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik. Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek, — az iskolák azonban a közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása mellett — az állam hasonló természetű és ugyanazon fokú intézeteivel egyenjogúak.» Az egyházak iskolaalapító jogáról rendelkező ez az alaptörvény — melyet én a magam részéről nem helyeslek, de mint érvényes, bár imperfecta lexet tiszteletben tartok — az állam föltétlen beavatkozó és felügyelő jogát biztosítja a felekezeti intézetek szervezete és tanulmányi rendje tekintetében. Az államtól függ tehát, miképen akar ezzel a jogával élni, a felekezet vagy a nemzetiség dédelgetésével-e, avagy az egységes magyar nemzeti állam érdekében és javára? — ... túlzott aggodalom, magyarságunkat félteni egy esetleges nemzetiségi iskola fölállításától, a mely szigorú állami felügyelet alatt állana, a melyen, a szóban forgó javaslatnak megfelelően, állami egyetem által képezett tanárok tarthatnának csak előadást ... Ha Magyarországon ma, a XX. században, lehetséges olyan középiskolai törvény, a mely megengedi a felekezeteknek, hogy más tannyelven is adhassanak elő, mint magyarul; a mely lehetővé teszi azt, hogy csak a magyar történelmet és irodalmat kell a VII. és VIII. osztályban magyar nyelven előadni (1883 : XXX. t.-cz. 7. §.); ... az olyan országban, a hol az elemi iskoláknak tannyelve sincs még szabályozva, csak az van kimondva az 1879 : XVIII. t.-cz.-ben, hogy köteles tantargynak kell lennie a magyar nyelvnek is ... az ilyen országban ne merjenek nemzetiségi aggodalmakról beszélni; ez az ország szüntesse meg mindenekelőtt ezeket a szegényletes állapotokat, mert a nemzetiségi kérdés megszűntének ez az elemi, de az egyedüli előfeltétele is. Persze itt sem kívánok az erőszak terére lépni. Az állam egyszerűen a nemes verseny terére lépjen azokkal a felekezetekkel szemben, melyek megfeledkeznek arról, hogy magyar hazában élnek és biztosítson mindenütt dúsan felszerelt tanintézetekben ingyenes oktatást azoknak, a kik nem kívánják igénybe venni a felekezetek egyoldalú tanítását, a melyre sok vidéken egyenesen rákényszerülnek annak különösen szegényebb sorsú lakói.»

Az állami oktatásügy történeti előzményeire és az államosítás jelentőségére e sorok írója terjeszkedett ki.

«II. József korában az az állam, a melynek szempontjából II. József állami vizsgálatokat rendelt el» — szólnak ide vonatkozó megjegyzései — «egy felekezeti állam volt. Az nem volt a mi felekezetnélküli államunk; az egy róm. kath. felekezeti állam volt, és e tekintetben nem kell egyébre utalnom, mint az 1781-iki türelmi rendeletre; ott József császár egyenesen megmondta, hogy egy katolikus apának összes gyermekei katolikusok kell, hogy legyenek, ellenben, hogyha az apa nem katolikus, akkor csak a fiúk követhessék az apa vallását. Így tehát világos, hogy ő minden fölvilágosodottsága ellenére csak egy vallástól, a római katolikustól várta állampolgárainak erkölcsi épülését, csakhogy elfogadta Martininek azon elvét, hogy senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy azt higye, a miről nincsen meggyőződve. Erre az igen helyes... álláspontra helyezkedett ő is és azért türelmet rendelt a felekezetek irányában... de... célja az, hogy... az állampolgár is lehetőleg azon felekezetiséghez tartozzék; csak szükségből, kényszerűségből tűrt el ő is mást. Ez II. József császár államának jellemvonása. — A régebbi fok az állami fölfogásban az volt, hogy Habsburgházbeli uralkodóink általában az oktatás ügyét teljesen az egyházra bízták, hogy az csináljon, a mit és a hogy akar. 1735-ben történt tudtommal először... hogy egy uralkodónk: III. Károly, az iskolaügyben rendeletet bocsátott ki, és pedig azért, mert az ausztriai cancellaria azt az elvet fejtette ki előtte, hogy az állam részéről kötelesség az iskolák ellenőrzése, mert a tanulmány célja első sorban állami érdek, politicum. Ekkor kezdték nézni, hogy mi az ő érdekek, és ekkor kezdték azt érvényesíteni elsősorban, de nem azon értelemben, hogy netalán ez az állam ne legyen katolikus felekezeti állam, hanem, hogy ők dirigálják azt. Ez volt tehát a változás, a melyet az államosítás jelent, a mint azt II. Józsefnél megtaláljuk, de a mint megtaláljuk Mária Teréziánál is 1763-ban, a midőn kimondta, hogy az idegen felekezetek iskoláit ne vizsgálják a püspökök, hanem a polgári hatóságok. — Azután következett a tanulmányi bizottságnak a helytartótanácsban való fölállítása, tudniillik akkor, a midőn Barkóczy primás, a tanulmányok protectora, elhunyt volt. A bécsi cancellaria 1765-iki javaslata következtében lépett ez életbe. A tanulmányi bizottságra rábízott... a protestánsok iskoláinak sza-

bályozása is, és ezzel el volt ismerve a tanulmányok egységes országos szabályozásának elve. --- Ez az államosítás felekezeti államosítást és felekezeti oktatást jelent. Ebből a szempontból rendelte volt el például Mária Terézia 1763-ban ugyancsak azt, hogy a protestánsok tanuljanak a nagyszombati egyetemen és ne menjenek külföldre, de azért még nem graduálták őket. Csak 1772-ben kezdték őket a licentiatusi graduációban részesíteni... — Mi az eszköze az uralkodóknak ezen államosításnál és általában az ő egyéni érdekeknek érvényesítésében? Alkalmas egyéneknek választása; azoknak kinevezése, szóval a kinevezés: ez alapja, ez alapjellemvonása minden absolutistikus államnak. Ezt a kinevezési rendszert óhajtja Kováts is általánosítani akkor, a midőn államosítani akar. Mert mit látunk ma? Azt, hogy lényegében ez a kinevezési rendszer megmaradt. Mi változott? Addig elmentünk, hogy igenis a parlamentben és a parlamentig a vélemények eszmecseréje révén megalakul a többség, ebből alakul a kormány. A király a parlamentből megalakítja a ministeriumot; az pedig intézkedik ugyanazon módon, mint a hogy intézkedtek az absolut korszakban, kineveznek rendszerint minden állásra, tehát a fejedelmi absolutismus helyébe lépett a ministeri, vagy ha úgy tetszik, a pártabsolutismus. Egész állami életünk változásának jellemvonása az, hogy nem vittük következetesen keresztül azt az eszmét, a mely a parlamentarismusban rejlik. A vélemények szabad érvényesülésének, a szabad kutatásnak elvét nem vittük keresztül; megállottunk a kormánynál, attól lefelé már szintén a régi absolutistikus rendszer alapján állunk; a különbség csak az, hogy egy pártnak választottja, megbízottja az, a ki kezeli ezt az absolut hatalmat. Már most, ha e pártnak megbízottja, választottja esetleg olyan elveket követ, hogy csak bizonyos fölfogásból szabad tanítani, csak bizonyos elveket szabad hirdetni és igazságnak elismerni, másokat nem; azokat kutatás tárgyává tenni nem szabad, azokat el kell ismerni, mint tényeket; ha ilyen kormány áll a közoktatás élére és ha az sokáig marad a kormánynon, akkor elérhető — ha teljesen állami kinevezési rendszer lesz — hogy mind csak olyan emberek lesznek a tanszékeken és csak olyanok fognak oktatni, a kik a kormány elvét vallják. Így békóba lesz verve a tudomány szabad fejlődése és ezzel a nemzeti fejlődés. Ezért vagyok ellen-

sége az államosításnak. ... állami életünk nem elég erős, a mi nemzetünk öntudata ... öntudatos szabadságszeretete nem elég erős, hogy garantiát nyújtson arra, hogy ilyen esetek be nem következhetnek... Ha pedig nem elég erős erre akkor nem szabad az oktatásügyet korlátlanul kiszolgáltatni az államnak. Jó, hogy vannak olyan intézetek is, a melyek állásait nem a kormány abszolutismusa tölti be».

Dr. Kováts Gyula javaslataira dr. Márkus Dezső és dr. Nagy Dezső reflectáltak első sorban.

Dr. Márkus Dezső kifejtette, hogy: «óvakodnunk kell attól, ... hogy a művelődési kérdéseket ismét összevegyítsük más kérdésekkel és hogy egyéb kérdések révén ismét fölelevenítsünk olyan harczokat, a melyeknek kulturánk adta meg az árát eddig is és a melyekben mindenesetre a magyar előrehaladás lesz ismét az örökké vesztes fél. Pedig az az út és a megoldásnak az a módja, melyet Kováts tanár úr mutatott nekünk ... az ilyen harczok felé visz». «... ha Kováts ő méltósága úgy állította volna föl a kérdést, hogy állami vagy felekezeti iskola; állami oktatás-e vagy felekezeti oktatás: akkor» — mondja dr. Márkus Dezső — «a válasz részéről lehetetlen hogy más legyen, mint ez: kizáróan állami iskola az oktatás minden fokozatán, a kisdédóvástól kezdve a legfőbb iskoláig, mert nagyon természetes, hogy ma, a XX. században az oktatás többé nem képezhet felekezeti föladatot. Ez tisztán állami föladat, bár mi csak hálával tekinthetünk végig a keresztyén felekezetek azon végtelen nagy és kihatásaiban kifejezhetetlen becsü szolgálatain, a melyeket a közoktatásügynek ez országban is tettek. És itt nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a mikor Magyarországon tulajdonképeni közoktatásügyről lehet beszélni, vagyis ... a reformatiót közvetlenül követő időben, tehát a XVI. század első felében: akkor ... a Németországban nevelkedett protestánsokra kell első sorban gondolnunk; az egész középiskolai oktatás eleinte a protestánsok kezében volt és csak a jezsuita rend behozatala után ment át nagyobb mértékben a katolikus egyház kezébe is, a mely egyháznak ugyancsak elévülhetetlen érdemei vannak a hazai oktatásügy körül ... Miután azonban épen Kováts ő méltóságától tanultam, hogy a történeti egyházak hagyományos jogait a legnagyobb tiszteletben kell tartani, és mivel e történeti egyházak föltétlen alapjoga

közé tartozik az iskoláknak fölállítása is: azért én a mai viszonyok közepette minden körülmények között helyeslem azt az álláspontot, a mely nem akarja bántani ezt a történelmi fejlődést, ... és a mely ... semmiféle ürügy alatt, még leplezve sem akar ismét földézni felekezeti harczokat, hanem a mely a mai állapotot fogadva el, tiszteletben tartja minden történeti egyháznak jogát, ... szóval fejleszteni akarja a meglevőt, megtartva a jót és kiselejteztve a rosszat».

Dr. Nagy Dezső álláspontja az, hogy: «ha ez a mi államunk olyan igazán nemzeti állam volna, olyan igazán megerősödött állam, mint például Franciaország», akkor odaállhatna dr. Kováts Gyula nézete mellé, «de Magyarországon, a hol az államiság és annak nemzeti volta nincs annyira megerősödve, nekünk nagyon is szem előtt kell tartanunk azt, hogy e még ifjú állami erőt, a mennyire lehet, külső támaszokkal és oszlopokkal is erősítsük. Nem szabad felednünk, hogy e jogakadémiáknak — különösen a protestánsoknak, de még a katolikusoknak is, éppen magyar állami, nemzeti szempontból igenis volt és még mindig lehet nagy jelentőségek. Vegyünk csak szemügyre egyes tárgyakat, annak illusztrálására, hogy az állami oktatás milyen irányban haladhat. Méltóztassék csak megnézni például a katonai oktatást. Elvégre a honvédelem is állami functiót képez, és mit látunk a katonai iskolákban? Hogyan tanítják például a magyar történelmet? Milyen ferde irányban tanítják ott a közjogot! Már most, ha fölteszem, a mi megeshetik, hogy az államhatalom ismét olyan kézbe kerülne, a mely talán kevésbbé volna magyar nemzeti: ebben az esetben a mi állami életünk is éppen a jog terén, a mely leginkább szolgál a nemzeti akarat és jellem kidomborítására, micsoda veszedelmes irányzatoknak volna kitéve!» «...Eddig bizony az a szegény reformatus felekezet, bármennyire igyekezett is, bármennyire izzadta is a vért és bármennyit áldozott is azért a magyar nemzeti szellemért és azért a magyar nemzeti iskoláért, szegénységénél fogva nem volt képes azt az iskolát úgy föntartani, hogy az a modern igényeknek megfelelhessen. De ezt az igyekezetet meg kell becsülni és nem elfojtani, ezen egészséges szellem szülte intézményeket nem szabad ennek az országnak magától eldobnia, mert ezek az intézmények nem úgy vannak beültetve a mi hazánk viszonyaiba, mint a hogy

például egy 30 esztendőös fát más talajba ültetnének át; ezek az intézetek magról keltek, gyökereik lenyúlnak a magyar nemzetnek legnemzetibb talajába; olyan intézmények azok, a melyeknek megtartása egyik legfontosabb nemzeti és politikai kötelességünk. Ezen intézeteket nem elnyomni, hanem segíteni, felszűlni kell — ... Az állami segélyezésnek mikéntje már azután más dolog... Kováts Gyula tisztelt tagtárs úr, a ki azt mondotta, hogy a felekezeti jogakadémiáknak az államvizsgálati jogot nem lehet átadni, javasolt egy megoldási módot, a melyet nagyon életrevalónak tartok és a melyet meg is lehetne valósítani. Ő tudniillik azt mondja, hogy miután ezen felekezeti intézeteket maguk a felekezetek nem képesek oly módon fentartani, a mint azt a törvényjavaslat előírja és miután állami segélyre szorúlnak, a mely állami segélyezés révén az állam részére mindenesetre bizonyos jogokat kell fentartani, igen egyszerűen és igen jól lehetne megoldani a kérdést úgy — a mint az a protestáns szellemnek is megfelelne — hogy a positivumokat tartalmazó disciplinákra... az állam a nyújtandó segély fejében nevezze ki azon illető tanárokat, a kik ezen positivumokat adják elő... — a philosophiai — történeti tárgyakra vonatkozólag pedig, a melyeknek előadásában bizonyos nemzeti szellemnek kell megnyilvánulnia és a melyeknek előadási iránya az állami, nemzeti életre is kihathat, az a megállapodás történetjék, hogy ezen katedrákat a fentartó felekezet töltsé be. Így helyes szellemben meg volna oldható a kérdés és e mellett az illető tanintézetek felekezeti jellege is megóvatnék. Mert figyelemmel kell lennünk arra, hogy azok az intézetek megmaradjanak azoknak kezében, a hol igen jó helyen vannak, a hol semmiféle elkorcsosult és nemzetellenes államhatalom nem bánthatja őket».

Szembetűnő, hogy ez utóbbi szavaiban dr. Nagy Dezső más értelmet adott dr. Kováts Gyula vonatkozó szavainak, mint a melyben mondva voltak.

Dr. Kováts Gyula világosan kívánja a protestáns jogakadémiáknak föltétlen állami kezelésbe bocsátását és csak e kereten belül teszi azt az engedményt, hogy egyes tanszékek az illető felekezet által töltsessenek be, míg dr. Nagy Dezső ezt a concessiót a felekezeti hatóságok rendelkezése alatt hagyott jogakadémiákra vonatkoztatja abban az alakban, hogy

az államsegély fejében az abból fentartott tanszékek tanárait az állam nevezze ki.

Dr. Kováts Gyula azonban egyébként is sokkal inkább abban a szellemben szólott, hogy jogosultnak tűnik föl, mikor dr. Márkus Dezső őt azzal apostrophálja: «ha Kováts tanár úr annyira ellene van a felekezeti oktatásnak: miért tanácsolja csak a protestánsoknak egyes akadémiák megszüntetését és miért nem félti az oktatás állami jellegét az egri vagy a pécsi lyceumoktól, a melyek pedig syllabus alapján álló főpapok föltétlen rendelkezése alatt vannak?», semmint hogy a dr. Nagy Dezső által neki tulajdonított szándék imputálható volna neki.

Ha nem hallatszanék, hogy maga is református szülöktől származik és kilépését a református felekezetből még nem jelentette be, egész látran protestánsellenes felekezeti elfogultsággal volna vádolható.

Már dr. Pauler Tivadar említi a budapesti tudományegyetem történetében, hogy Mária Terézia ugyan 1769 július 17-iki kéziratában utasította a cancelláriát, hogy a hazai közjognak tanszéket állítson az egyetemen, de ezt a egyes bizottság és a cancellária mellőzendőnek tartotta, dr. Fináczy Ernő pedig a Mária Terézia-korabeli közoktatásról szóló jeles művében közli, hogy Festetics kamarai tanácsnok volt az, a ki ráutalt azokra a pontokra, melyek miatt e tárgyat szerinte lehetetlen előadni, egyebek közt nevezetesen arra, hogy szólni kellene a törvényhozó és végrehajtóhatalom természetéről, a nemesség előjogairól, a nádori, primási és kormányzéki hatáskörökről és sok egyéb-ről, és pedig oly módon, hogy sem a legfelsőbb szolgálaton csorba ne essék, sem a közönség ellenszenve föl ne keltessék s mindezekből azt következtette, hogy még jó sok időbe fog kerülni, míg lehetséges lesz a magyar közjogot «monarchikus elvek szerint megállapítani». Tudjuk, hogy ennek következtében csak 1775-től kezdve adatták elő a hazai jog tanárával a hazai közjogot, a melyen kívül pedig Kazinczy a nagyszombati egyetemen sem tanulhatta volna meg, hogy: «mely törvényeinken állapodik vallásunk s mi az a bécsi, három nickelsburgi, linczi, szatmári béke». Tudjuk, hogy Mária Terézia már 1763 juniusában a nagyszombati egyetemre utasította a protestáns jogászokat, midőn a külföldi egyetemek-

től eltiltotta őket; tudjuk hogy 1740-től 1772-ig öt evangélikus és három református iskolát szállított le a kormány a grammatikáig és négyet szüntetett meg egészen; tudjuk, hogy az iskolák lefokozásának és megszüntetésének eszközét a nyomozások alkották; tudjuk, hogy kormányzati elvül tűzték ki, hogy a triviális iskolák a grammatikáig a nem-katholikusoknak is engedélyezendők ugyan, a felsőbb iskolák ellenben, ha királyi szabadalom és engedély nélkül állanak fenn, egyszerűen megszüntetendők; dr. Fináczy leírja, hogy mint tiltotta el a kormány a protestánsok iskoláinak a polgári községek által segélyezését, mint tiltotta el az ezek javára való gyűjtést, mint igyekezett jövedelmeiket mindenképen csökkenteni. Ily körülmények között, midőn Barkóczy primás halála után, a tanulmányi bizottság fölállítása alkalmából, az egységes tanulmányi igazgatást is csupán azért óhajtja a helytartótanács, saját szavai szerint, hogy a protestánsok iskoláit még jobban, könnyebben és elfogadhatóbb jogcím örve alatt korlátozhassa, alapítványaikba beletekinthessen, azokat tetszés szerint kifogásolhassa s általában a protestáns iskolák létjogát kérdésessé tehesse, a legnagyobb méltánytalanság a protestánsokat úgy állítani oda, mint a kik e korszakban indolentiából nem tanították a magyar közjogot vagy bármely más tárgyat és hanyagolták el oktatásügyöket. Ellenkezőleg, éppen e korszak nyomása és annak kihatásai magyarázzák és mentik, ha a protestáns oktatásügy később is sokáig nem tudott korszerű színvonalra emelkedni.

A mily méltánytalanul járt el dr. Kováts Gyula a protestáns oktatásügy multjának vázolásában, éppen oly méltánytalan akkor, a midőn az előadói tervezetről azt állítja, hogy kiszolgáltatja a jogi szakoktatást és a jogi vizsgálatokat az egyházfelekezeteknek. Az előadói tervezet, éppen megfordítva, sokkal erősebb biztosítékait törekedett megállapítani az állami befolyásnak, mint a minőkkel az eddig rendelkezett a felekezeti jogakadémiákon.

Eddig az államvizsgálati bizottságok a kar kebelében alakultak s a minister hozzájárulása csak a kültagok fölkéréséhez volt szükséges.

A törvénytervezet 10. §-a szerint jövőre is a kar kebeléből vétettek volna a bizottsági tagok, de a kar tagjait a közoktatásügyi minister nevezte volna ki bizottsági tagokká,

s a mennyiben az állami érdekek úgy kívánnák, minden egyes vizsgálati bizottságnál egyet, sőt kettőt is kihagyhatott volna az előadó tanárok közül s helyökbe az egyetemi magántanárok és más, a gyakorlati jogászi vagy közigazgatási pályán működő kiváló egyének közül olyan bizottsági tagokat nevezhetett volna ki, a kiket alkalmasaknak ítél az állami érdekeknek a bizottságban érvényesítésére.

Eddig a bizottsági elnökség a tanártagok között senium szerint váltakozott.

A törvénytervezet 8. és 9. §-ai szerint a közoktatásügyi minister az igazságügyministerrel egyetértőleg nevezte volna ki, úgy az egyes jog- és államtudományi karok székhelyén szervezett elméleti jog- és államtudományi államvizsgálati bizottságok, mint az ezek kebelében szervezett egyes vizsgáló bizottságok elnökeit, még pedig olyképen, hogy a jog- és államtudományi karok tanárai azon karnál, a melyhez tartoznak, vizsgálóbizottsági elnökké kinevezhetők nem lettek volna.

Ezzel tényleg a vizsgálóbizottsági elnökök az állami ellenőrzés rendes közegeivé váltak volna úgy a tanulmányi szabályok kezelésére, akkor tudniillik, midőn a vizsgálati kérvényeket elbírálják, mint magára a vizsgálatok szellemére nézve is. Eddig ilyen ellenőrzés se a tanulmányi szabályoknak a jogakadémiai igazgatók, illetve dékánok által való kezelésére, se a vizsgálatok szellemére nézve nem volt.

Említettük már a bizottsági elnökök vetojogát, mely szintén az állami érdekek megóvását célozta.

Abból a célból, hogy úgy a vizsgálatra készülők, mint a vizsgálatokon kérdezők pontosan tudhassák, hogy minden tárgyból mi mindenre terjed ki a vizsgálat és mily szempontok szerint kerül az anyag kérdezésre, az előadói tervezet egy a vizsgálati tárgyak anyagának közelebbi meghatározását tartalmazó részletes utasítást is helyezett kilátásba s ezzel, a mint mondja, az államvizsgálatok egységességének elérését célozta, de tényleg az állami befolyást is fokozta volna.

A tanárok minősítése és az intézetek szervezete tekintetében is nagyobb biztosítékokat igyekezett létesíteni a törvénytervezet az állami érdekek érvényesülése szempontjából, mint a milyeneket azok eddig nyújtottak.

Nevezetesen, míg a reformált egyház törvényei között 1893 december 29-éről még szentesítést nyert az az intéz-

kedés, hogy jogakadémiai tanárok nemcsak egyetemi magántanárok, hanem ügyvédek is lehetnek, azelőtt pedig ezt sem kívánták, a törvénytervezet 5. §. c) pontja szerint az állam maga intézkedett volna olyképen, hogy jövőre vizsgálatra képesítő jogakadémiák tanárai csakis a budapesti és kolozsvári, tehát állami egyetemeken képezített magántanárok lehetnek, öt év múlva már csak egyetemi magántanárok alkalmazhatók jogakadémiai tanárokkul ilyen intézetekben, és ebben nyilván gondoskodott volna arról is, hogy elsősorban az egyetemi tanárok mellett rendszeresítendő adjunctusok jussanak ezen tanszékekre, mert adjunctusi állások szervezésére másutt egyelőre aligha lett volna pénz és szükség, mások pedig, mint az adjunctusok, ilyen állások rendszeresítése esetén csak igen nehezen fognak abba a helyzetbe juthatni, hogy az egyetemi magántanárságot megszerezzék.

A felekezeti jogakadémiai tanárok számának és fizetésének megállapítására is olyan befolyást igyekezett biztosítani az állam számára a tervezet, melynek révén jobban biztosíthassa a tanárok tudományos működését és anyagi függetlenségét, mint a hogy azt eddig tehette, mert míg a vallás- és közoktatásügyi miniszternek eddig nem sikerült az általa kívánt nyolcz tanszék rendszeresítését elérni valamennyi protestáns jogakadémián, a tanári fizetések megállapításába pedig semmi beleszólása nem volt, addig a tervezet általános indokolása az 5. §. tartalmának körülírásában azt mondja, hogy a tervezet a tanárok kellő minősítésén felül azt is kívánja a vizsgálatra képesítő felekezeti jogakadémiáktól, hogy tanszékeik megfeleljenek a királyi jogakadémiákon szervezett tanszékeknek és tanáraik «kellő» javalmazásban részesüljenek, vagyis, miután a tervezet, a mint arról már szó volt, a királyi jogakadémiákra nézve a tanszékek szervezéséről nem intézkedik, a miniszterre bízta volna a felekezeti jogakadémiákra nézve a tanszékek számának és a tanárok fizetésének megállapítását.

Az 1791 : XXVI. törvényczikk 5. pontja a tanítás és tanulás módszerének, szabályainak és rendjének megállapítását minden jövőendő időre biztosította mindkét felekezetű evangélikusoknak s így törvény szerint a protestáns jogakadémiáknak ma joguk volna tanulmányi rendjöknek független megállapítására.

1874-ben azonban a vallás- és közoktatásügyi minister a protestáns jogakadémiákat azon alternativa elé állította, hogy vagy alkalmazkodjanak az állam közvetlen rendelkezése alatt álló jogakadémiákra és joglyceumokra 1874 május 19-iki 12,917. számú rendeletével életbeléptetett tanulmányi és vizsgálati rendszerhez vagy nem jogosíttatnak föl államvizsgálatok tartására.

Ezóta a vallás- és közoktatásügyi minister állapítja meg a protestáns jogakadémiák számára is a kötelező tantárgyakat és azok heti óraszámát; ő hagyja helyben azok tanrendjeit.

Ennek az 1791:XXVI. törvénycikk ellenére létrejött állapotnak, illetve állami befolyásnak, fönmaradását szintén biztosítani akarta a törvénytervezet, midőn a 6. §-ban kimondja, hogy a tanulmányi rendet a vallás- és közoktatásügyi minister állapítja meg, és midőn az államvizsgálatokra minősítés jogát csak azon jogakadémiáknak akarta megadni, a melyek az 5. §. b) pontja szerint a királyi jogakadémiákra nézve érvényes tanulmányi rend szabályait teljességgel követik.

De még ezen is túlment az előadói tervezet, midőn 7. §-ában azt mondta, hogy azon jog- és államtudományi kar székhelyén is, mely az 5. §-ban megszabott kellékeknek megfelel, jog- és államtudományi államvizsgálati bizottság csak «szervezhető», vagyis a minister discretiójára akarta bizni ilyen bizottságok szervezését.

Mindezekből láthatjuk, hogy kivéve azt, hogy a tankönyveket és az előadások szellemét nem írta elő, minden tekintetben az állam rendelkezése alá akarta helyezni a felekezeti jogakadémiákat az előadói tervezet, közvetve még arról is gondoskodott, hogy lehetőleg csak az állami egyetemek szellemét magokba szívott tanárok juthassanak azokra és dr. Kováts Gyula mégis azzal vádolja a közoktatásügyi ministert, hogy tervezetével ki akarta szolgáltatni a jogoktatást az egyházfelekezeteknek.

Dr. Kováts Gyula beledobta a nemzetiségi kérdést is a vitába, állítván, hogy a tervezet előmozdítja nemzetiségi egyetemek és akadémiák keletkezését.

Hogy az állami befolyás biztosításának elhanyagolásával nem tette, azt láttuk.

Marad tehát a nyelvkérdés.

E sorok írója azáltal vélte azt a jogászegyleti vita alkalmával megoldhatónak, hogy csak az eddig fönnálló felekezeti akadémiáknak adassék meg az államvizsgálatra képesítés joga. Dr. Márkus Dezső ellenben ingyenes oktatást nyújtó állami intézetek föllállításával véli a létező nemzetiségi iskolákat megszüntethetőknek, vagy újak föllállítását megakadályozhatóknak.

Dr. Márkus terve, a mellett, hogy az államnak pénzügyi viszonyainkhoz alighanem túlterhelését jelenti, sikerre a nemzetiségi iskolákkal szemben nem számíthat azért, mert azok nem szegény magyar protestánsok, a kik csak önmagokra vannak utalva, hanem többnyire olyan nyelveket beszélő emberek, mely nyelvek más államoknak hivatalos nyelvét képezik és azon államok polgárai részéről, az Európában még uralkodó chauvinistikus nemzetiségi irányzat mellett, kellő támogatásban részesülhetnek, és még akkor is, ha ingyenes iskolákat nem volnának képesek épen úgy fölláttani, mint az állam, a bennök is épen oly erős, vagy talán még erősebb nemzetiségi chauvinizmusnál fogva, mint a milyen erős a nemzeti chauvinizmus a magyarok túlnyomó részében, aligha vennék ezeket mégis igénybe.

Az e sorok írójától javasolt intézkedés legalább is ellenkező az 1868:XLIV. törvényczikk 26. §-ában megnyilatkozó tendenciával, hogy a cultura fokozása érdekében minden ahhoz hozzájárulni képes tényezőnek hozzájárulását el kell fogadni és ellenkezik az 1791:XXVI. törvényczikk azon intézkedésével, mely megadja a protestánsoknak s az 1848:XX. törvényczikk közvetítésével a többi bevett felekezeteknek is főiskolák szervezésének a jogát, mert ez a jog szükségképen involválja a nyilvánosság, a vizsgálatra képesítés jogát is, és azt a jogot, hogy ezeket a vizsgálatokat az állam az illető intézetek mellett rendszeresítse.

Kérdés, akár culturpolitikai, akár általános politikai szempontból, helyes-e a jelzett két törvényes intézkedés ily módon való megmásítása? Mi a helyes nemzeti politika a nemzetiségekkel és az egyházfelekezetekkel szemben?

Az államban minden állampolgár első sorban saját szükségleteinek, saját érdekeinek kielégítésére törekszik, de a területi szomszédság magával hozza bizonyos anyagi, gazdasági érdekeknek s ezek kapcsán számos szellemi, műveltségi érdeknek közösségét is, melyek kielégítése az állam hivatása.

A gazdasági érdekek kielégítése követeli az állampolgárok érintkezését s ebben az érintkezésben egy olyan nyelv használatát, melyet az érintkezők kölcsönösen megértenek. A gazdasági forgalom szükségessé teszi az állam rendező, igazságot szolgáltató közbelépését, mely szintén csak olyan nyelven történhetik, melyet az azt előidéző felek és az állami közegek egyaránt értenek.

Ott, a hol különféle anyanyelvű emberek laknak egymás mellett valamely állami területen, szükségképen kell ezek között egy közös érintkezési nyelvnek, egy olyan nyelvnek érvényesülnie, melyet az állami közegek használnak.

A közös érintkezési nyelv valamely vidék gazdasági forgalmánál az egymással érintkező külön-nyelvű elemek tömege és műveltsége szerint alakul, a mennyiben rendesen a kisebbség a többség s *ceteris paribus*, a műveltebb a műveletlenebb elem nyelvét használja; az állami közegek hivatalos nyelvének alakjában azonban a kérdés a nemzetiségi, illetve nemzeti hiuság kérdésévé válik.

Az állam nyelvét természetsszerűleg azon elem nyelvének kell válnia, mely valamely állam területén legalább is viszonylagos többségben van s aránylag a legnagyobb műveltséggel és legtöbb vagyonnal bír. Ennek kell szükségképen az állami törvényhozás és az állami kormányzat nyelvének lennie. Egy többnyelvű lakossággal bíró államban nem lehet kívánni minden különnyelvű elemtől minden más különnyelvű elem nyelvének a megtanulását csak azért, hogy a törvényhozásban és kormányzásban mindenik a saját nyelvét használhassa. Ez végtelen erő- és időpazarlást jelentene egy haszontalan hiusági szükséglet kielégítéséért. Sokkal egyszerűbb és célravezetőbb, ha a kisebbségek tanulják meg a többség nyelvét.

Viszont a végrehajtásnál, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, a felekkel való közvetlen érintkezésnél olyan vidékeken, a hol nem az állam nyelvét beszélő lakosság túlnyomó, méltányos, hogy az állam közegei az avval való érintkezésben a lakosság nyelvét használják.

Ezeket a tömegesen külön lakó népelemeket az állam nyelvére annyira megtanítani alig lehet, hogy az állam nyelvét épen úgy tudják használni, mint a saját anyanyelvöket; családi körökben az állam nyelvét beszélőkké tenni pedig épen

nem lehet. Nem történt meg az ott sem, a hol, mint Elzászban, Bretagneban vagy Dél-Franciaországban, a nép művelteinek az államnyelvet beszélő népétől eltérő állami, nemzeti eszménye nem volt, vagy nincs. Annál kevésbbé történhetik ez meg ott, a hol ilyen eszménynyel valamely nép műveltei bírnak; nem történhetik meg akkor sem, ha az összes iskolák nyelve kizárólag az államnyelv, mint ezt Posen példája mutatja. Mindaddig, a míg egy államban lesz olyan pálya és foglalkozás, a melyet egy ilyen nemzetiséghez tartozó műveltek elfoglalhatnak a nélkül, hogy az azon való boldogulásuk érdekei őket az államnyelv és az államnyelvet anyanyelvökül használó polgárok állameszményének sajátjukul elfogadására kényszerítenék, nem lesznek arra kényszeríthetők, pedig a papi, ügyvédi és pénzügyi pályák, a pénzügyi intézetek államosítása csakis egyidejűleg absolutistikus és socialistikus államban képzelhető.

Kétségtelen, hogy az összes állampolgárok jól fölfogott érdeke kívánatossá tenné, hogy valamennyi állampolgárnak ugyanaz legyen anyanyelve, mert így könnyebben értenék meg egymást, sokkal nagyobb mérvben fordíthatnák összes erőiket a közérdekek előmozdítására. Ennek a célnak azonban az is megfelel, ha az összes műveltek beszélnek ugyanazt a nyelvet és ez úton válik az összes állampolgárok állameszményévé ugyanaz az állameszmény. Hogy az utóbbi is elérhető legyen, persze, ahhoz igazságos kormányzás mellett olyan politika szükséges, mely kézzelfoghatóvá teszi az egész érdekelt művelt elem előtt, hogy életérdekei jobban kielégíthetők a létező államszervezetben, mint bármely másban. Addig is azonban, míg ez bekövetkeznék, kétségtelen állami érdek marad, hogy az összes műveltek beszéljék az állam nyelvét és azon működjenek közre a közös nemzeti érdekek előmozdításában.

Minden helyes közoktatásügyi politikának tehát arra kell irányulnia, hogy ez a cél eléressék.

Az általános műveltség bizonyítására az érettségi szolgál; mikor tehát a más nemzetiséghez tartozó fiatal ember érettségit tesz, akkor annak arról is bizonyosságot kell tennie, hogy az államnyelvet írásban és szóban oly folyékonyan használja, mely őt a közéletben az állam nyelvének használatára képesíti, s megfelelőleg a főiskolai oktatásnak, arra

való tekintettel, hogy a közélet nyelve az államnyelv, ezen a nyelven kell történni.

Ha már most szemügyre vesszük hazai intézményeinket, azt látjuk, hogy az 1868 : XLIV. t.-cikk politikai intézménynyé teszi a nemzetiségeket az által, hogy az egyes nemzetiségekhez tartozó állampolgároknak a közhivatalokban arányos alkalmaztatásáról szól, a helyett, hogy azt mondaná, hogy a közhivatalok nemzetiségre való tekintet nélkül fognak betölteni, és megengedi, hogy mind egyházközségek, mind magánalapítók bármily foku iskolákat olykép tarthassanak fön, illetve alapítsanak, hogy azok oktatási nyelvét tetszés szerint állapítsák meg (14. és 26. §§.), a 17. §-ban pedig csakis az állami iskolákra szabja meg azt, hogy azok nyelve csak az akadémiai képzésig lehet valamely nemzetiség nyelve.

Ez intézkedéseken kell változtatni és ki kell mondani, hogy az akadémiai képzésnek a magyar királyság területén kizárólag az állam nyelvén kell történnie és nem lesz szükség sem annak kizárására, hogy magánosok, sem annak kizárására, hogy egyházfelekezetek főiskolákat alapítsanak.

Dr. Kováts Gyula szerint az egyházfelekezetek jogi főiskolák föntartására irányuló joga meglehetősen középkori alapokon épült föl, mi a hitegység világába vezet vissza, mikor még állam és egyház érdekei meglehetősen összevágók voltak; a protestáns autonóm jogtanító intézeteknek pedig a protestáns dogma szempontjából semmi jogosultságuk sincs.

Mindkét állítás igaz, azzal a kiterjesztéssel, hogy az egész oktatásügy felekezeti kezelése a római katolikus egyház azon dogmatikai álláspontjára vezethető vissza, melylyel az az oktatásügyet saját hatáskörébe tartozónak vallja.

Utalás történt már e sorok írójának jogászegyleti föl szólalásában arra, hogy 1735-ig Magyarországon a római katolikus felekezeti jellegű állam teljesen az egyháznak engedte át az oktatásügy szabályozását.

Ez magyarázza meg Magyarországon protestáns felekezeti iskoláknak keletkezését, mert hiszen a protestáns dogma kétségtelenül nem követeli meg az egész oktatásügynek a protestáns egyház által való intézését, de nem is engedheti meg annak a tisztán tudományos szempontok helyett egy más felekezet dogmái szerint való intézését.

Keletkezési alapja a protestantismusnak az egyéni belátás autonómiája, a szabad kutatás, szemben a tekintély követelte hittel és annak való engedelmességgel; mindenütt tehát, a hol tekintélyen alapuló szabályok szerint akarták intézni az ügyeket, a protestantismusnak logikusan állást kellett foglalnia azoknak szabad kutatás alapján, autonómiával való intézése mellett. Ha nem is tette meg ezt mindég ott, a hol a hatalom elfogadta a protestáns hittételeket, megtette ott, a hol a hatalom idegen dogmákat vallott és így alapított Magyarországon is iskolákat, melyek ezekhez képest nem felekezeti iskolák abban az értelemben, hogy azokon valami különös felekezeti dogmák utasításai szerint, a tudománynak azokkal összhangba hozatala érdekében intéznék az oktatást, hanem abban az értelemben, hogy azokon a szabad kutatás szellemében, tehát tisztán tudományos érdekek szempontjából tanítanak azon iskolákkal szemben, melyeknek célja a tudománynak bizonyos dogmákkal összhangba hozatala.

Ez az irányzata a protestantismusnak azonban egyezett a magyar nemzeti közélet fejlődésével. Itt is autonomikus irányu fejlődéssel találkozunk egyfelől az országos, másfelől pedig a vidéki, a helyi közügyek intézésénél, a közigazgatás foganatosításánál.

Két állameszme küzdött egymással Magyarországon a mohácsi vész óta 1867-ig: az egyik az abszolút államhatalom eszméje, melyet királyaink igyekeztek valósággá változtatni, eszményül tekintvén egy olyan államot, mely ne csak a magyar királyságot, hanem az uralkodói hatalmuk alatt álló többi országokat is mint egységes igazgatási szervezettel bíró területet egyesítse kormányhatalmuk alatt; a másik az önkormányzattal bíró, alkotmányos államé, mely a nemzet többségének képezte ideálját azon területre nézve, melynek lakosságában a Szent-István koronájának országaihoz tartozás köztudata tartotta fenn a nemzeti érzületet akkor is, midőn politikailag egységes nemzetként szerepelni megszűnt.

Az abszolút állameszme szolgálatában állott, annak eszköze volt minden királyi kinevezéstől függő, minden állami hivatal még akkor is, ha esetleg az illető állásokat betöltő egyének nem is voltak ezen eszmének hívei; az alkotmányos állameszmének föntartói, ápolói a megyei és protestáns autonómiák voltak.

Midőn 1791-ben az alkotmányos állameszme diadalt ért, elismerték a protestánsok vallásszabadsága mellett szabad iskolaalapítási és iskolaszervezési jogukat.

Bevitele volt ez az autonómia elvének az egyházi és iskolai élet terére is.

A magyar állam szervezetében az egyházi élet a királyság alapítása óta mindig úgy jelentkezett mint az állami élet egy része, az egyházi igazgatás, mint az állami igazgatás egy ága, melyről királyaink, országgyűléseink épen úgy intézkedtek, mint az állami igazgatás bármely más ágáról, az absolutismus, a tekintély elve csak a hittételeknél, a dogmáknál érvényesült.

A protestáns vallásszabadság elismerésével elismertette az állampolgárok autonómiája a hit kérdéseiben is, de kezdetben nem föltétlenül, míg az 1848 : XX., 1868 : LIII. t.-cikkek stádiumain keresztül diadalát érte az a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895 : XLIII. t.-cikkkel.

A katolikus egyház dogmatikus álláspontjánál fogva az iskolai életnek az egyházi élettől különválasztása nem történt meg és így azt látjuk, hogy az 1868 : XXXVIII. t.-cz. azon állásponton áll, hogy az iskolatartás elsősorban a felekezetek dolga.

Ez congruens a magyar államfejlődés azon jelenségeivel, hogy az egyházi élet az állami élet kiegészítő részeként jelentkezett s az oktatásügy intézése az egyházi élet keretében történt. Most, midőn az állampolgárok autonómiája hit-életök, egyházi életök terén is elismertetett, ebben nyert elismerést autonómiájok az iskolai élet terén is, minek következtében a magyar állami élet fejlődése szempontjából az egyházfelekezetek részéről történő jogi oktatás teljesen congruens a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895 : XLIII. t.-cz. autonomikus irányzatával.

Más kérdés az, hogy az oktatásügynek a felekezetekre bízása czélszerű-e az oktatásügyi érdekek szempontjából.

Kétségtelen, hogy miután az oktatás tárgyát tulnyomó részben ismeretek és nem hittételek alkotják, és miután az összesség fejlődése annál kedvezőbb lesz, minél több ismerettel rendelkeznek tagjai, ez ismeretek megszerzését pedig a felekezeti egyenlőség és a szabad fejlődés érdekei szempontjaiból egyaránt nem szabad attól függővé tenni, hogy

valaki egy felekezethez tartozik-e vagy nem; a teljes vallásszabadság elvének szükségképeni következménye az oktatásügynek a vallásügytől elválasztása, az iskoláknak az egyházaktól függetlenítése.

A magyar állam fejlődési iránya azonban 1867 óta egy sajátságos változáson ment át.

Míg 1848-ig a magyar közélet szelleme az osztrák államhatalmi absolutismus létesítésének törekvéseivel szemben az államszervezet keretében az önkormányzat főtartásának és fejlesztésének kedvezett, a mióta a jelzett évben a parlamentnek felelős ministeri kormányzat behozatalával e szellem diadalát ülte és 1867-ben a magyar állam e kormányzati rendszer főtartásával kelt új életre, az önkormányzat szükségének érzete a közéletben erősen megcsappant.

Francia minta után hozták be a parlamenti kormányformát és francia szellemben kezelték azóta a kormányzatot, létesítettek új kormánysszerveket; a francia állami életnek pedig főjellemvonása az, hogy abban a parlamentaris, felelős kormány behozatalával egyidejűleg nem módosították a nagy Napoleontól létesített absolutistikus közigazgatási szervezetet, ott tehát a császári absolutismus helyébe a ministeri vagy párt-absolutismus lépett.

Ennek a ministeri absolutizmusnak szellemében történt a mi állami életünk továbbfejlesztése és annyiból e sorok írójának ide vonatkozó jogászegyleti fölszólalásában használt szavai nem elég pontosak, hogy azokból az a következtetés is volna vonható, mintha mi egy nálunk korábban már fönnállott absolutistikus közigazgatási rendszert tartottunk volna fönn. Ez csak a pénzügyi közigazgatás szervezetére áll, ezenkívül tényleg mi létesítettünk és létesítünk folyton a parlamentaris kormányforma új életre kelte óta ilyen rendszerű szervezetet.

Ezt látjuk az oktatásügy szervezésénél is.

Mindinkább hódít nálunk az iskolák az egyházaktól különválasztásának vagyis az oktatásügy államosításának eszméje. Egymásután létesülnek a különféle állami iskolák, de mind a minister föltétlen rendelkezési hatalma alatt. A mennyiben csak költségek megszavazásáról nincsen szó, a minister létesíti, helyezi át, szervezi az iskolákat rend-

szerint, s különösen nevezi ki, helyezi át, függeszti föl és küldi nyugalomba a tanerőket teljesen tetszése szerint.

Ez a szellem érvényesült az előadói tervezet készítésénél is.

Láttuk, hogy az előadói tervezet megkövetelte ugyan az állam közvetlen rendelkezése alatt nem álló jog- és államtudományi karoktól, hogy azokon a tanszékek megfeleljenek a kir. jogakadémiákon szervezett tanszékeknek, de ezek szervezéséről nem intézkedett, azt tehát a miniszterre bízta, illetve lehetővé tette, hogy a költségvetés keretében föltűnés nélkül változtathassa azoknak számát úgy, a mint az politikai érdekeinek megfelel; láttuk, hogy a jelzett intézeteken a tanárok «kellő» javadalmazásának megítélését szintén a miniszterre kívánta bízni; ezt tette a kötelező gyakorlatoknak írásbeli és szóbeli colloquiumokkal való helyettesítésével, maguknak e colloquiumoknak szabályozásával, általában a tanulmányi rend, tehát a kötelező tantárgyaknak, sőt még az alapvizsgálatok tárgyainak megállapításával és annak elhatározásával is, vajon szervezé-e egy a törvénytervezetben kívánt kellékeknek megfelelő jog- és államtudományi kar székhelyén vizsgát, végül pedig az adjunctusok alkalmazásával, azok jogállásának, munkakörének meghatározásával.

Mindez ellenkezik nemcsak a magyar nemzeti élet korábbi autonomikus irányu fejlődésével, de még a tudomány szabad fejlődésének érdekeivel is, a mint erre e sorok írója a jogászegyleti vita folyamán már utalt.

Az államosítás ebben a szellemben nem nemzeti érdek, mert korunkban a forgalom óriási emelkedésénél fogva minden téren világverseny előtt állunk; hogy ebben azonban megállhassuk helyünket, boldogulhassunk, szükséges a nemzeti erők minél teljesebb kifejlesztése. Minden erőnek tért és alkalmat kell nyújtani, hogy az megnyilatkozzék és azt olyan irányba terelni, mely a nemzeti fejlődésre üdvös. Meg kell gátolni azt, hogy a létező állapotok erőszakos megváltoztatására irányuló izgatás útján a közbéke veszélyeztessék, mert ez az összes erőknek a külső rend körüli küzdelemben való koncentrálására és ezzel minden más téren stagnatióra vezet, de nem szabad elnyomni akár a természeti, akár a társadalmi viszonyok valódi természetének kutatását, arról nyilvánuló semmi véleményt; ellenkezőleg lehetővé kell tenni,

hogy az megérjék, a pro és contra érvek érvényesülhessenek és így módjában lévén helyességének, igazságának bebizonyulása, a közhangulat, a közmeggyőződés révén a közviszonyok annak megfelelőleg békés úton átalakulhassanak.

Mindennek megvalósítására a ministeri absolut intézkedési jog és kinevezési rendszer nem nyújt biztosítékokat, mert lehet, hogy a minister e szellemben fog eljárni, de az pártállásától függ.

Ezért a közoktatásügy államosítása mindaddig nem lehet nemzeti érdek, míg az államosításnak ez a jelentősége, az egyházfelekezeti oktatás pedig úgy jelentkezik, mint a nemzeti szabad fejlődés egyik biztosítója, a mely tehát mindaddig föltétlenül föntartandó, a míg a közadókból föntartott iskolákra a ministeri absolutismus és a jelenlegi kinevezési rendszer elvei érvényesülnek.

Hogy azonban tényleg fönnállhassanak az egyházfelekezeti jogakadémiák, ahhoz föltétlenül szükséges, hogy a tanszékek számának megállapítása ne a minisztertől függjön, hanem arról a törvény intézkedjék, mert ez intézetek anyagi erői korlátozottak és ennek következtében a miniszter azok számának emelésével előidézhetné a felekezeti jogakadémiák szervezettségének meg nem felelő voltát, hogy így elvonhassa tőlök az államvizsgálat jogát; szükséges annak a törvényben való kimondása, hogy a mennyiben az illető intézet erőiből valamely jogakadémián megfelelően dotálható rendes tanszékek száma legalább hatot kitesz, azon jogakadémia az 1883: XXX. t.-cz. 47. §-ában meghatározott föltételek alatt és az előirt eljárás megtartása mellett államsegélyben részesítendő és az előadói tervezet 7. §-ának olyan módosítása, hogy: «Az elméleti jog- és államtudományi államvizsgálati bizottság csakis azon jog- és államtudományi kar székhelyén» szervezendő, nem pedig «szervezhető», «a mely kar az 5. §-ban megszabott kellékeknek megfelel», mert különben vizsgálóbizottságok nem szervezésével teheti tönkre a minister az egyes felekezeti jogakadémiákat.

Láttuk, hogy a magyar alkotmány fejlődésének szellemében az egyházi élet csak az állami élet egy ága.

A kérdés az, hogy miben van tulajdonképen az állami jelleg?

Dr. Kovács Gyula nyilván azt tartja, hogy azt kizárólag

az államfőtől, a királytól származó, illetve leszármaztatott kinevezés adja meg.

Ez a fölfogás azonban aligha egyezik meg alkotmányunk szellemével.

A nádor sem kinevezés útján jutott állásába, hanem választás útján. Tehát nem volt állami functionarius?

Itt az állami jelleg mérvét nyilván másban kell keresnünk.

Jeleztem már, hogy fölfogásom szerint az állam hivatása azon gazdasági és műveltségi érdekeknek kielégítése, melyeknek közösségét az állampolgárookra nézve a területi szomszédság magával hozza.

E gazdasági és műveltségi érdekek összességének kielégítését kell értenünk a közjó fogalmán.

Minden a közjóra irányuló tevékenység tehát állami célú lesz s a mennyiben az az összesség fölött álló hatalom részéről az egész állami területre egyöntetűen alapítottatott meg, állami jellegű.

Az állami jellegű functiókat egy abszolút monarchiában, természetesen kinevezett tisztviselők fogják végezni, de egy önkormányzati alkotmányval bíró államban miért kelljen nem állami jellegűeknek vagy állami szempontból kevésbé megfelelőeknek tekintenünk az olyan functiókat, a melyeket állami törvény alapján functiójokhoz jutott egyének közérdekben az egész állam területére egyöntetűen végeznek, ha nem is az államfő által vagy megbízásából nevezetnek ki?

Mihelyt a tevékenység tartalma közérdekben van szabályozva és az egész állam közjávára irányul, egy önkormányzati jellegű alkotmányos államban nem tehet különbséget az, hogy az illető tevékenységet végzők hogy jutottak állásukba. A kérdés csak az lehet, biztosítva van-e, hogy tevékenységek szelleme csakugyan az egész állam közjávára fog irányulni?

Szintén jeleztem már, hogy a természeti és társadalmi viszonyok ismertetésénél valódi természetöknek kutatását elő kell mozdítani, mert csak így lesz lehetséges a nemzeti erők minél teljesebb kifejlesztése: a világversenyben megállhatásunk szempontjából legeminensebb nemzeti érdekünk.

Ha már most azt vizsgáljuk, biztosítva van-e ez az

egyházfelekezeti főiskolai oktatás mellett, úgy azt látjuk, hogy vonatkozó törvényeink nem biztosítják a tanítási szabadságot, mert az 1848 : XIX. t.-cz. csak annyit mond, hogy : «Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrészt a tanuló arra nézve : mely tant és melyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen ; másrészt : hogy a rendes tanárokon kívül más jeles egyének is, a ministerium által ideiglenesen megállapítandó, későbbben pedig törvény által meghatározandó föltételek mellett oktathassanak, kimondatik», az 1872 : XIX. t.-cz. pedig csak azt mondja, hogy : «Kolozsvárott a tanszabadság elvének alapján magyar királyi tudományegyetem állíttatik föl», ezentúl pedig a budapesti, akkor még pesti egyetemre utal.

Ezért mindenestre kívánatos volna annak egy általános főiskolai, de mindenestre szükséges a jogi szakoktatásról alkotandó törvényben kimondása, hogy a tanár korlátlanul hirdetheti azt, a mit tudományos alapon helyesnek ismer föl.

Egy ilyen kiegészítésével a hozandó törvénynek az egyházfelekezeti jogi oktatás minden esetleges hátránya el volna hárítható s ez az utolsó kiegészítés is, melyet e sorok írója az előadói tervezethez szükségesnek ítél.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minister szóban forgó előadói tervezete mindezekhez képest kétségtelenül helyes irányban igyekezett megoldani a jogi szakoktatás és vizsgálati rend reformját s ha a törvény megalkotásánál, melyet az új kormány vallás- és közoktatásügyi ministere sem hagyhat ki programjából, figyelem lesz mindazokra, a mik a fentiekből kitűnőleg annak szempontjából figyelembe ajánlottak, Magyarország a jogi szakoktatást és vizsgálati rendet szabályozó új törvénye kétségtelenül alkalmas is lesz arra, hogy hazánkban a jogtudomány és általa a közélet fölvirágzását, hazánk és nemzetünk tekintélyét ki- és befelé előmozdítsa.

MÓRICZ KÁROLY.

DOMOKOS.

Regény.

Hetedik és utolsó közlemény.*)

XVI.

Ez a változás máról holnapra ment végbe, még pedig gyökeresen. Nem volt többé idő a habozásra, vagy töprengésre. Most már irtóztam a fél rendszabályoktól. Megszerettem a harcztot. Túláradt bennem a tetterő. Akaratom, mely egy bizonyos oldalról oly erős visszautasíttatásra lelt, szükségét érezte annak, hogy más irányba forduljon, új legyőzendő akadályt keressen. — mindezt úgyszólván pár óra alatt, és hogy azonnal rávethesse magát. Az idő is siettetett. Nem tekintve koromat, ha nem is öregnek, de nagyon érettnak éreztem magam. Nem voltam többé az a serdülő ifjú, kit a legkisebb bánat a fájdalomtól elernyedten odaszögez az ifjúság puha lejtőire. Büszke, türelmetlen, sebzett, vágytól és fájdalomtól átjárt férfiú voltam, ki egyszerre beleesett az élet kellős közepébe — mint egy kalandor katona, döntő csata napban, épen délben, — kinek szive telve haraggal, lelke tehetetlenségtől elkeseredett, s agyában a forrongó tervek kitörőben vannak.

Nem mentem többé társaságba, legalább a társaságnak azon részébe nem, hol koczkáztattam volna, hogy észrevétem és olyan emlékekre találok, melyek kísértésbe hoznának. Nem zárkoztam el felettébb szorosan, megölt volna a ful-

*) Az előbbi közleményeket l. a *Budapesti Szemle* 1903. évi 318., 319., 320., 321., 322. és 323. számában.

lasztó légkör; de tevékeny, tudományszomjas, elmélyedni szerető szakemberekkel vettem magam körül, kik ellenségei voltak a chiméráknak, s kik úgy viselkedtek a tudománynyal, a tudós kutatásokkal vagy művészetekkel szemben, mint az a naiv florenczi ember, ki, midőn megteremtette a távlat törvényét, fölébresztette éjjel nejét, s így szólt hozzá: «Milyen gyönyörű dolog is az a távlat!» — Féltem a képzelet csapongásaitól: tehát megfékeztem. A mi idegeimet illeti, melyeket eddig oly kéjjel kimélgettem, most megbüntettem őket, még pedig a legkeményebb módon, mindent megvetve, a mi beteges, és csak az iránt viseltetve szándékosan előszeretettel, a mi erőteljes és egészségs. A holdfény a Szajnaparton, a szelíd napfény, a merengés az ablakban, a fák alatti séták, egy napsugár vagy egy esőcsöpp által okozott jó kedv vagy rossz hangulat, a kissé élesebb levegő miatti kedvetlenség, vagy a szélesönd által támasztott kellemes gondolatok, a szívnek mindezen ellágyultságai, a szellem mind ez alárendeltsége, ez a kevés józan ész, ez a mértéktelen érzékenység, — mindezt vizsgálat alá vettem most, mi arra a meggyőződésre juttatott, hogy ezek a dolgok méltatlanok egy férfihez: tehát széttéptem e veszedelmes szálat, melyek egészen körülburkoltak a benyomások és gyöngegek szövédékevel. Nagyon tevékeny életet folytattam. Rendkívül sokat olvastam. Nem fecséréltem el magam, hanem minél többet gyűjtöttem. Az áldozathozatal fanyar érzése összevegyült az önmagam iránt betöltendő kötelességnek varázsával. Valamilyes komor elégtételt merittem belőle, mi nem volt öröm, még kevésbbé volt teljes elégyűtség, de hasonlított azon büszke gyönyörhöz, melyet a jól betöltött szerzetesi fogadalom nyújthat. Nem gondoltam, hogy bármi gyerekesség is lenne egy ilyen átalakulásban, melynek olyan fontos oka volt, s melynek igen komoly eredménye lehetett. Olvasmányaimmal is azt cselekedtem, a mit számtalan más dologgal; nagyfontosságú szellemi tápláléknak tekintettem, tehát jól megrostáltam őket. Éreztem, hogy a szív dolgaiban nem szorultam többé másnak fölvilágosító szavaira. Hogy érzelmesen megható költői művekben magamat fedezzem föl, erre nem volt szükségem most, midőn magam elől menekülni iparkodtam. Csak jobbnak vagy rosszabbnak találhattam föl azokban magamat; ha jobbnak, ez fölösleges

leczke lett volna; ha pedig rosszabbnak, úgy ez olyan példa volt, melyet tanácsosabb volt kerülnöm. Úgyszólván valóságos hasznos gyűjteményt állítottam össze magamnak abból, mit az emberi szellem legerősítőbbet, és legtisztábbat hagyott hátra erkölcsi szempontból, és legpéldásabbat a józan ítélet tekintetében. Végre megigértém volt Magdalénának, hogy próbára teszem erőmet, és ezt a fogadást meg akartam tartani, habár csak azért, hogy bebizonyítsam neki, mennyi föl nem használt tehetség lappang bennem, és hogy megítélhesse annak a becsvágynak tartósságát és erősségét, mely alapjában véve nem volt egyéb átváltoztatott szerelemnél.

Néhány hava után ennek a hajthatlan rendszernek, oly erőszakosan csinált egészségfelére és oly szellemi szilárdságra tettem szert, a mi alkalmasnak tetszett nekem arra, hogy sok mindenhez foghassak. Először is végleg leszámoltam a múlttal. Mint ön tudja, versírási mániában szenvedtem. Akár akaratlan részrehajlásból kedves és feledhetlen napok emléke iránt, akár önzésből, nem szánhattam rá magam, hogy ifjúságomnak ez az élő része teljesen megsemmisüljön. Azt a feladatot róttam magamra, hogy átvizsgálom a gyermekes dolgok és alig ébredő érzéklések e sorozatát. Olyan volt ez, mint valami egyetemes vallomás, elnéző, de bátor, és minden veszedelem nélkül egy olyan lelkiismeretre nézve, mely ítéletet gyakorol maga felett. A régi idők e nagyszámú bűnéből két kötetet állítottam össze. Olyan czímmel láttam el őket, mely ráutalt kissé nagyon is zsenge jellegökre. Elmés előszót irtam hozzá, mely legalább a nevetségessé válás ellen némi védelemül szolgálhatott, és névtelenül kiadtam őket. Megjelentek és azonnal le is tűntek. Nem is reméltem tőlük többet. Talán két-három korombeli fiatal ember elolvasta őket. Mit sem tettem arra, hogy a teljes elfeledéstől megmentsem őket, meg lévén győződve, hogy csak az nem kelt figyelmet maga iránt, a mi nem érdemli meg, és hogy nincs egyetlen valódi napsugár sem, mely elveszne a mindenségben.

Miután lelkiismeretemet így kitisztítottam, kevésbbé frivol természetű dolgokkal foglalkoztam. Akkor mindenféle sokat kezdtek politizálni, különösen amaz észlelésre és némi elégtelenségre hajló körökben, hol én éltem. Ennek az időszaknak levegőjében ott lebegett nagy csoport eszme még

egészen ködös állapotban, mindenféle problema, reménység képében, forrongó nemes törekvés, melyeknek később mind össze kellett sűrűsödniök, azt idézve elő, mit ma a modern politika viharos egének neveznek. Az én félig elbágyadt, de teljességgel nem kialudt képzelőtehetségem számára elég anyag akadt itt mi csábjával megejtse. Az államférfiúi pálya abban a korban, melyről beszélek, szükségszerű betetőzése volt; minden lángeszű, tehetséges, vagy csak szellemes embernek arra adott jogot, hogy immár a haza hasznos polgárának érezhesse magát. Beleszerettem abba a gondolatba, hogy én is hasznos legyek, miután oly sokáig voltam kártekonny. A mi pedig azon nagyravágyást illeti, hogy hírnévre tegyek szert, ez is elfogott egy-egy perczre: Isten a megmondhatója, kiért! — Először is, mintegy próbaidőt töltöttem a közügyeknek úgyszólván előszobájában, az az egy olyan kis parlament közepett, mely becsvágyó fiatal akaraterőkből és nagyon ifjú, magokat fölajánlani kész önfeláldozó szellemekből állt, kiknek körében kis kiadásban megismétlődött ama viták egy részének harcza, melyek Európát akkor izgalomban tartották. Meglehetős sikereket értem el ott; minden önhittség nélkül mondhatom ma, miután parlamentünk maga is feledve már. Úgy tetszett nekem, hogy útam teljesen ki van jelölve. Teret találtam ott azon lázas tevékenység kifejtésére, mely engem emésztett. Valami legyőzhetetlen reményem maradt, hogy újra föltalálom Magdalénát. Nem azt mondta-e ő nekem: «Isten önnel vagy a viszontlátásra»? Azt akartam, hogy jobbnak, megváltozva lásson viszont, újabb fénynyel övezve, mely megnemesítse szenvedélyemet. Így minden összevegyült azon izgató szerekben, melyek engem ösztönöztek. A Magdaléna nem szűnő emlékezete folyton ott lappangott állítólagos becsvágyaim mélyén, és voltak pillanatok, midőn nem bírtam megkülönböztetni: a kormányzásról előlegezett ábrándjaimban, mennyi része van a philantropiának és mennyi a szerelemnek.

Akármin is állt a dolog, először egy könyvben összegeztem egész lényem, mely álnév alatt jelent meg. Néhány hó múlva egy másikat adtam ki. Mindkettő sokkal több port vert föl, mintsem gondoltam volna. Nagyon rövid idő alatt a teljes ismeretlenségből majdnem hírnévre emelkedtem.

Kéjjel élveztem azt a hiú, titkos és egészen sajátos gyönyört, hogy dicsérni halljam magamat álnevem alatt. Azon napon, midőn sikerem minden kétségen felül állt, elvittem két kötetemet Ágostonhoz. Teljes szívéből megölelt; kijelentette, hogy nagy tehetségem van; csodálkozott rajtam, hogy oly gyorsan és egyszerre nyilvánult, egész csalhatatlanul oly jövőt jósolt nekem, melytől elszédülhettem. Azt akartam, hogy Magdaléna előizelítőt nyerjen dicsőségemből, és elküldtem könyveimet De Nièvres úrnak. Kértem, ne áruljon el; visszavonultságomnak elfogadható magyarázatát adtam előtte; szinte menthető lett az, mióta így igazoltam, hogy nem czéltalan történt. A De Nièvres úr felelete alig tartalmazott egyebet, mint köszönetet és a lapokban megjelent dicséretnek visszhangját. Magdaléna egyetlen szóval sem toldotta meg férje köszönetét.

Az a könnyed fölindultság, mely irodalmi pályámnak ezt a szerencsés kezdetét követte, hamar eloszlott. A gyors, magával ragadó, majdnem meggondolatlan termelés okozta fölbuzdulásra nagy nyugalom következett, akarom mondani a hidegvérnek és rendkívül élesen látó vizsgálódásnak perczei. Volt bennem egy régibb én, melyről már régóta nem szóltam önmagának, s mely hallgatott, de nem szűnt meg létezni. Mert ez fölhasználta ezt a percznyi szünetet, hogy megjelenjék és szigorúan szóljon hozzám. Teljesen fölszabadítottam volt magamat uralma alól a szenvedély elragadtatásai közepe. Most azonnal újra fölülkerekedett, mihelyt vitásabb dolgokról volt szó, és elkezdett hidegen okoskodni positivebb szellemi érdekeimről. Más szóval, alaposan megvizsgáltam, mennyi tulajdonképpen a jogos e sikerben, mit lehetett abból következtetnem, s akadt-e benne valami, a mi igazán bátoríthasson? Nagyon tiszta mérleget csináltam tudásomról, az úgy szerzett ismereteimről és természeti adományaimról azaz minden «eleven erőmről»; összevetettem, mi volt velem született és mihez jutottam mesterségesen; megmérlegettem, mi volt bennem mindenki tulajdona, és mi az a kevés, a mi kizárólag az én sajátom. Ennek a részrehajlatlan bírálatnak, melyet oly rendszeresen hajtottam végre, akárcsak valami üzleti fölszámolást, az a meggyőződés lett eredménye, hogy distingvált és középserű ember vagyok.

Ennél sokkal kegyetlenebb csalódásokon is mentem át;

e legutóbbi legkisebb keserőséget se okozott nekem. Különben ez alig is volt csalódásnak mondható.

Sok ember úgy ítélte volna, hogy ezzel a helyzettel ugyancsak meg lehet elégedve. Én egészen másként fogtam föl. Azt a kis modern szörnyeteget, melyet Olivér a «közön-séges» szóval nevezett el, melytől ő annyira irtózott, és mely ön tudja, hova vezette őt, én is ismertem, csak oly jól mint ő, bár más név alatt. Épen úgy ott tartózkodott ez az eszmék világában is, mint a tények alantasabb régióiban. Ez volt minden időknék gonosz szelleme, és a mi korunknak is nyílt sebe volt. Az eszméknek rendkívüli elkorcsosulása vett körül, de én tisztában voltam vele. Nem tiltakoztam egy cseppet sem azon hízlegések ellen, melyek semmiesetre sem változtathatták meg többé véleményemet; úgy fogadtam őket, mint a közvélemény naiv kifejezését, abban a korban, midőn a bőségesen termő középszerűség az izlést elnézővé tette és az ítélőtehetséget a magasabb rendű dolgok iránt eltompította. A közvéleményt teljesen igazságosnak találtam velem szemben, csakhogy azt is tudtam egyszersmind, mit tartsak felőle és magam felől is.

Emlékszem, hogy egy napon a többenél még meggyőzőbb próbával tettem kísérletet. Kivettem könyvtáramból bizonyos számú, mind napjainkbeli írótól származó könyvet, és úgy járva el, mint bizonyára az utókor fog eljárni a század letelte előtt, számon kértem mindegyiktől, mily czímen tart igényt az el nem avulásra, és különösen, minő joga van arra, hogy hasznosnak vallhassa magát. Láttam, hogy nagyon kevés töltötte be azt az első föltételt, mely tartós életet kölcsönöz egy műnek, nagyon kevés volt szükséges. Sok múltó gyönyörűségül szolgált a kortársaknak, semmi mást nem eredményezve, mint hogy tetszett és elfeledték. Némelyek a közelből tekintve azzal a csalóka látszattal ejtettek meg, mintha szükségesek lennének; de ezekről a jövő lesz hivatva majd dönten. Egy nagyon csekély rész, és egészen megrémített, mily kevesből állt, tanúsította azt a ritka, absolut és minden kétséget kizáró jelleget, melyről minden igazi alkotás fölismerhető, isteni és emberi egyaránt, tudniillik hogy az illető mű utánozható, de nem helyettesíthető, és hogy hiányának szükségét érezné a világ, föltéve, hogy nem léteznék. Ez a posthumus ítélkezésféle, melyet

így a legméltatlanabb tartott annyi kiváló tehetség fölött, bebizonyította előttem, hogy én sohasem fogok azok közé tartozni, kiket az idő megkimél. Az, ki az erre érdemes szellemeket csónakjába veszi, az enyimet bizonyosan a folyó túlsó partján hagyta volna. Ott is maradtam.

Még egyszer foglalkoztattam a közönséget nevemmel, vagy legalább képzelt személyemmel; s ez volt az utolsó alkalom. Ekkor azon kezdtem tünődni, mi maradt tehát tenni-valóm és bizonyos időbe telt, míg el birtam magam határozni. Mert a dolog igen nagy nehézségbe ütközött. Mint láthatja ön, sok kötelektől elszakadt, és sok tévedésből kiábrándult életem már csak egy szálon függött, de ez a szál, mely rémitően meg volt feszítve és erősebben ellentállt mint valaha, folyton mintegy gúzsba kötve tartott, és nem gondoltam, hogy bármi is eltéphetné.

Jóformán semmit sem hallottam már Magdalénáról, kivéve Olivér révén, kivel ritkán találkoztam, vagy Ágoston révén, kit gyakran hívott magához De Nièvresné, különösen azon időtől fogva, hogy én eltüntem köréből. Félig-meddig tájékozva voltam róla, milyen külső életének folyása, tudtam, hogy nagyobb utazást tett, aztán Nièvresben lakott, majd kétszer-háromszor újra Párisba jött folytatni előbbi életmódját, majd ismét fölhagyott vele jóformán minden ok nélkül és mintegy valamely beteges rosszullétnek engedve, mely folytonosan változó kedélyhangulatban és a helyváltztatás szükségének érzetében nyilatkozott meg. Néha megpillantottam őt, de oly lopva, oly fölindult zavarban, hogy mindig csak kínos álomnak tetszett az egész. E futólag tovatűnő látományokból mindössze egy bizarr kép, egy dült ábrázat benyomása maradt meg emlékemben, mintha a lelkemet eltöltő sötétség erre a sugárzó arczra is gyászt borított volna.

Körülbelől ebben az időtájban erős lelkirázkódás ért. Modern festők képtárlata nyílt meg. Nagyon keveset értettem ehhez a művészethez; ha volt is iránta némi érzékem, de egészen laikus voltam benne; annál kevesebbet beszéltem róla, minél jobban tiszteltem: mindazonáltal el-elmerültem néha a képek vizsgálásába, a mi megtanított helyesen ítélni meg koromat és olyan összehasonlításokra nyújtott alkalmat, melyeket különben nem igen találhattam örvendeteseknek. Egyszer egy csoport embert találtam, kiknek műértőknek

kellett lenniök, a mint egy kép előtt megállva beszélgettek. Mellkép volt, régies modorban festve, sötét háttérrel, határozatlan costumeben, minden járulék híján: gyönyörű kezekkel, félig elvesző hajjal, — a határozottan körvonalzott fej egészen szembeállítva, s egy zománczmű pontosságával vésve a vászonra, valamilyes józan, széles s mégis fátyolozott keze-léssel mintázva, mi az arcznak rendkívüli bizonytalanságot kölcsönzött, s egy érzelmektől átjárt szívnek lüktetését érez-teté a rajz vonásaiban, melyek oly erőteljesen vésődtek be, mint valami éremnél. Megsemmisülve álltam ez ijesztően élethű és szomorú képmás előtt. A kép alatt egy híres festő neve állt. Utána néztem a katalogusban: De Nièvresné kezdő-betűit találtam a képnél. Fölösleges volt ez utalás. Magdaléna állt itt előttem; ő nézett rám, de minő szemekkel, minő halványan és minő titokzatos kifejezésével a várakozásnak és keserű bánatnak!

Majdnem fölkiáltottam; nem tudom miként sikerült annyira legyőznöm magam, hogy az engem környező emberek előtt valami oktalansággal föltünést ne keltsek. Az első sorba furakodtam; félretaszítottam mindamaz alkalmatlan kíváncsiakat, kiknek nem volt semmi joguk közém és e kép közé tolakodni. Hogy ürügyem legyen közelebből és hosszabban szemlélni, utánóztam a gyakorlott műértő mozdulatait, magatartását, nézése módját, mindent, egészen az apró helyeslő fölkiáltásokig. Tettem, mintha el lennék ragadtatva a festő művétől, pedig a valóságban csak mintáját tiszteltem, imádtam szenvedélyesen. Másnap és a következő napokon újra visszamentem, az üres csarnokokon át jókor végigsur-rantam, és már a távolból megpillantottam a képet mintegy ködfátyolon át: minden lépésre, melyet feléje tettem, jobban éledni látszott. Midőn odaértem minden eltűnt, a mi csak a legkevésbbé éreztette volna, hogy nem magával a valósággal találok magam itt szemben. Igen, ez ő volt: Magdaléna mind szomorúbb és szomorúbb arczkifejezéssel, mind jobban el-merülve valamely rémitő és képzelgésekkel telt aggodásba. Megszólítottam őt, elmondtam neki mindazt a sok esztelen-séget, mely majdnem két év óta gyötörte szívemet; kértem, irgalmazzon nekem is, magának is. Könnyörögtem, fogadjon el újra, engedjen visszatérnem hozzá. Elbeszéltem neki egész életem folyását, a legszánandóbb és a legjogosabb büszke-

séggel. Voltak pillanatok, midőn az arcznak a háttérbe mosódó plasztikája, a szemek csillogása, a száj meghatározhatlan rajza, oly mozgó életre látszott varázsolni ezt a néma képet, hogy megriadtam tőle. Majdnem azt képzelhettem, mintha ő meghallgatott, megértett volna, csupán az a kegyetlen és művészi szerszám, mely ily merevségbe bővölte őt le, akadályozza meg, hogy megmozduljon és feleljen nekem.

Néha az a gondolatom támadt, hogy Magdaléna előre látta, a mi most történik velem: hogy én fölismerem őt, és megörjít a fájdalom és boldogság a beszélgetés közben, melyet én az élő ember így folytattam egy festménynyel. És a szerint a mint részvétet vagy rosszakaratot láttam ebben, hol a végletekig elkeserített e gondolat, hol pedig a hála könnyeit fakasztotta szemeimben.

A mit most elmondtam önnek, majdnem két teljes hónapon át tartott; ez idő elteltével aztán, hogy előtte való napon igazán gyászos búcsút vettem tőle egy reggel, a termék bezárúltak, és a kép eltüntével inkább egyedül, elhagyatva éreztem magam mint valaha.

Kis idő múlva ezután Olivér látogatott meg. Komoly és zavart volt, mintha szabadulni akart volna valamitől, mi a lelkét nyomta. Már megpillantására megreমেgettem.

— Nem tudom, mi történik Nièvresben — szolt — de rosszúl állnak a dolgok . . .

— Magdaléna? — kérdeztem megrémülve.

— Julia beteg — felelte — eléggé beteg, hogy nyugtalankodjanak miatta. Magdaléna maga sincs jól. Szeretnék odamenni, de a helyzet tarthatatlan lenne. Nagybátyám nagyon kétségbeesett leveleket ír.

— És Magdaléna? — kérdeztem újra, mintha valamely más szerencsétlenség is léteznék, melyet rejteget előttem.

— Ismétlem, hogy a Magdaléna egészségi állapota is igen gyarló. Különben az ő állapota nem igen rosszabbodott egy idő óta, bár nem is javúl.

— Olivér, akár még te Nièvresbe, akár nem, én holnap ott leszek. Senki sem üzött el engem a Magdaléna házából; saját akaratomból távolodtam el onnan. Megmondtam Magdalénának, hogy írjon nekem azon a napon, midőn szüksége lesz rám; ha neki oka van hallgatni, nekem okom van hozzá sietni.

— Tégy a mit akarsz. Ilyen esetben én sem cselekedném másképp, csakhogy bizonyára megbánnám utólag, ha a gyógyszer rosszabb találna lenni, mint a betegség.

— Isten veled.

— Isten veled.

XVII.

Másnap már Nièvresben voltam. Késő este érkeztem oda, kevéssel az éj beállta előtt. Novemberben voltunk. A kastély rácskapujától némi távolságban, bent az erdőben szálltam le a kocsiról. Áthaladtam az előudvaron a nélkül, hogy észrevettek volna. A cselédségi épületek végén jobbra tűz fénylett a konyhában. A kastély homlokzatán két, már ki-világított ablak vált ki két nagy fényfolt gyanánt. Egyenesen az előcsarnokba mentem, melynek ajtaja csak be volt hajtva; valaki végigment rajta, midőn beléptem. Nagyon sötét volt. Azt hittem, hogy a szobalány jár ott s oda szól-
tam: «Hol van az úrnő?» Az a személy, kit megszólítottam, hirtelen megfordult, egyenesen felém sietett s fölkiáltott. Magdaléna volt.

Szinte megkövült a meglepetéstől; megfogtam kezét, de nem volt erőm egyetlen szót is kiejteni. A gyöngye világosságban, mely kívülről behatolt, oly fagyos fehérnek tűnt föl mint egy szobor; teljesen élettelen és hideg ujjai észrevétlenül leváltak ujjaimról, melyek szorítva tartották, mintha egy halott keze lett volna. Láttam, hogy megtántorodik, de az első mozdulatra, melyet tettem, hogy föltartsam, kimondhatatlan rémülettel tölt el magát, és tágranyilt, réveteg szemekkel szólt: «Domokos! . . .» mintha akkor ébredt volna föl és ismert volna meg két évig tartott rossz álom után, aztán néhány lépést tett a lépcső felé, magával vonva engemet mintha teljesen elvesztené öntudatát, gondolkozó képességét. Egymás mellett mentünk föl, folyton egymás kezét tartva. Az első emelet előszobájába érve az eszmélet egy csilláma visszatérni látszott lelkébe:

— Lépjen be ide — szólt — értesítem atyámat.

Hallottam a mint atyját hívta és a Julia szobája felé tartott.

D'Orsel úrnak ez volt első szava:

— Kedves fiam, mennyi bánat ért!

Ez a szó többet mondott minden szemrehányásnál, és törszúrásként hatolt szivembe.

— Hallottam, hogy Julia beteg — feleltem, nem erőlködve a legkevésbé sem, hogy elpalástoljam hangom reszketését, mely elhalófélben volt. — Megtudtam azt is, hogy De Nièvresné asszony gyöngélkedik, és siettem meglátogatni önöket. Olyan régóta . . .

— Igaz — vágott közbe D'Orsel úr — régóta . . . Az élet elválaszt egymástól; mindenkinek megvan a maga kötelessége, gondja . . .

Csöngetett, meggyújtatta a lámpákat, gyorsan végigmért, mintha valami változást akart volna rajtam megállapítani, talán hasonlót azon mély változásokhoz, melyeket ez a két év az ő gyermekeiben idézett elő.

— Megöregedett ön is — folytatta, egészen nyájas érdeklődéssel és jóindulattal. — Ön sokat dolgozott, láttuk eredményét . . .

Aztán Juliáról beszélt; arról, mily heves aggodalmakat álltak ki miatta, de szerencsére néhány nap óta ez aggodásnak oka eloszlott már. Julia már a javulás útján van, s csak ügyelnie kell magára; kimélnie magát; mindössze néhány napi pihenésre van még szüksége. Aztán ismét más tárgyra csapott át.

— Ön most már hát egészen meglett ember — folytatta — hozzá még híres ember is. Működését a legőszintébb érdeklődéssel kísértük.

Alá s föl sétált, a mint így minden összefüggés nélkül és szakgatottan beszélt. Haja egészen megfehéredett, magas, kissé hajlott alakja a korai öregség, vagy kimerültség rendkívül nemes kifejezését kölcsönözte neki.

Öt percz múlva Magdaléna szakította meg beszélgetésünket. Sötét színű ruhába volt öltözve, és egészen hasonlított amaz arczképhez, mely annyira fölizgatott engem, csak hogy az élet sem hiányzott belőle. Fölálltam, és elébe mentem; két három összefüggéstelen phrasist dadogtam, melyeknek nem volt semmi értelme; már nem is tudtam, hogyan magyarázzam meg jöveteletemet, sem hogyan töltssem be egyszerre azt a két évi reneteg űrt, mely az eltitkolt, hallgatással mellőzött és ismeretlen dolgoknak egész örvényét álli-

totta közénk. Mégis összeszedtem magam, a mint láttam, hogy már sokkal jobban uralkodik maga fölött és lehető higgadtan mondtam el neki, mint riasztott meg a rossz hírről Olivér. A mint kiejtettem ezt a nevet, félbeszakított:

— Eljön? — kérdezte.

— Nem hiszem — feleltem — legalább egyelőre még nem.

Olyan mozdulatot tett, mint ki lemond minden reményről, s mindhárman visszaestünk a legkínosabb hallgatásba.

Kérdeztem, hol van De Nièvres úr, mintha föltehető lett volna, hogy Olivér nem értesített utazásáról, és csodálkozni látszottam távollétén.

— Oh! nagyon el vagyunk hagyatva — szólt Magdaléna. — Mind betegek vagyunk, vagy legalább is rosszul. Ártalmasan hat ránk a levegő is, az évszak egészségtelen és nem vidám — tette hozzá, a régi zárú ablakokra pillantva, melyeknek tábláit a háromnegyed részben már kialudt napvilág még némi kékes fénynyel vonta be alig észrevehetőn.

Ekkor kétségkívül, hogy meneküljön a lehetetlenné vált társalgás folytatásától, a körülötte élő emberek nyomorúságairól kezdett beszélni, a télről, mely egyiknél betegség, a másikinál szükség alakjában jelentkezett, egy gyermekről, ki a faluban haldoklott, és kit Julia ápolt, gondozott azon napig, midőn ő maga is komolyan meg nem betegedett, úgy hogy másnak kellett átengednie az irgalmas néne szerepét, mely fájdalom tehetetlen a halállal szemben. Magdaléna mintegy tetszelegni látszott e szálnalmas dolgok elbeszélésében, s valami komor mohósággal számlálta elő mind e körülötte lefolyó bajokat, melyek életét mintegy a szomorú eseményeknek egész lánczolatával vették körül. Aztán úgy tett mint D'Orsel úr, és rólam beszélt, hol tartózkodással, hol ellenkezőleg bámulatosan kiszámított bizalmassággal, hogy mindannyian fesztelenül érezhessük magunkat.

Úgy szándékoztam, hogy mindössze egyszerű látogatást teszek nála, és még az nap este visszatérek a falusi vendéglőbe, hol egy szobát foglaltam le magamnak; de Magdaléna másként intézkedett: észrevettem, mint rendelkezett, hogy a kastély második emeletén levő kis lakosztályban helyezzenek el engem, ott, hol már laktam volt, midőn először tettem látogatást Nièvresben.

Még az nap este, az én jelenlétemben írt férjének.

— Tudatom De Nièvres úrral, hogy ön itt van — szolt.

És megérttettem, hogy ez az én jelenlétemben tett elővigyázati intézkedés mennyi aggályt és becsületes elhatározást rejtett magában.

Juliát nem láthattam. Gyöngé és izgatott volt. Megérkezésem híre, bár a lehető elővigyázattal adták tudtára, mégis igen élénken megrázta. Midőn másnap szabad volt szobájába lépnem, egy hosszú diványon találtam elterülve a beteget, bő pongyolában, mely elburkolta idomainak éles vonalait és asszonyos kinézést kölcsönzött neki. Nagyon meg volt változva, sokkal inkább semmint azok gondolták, kik a nap minden órájában látták őt. Egy kis vizsla aludt lábainál, fejét papucsainak hegyére támasztva. Közel hozzá egy kezeügyében lévő asztalkán, mely déli növényekkel és nyíló virágokkal volt megrakva, kalitkák álltak madarakkal, melyeket ő nevelt föl és melyek vígan énekeltek e kis téli kertecske közepett. Elnéztem ezt a láztól emésztett vékony arcot, mely úgy le volt soványkodva, a halántékok tájékán oly kékes volt; e beesett szemeket, melyek tágabbra nyíltak és feketébbek voltak, mint valaha s melyeknek sötét mélyén komor, de olthatatlan tűz égett; és ez a szegény, szerelemtől gyötört leány, kit Olivér megvető közönye így tett félholtá, végtelen fájdalommal töltött el.

— Gyógyítsák meg őt, mentsék meg őt — szoltam Magdalénához midőn kijöttünk tőle -- de ne áltassák többé.

Magdaléna még kétkedni látszott, mintha maradt volna még lelkében egy gyöngé reménysugár s mintha minden erejével ragaszkodott volna hozzá.

— Ne gondoljanak többé Olivérre — folytattam határozottan -- és ne kárhoztassák jobban mint érdemi.

Felfejtettem előtte azon alapos vagy alaptalan okokat, melyek nővére sorsát eldöntötték. Megmagyaráztam neki Olivér jellemét, föltétlen idegenkedését egyáltalán minden házasságtól. Különösen kiemeltem ezt a talán helytelen meggyőződését, de melyről nem lehet vitatkozni, hogy ő csak boldogtalanná tenne egy nőt, sőt nemcsak egyet, de kivétel nélkül minden nőt. Így enyhítettem azon, a mi sértő lehetett visszautasításában.

— Ő ebből lelkiismeretbeli dolgot csinál -- mondtam Magdalénának utolsó érv gyanánt.

Szomorúan mosolygott a lelkiismeret szóra; hiszen oly rosszul hangzott ama helyrehozhatatlan szerencsétlenséggel szemben, melyért a felelősség az ő szemeiben Olivért terhelte.

— Ő a legboldogabb valamennyiünk közt — felelte. És nagy könnyek peregtek le arczán.

Harmadnaptól fogva Júlia már néhány lépést bírt tenni szobájában. E kis lénynek legyőzhetetlen ereje, mely annyi kemény titkos próbán edződött meg, újra föléledt, még pedig nem lassan, de pár óra alatt. Alig kezdett lábadozni, már is látni lehetett, mint száll szembe azon lealázó érzettel, hogy úgyszólván gyöngesége közepett meg engedte magát lepetni, mint küzd a testi betegséggel, az egyetlennel, melyet legyőzhetett, és mely fölött uralkodhatott. Két nappal később már elég erős volt arra, hogy lejöjjön a szalonba, minden támogató kart visszautasítva, bár a kimerültségtől verejték gyöngyözött homlokának átlátszó bőrén, és minden lépésre ájulás környékezte. Még ugyanazon napon ki akart kocsi-kázni. Az erdő legszelidebb útjain hajtottunk vele. Szép idő volt. Fölélénkülve tért innen haza; már egymaga az fölélesztette, hogy szívhatta a tölgyek illatát a sugárzó napfénytől melegített nagy tisztásokon. Alig lehetett ráismerni, midőn hazatért; majdnem piros volt; lázas remegés izgatta, de mely nem jelentett rosszat, mert csak a fölpezsdült vér visszatérése volt az elernyedtt erekbe. Egészen megdöbbenett, hogy így újra születni láttam ily csekélységtől: egy téli napsugártól, egy levágott fa kátrányos illatától; és ez megértette velem, hogy oly makaességgel fog ragaszkodni az élethez, mi sok-sok nyomorral teljes napot ígért számára.

— Emlegeti néha Olivért? — kérdeztem Magdalénától.

— Soha.

— Folyton rája gondol?

— Folyton.

— És ez így fog tartani, azt hiszi?

— Mindig — felelte Magdaléna.

Mihelyt fölszabadult azon nagyon is valódi gondtól, mely három hét óta Júlia ágya mellett tartotta lekötve, úgy látszott, mintha egyszerre elhagyta volna Magdalénát józan-sága. Valami szédület fogta el, mi különös magaviseletre készítette, és valósággal az örültségig elővigyázatlanná, exaltálttá és merészsé tette. Újra láttam azt az észvesztőn föl-

fölvillámló tekintetet, mely azon színházi este annak tudatára ébresztett, hogy veszélyben forgunk, és mindent a végsőig vive, mintegy odadobta nekem szívét darabonkint, mint azon este tette volt csokrával.

Három napot töltöttünk így, sétával, merész kirándulásokkal, hol a kastélyban, hol az erdőben: három hihetetlenül boldog napot, ha ugyan boldogságnak nevezhetni az ő nyugalma szilaj tönkretételének tudatát; valamelyes szemérmetlen és kétségbeesett mézeshetet éltünk át, mely példátlan fölindultsággal és megbánással volt teljes, és mely nem hasonlítható semmihez, hacsak nem azon gyászos, föltétlen kielégíttetés óráihoz, melyek alatt mindent megengednek a halálra ítéltnek a kivégeztetés előtt.

A harmadik napon, bármennyire vonakodtam, követelte, hogy üljek föl férjének egyik lovára.

— El fog kísérni — szólt — szükségét érzem, hogy nagy sétát tegyek, hogy kirohanjam magam.

Elsietett öltözködni; fölnyergeltetett egy lovat, melyet De Nièvres úr az ő számára idomíttatott; s mintha csak arról lett volna szó, hogy merészen megszöktettesse magát szolgálai jelenlétében, fényes nappal, így szólt hozzám:

— Induljunk!

Alig értünk az erdőbe, vágatni kezdett. Követtem példáját s utána rohantam. Mihelyt észrevette, hogy sarkában vagyok, meggyorsította futását, ostorozta lovát és minden ok nélkül a leggyorsabb vágatásra készítette. Versenyezni készítettem lovamat; majdnem utolértem már, midőn újabb erőfeszítéssel újra maga mögött hagyott. Ez az izgató, fékevesztett üldözés végleg kihozott sodromból. Könnyű állatot lovalgolt, s olyan módon bánt vele, hogy megtízszerezte gyorsaságát. Alig ülve a nyergen, egész testével fölemelkedve, hogy ezzel is kevesbitse könnyű természetének súlyát, egy kiáltás, egy kézmozdulat nélkül száguldott tova eszeveszetten, mintha madár röpítette volna. Én magam is féket eresztve, mozdulatlanul, száraz ajkakkal mint valami jockey a versenyfutáson, gépies merevséggel rohantam utána. Vízmosásos part kissé mélyen fekvő ösvényének közepén haladt, mely annyira keskeny volt, hogy két ló nem mehetett el egymás mellett, ha csak az egyik félre nem húzódik. Látva, hogy következetesen el akarja zárni az utat előttem, félrecsaptam és egy darabig

így kísértem, kockáztatva, hogy minden perczen összehöröm a fejem; majd midőn elérkezett a pillanat, hogy elvághattam útját, átugrattam a meredeken, belezuhantam a szakadékba és itt keresztbe fordítottam lovamat. Két lépésnyire tőlem hirtelen megállt; a két fölízgatott, és egészen tajtékkal borított állat pillanatra fölágaskodott, mintha tudták volna, hogy lovasaik harcra készülnek. Tényleg, úgy hiszem haraggal néztünk egymásra Magdaléna és én; ez a különös verseny annyi ingerültséget és bizalmatlanságot vegyített más kimondhatatlan érzelmeink közé. Úgy állt itt előttem, ostorának zománczos fogantyuját fogai közt tartva, sápadt arczezal, vérmes szemekkel, melyek véres fényt löveltek felém: majd párszor görcsösen fölnevetett, mi megfagyasztotta véretem. A következő pillanatban nyilsebesen visszavágtatott lova.

Legalább egy perczig úgy néztem utána mint Mauprat*), ki Edmée lépteit kíséri; néztem mint rohan a tölgyek magas oszlopsora közt, lobogó fátylával és hosszú sötét ruhájával, mely utána lebegett, a mint egy kis fekete démon fürgeségével száguldott. Midőn elérte az ösvény végét, és midőn már csak mint fekete pontot láttam az erdő vörhenyes színeinek hátterén, én is újra vágtatni kezdtem, akaratom ellenére kétségbeesett kiáltást hallatva. A mint épen azon helyre értem, hol ő eltűnt volt, egy keresztút közepén ott találtam őt, megállva, lihegve, mosolylyal ajkán várt rám.

— Magdaléna — kiáltottam, hozzá rohanva és megragadva karját — hagyja abba ezt a kegyetlen játékot; álljon meg, vagy agyonzuzom magam!

Nem felelt, csak egyenesen szemembe lövelte tekintetét, mi lángba borította arczomat; aztán nyugodtabban haladt tovább a kastélyba vezető fasorban. Lépésben folytattuk útunkat, egyetlen egy szót se váltva, lovaink egymás mellett mentek, egymást súrolva álkapcsaikkal és tajtékkal borítva egymást. A kapu előtt Magdaléna leszállt, gyalog haladt át az udvaron, ostorával a homokot verdesve; egyenesen fölment szobájába és csak este jelent meg.

Nyolcz órakor hozták a postát. De Nièvres úrtól jött levél. Magdaléna a mint fölnyitotta, elsápadt.

— De Nièvres úr jól van; csak a jövő hóban tér haza.

*) Sand regényében.

Majd nagy fáradtságról panaszkodott és visszavonúlt.

Ez az éjjel is úgy telt el mint az előbbiek; le sem feküdve, álmatlanul töltöttem. A De Nièvres úr levélkéje, bármily jelentéktelen is volt, úgy hatott ránk, mint parancsoló emlékeztetés ezer meg ezer dologra, melyekről megfeledkeztünk. Ha csak ezt az egy szót írja: «Élek», a figyelmeztetés nem lett volna világosabb. Elhatároztam, hogy elhagyom másnap Nièvrest és ez elhatározás, épen úgy mint a mely idehozott, minden további fontolgtatás és számítás nélkül történt. Éjjélkor Magdaléna szobája még világos volt. A kastély mellett épen az ő ablakaival szemben jávorfacsoport állt, melyre vöröses fény vetődött, a miről minden éjjel megtudtam, hány órakor tér nyugalomra Magdaléna. A legtöbbször igen későn történt. Éjjél után egy órakor a fény látszott még. Puha czipőt húztam föl és tapogatózva lementem a lépcsőn. Magdaléna lakosztályának ajtajáig mentem így, mely szemben állt a Júliáéval, egy végtelen hosszú folyosó végén. Csak egy szobalány hált mellette férje távollétében. Hallgatóztam, és egyszer vagy kétszer hallani véltem azt a száraz kis köhinetést, melyet Magdaléna olyankor szokott hallatni, midőn bosszúság, vagy valamely nagyobb kellemetlenség érte. Kezeimet a zárba tettem, a kulcs benne volt. Eltávoztam, visszatértem, és újra távoztam. Szívem majd megszakadt, úgy dobogott. A tompultságig el voltam kábulva; minden tagom reszketett. Darabig még ide-oda kóboroltam a teljesen sötét folyosón; majd megálltam mozdulatlanul egy helyben, a nélkül, hogy fogalmam lett volna róla, mit tegyek. Ugyanoly hirtelen, ösztönszerű elhatározás, minő a nyugtalanító hírek hatása alatt gépiesen Nièvres felé üzött, hogy itt egész váratlanul megjelenjek, mint valami balesetnek, talán catastrophának előidézője: ezúttal az éj folyamán föl s alá járni kész tetett ebben a mi rossztól sem tartva alvó házban, egészen a Magdalena hálósobájáig vitt, hogy ennek ajtajába alvajárogvánánt ütközzem bele. Mi vagyok tehát? Olyan szerencsétlen-e, a ki immár nem bírja tovább a lemondást, vágyaitól elvakultan, sem jobb, sem rosszabb mint többi embertársai, vagy épen gonosztevő talán? Ez a főben járó kérdés foglalkoztatta bizonytalanul lelkemet, de a nélkül, hogy a legcsekélyebb elhatározásra bírhatott volna, mely akár a becsületesség útjára térítsen, akár valamely becsületesség elkövetésére vegyen rá

föltétlenül. Csak azzal az egyetlen egy dologgal voltam tisztában, bár ez nem vetett véget habozásomnak, hogy egy bal-lépés megölné Magdalénát, és hogy minden bizonnyal én sem élném túl egy órával sem őt.

Nem tudnám megmondani, mi mentett meg. Egyszerre csak a parkban találtam magam, nem is tudva, miért és miként mentem oda. A folyosók teljes sötétségéhez arányítva ott világos volt, bár azt hiszem, sem hold, sem csillag nem mutatkozott az egen. A fák tömege mindössze hosszú hegyes-völgyes, fekete meredélyeket alkotott, melyeknek lábánál a fehéren kigyózó utakat meg lehetett különböztetni. Czéltalanul bolyongtam szerte-szét, megkerültem a tavakat. A nád között a madarak fölébredtek és csipogtak. Jóval ezután átható hideg érzete térített kissé magamhoz. Visszamentem a kastélyba; az ajtókat az alvajáráó vagy tolvaj ügyességével zártam be, és egészen fölöltözve az ágyra vettem magam.

A mint megvirradt, fölkeltem, alig emlékezve már a lidércznyomásra, mely egész éjjel bolyongani késztetett, és így szóltam magamnak: «Ma elutazom». Azonnal tudattam is ezt Magdalénával, mihelyt találkoztam vele.

— A hogy önnek tetszik — felelte.

Vonásai rémitő dúltak voltak, és egész lényén oly izgatottság vett erőt, hogy látása fájdalmat okozott nekem.

— Menjünk, látogassuk meg a betegeinket — szolt kevéssel tizenkét óra után.

Elkísértem, a faluba mentünk. Az a gyermek, kit Júlia gondozott és mintegy saját gyermekének fogadott, előtte való este meghalt. Magdaléna a bölcshöz vezettette magát, melyben a kis hulla feküdt, hogy elbúcsúzzék tőle; aztán hazafelé menet könnyekbe tört ki és a gyermek szót oly éles fájdalom hangján ismételte, a miből megtudtam, minő bánat rágódik életén; kegyetlen féltékenységgel töltött el ez.

Korán hozzáálltam, hogy elbúcsúzzam Júliától, és köszönetet mondjak D'Orsel úrnak, a mit mind hideg vérrel kellett elvégeznem; ezután nem tudva többé, mivel töltssem a napot, és úgyszólván nem is törődve már egyáltalán azzal, mint használok föl egy olyan életet, melyről éreztem, mint válik le rólam perczről-perczre, rákönyököltem az oszlopkorlátra, mely a kastélyt körülfutó árok fölött emelkedett, és nem tudom mennyi ideig maradtam ott a legbambább el-

szóródásban. Nem tudtam már, hol is van Magdaléna. Néha hallani véltem hangját a folyosókon, vagy látni véltem, a mint egyik udvarból a másikba megy, folyton helyet változtatva ő is, minden más czél nélkül, csupán azért, hogy járjon-keljen.

A sánczárók fordulatanál, egy torony lábánál félig befalazott kamrácska-féle állt, mely régente titkos bejáratul szolgált. A híd, mely a park útjaival összekötötte, le volt rombolva. Nem maradt meg egyéb belőle, mint három, részben a vízbe merült oszlop, melyeket az árok posványos vize folyton tajtékos iszappal mocskolt be. Nem tudom miért, arra támadt kedvem, hogy ott rejtőzzem el a nap hátralevő részén. Egyik oszlopról a másikra ugorva bejutottam oda és lábaimmal majdnem a vízben meghúzódtam ebben a roskatag cellában, ennek a roppant nagy és mély ároknak gyászos félhomályában, hol a ház szennyvize folyt. Kétszer-háromszor láttam Magdalénát a sáncz túlsó oldalán elhaladni, a park útjai felé tekintgetve, mintha keresne ott valakit. Eltűnt és újra visszatért; habozott három-négy út között, melyek a verandától a park széléig vezettek, aztán egy szilfasort választva a tavak felé vette útját. Egyetlen egy ugrással a túloldalon termettem és követtem őt. Nagyon gyorsan ment, kerti kalapja alig állt meg fején, egészen be volt burkolózva egy hosszú sálba, mintha nagyon fázott volna. Hátrafordult a mint jönni hallott, gyorsan visszafelé vette útját, elhaladt mellettem, a nélkül, hogy rám nézne, fölment a verenda perronjára és fölhaladt a szobákhoz vezető lépcsőn. Utólértem azon pillanatban, midőn a kis szalonba lépett, mely neki nap-pali szobául szolgált, és hol rendesen tartózkodni szokott.

— Segítsen a sálamat összehajtani — szólt.

Gondolatai és tekintete másfelé kalandoztak, visszásan fogott hozzá. A tarka-barka szövet, a mint köztünk elnyúlt, hosszában kettéfogva, már csak hosszú szalagot képezett, melynek mindketten egy-egy végét tartottuk. Közeledtünk egymáshoz, hogy összetegyük a két végét. Akár ügyetlenségből, akár gyöngeségből a rojt hirtelen kicsúszott Magdaléna kezéből. Még egy lépést tett előre, aztán majd hátra, majd előre tántorodott, és egész hosszában karjaimba zuhant. Fölfogtam és pár pillanatig úgy tartottam keblemhez szorítva a drága lényt, hátrahanyatlott fejjel, csukott szemekkel, hideg ajkakkal, csókjaimtól félholtan, elalélva. Aztán rémitő rán-

gás reszkettette meg az egész testét; fölnyitotta szemeit, lábujjhegyre állt, hogy fölrjen hozzámig, és teljes erejéből nyakam köré fonva karjait, most ő csókolt engem.

Újra megragadtam; védekezni kényszerítettem, a mint zsákmányként vergődött kétségbeesett ölelésem alatt. Érezte, hogy el vagyunk veszve; fölkiáltott. Szégyenlem megvallani önnek, de ez a valóságos halálkiáltás volt, mely az egyetlen ösztönt keltette föl bennem, mi még emberi bennem maradt, a szánalmat. Jóformán megértettem, hogy megölöm őt; nem bírtam tisztán megkülönböztetni már, ha becsületéről vagy életéről van-e szó. Nincs mért dicsekednem a nagylelkűségnek egy olyan cselekedetével, mely majdnem önkénytelen volt, annyira kevés része volt benne az igazi emberi öntudatnak. Eleresztettem, mint a hogy egy fenevad abba-hagyta volna a marást. A drága áldozat egy utolsó erőfeszítést tett; fölösleges volt, már nem tartottam többé. Ekkor oly megriadással, melyből megérthettem, mi egy becsületes nő lelkifurdalása, oly megrémüléssel, melyből beláthattam volna, ha egyáltalán képes vagyok akkor gondolkozni, a lealacsonyodás mily fokára látott ő most engem lesülyedve, — mintha hirtelen megérezte volna, hogy immár nem áll közöttünk sem a kötelesség tudata, sem kimélet, sem tisztelet s hogy ez a tisztán ösztönszerű könnyörület csak oly véletlen volt, mely a következő pillanatban meghazudtolhatta magát, — olyan ijesztő arczkifejezéssel és mozdulatokkal, melyektől még ma is rémület és szégyen árad lelkemben ezekre a régi emlékekre: Magdaléna lassan az ajtó felé lépdelt, és nem fordítva el rólam szemeit, mintha valami gonosztevővel lett volna dolga, hátrálva ért ki a folyosóra. Csupán ott fordult meg, és tova rohant.

Elvesztettem eszméletemet, bár még állva tudtam maradni. Elvánszorogtam, úgy a hogy birtam lakosztályomig; csupán egy gondolat tartott fönn, az, hogy ne találjanak ájultan a lépcsőkön. A mint ajtóm elé értem, még mielőtt ki nyithattam volna, már nem tudtam tovább föntartani magam. Gépiesen megbizonyosodtam felőle, ha nincs-e senki a folyosókon. Az utolsó érzés, mely egy pillanatig még élt bennem, az volt, hogy Magdaléna biztonságban van, és végigvágódtam a kőkoczkákon.

Itt tértem magamhoz, egy vagy két órával később,

midőn már egészen besötétedett, egy irtózatos jelenet zavaros emlékével lelkemben. Az estebédhez csengettek; be kellett mennem. Mozdítani tudtam kezemet, lábaim szabadon használhattam, de úgy tetszett, mintha erős ütést kaptam volna fejemre. E nagyon is valódi bénulás következtében egyetemes nagy fájdalomérzet tartott rabul, de nem gondolkoztam. Az első tükör, melyben megpillantottam magam, egy kísértetnek rendkívül földúlt arczát tüntette elém, melyet alig birtam fölismerni. Magdaléna nem mutatkozott és nekem szinte mindegy volt, ha jelen van-e vagy sem. Júlia fáradtan, búskomoran, vagy nővére miatt nyugtalanzkodva és nagyon valószínűleg gyanútól gyötörve, mert ezzel az élesen látó és zárkózott természetű leánynyal szemben minden föltevés meg volt engedhető, ha bár kétséges maradt, Júlia nem jött le hozzánk a szalonba. Egyedül maradtam D'Orsel úrral az est közepéig; tehetetlenül, érzéketlenül és mintegy hidegvérrel, oly kevés gondolkozási képességem maradt és olyan kevés erőm volt arra, hogy izgatott legyek.

Körülbelől tíz óra lehetett, midőn Magdaléna bejött, ijesztően elváltozva és szinte fölismerhetetlenül ő is, mint egy lábbadozó, ki közel járt a halálhoz.

— Atyám — szólt hajthatatlan merészség hangján — szükségem van egy perczre egyedül maradnom De Bray úrral.

D'Orsel úr habozás nélkül fölkel, szeretetteljesen megcsókolta leányát és távozott.

— Ön holnap elutazik — mondta Magdaléna, állva beszélve hozzám, miközben én is álltam.

— Igen — feleltem.

— És sohasem fogjuk viszontlátni egymást! — Nem feleltem.

— Soha — folytatta — érti? Soha. Oly akadályt helyeztem kettőnk közé, mely egyedül képes a visszatérhetés reménye nélkül választani el bennünket egymástól.

Lábaihoz vetettem magam; mindkét kezét megragadtam, a nélkül, hogy ellenkezett volna; zokogtam. Pillanatnyi gyöngeség fogta el, mitől hangja elcsuklott; visszavonta kezét, de mihelyt visszanyerte erejét, ismét visszanyújtotta.

— Minden lehető meg fogok tenni, hogy feledjem önt. Feledjen el ön is, ez önnek még könnyebb lesz. Házasodjék meg, később, mikor akarja. Ne képzelje, hogy neje féltékeny

lehetne rám, mert abban az órában én már vagy halott, vagy boldog leszek — tette hozzá úgy megremegve, hogy majdnem leesett. Isten önnel.

Térden állva maradtam, kiterjesztett karokkal, egy gyöngébb szóra várva, melyet ő vonakodott kiejteni. A gyöngségnek vagy szájalomnak utolsó visszatérése kicsikarta aztán belőle.

— Szegény barátom! — mondta — ide kellett jutnunk. Ha tudná, mennyire szeretem! Tegnap nem mondtam volna meg ezt önnek; ma bevallhatom, miután ez az a tiltott szó az, mely elválaszt bennünket.

Ő, ki egy percczel előbb még teljesen oda volt, ő most csodálatosan oly támaszt talált erényességében, mely mindjobban megerősítette. Számomra mi sem maradt már ilyes!

Azt hiszem, mondott még egy-két szót, melyeket nem hallottam; aztán csöndesen eltávozott, mint tűnő látomány, és nem láttam többé viszont, sem azon este, sem másnap, sem soha többé

Virradatkor elutaztam, a nélkül, hogy valakivel találkoztam volna. Nem akartam átmenni Párison és egyenesen abba a külváros legszélén álló házba vittem magam, hol Ágoston lakott. Vasárnap volt; otthon találtam.

Az első pillantásra tudta, hogy valami szerencsétlenség történt velem. Először azt hitte, hogy De Nièvresné meghalt, mert mint tökéletesen becsületes ember és férj, nem képzelhetett ennél nagyobb szerencsétlenséget. Midőn elmondtam neki magokat a tényeket, melyek engem ilyen, a világ előtt be nem vallható szívbeli özvegységre juttattak így, ezt felelte:

— Nem ismerem ezt a bűt; de teljes szívemből számomra önt.

És nem kétkedtem benne, hogy csakugyan szíve mélyéből sajnált engem, már a mennyire azon legnagyobb szerencsétlenségek alapján ítélhetett az enyémről, melyeket a maga életének bizonytalan jövőjében előfordulhatónak gondolt.

Dolgozott, midőn megleptem. Neje mellette ült, térdén egy kis, féléves gyermekkel, ki az én önkényes száműzetésem ideje alatt született. Boldogok voltak. Helyzetök javult, ezt észrevehettem az aránylagos jólétnek bizonyos jeleiről. Ott marasztottak hálni. Az éjtszaka isszonyatos volt; az ősz-

végi vihar megszakítás nélkül dühöngött, estétől egész napfölkelte utánig. Nem tettem mást, minthogy a szél és eső e hosszú zúgásának komor ringatása közben arra a zúgásra gondoltam, melyet a szél a Magdaléna szobája és álma körül okozhatott, ha ugyan aludt Magdaléna. Gondolkozó képességem nem haladta túl ezt a gyermekes és egészen physikai érzést. A vihar elszüntével Ágoston kényszerített, hogy mindjárt reggel kimenjek vele. Volt egy szabad órája Párisba menetele előtt. Az erdőbe vitt, melyben az éjjeli szél nagy pusztítást okozott; a víz még mindig folydogált a süppedékes ösvényeken, magával víve az év utolsó leveleit.

Sokáig járkáltunk így, még mielőtt egy tiszta gondolatnak bár az árnyékát is össze birtam volna szedni azon sok sürgős elhatározás közül, melyek Ágostonhoz hoztak. Végre eszembe jutott, hogy búcsút akarok tőle venni. Eleinte azt hitte, hogy csak a kétségbeesés sugallta ez elhatározást az éjjel s nem fogok mellette megmaradni kellő megfontolás után; de midőn látta, hogy elhatározásom már régebbi keltű, hogy ellentmondást nem tűrő vizsgálódás eredménye, s hogy előbb-utóbb végrehajtottam volna, nem vitatkozott többé azon véleményről, melyet magam felől alkottam, sem azon ítéletről, melyet koromról mondtam; csupán így szólt:

— Én is körülbelől úgy gondolkozom és úgy okoskodom, mint ön. Tudom, hogy keveset érek, de nem is tartom magamat sokkal alábbvalónak a legnagyobb résznél, csakhogy nekem nincs meg a jogom, hogy a végsőkéig következetes legyek. Ön szerényen félrevonúl; én helyt maradok; nem nyegle kérdésből, de szükségből, és különösen kötelességérzetből.

— Nagyon fáradt vagyok — feleltem — és mindenféle tekintetben szükségem van a nyugalomra.

Párisban e szóval váltunk el: A viszontlátásra! mint a hogy rendesen szoktuk tenni, ha igen nehezűnkre esnék Istenhozzádot mondani, bár nem tudjuk, hol és mikor találkozhatunk újra. Volt néhány apróbb elintézni való dolgom, ezeket szolgálomra bízam. Csupán Olivérhez mentem búcsút venni. Elhagyni készült Franciaországot. Nem kérdezősködött niévresi tartózkodásom felől: a mint meglátott, kitálalta, hogy mindennek vége.

Nem volt többé, miért emlitem neki Juliát, miként

neki sem, miért említse Magdalénát. A kötelékek, melyek több mint tíz éve összefűztek bennünket, egyszerre szakadtak szét, legalább is hosszú időre.

— Iparkodjál boldog lenni — mondta, mintha ezt épen oly kevésbé tartotta volna lehetőnek az én számomra, mint a maga számára.

Három nappal azután, hogy elhagytam Nièvrest, Ormessonban voltam. Csupán az éjt töltöttem Ceyssacné nénémnél, kit visszatérésem sok mindenről fölvilágosított, és ki értésekre adta, hogy gyakran sajnálkozott tévedéseimen gyöngéd szánalmában mint ájtatos nő és mint félig anyám. Másnap a nélkül, hogy bár egy órai igazi pihenőt élveztem volna e gyászos utazás közben, mely haza vitt odúmba, mint egy oly sebzett állatot, mely sok vért vesztett és nem akar útközben összeesni, — másnap este, alkonyatkor, Villeneuve határába érkeztem. A falu szélén leszálltam; a kocsi folytatta útját az országúton, míg én egy a mocsáron keresztül vezető megyén értem haza.

Négy napja és éjjele tartotta már a szüntelen fájdalom összeszorítva szívemet és oly szárazon szememet, mintha sohase sírtam volna. Az első lépésnél, melyet a Tremblesba vezető úton tettem, az emlékek egyszerre fölrajzoltak lelkemben, mi a fájdalmat élesebbé, de egyszersmind valamivel kevésbé feszültté tette.

Nagyon hideg volt s a föld kemény. Már majdnem teljesen besötétedett, annyira, hogy a part és a tenger vonala már csak egy tömör és fekete láthatárt alkotott együttesen. Az alkony pirjának maradványa kialudni készült az ég alján, és perczről-perczre halványabbnak látszott. Egy talyiga haladt tova a távolban a part mentén; hallani lehetett döcögését és csikorgását a fagyos kavicson. A mocsarak vize be volt fagyva; csupán némely helyt, az édes víz nagy négyszögű pocsolyái, melyek nem szoktak befagyni, mozogtak tovább is csendesen, megőrizve fehéres színöket. A villeneuvei toronyban hatot ütött. A csönd és a sötétség oly nagy lett, hogy azt hihette volna az ember, éjfél van. A töltésen haladtam, és nem tudom miként, eszembe jutott, hogy ugyane helyen egykor, ugyanily hideg éjjeleken, kacsákra vadásztam. Haloltam fejem fölött azt a sebes és sajátságos suhogást, melyet ezek a madarak hallatnak rendkívül gyors röptük köz-

ben. Egy puskalövés dördült el. Láttam a löpor villanását és megálltam a dörrenésre. Egy vadász jött elő rejtekhelyéről, lement a mocsár felé és ide-oda járkált benne; egy másik beszélt hozzá. Ebben a rövid és elég halk szóváltásban, de melyet az éj nagyon érthetővé tett, egy hangra véltem ismerni, mely fölkelte figyelmemet.

— András! — kiáltottam.

Kissé vártam, és ismételtem: — András!

— Mi az? — szólt egy hang, mely már minden kétségem eloszlatta.

András néhány lépést tett felém. Alig birtam meglátni, bár egész alakjával kimagaslott a sötét töltés fölött. Lassan jött, kissé tapogatózva, ezen az állatok által taposott úton. — Ki az? ki szólít — kérdezte ismételten, növekvő nyugtalansággal, és mintha mind kevésbbé habozott volna fölismerni azt, ki őt szólította, s kit ő oly távol lenni hitt.

— András? — szóltam harmadszor is, midőn már csak pár lépésnyire volt tőlem.

— Hogyan? micsoda? ... Oh! uram! Domokos úrfi! — kiáltotta elejtve puskáját.

— Igen, én vagyok, csakugyan én vagyok, jó öregem! ...

És karjaiba vetettem magam öreg szolgáltnak. Szívem, mely nem birta tovább a kényszert, magától megnyílt és én hangos zokogásban törtem ki.

XVIII.

Domokos befejezte elbeszélését. Megállt ez utolsó szavaknál, melyeket olyan meggyorsított hangon ejtett ki, mint a ki nagyon siet, és a bánatos tartózkodásnak azon kifejezésével, mely rendszeren a fölöttébb bizalmas ömlengéseket szokta követni. Hogy mibe kerülhettek ilyen vallomások egy olyan zárkózott és hosszú ideig hallgató léleknek, fölfogtam és meghatottan szorítottam meg kezét köszönetül, mire ő csak egy bólintással felelt. Széttárta Olivér levelét, kinek gyászos búcsúja, mintegy bevezetésül szolgált ez elbeszéléshez, és tekintetét az ablak felé fordítva állt ott, melynek keretében a síkság és víz nyugodt láthatára kellemes képbe olvadt össze. Egy darabig így maradt, zavart hallgatásban, melyet nem

akartam megszakítani. Sápadt volt. Arczvonásai, melyeket némileg elváltoztatott a fáradság, vagy megifjítottak egy elmúlt kor szenvedélyes fölvilanásai, rendre-rendre visszanyerték rendes életkorukat, az idő által rajtok hagyott nyomatokat és a nagy lelkinyugalom kifejezését. A mint a nappal alkonyodott, oly mértékben szállt vissza arczára is emlékeinek békéje. A homály ellepte a kis szoba poros és füledt belsejét, hol imént végződött be hosszú sora a múltak e visszaidézéseinek, melyek közül nem egy nagy fájdalmat okozott. A falakon levő fölírásokból már majd semmit sem lehetett megkülönböztetni. A külső kép és a belső kép tehát egyszerre halványodtak el, mintha ez a véletlenül földidézt múlt ugyanazon pillanatban merült volna vissza, soha többé vissza nem térőn, az est és a feledés határozatlan elmosódó árnyaiba.

Munkások hangja, kik a park fala mellett haladtak tova, ragadott ki mindkettőnket abbeli zavart tépelődésünkből, hallgassunk-e vagy folytassuk a félbenhagyott beszélgetést.

— Itt az ideje, hogy lemenjek — szólta Domokos és én követtem őt a majorba, hol minden este ez időtájt bizonyos felügyeletet kellett végeznie.

A barmok hazatértek a munkából, és ilyenkor a major meg szokott élénkülni. Két vagy három párjával befogva, mert a föld nedvessége következtében meg kellett háromszorozni a fogatokat, érkeztek rudjokat húzva, orraikkal fújva, lefelé szögezett szarvakkal, lihegő oldalakkal, és hasig sárosan. A föl-váltásra szolgáló állatok, melyek e napon nem dolgoztak, az istálló hátuljában bögtek, a mint meghallották dolgos társaik hazatértét. Másutt, a már bezárt nyájak mozgolódtak az aklokban; a lovak dobogtak, nyerítettek, mert takarmányt tettek jászlaikba.

A cselédmunkások a gazda köré gyűltek, hajadonfővel s kissé fáradt mozdulatokkal. Domokos aprólékosan meg tudakolta, ha az újabban próbált gazdasági eszközök megfelelnek-e az általa várt eredménynek; aztán kiadta parancsait másnapra; különösen sokat foglalkozott a vetőmaggal; és én megértettem, hogy az a vetőmag, melynek kiosztásáról így intézkedett, nem mind az ő saját földjeinek volt szánva; bizonyára sok volt közte a kölcsön, előleg, vagy alamizsna. Miután dolgait így elintézte, visszavitt a terrászra. Az idő kiderült. A napfénynyel, meleggel és esővel váltakozó idő-

járás, mely föltünően enyhe volt, bár már november közepén túl jártunk, megérdemelte, hogy gyönyörűségét lelje benne mindenki, a ki alapjában a falusi életre termett. A délen még oly barátságstalan nap, arany fényben úszva végződött. A gyermekek a parkban játsztak, míg De Brayné az erdőbe vezető fasorban járkált, és a közelből ügyelt föl játékaikra. Kergetőztek a sűrűben, és képzelt állatok hangjait utánozva ijesztgették egymást. Rigók, az utolsó madarak, melyek ily késői órában még hallatták hangjokat, felelgettek nekik oly bizarr és szakgatott fütytyekkel, melyek zajos kacajhoz hasonlítanak. Az alkonyi fény maradványa világította meg szeliden a hosszú zöld lugast; a már ritkulni kezdő szőlőlombok, mint megannyi szögletes kivágott minta rajzolódtak a sápadt égre, és a zsákmányoló patkányok, melyek a lécezet tövében oládkodtak, nagy elővigyázattal szedegették le az utolsó fonnyadt szemeket a tőkékről. Egy gondterhes napnak ez a csendes elhanyatlása, mely derültebb holnapot ígért; a mindinkább tisztuló ég biztatása; ez örvendező gyermekek, kik úgy fölélenkitették a lombfosztotta parkot; a bizó, boldog anya, ki szerető kapocs gyanánt szolgált gyermekek és apa közt; ez utóbbi, a mint komolyan, álmadozva, de újra megerősödvé, apró lépésekben járta végig a szőlővel befuttatott gazdag és termékeny fasort; ez a bőség, ezzel a békével, ez a teljesség a boldogságban: — mindez beszélgetésünk után olyan nemes, olyan jogos és olyan nyilvánvaló befejezést alkotott, hogy karon fogtam Domokost, és még szeretetteljesebben szorítottam meg karját, mint rendszeren.

— Igen — szólt barátom — én eljutottam a révbe. Milyen áron? tudja; minő biztossággal? tanúja lehet.

Lelkét egyazon gondolatmenet foglalkoztatta továbbra is; és mintha világosabb magyarázatát akarta volna adni azon elhatározásoknak, melyek különben saját magoktól is nyilvánvalók voltak, így folytatta lassan és egészen más hangon:

— Sok év el telt azóta, hogy visszatértem a családi fészekbe. Ha senki sem is feledte el azon eseményeket, melyeket elbeszéltem önnek, de legalább senki sem is látszik emlékezni rájuk; a csend, mit a távolság és az idő meghoztak örökre ennek a történetnek néhány személye közé, hinniök

engedte, hogy kölcsönösen megbocsátottak egymásnak, visszanyerték egymás becsülését és boldogok. Olivér az egyedüli, szeretem hinni, ki megmaradt makacsul az utolsó perczig rendszere mellett és gondjai közepett. Mint ön emlékezhetik, ő annak idején maga utalt rá azon halálos ellenségre, melytől jobban félt minden másnál; nos azt mondhatni, el-esett az unalommal vívott párbajban.

— És Ágoston? — kérdeztem.

— Ő az egyedüli, ki megmaradt nekem régi barátaim közül. Ő föladatának végéhez jutott. Egyenes vonalban ért oda, mint a kemény gyalogló egy nehéz és hosszú utazás végpontjához. Ő nem nagy ember, de nagy akaratú. Ő most sok társa előtt példánykép gyanánt áll; ritka dolog, hogy az övéhez hasonló becsületesség elég magasra jutva, kedvet keltsen a derék emberekben az utánzásra.

— Én részemről -- folytatta De Bray -- nagyon későn követtem, kevesebb érdemmel, kevesebb bátorsággal, de ugyanolyan szerencsével, azt a példát, melyet ez az erős szív nyújtott nekem életének majdnem kezdetén. Ő azzal a nyugalommal kezdte, melyet a semmi által meg nem zavart szeretet nyújt, én pedig ezzel végeztem. Így én új életembe oly érzelmet hoztam magammal, melyet ő soha sem ismert, azt, hogy vezekeljek egy bizonyára ártalmas régi életért és hogy jóvá tegyem azon hibákat, melyekért ma is felelősnek érzem magam, mert szerintem minden egyenlően tiszteletreméltó nő között bizonyos ösztönszerű szolidaritása létezik a jognak, a becsületnek és az erénynek. A mi azon elhatározásomat illeti, hogy visszavonuljak a világtól, soha sem bántam meg. Az az ember, ki harminczadik éve előtt visszavonul a világtól és megmarad ez elhatározásában, elég világosan bizonyítja, hogy épen úgy nem volt a nyilvános életre teremtve, mint a mennyire nem volt a szenvedélyekre. Nem hiszem különben, hogy a tevékenységnek oly korlátoltsága, melyben én élek. helytelen szempontot szolgáltatna a világ mozgalmában élő emberek megítélésére. Úgy veszem észre, hogy az idő — az én vélekedésem javára — érdeme szerint elbánt sok olyan lát-szattal, melyek régente némi kétséget okozhattak volna nekem; és viszont minthogy igazolta legtöbb föltevésemet, lehetséges, hogy megerősítette nem egy sötétes nézetemet is. Emlékszem, hogy szigorú voltam mások iránt egy olyan időpontban,

midőn kötelességemnek tartottam, hogy nagyon is az legyen magam iránt. Bizonytalanabb nemzedéknek már fáradt nemzedékekre következése, nagy szellemeknek utód nélkül elhalása mind olyan jel, mint mondják, melyekről fölismerhető egy ország erkölcsi színvonalának sülyedése. Azt akarom ezzel mondani, hogy nem sokat lehet remélni egy olyan korszaktól, melyben a becsvágynak annyi indító oka és oly kevés mentsége van, — melyben rendesen az élethossziglan tartót összetévesztik az igazán tartóssal, — melyben mindenki panaszkodik az alkotások ritka voltáról, de senki se meri bevallani az emberek ritkaságát . . .

— És ha a dolog igaz lenne! — mondtam neki.

— Hajlandó lennék hinni, de hallgatok e pont felől, mint sok más felől. Nem illik ahhoz, ki megszökött a csatából, hogy lenézéssel szóljon azon számtalan bátor emberről, kik épen ott küzdenek, hol ő nem tudott helyt állani. Különben rólam van szó, csupán rólam, és hogy végezzek ez elbeszélés főszemélyével, azt mondhatom önnek, hogy az én életem most kezdődik. Sohasem fölöttebb késő, mert ha valamely munka elvégzése hosszú időbe is kerül, de a jó példa hamar hat. Szeretem és ismerem a földet — ezt a kis önhittséget kérem bocsássa meg nekem. — Jobban megfogom termékenyíteni földjeimet, mint a hogy szellememmel tettem volt, kevesebb fáradsággal, kevesebb aggodalommal és több haszonnal azoknak minél nagyobb javára, kik engem környeznek. Én is majdnem elkövettem azt a hibát, hogy mint az alsóbbrendű emberek; a kikerülhetetlen prózát bevigye egy oly térre, mely pedig nem tűr meg semmit, a mi alacsony. Ma, nagy szerencséjére és nagy gyönyörűségére lelkemnek, mely még teljességgel nem tompúlt el, úgy találom, hogy szabadságomban áll, hogy egy-egy szemernyi képzeletet vegyítsek bele a földművelés jóra való prózájába és . . .

Egy szót keresett, mely szerényen adja vissza új missiójának igazi szellemét.

— És jótékonyságot! - - szóltam közbe.

- - Legyen - - felelte — elfogadom a szót De Brayné asszony számára, mert ez kizárólag rá tartozik.

Ugyan e perczben De Brayné odahozta kifáradt és verejtékező gyermekeit. Egy pillanatig teljes csönd uralkodott, mely alatt, mint egy symphonia végén, mely végtelen apró

akkordokban hal el, nem hallatszott egyéb, mint az elült rigók suttogása, melyek csevegtek még, de már nem nevetgéltek többé . . .

Egy pár nappal azután, hogy e beszélgetés így be engedett hatolnom egy olyan lélek mélyébe, melynek abban állott legvalódibb eredetisége, hogy szorosan követte azt a régi bölcs tant, miszerint magának megismerésére törekedjék, egy postakocsi állt meg Trembles udvarán.

Ritkás szürke és rövidre nyírt hajú férfi szállt ki belőle, kis termetű, izmos; egész külseje, physionomiája, nyugodt magatartása s hangulata olyan nem mindennapi emberre vallott, ki fontos ügyekkel van elfoglalva még útközben is; különben kifogástalanul volt öltözködve, a miből szintén kitetszett helyzetének, körének és állásának előkelősége. Élénken vizsgálgatta, a mit a kastélyból látni lehetett, a szőlőlombos terrászt, s a park egy részét; fölnézett a tornyokra és visszafordult, hogy a Domokos régi lakosztályának kis ablakait nézegesse.

Domokos kisietett a terrászra; fölismerték egymást.

— Oh! milyen meglepetés, kedves barátom! — kiáltotta Domokos, a látogató elé menve s két kezét barátságosan feléje nyújtva.

— Jó napot, De Bray — szólt emez, egy olyan ember határozott és őszinte hangján, kinek ajkait egész életen át az igazság látszott fölüditni.

Ágoston volt.

FROMENTIN JENŐ után, francziából

3

H. R. J.

ANYEGIN OLVASÁSÁKOR.

(H. barátomhoz.)

Emlékszel-é, mily tüzzel-hévvél
Olvastuk egykor Anyegint?
Mikép szavaltuk késő éjjel
Ütemre jambusok szerint?
A míg anyám beszóla: «Csend»
S három gyerek alunni ment,
De félálomba még soká
A verseket mormolgatá.
Emlékszel-é, a parkban ültünk
Egy hosszú délelőttön át?
Magolni kelle kémiát,
Mi Anyeginba elmerültünk,
Nem érdekelt se' fém, se' kén,
Úgy meghatott e bús regény.

Emlékszel-é, hogy egykor így volt?
Hisz' minden úgy megváltozott;
Barátunk ágya rég a sírbolt,
Versekről nincsen álma ott,
S anyám fel zajra nem riad,
Nyugodt az éj a föld alatt.
Mi itt vagyunk, — ám sorsod a
Versektől tettekhez vona,
Csak én maradtam versek híve;
De annyi könny és költemény
És annyi álmom lőn enyém,
És ringat annyi költő ríme,
Hogy elfeledtem Tatjanát,
Gyerekkorom könnyét, dalát.

Ma Anyeginre ráakadtam;
 S míg álmodozva forgatom,
 Sok emlékem, mely szunnyad ottan,
 Felém száll minden oldalon.
 Ki ez a barna, méla lány?
 Oly búsan mért tekint reám?
 Kié e kékszín, szende szem?
 Ahá! — no lám . . . már ismerem:
 Az iskolásfiú szerelme,
 Első szerelmem volt e lány,
 Nevét padomba karczolám,
 Képét bevéstem a szívembe — — —
 Szeretem benne megszegett
 Legelső hűségeskümet!

Más kép a mint tovább merengek
 S rég hallott hang csengése kél:
 «Ne bujd a könyvet balga gyermek!»
 Ez nagyapám, ki így beszél,
 Szippantva közben a pipát,
 «Ábrándozás a nagy hibád;
 Habár gondok se' bántanak,
 Mégis komor vagy, hallgatag;
 Időd telik, nincs haszna semmi!
 Bajod oka más nem lehet,
 Könyvek csavarták el fejed,
 Inkább a gazdaságba menj ki! —»
 Szól, míg szepegve eldugom
 Ruhám zsebébe Puskinom.

Szegény barátunk is föléled,
 Az ismerős sorok között;
 Szokása volt a sok idézet,
 Már hallám messziről, ha jött;
 Beront, leül, se lát, se hall,
 Csak lelkesen tovább szaval,
 Elmondja Lenszky párbaját,
 Még rémlik hallanom szavát,
 A mint *jövőjét* elszavalja:
 Golyót említvén és sebet,

Párolgó vért, átlőtt szívet,
Arát, ki ráborúl a hantra,
És sír, — míg vőlegény akad,
Ki jeggyűrűt és enyhet ad.

Így könyvem elsülyeszt a multba,
Sok hang, sok arcz fel-felczikáz,
Köröttem holtak élnek ujra,
Elöttem áll a régi ház :
A nyárspolgári bútorok
Nagy csattú fénykép-albumok.
S érezni vélem drága két
Nő gondsimitó, lágy kezét. —
Ebben se' lel vigaszt az árva!
Mert oly kegyetlen és meredt
A kéz, a mely kényeztetett
S visszás világ a sír világa!
Ki élve jó, holtába' rossz,
Fájóbb emlékekkel ostoroz.

Ezért ki gyászolt már jaj annak,
Szeretni csak remegve fog...
De vessünk véget a sohajnak,
Panasz nem gentleman dolog.
És érzelegni, úgy hiszem,
Divatja múlt, izléstelen.
Az elveszett mosoly jogán.
(Oh mért vesztém el oly korán?)
S a vesztett gondtalanság árán,
Nagy áron szerzett könnyeket
(A sirás bármi jól esett!)
Letörlöm én — bölcsen belátván
Hogy férfihoz nem illenek
Könnyekben úszó bús szemek.

Hiszen ha vendég jönne hozzám,
Isten bizony szégyelleném,
Hogy ıme könnyekig hatott rám
Ez a bolondos költemény.

Így jártam én — s mint jó barát,
Ki közli rögtön a baját,
S a bajtól óv, — írok neked,
Okulj! vigyázz! elő ne vedd
Porlepte Puskind ősszel este,
Mert felsajg múltad, a halott,
Belopva bűt és bánatot
Gyermekeké visszavált szivedbe! --- —
S megárt, ha magad izgatod,
Olvass — jobb, hidd el — hirlapot!!

HATVANY LAJOS.

ÚJ KÖNYV VERGILIUSRÓL.*)

Azt szokás mondani, hogy a külvilág, a mint egy lelken átmegegy, költészet; épen úgy mondhatnók, hogy a lélek, mely egy lelken áthalad, bírálat. Az æsthetikai tanulmány joságának biztos kriteriuma az olvasó ellenállhatatlan vágya a költő műveinek megismerésére, ha azokat nem ismeri; ha pedig ismeri, az a kívánsága, hogy a bíráló kitárta szempontokból, az irodalmi gyönyör új forrásaiból merítve, újra átolvassa a költőt.

Ez az eszményi cél! Azonban ha nem feszítjük ily magasra kívánságainkat, megelégedhetünk kevesebbel is.

Íme például Némethy könyve alig mond újat, aligha fogja valakiben fölkelteni Vergilius megismerésének vágyát, vagy még egy okot adni arra, hogy Vergiliust jobban szeressék, a kik már szeretik őt. És mégis, minthogy a munka világosan összefoglalja mindazt, a mi Vergiliusra vonatkozó érdekes tudni való, Némethy könyve hasznos és mint a szerző mondja: hézagpótló. Természetes, hogy gyorsan hozzá kell tennünk, hogy a magyar irodalomban, mely e téren különösen szegény, s a mit Némethy tovább mond a bevezetésben, hogy «ilyen irányú és ilyen terjedelmű Vergilius monographiával a külföld tudományos irodalma sem rendelkezik», azt még a terjedelemre vonatkozólag sem fogadhatjuk el.

A mű irányát a bevezetés adja meg; Némethy körülbelől oly programot tűz ki magának, mint Boissier a maga ókori rajzaiban. Az alakot beilleszteni a maga korába, ismertetni viszonyát kora vezéregyéniségeihez és eszméihez. A szóban forgó művek æsthetikai méltatását adni, s mindezt «tudományos önállósággal», de a nagyközönségnek élvezhető formában. Ez a

*) *Vergilius élete és művei.* Írta Némethy Géza. Budapest, 1903. A m. t. akadémia könyvkiadó vállalata.

terv szép és helyes, különösen nálunk Magyarországon, a hol nem annyira szakmonographiákra van szükség, mint inkább ily művekre, melyek egy egész élet szorgalmas és pontos kutatását könnyedén és vonzóan tárják ki, széles körben híveket szerezve a classikusok mindinkább hanyatló cultusának. Ez azért nem zárja ki, hogy az ily mű írója a pusztá népszerűsítő szerepét fölcserélje az új eszmék és szempontok terjesztőjével, azonban le kell mondana a tudományos apparátus gögijéről, s mint azt épen Boissier megmutatta, újat és régít szerényen, kedvesen, szinte észrevétlenül kell vegyíteni. Mindez pedig csak két föltétel alatt lehet. Ha az író stilusa elég eleven és kellemes, hogy szava ne csak az értelemhez, de a szívhez is szóljon és ha adatait egy nagy, általános érdekű központi eszme köré csoportosítja, mely nemcsak a szakembereket, hanem a művelt laikusok figyelmét is leköti.

Némethy stilusa bár magyaros és áttetsző, azonban kissé hideg, nem eléggé átérzett és nem eléggé érzelmeltő. Különben erre a pontra még rátérünk.

A nagy, központi, igazán emberi érdekű eszmének híja pedig nemcsak a folytonos kitérésekben, gyakori ismétlésekben, hanem főleg abban nyilvánul, hogy a könyvnek több, mint fele tartalmi kivonat, még pedig a nélkül, hogy a tartalmi adatok bizonyos szempontból megvolnának válogatva, illetve bizonyos eszme szerint rendezve. Tudományos értéke az ily kiaszalt költészetnek nincsen; azt pedig fölösleges mondanunk, hogy élvezetet senkinek sem okoznak. Íme izelítőül egy részlet:

«A harmadik eclogában először is két pásztor Damoetas és Menalcas lép föl. Menalcas haragra lobban, midőn megtudja, hogy Damoetas a távol lévő Aegon nyáját őrzi, ez az Aegon ugyanis vetélytársa neki a szép Neära kegyeiben s azt gyanítja, hogy Damoetas csak azért vállalta magára a nyáj őrzését, hogy azalatt Aegon meglátogathassa Nearat. Bosszúját tehát vetélytársa barátján tölti ki és Damoetasba minden áron bele akar kötni, de ez sem marad adós a felelettel, s a kölcsönös kötekedés csakhamar durva czivódássá fajul. Midőn pedig Damoetas avval dicsekszik, hogy dalversenyben legyőzte Damont, Menalcas azt feleli, hogy Damoetas nem is tudna pásztorsípon játszani.»

Az idézet végén még ez áll: (1—27 sor) t. i., hogy a harmadik ecloga huszonhét sorának kivonatát kaptuk. Tessék most elképzelni, néhány ezer ily módon kivonatolt verssel meg-

tölt hosszú fejezeteket (200 oldal), melyeket legföljebb a Barna-féle vagy egyéb élvezhetetlen magyar fordítások hexameterei szakítanak meg, s mindennek andalító hatását az olvasóra. Az ily módon összezsugorított versek, melyekben a sűrű tartalmi adatok átmenet nélkül torlódnak egymás mellé, nemcsak andalítanak, hanem szédítenek is. Az æsthetikusnak inkább a költői mű egészének vagy egyes részleteinek hatását kell közvetítenie, mint a mese menetét gépiesen követnie; csak ha az érzelmek e közvetítése megkívánja, akkor folyamodik a tartalom elmondásához, melyet bizonyos célzattal rövid vonásokban és egész vázlat-szerűen ad elő. Íme például a fönnebb közölt mutatvány első olvasásra teljesen érthetetlen s ha megértjük is bájtalan marad. Ez az expositio, melyet latinul minden hellenistikus bonyolultsága mellett is oly szívesen követünk a megrövidített fordításban, melyről az eredeti versek csilláma lehámlott, egész elkedvetlenít bennünket, — s a mi még ennél is veszedelmesebb — a classikus irodalomban járatlannak Vergilius költészetéről hamis képet fog adni. Az olvasó munkájánál csak a szerzőé lehetett fárasztóbb, kár, hogy ezt a szorgalmat és fáradságot ily hálátlan munkára pazarolta. Egy eszme, egy szempont életet adott volna az egésznek. Nemcsak természetben áll a szabály, hogy élő csak életből fakad, hanem az æsthetikában is.

Állítsuk csak szembe, hogy mit tett Sainte-Beuve Vergiliusról szóló könyvében; itt nincs tartalmi kivonat, hosszas és céltalan verses idézet, hanem legfőlebb egy-egy kifejező sor prózai, de lendületes fordítása. Az eclogákkal például alig három-négy oldalon át foglalkozik és mégis mennyivel kifejezőbb ez a három-négy oldal, mit Némethy száz oldala. A francia író és a magyar egyaránt leírják Vergilius falun töltött gyermekségét és kiemelik mindenkor tanusított vonzalmát a mezei élet iránt. «Itt (Felső-Olaszországban) — írja Némethy — figyelte meg a szemfüles gyermek, a ki bizonyára mindenüvé elkísérte apját a gazdaságban, a földművelőknek tavasztól ősziig szabályszerű rendben váltakozó munkáit, gyönyörködve legeltette szemeit az aranykalászszal ékes vetéseken s a szilfákkal párosított szőlőültetvényeken; kíváncsian tanulmányozta a méhek csodálatos társadalmi titkait; fürgén követte a mezőn szerte legelésző nyájakat, s félelemmel, bámulattal szemlélte a szerelemtől feldühödött bikák ádáz viaskodásait.» (Sic!) Hiába a látást kifejező synonimák e pazar gazdagsága, hiába halljuk aztán, hogy a főváros

«pezsgő társadalmi életét» Vergilius ezután megszokni sohasem tudta, mindaz épen úgy vonatkozhatnék bárkire is és nem árul el Vergilius lelkéből semmit. Sainte-Beuve mellőzi a mezei élet közhelyeit, hanem mindjárt ellesi a költő életének és ihletének néhány benső titkát. «Azt hiszem.» — így ír — hogy helyes volt rámutatnom ezekre az eléggé szegényes és némileg paraszti viszonyokra, melyekben átérzettebb és kedvesebb lesz minden, a mije az embernek csak van», mert a gazda minden egyes fát, bokrot, szőlőt, sőt szőlőfürtöt ismer. Ezután már csak azt kell elképzelnünk, hogy ez a mély szeretet igazán költői lélekben fogamzik meg, s hogy a kedves kis birtok folyton veszélyeztetve volt s íme magoktól fölzendülnek az eclogák. Sainte-Beuve ezenkívül fogékonnyá tesz a leírások subjectív részleteire, arra az enyhén fájdalmas bájra, azokra a gyöngéd mélabút lehellő képekre, az alvó tájakra, melyeken át a Mincius kanyarog nádszegélyezte partjaival, s mikor végül beleringat Vergilius költészetének sajátyszerű hangulatába, gyorsan egymás mellé állítja az ifjúkori eclogákban és a kifejlett erő alkotásában az *Aeneis*ben található hasonló helyeket, kifürkészi a rokon vonásokat Aeneasban és Meliboeusban, s mintegy a két költemény mögé bujva, oly hálót fon, melyben fönnakad a költő szelid lelkének egy része.

Más helyütt például a «Quos ego» fenséges episdójában ugyan mi marad meg Némethynél e szavakban?

«Szerencsére Neptunus észrevette, hogy a tenger az ő tudta és akarata nélkül háborog, fölött a mélyből a felszínre s haragosan megfeddette a rakonczátlankodó szeleket. Azután fogatára ült s a tenger tükrét kocsijával bejárva lecsendesítette a hullámokat.» Sainte-Beuve mennyire tudja éreztetni e sorok tárgyalásánál azoknak specifikus vergiliusi művészetét; szembeállítja Homeros és Vergilius Aeolusát s így szól:

«Nincs egyéb közös vonásuk, mint épen a szelek fölött való uralkodás. A kemény katonai disciplina Vergilius Aeolusának homlokát érte s barázdát vájt belé.» Így következtet Sainte-Beuve, a hol csak lehet s nyit ki meglepően tág horizonokat Vergilius egyik vagy másik versének magyarázatában.

A tartalmat szerényen nyomon követő fejezeteket magyarázó fejezetek követik, melyekben Némethy a költő egyes művei felől mondja el a tudnivalókat. A tartalmak, ha bizonyos célzattal volnának előadva, szinte beletorkolnának a méltatásokba, így azonban a tartalmat ugyan követi a méltatás, de szervi kapocs

nincs közöttük. Mindazonáltal e fejezetekben Némethy legalább kifejtheti egyéniségét a maga egész eredetiségében.

Lássuk mindenekelőtt, az eclogákról szóló fejezetben miről értesülünk? Csak arról, hogy az idyll azon hangulat szülötte, midőn a hyperculturától megundorodott ember visszavágyódik a természet ölébe és bizonyos sóvárgással gondol a mezők és erdők tisztább levegőjére», hogy Theokritos volt e műfaj tulajdonképeni megalapítója s Vergilius őt utánozta stb. Most volna helye, hogy Vergilius és Theokritos között olyszerű párhuzamot kapjunk, mint Homér és Vergilius között Sainte-Beuvenél, e helyett Némethy már kész, ismeretes, száraz adatokat nyújt az egyes sorok eredetiségéről, szinte statisztikus egybeállításban.

Merész, de árnyalatban teljesen elhibázott és szertelen állítás, hogy Vergilius allegorikus idylljeiben, melyekben pásztorait maga helyett beszélteti, egészen hasonlóan jár el, mint Ibsen, ki a *Ha mi holtak föltámadunk* című drámájában szereplői álarcza alatt, a maga művészi élményeinek rajzát nyújtja. Érthetetlen, hogy ezt a bonyolult symbolikát mint lehet Vergilius egyszerű és átlátszó eljárásához hasonlítani.

A hatodik ecloga végének magyarázatára kaptunk egy új adatot, melynek új voltát a szerző többször kiemeli. Azt az eddig már hypotetice megállapított eszmét, hogy e költeménynek nemcsak többi részei, de a vége is Gallus költeményeinek paraphrasisa, igyekszik Némethy eddig figyelembe nem vett adattal támogatni, maga kisértvén meg e problema megfejtését. mely előtt az «összes eddigi magyarázók tehetetlenül állottak». Nem akarjuk a detailkérdést fejtegetni, azonban úgy látszik, hogy Némethy leleményesen következtet; mindazonáltal Gallus verse, elveszvéen, ily módon is csak a költemény külső egységét kapjuk meg. Ily körülmények közt jobban szeretjük, minden magyarázatot félretéve, átolvasni az eclogát, melynek épen kusza szerkezete ad sajátságos ingert s a melyet világért se mérnök Némethyvel «kevésbé sikerült epyllion-egyvelegnek» mondani. Az egység, ismétli többször könyvében Némethy, a műalkotás lelke; sőt egyszer ezt is hozzáteszi, «ha ezt az állítást (t. i. hogy az egység a műalkotás lelke) elfogadjuk, ez és az a költemény nem jó. Természetes, hogy általánosságban igaza van, azonban tankönyvbe való syllogismussal nem lehet lángész elé állani. Mert hisz épen e hatodik eclogában van valami az egység helyett, a mit Goethe úgy mond, hogy incommensurabili-

tas, mérhetetlenség, s ezt teszi a különben oly mértéket tartó Vergiliusban becsessé. Sőt talán a költő alkotásai közt a leggenialisabb a maga tartalmas dalaival és Rubens ecsetjére méltó expositiójával.

A *Georgikának* és általában a tanköltemények történetének szánt fejezetben semmi újat sem olvastunk, s legfőlebb egy kis megjegyezni valónk van. Némethy ugyanis egész komolyan veszi azt az adomát, hogy Mæcenas azért bízta meg Vergiliust a *Georgika* írásával, mert így kívánta a nyugalomba vonult és letelepített római legionárusokat földműveléshez édesgetni. Mennyivel jobban tudja Sainte-Beuve, hogy a durva és kapzsi zsoldost nem ily módon szokás békés foglalkozásokra tanítani, s mily skeptikus mosolylyal adja elő a történetet, melyről különben elismeri, hogy Vergilius emlékéhez és nevéhez méltó.

E helyütt említhetjük még azt, a mi bennünket nemcsak e fejezetben, de általában meglepett, tudniillik Némethy fölfogását Lucretiusról.

„. . . . Lucretius kinek műve Epicurus természet philo-sophiájának versekbe foglalása a költészet végső határán áll s irodalmi jelentősége leginkább abban a hatásban keresendő, melyet az aranykor legnagyobb didacticus költőjére, Vergiliusra tett.»

Ez körülbelül olyan állítás, mintha valaki azt mondaná, hogy a *Faust* legnagyobb jelentősége abban a hatásban keresendő, melyet Madáchra tett. Lucretius tanköltészete mélyebb, emberibb, megrázóbb s a *De rerum natura* költője sokkal közelebb áll hozzánk, mint a *Georgikáé*. Lucretius a kiválóbb egyéniség, a ki többet érez, nagyobbbat gondol, bárha nem is képes világot átölelő eszméit szavakban oly biztonsággal, a latin nyelv legnemesebb formáiban oly könnyen kifejezni, mint Vergilius, mindazonáltal inkább a költészet végső határán áll az a költő, a ki a római földművelőknek ad tanácsot, mint a ki a természet legmystikusabb jelenségeiről az egész emberiségnek dalol. Az ókori irodalom egyetlen egy Lucretiushoz hasonló egyéniségre sem mutathat, s így Némethy azon nézetét, hogy,

. . . . a *Georgika* . . . «tehát abban is remek, a miben Lucretius különben jeles munkája leggyöngébb, nyelv és stílus dolgában» csak a Vergilius iránti szép és dicséretre méltó, de túlságos lelkesedés sugalhatta. Lesznek sokan, a kikre jobban hat Lucretius lelke mélyéből nehezen burgó szava, mint Vergilius tüneményes ügyessége a verselésben és «különben jeles munka» szintén nem a megfelelőbb kifejezés a *De rerum natura*ra.

Végül Némethy harmadik állítása Lucretiusról:

«Lucretius művészetének titka abban áll, hogy egyrészt érdekes epizódokkal a természeti tűneményeknek vagy az emberi életből vett jeleneteknek költői leírásaival élénkíti meg a száraz tudományos fejtegetést és hogy egyebet ne említsünk, ott, hol az anyját kereső borjat (II. 355.), a mindent megtermékenyítő esőt (I. 250.), a vihar pusztítását (I. 271.), az anyaföldet, mindenek éltetőjét (II. 901.), a phrigiai istenanya cultusát (II. 600.), vagy az atheni dögvészt (VI. 1136.) festi, a leíró költészet mesterének bizonyul, másrészt bizonyos ethikai irányeszmékkel önt lelket a száraz természet philosophiai anyagba. «Ilyen számozott katalógus, ha nem is oly felületes, mint ez, ha teljes is, még akkor sem árulja el Lucretius művészetének titkát; az anyját kereső borjú leírása nem Lucretiust, hanem fordítva Lucretius nagyszerű egyénisége teszi érdekessé a legkisebb jelenséget is, mely felé figyelme fordul; mély hatásának titka nem e pompás költői képekben, hanem szenvedő lelkében van, melyet eltölt a «miseratio super turbas» s a legnagyobb kérdések folyton fájó gondja. Nem szemfényvesztő külsőségekkel «önt lelket a száraz anyagba», hanem izgatottan lüktető szive hajtja minden sorában a meleg, piros vért!

Az *Aeneis* méltatásában Némethy az egyes jeleneteket veszi sorra és a compositiót próbálja tagolni, ki akarja mutatni, hogy az *Aeneis* egyes részei mint tartanak össze s folynak szépen egybe, a mint főhős jellemzésére szolgálnak. Ez helyes! Azonban úgy érezzük, hogy egy kissé messze megy következtetéseiben, midőn a IV-ik ének Dido epizódját, így kívánja igazolni: «Aeneas le tud mondani a szerelemről az egyéni boldogság leghatalmasabb eszközéről (sic!) is, hogy teljesítse a végzettől reá rótt föladatot» ilyképen igazi hősnek mutatkozik, ki önmagát is képes legyőzni.

Az *Aeneis*, mondja Némethy, e nélkül is teljes egész volna, s így a IV-ik ének csak lazán függ össze az egészszel; mindez logice helyes, azonban mily szegény dolog a logika a költészetel szemben, az ilyenkor látszik legjobban, mikor valaki a szépet, mely önmagát igazolja, okoskodással akarja igazolni. A Dido epizod már csak azért sem függ össze lazán az egészszel, mert a legszebb, mert a legigazabb, a legszenvedélyesebb az egész *Aeneis*ben!

Az utolsó fejezetek előadják az ismert három véleményt,

melyek szerint az *Aeneis* udvari, majd ismét mások szerint nemzeti, s végül vallásos jellegű költemény. Némethy e három elemet megtalálja az *Aeneis*ben s arra az egyengető eredményre jut, hogy az egyes irányok képviselői nincsenek oly ellentétben, mint hiszik, s hogy egy magasabb szempontból tekintve e három nézet összeolvad. E fejezeteket szeretjük legjobban mert minden közelfekvősége mellett is új és Vergilius egyengető, békítgető szelleméhez méltó eszme köré csoportosítják a különben rég ismert adatokat.

Vergilius életrajzával és baráti körével foglalkozó fejezetek a költő és kortársai megszokott, sőt kissé stereotyp képét adják. Új árnyalatokra nem leszünk figyelmessé, de a kép, a melyet kaptunk, nagyban és egészben találó.

Kár, hogy a stilus ritkán melegszik föl. Ez különösen érezhető azon kitérésben, mely a római költészet képét nyújtja Vergilius előtt s melyben a Næviusról és Enniusról adott jellemzések éppen oly szótárszerűen élettelenek, mint a Plautusról, vagy Catulusról szólóak. Néhány oldal az ókori szerelem megnyilatkozásának történetével foglalkozik s e szenvedély leírásának azon új árnyalatát kívánja megállapítani, melyet Vergilius adott. Ily tárgyhoz még a tudósnak is lelkesedéssel kell közelednie, végre is az ókori kilincsek és az ókori szerelem történetét különféle-kép kell megírni. Azonban ez a kis fejezet csak közismert tényeket ad elő szárazon. Különösen a német monographiakutatás keresztül-kasul úgy átkutatta Vergilius lelkét, korát, sőt minden versét, minden szavát, hogy Columbusok a föld fölfedezése után nem születhetnek, s így senkinek sem vethetjük szemére, ha nem közöl velünk sok új adatot. Némethyben megvan az önzetlen kutatás szép törekvése s ez, ha nem is mutathat föl nagy eredményeket, úgy látszik inkább a körülményekben, mint a szerző tehetségében rejlik.

Tény az, hogy a csak magyarul tudó közönség sehol sem találhat ily kimerítő fölvilágosítást a költő felől, mint Némethy könyvében s úttörő munkáról lévén szó, nem hibáztathatjuk, hogy a külföld erre a kérdésre vonatkozó irodalmában némileg járatos olvasó kevés haszonnal fogja a magyar művet olvasni. Nem a tudósról akarunk szólni, hanem a stilitáról, arról a stilitáról, kit éppen tudománya és olvasottsága ront meg. Az igazi írót ugyanis éppen az jellemzi, hogy a természet vagy művészet jelenségeivel szemben úgy áll, mintha ő állna velők

szemben először. Valahányszor tollhoz nyúl, csakis a saját kizárólagosan eredeti benyomását írja le, elfeledve azokat a szó-lásmódokat, melyeket a könyvek készen nyújtanak. A lelkében rajzolódó képek szerint idomítja szavát. Képzeljük el, hogy mily lelki «látás»-nak felel meg például ez a taláalomra idézett mondat:

«Így tett az aranykori költészet másik csillaga, Horatius is, a kit, a mint tudjuk, épen athéni tanulása közben lepett meg a polgárháború szörnyű vihara és sodort Brutus táborába.»

Ilyen és hasonló phrasisok inkább eltakarják, mintsem kitárják annak lelkét, ki azokat leírja. A könyv első mondata, mely szerint Vergilius, a költők fejedelme, alacsony sorsból emelkedett hazája nagyjai közé, s az utolsó mondat, mely azt mondja, hogy Vergilius ércznél maradandóbb emléket hagyott hátra műveiben, nem méltóak arra, hogy tudós munkáját megnyissák vagy bezárják. Jelzői néha föltünően triviálisak, így például «halhatatlan emlékü Kazinczynk», és «kedves emlékü Marcus Aurelius», vagy a többször ismételt «költők apja Homeros».

A könyvét adoma ritkán élénkíti s kár, hogy a költőre vonatkozó számos szép adoma közül épen ilyet kapunk, mint a következő:

«Az idősebb Vergilius ugyanis feleségével együtt épen útban volt a közeli szántóföldje felé, midőn az asszonyt meglepik a szülés fájdalmai, úgy hogy kénytelen volt az útról letérve egy árokban vonni meg magát, s ott történt meg rajta az örömdetes esemény. Ha valamiben úgy ebben láthatunk kedvező előjelt a költő jövőjére nézve, mert bizonyára elmés játéka a véletlennek az, hogy a *Bucolica* és a *Georgika* írója, a kinél szebben senki sem énekelt meg a mezőket és a szántóföldeket, mihelyt megszületett, első tekintetét nem a szoba négy falára, hanem a szabad égre vetette. oda a honnan az áldást várja a pásztor és a földmívelő egyaránt.»

E naiv reflexiók sem hitetik el velünk, hogy az «örömdetes esemény» e formája oly elmés játéka lett volna a véletlennek, mint Némethy hiszi.

A bevezetés még a következő érdekes ígéretet tartalmazza:

«Vergiliusomat, három-három évi időközben Tibullus, Propertius és Ovidius, s utoljára s a mi talán a legnehezebb, de legszebb földadat, Horatius életének ismertetése fogja követni, s így, ha a sors kedvez, tizenkét esztendő múlva oly monographia-cyclust fogunk befejezni, a mely teljes és részletes képét fogja adni a római költészet aranykorának.»

Ki ne irigyelné annak az embernek életét, kire tizenkét ily szép esztendő vár? Csak az bánt bennünket egy kissé, hogy ezeket az éveket oly symmetrikusan osztja föl egyenlő részekre; a ki költők s különösen a ki Horatius életrajzát írja meg, annak nagyon kell óvakodnia még a pedanteria árnyától is. Végre is Némethynek éreznie kellene, hogy műve czélja a szegény emberiség amúgy is oly kis gyönyör részét növelni egy költő műveit ismertetve. Minél inkább át fogja őt hatni az æsthetikus nyelvész igazi életeczéljának tudata, művei annál élénkebbek lesznek, annál inkább fogjuk érezni lelkesedését, s a száraz tanári komolyságot annál többször fogja mosolylyal enyhíteni. Remélhetjük, hogy a három elegicusról és Horatiusról oly könyveket kapunk, melyek nemcsak «hézagpótlóak», hanem élvezetesebbek is lesznek.

N. B.

ÉRTESÍTŐ.

Volt egyszer egy leány. Újabb versek, írta Farkas Imre. Budapest, 1903. Singer és Wolfner. 134 lap. — Ekém mellől. Versek, írta Hajós Izsó. Budapest, 1903. Singer és Wolfner kiadása. 146 lap. — A szerelem útvesztője, írta Bierbaum Ottó Gyula, megválogatva magyarra átírta Hajós Izsó. Budapest, 1903. Singer és Wolfner kiadása. 220 lap.

Az 1903-dik év bő terméséből három versgyűjtemény fekszik előttünk. Nem mondhatjuk, hogy érett gyümölcssei az évnek. Helylyel-közzel nagyon is éretlenek, zöldek, savanyuak, csak itt-amott izlelhető egy-egy szerencsésebb darab. Magok a szerzők bizonyynyal több gyönyörűséget találtak azokban. A fiatal szívnek jól esik az ömledezés. Ámítja a képzelet játéka, az alkotás ingere, a dicsőség szomja. Csábítja a költészet s annak is legkönnyedebb móúja, a versírás, melyhez, mint hiszi, tanulmány nem is szükséges. Némi megfigyelése a formáknak, gyakran még az sem. Némi ügyesség a nyelv használatában, a stíl színezésében — gyakran az sem öntudatos. Efféle gondolatok sokszor és méltán jutnak eszünkbe, midőn lyrai költészetünk sűrűn szaporodó leg-újabb termékeit forgatjuk.

Az előttünk álló gyűjtemények sem hangolnak bennünket különös öröme, alig valamivel többre az igyekezet és a jóakarat méltatásánál. Általánosságban tekintve értéköket, mindenesetre első helyen kell említenünk Farkas Imre újabb verseit. A gyűjtemény, mint az első lap szögletén jelezve van, a «debreczeni Csokonai-kör támogatásával» látott világot. Szerzőnk nem elégedett meg a gyűjtemény *Újabb versek* egyszerű címével. Valami különösebbet, valami jellemzőbbet akart. S igazán meg is találta a szinte secessió s címet, a *Volt egyszer egy leányt!* A bevezető versecske úgy magyarázza ezt, hogy «volt egy fiú, ütött-kopott (tudniillik maga a költő) sötét zúgban, gondolhoz szokottan, csak

bánatos nótát tudott, sosem mosolygott, álmok kergetője, halványbús, világkerülő: ha okát kérdezték, megcsendült ajkán egy régi kis mese, melynek az volt a kezdete: volt egyszer egy leány.»

Sejthetjük tehát, hogy itt minden bajnak s magának a gyűjteménynek is oka és forrása egy leány, a kinek szerelme miatt elbúsulta magát a költő s im ezen dalokba öntötte búslakodását. Azt hinnók egyelőre, hogy csupán szerelmi dalokkal van dolgunk. De tartalomjegyzékből nem tájékozhatjuk magunkat, mert tartalomjegyzék nincs. Végig lapozva a gyűjteményt, úgy látjuk, hogy *Lyra* cím alá van sorozva harmincz rövid szerelmi költemény; *Mesék* cím alá különböző apró történetek; végül *Hóvirág* címmel egy «verses dramolette egy fölvonásban», mely az egész gyűjteménynek csaknem felét foglalja el. Mind a három sorozatnak különböző fajú és tartalmu darabjain a csalódott szerelem által keltett keserű hangulat vonul át. Nem mindeniken, de legtöbbször. A *Lyra* keretébe foglalt dalok kizárólag e hangulat tolmácsai. Nem tükröződik bennök mélyebb érzelem, vagy épen szenvedély, inkább szelid, gyakran felszínes ömledése a szerelme romja felett búsongó szívnek. Alig van egy pár, mely melegségével és őszinteségével megkap bennünket. Versei símán folynak, de erő vagy eredetiség vonásait nem mutatják. Minden olyan megszokott, hogy ne mondjuk, közönséges. A természet tárgyaival s jeleneteivel át meg át szövi dalait, de azok nem mindig szolgálnak a szikraként elpattanó érzés vagy eszme kiemelésére s olykor kissé keresettek is. «Az alkonyuló nap aranybitorában pompázik a *fehér vadrózsa*»-ág». Aztán: *sötétedik*; ő kinéz a *nedves ablak-üvegen* s úgy látja, hogy «a kavargó fellegettán az ő közelgő kedvesének szürke köpönyege». A 18-dik dal, a bevezető vers ismétlése. A 25-dikben igen is prózai az a bevezetés: «Örültség az, hogy rólad álmodom, *De nem tehetek róla*»». Aztán gyakori ezekben a dalokban a csók, az ölelkezés, részint olyan, a mi megtörtént, de elmúla, részint olyan, a mi csak képzelt vagy óhajtott. Bizonyos egyhangúság a bánat és lemondás tolmácsolásában, mely végül azon meggyőződésben nyilvánul, hogy «a lány csapodár valamennyi; mindenik csókja egy könybe kerül; ölel és elhagy hűtelenül».

A szerelmi daloknál általában többre becsüljük a *Mesék* cyclusába sorozott költeményeket. Voltaképen nem mesék ezek, hanem az életből s többnyire a kedély és szerelem világából merített események, vagy történetek parány-képei. Egy-egy rajza

valóban megható természetes vonásokkal van élénk állítva. Ilyen mindjárt az első versecske: *Ugy-e Jani?* Ilyen az őszinte, közvetlen, szép *Diák szerelem*. Ilyen a *Mi a kik itt maradunk* című és még néhány darab. Úgy látszik csakugyan, ügyesebb alkotó kézzel s több sikerrel bír az ily apró jellemző képek rajzolásában, mint saját belső érzelmi világának lyrai zengésében. De itt is fogyatékos nála néha hol a lelemény, hol a kidolgozás. Micsoda ízetlen különösség az a költemény (*Két szív*), melyben «két kihűlt szívet vagdálnak bonczkással», hogy kitudódjék, «mit zártak» egykoron magokba! A szenvedő, a csalódott szerelem, természetesen a költő szívében találhatik; a csalfa, a kaczer, a hűtlen, a kőkemény, — a leányéban. Vagy mi értéke van annak a maga-képzelt *Legendának*, melyben hosszasan elnyújtott s gyakran üres beszéddel és színezéssel azt akarja bizonyítani a mese, hogy az Úr megbocsát az olyan leánynak, «a ki átengedi magát a csóknak, bolondosan, szerelmesen?» Mi szükség a három öreg rajzolásánál, kiknek fáradt, törődött volta van szembeállítva egy rövid rajzban egy koldúsfú eleven, jó kedvű, pajzán vidámságával, mi szükség, hogy ennek *Senes tres* latin címe legyen? Nemde egy kis latin affectatio? — Számos darabjában az egyszerű népies nyelv és hang előnyösen simul a tartalomhoz. Versei technikájára azonban ráférne több szabatosság. Mint legtöbb mai vers-író társa, ő sem sokat gondol a rímekkel. Neki is elég jó rím két önhangzó betű egyezése: köpenyed — felett; tisztaság — illatát; könnyezek — csendesebb.

A *Hóvirág* dramolette egy álarczos bál drámai alakba öntött rajza. Elnyújtott léha előzmények után vesszük a szomorú, de nem valószínű eseményt, melyért az egész vigalom történik; hogy a tudóvész utolsó fokán küzdő beteg, szerelmes lányka *Hóvirág*, adott szavát megtartva, kedvesével, a festővel a bálban megjelen s ott izgalmas ömledezés után, kedvese közelében meghal. Mint fentebb megjegyeztük, itt is megtalálja tolmácsát a csalódott szerelem miatti keserű hangulat. Gábor, a festő barátja, hangosan hirdeti, hogy nincs tiszta önzetlen szerelem a világon, hogy «szép lányszemeknek édes mosolyában» bízni nem lehet, hinni nem szabad. Mintha a lyrai dalok utóhangját zengené. Vannak részletek a kis műben is, melyek színezés, vagy erős vonások miatt megkapják figyelmünket s a szerző költői vénájáról tanúskodnak. De az egész gyűjteményt tekintve, Farkas Imre versírói működésében haladást nem igen tapasztalunk.

Hajós Izsó egyszerre két kötetten jelenik meg a könyvpiacra. Egyik, az *Ekém mellől* című, eredeti verseit foglalja magában; másik: *A szerelem útvesztője*, fordítás Bierbaum Ottó Gyula költeményeiből. Eredeti verseivel jóra valóbb munkát végzett, mint fordításával. Ekéje mellett, szántva-vetve, a természet kebelén élvezi az élet örömeit. Fölhagyott a fővárosi bohém élettel. Apja intését és példáját követve, földművelésre adja magát, eleinte, úgy látszik, saját földjén, majd mint «nagy bérlő a másén». Megalkotja ott családi fészket is s az lassanként megnépesül. Mindezt, valamint kedély- és érzelmvilágának változatos mozgalmát s a reáható körülményektől nyert benyomást versei tükrözik. Helylyel-közzel nem is minden költői érzék nélkül. A természet képei, az egyszerűség, a meglegezés, a családi tűzhely apró örömei gyakran megnyerő kifejezést találnak. Ide számítható az a pár költemény, melyben foglalkozásához való ragaszkodását élénken rajzolja (*Révben, Homok*), ide a családi boldogságról zengő két vers: *Ha akkor, Örök dal*; ide a szülőföldre való érzelmes, szép visszaemlékezés (80. lap), valamint a *Páros nóta* című hangulatos két dal, melyet népies nyelve, hangja, tartalma és alakja ajánl. Méltánylattal említjük a *Magali* című fordított költeményt is, mely mint fordítás is többet ér sok eredetinel.

Erősen törekedni látszik arra, hogy nagyon is tartalmas legyen. E miatt sokszor nehézkessé, vagy homályossá válik s keresetté képekben és kifejezésekben. Neki az eke, melyet unostalan emleget, hol vasból, hol színaranyból van. A verébről úgy énekel, mint dalos madárról. Egyszerű ekéje mellől — nem is hinnők — a nász-út őt is Velenczébe vezet, mint annyi más versíró, az unalomig vitt «gondolázásra»: ott énekl meg a Lagunát értelmetlen, czifra szóhalmazban. Kijut a gúnyból a kritikusoknak is a *Harkályok* című versben: «az éhező harkálysereg, ti vagytok kritikaszterek». De kijut Shakesperének is egy oly bombasztikus erőlködő dicsőítésben, melyet nem igen köszön meg a nagy költő szelleme.

Hajós Izsó nagyon bele szeretett Bierbaum Ottó költeményeibe, úgy látszik, valóban megfelelnek azok az ő ízlésének. *A szerelem útvesztője, szerelmes, játszi és erkölcsös dalok, költemények és verses mondások* a kötet címe. Előszóval, sőt magasztalással emlékezik róla előszavában a fordító: «1901 május havától, úgymond, máig harmincezer példányban terjedt el odahaza ez a verses könyv s nem tudni vajon e szokatlan népszerűség

megérdemlett hódolat-e az újabb német lyra ifjú mesterének, vagy csak divatos fölbuzdulás egyéniségének meglepő ujonszerűségén? Valóban ezt meghatározni, fölfogni, megérteni e «magyarra átirrt» költemények elolvasása után magunk sem bírjuk. Sőt őszintén megvallva, sajnáljuk az időt és fáradságot, melyet Hajós Izso ezeknek magyar fordítására vesztegetett. Hiában akarja kérdőleg sejtetni, hogy itt valami «ujdonszerűség költői tartalmával és formáival találkozunk», hogy «bűvös forrásra akadt s italát kristálypohárból nyújtja a német lyra új koszorúsa». Mindezt nem találja itt a józan ítéletű olvasó s átlapozván a könyvet, leteszi azt kezéből, hogy többé elő se vegye. Sokszor a tárgy maga is keresve keresett, a földolgozás, az öltöztetés cziczomásan különös. Tévelygő secessió, mely a festészetben zöld színű ebet, kék és téglaszínű embert ábrázol. Sérti szemünket a színek kirívó ellentéte és zavara, fülünket a hangok összevisszasága, érzékünket a szabálytalanság és formátlanság. Hiányzik az igazság és természet. Sokszor alig sejthető, mit akar mondani egy-egy vers. Sokszor nem is verset, csak rövid sorokra szabdalt prózát olvasunk. A fordítás nem igazolja, sőt valószínűvé sem teszi azt a hatást, melyet a német eredeti, állítólag, a maga közönségére gyakorolt. Vagy itt is bebizonyult, hogy a fordítás többnyire visszája az eredetinek?

Bárhol nyissuk fel csak találomra a gyűjteményt, bármelyik versben igazolást nyer fentebbi véleményünk. Ime ide írunk egyet, helykimelés végett egyfolytában. «*Szomjú dalom* (36. lap). Rózsasziget hattyuölben, Rózsasziget tengerzöldjén, Rózsasziget csupa tömjén, Napfény-szikrás, Fehérsziklás Rekettyetitkü rózsasziget. — Piros rózsák ágbogindán, Piros rózsák, vérben úszók, Piros rózsák, oszlopkúszók, Büszke karcsú, Tűzlángarczú, Szépségittas piros rózsák. — Templomívek márványboltja, Templomívek szentelt csöndje, Szoborékes, Verőfényes, Hangtalan izzó templomívek. — Fehértettek rózsapírban, Fehértettek, forrók, esdők, Fehértettek tánczba lengők, Mámorittas, Diadalmas, Tűzlángontó fehér tes-tek . . . »

Eddig van. Ez-e az az «új költészet»? Ez-e az a «bűvös forrásból, kristálypohárban nyújtott ital»? . . . Nem kérünk belőle.

*Alexander Petőfi's Poetische Werke. Deutsch von Josef Steinbach.
Breslau, Schlesische Verlagsanstalt, 1902.*

Ne tűnjék el észrevétlenül ez a sok kritikátlansággal és tévedéssel, de egyszersmind sok lelkesedéssel írt és aránylagos sikerekkel is dicsekvő, úgyszólván, teljes fordítása a külföldön legnépszerűbb magyar költőnek. Első sorban a szerzőt és egy német kritikustól szóltattatom meg, és egyes példákban és rövid összefoglalásban adok számot a nézetről, melyet a fordítás értéke iránt megalkothattam magamnak.

Steinbach bevezetésének eleje ez: «Azon végzetes nap óta, midőn Petőfi, a szabadságharcz zúgó viharától tovaragadtatva, örökre elnémult, több mint egy félszázad mult el. A becses örökséget, a melyet nemzetére hagyott, e hosszú időközben más népeknek is és több oldalról közvetítették, de mindig többé-kevésbé töredékesen. Hivatottak és hivatlanok ösztönöztetve érezték magukat, hogy e hatalmas fának daltól visszhangzó koronáját szétzedjék, hogy aztán másnyelvű nemzetekhez kisebb füzereinkint vagy egyes levelenkint eljuttassák. Világos, hogy ez az eljárás kevésbé alkalmas arra, hogy egy költőnek szellemi arczképét, tehát egységes gondolat- és érzésbeli tartalmát híven letükrözzük. Ez okból Petőfi költői helye a világirodalomban még manap is inkább derengő sejtésnek eredménye, mintsem beható megismerés szilárd alapján nyugvó bírálat következménye. A német irodalomtörténet, ez az itt első sorban illetékes közvetítő, ítéletét vagy egyes, a német nyelv szellemének ugyan megfelelő, de nem épen jellemzetes költemények fordításaiból, vagy pedig több, gyakran remek költeményeknek a német nyelvézéssel egyáltalán össze nem egyeztethető, nem ritkán értelmi zavart okozó és homályos áttételeiből merítette, és így a Nietzsche-féle Übermensch helyett egy igaz, még a megcsonkításban és elferdítésben is tekintélyes szellemet látott maga előtt, a melynek azonban az ilyen viszonyok között az eredetit megillető rangot egyáltalán nem tudta odaitélni. Petőfi pedig tényleg Übermensch, a legkimagaslóbb szellemek mértékével mérendő teremő nagyságnak értelmében. Ha meggondolja az ember, hogy maga Goethe is, a német Parnassusnak ez a dicsőséges ura, csak mint ötvenéves ember jutott föl arra a szédítő magaslatra, a melyet manap elfoglal, és pedig azon igaz példátlan remekmű által, a melyet

*Faust*jában nyújtott; hogy Schiller szintén csak érettebb korában szerzett drámái által jutott világhírré — akkor Petőfi, a ki akkor végezte, a mikor mások kezdik, és a ki alig 27 esztendőskorában, a halhatatlan lelki kincsek szinte beláthatatlan tömegének fölhalmazása után, szemeit mindenkorra behunyta, bizonyára túlzás nélkül mondható tüneményes jelenségnek. Micsoda remek bor lett volna ebből a forrongó mustból, hogyha a sors megadta volna neki, hogy kiforrja magát és a teljes tisztulás korát megérje! Minden, a mit Petőfi hátrahagyott, úgyszólván, egy kérészélet műve. Hat-hét évnyi időközben, a mely azon fölül földi szenvedésben nem sokat enged az Üdvöztető kínszenvedéseinek, szívéből a melegségnek oly bősége ömlött ki, a mekkora az is alig, a melyet a nap 365 napon át a földnek juttat — hiszen százados szolgaságnak vastag jégkérget olvasztotta le nemzete kebléről. Mert, bátran elhihetjük, dalainak egy része volt az a sistersgő láng, a mely csapongva szállt parasztházról-parasztházra, és palotáról palotára és így vitte tovább égő szárnyaim a szabadság tűzét. A szabadságnak izzóbb dallamait mindenkire nézve egyaránt érthető nyelven talán még egyetlen egy nemzetnek költője sem zengte. Ebben túltett még Herweghen és Freiligrathon, Longfellowon és Bérangern, Mickieviczen és Rouget de l'Islen is, vagy bármi is a nevök. Költői Amiens-i Péter volt ő, a ki a szabadság keresztsháborúját elragadó erővel dalokban hirdette».

Folytassam-e? Ebben az áradozó, dagályos stilusban folytatja Steinbach még négy-öt levelén keresztül. Dicsőíti Metzl Hugóval Petőfi «intuitív genialitását» és «grandios conceptióját» a «velőtrázó» *Örültben*. Dicsőíti mint fordítót, a ki Schiller *Ifjú a pataknál* című költeményét úgy tette át magyarra, mintha az a költemény soha német földet nem látott volna! Azután összehasonlítja Lenauval és Heinével, a magyar költőnek nyújtva az elsőséget. Legnagyobb kincsének tartja lyráját, de itt nem talál kellő szót a jellemző tulajdonságok kiemelésére; pedig épen itt lett volna helyén a német közönségnek a költő megítéléséhez a kellő útbaigazításokat megadni. Általában Steinbach lelkesedése nagy, judiciuma kevés. Ha az előszót és az azt megelőző költeményt olvassuk:

«Du Übermensch mit Leier und mit Schwert,
Am Sonnenbrände deiner Geistesstrahlen
Wärmte ich mich im Froste ird'scher Qualen»...

nem fogunk azon csudálkozni, hogyha a német olvasó az előadás dagályossága, az ítéletek szertelensége és magának az olvasmánynak idegenszerűsége által visszariasztva, elkedvetlenedéssel teszi le a könyvet.

Lehet, hogy Steinbach ítélethiányán riadt meg egy kedves barátunk, Hauser Ottó Bécsből; de mindenesetre megvolt már benne Steinbach olvasása előtt is a tudatlanság által táplált hihetetlen ítélethiány. Ez az úr a *Das literarische Echo*-ban (1903. második októberi füzet) ismerteti Steinbach művét és e közben így önti ki keble fájdalmaait:

«Olyan fordítás ez, a milyen sok akad: jobb, semhogy rossznak lehetne mondani, s rosszabb, semhogy azt mondhatná rá az ember: jó. A rimes költeményekben a számos metrikai hiba és köznapias fordulat kellemetlenül ötlük szemünkbe, a rím-telenek jobban és válogatottabban is vannak fordítva. A tulajdonképeni Petőfivel, a «lángszellemmel», a minek ez a német fordítója is rajzolja Petőfit bevezetésében — sőt Übermenschnek nevezi! — adósunk marad a fordítás.

Petőfit Németországon szertelenül túlbecsülik és az a kép, a melyet róla világirodalom történeteinkből nyerünk, csak részben helyes. Petőfi mindenekelőtt nem is magyar, a minek sokan tartják, hanem délszláv, a ki tulajdonképeni nevét, Petrovics-ot, csak megmagyarosította, és a ki éppen úgy, mint a talán még inkább túlbecsült Madách Imre, az *Ember tragédiájának* költője, a ki eredetére nézve éjszaki szláv, csak a magyar nyelvet használta irodalmi nyelvül, a nélkül, hogy azért valaha magyarrá tudott volna válni (Petőfi és Madách!), éppen oly kevéssé mint Chamisso valaha németté, és Dante Gabriele Rossetti valaha angollá válhatott volna. A míg azonban ezek a költők nagy mértékben beleolvadhattak új hazájok népébe, a míg őket nagyon is megmérhetjük egyéb, autochthon költők mértékével, addig Petőfi egy olyan irodalomnak áll az élén, a mely csak ő általa nyerte sajátos bélyegét, de a melyhez ő származása szerint nem tartozik. Így hát ő a magyar népben olyan tehetséget sejtetett, a melylyel az nem is bír, és annak olyan helyet szerzett az irodalomtörténetben, a mely azt meg sem illeti. Nem igen fog senki megnevezhetni némi jelentőséggel bíró, törzsökös magyar születésű költőt; valamennyi német, szláv vagy zsidó, a kik tegnap szerzett hangzatos nevek mögé rejtelkednek.» Szegény Kisfaludyak, Kölcsey, Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Arany,

Tompa . . . sóhajt föl az ember önkénytelenül. De hadd folytassa Hauser úr:

«A ki délkeleti Európa irodalmait alaposabban és nem épen csak fordításokból ismeri, könnyen kimutathatja, hogy Petőfi nem más, mint a középeurópainak és a délszlávnak kevéreke. Népdalai, a melyekben egyedül van költészet, míg epikai költeményeiben nincsen plasztikai erő, és szabadságdalai alig érnek többet, mint Körner Tivadaréi — népdalai még versmértékökre nézve is délszláv mintákra vezethetők vissza, a miről talán a költő maga sem tudott. Petőfi termelésének hat-hét évében bámulatos sok verset írt, de ezek csak csekély részben valóban eredetiek. A helyi színezet, a mely a legjobbaknak fő vonzóereje, a legtöbből hiányzik; a fordító néhány helyen még áltatja az olvasót vele, például a mikor Landwehrmann helyett honvédet ír. Tévedés volt a fordító részéről, a mikor azt hitte, hogy az egész Petőfit kell németre fordítania, hogy teljesen világos képet adhasson róla. Petőfi nem Shakespeare vagy Dante, és még ezeknek a nagy geniusoknak sem minden műve jellemző rájuk nézve művészi tekintetben. Egy valóban tehetséges német fordító Petőfi költeményeiből egy körülbelül 100 lapra terjedő gyűjteményt válogathatna össze, a melyben minden olvasónak kedve telnék; ez iránt hálásabbak lennénk.»

És Hauser Ottó nyugodtan teszi le a tollat; ítélete (meg van róla győződve) alapos, mert hiszen tud magyarul, és például a «Ritka buza, ritka árpa, ritka rozs» . . . kezdetű népdalt, («Schütttrer Weizen, schüttre Gerste, schüttres Korn») elég csinosan fordította. Így dolgoznak manap az alapos németeknél. Igazán kétségbeejtő elfogultság. A *Maydeburgische Zeitung* egyik számában a magyar népdalról közöl egy tárczát az öreg Waldmüller Róbert tollából: a hány sor, úgyszólván, annyi tévedés és ferde ítélet, egy a magyarsággal állítólag rokonszenvező író tollából! Hála Istennek, hogy a németek nagy többsége józanabb.

A mi már magát a fordítást illeti, arra szolgáljanak irányítónak a következők: János vitéz: *Ritter Johann*; Szilaj Pista: *Stefan Unband*; Bolond Istók: *Stefel Schalk*; Lenkei százada: *Lenkeis Jahrhundert*; (!) Egy pár kendőt telesírna: *Weint*, es ganze Tränenmeere; fokos: *Streitax*; Tele rakta édes anyám eleséggel a tarisznyám: *Meinen Rucksack hat die Mutter Vollgepackt mit Brot und Butter*; Borjuszájás ingem lobog kényőssen: *Flatternd wie ein Kalbsmaul*, weht mein weites Hemd; Van most

urad, módos, takaros; Módos, takaros, de haragos: Nun hast du den Reichen, Schönen, *Mit den wutgefltschten Zähnen*; Katona barátomhoz: An meinen Freund *Katona*, Mert nem ereszté be felesége: *Die Frau liess ihm den Eintritt streng verwehren*; (az alföldön) van az én világom: Dort unten das Tiefland, *das ist meine Schwäche*; Királydinnye: *Melone*, Gvadányi a *Peleskei Nótárius* című «sokat játszott népszinműnek szerzője», Én volnék a derék legény arszlánnak is beilleném: Oh ich wär ein schmucker Junge *Von galantem Löwenschwunge*; hét országra szól: *es gilt für sieben Länder*; ebugatta himpellérje: *Liederliche Leutel* stb. stb.

De nemcsak ilyen természetűek Steinbach botlásai. Petőfi egyik legszebb alkotását, a *Szülőföldement*, hatásában, a bámulatos illuziókeltésben tönkre teszi, mikor így fordít:

h. h.

*Da lullen meine süßen Ammenlieder
Mich sanft in Schlaf, wie einst den kleinen Schläfer...
Surr', Maienkäfer, goldner Maienkäfer;*

És ezzel a «kleiner Schläfer»-rel végig boszantja az embert az egész költeményen, mert más ríme nincsen a Käferre. Ezzel aztán némely sor teljesen értelmetlenné válik; például: «Seht, fünfundzwanzig Jahr», der «kleine Schläfer», vagy: «Und hat's genug (tudniillik a nádparipa = das Binsenross)... hütt, hott, du kleiner Schäfer»... Végül Petőfi azt sem mondja, hogy «zwischen Flur- und Mooren» született, hanem csak «ezt a tájt, az alföldi szép nagy rónaságot» emlegeti, de mikor a «geboren»-re kitünő rím a «Mooren» (lápok).

A fordításról mit kelljen hát tartanunk? Sok-sok hibája ellenére sokat, mert szerzője — lehetetlenre vállalkozott és mégis sok épkézláb fordítást nyújtott. Nézetem szerint elhibázott dolog, mikor valaki neki ül egy nagy költő teljes fordításának. Petőfi lyrája sokhúrú, igen gazdag. Hauser úr féle emberek immár hiába fogják az egészben véve irodalmi tekintetben könnyen hevülő, de ítéleteikben — az egyének rokon- és ellenszenvét itt nem számítom — elég higgadt németeknek véleményét Petőfiről döntögetni: többé azt ugyan meg nem változtatják, az elsőrangú költő az ő szemökben. De egy nagy költő teljes fordítása idegenekre nézve mindig bajos dolog; sokszor olyasmi lehet a költő művei között, a mi az idegent egyáltalán nem érdekli, a mit veszedelmes tudomására hozni, mert okvetetlenül félreérti;

s aztán azt az ezer hangot és színt, a mely Petőfi költészetén föltetszik, csak a pillanat ihlelett és congenialis hangulata tudja visszaadni: erre pedig egy fordító sem született, vagy legalább még születnie kell.

Steinbach fordítása a fölhozott hibák mellett is sok jó és néhány jeles darabot nyújt. A magyar népnek és költészetének lelkes barátját azért szívesen üdvözljük benne, de egyúttal kérjük, tartsa szem előtt a magyar közmondást: «Adtál Uram esőt, de nincs köszönet benne». Vagy ha tetszik, németül: «Weniger wäre mehr!»

Erdélyi Károly.

Felelet Szinnyei József Válaszára.

Szinnyei József szükségét érzi (lásd a *Budapesti Szemle* novemberi számát), hogy válaszoljon azokra a vádakra, melyekkel *Két élő képző stb.* című cikkemben (lásd a *Budapesti Szemle* októberi számát) illettem az általa szerkesztett *Magyar Tájszótárt*. Nem is szükségét érzi, csak jónak látja. Nem is a dolog érdeméért, hanem a *Budapesti Szemle* olvasói kedvéért; mert a *Budapesti Szemle* nem nyelvészeti folyóirat, olvasói nem nyelvészek, vagy, a mint ő mondja, nem-nyelvészek. Ha nyelvészeti folyóiratban lát világot a cikkem, hát szó nélkül hagyta volna, mert a szakemberek magok is meg tudják ítélni, hogy az én megjegyzéseim mennyit nyomnak a latban.

Ezekben a bevezető sorokban több a fortély, mint az igazság. Ügyes fogással eleve észére adja (bár indirecte) a nem-nyelvész olvasónak, hogy *az én megrovásaim semmit se érnek*, jól tudván, hogy az ily anticipált véleményű olvasó a későbbi czáfoló érvek gyengéit nem érzi, nem látja. De nem igazán mondja Szinnyei, hogy az én támadásom ellen csak azért védekezik, mert cikkem nem nyelvészeti folyóiratban jelent meg, csak azért, hogy a *Budapesti Szemlé*nek netán megtévesztett olvasóit fölvilágosítsa. Az én szavamnak van annyi súlya, hogy ha a gyarlón szerkesztett *Nyelvőrben* jelenik is meg értekezésem, bizony nem maradt volna adós a válaszszal. Sőt akkor még kevésbbé.

A *Budapesti Szemle* tehát nem ok. Nem ok már csak azért se, mert olvasói, ha nyelvészek, ha nem, szájba rágó cikkem értéke és állításai felől kész ítéletet tudnak tenni.

Szinnyei válasza két részből áll. Az első: *védelem*, a második: *támadás*, — s megvallom, elég ügyesen tud amarról áthajlani emerre. Csak az a baj, hogy ott véd, a hol senki se támadta, támadása pedig nem őszinte. Amott, úgy látszik, *szándékosan kerül* azt, a mit én a *Tájszótár* szerkesztésében kiváltkép hibáztattam, kifogásom velejét, a hibák és hiányok főforrását és főokát; emitt nem meggyőződésből beszél, jobban mondva, meggyőződése ellen.

1. Mi ellen és mivel védekezik Szinnyei? Én fölhoztam czikkem bevezetésében, hogy a *Tájszótárban* sok a hiba, még több a hiány, s ezekért részben a szerkesztőt okoztam. Szinnyei a hibákra nézve azzal mentegtetődzik, hogy én egyetlen egy hibát hozok föl, az is, kérdés, hiba-e; hogy ha egy oly vaskos könyvben, mint a *Tájszótár*, 100—200 hibás adat van is, «ki meri azt *soknak* mondani»; hogy mosdatja a rossz gyűjtöket és közlőket; hogy — a mennyire tőle telt — ő az adatokat okos kételkedéssel vizsgálgatta, a mit gyanusnak talált, annak lelkiismeretesen utánajárt; hogy az embereket számtalanszor zaklatta kérdéseivel, s ha mégis hibák csúsztak a szótárba, az nem «az ő becsületes igyekezetén múlt». A hiányosság vádjá ellen pedig az a mentsége, hogy ő abban a körben mozgott, melyet az akadémia nyelvtudományi bizottsága számára megszabott, csak az írókból való gyűjtést hagyta el; de még túl is ment a kijelölt határon s egyebűnnen is szaporította szótára anyagát (azért inkább köszönet illetné meg); hogy szótára nem akar az egész népnyelv szótára lenni, azért nincs benne a köznyelvi *öltő*; hogy élő nyelvnek teljes szótárát megírni lehetetlenség; hogy még következik egy jókora pótlék-kötet stb.

Ez az egész védekezés fölösleges és hiába való. Nem mondtam én azt egy szóval is, hogy Szinnyei ne tett volna meg mindent, *a mi tőle telt*; hogy ne dolgozott volna *lelkiismeretesen*, *becsületes igyekezettel*; hogy föl ne dolgozta volna *hűségesen* az akadémia által kijelölt népnyelvi gyűjteményeket; sőt kiemeltem az ő nagy nyelvészi képzettségét, elismertem jóakarátát, buzgóságát, gondosságát, — most pedig még azt is kimondom, ha nem haragszik meg érte, hogy ezt a munkát senki se csinálta volna meg jobban nálánál, s az ő szótárát egy napon említeni se lehet a (Ballagi Aladár szerint tűzre való) *Nyelvtörténeti Szótárral*. Csak azt mondtam, hogy nincs meg Szinnyei-ben az, a mi nemcsak fontos, hanem szerintem legfontosabb egy

tájszótár szerkesztésére: *a népnyelvnek alapos ismerete*. S ezt az ismeretet nem lehet pusztán könyvekből megszerezni, ebbe (szerencsésen) bele kell születni; nem elég koronként, hébe-hóba, egy-egy népi szót vagy szólást elkapni, vagyis, nem elég egyszer-másszor érintkezni a nép emberével,*) hanem *élni* kell a néppel, huzamosan, esztendőig; vele lenni, ha dolgozik, ha pihen, ha mulat; mindenféle foglalkozása közt, télen-nyáron; megnyerni a bizalmát, szeretetét, hogy kinyiljék a szíve, megeredjen a szava, az igazi; megismerni eszejárását, érzését, természetét, szokásait. Így aztán lassankint sajátunkká lesz a nép nyelve, még pedig nem darabjaiban, töredékeiben, hanem teljes egészében. Mint a nyári nap észrevétlen megbarnítja arcunk színét. Boldog az a *tanult* ember, a kinek ez megadatott; elmondhatja: ismerem a népet, ismerem és beszélem a nyelvét.

No hát ez az a tudás, a mi fogyatékos Szinnyeiben, s ez a fogyatékos tudás a szülőanyja a T.-Sz.-beli hibák és hiányok java részének. Ez az oka, hogy a népnyelvi adatok megbírálásában *maga-magára nem támaszkodhatik*, s folyton kérdezősködni kell. Ez az oka az «ellendül»-féle képtelenségeknek s a nagy hiányoknak, melyeket a népnyelvben jártas bizonyára jórészt elkerült és pótolni volt. Ez az oka, hogy nincs meg benne az az érzék- és tapintatszerű finom valami, mely kalauza volna akkor is, ha valamely nem ismert népnyelvi jelenség akad elébe: jó-e? rossz-e? hamisított-e? lehetséges-e?

A szerkesztő Szinnyeinek van azonban még egy erős gyengéje, melyre most szintén rá kell mutatnom: íróinkat, nevezet szerint népies nyelvű költőinket nem ismeri eléggé, sőt, vagy inkább azért kicsinyli, fitymálja őket. Ebben odáig megy, hogy, noha az akadémia kötelességévé tette, a belőlük való gyűjtést egészen mellőzi. Pedig, hogy mennyi népnyelvi kincs rejlik egy Csokonai, Czuczor, Vörösmarty, Arany, Tompa, stb. műveiben, azt csak az tudja, a ki nemcsak futtában olvasta őket, de meg is tanulta. Csakhogy, persze, meg kell tudni különböztetni, mi

*) Nincs előttem szánandóbb alak az u. n. *gyűjtőnél*, a ki leereszkedik a néphez, szóba áll vele, és les, les, maga se tudja mit. Azt kapja sokszor, a mit az a bizonyos, a ki jegyezgetni akart a r-i pusztán az öreg gulyástól: «Nem tok én beszélni urral, hanem majd kihívom a lányomat, az őt esztendeig szolgált Pesten az uraknál, avval beszélhet.»

bennök a tiszta népi, mi a köznyelvi, mi a saját alkotás. *) Jól sejtek, ha önkényes mellőzéseket nem a Szinnyi fölhozta semmis okokban keresem, hanem egyes-egyedül abban, hogy az említett megkülönböztetésre nem érzett magában a szerkesztő elég erőt és bátorságot.

Ismétlem tehát, hogy nekem nem az a kifogásom a *Tájszótár* ellen, hogy hibák és hiányok vannak benne, hanem hogy a hibák és hiányok tetemes részének a népi nyelv és a népies irodalom elégtelen ismerete a forrása. Hadd világosítom meg ezt néhány új példával. Tüzetes bírálatot írni most se helyem, se időm.

Mindenekelőtt csodálkoznom kell azon, hogy Szinnyi, a helyett, hogy szépen elismerné az «el-lendül» körüli furcsa botlását: «szánom-bánom, de már nem tehetek róla», még úgy tünteti, mintha talán nem is hibázott volna, mert így ír: «Azt nem akarom most feszegetni, hogy csakugyan hiba-e az a hiba, inkább ráhagyom, hogy stb.» s alább: «Hiába is iparkodnám bebizonyítani, hogy ebben az esetben nem hibáztam stb.» Bizony kár volt nem «feszegetni», kár volt «be» nem «bizonyítani!» Igazán nem tudom, ámitás akar-e ez lenni vagy tréfa. Ha ámitás, kit akar ámitani Szinnyi? magát-e? az olvasót-e, számítván ennek ostobaságára? De tréfának is nem tréfa, mert komolyan bizgatja a «*föntül*»t (fönn van, virraszt), melyet én az *ellentül* analógiájaként hoztam föl, hogy az talán nem is *fönt* határozóból *l*-vel képzett ige, hanem igekötős ige (*fönt-ül* = sitzt oben)!! Ha késő éjjel érkezem haza s a kocsisom így szól: «Ni! Ócsagék még *föntülnek*», bizonyára nem úgy érti, hogy «a szederfán» vagy «a ház gerinczén», hisz a házbeliék közül senkit se lát, hanem *világnak*, mert talán azok is csak most érkeztek haza, vagy nagy beteg van a háznál, vagy vásárra készülnek. Egyébiránt van egy másik *föntből* képzett ige is a nép nyelvében: «*föntüllöm* azt a szeget oda» (magasra van verve). De van még *kintül* és *bentül* is; például: «sokat *kintültem* néhanapján az ürükel» = sanyarogtam, kuczorogtam, szenvedtem *kint* a szabadban, éjszaka is. «Úgy ficzánkoltak ezek a tinók, alig birtunk velük.

*) P. Vörösmartynak csak «*A sors és a magyar ember*» című versében is egy rakás népi szó és szólás van: *felbakál, dobol, megcserkel, farkásbundát kap, lágványos, morotva, két föltre kaczag, sulyogat*.

Nem csuda! örülnek, eleget *bentültek* egész télen» = sokáig voltak *bent* az istállóban. A tinók csak nem *ültek bent*!

Ime Szinnyei, a ki kötözködésig volt a kátyuban, ez idéltlen eviczkeléssel nyakig süppedt bele. Elárulta, hogy nem tudja, hová legyen, ha egy szokatlan nyelvi jelenséggel akad össze. Nem lett volna-e okosabb, ha már a *peccavítól* szeszereg, úgy tenni, mint Simonyi, a ki, mióta átesett a *szürkésztől*, ezt a szót a világ sűrű kincséért se venné szájára, se tollára, sőt a mint hallom, a teát is szűretlen iszsza, az az is-sza, és a szürke lónak s Szüry Dénesnek halálos ellenségévé lett.★)

Igaz, hogy csak egy hibát állítottam pellengérre, de ez az egy világot vet arra, hogy a szerkesztő mennyire nem tudja megérteni és megítélni a ritkább és különösebb nyelvjelenségeket. — Említettem cikkemben, hogy a *Tájszótárban* igen sok a hiány, s fölhoztam többek közt az *öltő* szót, mely «kor», «ivadék» értelemben nincs meg benne. Szinnyei válaszában azzal mentegetődzik, hogy ne keressünk a tájszótárában olyan szavakat, a melyek a köznyelvben is megvannak. Ez kopasz mentség, mert először az *öltő* nincs meg a régi irodalomban, legalább a *Nyelvtörténeti Szótár* nem tud róla, már Simonyi azon szók között említi, melyek «sem az irodalomban, sem a szótárakban nem fordulnak elő» (*Nyelvőr* 1881. 226. l.); én sem ismerem a régi irodalomból, de Baróti Szabóból igenis, a kinél ez van: «*ötöbeli*: üdöbeli, azon *ötöbeli* emberek». Másodszor az újabb irodalom, legjelesebb költőink (Csokonai, Kisfaludy S., Berzsenyi, Vörösmarty, Tompa, Petőfi stb.) egyszer sem használják. Aranynál tűnik föl először (*Toldiban*), ki kétségkívül a néptől vette s kedveli, sűrűn él vele prózai írásaiban is. Tőle kapták föl némely szajkó írók, kiknek nincs önálló, határozott stílusuk, meg az ujságok. A köznyelvben, értvén ezen a műveltek beszédjét, nem honos; én legalább sohase hallottam úri embertől. Korán sem oly közkeletű, mint például a szintén tájszóból irodalmivá lett *rideg*, *kagyló*, *satnya*, *silány*, *pang* stb. — E szerint *öltőnek* nagyon is helye van a *Tájszótárban*, már csak tájajztésénél fogva is (*ötő*, *öttő*, *ötteje*); s nyilvánvaló, hogy nem is a mondott okból ma-

★) Bocsássa meg tisztelt szerkesztő úr, és ki ne húzza valahogyan ezt a rossz viccet, a mely majdnem oly ízetlen, mint az a nóta, melyet Simonyi a *Budapesti Naplóban* minap elveretett az ő Robozza-kobozzán.

radt ki belőle, hanem azért, mert Szinnyei a néptől nem ismerte, adat pedig nem állt rendelkezésére. Egyébiránt százszer találni a *Tájszótárban* oly szókat s kivált szólásokat, melyek igazán köznyelveiek is, mint: *éltem a gyanúperrel, elvár* (megvár), *hozzávet, ügyet vet, majd fölveszik a házat*, stb.

Hogy Szinnyeinek mennyire bajos a dolga azért, hogy a népnyelvet, valamely vidék, például a Dunántúl, Alföld, székelység nyelvét kellő mértékben és az eredeti forrásból nem ismeri, se pedig az irodalmat: vegyünk vizsgálóra egy pár esetet. Nem keresem, csak rájuk nyitok.

Megvész alatt közli a *Tájszótár* ezt a szólást: *megvétte a félszit*. Ez Kriza *Vadrózsáiban* fordul elő így értelmezve: «félelmissé tette magát előtte». *Vész* alatt pedig ezt közli: *jettit vészi* = «megijed». Ezzel aztán elvégezte a dolgát. Pedig, a ki csak az erdélyi (székely) beszédet ismeri is, okvetetlen fönn kell itt akadnia. Először is nem szabatos Kriza értelmezése, hogy «magát» tette félelmissé; másodsor *jettit vészi* nem annyi, hogy «megijed», hanem = *megijeszti*. Nem egyszer hallottam székelyektől: «megvettem jettit», «beh jettemet vette kjed!» = megijesztettem, rám ijesztett. A «jettit vészi» értelmezés hibáját már egy kis okoskodás is kideríti. De más vidéken, például Dunántúl, nem így mondják: *vészi*, hanem «*veti az ijedlit*», például: «*megvetettem az ijedtjit*, de az is az enyimet» = megijesztettem, de az is engemet. S ez közönséges, de a *Tájszótárban* nyoma sincs; és ha magam fülével nem hallottam volna zárt *é*-vel, hajlandó volnék a Kriza-féle «*megvetté*»-t ennek venni: *megvette* = megvetette (mint ütötte, sütötte, kötötte, e helyett ütötte, stb.) annál inkább, mert az erdélyi Gyarmathinál is így van: «*ijedtít megvetni*».

Hogy a *vész* igénél maradjunk még, hiányzik a szólások közül ez: *nem vész rajta*, melyet széltere használ a nép ebben az értelemben: nem bir vele, nem boldogul vele. De ha nem volt rá adat, készen találta volna Szinnyei Aranyánál, Tompánál.

Nincs azután szép szó, a mi *vegyen rajta*. (Toldi Sz.)

Végezetre kiáll egészen a lóva,

Nem vesz rajta senki, se ide se tova! (Tompá).

Hiányzik még: «*poczkot vesz, szélt vesz*» (Aranyánál: «*Szélt vettek a széles gyepen*»).

Vész igekötős alakjai közül is sok hiányzik, melyeket a népnyelv és népies nyelvű íróink ismerője könnyen pótolna. Például:

Nem találom ezt : *kivész rajta*, Tompánál «*kivészem a gyermeke- den*; a nép így is mondja : *kivásáll*, például : «*sok bért kap, de ki is vásárlják rajta*».

A *fér* igenél ott van *megfér* (elfér), a mi nem oda való, de nincs, a mi odavaló, például : *fér* (érkezik) *vele*, *felfér neki*, például «*nekem is nagyon fölférne egy zsák liszt aratásig*».

Helye vón' a pénznek,

Föl is férne ily szegény *legénynek* (Arany).

Nem is említve ezt «*fértényi hely*».

Nyélbe süt valamit, így van értelmezve : «megcsinál», holt = jól megcsinál, elvégez, végbe visz. Hiányzik «*nyélbe süt valakit*», a mi körülbelül annyi, mint a német «bearbeiten».

Maradhatatlan nem «maradni nem akaró», hanem a ki nem tud maradni, mennie kell, nyughatatlan; vagy a kinek nincs maradása, bántják, zaklatják, üldözik.

Nyiszit, a *Tájszótár* szerint, «örvendezve *csahol*» a kutya. Mihelyt «*csahol*», már nem «nyiszít». Akkor az egér is *csaholna*, mert az is nyiszit.

Szőnyeg, igaz, hogy «szunyogháló» (v. ö. *Bánk-bánból* : «Csak szunyogok, csak *szőnyeget* nekik!», de jelent akármiféle szövetet is, melyet például ajtóra tesznek. «Szegezzétek föl azt a *szőnyeget*» = lepedőt. Szép «szőnyegje» van a mezőnek is, mikor például a baltaczim virágzik, vagy némely hernyónak (szőre, bundája), sőt ha jól emlékszem, a parasztruhának is, ha posztószövet, jó *szőnyegje van*.

Szőrmentibe nem hiszem, hogy Czepléden ezt tenné : «sutytyomban», hanem = csinnyán, óvást. Aranynál : «*Szőrmentibe* vagy visszára borotválni nincsen párja».

Czuhados közönséges szó, de nem annyi, hogy «hírhordó», «pletykaterjesztő», hanem oly szegény asszony, a ki benyalós valamely úri vagy jó módú parasztházba, meg-megjön, de jövetelének se ideje, se órája, tetetnek is vele egyet-mást, aztán vetnek neki valamit, sokszor többet, mint a mit a dolga ér. Az csak természetes, hogy *híreket is hord*, sok helyen épen ezért van becsülete. «Van *czuhadossa elég*», v. ö. «katlantámogató, katlanos».

Ebekedik (ebelkedik) hogy Csallóközben «játszadozik» jelentéssel birna, kétlem; de mindennap hallható ily értelemben : «fajtalankodik».

Elég-nek ez a jelentése: «nehéz» nincs a szótárban, «*elég* kivenni a keziből».

Enyhely hibásan van így írva, mert gyöke nem «eny» hanem «enyh».

Összeereszkedik «nem bizalmas társalkodásba bocsátkozik». Csak rossz értelemben használják.

Istenkedik-nél hiányzik ez a főjelentés, a mely mindennapi: «káromkodik».

Megajánl «nem» megad valakinek valamit, a mit kér, hanem «megigér, odaigér».

Ás alatt hiányzik ez az érdekes szólás: «rá van ásva = rá van mérve, prædestinálva, az a sorsa».

Avat-nál nincs meg ez a közönséges jelentés: «kellet», «az nagyon tudja magát *avatni*», «*elavatta* magát»: elszegődött.

Bagoly alatt a sok mindenféle közt nem találni ezt «bagoly fölöstököm» (a melyet még sötéttel költenek el).

Beszédes-nek «szónok» jelentése van csak közölve, de ez «beszédes vagyok vele» nincs.

Birós-nál hiába keresem ezt a jelentést: «jól birja magát, például «birós gazda», se ezt «kibirós», annyi mint «győzős», «erős».

Bömbös-nél csak «bömbös bika» van említve, de mi a «bömbös» maga, nem olvassuk — «poczakos, potrohos».

Hogy «*büszke* idő van» annyit jelentene, «éjszaki szél fúj», képtelenség; de nagyon is mondják ezt: *büszke szél* fúj = «csipős».

Jókelvén-t a «kel» alá sorozza a *Tájszótár*, holott az «kell»-ből való, azért mondják így is: «jóköllvén».

Képedre mászik nem annyi hogy «megpofozlak», hanem «jól megszidlak», «megtisztogatlak» stb.

Képes-nek ez a jelentése «jó erőben levő» hiányzik, például: «még *képes* ember» (rüstig), «*képesek*» a lovai: «erősek».

Kettőzik a *Tájszótár* szerint = «két értelme van», de kimaradt ez a szokott mondás: «*kettőzik* a szeme» = duplát lát, káprázik.

Kezebeli nemcsak «balta», «fejsze», mint a *Tájszótár* közli, hanem minden, a mit valaki a kezében tart vagy visz, például a gyerekek kezebelije egy darab «kenyér». Kezebeli lehet «ajándék» is. Hiányoznak az ily szólások: «az volt a *kezebelije*, hogy stb.», «kezebeli fogódzó nem lehet» (Közm.).

Megkezel-re csak a székely «megver» van közölve, holott

nagyon mindennapi ez a jelentés: «kezet fog vele», például: «megkezelték egymást».

Dij czímszó alatt csak ez a szólás van közölve Debreczenből: «a tavalyi *dijára* jutott», de nincs értelmezve, mert se a közlő, se Szinnyei nem ismeri, pedig Dunántúl is közönséges «állapot», «sors» jelentésben, például: «koldusok *dijára* jutott». Így is: *diján van*, például: «ez a szekér is annak a *diján van*, hogy el kell tüzelni». Aranynál:

Köszönd, felel amaz, hogy apádnak mondtál,
Mert te is azoknak a *dijára jutnál* = (úgy járnál)
A kiket én itten olykor, hébe-hóba,
Megsütöttem-főztem száz esztendő óta.

Kivet alatt ez van: «*csakhog*y *kivess*em a *gyanumat*». *Gyanus* volna ez a szólás, de világosabbá teszi egy másik, mely közönséges a népnél: «*csakhog*y *kivess*e a *gondját*» (elvesse). Ez utóbbi nincs meg a *Tájszótárban*.

Hely alatt össze van hordva sok minden, de csudálatosan hiányzik: «*könnyű*», «*nehéz*», «*kemény*», helyen (helyt) van vagy áll valami; «*csékély hely*», «*jeles hely*», melyek pedig nem köznyelvek, nem is ország szerint kelendők. «De *csékély helyre* tojik ez a tyuk». «*Jeles helyt* van a házuk» (ezt szalontai ember-től hallottam). Emezek inkább a «*csékély*» és «*jeles*» czímszók alá valók.

Gyámol ige benn van ugyan a szótárban, de sejtünk se lehet, hogy maga a *gyám* mily elterjedt a népnyelvben, például «gyámot ad» valaminek, «gyöngé a gyámja», «gyámra szorúl», «gyámfa», «gyámkaró», «gyámszeg», «gyámheveder» «gyámoszlop», «gyámléc», «gyámvessző», «gyámkötél», «gyámpánt», «gyámatlan», (v. ö. a *Nyelvujítás Szótárát*, mely szerint «gyám» a «gyá-mol» újabb elvonása volna)

Lé szó alatt egy sereg népies szólás hiányzik, például «nagy lével van», vagy «beszél», «egylébe ver», «lébe se veszi» vagy «vágja», «kurta lére ereszti a szót», «más lében adja föl» stb.

Megy alatt nincsenek meg az ilyenek «*kimegy vele*» = azaz beéri; «*kimegy a föld fagya*» = fölenged, stb.

Mond-nál ezeket nem találni: «*fölmondta neki*» = fölhányta; «*fölmond vele*» = lemond róla.

Senyvedt-tet nemcsak «*beteg*»-ről mondják, hanem például káposztáról, szalonnáról, ételről, sőt időről is.

Kecskemétről ez a közmondás van közölve: «*Szokásmondás nem emberszólás*». Világos hiba, e h. «igazmondás nem emberszólás»; mert a nép épen a közmondást nevezi szokásmondásnak, s ha valami közmondást használ, elébe, vagy még gyakrabban utána veti.

A *Tájszótár* ezt: «nem megyek egy *tappá* se tovább», hibának gondolja (e h. *tappá*, tudniillik *tappal*), pedig nem az. Így is mondják *toppá*, mint «nyommá».

Viricskes nem «pattanásos», hanem a minek a fölülete nem síma (érdes, durva, dorozma) például: *viricskes a kéz*, ha kifújta a szél, *viricskes némely béka háta*; *alma is van viricskes*.

Homály-nak két jelentését közöl a *Tájszótár*. Első: *felleg*, de ezt megkérdőjelezi. Második: *szőke, halovány szőke*; erre két adatja van: *homály* fiú, *homály* képe van. Ez korán sem meríti ki a «homály» szó népi divatát. Mert van *homály* tinó, ökör; tehát (Aranyánál: «Hozza *homály* ökrét kék mezőn Ballassa»), van *homály* ló, *homályfakó* (ellenkezője: «sárfakó»), van *homály* szőlő (éretlen színű, hamvas), van *homály* étel (hideg-lelős színű), *homály* idő (világos ködös), *homály* bőr (sárgás fakó), a ház fala is lehet *homály* (szürkés fehér). — Hogy «homály» a székelyeknél *felhőt* jelentene, a mint Lőrincz Károly állítja, nyilván tévedésen alapszik, (ha csak a másik homályt, borút nem értik rajta), s ha tudta volna Szinnyei, hogy a nép sokszor mond *homály felhőt* (világos szürke felhőt, más a «jeges felhő», mely ezüstös villogó), nemcsak a kérdőjelet hagyja el, hanem magát a «felleg» jelentést is.★)

A tájékozatlanság az oka, hogy Szinnyei néha a sajtóhibát is szépen belajstromozza, például: *elszapirogazza* a beszédet, e h. «elszapirnyázza», «*elveszett szőrin szán*» e h. «szőrin szálán». Ily egyberántás ellen a hangtan is tiltakoznék.

2. Folytathatnám tovább is, de attól tartok, ezt is sokalja már tisztelt szerkesztő úr. Pedig még hátra van valami. Felel-nem kell Szinnyei válaszának második felére, a hol engem *támad*, azt gondolván, hogy kölcsön kenyér visszajár. Megtámadja a -si és -tányi tényi képzőről írt czikkemet. Az ezekkel képzett temérdek ismeretlen szók olvastára «ámulat» fogja el nemcsak a laikust, hanem a nyelvészt, tehát őt is, de az ámulatot nyomon

★) Én az *Albinót* is «homály-ember»-nek nevezném, nem pedig «fehérencz»-nek, mint Ballagi.

követi az «okos kételkedés». Uton-útfélen egyebet sem hallott, mint kétségeskedő nyilatkozatokat, a min nem is lehet csodálkozni stb. Mindez arra megy, hogy én az egészet talán csak úgy álmodtam vagy költöttem. Misztifikálok. Gyanúba fog, hiába említi, hogy «el kell ugyan hinni, ha Lehr Albert mondja» stb. — Hát, kedves nyelvész, nem-nyelvész olvasó, én mindezt előre tudtam s nagyokat örültem magamban; tudtam, hogy nemcsak a laikusok, hanem oly nyelvészek is, mint Szinnyei vagy Simonyi, csodálkozni fognak; mert pályám kezdetétől azt követtem, hogy ha írok, ne «czammogjak tehénúton», hanem valami *újjal*, meglepővel álljak elő, a fölvetett vagy fölvelt kérdéseket tisztázzam s ne tegyem zavarosabbá, mint például Simonyi a magyar szórend dolgát. De már azt nem tudtam, hinni se mertem volna, hogy a derék tudós Szinnyei, a ki mint ember is mód nélkül rokonszenves, vagy Simonyi szerint (rokonszenves), azért, mert kellemetlen dolgokat mondogattam szótáráról az igazság nevében, írói hitelemet tántorgassa. A miért nem teszem ki minden egyes példánál: hol mondják? ki mondta? mikor mondta? Jól tudja Szinnyei, hogy a mi a nép és classikus íróink nyelvének ismeretét illeti, nagy tekintélyre tettem szert, s már régóta, már Szarvas első idejében, ha valami fogas kérdés adódott elő, támogatásért, igazolásért rendszerint hozzám folyamodtak, s keservesen szerzett tudásom, ép nyelvérzésem, jó emlékezetem soha se hagyott cserbe; tudja azt is, ha nem felelte el, hogy ő írta rólam még 1882-ben: «Arany Jánoson kívül aligha van ember széles Magyarországon, ki a magyar nyelvet oly tövirül-hegyire ismerné, mint éppen Lehr Albert»; ő maga nem egyszer fordult hozzám kérdésekkel; életem főbüszkesége Aranynak é szávai, melyeket egy ízben hozzám intézett: «Ön, úgy látom, jobban ismer engem, mint magam.» Gondolható-e tehát józan észszel, hogy én, a min harmincz év óta építgetek, azt dévaj csinynyel, botorul egyszerre lerontsam? s életem alkonyán, midőn már se időm, se módom jóvátenni az elkövetettet? No de annyi igaz, hogy Szinnyei *kételkedése se nem okos, se nem őszinte*. Meg van ő győződve, hogy példáim hitelesek; tudja azt is, hogy az *én népem a dunántúli*, közelebbről az észak-tolnamegyei. Ott születtem egy tiszta magyar faluban, s ott szíttam-szivogattam magamba a jó magyarságot gyermekéveimben. Ezzel a néppel érintkeztem később is, kezdő tanár koromban, esztendőig egyfolytában; s bár semmi alkalmat nem mulasztottam el az *egész*

népnyelv megismerésére, tudásom eredeti és főforrása ez maradt. S a nyelv tanulmányozását már mint tanuló, öntudattal, határozott czéllal űztem, s meg- vagy följegyeztem mindazt, a mi meglepett, a mi sajátságosnak tetszett. Értem is a gyűjtés és gyűjtetés módját, mint kevesen, de annak örvényeit és furfangjait is, s nem tudom magam megtűrtöztetni egy szánó mosolytól, midőn a *Nyelvőr* szerkesztőjének egy-egy kiáltványát olvasom «tisztelt gyűjtőinkhez». Mintha csak a «vizbe esett orosz» hallanám üvöltözni Szent Miklóshoz.

De nem illik, hogy itt való vagy képzelt érdemeket hánytorgassak, noha utálok a szerénykedő «lumpokat». Inkább, noha már kifogytam az engedett helyből, «úri kedvét töltöm» egy kissé Szinyeyeknek. Egyelőre azzal, hogy honnan kerültek -si képzős szavaim.

A -si-vel való képzés emlegetése nem vadonatúj nálunk, már a mult század 70-es éveiben, midőn «szójavítások»-kal volt viselős az ortholog tábor, a «*hoffähig*»-re (s az «udvar-képes» ki-szorítására) ezt a «*ridiculusmus*»-t ajánlottam: *udvarosi*, fölhozván, hogy az ily képzés nem ritka a dunántúli népnél, mely mond ilyeneket: *libási*, *csibési*, *szobási* stb (lásd az akkori *Nyelvőr*-t). Azóta többször eszemben volt, hogy ezek lajstromát lehetőleg teljessé téve, közlöm alkalmilag, bemutatom a si-t mint eddig az irodalomban alig ismert, pedig elég szapora és életrevaló képzőt. A szándék idáig haladt. Czikkemben azt állítottam, hogy a *Tájszótár*ba csak ez van fölvéve: «*hovávalósi*»; ezt most meg kell igazítanom, mert lapozgatás közben még kettőt találtam: *kertaljai* és *anyási*, mind a kettőt ismerem, az utóbbit azonban csak «anyányi» jelentésben.

A -si képzős szók nagyrésze közönséges, azért csak azokról szólok, melyek nem dunántúliak, vagy ritkábban hallhatók.

1. *Kertesi*. Ezt egy Rabosi István nevű *verpeléti* (Heves m.) legényke mondta, a ki mult télen itt a Réczey klinikáján feküdt; kanász-bojtár volt, megharapta a kan, jobb lábát térdben amputálták, «ha kikerülök innen — úgymond — visszamegyek *kertesinek*». Ő magyarázta meg aztán, hogy a «*kertesi*» még nem *kertész-bojtár*.

2. *határosi*. A pestmegyei Csibe-pusztán (Akasztó és Solt között) mondta egy odaváló szántó-béres dunántúli tinóhajtóknak, hogy: «félre ne kapjanak ám a tinók, mert amoda áll a *határosi*».

3. *tunyási*. Lázár György béres (Tolna) mondta a *tázlári* (Pestm.) csárda melletti pusztán; más alkalommal egy *kisteleki* (Pestm.) Péter nevű kocsis, így: «kemény sarcza van az ilyen *tanyásinak*» (deres tőköt hordott az istállóba).

4. *szélmalmosi*. Pál Mihály nagy-doroghi (Tolna) csikókupecz mondotta a kis-kun-majsai szélmalomban örletőkre: «rossz soruk van ezeknek a *szélmalmosiaknak*, 4—5 nap is elvárhatnak egy zsák kukoriczával, ha csendes az idő».

5. *komlósi*. Ritkább, mert a komlótermelés is ritka. A *lengyeli* (Tolna) uradalomban mondotta egy béres-asszony: «jó ember a *komlósi*, kérhetünk komlót sütnivalóba».

6. *utasi*. Egy Szekeres nevű veszprémi vesés ökörkupecz mondta társainak, mikor rájuk dimbult Előszállás és Földvár között az utkaparó: «De nagyon fönnen beszél ez az *utasi*, ha mit nem nézne az ember, majd megigazítaná».

7. *kohósi*. Egy regölyi (Tolna) jó magyar, nyurga furuczigány mondta az Istóczki zsidó (böcsületes nevén Hádinger) kocsmájában egy másikra: «hogyne ösmerném, 'sz' *kohósi* pajtásom volt».

8. *czéhesi*. Pető István *kölesdi* (Tolna) öreg csizmadiaimester mondotta a tükör mellett két felől lógó lámpásokról: «ezek a lámpások még *czéhesi* koromból valók».

9. *kvártélyosi*. Egy sz.-fehérvári polgárember mondotta a tanyát kérőknek vásárok: «nem tudok többnek helyet szorítani, már négy *kvártélyosim* van».

10. *tűzküsi*. Egy öreg kanász mondta a *csalai* pusztán, (Fehér) mikor gyufát kértek tőle, kicsiholván: «már én csak ilyen *tűzküsi* vagyok, masinát sohase hordok».

11. *pörsölyösi*. Fábján József (csúf neve: Brunczvig) mondta Némediben (Tolna) a Pallás boltja előtt egy öreg zsidóra, a ki pörsölylyel járt: «mái nap itt ténfereg ez a vén *pörsölyösi*; nem tudom, mennyit szedhetett már össze, jó volna feltaszítani; mit szólsz hozzá, Csuprik?»

Az «ámulat» és «okos kételkedés» fokozására ide irok még 12, mondd tizenkét -si-s szót, melyek a cikkembeli lajstromból kiszorultak: *szüretesi* (például: készület); *sőrési* = (gőbölös, veszprémmegyei ember mondta); *makkosi* (makkon hízott), például: «a *makkosi* disznónak lágy a zsírja mégis pajzsos a szalonájá»; *laposi*, *dombosi* (búza, árpa; de van *lapi* és *dombi* is); *közepesi* = közepes, közepszerű (például termés, ár); *cserepesi* =

a ki csak cserép-zsindelyt vet; *partaljai* = partban lakó; *drágái* = több, mint «drágás»; *templomosi* (harangozó, dékán, vagy a ki nagyon szeret templomba járni, a hétköznapi könyörgést se mulasztaná el; *szentesi* = szenteskedő, képmutató; több, mint «szentes»; *péntekesi* = a kinek péntek a fogadott napja, minden pénteket megbőjtöl.

Megjegyzem még, hogy mióta értekezésemet megírtam, ezeket a -si képzős szokat hallottam itt Pesten is. A kőbányai úton október közepe táján egy Völgyi Péter nevű útkaparó (született Alapon, Fehérmegyében, szolgált a péli pusztán Hidvég mellett és az enyingi uradalomban) beszélgetés közben ezeket mondta: «Enyingen *bikási* voltam, egyszer alig ha meg nem tipor a bika, ha a kutyák le nem veszik rólam.» «Már kilencz álló esztendeje vagyok itt *utasi*.» A ki ebben is «okosan kételkednék», keresse föl Völgyi Pétert (lakik Kőbánya, Óhegy-u. 9. sz.).

Továbbá egy dunántúli paraszttúrtól ezeket hallottam minap: «Mikor befordultunk a fővényi csárdába, mindjárt kocsinál termett az *udvarosi*». «Az öreg Veszi József szerette, ha erdész urnak titulálták a parasztok, pedig csak *vadasi* volt.»

De most már igazán legyen vége. Azt kívánom, hogy a jó viszonyt, mely köztem és Szinnyei közt a kölcsönös becsülés alapján fönállott, ne zavarja meg ez a kis «kufercz» (nincs meg a *Tájszótárban*). Neki nincs semmi restelni valója; mert az egyik oldalon való több és teljesebb tudás bizonyára a másiknak esnék rovására, a hol ő sokak felett jeleskedik. *Lehr Albert.*

Új magyar könyvek.

Csorba Ferencz. Obstructio és cloture Budapest. 1903. Politzer. (8-r. 20 l.) 40 f.

Grecsák Károly. A választási biráskodás a gyakorlatban. Az 1899: XV. törvényczikk magyarázata. (Országgyűlési Könyvtár V—VI. köt.) Budapest, 1903. Franklin-Társulat. (8-r. 375 l.) 4 K. 50 f.

Gyomai Zsigmond dr. A Curia biráskodása képviselőválasztási ügyekben. Budapest, 1903. Kilián F. utóda. (8-r. XX, 271 l.) 4 K.

Havass Rezső dr. Dalmácia és a magyar ipar, kereskedelem. Budapest, 1903. Dobrowsky és Franke. (8-r. 31 l.) 1 K.

